

BOREC

1963

BOREC

LETNIK XV

1963

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO • IZDAJA JO PREDSE-
STVO ZZB NOV SLOVENIJE — ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA,
BEETHOVNOVA 10 • REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR •
GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK FRANCE ŠUŠTERŠIČ •
KLIŠEJI, TISK IN VEZAVA: TISKARNA ČZP »LJUDSKA PRA-
VICA« V LJUBLJANI

**OSNUTEK ZA NASLOVNO STRAN
IN NOTRANJO OPREMO
JE IZDELAL ARH. UROŠ VAGAJA.**

**KOT ILUSTRATORJI
SO SODELOVALI V REVII:**

Djordje Andrejevič-Kun, Ladislav Danč, Marjan Detoni, Marjanca Jemec, Dore Klemenčič-Maj, Stane Kumar, Vladimir Lakovič, Vlado Lamut, Martin Maria Luis, Carlo Rimbaldi, Evgen Sajovic, Ivan Seljak-Copič, Rada Suštar, Quinteres Gomez Adolfo

PORTRETI

	Stran
Vinko Reš	30
Stane Osojnik	30
Jože Lacko	31
Moša Pijade in Boris Kidrič	146
Boris Kidrič	147
Nikolaj Ostrovski	274
Jože Srebrnič	335
Jaka Avšič	420
Petar Petrovič Njegoš	427

**SPOMINI, REPORTAŽE,
POTOPISI**

Flossenbürg (Joža Bežek)	1, 55, 105, 152, 206, 250, 309, 374, 430, 473
Leninov muzej v Moskvi (Mile Pavlin)	21
Neprijetno srečanje (Hinko Bratož-Oki)	33
Tajni taboriščni fotograf (Tadeusz Holuj, prevedel Jože Vrbovšek)	64
Spanski dnevnik Mihajla Kolcova (prevedel Mile Pavlin)	70
Na Dobraču (Emil Sovdat)	75
Ob dveh ljubljanskih procesih (Mile Pavlin)	85
Ni jokala za sinom (Mile Pavlin)	97
Drobeci iz spominov na Kajuha (Matevž Hace)	124
V madžarskih zaporih (Štefan Horvat)	130
Velika osebnost naše revolucije (Tomo Brejce)	145
Trije rekviziti (Cvetko Zagorski)	166
Delo v SKOJ (Stane Kavčič)	193
Kako smo v SZ sprejeli vest o uporu (Ivan Regent)	201
Obisk v muzeju avtorja »Kako se je kalilo jeklo« (Drago Kralj)	273

Odlomki iz »Pogovorov z onostranskimi« (Cvetko Zagorski)	321
Ilegalna aktivnost v Slovenskem Primorju in Trstu (Lidija Sentjunc)	332
Uničenje zametkov belogardizma v rajonu Gorje-Bled (Stanko Kocjančič)	346
Po daljnem Kurdistanu (Miran Ogrin)	350
Partizanski novinar o kočevskem zboru (France Bregar)	369
V Ljubljano (Milka Kovič-Darja)	396
Nepozabni pozdrav (Pavel Mihajlov Mihajlovič, prevedel Ciril Trček)	403
Zadnji komandir (Fran Roš)	407
Pohod v Bosno (Jaka Avšič)	420
V Jajcu pred 20 leti (Živa Djordjevič)	423
Razkrinkano izdajstvo (Teodor Tomiňšek)	433
Na obronkih Jelovice (Ivan Jan)	465
Dosti sem se naučil (Gordon Parks)	495

**ČRTICE, NOVELE, ODLOMKI
DRUGIH LITERARNIH
ZVRSTI**

Stavec (France Filipič)	6
Miši (Curzio Malaparte, prevedla Ludovika Kalan)	12
Zločin (Ivan Jan)	14, 59
Pavličev Janez (Matevž Hace)	25
Maček pod čelado (Jože Horvat, prevedel Crtomir Šinkovec)	49, 109
Njena zadnja pot (Vlado Firm)	100
Velika priložnost (Renata Viganò, prevedel Jože Vrbovšek)	101
V Katakombi (Alojz Ravbar)	127
Kazen (Miha Klinar)	159
Intermezzo v pristanišču (Boris Režek)	173
Pančo (Ivan Mazov, prevedla Nada Carevska)	212
Madež na cesti (Hinko Vilfan)	216
Sopotniki (Ivan Jan)	221, 266
Fotografija (Čedomir Minde-rovic, prevedel Lojze Krakar)	241
Kozarec vode (France Filipič)	246
Njuno življenje je rešeno (Matjaž Zigon)	269
Zgodba o polenti (Alojz Ravbar)	280

Stran

Stran

Skojevci (Mile Pavlin)	314
Mavčni povoj (Matjaž Zigon)	378
Tragična humoreska (France Filipič)	386
Partizanska poroka (Stanka Vilhar)	390
Prva etapa (M. Jerman)	399
Napad (Tone Svetina)	437
Oddaja na kratkih valovih (Giulio Mazzon)	451
Umetnik (Matjaž Zigon)	476
Daleč je konec (Tone Fornuzzi)	488
Zadnji polet (Konstantin Mihajlovič Simonov, prevedel iz ruščine Aleksander Skaza)	491

DOKUMENTARNI PRISPEVKI

Lackova četa (Vida Rojic)	29
Abstinenčni večeri OF? (France Bregar)	80
Po izdajalskih sledih (Karel Grabeljšek-Gaber)	116, 176
Mučeniška Španija (V. L.)	256
»Srednješolec« (Alenka Nedog)	277
Vprašanje odhoda prvih partizanov na Primorsko (France Škerlj)	284, 339
Nemški vojaški koledar (H. P. R.)	291
Odločili so se za smrt (Jošt Potokar)	393
Reševalci Ferda Kravanja pred italijanskimi sodniki (France Bregar)	483
Kako je padel Kajuh (Franci Strle)	498

PESMI

Rodili smo takrat se . . . (Neža Maurer)	11
Benečija (Nada Carevska)	19
Nič smrti ni v tej smrti (France Filipič)	68
Pokrij oči mi z dobrimi dlanmi (Miha Klinar)	84
Le joči (Miha Klinar)	99
Čez Kras (Ivan Minatti)	115
Ni še pomladi (Miha Klinar)	172
Upokojeni zločinci (Lojze Krakar)	215
Ob usmrtnitvi Julijana Grimauja Garcie (Alojz Gradnik)	265
Stara Ana (Neža Maurer)	283
Ob ruševinah (France Kosmač)	331
Gonars (Nada Carevska)	345
Rane (Meta Rainer)	389

Povprečnica (Meta Rainer) . . .	395
Republika (Vesna Parun, prepesnil Cvetko Zagorski) . . .	417
Ne jočemo (Cvetko Zagorski) . . .	436
Nocoj bi šel s teboj (Miha Klinar)	446
Zeni (Fritz Lehmann, prepesnil Miha Klinar)	450
Zeni (Fritz Lehmann, prepesnil Miha Klinar)	450
Na Vučevu (Vladimir Nazor, prepesnil Cvetko Zagorski) . . .	471

RAZPRAVE

Tako je pisal Boris Kidrič . . .	148
Naša družba in umetnost (Dušan Petrič)	183, 228
Na novem startu (France Sušteršič)	305
Vloga in mesto obrambne vzgoje (Polde Štukelj)	306
Veliki dnevi rojstva in graditve naše oblasti (France Sušteršič)	418
Težki so spomini na ta prostor . . . (Zoran Polič) . . .	429

MEDNARODNI OBZORNIK

Strauss je šel — na vrsti je Adenauer (Jože Sircelj) . . .	35
Kenijatova dežela (I. M., prevedel Jože Vrbovšek)	38
Francova justica (Miran Ogrin) . . .	88
Proces proti nemškim žrtvam fašizma (H. P. R.)	134
Zakaj je bil obsojen dr. Globke (H. P. R.)	354
»MittelEuropa« in nemški revanšizem (priređil Polde Vrbovšek)	409
Še en most miru: Jugoslavija—Latinska Amerika (Miran Ogrin)	456
Brez kitajskega podpisa (Miran Ogrin)	456

KULTURNI OBZORNIK

Grigorij Baklanov: Seženj zemlje (Slavko Rupel)	44
Progresivna preusmeritev političnega življenja med vojnama v Sloveniji in Trstu (Slavko Rupel)	44
Irwin Shaw: Mladi levi (Slavko Rupel)	45

»Mein Kampf« in »Nürnberski proces« (Valter Samide) . . .	48
Curzio Malaparte: Koža (Slavko Rupel)	92
Vlado Strugar: Vojna in revolucija jugoslovanskih narodov (Mile Pavlin)	93
Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962 (Mile Pavlin)	94
»Vsi domov« (Mile Pavlin)	95
W. L. Shirer: Vzpon in propad tretjega rajha (Slavko Rupel)	141
William Jones: Dvanajst mesecev s Titovimi partizani (Slavko Rupel)	141
Knjiga o kmečkih uporih (Slavko Rupel)	142
Lojze Krakar: Cvet pelina (Slavko Rupel)	187
Knjižica o narodnem heroju Jožetu Hermanku (Slavko Rupel)	187
Primož Kozak: Afera (Slavko Rupel)	188
Aleksander Dunajevski: Aleksa Dundič (Slavko Rupel) . . .	189
Rogers Lindsay: Gverilski zdravnik (Slavko Rupel) . . .	191
»Bilo jih je sedem« Mile Pavlin)	192
Ivanka Vujčić-Laszowski: Zapečkarji (Slavko Rupel) . . .	233
France Bevk: Učiteljica Breda (Mile Pavlin)	234
Alžirka Džamila (Mile Pavlin)	235
Film o »Mačku s čelado« (Črtomir Sinkovec)	236
»Poslednje salve« (Mile Pavlin)	237
Claudio Puglisi: Zadnja ura (Slavko Rupel)	301
Milan Ževart: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju (Slavko Rupel)	302
Knjižica o Slavi Klavori (Slavko Rupel)	303
Ljudje na prelomnici (Črtomir Sinkovec)	362
Mile Pavlin: V ognju in snegu (Slavko Rupel)	364
Jože Peskar: Preko Dolomitov na Štajersko (Slavko Rupel)	364
Matej Bor: V poletni travi (Slavko Rupel)	365

Katja Špurova: Slepa v pregnanstvo (Slavko Rupel) . . .	365
Drugi ptujski zbornik (France Bregar)	366
Franc Zalaznik-Leon: Dolga in težka pot 1941—1945 (Slavko Rupel)	367
Milko Štolfa: Med briškimi griči je posijalo sonce (Slavko Rupel)	414
Stanko Petelin: Kronika Vojkove brigade (Slavko Rupel)	415
Alojz Ravbar: Iz viharh dni (Slavko Rupel)	416
Glasnik borbe za svobodo in človeško dostojanstvo (France Sušteršič)	427
Kdo je bil Fritz Lehmann (Miha Klinar)	446
Stanko Petelin-Vojko: Med Triglavom in Trstom (Slavko Rupel)	459
Jesen 1942 — Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča (Mile Pavlin)	460
Knjiga o narodnem heroju Jožetu Lacku (Slavko Rupel) . . .	460
Nada Kraigher: Pet temnih svetlih let (Mile Pavlin) . . .	462
Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije (Mile Pavlin) . . .	463
Milica Ostrovškva: Kljub vsemu odpor (Slavko Rupel) . . .	463
Ivan Jan: Skozi zasede (Mile Pavlin)	464
Manfred Gregor: Sodba (Slavko Rupel)	507
Stane Sušteršič: Kovači lepših dni (Slavko Rupel) . . .	508
Velimir Terzić: Jugoslavija v aprilski vojni 1941 (Mile Pavlin)	509
Rudi Pušenjak: Spomini proletarca (Slavko Rupel)	510
Spomini na partizanska leta (Mile Pavlin)	511
Aleksander Vojinović: Beli bregovi Pohorja (Slavko Rupel)	511

PISMA UREDNIŠTVU

Pojasnilo bralcem »Frata« (Tina Zupančič)	143
Kronologija novomeške čete (Ivo Pirkovič)	238
Dogodek na Kamen vrhu (Anton Zupančič)	368

BOREČ

1963

IZ VSEBJNE: JOŽA BEŽEK: FLOSSENBUR
— IVAN JAN: ZLOČIN — CURZIO MALA
PARTE: MIŠI — VIDA ROJIC: LACKOV
ČETA — MILE PAVLIN: LENINOV MUZEJ
MOSKVI — HINKO BRATUŽ: NEPRIJETN
SREČANJE — NADA CAREVSKA: BENEČIJ

BOREC ☆ 1963 ☆ XIV

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo predsedstvo ZZB NOV Slovenije — Zavod »Borec«, Ljubljana, Titova 17. — Revijo ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik France Šušteršič. — Likovna oprema: arh. Uroš Vagaja. — Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Gosposvetska 2/I, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-313. — Posamezna številka revije »Borec« stane 100 dinarjev, letna naročnina je 1000 dinarjev, polletna 500 dinarjev. Letna naročnina za tujino 1400 dinarjev. Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-14/2-1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-00-74. — Rokopisov ne vračamo. — Klišeji, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

ZA TISTE, KI ŽELIJO PRAVNIH NASVETOV

Revija »Borec« je v minulih letih objavljala tudi pravne nasvete. V tej številki, kakor vidite, jih ni. Uredniški odbor je namreč sklenil, da bo odslej objavljati pravne nasvete list »TV-15«, katerega prva številka je izšla za novo leto 1963. To je v skladu z novim konceptom revije »Borec«, za katerega se je uredniški odbor odločil zaradi reorganizacije periodičnega tiska ZZB NOV Slovenije.

Glede pravnih nasvetov se torej obračajte na uredništvo »TV-15«, ki ima v ta namen stalno rubriko.

Kolektiv podjetja

LIP • VERD

lesna industrija
in parketarna

želi bralcem »Borca«
srečno in veselo novo leto 1963
ter se priporoča cenjenim odjemalcem

KAZALO

Flossenburg (Joža Bežek)	1
Stavec (France Filipič)	6
Rodili smo takrat se... (Neža Maurer)	11
Miši (Curzio Malaparte, prevedla Ludovika Kalan)	12
Zločin (Ivan Jan)	14
Benečija (Nađa Carevska)	19
Leninov muzej v Moskvi (Mile Pavlin)	21
Pavličev Janez (Matevž Hace)	25
Lackova četa (Vida Rojic)	29
Neprijetno srečanje (Hinko Bratož-Okli)	33
Strauss je šel — na vrsti je Adenauer (Jože Šircelj)	35
Kenijatova dežela (I. M., prevedel Jože Vrbovšek)	41
Naš knjižni izbor	44
S filmskega platna	46

Kolektiv

Elektro-Kočevje Kočevje

želi vsem potrošnikom
električne energije
srečno in uspehov
polno leto 1963

Kolektiv

»SORE«

tovarne specialnih mizarskih
izdelkov

MEDVODE

želi odjemalcem srečno in uspehov polno novo leto 1963

Flossenburg

JOŽA BEŽEK

Yuv. št. 12303/63

DNE 21. decembra 1944 sem se potikal z majhno skupino iz razhajkane pokretne bolnice »Vere« po Stomažih. Nameravali smo se prebiti preko Predmeje na Otlico in priti ponovno v stik z večjimi partizanskimi enotami.

Ta dan — bila je nedelja — so imeli v vasi »šagro« — proščenje, ki so se ga mnogi partizani spoštljivo udeleževali.

Iz te vasi, ki leži tako slikovito na obronku precej visoko nad dolino, je lep razgled na glavno cesto, ki pelje iz Gorice proti Ajdovščini. Tisti dan smo opazili večji premik sovražnikovih — nemških čet in avtomobilskih kolon proti Ajdovščini. Vznemirili smo se nekoliko, zaslutili smo akcijo proti partizanom, zato smo se odpravili proti Predmeji, v gore. Ko smo že koračili nekaj časa, vzpenjajoč se vse više in više, mi zastane korak, zamré beseda in zatrepeta srce. Z oprezno kretnjo pokažem in opozorim svoje tovariše na nemško patroljo, ki nam prihaja — oborožena z brzostrelkami — iz največje bližine naproti. Tudi oni se živahno pogovarjajo, brezбриžni in neoprezni. Bliskovito smo se porazgubili po grmičevju — v hipu je izginila sled za nami. Niso nas opazili, temveč so zavili mimo nas v dolino.

Umik se nam je zdel nevaren in nezanesljiv, poln morda nepredvidenih zased. Potikali smo se po pobočju gore med bloki skal, iskali zavetja pred mrzlo burjo, ki je ostro brila v obraz in pronicala skozi sleherni poro obleke prav do gole kože. Tudi lačni smo že bili.

Odločili smo se, da se bomo umikali po nepreglednih pobočjih Čavna (Kuclja) proti zahodu: val sovražnikovih čet je pljusnil preko in mimo nas, prebijali se bomo nazaj, od koder je val prišel.

Tako smo prišli pozno popoldne v vas Bratine, ki leži skoraj v isti višini pobočja, visoko nad dolino, kot Stomaži. Ljudje so se nas bali sprejeti čez noč pod streho, kar je bilo zelo razumljivo spričo strašnih posledic, ki so jih znali Nemci izvesti z okrutno doslednostjo in maščevalnostjo nad vso vasjo. Ponudil se je starejši možak, da nam pokaže pot v »staje«. Tam bomo bolj skriti, vas pa bo bolj varna.

Mislil sem, da gre za staje za drobnico, zbite iz lesa in krite.

Dolgo nas je vodil v breg: sonce je že tonilo, zastrto z rdečo meglo. Na položni travnati terasi nam je z roko pokazal skale, navpične stene: tam so staje. Preriniti smo se morali še skozi gosto grmovje in mimo kupov kamenja, ki se je bilo odkrušilo in nabralo pod stenami. V davnih geoloških dobah je počil del pobočja, se preklal in zdrknil malo niže. Zdaj vidiš v kilometrski daljavi skoraj navpične stene, 10 do 30 m visoke, pod njimi pa položnejšo teraso. Na nekaterih mestih so te skale previsne in nudijo človeku in živali borno zavetje pred dežjem in vetrom. To so torej »staje« v Pečeh.

Hitro smo si še natrgali nekaj šopov suhe trave, da smo si postlali na ostrem kamenju, na golih tleh. Petorica od skupine je našla pripraven prostor tostran, jaz pa onstran roba skale.

Bilo je strupeno mraz. S tako prezeblimi in premrzlimi nogami ne bi mogel zatisniti očesa. Sezul sem čevlje (tega naj partizan nikoli ne stori!). Navlekel sem si vse razpoložljive nogavice, vse jopice in srajce, vtaknil noge v nahrbtnik, se ogrnil s plaščem iz balonske svile, se pokrnil z odejo iz kamelje volne in se zvil v klobčič. Zaspati vseeno nisem mogel vso noč: preveč je bilo mraz, drgetal sem in šklepetal z zobmi...

dokler se ni zdramil dan: lep, jasen, mrzel in umit. Na vejici nad menoj se je zagugala ptička, zacvrkutnila in zopet odletela. Čakal sem sonce, da prisije in pogleda izza roba na moje ležišče: zdaj, zdaj bo tu. Potem bi še poležal in se grel: tudi za oglom je bilo še vse tiho in mirno.

Tedaj...

Privzdignil sem se na ležišču, gledal po okolici, opazoval, in tedaj... ali vidim prav?!

Ni dvoma! Na terasi pod menoj — streljaj daleč — gomazi gruča zelencev — Nemcev.

So nam na sledi? So nas opazili ali ne? Vedo tovariši za oglom o preteči nevarnosti? Ali se bodo potuhnili in se s premikanjem ne izdali? Zaklonil sem se še bolj, skušal sem si obuti čevlje. Treba je bilo najprej sezuti nogavice; tudi potem ni šlo. Roke so bile trde, premrle, nervozne.

Vtem je začelo grmeti, pokati in žgati proti nam. Drobito se je kamenje, padale so vejice, žvižgale so krogle. Opazili so nas torej. V trenutku majhnega premora med streljanjem sem zamižal, planil iz svojega počivališča k tovarišem za oglom. Ti so se že umikali: v žlebu med skalami po drči 10 metrov navpik. Treba je bilo preplezati zgornjo polico, pa si bil na zgornji terasi. Če jih ni tudi tam gori, smo rešeni. Šlo je počasi — prepočasi — drug za drugim, jaz zadnji z enim čevljem na nogi, z drugim v roki. Hitreje, tovariši! Hitreje, tovariši! Dokler nas ne obidejo in nam začno streljati naravnost v hrbet...

Komaj se je prekobalil drugi — bolničar Ščuka, sedaj zdravnik v Ajdovščini — preko zgornjega roba police in sta bili na vrsti tovarišici Ivanka in Marija Permozar, že so naravnali Nemci cevi brzostrelk od spodaj naravnost na drčo. Bila bi blaznost, med tem sikanjem krogel tvegati preskok, premakniti se z mesta. Zaklonili smo se v skalnato razpoko, stisnili smo se v kot, ki nas je še kar dobro ščitil pred izstrelki. Prvi, stražar, edini s puško, je padel smrtno zadet že na zgornji polici, drugi, tovariš Ščuka, je bil ranjen v ramo. V premoru puškarjenja sem poskušal planiti tja gor — čez, pa sta mi tovarišici branili, češ da je prenevarno, pretvegano. Držali sta me za kožuhovinasti ovratnik mojega suknjiča, krčevito, trdovratno. Odpel sem gumbe, da bi jim pustil suknjič v rokah in se izmuznil brez njega tja gor in — čez. Naj bom pameten, sta rekli, morda pa so nas prezrli, zgrešili v tem zaklonu. Naj bom miren, da se ne izdamo. Svojo denarnico s 1000 RM in z legitimacijo sem spustil globlje med razpoke, da zabrišem svojo identiteto.

Med tem časom so se Nemci približevali. Slišali smo jih prav blizu, slišali smo lomljenje vej, slišali smo sproženo kamenje: zdaj so bili spodaj ob naših ležiščih, komotali so se čisto pod nami. Tedaj se prikaže zelena postava, oprezna..., napeta kot divja zver, pripravljena na skok, z brzostrelko, pripravljena na strel. Gleda naprej, gleda navzgor: njen pogled gre tik mimo nas tu gori v kotu; zgreši nas, prečka drčo spodaj počez, izginja za oglom.

Vladimir Lakovič: Počitek v kamnolomu

Razburjenje, ki je brnelo v nas kakor napet lok, je popustilo. Ali je vendar res, ali je mogoče, da so nas prezrli, spregledali, zgrešili?! Spet slišimo lomljenje vej, padanje kamenja: zver se vrača.

Neverjetnost se ne ponavlja drugič.

Nemec nas je opazil. Očividno se je zbegal, bil je presenečen, niti se ni takoj odzval. Nato pa je nameril puško in zagrmel grozno, rjoveče, pošastno: »Ha, Banditen!«

Tedaj sem mirno — popolnoma mi je odleglo — vzdignil roke in zaklical: »Nicht schießen! Wir sind wehrlos! Ne streljati! Nismo oboroženi!«

»Hinunter, Banditen!« je zagrmelo.

Podrčal sem se po grušču in pristal skoraj v njegovem objemu. Cev njegove puške se je dotikala mojih prsi. Nekajkrat me je obrnil, brcnil. Medtem so pristopili še drugi. Očividno so bili zadovoljni z uspehom akcije.

Kaj neki je gnalo tistega, da je lezel v naše zaklonišče brskat med razpoke? Prinesel je mojo denarnico, jo obračal v rokah, izvlekel je legitimacijo — tisočak je med tem že izginil — in bral: »Ha, ein Banditen-Doktor!« —

»Jawohl! Tukaj dve moji bolničarki in en ranjenec. Računamo na vašo velikodušnost.«

Štefan Rajgelj! Moj pacient in bližnji rojak iz Stražišča pri Kranju. Enkrat ti je bila usoda brezprimerno prizanesljiva: bil si poseben primer. Če bi šla

krogla svojo običajno, pravilno fizikalno pot, potem bi pri ustrelu v skalnico za levim ušesom in izstrelom za desnim ušesom na ustreznem skladnem mestu prebila prav gotovo vratna vretenca in poškodovala hrbtenico in bi bil ti, če že ne na mestu mrtev, pa vsaj ohromljen po vseh pravilih in verjetnostih od glave do nog. Tako pa je krogla ubrala svojo povsem neobičajno, muhasto, neverjetno pot: šla je tako rekoč okoli vratu pod kožo, ni ranila nobenega važnega dela tako, da poškodba ni bila huda.

Drugič pa ti jo je drugače zagodla: nisi se več vrnil iz taborišča v Flossenbürgu. Vračam te zdaj spominu tvojih znancev in neznancev — moj prav poseben primer.

Z zadoščenjem sem opazil na tleh svoj nahrbtnik in razmetane papirje: ni jim bilo do njih. Prav. Hodil sem po njih. Med njimi je bilo tudi mnogo črtic, aktualnih, zelo tvegane vsebine.

Dovolili so mi pobrati in obuti čevlji. Pripravljali smo se na odhod. Tukaj so opravili. Z vznemirjenostjo pa sem opazil, kako vestno zopet zbirajo in pobirajo moje papirje in jih bašejo nazaj v nahrbtnik. Med mojimi stvarmi zopet ni bilo videti — zmanjkale so — odeje iz kamelje dlake in nove vetrne jopice iz balonske svile. Moj nahrbtnik, sedaj lahek, s samimi papirji napolnjen, je prevzel eden izmed zelencev, nam pa so potisnili v vsako roko precej težke zaboje za patrone.

Sedaj pa hajd naprej! Proti Kamnjam in v dolino proti Černičam.

Nemški vojak, ki je šel ob meni, se je spustil z menoj v pogovor. Bilo je očitno, da se je že preobjedel Hitlerjeve vojske. Skušal sem mu ugnesti v dušo malo kvasca, da bi začelo vzhajati njegovo spoznanje in slutnja, kako brezizgredno in jalovo je njihovo početje.

Premišljeval sem, kako vendar so naleteli na našo skupinico. Ali je bilo to res slučajno? Ali nas ni morda izdal tisti možki, ki nam je pokazal pot v »staje«? To misel sem popolnoma zatrl, ker se mi je zdela povsem nečloveška, nemogoča, protinaravna. Pa vendar, kaj vse nečloveškega, nemogočega, nepojmljivega smo doživeli v tistih blaznih dneh! Zares, nikoli se nisem v partizanih počutil tako varnega in brezskrbnega kot takrat v tistih skalah. Sezul sem se bil. Trikrat še sem v poznejših letih iskal tisto mesto, da bi videl, kakšne bi bile možnosti za umik, hodil sem ure in ure navzgor in povprek — pa ga nisem našel. Najemal sem ljudi iz Bratinov, ki se dobro spominjajo tistega dogodka, ki vedo povedati, kje so našli mrtvega partizana, kje je ležal ogromen kup praznih nabojev, kje je izstrelak odnesel boru vrh, iskal sem skupno s kolegom, ki je ležal mesec dni v vasi v bunkerju, tisto mesto, kjer smo bili presenečeni in zajeti, pa ga nisem našel. Našli pa so ga Nemci. Slučajno?! Po izdaji?!

Na cesti se je prilepil k sprevodu mlad oficir srednje rasti, prijetnega videza, oblečen v uniformo belogardista — Slovenec, inteligent. Očividno mu je bilo do pogovora z menoj.

»Čudim se vam, gospod doktor, kako ste mogli ubrati to pot v gozd!«

»Zakaj se čudite? Povsem naravno, razumsko sem se odločil. Priznati moram, da nisem bil prisiljen iti v partizane. Sicer sem dobil poziv, da naj pridem in se javim IX. korpusu, sanitetnemu referentu. Navezal sem takoj stike in se odločil za odhod.

V domači hiši sem se čutil dobro zavarovanega, saj je stanoval pri meni žandarmerijski stotnik. Vendar so mi bila tla vse bolj vroča zaradi ilegalnega dela, zdravljenja ranjenih in bolnih partizanov, na katere so postajali čedalje bolj pozorni domači vohuni in okupatorjevi priganjači.

Zato se, oprostite, jaz čudim vam, da vas kot Slovenca najdem na teh pozicijah, sodelujočega z roko v roki z njimi: Glejte, to se mi zdi nenormalno in protinaravno.»

»Pustijo nam oblast, svobodo veroizpovedi; s komunizmom smo ne-spravljlivi!«

»Gospod, ali mislite resno, ali ste s slepoto udarjeni?! Saj je vendar več kot jasno, kaj hočejo Nemci: če zmagajo, potem slovenskega naroda ne bo več.

Najprej so zaprli pri nas na Gorenjskem vso inteligenco, duhovne voditelje ljudstva, učitelje, duhovščino in tudi mene. Ukazali so razseljevanje na veliko, demontirali slovensko kulturo do zadnjega vijaka. Ponemčili so nam imena, mladino vzgajajo v nemškem duhu, naše fante rekrutirajo za nemško vojsko, z našo imovino utrjujejo svoje nemštvo. Smo popolnoma brezpravni, popolnoma zaslužnjeni: Nikoli ni bilo suženjstvo tako trdo in globoko, tako neznošno moreče in boleče kot v tej dobi. Razparali so Slovenijo na dvoje, odrezali važne dele. Kaj hočete še več?

Živimo na ozemlju, ki je geografsko preveč važno, da jim ne bi bili v spotiko in napoto. Pravijo, da imajo tam nekje v Aziji že pripravljene vasi iz barak, kamor nas nameravajo naseliti. Tam bi kmalu utonili v morju tujega sveta, bede — novega reda. Kaj si res delate utvare, da bo z vami tam za žico kaj drugače kot z nami?!

Ne gre več za oblast. Za obstoj naroda gre, za rešitev naroda, pa čeprav na tak — partizanski način. Ni oblasti, če ni naroda, ki je nosilec in izvrševalec oblasti.

Kar se tiče svobode veroizpovedi: potem vam rečem, da vam vero iz srca nobeden iztrgati ne more. Nihče v partizanih nikogar resno ne ovira pri opravljanju verskih dolžnosti. Še včeraj bi se lahko na lastne oči prepričali, koliko partizanov se je udeležilo prošenja pri Stomažih. Tudi jaz sem bil med njimi.

Gre torej, gospod, za biti ali ne biti.

Potem pa smo: ali prenesti, se upreti — po partizansko — ali pa častno umreti.«

»Vi ste idealist!«

»Še mnogo je takih idealistov v gozdovih in srečen bi bil, če bi bil med tistimi, ki so po svoji požrtvovalnosti, po svoji nacionalni zavednosti in po svoji nazorski trdnosti še mnogo boljši od mene.

Sram bi me bilo, če bi se tako pogovarjal z okupatorjem.« (Slišal sem ga namreč, kako je ogovarjal nemškega oficirja z »Du, Karl!«.)

»Prevelik je moj narodni ponos. Prevelika je moja samozavest. Kje je vaša čast? Ali ne slišite klica krvi?! Vdam se vam na milost in nemilost. Govoriva človeško, po slovensko, kakor mora govoriti slovenska kri slovenski krvi. Rotim vas pri krvi slovenske matere: omogočite mi pobeg!«

Zganil se je iznenaden: »In kam bi šli?«

»Nazaj k svojim — tovarišem. Še nekaj: prišel bo dan, ko lahko vi računate z menoj, da vam stotero povrnem svoj dolg.« Govoril sem prizadeto, vroče. Zdelo se je, da se nekaj v njem trga, topi, giblje. Umolknil je, šel... in ni storil ničesar.

Ustavili smo se v Črničah. Potisnili so nas v skoraj prazno sobo nekakšnega krajevnega urada in nas pustili stati in čakati. Vrata se hrupno odpro. Vstopi Nemec s srebrnimi našivi — bržčas Obersturmführer. Ves prostor napolni s svojo ogromnostjo in hrupnostjo. Stopi k meni, tik do mene in se mi srep,

pronikljivo zazre v oči. Iz ust mu veje hladen dih, obrizgava me s slino po licu, z drobno paličico pa me treplja po krznenem ovratniku, oblastno, nesramno, žaljivo. Po meni se preliva neprijeten, hladen strah. Eno prvih vprašanj je bilo, če poznam dr. J. Vilfana. »Seveda ga poznam.« »Od kdaj?« »V Begunjah sva se spoznala, kjer ste naju zaprli v isto sobo in sva imela isto ležišče.« »In kje je zdaj?« »Kako bi vedel. Pri partizanih je tako: danes tukaj, jutri tam.«

»No, dobro. Vidiva se še v Gorici. Na svidenje! Povem vam pa,« — trepljal je s paličico kar naprej — »imamo sredstva, da spravimo iz človeka vse, kar hočemo.«

»Vem: tega sem si v polni meri svest!«

Šibile so se mi noge.

Drugič smo se ustavili malo naprej, pred samotno hišo, morda krčmo ob cesti. Stali smo v vrsti, utrujeni, lačni, izmučeni. Kdor je šel mimo, se je s pomilovanjem oziral po nas in hitro odpetal dalje.

Naložili so nas na dva vojaška visoko naložena vozova. Sedel sem na drugem: spredaj vojak z brzostrelko, poleg mene drugi z brzostrelko. Šlo je počasi, korakoma naprej. Pot se je vlekla. Popoldan je mineval. Sonce je medlelo na prepreženem nebu.

Tedaj me je začela vsiljivo obletavati misel na pobeg. Računal sem še vedno na domobranca, veroval v človeka, gledal nanj, ki se je vozil spredaj z nami, kdaj bo straže zamotil in speljal, kdaj mi bo dal znamenje, namig. Sam sem ogledoval in presojal svet, na desni malo vzpet, večinoma porastel z gostim, bodečim akacijevim grmovjem, ograjen, kar bi me vse oviralo na begu. Pod cesto jarek, ki bi ga bilo težko preskočiti. Posamezne hiše, obdane z ograjami, ljudje pred njimi — kakšno je njihovo razpoloženje? — na poti otroci, ki bi se znašli v nevarnosti, če bi Nemci streljali za meno. Take misli so mi vršale po glavi.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Stavec

FRANCE FILIPIČ

ZARES, dve desetletji sta že prešli, odkar sem se odselil iz svojega domačega mesta, iz tistega mesta ob Dravi, v katerem sem preživel svojo mladost. Le poredkoma se še vračam domov, tu in tam za kakšno uro po poslovnih opravkih in vsako leto na dan mrtvih; takrat obiščem grob svojih staršev in grobove nekaterih znancev, med njimi tudi starega Ivana. Ta moj vsakoletni obisk na pokopališču mi vedno zopet zbudi kopico sicer še davno zamrlih spominov.

Nedaleč od groba mojih staršev leži gomila, pod katero spi svoj poslednji sen stari Ivan, kakor smo mu pravili, sosed iz naše ulice. Vsakokrat, kadar se ustavim pred njegovim grobom, me zaskeli pri srcu in se spomnim neke strašne, usodne, dogodkov polne noči.

Bilo je v drugem letu vojne; jaz sem bil takrat še mladenič, saj nisem dopolnil niti osemnajst let in sem se učil za stavca. Tistikrat sem delal pri

tretjem pultu levo v ročni stavnici, v nočni izmeni (pred nedavnim sem bil tam, pa sem videl, da se še zdaj ni nič spremenilo). V velikem prostoru, kjer so bili razpostavljeni pulti in mize, sva bila s starim Ivanom sama. Ogromna dvorana, v kateri je bilo sicer čez dan vedno tako živo, je tonila v mrak; samo nad mojim in Ivanovim pultom sta goreli dve svetilki in v njunem majhnem, svetlem krogu sva se sklanjala vsak nad svojim stavkom.

Ura se je pomikala proti enajsti, ko so se nenadoma na hodniku oglasili znani koraki. Zdrzil sem se; nočni gost, ki nas je obiskoval že leto dni, vedno ob tem času, je bil zopet tu.

Spet je bil tu človek, ki je prinašal sezname ustreljenih talcev, majhen, čokat policist v blede zeleni uniformi, s koščnim obrazom in vdrtimi očmi. Včasih se je pojavljal samo enkrat na mesec, v poslednjem času pa redno vsak teden — gestapovec, ki je že samo s tem, da se je prikazal razširjal okrog sebe pošastno grozo.

★

Takoj nato, ko sem zaslišal na hodniku njegove korake, je že tudi odpahnil vrata v stavnico, ki so pri tem presunljivo zacvilila, in kot človek, ki je tu domač, zavil med pulti naravnost k staremu Ivanu. Ustavil se je ob njem, kratko pozdravil — dvignil je roko k ščitku svojega policijskega pokrivala — in mu

Iz naše spomeniške dejavnosti: spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja v Žerovnici na Notranjskem

izročil rumen pisemski ovitek s seznamom, ki ga je bilo treba še ponoči postaviti in do jutra natisniti.

Ko je bilo to opravljeno, je možakar zopet kratko pozdravil in se, ne da bi spregovoril eno samo besedo, zasukal na peti in odšel.

Verjemite mi, vse leto nisem slišal njegovega glasu.

*

Kot sem že omenil, sva bila to noč s starim Ivanom v veliki stavnici sama. Brž ko so gestapovčevi koraki zamrli na hodniku, sem bil že ob njem. Stari Ivan je s tresočo se roko, kot vselej, za hip podprl rumeni ovitek pred seboj, ga nato odločno odprl in razgrnil polo pisarniškega papirja s seznamom talcev na pult pred seboj, na okvir, v katerega je že ves večer postavljaval stavek s pregledom novih tržnih cen.

Na belem listu papirja je bilo natipkanih dvajset imen. Sklonil sem se preko Ivanovega ramena in jih v naglici preletel z očmi. Pri tem mi je srce nemirno utripalo, kajti bal sem se, da bom na seznamu našel ime kakšnega znanega mi človeka.

Devetnajst imen mi je bilo povsem tujih, ob dvajsetem pa so se mi oči ustavile in razširile v grozi. Na kraju seznama je bilo napisano ime sina starega Ivana, sina človeka, ki je stal tu ob meni, ki je moral to noč postaviti ta seznam in ga odnesti v tisk.

*

Istočasno kot jaz je menda tudi starec preletel z očmi seznam in našel ime svojega sina, kajti v tem trenutku se mu je izvil iz prsi polzadušen, bolesten krik: »Marko! Marko!« Potem sem zagledal, kako se je dvoje rok oprijelo roba pulta in kako so se njihovi kratki, mesnati prsti krčevito oprijeli pokončne letvice, ki je zadrževala okvire, da niso zdrknili na tla.

Hotel sem nekaj reči, hotel sem potolažiti moža ob sebi, čeprav sem bil skoraj tako prepaden kot on, toda nikakor nisem mogel spregovoriti.

Še preden pa sem se prav zavedel, se je že stari Ivan obrnil proti meni, me ošinil z mrzlimi, sovražnimi očmi in mi tiho, toda strastno zašepetal:

»Pojdi stran, pojdi stran od mene!«

Oplazilo me je kakor z bičem. Sklonil sem glavo in se molče vrnil na svoje delovno mesto.

*

Komaj dober teden prej so policisti ponoči, ko je bil stari Ivan na delu, obkolili njegovo hišo in odpeljali njegovega sina Marka v zapor.

Z Markom sva bila prijatelja iz najbolj rane mladosti, skupaj sva odraščala, in stari Ivan, njegov oče, čigar hiša mi je bila več let drugi dom, me je pregovoril, da sem se šel učiti za stavca.

In zdaj, zdaj je bil mrtev...

Sklanjal sem se nad svojim delom, pa nisem videl črk pred seboj, temveč samo njegovo podobo, visokega, slokega fanta bledih lic, sivih oči in zamišljenih kretenj, dečka, s katerim sem se poleti kopal v Dravi, pozimi smučal na Pohorju, sanjal prve sanje o življenju in mu zaupal svojo prvo ljubezen in svoje prvo razočaranje.

O, kako sva bila povezana na življenje in smrt, čeprav je hodil v gimnazijo, jaz pa sem bil samo skromen vajenec. In ko se je pričela vojna, naju je še tesneje združila skupna borba proti okupatorju, čeprav sva, zaradi previdnosti, delovala vsak v svoji trojki — vse do prejšnjega tedna, ko so ga odpeljali.

Staremu Ivanu nisem nikoli zameril, da se ni zmenil za politiko in da je večkrat rad zavil po nemško, kar smo sicer mi mladi ljudje v dobi zaostrenega narodnostnega boja močno obsojali. Niti mu nisem štel za zlo, ko me je pred nedavnim, ko sva se vračala s šihta, med pogovorom opozoril, da dobro ve, kaj počenjam, da sicer to njemu ni nič mar, da pa naj pustim njegovega sina na miru, naj ga ne spravljam v nevarnost.

Vse dotlej ga pač nisem poznal.

Šele ob tistem strašnem pogledu, s katerim me je pogнал od sebe, sem do-
umel vso resnico: to je bil človek, ki se je znašel na drugem bregu, ki ni imel
niti z mojim niti s svetom svojega sina nič skupnega, človek, ki me je sovražil
zaradi mojega vpliva na njegovega sina in me v tem hipu tudi obdolžil, da sem
kriv njegove smrti.

*

Ali si morete predstavljati, da je stari Ivan tisto noč postavil plakat z ime-
nom svojega sina na njem? Da je stal dva koraka od mene pri pultu, na videz
hladno iskal črke po predalih in jih zlagal v stavek, ki naj bi oznanil svetu vest,
da je njegov sin ubit?

Kako je mogel?

Saj je bil res vse svoje življenje brezpomemben človek, ki je večino svojega
prostega časa prekvartal v gostilni na koncu ulice s pekom in tremi štirimi že-
lezničarji. Toda nikdar si ne bi mogel predstavljati, da je tako strahopeten,
takšna cunjja, tako podel!

Ne, ne! Kako je mogel, ljudje!

*

Okrog ene po polnoči je končal svoje delo. Čeprav nisem hotel, sem ga ne-
kajkrat kradoma pogledal. Na videz je opravljal svoj posel povsem neprizadeto;
niti ena poteza se mu na obrazu ni spremenila, samo ustnice so mu bile morda
bolj trpko stisnjene kot doslej.

Ko je končal, je molče prebral stavek in ga odnesel v strojnico. Ko se je čez
nekaj minut nato vrnil, je povsem brezbrizno nadaljeval postavljanje pregleda
novih tržnih cen.

*

Ob šestih zjutraj se je končal najin nočni šiht. Stavница se je napolnila s
stavci, ki so delali čez dan. Vse dotlej sva s starim Ivanom hodila z dela skupaj
domov, to jutro pa je tako nanagloma izginil, da nisem vedel kdaj. Ko sem po-
tem pripovedoval svojim tovarišem, kaj se je ponoči dogodilo, so eni starca po-
milovali, drugi pa odločno obsojali.

Stopil sem na ulico in divji zimski veter se je zagnal vame. Naglo sem ko-
rakal, da bi se ogrel, in kmalu prispel v predmestje. Zavil sem z glavne ulice
v stransko, kjer sem bil doma.

Moral sem iti mimo hiše starega Ivana. Že sem bil pri vratih v vegastem
plotu, kjer sva se vsakikrat na poti domov ločila. Kolikokrat v preteklosti sva
se tu še za hip ustavila in poklepetala, medtem ko je njegova žena nestrpno
molela glavo skozi okno in ga klicala k zajtrku ali obedu. Danes pa sem kora-
kal tu sam mimo, vedoč, da ne bova nikoli več klepetala tako tovariško kot
nekoč pred temi vrati. Odslej pojdem tu tako mimo, da se v hišo te podle cunje
niti več ozrl ne bom.

Pospetil sem korak in že sem bil mimo plota njegove hiše. Tedaj pa se je
za mojim hrbtom oglasil presunljiv ženski krik, tako groze poln krik, da sem

se v hipu obrnil. Videl sem, kako je na pol oblečena ženska, žena starega Ivana, planila preko praga na dvorišče in z blaznim glasom kričala: »Pomagajte! Pomagajte! Obesil se je!«

*

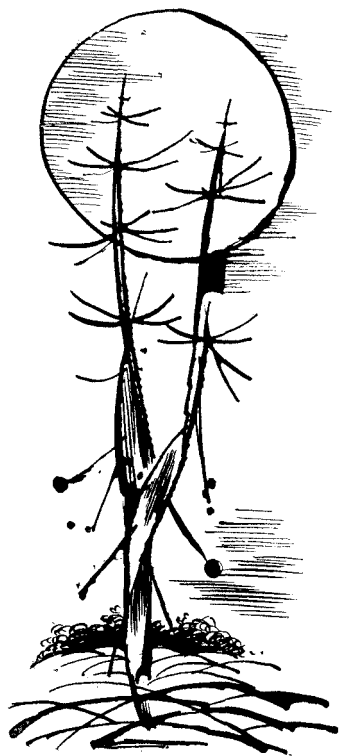
Še tisto jutro sem zbežal iz mesta, ker sem se bal, da bodo tudi mene prijeli. Dokler nisem dobil zveze, sem se nekaj tednov skrival in potem odšel v partizane. Od takrat sta minuli dve desetletji, marsikateri dogodek iz moje mladosti se mi je zabrisal, spomin na tisto noč, ki je preokrenila tudi vse moje življenje, pa me z vso silo vedno znova prevzame tam, ob Ivanovem grobu. Stojim tam in strmim v črne črke njegovega imena na belem marmornem kamnu in premišljujem, koliko strašnega je moral ta človek pretrpeti v tisti noči, da je položil roko sam nase.

Marjan Detoni: Iz
mape »U«

Rodili smo takrat se ...

NEŽA MAURER

Rodili smo takrat se,
ko je cvetela vojna;
zoreli smo, ko vojna v klas je šla —
ne čudite potem se,
če ne znamo biti srečni do neba.
Zaspali smo neštetokrat
ob hrupu bombnikov
in Bilečanka nam najdražja
pesem je bila.
Najtišje misli so ranile nam svinčenke,
zato nikjer ne čutimo se več doma.
Vemo, da danes je odprta slednja cesta
in da na pomlad jablane cvetijo,
jeseni veje se šibijo od sadov —
a mi skoz sapice jesenske čujemo
krohot topov,
zato se roka nam umakne in ne seže
do bogatih vej —
zato ne znamo to, kar znate mladi:
s prešernim smehom vedno le — naprej!

Rodili smo takrat se,
ko je cvetela vojna,
zoreli smo, ko vojna v klas je šla —
tu naše roke so, stopite nanje,
na rame nam stopite
in se povzpnite do sončnih sadežev,
do sonca —
vi, mladi, za vas nikjer ni konca,
vas pesem o svobodi je zibala
in zmaga vam je svoja krila dala.
Za nas pa so presvetli sončni žarki —
mi vajeni smo dima in solza —
le naše roke močne so,
zato stopite nanje
in se povzpnite do neba
ter še za nas utrgajte kos žametne modrine,
za nas, ki smo zoreli,
ko vojna v klas je šla.

Miši

CURZIO MALAPARTE

(Odlomek iz knjige »KAPUTT«)

FRANK, generalni guverner podjarmljene Poljske, je med kosilom govoril svojim gostom: »Mrtvi mi ne delajo preglavic, pač pa otroci. Žal, zelo malo morem storiti, da bi preprečil umrljivost otrok v židovskih getih. Nekaj bi pa le rad storil za te male nesrečnike. Rad bi jim privzgojil ljubezen do življenja, naučil bi jih, da bi hodili smehljaje se po ulicah geta.«

»Smehljaje?« sem se začudil. »Hočete jih naučiti smehljanja, da bi hodili po ulicah geta s smehljajem? Židovski otroci se ne bodo nikoli naučili smehljati se, tudi če jih dresirate z bičem. Ne bodo se nikoli naučili hoditi. Ali ne veste, da židovski otroci ne hodijo? Židovski otroci imajo peruti.«

»Peruti?« je vzkliknil Frank.

Globoko začudenje sem opazil na osuplih obrazih navzočih.

»Peruti?« je ponovil Frank, odprl usta in se začel krčevito smejati, dvignil je obe roki nad glavo, kot da so peruti, in je začel čivkati: čip, čip, čip. Glas se mu je dušil v smehu. Ostali so ga posnemali z rokami nad glavo in vpili: »Ah, tako, čip, čip, čip.«

Nato se je Frank obrnil k meni in z odkritim obžalovanjem dejal: »Torej, po vašem imajo židovski otroci peruti. Če to poveste v Italiji, vam bodo vsi Italijani verjeli. Vidite, tako se rodijo legende o Židih. Ako bi hoteli verjeti angleškim in ameriškim časopisom, bi mislili, da Nemci na Poljskem od jutra do večera ne delajo drugega, kot da ubijajo Žide. Vi ste na Poljskem že nad mesec dni in ne morete reči, da ste videli enega samega Nemca, ki bi skrivil las kakemu Židu. Pogromi so legenda, kakor peruti židovskih otrok.«

Frank se je nato dvignil od mize in z njim vsi ostali ter predlagal sprehod v geto. Na avtomobilih smo se vozili po Ujazdovskem drevoredu, nato krenili v ulico Svientoczisko in Marszalkovsko, in se ustavili pred vhodom pred varšavsko »prepovedano mesto«, pred odprtino v visokem zidu, ki so ga zgradili Nemci okoli geta.

»Poglejte,« mi je rekel Frank, »ali se vam zdi, da je ta zid tisto strašno obzidje z nataknenimi brzostrelkami, o katerem piše angleško in ameriško časopisje?« In dodal je s smehom: »Židje, reveži, so vsi bolni na pljučih; ta zid jih vsaj varuje pred vetrom.« V Frankovem glasu je bilo nekaj drzno surovega, bilo je nekaj pretečega, bila je krutost, zahrbtna in mrka.

»Grozota tega zidu,« sem odgovoril, »ni samo v tem, da onemogoča Židom izhod iz geta, ne prepreči jim pa vstopa vanj.«

»In vendar,« je odvrnil Frank, »červno je prekršek prepovedi izhoda iz geta kaznovan s smrtjo, Židje hodijo ven in noter, kakor se jim zdi.«

»Preplezajo zid?«

»Oh, ne!« je rekel Frank, »pridejo skozi luknje, podobne mišjim, ki jih ponoči izdolbejo v zid pri tleh in jih podnevi pokrijejo z zemljo in listjem. Prerinejo se skozi in gredo v mesto nakupovat živila in obleko. Črna borza v getu se odvija skoraj izključno skozi te odprtine. Tu in tam katera teh miši pade v past: to so otroci osmih ali desetih let, ne več. Tvegajo življenje s pravim športnim elanom. To je tudi neke vrste 'kriket', se vam ne zdi?«

»Tvegajo življenje?« sem vzkliknil.

»Nazadnje,« je pripomnil Frank, »ne tvegajo drugega.«

»In to imenujete vi kriket?«

»Seveda, vsaka igra ima svoja pravila.«

»Ruhe, tišina!« je zaklical vojak, ki je stal, oziroma klečal, skrit za kupom snega, oddaljen od nas le nekaj korakov. Ustrelil je. Krogla je udarila ob rob luknje. »Nisem zadel,« je veselo pripomnil vojak.

Frank se mu je približal in ga vprašal, na kaj strelja.

»Na miš,« je odgovoril in se glasno zasmel.

»Na miš? Ah, tako,« je rekel Frank in se sklonil nad ramo vojaka ter gledal v smer naperjene puške.

»Kje je? Kje je miš?« se je ustrašila Frankova žena.

»Achtung!« je zaklical vojak in pomeril. Iz luknje v zidu je pokukal šop črnih, skuštranih las, nato sta se stegnili dve ozki, majhni roki in se uprli na sneg. Bil je otrok.

Vtem je počila puška, pa tudi zdaj ni zadela cilja. Otroška glava je izginila.

»Daj sem,« je rekel Frank z nestrpnim glasom, »ne znaš niti orožja držati v roki.« Zgrabil je vojaško puško in pomeril...

Sneg je tiho naletaval.

Prevedla Ludovika Kalan

Zločin

IVAN JAN

Lepega poletnega jutra je spet razgibala vas vznemirljiva novica: v Preseki so partizani ubili Močnika in njegovo ženo.

Vse bi bilo v redu, če bi bila Močnika res izdajalca. Izdajalce je vendar treba čimprej uničiti, izkoreniniti iz družbe.

A ljudje so govorili:

»Saj sta bila vendar poštena človeka. Čudno!«

Tonč so pravili Godčevemu Tonetu. In prav nič lepega ni bilo v tem imenu. Ne zaradi imena samega, ime nima nič pri tem, toda Tonč je povsod počenjal zdrahe, rad je segal po tuji lastnini, delo mu ni dišalo. Še najraje se je ukvarjal s tihotapstvom, ker je živel blizu državne meje. Izginjal je za nekaj dni, potem pa se je potikal po gostilnah, dokler ni imel spet praznih žepov. Kadar ga ni bilo doma, je hodil po skritih hribovskih stezicah, ki so ga vodile čez mejo in nazaj.

Žandarjem se je vedno znal izogniti, kajti poznal je vse, tudi komaj vidne kozje stezice. Če pa se je pokazal v gostilni, so ljudje rekli:

»Danes bo pretep. Tonč je tu!«

A to so izgovarjali čisto potihlo, kajti že to bi zadostovalo, da bi Tonč začel razgrajati.

Tonč je bil krepke, tršate postave. A ni mu zadoščala le telesna moč in izurjenost; rad je izzival in večkrat se mu je v rokah zablistal nož. Zelo je užival, če je tako izpraznil gostilno. In če je imel še denar, je potem popival, da je teklo od mize.

Nekoč so ga ljudje zasačili pri kraji. Prvega, ki ga je dosegel, je udaril tako, da je dva dni ležal v nezavesti. Spoznali ga sicer niso, ker se je bil namazal z ogljem, sumili pa so. Če že zaradi drugega ne, zaradi tistega močnega udarca. Tako je znal in pritisnil edino on.

Zaradi takih in podobnih podvigov so ga zasledovali, a Tonč se je znal dobro skrivati. Sicer pa so se ga tudi žandarji nekako bali. Zato so ga zgrabili le redkokdaj, čeravno ni imel z njimi nikoli poravnanih računov.

Zaradi vsega tega so s Tončevim imenom ljudje strašili celo otroke. Poredne otroke, ki jim starši niso bili več kos.

In ko je prišla vojna, je bil Tonč, dasi že v najlepših moških letih, še vedno sam. Človek bi mislil, da mu je samski stan navsezadnje ugajal, čeprav se je že nekajkrat skušal oženiti. Toda kdo bi vezal svojo usodo na življenje takega človeka! Vsake pa tudi ni maral.

Kaj zdaj? Nemci so od vseh zahtevali delo, kakršnokoli dejavnost. To pa Tonču ni in ni šlo v račun. Vendar pa se je zgodilo, da je moral prijeti za kramp in lopato, ki sta mu še najbolj smrdela. Sicer pa za drugega tako ni bil.

Spet se je znašel pred vprašanjem, kaj storiti, kako se izviti iz tega prisilnega dela, ki ga je naravnost sovražil. Nemci so bili glede tega dosti trši kot bivša oblast, ki Tonču ni bila dorasla. Saj je takrat počel, kar se mu je zljubilo, in so ga raje pustili pri miru, če izvzamemo lasanje z žandarji.

Tedaj so se pojavili partizani. Minirali so mostove, napadali nemške patrulje, kaznovali izdajalce, pobirali po trgovinah živila. In prav to, posebno ko je v vasi padel domačin, velik nemčur, je bil vzrok, da so mu bili ti ljudje, ti partizani s svojo predrznostjo čedalje bolj všeč.

»Kaže, da človek pri njih počne, kar se mu zljubi. Če je lačen, gre po hrano. Seveda brez denarja. Če mu je dolgčas, gre v zasedo. Če bi rad doživljal še kaj bolj zanimivega, gre in koga ubije. E, to je nekaj zame.«

Tako je vohljal toliko časa, da je dobil zvezo s partizani, in nekega dne se je, že oborožen — kajti tudi puško je že prej skrival — priključil partizanom.

Ti so ga nekaj časa nezaupljivo opazovali, ga preizkušali na razne načine in ga pošiljali s tovariši na razne tvegane pohode. A Tonč je vse to z lahkoto prestal.

Sicer pa pri njem ni šlo za to, če bo zdržal telesne napore ali ne, kajti prav takega življenja je bil vajen. Kar se tiče poguma, mu ga pa tudi ni manjkalo. Novinci so bili v začetku običajno vse bolj neuporabni in plašljivi kot Tonč. Pogum, moč in vztrajnost pa so bile lastnosti, ki so jih tedaj partizani cenili. Pri njem je šlo za vse kaj drugega: preizkušali so ga glede discipline, kolektivnosti in vseh ostalih lastnosti, važnih za dobrega partizana. In glede teh lastnosti so pri Tonču dvomili, pravzaprav so bili prepričani, da jih nima.

Tonč ni bil tako naiven, da bi začel kar précej na svojo roko hoditi okoli ter počenjati, kar bi mu prijalo. To je verjetno nameraval, toda imel je izreden čut, prirojen čut za opazovanje. In takoj je uganil, da je treba najprej opazovati, kako žive, kaj delajo in kaj hočejo partizani. V sebi je bil odločen, da se jim bo naglo prilagodil. Za začetek so mu zadostovali pogosti pohodi in delo, ki so mu ga nalagali.

Morda bi že napravil kaj neumnega in svojeglavega, če ne bi bil nekega dne doživel, da so zaradi kraje pred očmi vse čete ustrelili nekega tovariša, ki je prišel k partizanom že pred njim. Poizvedoval je, kako in kaj, pa je zvedel, da je tisti nesrečnik že tretjič prekršil partizanski red, zato je moral plačati z glavo. V zadoščenje prizadetim in ostalim v opomin. Tako je Tonč uvidel, da bo tudi tu moral krotiti svoje navade, saj tudi tovariši nosijo orožje. Sicer si je pa dejal: tako je zdaj, pozneje se bo pa lahko še vse spremenilo.

Zato je povečini molče opravljal svoje dolžnosti.

Njegova pomembnost pa je zrasla, ker so ga mogli kot nikogar drugega uporabljati za vodiča. Kadar je vodil on, so pot zanesljivo našli. Podnevi in ponoči, v lepem in slabem vremenu. In vselej brez nezdod. Zato so radi hodili z njim. In hoje je bilo zaradi številnih nalog in zaradi majhnega števila partizanov več kot obilo. Toda Tonču to ni delalo preglavic. Bil je vedno pripravljen za pot.

Tako bi se vse kar lepo razvijalo, le pijačo je včasih pogrešil. Pa je že napeljal tako, da je med tovariši prišlo še do smeha in nazadnje so ga zadovoljno opazovali ter med seboj ugotavljali:

»Morda bo partizanstvo tudi Tonča spremenilo v poštenega človeka!«

Ko so ubili Močnika in njegovo ženo, je bil Tonč že četrti mesec partizan. S tovariši je bil dotlej že nekajkrat tudi pri likvidacijah izdajalcev. Tudi pri tem neprijetnem poslu se je silno naglo izkazal. Celo ponujal se je, da bi opravil tako nalogo. A če bi bilo po njegovem, bi delal tako, kot je rekel tovarišem:

»Preden ga bom poslal na oni svet, ga je treba še malo obdelati.«

Toda tega mu niso dovolili:

»Pri nas je tako: če je nekdo zaslužil smrt, ga zato ni treba tudi mučiti. Ljudje smo. Drugačni ljudje kakor fašisti.«

In partizani so se tega tudi držali.

Tonč je molčal, a si je mislil svoje. Kar je bilo v njem, je hotel speljati.

In to, kar se je zgodilo zdaj, je kanil že dolgo. To ga je razjedalo že dolga leta. Zdaj je preračunal, da je čas ugoden tudi zanj. Stvar je speljal tako, da je iz doline dobival obvestila, kako sta se Močnika tajno povezala z Nemci in da delata za obe strani. Sčasoma je poskrbel, da so v štab prišla poročila, kako Močnikova že na debelo izdajata.

Vendar partizani Močnikovih, ki so jim po svoje že nekaj časa sem celo pomagali, niso obsodili brez posebnih dokazov. Ljudje so o nekaterih, ki so zbirali poročila in se zato včasih celo družili z Nemci, govorili karsibodi. Zato se partizani niso hoteli prenagli.

Tonč se je potajil, vendar je maščevalna misel v njem rasla in rasla. Rasla tako, da mu ni dala več miru.

In izkoristil je tisti deževni večer, ko sta z novincem Žanetom nosila iz doline hrano.

Po razmočeni poti sta se bližala vasi, nad katero se je dvigal gozd.

Tonč se je naglo ustavil, da se je Žane vznemiril, če nista morda naletela na kakšno zasedo.

»Tako,« je rekel potihoma Tonč. »Stopiva s poti. Tu imava nocoj še en opravek.«

Utrujenemu Žanetu, ki ga je tovor tiščal k tlom, da se je, še ves neutrjen, komaj premikal, tega ni bilo treba dvakrat reči. Nahrbtnik mu je kar zdrknil z ramen. Vendar pa se je začudil in je zadihano vprašal Tonča:

»Opravek, kakšen opravek?«

»Ne sprašuj toliko. Pri nas ne govorimo veliko, sprašujemo pa še manj,« mu je skoraj karajoče in pokroviteljsko odvrnil.

Žane je trudno sédel na nahrbtnik in se opravičeval:

»No, saj nisem mislil nič hudega. Bi pač rad vedel!«

Tonč se je umiril in spravljivo rekel:

»Saj boš kmalu videl. Za zdaj pa ostani tu in straži, dokler se ne vrnem!«

»Dobro,« si je dejal Žane, ko se je Tončeva zajetna postava odmajala proti hišam. Gotovo ve, kaj dela. Če niso povedali meni o tem opravičku, še ne pomeni, da niso naročili Tonču. Starejši partizan je.

Potem je buljil v temo, ki ga je zaradi Tončeve odsotnosti nekoliko tesnila. V teh nekaj dneh partizanstva še ni bil nikoli sam. Zdaj pa je noč in kdo ve, če niso Nemci samo kakšen meter od njega. In če nalete zdaj nanj, bo moral streljati. Tega pa še ni bil vajen. Vendar je v tej tesnobi moral razmišljati, kakšen opravek ima Tonč. Bil je pač radoveden. In ne samo to: Tonča je poznal

že dolgo in veliko je slišal o njem, a malo dobrega. Karkoli je počel Tonč, ni bila šala. On, Žane, je bil študent in sin tovarniškega mojstra, ki mu je bila pred leti ukradena obleka in dobra ura. To dejanje so tedaj povezovali s Tončevim imenom, dokazali pa mu tega niso. Prav te dni, ko je prišel v partizane, pa je Žane pri Tonču opazil enako uro, kot je bila očetova. Sicer pa so si ure podobne, toda Žane je očetovo poznal kakor sebe; tolikokrat mu jo je oče, še majhnemu, pritiskal k ušesu in tolikokrat mu jo je razkazoval, da se zdaj ni mogel zmotiti. Sicer je želel, da bi bila to neka druga ura, toda misli, da je očetova, ni mogel pregnati iz glave. Le kje naj bi Tonč dobil drugod prav tako?

Vendar pa si tega ni upal ne hotel reči niti Tonču niti komu drugemu v četi. Niti štabu ne. Za zdaj je samo opazoval. Da bi on, tak zelenec, že prve dni povzročil med starimi partizani nezaupanje in razdor? Ne, to ne. Vendar pa Tonču ni zaupal. Tudi zdaj ne, ko je bil Tonč med partizani, čeravno je kazalo, da partizanstvo dobro vpliva na nekdanj zloglasnega Tonča.

Toda te okolice Žane ni poznal, zato je bil pod Tončevim vodstvom nocoj kar zadovoljen. Saj bosta tako kmalu v taborišču. Vendar — ta opravek, o katerem prej ni nič govoril...

Tonč se je kmalu vrnil, in to je Žaneta pomirilo.

Vendar pa je pojasnil:

»Vse je mirno. Zdaj pojdeva v neko hišo, kjer bo treba obračunati z izdajalci!« To je torej. To imenuje Tonč opravek.

Žaneta je streslo, čeprav Tonč ni povedal, kaj bosta tam počela. Saj je tako vedel, kaj to pomeni. Toda ni ga streslo le zaradi dejanja, ki se mu je upiralo in pri kakršnem še ni sodeloval in tudi ni želel sodelovati. Streslo ga je predvsem zaradi tega, ker je to rekel Tonč, ker naj bi to napravil Tonč.

»Pri takem opraviilu nisem bil še nikoli,« je skoraj prestrašeno zašepetal Žane, boječ se, da bo Tonč zahteval od njega kakšno delo, ki ga ne bi zmoget.

Hkrati pa ga je bilo pred tem nemirnim in temnim Tončem sram. Pred Tončem, o katerem je slišal, da ima za seboj že več takih dejanj. Skozi temo je začutil, da se mu surovi Tonč posmehuje. Prepričan je bil o tem. Zdaj je to potrdil tudi Tončev utišani glas:

»Se mi je kar zdelo, da si reva!«

Ta glas je Žaneta spet čudno stresel. Kar zazeblu ga je. Posebno, ker je Tončeva sapa smrdela po žganju. Toda, če je kdo res izdajalec, opravi dobro delo tisti, ki mu pretrga to umazano početje. Seveda, jasno, izdajalce je vendar treba uničiti, zmlinčiti jih, pokončati kot črve. Saj prelivajo kri najboljših, povzročajo trpljenje, ki ga ne pomnimo. A za tako delo Žane res ni.

Toda, ali lahko taki, kot je Tonč? Ne, taki prav gotovo ne. Mar je tak človek upravičen kaznovati druge, nič slabše od njega? Vendar — Tonč je partizan. Korajžen partizan. Sposoben partizan. Vseeno je, če ubija izdajalce tudi on, samo da jih bo manj.

A vsi ti pomisleki, vsa ta skrb, se je v Žanetovo dušo zajedla nedoločno, nejasno. Bolj kot slutnja, vezana na Tončevo obnašanje v preteklosti. A zdaj s Tončem vendar nista bila enaka: on, Žane je bil novinec, zelenec. V njem so se vse preveč pretakala čustva, morda tudi predsodki, ki jih je o Tonču prinesel s seboj v partizane.

Tonč je bil v drugačnem položaju. On je vendar vedel, kaj dela, kaj mora storiti. Bil je gospodar samega sebe, brez strahu in predsodkov, vaje vsega. Nedvomno ima za vse to tudi podatke in nalogo. In mu je rekel:

»Za kaj takega mi res ni, čeravno misliš, da sem reva!« Skoraj boječe pa je dodal, kar ga je grizlo: »Pa imaš ukaz?«

»Rekel sem ti že, da pri nas ne sprašujemo mnogo. A da boš vedel: imam ga,« je bolj zarenčal kot rekel Tonč. Posmehljivo je nadaljeval: »Golobček, čim prej se boš temu privadil, tem prej boš dober partizan. Sicer boš imel lahko nalogo: stražil boš, drugo je moje. Boš vsaj videl, kako teče izdajalska kri... A da mi ne pobegneš s stražer!«

Kako preteče je to izgovoril Tonč! Ta sovraži divje, je šlo skozi občutljivega Žaneta, ki je zdaj bolj razmišljal o Tonču kakor o izdajalcu, ki naj bi svojo umazanost čez nekaj trenutkov plačal z življenjem. Mar, on, Žane, res ne zmore tolikega sovraštva? Sovražiti izdajalce, vendar sodi k boju. Na prvo mesto. Sodi k pravičnosti, k človečnosti, k novemu svetu in mislim o njem. Če torej hočeš nekaj pokončati, je treba to zadosti sovražiti.

Mar naj to torej pomeni, da on ne bi mogel uničiti izdajalca?... Da, ne bi ga mogel zlahka, brez notranjega drhtenja, brez duševnega pretresa. A če ne bi šlo drugače, če bi bil za kaj takega tudi samo on in če je krivda dokazana, neoporečna, da si prepričan v to, da pri tem ne ubijaš, temveč si samo orodje pravice in v njenem imenu uničuješ zlo, potem, no, potem tudi kaj takega ni nemogoče storiti. Tudi Žanetu ne.

Žane pa ni poznal ne Močnikovih, kot jih je imenoval zdaj Tonč, ne njihove prave krivde ne dokazov za to. O njih sploh še nikoli ni slišal, sploh ni vedel, da so na svetu: A Tonč je že priganjal:

»Pojdiva.«

Ko sta potrkala in je glas v veži vprašal po obiskovalcu, so vrata pred besedo »partizani« takoj popustila. Žane pa je bil na tisti kratki poti do hiše prepričan, da jih bo treba razbiti.

Ves nemiren je Žane potem obstal v temni veži in gledal za prijaznim, prav nič prestrašenim in plečatim Močnikom, ki ju je prijazno vabil:

»Le naprej, gotovo sta lačna?«

Ta glas ni zvenel prav nič hinavsko, prav nič boječe in sumljivo. Narobe: bil je glas moža, izražal je mirnost, dobroto. Kazno je bilo, da je Močnik že vajen takih srečanj.

Tonč pa je stopil naprej...

V razsvetljeni kuhinji pa so se vanju uprle začudene oči prikupne Močnikove žene in še bolj začudene Močnikove oči. Nekaj hipov je bilo vse tiho, potem se je gospodar začel nerodno smehljati. In da bi bil ta mučni molk pretrgal, je rekel:

»A, ti si, Tonč?«

Žanetu je bilo jasno, da se ti trije že dolgo poznajo.

Resno zadržani Tonč pa je samo prikimal. Močnik je nadaljeval, samo da je odganjal tišino:

»Tovariša pa še nikoli nisem videl?« In kimnil je proti Žanetu, ki se je motal v veži in si ni mogel kaj, da teh simpatičnih ljudi ne bi prijazno pozdravil. Obšlo ga je, da bo to srečanje čudno, da se Tonč, odkar je partizan, z njimi še ni srečal. Zato je rekel, ko da mu je ušlo:

»Bom raje zunaj počakal.« In ne da bi čakal na privoljenje, se je že umikal proti vratom.

»Kakor hočeš,« je že slišal za seboj osornega Tonča — in stopil ven ob zid.

(Konec prihodnjič)

Benečija

NADA CAREVSKA

I.

*Zavita v molk nas pričakuje Benečija
kot nezaupna starka, bdeča pozno v noč...
Pozdravljen, sivi Matajur! Pozdravljena, zelena Mija
in ti, zamišljeni Kolovrat stari
s pogledom večnega zaljubljenca,
vsezdilj na gorsko lepotico Sočo zroč!
Naj znova vas pričara fantazija
in vklene v bajen, čudežen obroč!
Spet k vam prihaja naša divizija,
slovensko pesem in besedo vam nesoč...*

*A Benečija nema in zaprta vase,
podobna temni slutnji nepremično ždi,
ko da ne upa več na boljše čase.
Ko da so v njej ubili vero v lepše, boljše dni...*

II.

*V jesensko noč odmevajo koraki
po uličici kameniti, strmi.
Skoz vas gredoč zapeli so vojaki...
Poslušaj nemo mesec jih srebrni*

*in plove, plove dalje med oblaki,
čudeč se pesmi, ki iz grl vre
kot čudežni studenec iz gore,
in se sprašuje: »Kdo so ti junaki?«*

*Slovenska pesem, ti kristalni vir,
prebudi s svojo čisto melodijo speče,
okrepi duše jim trpeče
in vrni bratom izgubljeni mir!*

III.

*V samotni grapi mala četa ždi.
Dež lije. Megle težke, sive
se vlačijo nad njo od jutra do noči...*

*»Pst, fantje, kdo prihaja spet?«
»Poglej jo babnico! Gotovo kaka špija!«¹
»Vrag vzemi te, prekleta Benečija!«
iz naših ust razlega se šepet.*

*V obleki črni, sključena od let
in od bremena, ki ga je nosila,
je plaho k naši četi pristopila
in v nas uprla zmedeni pogled.*

*»Hej, mamica, kaj iščeš tod okrog?«
»Prinesla v košu sem vam malo kruha
in jabolk. Sama špiža suha.«²
To, kar nam dal je ljubi bog...«,*

*je rekla, vsa izpita od nadlog.
A nam, ki lačni in prezebli tu smo ždeli,
se zdelo je, da smo tedaj prejeli
najbogatejši dar iz njenih velih rok...*

IV.

*Krvavordeč ob zori vstal je Matajur.
Odblesk snega se zdi kakor škrlat
in sončni vzhod, od prvih žarkov zlat
je kot znanilec črnih, strašnih ur...*

*Na teh pobočjih, razoranih od dežja
in od vetrov, ki se zaganjajo ob pleča
očaka sivega, nevihta ždi preteča...
Tu čaka nas usoda kruta, zla...*

*Naprej, vi fantje in dekleta!
Naprej, saj žrtev ta ne bo zastonj...
V naskok vas vodi proletarska četa,
a maščeval vas bo — Beneški bataljon!*

¹ špija = špijonka, beneško narečje.

² špiža = hrana, beneško narečje.

Leninov muzej v Moskvi

MILE PAVLIN

KO SEM obiskal Leninov muzej v Moskvi, sem se zamislil v čas konec prejšnjega stoletja in v prvo desetletje našega stoletja, ko je gospodarsko in kulturno zaostala Rusija dremala pod bremenom stoletnega jarma plemičev in surovega izkoriščanja tujih in ruskih kapitalistov. V tej ogromni, zaostali državi z za nas nerazumljivimi nasprotji, kjer je bilo le malo industrije in malo delavcev, je zrasel človek, ki je združeval v sebi prodornost genialnega filozofa, požrtvovalnost revolucionarja in zagrizeno vnemo organizatorja. Zato je pametno izkoristil vsa nasprotja v takratni ruski državi in skoraj brez tako imenovanega objektivnega faktorja vodil ustvarjanje subjektivnega faktorja, ljudi, ki so — prežeti s socialističnimi idejami — izvedli revolucijo.

Take in podobne misli prevzamejo človeka, ko odhaja iz Leninovega muzeja v Moskvi in se nenadoma spomni na to, da je malokatero sovjetsko mesto brez Leninovega spomenika, brez Leninove ulice ali trga, brez tovarne, ki nosi njegovo ime, brez gesel o njegovih zaslugah za zmago oktobrske revlucije in o njegovih zaslugah za sedANJI razvoj v Sovjetski zvezi.

Muzej je v prostorni stavbi blizu moskovskega Kremlja. V pritličju in prvem nadstropju se vrstijo dvorane, in ko hodimo skozi, se razvija pred nami življenje enega najbolj razumnih človeških bitij, kar jih pozna zgodovina. Njegovo življenje pa je tudi zgodovina revolucije v stari Rusiji, saj po marksistični teoriji ne ustvarjajo zgodovine osebnosti, ampak zgodovina osebnosti. Če te osebnosti in v kolikor jih znajo, izkoristijo družbene tokove, se dvignejo na vrhunce umskih sposobnosti in nesmrtno slave.

Vladimir Iljič Uljanov, z revolucionarnim psevdonimom Lenin, izhaja iz družine malomeščanskih izobražencev. Čeprav razredno neproletarec, je Lenin s svojim izrednim umom in poštenostjo prevzel proletarsko miselnost za svojo in jo oplemenitil s svoj inteligenco.

Na stenah prvih razstavnih dvoran vidimo spričevala šol in razredov, ki jih je končal Lenin kot deček. Iz njih spoznamo, da je bil dober učenec. Tam so tudi očetove in njegove knjige, iz katerih je mladi Lenin pridobival prve poglede na svet. Seznanimo se tudi z družinsko tragedijo Uljanovih. Leninovega brata so obesili kot atentatorja na carja. Zverinsko izkoriščanje kmetov in delavcev v prvih tovarnah je v tistih časih sprožilo številne neorganizirane upore po vsej državi. Izobraženci pa so v številnih ilegalnih skupinah ali organizacijah skušali spremeniti stvari na bolje z metodami individualnega nasilja, z atentati. Brez organizacijskih vezi z množicami, ki so životarile pod stoletno pezo zaostalosti, obupa in revščine, so bili taki poskusi obsojeni na neuspeh. Žrtev enega takih poskusov, da bi z atentatom na carja spremenili družbeni red ter rešili ljudstvo neznosnega izkoriščanja, je bil tudi Leninov brat. Izobraženci, ki so mnogo brali in tudi potovali po Evropi, so videli razliko med svojo domovino in drugimi, naprednejšimi državami, zato so izhajali atentatorji pretežno iz njihovih vrst. V zgodovini pa so jim naredili ime »narodniki«, ker so propagirali, naj gredo izobraženci med »narod« in naj ga vzgajajo v revolucionarnem duhu.

Proti koncu prejšnjega stoletja, ko je svet pretresla vest o pariški komuni in ko se je pojavil proletariat, čeprav maloštevilen, tudi v Rusiji, ko je marksi-

zem kot filozofija prodrli preko izobražencev tudi v Rusijo, je mladi Lenin hitro doumel, kje je njegovo mesto. V muzejskih dvoranh zasledujemo njegovo življenjsko pot, povezano z delavskim razredom prvih industrijskih središč takratne Rusije. Množična politična dejavnost, ne pa individualno nasilje, postaja geslo vseh, ki so se pridružili proletariatu. Tedaj se v sloju izobraženstva začne diferenciacija. Razen redkih izjem so vsi za ustavne reforme, za odpravo v bistvu še vedno fevdalnega družbenega reda. Toda eni bi se radi ustavili na reformah, ki bi omogočile razvoj meščanskega razreda, proletariatu pa ne bi dale ničesar. Marksisti hočejo več: proletarsko revolucijo, ki bo odpravila fevdalne ostanke, pa tudi porajajoči se meščanski razred.

Razumljivo je, da so aranžerji Leninovega muzeja imeli iz prvih dveh ali treh desetletij Leninovega življenja in dela na razpolago zelo malo muzejskih eksponatov. Slike, pisma, knjige, akte caristične policije. Drugače se je delo marksističnih skupin in krožkov ter kasnejše ruske socialdemokratske stranke odvijalo v globoki ilegalnosti. Carizem ni prizanašal z ječo in izgoni v Sibirijo. Dolge kolone obsojencev so potovale pod kozaškimi biči na tisoče kilometrov daleč od orožniške postojanke do postojanke.

V tem času je bila ena izmed temeljnih nalog stranke propaganda marksizma. Zato zasledimo med razstavljenimi predmeti obilo knjig, časopisov in člankov. Pred nami vstane Lenin kot publicist, ki v enaki meri obvlada jezik in pero. Del teh publikacij so tiskali zunaj Rusije in jih potem na razne načine vtihotapljali v državo. Nastale pa so tudi prve ilegalne tiskarne.

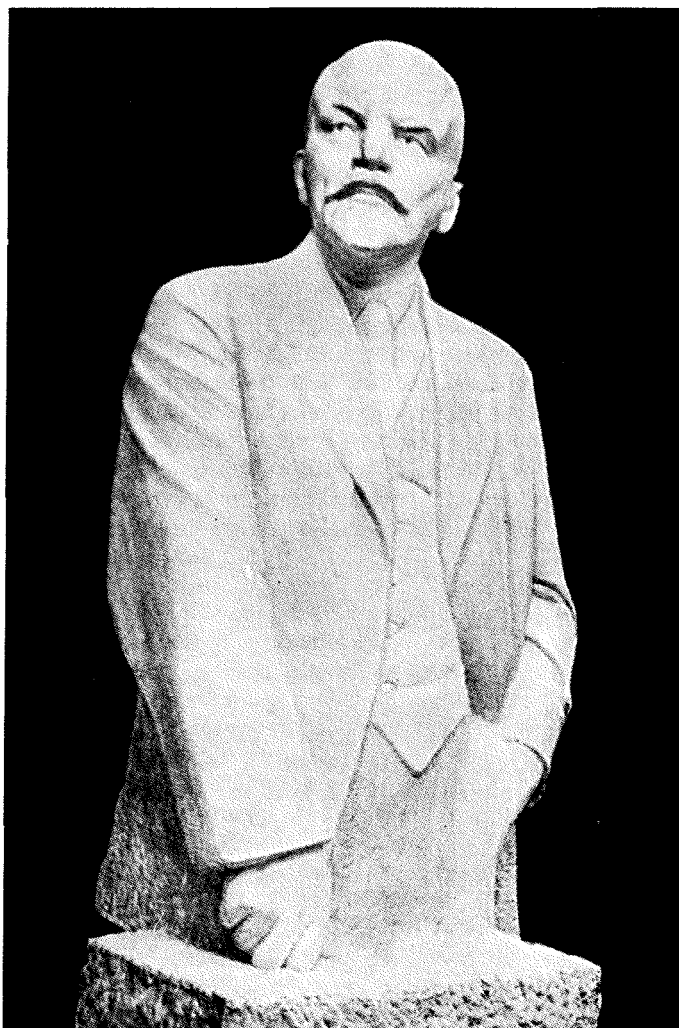
Te tiskarne seveda vidiš v muzeju samo na fotografijah ali kot makete. Ob njih sem se spomnil na naše ilegalne tiskarne. Tako podobna je bila tehnika maskiranja tiskarn v Rusiji pred 60 ali 70 leti, da se ti zdi naravnost neverjetno. Obiskovalcu je takoj jasno, da je način skrivanja tajnih tiskarn že zelo stara umetnost in da so ruski revolucionarji prispevali k njej mnogo.

Carizem je hotel spraviti Rusijo do veljave velesile. Zato je ustvarjal videz, kot da je Rusija močna država, ki potrebuje kolonije. Kolonialno področje carizma naj bi bil Daljni vzhod in Srednja Azija. Tu pa je carizem trčil ob japonski imperializem. Izbruhnili je vojna, katere simbol je postal Port Artur. Gnila, na pol fevdalna država ni mogla biti kos industrijsko naprednejši Japonski. Porazi so omajali oblast, nezadovoljne množice so se začele upirati. Lenin se je vrnil iz Sibirije, začela se je prva ruska revolucija. Zadnji trenutek se je ujel carizem, da ni padel. Organizacijske pomanjkljivosti proletariata in pasivnost kmetov so bili vzroki, da revolucija ni zmagala. Lenin je moral v izgnanstvo, caristična policija se je hudo maščevala nad revolucionarji.

To razdobje je zastopano v muzeju z nekaj predmeti, ki jih je uporabljal Lenin v zakotni sibirski vasi, kamor so ga izgnali. Nekaj je tudi dokumentov in umetniških slik, ki kažejo delavske in kmečke upore ter maščevanje režima.

Po revoluciji 1905 in med I. svetovno vojno je Lenin živel v zahodni Evropi. Njegovo pot lahko obiskovalec muzeja zasleduje preko slik mest in hiš, kjer je živel in delal. V tem času se je ruska socialdemokratska stranka kalila v bojih s frakcionarji ter se idejno in organizacijsko urejala, tako da je dočakala vojno kot strnjena organizacija voditeljev revolucije. Večje svoboščine v zahodnih državah so omogočile, da se je ohranilo predvsem več fotografij in dokumentov iz tega razdobja. V Rusiji pa je takrat vladalo hudo nasilje, mnoge organizacije so iztrebili ali razbili. Ohranjene je nekaj korespondence z organizacijo v državi, nekaj Leninovih pisem, ponazorjena pa so tudi pota, načini, kako so revolucionarji v emigraciji vzdrževali stike s somišljeniki v Rusiji.

Prva leta prve svetovne vojne niso za Leninovo življenjsko delo pomenile večje spremembe. Vse je predvidel in njegovo hotenje, da bi imperialistično vojno spremenil v revolucijo, je v Rusiji hitro postajalo stvarnost. Milijoni delavcev in kmetov niso videli v vojni nobenega smisla. Pač pa je vojna še bolj zaostрила razredna nasprotja in revolucija je zorela. Vojaki so množično bežali z bojišč, se vdajali sovražniku. Surovo ravnanje oficirjev z vojaki je vzbujalo hudo kri. Tako so se začeli nemiri med vojaštvom in delavci v prestolnici Petrogradu in v Moskvi. Februarja 1917 se je zrušil carizem in državi se je obetal nov družbeni red, sicer naprednejši od polfevdalnega carizma, toda red, ki ni obetal zadovoljiti kmečke želje po zemlji niti delavske po boljšem življenju. Meščanstvo, ki se je znašlo na krmilu države, je vsaj na zunaj skušalo vzbujati videz demokratičnosti. Lenin se je vrnil v Rusijo preko Švedske in

N. A. Andrejev: Lenin kot voditelj

Finske skupaj z drugimi emigranti. Vlada pa je brž spoznala nevarnost, ki je pomenil zanj to izredno bistri človek, in mu je začela streči po življenju.

Iz tega razdobja je ohranjenih že mnogo slik, pa tudi predmetov in publikacij. Tu so predmeti, ki jih je uporabljal Lenin za časa svojega ilegalnega življenja poleti 1917, ko se je skrival po gozdovih v okolici Petrograda. Nezadovoljni delavci in kmetje, ki so jih vodili boljševiki, so čedalje glasneje terjali oblast in svoje pravice. Tako je prišlo do oktobrske revolucije. Iz tega razdobja je ohranjenih obilo slik, listin in predmetov, ki ponazarjajo dejavnost Lenina kot vodilnega organizatorja vstaje. Mnogo je tudi umetniških slik, ki so jih kasneje napravili znani ruski umetniki v stilu klasičnega realističnega slikarstva. Te slike so več ali manj znane vsemu človeštvu in njih vrednost je v tem, da so nam ohranile drobec dogajanj tistega časa, ko sta bila fotografija in film še v povojih.

Pred nami se pojavi Lenin, ki ostane skromen in neposreden, čeprav je vodja največje revolucije, ki jo je do takrat poznalo človeštvo, pa tudi vodja ene največjih držav na svetu. Naravnost meniško skromna je oprava njegove sobe v Kremlju. Med najhujšo lakoto v državi živi ob hrani, kakršno so dobivali navadni državljani. V muzeju se vidijo taki obroki, toliko da ni človek umrl od lakote... Ob taki hrani je človek pešal, posebno Lenin, ki ni poznal počitka ne podnevi ne ponoči, ki se je ukvarjal z vsem in kljub temu našel dovolj časa, da se je pogovarjal s kmeti in vojaki na straži.

Potem se je začela državljanska vojna in tuja intervencija. Usoda revolucije je bila na kocki, sovražnik je trkal na vrata nove prestolnice Moskve. Lenin se pojavi v vlogi organizatorja Rdeče armade, vojskovodje. Ne spušča se v malenkosti, temveč vodi. Drug za drugim so poraženi beli generali, interventi počasi obupajo in umaknejo svoje čete, rusko reakcijo pa prepustijo usodi. Lenin izreče znano geslo: Sovjeti plus elektrifikacija je komunizem. Država pa je gospodarsko uničena. Še tisto malo industrije, kar jo je bilo v Rusiji, je uničene, lakota pustoši obširne pokrajine. Lenin stoji na čelu države in ukrepa, toda vedno in če se le da se prej posvetuje s sodelavci in navadnimi državljani.

V muzejskih vitrinah vidimo njegovo obleko, prav tako, kakršno je nosil, ko se je vrnil iz emigracije. Prikazan je atentat nanj; kjer je krogla prebila obleko, je vtkan rdeč križec. Krogla pa je obenem z zdravniškim izvidom pod steklom.

V tem času začne Lenin bolehati in vedno bolj mu uhaža življenje. Med njegove sodelavce rine nekoliko anarhistični Stalin, nekdanji semenišnik iz Gruzije, surov človek, odločen pristaš izključno osebne odgovornosti in neomejene oblasti. Lenin ga kmalu spozna, toda ne more več preprečiti, da ne bi prišel na vodilno mesto. Svari sodelavce pred tem človekom, že tedaj spozna napake, ki so kasneje povzročile ogromno škodo za socializem. Toda temu nekdanj povprečnemu revolucionarju je z metodami Corteza uspelo po Leninovi smrti priti na krmilo sovjetske države.

Šele po Stalinovi smrti in šele zadnja leta so »našli«¹ Leninove ocene Stalina. Zdaj so fotokopije originalov razstavljene v dvorani, kjer se končuje razstava o Leninovem življenju. Če bi bili takrat Leninovi sodelavci bolj odločni, Stalin ne bi postal vodja države in partije. Ljudstvu bi bilo prihranjeno mnogo krvi, Leninovi sodelavci bi ostali živi. Tako pa je Leninov naslednik pohitel, da jih je večino spravil s poti ali onemogočil.

V zadnjih dvoranah je prikazano širjenje socializma po Leninovi smrti. Na velikem zemljevidu sveta so socialistične države rdeče pobarvane. Tudi Jugosla-

vija, čeprav je videti barva nekam sveža. Na drugem kraju pa so prevodi Leninovih del v razne jezike. Jugoslavija je tukaj slabo zastopana, skoraj samo s prevodi, ki so jih izdali v SZ pred vojno ali med njo v jezikih jugoslovanskih narodov.

V zadnjih letih so v SZ odstranili Stalinove kipe in slike. Le v Leninovem muzeju je ostal — en sam Stalin: na veliki sliki, ki kaže neko zborovanje, eno izmed zadnjih, ki se ga je udeležil Lenin. Med skupino partijskih aktivistov, ki stojijo na odru pred množico, stoji Stalin nekje v ozadju. S tem so priznali Stalinovo vlogo v zadnjih letih Leninovega življenja, ko se je začejala njegova kariera vodilnega državnika in politika SZ. Toda to je bilo že po revoluciji, ko je Lenin zaradi svoje bolezni čedalje bolj prepuščal delo drugim. Pa tudi takrat je bil Stalin eden izmed večje skupine njegovih sodelavcev, ne pa prvi in glavni organizator vsega. Prav to vlogo pa so Stalinu skušali pripisati kasnejši zgodovinarji, ki so tudi sami trepetali pred usodo Leninovih najožjih sodelavcev...

Pavličev Janez

MATEVŽ HACE

ŽIVO mi je še v spominu, kakor da bi se bilo zgodilo včeraj.

Sklonjen, z mitraljezom na rami, jo Janez urno ubira po ozki snežni gazi v strminah Paškega Kozjaka. Njegov široki nasmeh me je vedno privlačeval. Ko sem ga dohitel, je zateglo spregovoril: »Lej ga no, ti, komisar, lej, tako se mi zdi, da je ta kraj podoben našemu tam pod Kozarjercem navzgor do Ogulja. Prav taka gora je in tudi taka strmina, samo da je drevje drobnejše kakor na našem Ogulju.« Prešerno je potresel z mitraljezom.

Zamislite si srednje velikega človeka, sloke drže, ozkega obraza, črnih las, rjavih oči, močnih žilavih rok, samozavestnega pogleda in ponosne hoje. Tak je bil v borbah na štajerskih tleh Pavličev Janez.

Več let je preživel v gozdu kot voznik, ki je ob vsakem vremenu vozil hlode in trame iz temnih notranjskih gozdov. To se mu je poznalo po tem, ker je vzbujal njegovo pozornost vsak šum drevja, čuječ pa je bil tudi ob škripanju snega pod nogami. Videl je vsako ptico, ki se je spreletavala med drevjem, in vsako srno, ki je zbežala, ko je zagledala pred seboj človeka. Živo in z nekim posebnim zanimanjem je gledal in proučeval okolico okrog sebe: doline, grape, drevje, posamezne hiše, skednje, čebelnjake in živino za samotnih kmetijah. Bil je pravi gozdni stezosledec. Prijetno je bilo z njim hoditi in se pogovarjati. Obstal je ob stezi za ostrim ovinkom, dvignil glavo in opazoval planinskega orla, ki je priletel izza roba gozdnega grebena, nato pa odletel dalje proti vrhu Basališča. Pokazal je s prstom nanj:

»Si ga videl, orla? V naših krajih jih ni; tudi na Ogulju in Lašniku jih ni.«

»Morebiti so na Bički gori in Gašparjevem hribu.« sem odgovoril.

»Pri nas so medvedi in volkovi, teh pa tu na Štajerskem ni,« mu je odvrnil Rihtarjev Ludvik.

»Ja, ja,« se je nasmehnil Janez, »saj je res čudno: medvede in volkove imamo, orlov pa ni.« Spet je dvignil glavo in se zazrl v orla, ki je ponosno krožil okrog visokega Basališča. Nato se je obrnil k Ludviku in pomigal s prstom:

»Beži no, Ludvik, ne verjamem, da poznaš vse ptiče, ki letajo pri nas na Notranjskem. Gonil si konje, držal si se poti in stezā. Rečem pa ti, če hočeš v gozdu kaj videti, moraš iti kar v celem skozenj. Postajati moraš ob bukvah in hojah, ob dvovršnih in trivršnih jelkah, in imeti bistro oko, drugače gozda ne moreš dobro poznati. Ja, Lužarjev striček, ki je zmeraj v gozdu, poleti in pozimi in ob vsakem vremenu, on ga pozna kot redko kdo.«

»Ti poznaš vaš gozd, pa še nekaj drugih,« mu je Ludvik posmehljivo odvrnil.

»Ne vem, če boš kdaj prehodil toliko domačih gozdov, kakor sem jih jaz, in jih tako dobro poznal,« je dejal Janez z nižjim glasom.

Ludvik in Janez bi se mogoče še prepirala, da se ni iznad roba gozda pojavilo nemško letalo. Na mah so se vsi sklonili k drevju in stisnili glave k deblom, nekateri pa so živčno grebli z rokami po snegu. Vsakdo se je pač bal, da ne bi bomba padla prav na njegovo glavo.

Janez se je stisnil k mladi, srednje debeli, ravni smreki. V hipu je nameril mitraljez na sovražno letalo, ki se je nerodno zibalo nizko nad drevjem, in sprožil rafal. Okrog letala se je nekaj svetlikalo.

»Daj mi, daj, nov šaržer!«, je vpil Janez.

»Daj ga, Janez, daj, sklati ga, hudiča,« so kričali nekateri in gledali na Janeza izza dreves. Janez je še spustil dolg rafal za nerodno štorčlo, ki se je okrenila in izginjala za Basališčem.

Vsi so se oddahnili. Vstali so iz snega in nadaljevali pot v strmino. Sneg je škripal pod nogami in zelo mrzlo je bilo.

»Hm, Janez, če bi zadel letalca, to bi se prekopicnil po drevju,« je modroval Rihtarjev Ludvik.

»Kaj si tile neki mislijo — da se letalo kar sklati iz zraka? Saj, če bi letelo niže in bolj počasi, bi ga preluknjaj, hudiča švabskega. To bi bili doma veseli! Oče bi kadil najdaljše cigare. Gotovo bi se pohvalil: ‚Ja, naš Janez, ta pa zna; čez Janeza ga ni.‘ Mogoče se mi bo posrečilo kdaj, sestreliti ga. Saj mi ni za to, da bi dobil kakšno kolajno, rad bi le, da bi bil prvi iz naših krajev, ki bi zbil nemškega letalca. Šest nemških mitraljezcev sem že poslal na oni svet, zato bi bil prav vesel in zadovoljen, če bi se mi še to posrečilo. Kaj praviš na to, ti, komisar?«

»Vse je še mogoče, mitraljezec si dober,« sem mu odvrnil.

»Razmišljam, kakšni so tile ljudje tukaj,« je nadaljeval Janez. »Tako drobne smreke imajo v gozdu, da vse skupaj ni nič vredno. Mar bi jih pustili, da bi zrastle, kakor gre.«

»So že potrebovali denar, pa so jih posekali,« se je vtaknil vmes Mezinov France, ki je vlekel za seboj suhega konja.

»Vsak kraj ima pač svoj način gospodarjenja,« je povzel Rihtarjev Ludvik.

Janez je potresel z mitraljezom in nadaljeval pot po ozki snežni gazi, ki je bila čedalje bolj ledena. Komandant je obstal, se obrnil k Janezu in odločil:

»Vod iz druge čete naj se razporedi ob temle drevju. Janez, ti pojdeš med tistole rogovilasto smreko. Nemci bodo čez kako uro ali še prej pritisnili za

nami.« Nato se je obrnil in odšel proti hišam v nekem kraju, ki je bil podoben ozkemu žlebu.

Komaj so se borci razporedili, so se že pojavili Nemci v belih plaščih in z brzostrelkami na prsih. Hodili so počasi in previdno. Za drevjem so bili skriti borci Janezovega voda. Janez je pred dnevi preprosil kmetico na drameljskem področju, da mu je dala čisto, belo rjuho. Naravnal je mitraljez in ga ogrnil z njo. Nato je pogrnil odejo in legel nanjo. Naravnal je mitraljez in ga lepo pogladil. Nemci so se približevali in prišli na trideset korakov. Borci so pridržali sapo in držali kazalce na petelinih pušk in brzostrelk. Janezov pomočnik se je oziral naokoli in gledal, kod bi bil umik najbolj varen. Nemci so obstali in se nemirno obračali.

Mrzlo ozračje je pretresel dolg rafal iz Janezovega mitraljeza. Dva Nemca sta se opotekla in zakrilila z rokami po zraku, nato pa obležala na snegu. Drugi so se stisnili k tlom. Nekdo na nemški strani je zateglo in s tenkim glasom zavpil. Drugi je kričal: »Vorwärts, vorwärts!« Šest Nemcev je vstalo in skočilo naprej. Spet so zaregljali mitraljezi, spet sta padla dva Nemca. Drugi štirje so se splazili po trebuhu nazaj. Janez je še malo počakal. Nato se je splazil naprej do ubitih Nemcev. Dva sta imela smuči na nogah, na spodnjem delu života pa sta bila okrvavljena. Kmalu je prihitel komandant. Pogledal je Janeza in trupli ubitih Nemcev. Bil je zadovoljen z iztekom borbe. Janez je ubitemu Nemcu pobral črno brzostrelko in težko belgijsko pištolo. Trije drugi so se prerekali za drugo pištolo in brzostrelko. Krvava sled po snegu je kazala, da so dva mrtva odvedli s seboj.

»Janez, desetino ti dam, če hočeš,« je vzkliknil komandant in ga trepljal po ramenih. Pristopil je bliže in mu kar na moč prijazno dejal: »Janez, kaj ti dam, če mi odstopiš brzostrelko? Zelo lepa je.«

»Tovariš komandant, pozabljaš, da sem ti dal brzostrelko na Bojancih. Hudo mi je bilo, ampak dal sem ti jo. Te ti pa ne dam. Poglej, uro si lahko vzameš od Nemca. Jaz je ne maram od ubitega človeka, se mi upira.«

Bataljonski je mrko pogledal Janeza in stisnil zobe.

»Nisi, kot gre,« je nejevoljno zamrmral.

Medtem je dospel brigadni kurir s poveljem, naj se premaknejo vsi skupaj više. Janez je zvil rjuho in odejo, vrgel mitraljez na ramo in odšel po snežni gazi. Vsi borci so šli nasmejanih obrazov za njim.

Janezu sta bila mrtva nemška smučarja neprenehoma pred očmi. Videl ju je, kako sta padla po snegu z razprostrtimi rokami. Po glavi mu je šumel vzklik zadetega vojaka: »O, mein Gott, mein Gott!« Saj bi morda tudi jaz tako vzkliknil, če bi me zadelo, je otožno pomislil. Nič več ne bosta smučala po teh vzpetinah. Konec je z vama. Pa saj mogoče tudi jaz ne bom nikoli več vozil hlodov z Ogulja in Ostrega vrha.

Iz žepa je potegnil nemškemu smučarju zaplenjeno tobačnico in zagledal vgravirano posvetilo: Helene. Hm, morda darilo za rojstni dan ali za god. Morda me bo ta tobačnica, če bom ostal živ, še dolgo spominjala na današnji dan, na Paške hribe in na mrtvega nemškega vojaka. Zaman ga bo pričakovala Helene. Njen dragi se ne bo več vrnil.

*

Borci so šli v gosjem redu drug za drugim. Potihoma so se pogovarjali o padlih nemških smučarjih in o plenu. Po dveurni utrudljivi hoji so dospeli do više ležeče siromašne kmečke hiše. Vrsta borcev se je ustavila. Komandir je

podrsnil s pogledom po svojem vođu in zapovedal: »Strle in Trtnik, na stražo na rob zaselka, vsi drugi v hlev počivat! Ti, Janez, pa pojdi v hišo, počival boš na peči. Danes si si jo zaslužil.«

Janez se je obrnil in drsajočih korakov odšel v hišo. Mitraljez je postavil v kot pod razpelo. Na prigovarjanje gospodinje je zlezel na široko, toplo peč in si del pod glavo brzostrelko, potem ko je pobral iz nje šaržerje. Še v snu se je premetaval in krilil z rokami.

Djordje Andrejević-Kun: Žene nosijo municijo

Lackova četa

VIDA ROJIC

SLOVENJEGORIŠKO partizansko skupino so osnovali aprila 1942. Kmet Franc Fuks s Kicarja pravi, da je bil njen ustanovni sestanek na njegovem domu 9. aprila 1942, kjer so se zbrali prvi borci bratje Reši: 20-letni Vinko, pekovski pomočnik, 29-letni Mirko, izučen za ključavničarja in osemnajstletni Kostja, ki je pomagal doma na kmetiji v Vintarovcih v Slovenskih goricah. Na sestanek pri Fuksu je prišel tudi Lojze Zavec, dvajsetletni zidarski delavec iz Ptuja.

Med prvimi partizani v četi je bil tudi dijak Zvonko Sagadin iz Ptuja, star 20 let, pred vojno požrtvovalen skojevec; od januarja 1941, ko so morali nekateri člani ptujskega okrožnega komiteja KP v taborišče Medjurečje — med njimi sekretar dr. Jože Potrč in Jože Lacko, člana CK KPS — je Zvonko postal sekretar ptujskega okrožnega komiteja KP. V četi so ga postavili za političnega komisarja, Vinka Reša, predvojnega skojevca in sekretarja ptujskega okrožnega komiteja SKOJ, pa za komandirja.

Kmalu so se prvim partizanom pridružili še fantje od 20 do 30 let: delavec Ivan Petrovič iz Ptuja, delavec Janez Pukšič s Kicarja, Drago Stojko, kmečki sin z Mote pri Ljutomeru in Janez Čeh iz Stanetinec ter viničarski sin od Tomaža pri Ormožu, znan z imenom Tomšič, ki so mu zaradi majhne postave nadeli partizansko ime »Mali«. Iz čete je odšel še pred bojem v Mostju in poizvedbe o njem še niso rodile zaželenih uspehov.

Bojnim pohodom slovenjegoriških partizanov sta se pridruževala še 22-letni Ivan in 29-letni Jože Stanet, prvi izučen zidar, drugi pa pleskar, oba pred vojno člana ptujskega delavskega društva »Vzajemnost«, ter Ivan Kokol iz Gerlinc.

Kdo je zbral prve partizane za boj proti okupatorju v Slovenskih goricah in jim pripravljal postojanke pri zanesljivih ljudeh? Ozrimo se nazaj, na dogodke pred 20 leti!

ORGANIZATORJI OSVOBODILNE FRONTE

Že leta 1941 je stopil 47-letni Jože Lacko, kmet iz Nove vasi pri Ptuju, član CK KPS na čelo organizacije Osvobodilne fronte v ptujskem okolišu. Doma v Novi vasi pri Ptuju, na vznožju Slovenskih goric, je skupaj s svojim osem let mlajšim prijateljem, kmetom Francem Osojnikom, komunistom iz Desenec organiziral s sodelavci osvobodilno gibanje po Slovenskih goricah, pa tudi drugod po okraju. Za OF so pridobili precej zanesljivih sodelavcev. V Slovenskih goricah so se odlikovali Franc Rajšp, ključavničar v Doliču, komunist, v Vintarovcih Reševi, v Drstelji Grabarjevi, v Strmcu Kocmutovi, v Svetincih Fričevi, v Placarju Frasovi, v Črmlji Brunčičevi, v Drbetincih Jurančičevi in Pravdičevi, v Dragoviču Kokolovi, v Gibini Kostanjevčevi, v Levanjcih Čuševi in Simoničevi, in še nekateri. Vse našteje družine so imele smrtno žrtve za osvoboditev; tako se je okupator nad njimi kruto maščeval.

Številne postojanke Osvobodilne fronte, ki so jih po Slovenskih goricah postavljali predvsem Lacko, Osojnik, od decembra 1941 pa skupaj z njima še Franc Kramberger, delavec v železniških delavnicah v Ptuju, član KP od leta 1928, so omogočile, da so lahko v kratkem času osnovali partizansko skupino v Slovenskih goricah.

Ker so organizatorje OF dobro poznali tudi okupatorjevi ovaduhi, so le s težavo opravljali svojo propagatorsko nalogo, pridobivati ljudstvo za upor proti fašističnemu okupatorju.

Da bi omogočili večji razmah OF v ptujskem okraju in predvsem zato, da bi v okraju ustanovili partizansko skupino, je poslal Pokrajinski komite KPS za Štajersko v ptujski okraj aktivistko Mimo Kovač-Barčko, vdovo padlega organizatorja OF v Prekmurju, Štefana Kovača.

Kot neznanka je Barčka lahko hodila naokoli tudi podnevi in navezovala stike z zavednimi Slovenci, ki so jih poznali Osojnik, Lacko, Kramberger in drugi organizatorji upora proti okupatorju v ptujskem okraju.

Marca 1942 je Osojnik pripeljal Barčko s sedeža PK KPS za Štajersko pri Rogaški Slatini v ptujski okoliš, prve dni aprila je že zaživela partizanska skupina v Slovenskih goricah.

POMEN SLOVENJEGORIŠKIH PARTIZANOV

Slovenjegoriško četo so ustanovili z namenom, da bo prizadevala okupatorju neprestane izgube in ga vznemirjala ter opominjala, da tudi v ptujskem okraju ni trden, varen in zaželen gospodar. Ptujski okraj se je moral priključiti v oboroženem uporu vsej slovenski zemlji in okupatorja je bilo potrebno prisiliti, da svojih okupacijskih vojaških sil ni mogel nikjer posebej koncentrirati.

Partizani so od aprila 1942 dalje napadali nemške orožnike, da bi zaplenili orožje, v Vintarovcih so 7. VI. napadli orožniško postajo, da bi rešili zaprte

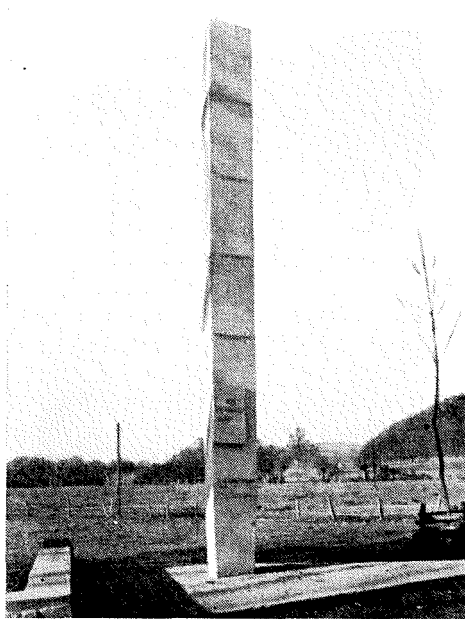
Vinko Reš, komandir slovenjegoriške čete

Stane Osojnik, politični komisar

Jože Lacko v rokah Gestapa v Ptuju

Spomenik slovenjgoriški četi v Mostju

sodelavce Rajšpa in njegovo ženo ter Vincenca Frica. Na sedežih nemških občin so si prisvajali živilske karte za svoj obstoj, pisalne stroje in papir pa so jemali za propagandni tisk. Rušili so železniško progo, uničevali komunikacijske naprave, napadali vojaške avtomobile in likvidirali nekaj okupatorjevih ovaduhov.

Od aprila do avgusta 1942 so se partizani iz dneva v dan pripravljali na nove napade in menjavali svoje postojanke. Zdaj so živeli v Čuševi zidnici v Gradiščaku, zdaj v opuščeni opekarni v Janežovcih, zdaj v podzemeljski jami pri Mostju in drugod.

Na domove so jih sprejemale prej omenjene zavedne slovenske družine, jim dajale zatočišče in živež.

IZDAJALEC

Tri dni pred usodno bitko pri Mostju se je med partizane vrnil izdajalec Franc Knez iz Renkovec v Slovenskih goricah, preje pristaš OF, ki se je vdinjal okupatorju, da bi rešil kot talca zaprtega sina.

Dne 8. avgusta 1942 je poslal po nekem cestarju listek do zaupnika gestapa, v katerem je napisal, kje so partizani. Gestapovci v Ptuju so sprejeli to obvestilo 8. avgusta ob 16. uri, o čemer priča v muzeju ohranjeno okupatorjevo poročilo.

Nemški orožniki in gestapovci so obkolili partizane že čez uro in pol ob rečici Pesnici blizu Mostja. Partizanom sta se prejšnji večer pridružila politična aktivista Lacko in Kramberger, ker ju je okupator povsod iskal. Med oboroženimi tovariši sta se varneje počutila. Osojnik pa je odšel med partizane že maja in postal njihov politični komisar, ko je Zvonko Sagadin odšel v Haloze z Ivanom Petrovičem, da bi tam pripravila tla za novo partizansko skupino. Ivan je padel okupatorju v pest in za njim je izginila sled.

BOJ

Okoli 80 dobro oboroženih nemških orožnikov in gestapovcev je obkloplilo partizansko skupinico desetih mož; enajsti je bil izdajalec Knez. Ta in partizan Janez Čeh iz Cerkvencja sta se okupatorju predala, še predno je počil prvi strel. Čeh iz Stanetinec v Slovenskih Goricah, ni klonil le v boju, ampak tudi v zaporu, kjer je začel izdajati vse, o katerih je vedel, da so pomagali partizanom. Okupator ga je vseeno ustrelil med talci 4. novembra 1942 v Mariboru.

Devet drugih borcev je sprejelo brezupen boj. Kritje so našli za drevesi in v močvirnih kotanjah, od koder so streljali na sovražnika, ki se je približal, dobro oborožen od štirih strani. Partizani so imeli puške, pištole in ročne bombe. Od bližajočih se sovražnikov sta padla dva nemška orožniška poveljnika. Med partizani je prvi padel Kramberger, medtem ko si je hotel poiskati boljše kritje. V močvirni kotanji so se do zadnjega borili Vinko in Kostja Reš ter Alojz Zavec. Hudo ranjenega Draga Stojka so ujeli, nato pa še Janeza Pukšiča. Prvi je umrl drugi dan v ptujski bolnišnici, drugega pa so ustrelili v Mariboru 2. oktobra 1942.

Lacko, Osojnik in Mirko Reš so se umikali, ko jim je zmanjkalo municije, po gosto poraslih močvirnih jarkih in se tako neopazno prebili skozi sovražni obroč proti severo-zahodu.

PO BITKI

Ranjene in mrtve partizane je moral najbližji kmet v Mostju naložiti na voz in jih zapeljati v Ptuj. Mrtve borce so razstavili pred gostilno Beli križ v Ptuj, kjer so ležali v opomin vsem upornim Slovincem ves naslednji dan. Strašna vest o bitki pri Mostju in o smrti partizanov se je naglo razširila po mestu in okolici.

Med množico okupatorjevih priliznjencev so nekateri brali in psovali še mrtve partizane, zavednim Slovincem pa so se trgala srca. Med mrtvimi borci pred gostilno Beli križ v Ptuj naši niso ugledali Lacka, Osojnika in Mirka Reša, in kaj kmalu smo zvedeli, da so okupatorju ušli. Lacko je bil tedaj pri sorodniku Horvatu v Zg. Velovlaku. Ranjen se je zavlekel na njegov senik, kjer ga je Horvat našel in ga prijavil gestapu. Ponj so prišli takoj, ko so dobili sporočilo, 10. avgusta zjutraj. Obkloplili so Horvatovo posestvo v Sp. Velovlaku in se približevali seniku, od koder je prihajal Jože Lacko. Prijeli so ga in ga po zverinskem pretepanju bosega in povaljanega v prah peljali v Ptuj, ga vodili po ptujskih ulicah s tablico na prsih, kjer je pisalo: »Ich bin Mörder und Banditenführer J. Latzko«. Od strašnih muk je Lacko umrl v ptujskih zaporih 18. avgusta 1942.

Osojnik se je z boja zatekel najprej v Ptuj, na Vičavo, kjer ga je ranjenega negovala Olga Meglič, požrtvovalna sodelavka Slovenjgoriške čete. Čez dober teden je odšel v Ruško četo. Od tam se je vrnil čez nekaj tednov in ustrelil pred domačo hišo v Krčevini pri Vurberku Alojza Bezjaka, nadutega hitlerjevca, ki je Lacka klofotal in pljuval, ko so ga 10. avgusta 1942 vodili po ptujskih ulicah. Ko se je Osojnik zadrževal 29. decembra 1942 pri svojem prijatelju Francu Krambergerju v Krčevini, ga je njegov znanec Kukovec izdal. Gestapovci so pridrveli z avtomobilom in ga ustrelili na hišnem pragu prijateljevega doma. Na begu so smrtno zadeli tudi njegovega prijatelja Franca.

Po bitki pri Mostju se je rešen iz nemškega obroča, zatekel Mirko Reš, najstarejši med brati partizani, na dom svojega deda v Zasade pri Desterniku v Slovenskih goricah. Misel na mrtva brata in na ženo Matildo, ki jo je okupator ustrelil 30. julija 1942 v Celju, na zaprte starše, malo sestro in sinka Janka,

ki ju je okupator tudi odpeljal, mu je vzela življenjski pogum in storil je samomor.

Tako so preminuli borci slovenjegoriške partizanske skupine, ki ji je ljudstvo nadelo ime »Lackova četa«. Bili so najpogumnejši sinovi Slovenskih gor, borci za svobodo in boljše življenje tlačnega slovenskega ljudstva. Padli so zaradi izdajalcev, izrodov slovenskega rodu, katere je narod obsodil na smrt. Okupator je po bitki pri Mostju aretiral okoli 200 sodelavcev Slovenjegoriške čete, nekatere je odpeljal v taborišč, kjer jih je našlo smrt osemnajst. Med talci jih je padlo v jeseni 1942 v Mariboru 41, pred bitko pri Mostju pa devet v Celju.

Neprijetno srečanje

HINKO BRATOŽ-OKI

LETO 1942. V Ljubljani je plamtel boj proti okupatorjem in njihovim podrepnikom, domačinom.

V tem boju je bila nujno potrebna konspiracija, zakaj okupator je z izdajalci skušal prodreti v vrste borcev in jih uničiti. Konspiracija je bila tako stroga, da je v prenekateri družini ali sosesčini delovalo v odporniškem gibanju kar po več članov, ki pa marsikdaj niso vedeli drug za drugega, kaj kdo dela.

Po akcijah, ki sem jih izvrševal kot mladinec, je v maju 1942 prišla vrsta tudi name, da sem se bolj direktno vključil v borbo. Nekega dne so mi tovariši, s katerimi sem sodeloval, zaupali težavno nalogo. Sosed Ljubo Antončič, ki je deloval po vojaški liniji, me je nekega majskega dne poklical k sebi na dom. Brez uvoda mi je dal nalogo:

»Hine, da ne bova po nepotrebnem izgubljala besed. Poznam tvoje dosežanje delo. Tovariši so mi o tem povedali. Tu imaš šest pištol. Napolnjene so. Odnesi jih domov in jih skrij v bunker. Saj ga imaš, kajne?«

Zvedavo me je pogledal in pomežiknil.

»Imam,« sem mu odgovoril, a še vedno nisem vedel, kam meri. Ljubo, ki je čutil mojo zagato, mi je pojasnil:

»Pripravljamo likvidacijo belogardističnih izdajalcev. Orožje imamo in ljudi tudi. Orožje dobro skrij, samo pazi, da ga ne spraviš v kakšen vlažen prostor. Tovariši, ki bodo v akciji, ne stanujejo na našem terenu. In prav zato, ker orožja ne morejo nositi s seboj, ga boš ti ob času, ki ti ga bom še povedal, prinesel na dogovorjeno mesto.«

Polotil se me je strah, saj pred takšno nalogo dotlej še nisem bil postavljen. Istočasno pa sem nekje globoko v srcu občutil ponos, ki me je silno prevzel. Trenutek sem molče obstal, takoj nato pa sem pograbil v papir zavite pištole, da bi jih odnesel v leseno barako na vrtu.

»Počakaj še malo,« me je opozoril Ljubo.

»Povedati ti moram še parolo, s katero boš oddal orožje likvidatorjem. Zapomni si! Jutri točno ob dveh popoldne te bo na vogalu Dravske in Podmilščakove ulice čakala oseba v modri obleki. Vprašaj jo, če vzame kakšno vstopnico za 'Toti teater'. Če ti bo oseba odgovorila, da vzame tri vstopnice za izredno predstavo, ji izroči orožje.«

Prijel sem zavitek in ko sem skozi luknjo v ograji vstopil na naš vrt, sem še vedno ponavljal parolo, ki mi jo je dal Ljubo. »Ali kupite karte za ‚Toti teater‘? ... ‚Da, kupim. Vzel bom tri za izredno predstavo — za izredno predstavo — tri karte‘.«

Vročično sem zlezal k zajcem, odmaknil desko in vtaknil orožje pod hlevček.

Naslednji dan točno ob dveh sem pištolo vzel iz hlevčka, jih vtaknil v bratovo aktovko, čeznje pa položil športni dres. Aktovko sem stisnil pod roko in stekel na cesto. Pogledal sem levo in desno, in ker nisem nikogar opazil, sem odšel proti dogovorjenemu mestu. Tedaj pa — o groza ... Noge so mi v trenutku otrdele, aktovka pa je postala neznansko težka in v glavo mi je šinila kri, da sem mislil, da se bom opotekel. Na dogovorjenem mestu me je resnično čakala oseba, oblečena v modro obleko. Toda ta oseba, ta ženska, ki me je mirno motrila, kako grem proti njej, ne more biti prava! Saj smo jo vsi, ki smo jo poznali, imeli za zagrizeno belogardistko — bila je tajnica pri nekem visokem belogardističnem funkcionarju. Le kaj naj napravim? Nazaj ne smem in ne morem! To bi bilo preveč sumljivo. Naprej! Samo naprej, sem si prigovarjal. Še deset metrov, še pet ... Spregovoriti morava, pozna se. To ne bo nič hudega. Pozdravil jo bom in odšel naprej. Naprej, vseeno kam, samo čimprej od tod.

»Živio, Liza.«

»Živio, Hine.«

Glasilke so zlovešče zapiskale. Tudi v Lizinem glasu sem čutil trepet, ali pa se mi je samo zdelo tako.

»Glej ga glej! Kam pa tako hitro?«

Obstal sem kot hipnotiziran. Na kaj takega nisem bil pripravljen. Aktovka je v mojih rokah postala še težja in zdelo se mi je, da se vidijo pištolo skozi njeno kožo.

»Na trening grem, Liza,« sem ji odgovoril.

Toda že me je Liza zagrabila za besedo. Saj to vendar ni moglo biti res. Na trening, in še ob dveh popoldne, ko še nikogar ni na tekališču!

»Na kakšen trening, saj si včeraj treniral. Danes imamo trening me ženske.«

Njene besede so rezale v živo. Nemo sem obstal, ne vedoč, kaj naj ji odgovorim. Liza se je pričela nemirno premikati, iz njenih oči pa sta odsevala zaskrbljenost in strah. Na koncu Dravske ulice se je prikazala italijanska patrolja in se napotila naravnost proti nama, po Podmilščakovi ulici pa sta se nama približevala dva moška v plaščih, kakršne so nosili italijanski agenti. Zbal sem se za orožje, za sebe, za vse skupaj. Pomislil sem, da sem padel v past in da je že vse izgubljeno. Moral sem proč in se znebiti Lize, pa naj me stane kar hoče. Ko bi Ljubo le vedel, v kakšno past sem zašel! In Liza, ta oseba — belogardistka, ki sem se je bal, prav ona je morala odigrati to podlo igro ... Italijanska patrolja se je nevarno približevala in tudi agenta nista bila več daleč. Odločil sem se. Še enkrat bom poizkusil na miren način uiti iz zagate. Če mi ne bo uspelo, bom zbežal, zbežal čez vrt v gramozno jamo proti Bežigradu. Zanesel sem se na svoje noge, na hitrost in gibčnost.

»Saj res! Pa po kvas grem še. V tisto trgovino na koncu ceste,« sem iztisnil skozi zobe.

Umaknil sem se še za dva koraka in se pripravil, da stečem. Že sem se hotel zavihetiti čez ograjo.

»Stoj, Hine!«

Lizin glas je bil ukazovalen. Pogledal sem jo in šele tedaj opazil vzboklino njenega velikega žepa na modri obleki, v katerem je ves čas tiščala desno roko. Ne, to ni bila samo roka. Tam v žepu je tičalo v Lizini roki še nekaj, čemur ne bi mogel uiti. Obstal sem.

»Izdan sem in konec je z menoj,« sem pomislil.

»Nimava časa. Hitro mi povej, kaj nosiš v aktovki. Imaš pištole?«

Še to povrhu! Vse ve, tudi to, da imam orožje. Možgani so bliskovito iskali rešitve. Kaj naj storim? Šele zdaj sem se spomnil na parolo, ki mi jo je dal Ljubo. Vse možnosti, da bi se izmotal iz položaja, sem izkoristil. Nikamor več ne morem. Modra obleka — oseba v modri obleki te bo čakala ob dveh... Parola! Saj res, saj ni bilo nič narobe, le jaz sem ga polomil. V meni se je nekaj zrušilo. Liza belogardistka? Saj ničesar ne vem o njej! Čemu je le tiščala orožje v žepu, ko pa je bila tu že italijanska oborožena patrulja! Odločil sem se. Naj bo karkoli. Če sem izdan, tudi parola ne more poslabšati položaja.

»Kakšno orožje? Vstopnice imam, za 'Toti teater'.«

Nisem še do kraja izustil parole, ko je Liza že vsa onemogla potegnila roko iz žepa.

»Hine, dragi Hine in jaz..., toliko da te nisem ubila. Mislila sem, da so te Italijani poslali in da sem izdana. Če mi ne bi bil povedal parole...! Saj res — karte, tri karte bom vzela za izredno predstavo!«

Nežno me je prišla, prav s tisto roko, v kateri je še pred nekaj trenutki tiščala orožje, s katerim me je hotela ubiti. Italijani so bili tu. Posmehljivo so naju gledali, zakaj bila sva čudovit par. Liza debela, nekaj starejša od mene in lepo oblečena, v svetlo modri pomladanski obleki, jaz pa suh, bos in v kratkih hlačah. In prav takšnega me je Liza še bolj krepko prišla, me stisnila k sebi in nadaljevala pot mimo patrulje, ko da se ni nič zgodilo. Za seboj sva zaslišala hihitanje italijanskih vojakov in žvižge. Toda to je bilo že daleč, daleč proč od tistega, kar je naju oba prevevalo v tem trenutku.

Strauss je šel — na vrsti je Adenauer

JOŽE ŠIRCELJ

»IN KAKO presoimate sodobno Nemčijo?« je vprašal ondan neki zahodno-nemški novinar v Švici živečega slovitega nemškega pisatelja Ericha Maria Remarquea.

Remarque je precej časa molčal. »Seveda,« je naposled rekel, »zaskrbljen sem. Ali se more v dvajsetih letih cel narod docela spremeniti? Prav gotovo sta potrebna čuječnost, nadzorstvo. Prepričan sem, da starega, nacističnega duha ni več. Toda tu pa tam poblisnejo iskre, in paziti moramo, da jih bomo pravočasno zadušili. Česar pa nikakor ne morem razumeti, pa je dejstvo, da so na čisto napačen način postali tako občutljivi za reči, ki so se tedaj zgodile. V sodobni Nemčiji so postali tako občutljivi, da pomislijo, da se tisti, ki zakašlja, pokašlja na vso Nemčijo.«

To pa še ni vse, kar je povedal pisec protivojnega romana »Na Zahodu nič novega«, »Treh tovarišev«, »Slavoloka zmage« in »Iskre življenja«. Za zahodno-nemške bralce je obudil spomin na leta po koncu druge svetovne vojne.

»Ko sem se 1948. leta prvič vrnil v Nemčijo (v domovini ni bil od 1931 — op. p.), sem slišal ljudi kar naprej govoriti: 'Uboga Nemčija'. Nikoli pa ni nihče rekel: 'Ubogi Rotterdam! Ubogi Coventry! Uboga Lidice!'«

Ker Remarque prizadeto presoja življe in bitje svoje domovine, ne bo za zaključek odveč še en citat iz njegovega intervjuja:

»Njega dni sem bil učitelj. Kot stari učitelj sem si nekajkrat po leto 1948 nakupil nemške šolske knjige. Menim, da je v njih veliko premalo povedanega o tistem, kar se je takrat dogajalo. To je eden izmed razlogov, da kar naprej pišem o stari Nemčiji. Ker to deželo ljubim, bi želel, da bi mladina zvedela resnico.«

Zakaj smo dokaj obširno navajali mnenje pisatelja, ne pa, denimo, kekega dnevnega političnega komentatorja?

Prvič zato, ker je Remarque iz svoje odmaknjenosti od vsakdanjega življenja v Zahodni Nemčiji dobro zadel tri značilnosti svoje domovine: nacistične iskre pod pepelom; samopomilovanje Nemcev, ki je bilo po porazu v vojni samo sprevržena nadutost, ki pa se je z leti »gospodarskega čudeža« in ponovne oborožitve začela spet bohotno razraščati; prikrivanje resnice lastni mladini o Hitlerju in njegovih ne le vdanih, marveč tudi navdušenih hlapcih, od katerih mnogi še živijo — in nikakor ne slabo.

Drugič zato, ker je nedavni zaplet in razplet vladne krize v Bonnu pokazal med drugim, da je publicistična jedkost razjedla oklep na videz najtrdnjšege viteza nove (ali stare, če hočete) nemške politike — Franza Josefa Straussa, ga vrgla iz sedla Bundeswehra, mimo tega pa prisilila 86-letnega kanclerja Adenauerja k obljubi, da bo jeseni 1963 zapustil kanclerski položaj, na katerem je bil od leta 1949.

Publicistična jedkost tednika »Der Spiegel« je torej opravila tisto, česar nobena zahodnonemška politična stranka ni sposobna storiti: omajati vladno, izločiti iz nje poosebljenje najbolj desnih, najbolj nepopustljivih, najbolj revanšističnih teženj — Straussa.

Zahodnonemška socialnodemokratska stranka, ki bi edina imela potencialne možnosti postati stranka opozicije in zmagovalka nad Adenauerjevo desnico, je v zadnjih letih z besedo, še bolj pa z dejanji metala v morje zahodnonemške meščanske samozadovoljnosti še zadnje trohe svojih nekdanih marksističnih načel, do kraja je raztrgala rdeči prapor, ki sta ga pred stoletjem dvignila avtorja Komunističnega manifesta in ki so ga ponesli naprej Bebel, Liebknecht, Rosa Luxemburg... Ali, kakor je poslovno povedal veliki up socialnih demokratov, podpredsednik stranke in župan Zahodnega Berlina Willy Brandt: »Magična beseda 'nacionalizacija' ni več umestna. Problem je v tem, kako doseči harmonijo med privatnim in javnim kapitalom.« Brandt, zaverovan v volilno zmago za vsako ceno, tudi poudarja, da mora imeti stranka »širšo bazo, kot jo daje en sam razred«, nato pa na drugem mestu čisto jasno, docela brez ovinkov pove:

»Nikar ne delajmo več nobenih novih rdečih zastav. Te zdaj niso več v modi.«

Edina bistvena razlika med socialnimi demokrati in Adenauerjevo stranko je nemara v tem, da so prvi nekoliko obotavljivo odobravalni vse Adenauerjeve poteze: ponovno oborožitev Zahodne Nemčije, vstop v Atlantski pakt, nepopustljivost glede Vzhodne Nemčije, ki je napravila iluzorno vsako misel na združitev Nemčije v doglednem času.

Kar je ostalo, je volilna igra. Jeseni 1961 so na splošnih volitvah Adenauerjevi stranki prvič po vojni odvzeli absolutno večino, jo prisilili, da je zasnovo la neiskreno vladno prijateljstvo s svobodnimi demokrati Ericha Mendeja. Ko so Strauss & Co. v aferi »Spiegel« ukrepali mimo ministra, ki ga je dala svobodno-demokratska stranka, so Mendejevi možje zapustili vladno palačo, da bi se kmalu vrnili v vladno; k njihovi naglici je pripomogla tudi taktična Adenauerjeva poteza, ko se je začel pogajati s socialnimi demokrati za vstop v vladno.

Seveda bi bilo naivno misliti, da je idealizem založnika Rudolfa Augsteina, ki je v svojem tedniku »Der Spiegel« najprej objavil podatke, da je bil Adenauer po vojni agent francoske obveščevalne službe, nato pa zasul s koncentričnim novinarskim ognjem Franza Josefa Straussa, ki je veljal dolgo za bodočega kanclerja, če pa to ne, pa vsaj za zanesljivega bodočega zunanjega ministra, da je ta idealizem botroval Straussovemu strmoglavljenju.

Težko je reči, koliko drži trditev, da sta se v senci afere »Spiegel« v bistvu spopadli dve zahodnonemški obveščevalni službi — tista, ki je bila v Straussovih rokah, in ona, ki jo vodi general Gehlen. Kakor koli že, v stvar so bile zapletene veliko vplivnejše sile, kot je četa sicer zelo talentiranih Augsteinovih novinarjev.

V tej zvezi je zanimiva in upoštevanja vredna teza nekaterih opazovalcev dogajanj na zahodnonemškem političnem odru, teza, ki se glasi: velekapital je pustil Straussa na cedilu. Ta teza ni tako od muh.

Ludwig Erhard, podkancler in bonnski minister za gospodarstvo, ki mu pravijo tudi »oče zahodnonemškega gospodarskega čudeža«, je najverjetnejši kandidat za kanclerski položaj — razen če si Adenauer jeseni letos ne premisli ali če se ne zgodi kaj prav res nenavadnega. No, in taisti Erhard, je nedavno posvaril zahodne Nemce, da gospodarski čudež ne more večno trajati, da se je treba pripraviti na morebitna presenečenja. Zahodna Nemčija ima zdaj res (v primerjavi z družbenim proizvodom) večje zlate in devizne rezerve kakor ZDA, te so že leta 1960 znašale nad 32 milijard mark, toda stvar se lahko zatakne, če ne bo novih trgov, če ne bo možnosti za izvoz kapitala.

In tako je — pravijo zagovorniki teze »vlekapital je pustil Straussa na cedilu« — prišlo do sedanje spremembe v bonnski vladi. Ne gre le za personalne spremembe, marveč za prevrednotenje dosedanje zahodnonemške zunanje politike.

V tej zvezi s poudarkom omenjajo vlogo zunanjega ministra Gerharda Schröderja. Ta je po odstopu Heinricha von Brentana zapustil resor notranjega ministra in postal šef bonnske diplomacije. Ne smemo pozabiti, da je bil pravnik Schröder osem let advokat največjih industrijskih in bančnih magnatov Porurja. S tem se da razložiti njegov nagli politični vzpon: v bore desetih letih delovanja v Bundestagu je postal najvplivnejši mož tistega krila Adenauerjeve krščanskodemokratske unije, ki se zavzema za popolno sprostitev trgovinske izmenjave in gospodarskega sodelovanja z Vzhodom, zavzema pa se tudi za čim hitrejši in globlji prodor nemškega kapitala v Afriko, Azijo in Latinsko Ameriko.

Jasno, poudarjajo zagovorniki omenjene teze, takšna politika gospodarske ekspanzije terja tudi vrsto potez za zmanjšanje napetosti med obema Nemčijama in seveda tudi izboljšanje odnosov z vzhodnoevropskimi deželami.

Takšnim težnjam je bil Strauss napoti. Zakaj tvorec Bundeswehra je menil, da je treba vzporedno s krepitvijo gospodarske moči Zahodne Nemčije krepiti tudi vojaško moč — in jo po možnosti podkrepiti z jedrskim orožjem. Tej zamisli so bili podrejeni številni Straussovi obiski v Washingtonu, kjer je

hotel dobiti od Američanov atomsko orožje, tem težnjam je bilo podrejeno čvrsto povezovanje z De Gaullom in slabo prikrita igra proti Veliki Britaniji. Tem težnjam — v bistvu revanšističnim — je bila podrejena zahodnonemška zunanja politika, ki je bila najzvestejši izpolnjevalec Dullesove politične oporoke.

Upajmo, da imajo zagovorniki teze o vlogi velekapitala pri strmoglavljenju Franza Josefa Straussa prav. Potlej se nam obeta obdobje popuščanja napetosti, odmik od roba atomskega brezna. Takšna preorientacija zahodnonemške politike — kolikor bo do nje prišlo — bi pomenila spodbuden preobrat v mednarodnih odnosih, zakaj padla bi ena glavnih trdnjav blokovske nepopustljivosti, zastave križarskih pohodov proti komunizmu bi spravili v skladišče glavnih rekvizitov novejše nemške zgodovine.

Takšen preobrat bonnske politike bi neogibno vplival tudi na druge zastavonoše zahodne blokovske trmoglavosti — od Pariza do Washingtona.

Toda ne veselimo se prekmalu. Jesen 1963, ko bo Adenauerjeva era po 14 letih, kot vse kaže, naposled le zaključena, je še daleč. Dotlej pa upajmo in opazujemo, ali se je tak proces v resnici že začel.

Sile revanšizma, sile skrajne desnice, sile politike, stopajoče po stopinjah rajnkega Johna Fosterja Dullesa so bile — v marsičem nepričakovano — knockoutirane. Nasprotnik ni prišel od zunaj, marveč iz istih vrst, iz vrst velekapitala, ki je ulil že toliko jekla za nemške topove.

Ta zgodba nas uči, da ni dobro hoditi po skrajni desni strani politične ceste.

Kenijatova dežela

V KARTUMU, glavnem mestu Sudana, so podrli spomenik britanskemu osvajalcu lordu Kitchenerju, v Port Saidu so odstranili spomenik Lessepsu, graditelju Sueškega prekopa, pa tudi v Alžiriji so pred nedavnim odstranili podobne spomenike. Ni več daleč dan, ko bo tudi lord Delamare moral stopiti s svojega kamnitega podstavka sredi Nairobija, glavnega mesta Kenije.

Ta velika afriška dežela se razprostira med Etiopijo, Somalijo, Ugando in Tanganjiko in se spušča proti Indijskemu oceanu. Kenija, britanska kronska kolonija, je med prvimi v Afriki dvignila zastavo svobode in se zanjo krvavo bojevala, ni pa bila med prvimi deželami, ki so svobodo dosegle. Duh lorda Delamarea je vse do zdaj nudil žilav odpor. Njega že zdavnaj ni več, toda še so tu beli farmerji, ki vidijo v njem svojega malika in ki se ne morejo odpovedati njegovemu vzoru in navadam. Spomenik temu kolonialističnemu pionirju, ki je prenesel fevdalni sistem v Afriko v času, ko je bil ta sistem odpravljen v Evropi, simbolizira problem Kenije.

Kenija je dežela velikih farm in plantaž. Vtem ko so bile ali so druge britanske kolonije rudarske, je Kenija za razliko od njih kolonija z izrazitim kmetijskim gospodarstvom. Ta izredno lepa ekvatorialna dežela z bujno tropsko vegetacijo je po velikosti dvakrat večja od Jugoslavije. Meri 583 tisoč kvadratnih kilometrov in šteje šest in pol milijona prebivalcev. Izmed dežel »črne Afrike« je po svetu bržčas najbolj znana. K njenemu slovesu so mnogo doprinesli tudi »safari«, veliki lovi na leve, slone, gazele, antilope in drugo divjad. Leta 1961

umrli ameriški pisatelj Ernest Hemingway, ki se je kot strasten lovec rad zadrževal v Keniji, je opisal to deželo v svojih knjigah, novelah in potopisih.

Slikovita je ta dežela. V obalnem pasu so krasni gozdovi kokosovih palm. Na tem področju pridelujejo riž, banane, pomaranče, limone, bombaž in kavčuk. Ko se oddaljujemo od morskega obrežja v notranjost dežele in se vzpenjamo po krajih, koder teče železniška proga iz pristanišča Mombasa proti Ugandi, dospemo na stepo, poraslo s trnato goščavo. Tu se pričinja hribovita notranjost. Na visoki planoti je vegetacija spet v bujnem razmahu, pokrajino pa oživlja tudi bogata favna. Tu so tropski gozdovi, pa tudi prostrane ploskve rodovitne zemlje. V teh krajih je dosti dežja. Podnebje je blago. Temperatura je podnevi okrog 30° nad ničlo, noči pa so tudi take, da ustrezajo Evropejcem. Nikjer v Afriki ni pokrajine, kjer bi bilo več vrst in izbire v vsem, kar daje zemlja iz svojih neder. Tu bogato obrodita pšenica in koruza. Posebno dobro uspeva kava, pa tudi sladkorni trs, čaj in sisal. Gozdovi dajejo dragoceno cedrovino. Pašnikov je toliko in na travi tako bogatih, da je Kenija ena izmed najbogatejših živinorejskih dežel, saj šteje nad pet milijonov glav goveda, štiri milijone koz in tri milijone ovac.

Prav tu so farme in plantaže, ki po velikosti ponekod prekašajo srednjeveške evropske latifundije. Lastniki so seveda beli doseljenci, po večini Angleži, ki so se začeli naseljevati v začetku stoletja, toda ne samo z britanskega otoka, marveč z afriškega juga, kjer se je začela kolonizacija že prej. Ko so zgradili železnico od morja v Ugando, je bila s tem intenzivnejša kolonizacija notranjosti dežele dokaj olajšana. Tako je nastalo na kenijski visoki planoti tisto, kar imenujejo »beli otok« — po belih ljudeh in gospodarjih, ki izkoriščajo črno zemljo in črne ljudi.

Sredi tega »belega otoka« je zraslo v nekaj desetletjih mesto Nairobi, ki šteje sedaj okrog 150 tisoč prebivalcev. Urbanistična podoba tega mesta je povsem sodobna, evropska. Mesto se ponaša s prostranimi bulvarji, neonsko razsvetljava in zelo razvitim avtomobilskim prometom. Mestu dajejo ton beli doseljenci, čeprav so v Nairobiju manjšina, ker jih je le okrog 25 tisoč. Tudi tisti, ki imajo na visoki planoti zemljo in govedo, živijo ponajveč v svojih palačah in vilah v Nairobiju, mestu velikih kontrastov ne samo po barvi kože, marveč tudi po življenjski ravni prebivalcev.

V mestu so okrog spomenika lorda Delamarea bogate hiše, kjer sedajo k večerji, kakor po škotskih ali kentskih dvorcih, v smokingih, ki pa so tu običajno prilagojeni ekvatorskemu podnebju in so zato bele barve. Tile Angleži pa so tudi previdni. Poleg investicij v Nairobiju so naložili kapital tudi v Anglijo — za vsak primer... Posebno v zadnjem času, v pričakovanju neizbežnega izida dolgotrajnih političnih borb, se množe transferji.

V začetku tega stoletja, tj. pred šestdesetimi leti, je bil Nairobi le revna železniška postaja sredi pašnikov nomadskih plemen Masai, Kikuju in Nandi.

V začetku drugega desetletja tega stoletja, pred štiridesetimi leti, je bilo v vsej Keniji le okrog tri tisoč belcev. Zdaj jih je 67 tisoč. V Keniji živi tudi 170 tisoč Azijcev, večinoma Indijcev, in okrog 40 tisoč Arabcev. Od skupnega števila prebivalcev okrog šest in pol milijona so drugi avtohtoni domačini (črnci).

Med prvimi je prišel pred dobrimi petdesetimi leti v deželo tudi lord Delamare. Njegovo lordstvo pa se je takrat boljanimalo za lov na divjad, gazele in orikse kakor pa za kaj drugega. Velik vtis je napravilo nanj prostranstvo te dežele, iz katere »bi se dalo kaj narediti«. Tako je od angleškega kralja zahteval, naj mu da to deželo v zakup. Do takrat je bil v britanskem

imperiju v navadi zakup za dve ali tri generacije, tj. za 99 let. Takrat pa so ta zakon spremenili in odlej daje britanska krona, ki ima kenijsko deželo za svojo last, zemljo kolonizatorjem v zakup za 999 let. Tako so nastala po visoki planoti veleposestva na »belem otoku«.

Okrog štiri tisoč veleposestnikov drži v svojih rokah 24 odstotkov obdelovalne zemlje. Čeprav živi pet in pol milijona domačinov od poljedelstva, imajo le-ti tako slabo zemljo, da se niso zanimali zanjo niti lord Delamare niti drugi lordi in ostali mogočnejši. Pleme Kikuju, ki šteje milijon ljudi, je utesnjeno na prostoru 5000 kvadratnih kilometrov, medtem ko se bela manjšina lahko udobno širi po tem na nenavaden način najetemu svetu. Tri četrtine jih živi v tako imenovanih rezervatih, drugi, okrog četrte milijona, pa imajo status skuaterjev (naseljencev, najemnikov). Evropski kolonisti jim dajejo v zakup del svoje najemniške zemlje, vendar manj kakor en hektar, zato pa morajo delati na njihovih farmah in plantažah.

Na tem neusmiljenem »delovnem odnosu« temelji bogastvo belih kolonizatorjev. Farmarji so mogli obdelati zemljo samo s pomočjo domače delovne sile in obogateti samo zato, ker je ta delovna sila smešno poceni. Na vsakega belega farmarja v Keniji pride po osemdeset do sto črnskih poljedelskih delavcev. Čeprav so se razmere nekoliko že spremenile in zdaj ni več črncev, vpreženih v pluge, kakor pred petdesetimi leti, se vendar še zdaj gode neverjetne stvari. Poljedelski delavec, črnc, ki ne ve, kdaj se pričinja delovni dan in kdaj se konča, prejema mesečno plačo šestinštirideset šilingov, razen tega pa še 22 kg koruze, 5 kg graha, 1 kg mesa in pol kilograma maščobe.

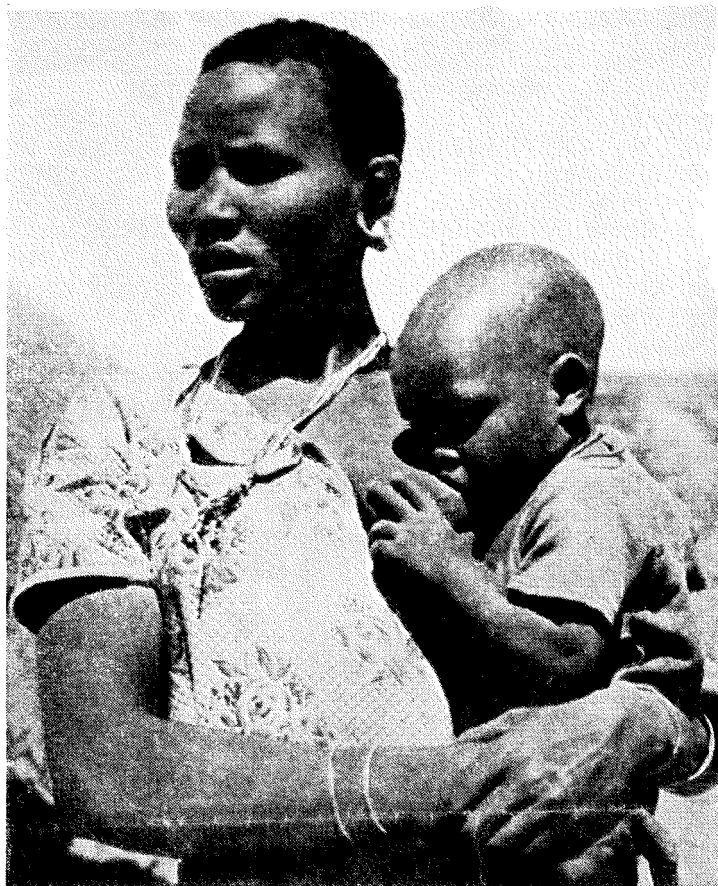
Vendar privrženecem lorda Delamarea ne bo več dolgo koristila trma v odporu proti »afriškemu valu«. Ne počutijo se več varne kakor še pred dobrimi desetimi leti, ko so s policaji in vojaštvom v krvi dušili razvpito uporniško gibanje Mau-Mau. To se vidi po vse številnejših oglasih v izložbenih oknih agencij za nepremičnine (realitetnih posredovalnic) v Nairobiju in tamkajšnjem časopisju. Vse več je oglasov, enakih ali podobnih temu-le:

»Prodaj dobro vpeljana moderno farmo, osem milj od turbinske postaje z vodo, 1450 juter površine, od tega 140 s kavovcem, 400 s koruzo, sončnicami in hmeljem. Še 80 juter je pripravljenih za koruzo. Tudi 800 juter dobrih pašnikov. Farmarska hiša in gospodarska poslopja iz opeke. Prodaj tudi gospodarske stroje in tristo glav živine. Cena 75 tisoč funtov.«

Prodaja — čeprav je dobil zemljo od britanske krone v najem. Toda na 999 let pa farmar lahko proda tudi to svojo »pravico«!

Take oglase je videti vse pogostejše. So pa tudi optimisti, ki so prepričani, da bo danes ali jutri, ko bo Kenija vendarle dobila popolno neodvisnost, Jomo Kenyata (Džomo Kenijata), legendarni vodja kenijskega nacionalističnega gibanja, držal svojo besedo in da ne bo nikakih radikalnih in naglih ukrepov. Belim farmarjem bodo odvzeli velike, neobdelane komplekse zemlje, vendar bodo obdelane površine lahko prodali novi državi, s čimer bi hkrati rešili vprašanje milijonov ljudi brez zemlje, predvsem pa najhuje prizadetih iz plemena Kikuju.

Problema Kenije pa seveda ne predstavlja samo obdelovalna zemlja. Proces osamosvojitve do neodvisnosti je zavrlo nekaj čisto drugega. Kenija leži ob Indijskem oceanu. Zato je za Veliko Britanijo zelo važna njena geografsko-strateška lega, posebno po spremembah, ki so nastale zaradi motenj v pasu Sueškega prekopa in sploh zaradi negotovosti na Srednjem vzhodu. Kenija je važna tudi v britanskem raketno-jedrskem programu.

Velika Britanija drži Kenijo v svoji posesti 75 let. Še v času po drugi svetovni vojni ni imela do domačega prebivalstva nobenega obzira in je bila oblast popolnoma kolonialna. Z zakonodajo, ki je to ljudstvo formalno in dejansko postavila izven zakona, je vendar morala, posebno od leta 1950 dalje, manevrirati in dajati postopne koncesije.

Zdaj ima Kenija npr. nekakšno samoupravo. Na čelu je britanski guverner, obstaja pa tudi zakonodajni svet in vlada, v kateri so Afričani. To je zadnja koncesija pred proglasitvijo neodvisnosti.

Posebno važna je bila konferenca za okroglo mizo v Londonu v začetku tega leta. Na tej konferenci so formulirali ustavo za neodvisno Kenijo. To je že znana praksa. Kolonialne države, ki pod silo razmer zapuščajo svoje kolonije ali protektorate, si prizadevajo, da bi bilo slovo čim manj boleče in da bi dobile od nove neodvisne dežele garancije ali koncesije, posebno za svoje rudnike, ali v tem primeru, za poljedelske posesti. Kolonialna sila je baje v skrbeh tudi za notranji red v taki deželi, pa zahteva, da se najde kompromisna osnova, na kateri bi se zbrale ali sporazumele razne domače stranke ali gibanja.

Tudi v Keniji so namreč stranke, ki so se borile na različne načine proti kolonialni oblasti in imajo tudi različne poglede na prihodnost v neodvisnosti.

KANU in KADU

V tej novejši fazi pred neodvisnostjo so bile tam tudi neke volitve. Na zadnjih volitvah se je pokazala kot najmočnejša Kenijska afriška nacionalna unija ali KANU, stranka ki jo vodita Jomo Kenyata in mladi sindikalni borec Tom Mboja. Po moči druga je Kenijska afriška demokratična unija ali KADU, ki jo vodi Ronald Ngala. Prva je množičnejša, radikalnejša in zaslužnejša. Prav njej gre največ zahvale, da je že zlomljen odpor kolonialistov. Odnos med KANU in KADU je 4:1.

Kenyatova KANU si zamišlja svobodno Kenijo s centralističnim sistemom. Kenyata je proti federaciji in plemenski razdelitvi dežele. Pravi: »Mi ne nameravamo priznati plemen, ker ne priznavamo ne rase ne barve kože ne

Središče glavnega mesta Nairobi ima zahodnoevropsko podobo. Tu prebivajo bogataši angleškega rodu

Žena iz rodu Kikuju pri svojem bornem ognjišču

verske razlike.« Ronald Ngala, vodja KADU, nasprotno, hoče federacijo na plemenski osnovi. Zahteva, da ustava določi šest pokrajin s posebnimi vladami in skupščinami ter trdi, da je to edini način preprečenja preprirov in kaosa, kakršen je v Kongu. Gre torej za spopad med centralizmom in enotnostjo na eni strani ter med federalizmom in plemenskimi razlikami na drugi strani. Zdi se, da so v Londonu bolj naklonjeni drugi rešitvi, saj imajo zato svoje razloge.

Tako gre spet za zemljo. Čeprav Kenyata poudarja enakopravnost črnih in belih v prihodnji osvoboditvi Kenije in govori o garancijah, oziroma, da ne bo nezakonitega odvzema obdelovalne farmerske zemlje, nudi belim farmerjem boljše pogoje federalistična koncepcija Ngale, ker bi bilo vprašanje zemlje izključno v kompetenci pokrajinskih vlad in skupščin, ne pa v pristojnosti osrednje vlade in parlamenta. Beli veleposestniki bi se laže znašli ali »spozrazumeli« s slabšimi vladami v pokrajinah. Stranka KADU operira proti Kenyati tudi z znanimi parolami o komunističnem vplivu, kar Angležem zelo prija. Vendar se ti sočasno zavedajo, da ne morejo zanikati moči, ki je v množicah in ki je množično štirikrat močnejša kakor KADU.

Stvari še niso povsem dovršene. Angleži imajo trenutno izgovor: Baje je treba, da se Kenijci najprej sami med sabo popolnoma sporazumejo, da dežela krene v neodvisnost brez pretresljajev in spopadov. Zato zavlačujejo. Vendar, leto 1963 mora Keniji prinesiti neodvisnost. V to nihče več ne dvomi.

Naš knjižni izbor

Grigorij Baklanov: Seženj zemlje —

Po daljšem presledku smo dobili v slovenščini spet ruski roman iz zadnje vojne. Napisal ga je Grigorij Baklanov, ki je bil doslej pri nas neznan; tudi naslov sam — »Seženj zemlje« — ne pove dosti. Že takoj v začetku moramo poudariti, da to ni kako posebno veliko delo. Vendar pa se bistveno razlikuje od vojnih romanov, ki smo jih dobili v slovenskem prevodu pred desetimi, petnajstimi leti. V tem romanu namreč ni tistega napihnjenega heroizma, ni papirnatih ljudi, ni nič za lase privlečenega. Vojna je v tem delu opisana v vsej resničnosti, predvsem pa nastopajo v njej pravi, živi ljudje s svojimi osebnimi problemi, težavami, z dobrimi in slabimi lastnostmi, ljudje, ki na fronti trpe, umirajo, ki vojno preklinjajo, ki žive svoje osebno življenje, ki pa se vendar kljub temu bore za zmaggo. To ogromno razliko med nekdanjimi patetično napihnjenimi deli in resničnim, stvarnim opisom vojne ter ljudi v njej, velja v tem romanu poudariti kot pozitivno dejstvo.

O avtorju Grigoriju Baklanovu izveemo iz knjige, da sodi med tiste sovjetske pisatelje, ki so svoj uspeh doživeli šele v novih časih, po politični »odjugi«. In v vrsto tistih pisateljev, ki so vojno preživeli kot mladi ljudje na fronti. Baklanov je po vsej Sovjetski zvezi močno znan in ga kritiki uvrščajo med najbolj obetajoče mlade avtorje, posebno še, ker ga ni strah kritično odkrivati napake sodobne sovjetske stvarnosti.

Roman »Seženj zemlje« je avtobiografski roman, v katerem opisuje pisatelj svoja doživetja na fronti. Pravzaprav gre samo za prikaz izseka iz frontnega življenja in prikaz dogodkov na majhnem sežnju zemlje. Roman se namreč dogaja v jeseni 1944 na južni fronti ob Dnjestrju, kjer si je na desnem bregu skupinica vojakov ustvarila mostišče in tam vztrajala kljub premoči ter kljub velikim žrtvam obdržala mostišče, dokler se ni fronta pomaknila naprej.

Kot rečeno, pripoveduje pisatelj o življenju na fronti iskreno, stvarno in brez patosa. Pripoveduje predvsem o te-

gobah mladih ljudi, vojakov in oficirjev, skratka o ljudeh v vojni. Zato je njegova pripoved iskrena, poštena in predvsem človeško topla. Pripoved je tudi dokaj razgibana, včasih celo že reportažna, tako da se knjiga prijetno bere, dasiravno je morda celo preveč razbita, zaradi česar bralec izgubi pregled nad ljudmi in nad celoto.

Roman »Seženj zemlje« (v slovenščino ga je prevedel Branko Avsenik, izdala pa založba »Obzorja« v Mariboru) — sicer ni največja umetnina, je pa vendar delo, ki iskreno govori o človeku v vojni. Hkrati je delo tudi dovolj zanimivo, tako da ga je vredno vzeti v roke.

S. R.

Progresivna preusmeritev političnega življenja med vojnama v Sloveniji in Trstu — Pomurska založba v Murski Soboti, ki poleg leposlovnih del izdaja tudi politično literaturo in ki je prav na tem področju izdala že nekaj tehničnih del, je objavila knjigo z naslovom »Progresivna preusmeritev političnega življenja med vojnama v Sloveniji in v Trstu«. Ta knjiga, s katero je založba počastila življenjski jubilej dolgoletnega revolucionarja Ivana Regenta, prinaša dve razpravi. Prva je razprava Ivana Regenta »O socialističnem in komunističnem gibanju v Julijski Krajini in Istriji«, druga pa razprava Ivana Krefta »Progresivna preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama«. Uvod je napisal dr. Jože Potrč, ki seznanja bralca z obema deloma in na kratko ocenjuje njun pomen.

Razprava Ivana Regenta — tako začenja svoj uvod Jože Potrč — o revolucionarni preobrazbi najmočnejšega dela slovenskega delavskega gibanja, namreč tržaško-primorskega dela Jugoslovanske socialno-demokratske stranke pred prvo svetovno vojno in neposredno po njej ter razprava Ivana Krefta o progresivnem gibanju med obema vojnama sta dragocena prispevka k pojasnitvi vloge slovenskega in jugoslovanskega delavskega gibanja, narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije v Jugoslaviji. Da-

nes se zelo pogosto sliši v svetu o nekih gospodarskih čudežih, ki pa niso seveda prav nikakršni čudeži. Z mnogo večjo pravico bi lahko govorili o političnem čudežu, ki ga je napravilo jugoslovansko delavsko gibanje s tem, da je nekoč skrajno zaostalo polkolonialno Jugoslavijo dvignilo med najbolj ugledne države na svetu. Ni dvoma, da bo želo v bodočnosti jugoslovansko delavsko gibanje še mnogo lepša priznanja... Brez močnega revolucionarnega demokratičnega gibanja med obema vojnama, brez uspešne organizacije obrambe pred rastočo fašistično nevarnostjo že davno pred drugo svetovno vojno ilegalno delavsko gibanje ne bi moglo že pred vojno prerasti v prevladujočo politično silo, ne bi moglo prispevati tako ogromnega deleža v antifašistični vojni in sredi nje spočeti takšne napredne oblike družbene preobrazbe... In prav ta globoka zvestoba interesom najširših plasti delovnih ljudi, ta globoka povezanost z delovnim človekom, iz tega izhajajoče stanje globokega človeškega zaupanja delovnih ljudi v svoje delavsko politično vodstvo, ki se je razvijalo med obema vojnama, nam daje ključ za razumevanje vseh naših zmag in vloge Jugoslavije v blokovsko razdeljenem svetu. Naš jugoslovanski primer in tudi v tej knjigi opisana nezadržna rast vpliva partije na delavsko-kmečko, torej na vseh ljudsko gibanje, dokazuje, da je znanstveno pravilna in z delovnimi ljudmi s tisoč niti povezana politika resnično marksistične partije nepremagljiva. Regentova in Kreftova razprava se dopolnjujeta ne samo časovno, ampak tudi vsebinsko, saj prvi govori o borbi proletarskega gibanja za najboljše rešitve nacionalnega in drugih družbenih vprašanj, Kreftov prispevek pa dokumentarno opisuje napore partije med najširšimi ljudskimi množicami, posebno med kmeti. Ta odlomek iz naše zgodovine ima ne samo narodni, ampak tudi mednarodni pomen.

Ivan Regent posega v svoji razpravi v prvo svetovno vojno in v čas neposredno po njej ter prikazuje razvoj socialističnega in komunističnega gibanja v Julijski Krajini in Istri. S svojim znanim, preprostim, a stvarnim in dokumentarnim načinom pripovedi prikazuje avtor razvoj delavskega gibanja in specifične probleme, s katerimi se je moralo spoprijemati najprej socialistično, potem pa komunistično gibanje v teh jezikovno mešanih primorskih krajih. Pri tem avtor ugotavlja, da je Komunistična pokrajinska zveza Julijske Krajine in Istre svojo nalogo častno izpolnila.

V drugi, obsežnejši razpravi pa znani politični publicist in javni delavec Ivan Kreft podaja izčrpno analizo o razvoju naprednega ljudskega gibanja v Sloveniji med obema vojnama. Pri tem je ves čas razdelil na sedem obdobj in v okviru njih obdelal vso bogato snov političnega in javnega življenja pri nas v času med obema vojnama. Avtor skromno poudarja, da ne podaja dokončne ocene o ljudskem gibanju pod vodstvom partije, temveč le osvetljuje nekatere važnejše dogodke v tem obdobju z manj znanimi dokumenti in z osebnimi spomini.

Če je prva razprava Ivana Regenta pomembnejša glede na vlogo in značaj naprednega gibanja v Slovenskem Primorju, je Kreftova razprava napisana izredno zanimivo ter združuje ogromno gradiva o razvoju naprednega gibanja pri nas v času med obema vojnama. Obe pa predstavljata, kot je to v uvodu poudaril Potrč, tehten doprinos k zgodovini naprednega gibanja na Slovenskem.

Na koncu knjige je še prispevek Vaneke Šiftarja o Ivanu Regentu in njegovem delu za socialistično gibanje.

S. R.

Irwin Shaw: Mladi levi — Vsem tištim, ki so se pred leti navduševali nad znamenitim romanom Irwina Shawa »Mladi levi«, je založba Obzorja v Mariboru ustregla, ko je pripravila novo slovensko izdajo tega odličnega romana iz druge svetovne vojne. Čeprav poznamo v svetovni literaturi mnogo del z vojno tematiko, vendar lahko rečemo, da se razen Tolstojevega veledela »Vojna in mir« le malokatero delo lahko kosa s Shawovim romanom »Mladi levi«. Zato je razumljivo, da je roman doživel tako ogromen uspeh po vsem svetu in je prav, da smo ga znova dobili tudi v slovensčini.

Ta roman je pester mozaik pretresljivih usod cele vrste likov na obeh vojskujočih, si straneh. Seveda postavlja pisatelj v ospredje nekaj tipičnih predstavnikov fašizma in antifazizma ter mojstrsko podaja njih notranji razvoj. Tako nam pisatelj predstavlja Michaela Whitacra, ki je ena glavnih osebnosti romana. To je gledališki režiser, malce samosvoj, toda pošten človek, ki prostovoljno stopi v vojsko. Druga glavna osebnost, na ameriški strani, je Žid Noah Ackerman, poosebljena dobrot, skromen in plemenit, zaradi nesrečne mladosti še vedno plah človek, ki doživi tudi tragično

usodo. Na drugi, nemški strani, pa je nosilec dogajanja nemški podoficir Christian Diestl. Ta preprosti človek, nekdanji priljubljeni učitelj smučanja v avstrijskih Alpah, včasih celo komunist, je sprva, ko ga srečamo, kar simpatičen vojak. V Hitlerjevem vojnem stroju pa čedalje bolj pada na dno, in ko se docela vpreže v nacistični voz, se spremeni v zver, podobno mnogim nacističnim zločincem. In kot preganjana zver Diestl tudi konča svojo življenjsko pot.

Seveda nastopa poleg teh oseb še vrsta drugih, tako na ameriški kot na nemški strani, cela galerija likov, ki jih je vojna potegnila v svoj metež. Tako bodo bralci spoznali Ackermanovega prijatelja, dobrodušnega kmeta Bruneckerja, očetovskega poročnika Greena, Noahovo plemenito ženo, na nemški strani pa zagriženega poročnika Hardeburga, njegovo ženo v Berlinu, pa še vrsto vojaških oseb na fronti in v zaledju ter vrsto civilistov v Ameriki in Evropi. Tako je roman Irwina Shawa kaleidoskop človeških usod v drugi svetovni vojni, roman o usodah ljudi v kritičnih dneh druge svetovne vojne, hkrati pa tudi stvarna podoba življenja na fronti in v zaledju v letih 1941–1945.

Roman »Mladi levi« je mojstrsko napisan in pisatelj ni zaman zaslovel z njim

po vsem kulturnem svetu. Napisan je izredno zanimivo, osebe pa so kar najbolj plastično predstavljene in pred bralcem naravnost zažive. Shawovo pisanje je tako neposredno in tako pristno, da bralec dogodke naravnost podoživlja. Pri tem pa se dogodki vrstijo z bliskovito naglico, njih prizorišče se od poglavja do poglavja spreminja, osebe se vrstijo v vrtincu vojne vihre in senci smrti, ki je »mladim levom« neprestano za petami.

Branje tega veledele je izredno zanimivo in privlačno, obenem pa tako, da vsakega bralca oplemeniti, saj ima roman svoje globoko moralno in idejno jedro. Pisatelj ostro obsoja fašizem in vse zlo, ki ga je prinesel, ni pa ga strah zapisati ostrih besed tudi na račun ameriškega protižidovskega rovarjenja, brezdušnosti ameriške vojaške birokracije in drugih negativnih pojavov sodobne Amerike, čeprav ostaja vseskozi pošten domoljub. Razen tega pa je pisatelj poln vere v zmago pravice in poštenja, poln vere v lepši svet, ki mora priti po tako uničujoči vojni.

Zaradi teh vsestranskih kvalitet romana samega in zaradi odlične pripovedi so »Mladi levi« gotovo eden najboljših romanov s tematiko zadnje vojne. Vsekakor so veliko delo trajne vrednosti.

S. R.

S filmskega platna

»Mein Kampf« in »Nürnberški proces« — Proti koncu minulega leta je prišlo v naše kinematografe dvojice dokumentarnih filmskih del, ki nazorno oživljata že malo zbledele spomine na dogodke v Nemčiji od nastanka nacistične ideologije pa tja do kapitulacije nacistične Nemčije in poslednjega dejanja v Nürnberški sodni dvorani. Ti dokumenti so spomin in opomin, da se kaj takega ne sme nikoli več ponoviti.

»Mein Kampf« je imenoval švedski režiser Leiser svojo montažo odlomkov iz nemških in zavezniških dokumentarnih filmov. Dve uri spremljamo na platnu scene, ki so jih posneli neznani snemalci.

Prepričljive so, objektivne, resnične. In ta resničnost nas presune. Zato, ker danes skoraj ne moremo več razumeti, da se je vse to lahko v resnici zgodilo.

Toda vse to je resnica. Resnica, ki jo je posnela kamera. In zato danes spet lahko gledamo, gledamo in strmimo in ponovno podoživljamo: prihod Hitlerja na oblast, požig Reichtaga, bobnenje tankov na paradah, katerih število ne vznemirja preveč v iluzije zasanjane Evrope. S platna potem divje maha in kriči in spet maha in kriči groteskna figura vsemogočnega führerja. Zaslepljena množica pa dviga roke in mu odgovarja: Sieg! Heil! In že vidimo prav to mno-

Strašen prizor ob osvoboditvi koncentracijskega taborišča Nordhausen: 3000 mrtvih, večidel Slovanov, ki so jih pomorili nacisti

žico s čeladami na glavih, ko vdere v Avstrijo, ko zavzame Sudete in pozneje okupira Češkoslovaško. In nato: vojna s Poljsko, Francijo, Skandinavijo, Balkanom, napad na ZSSR; opojna pijanost nad prvimi zmagami. Ob tem pa vidimo koncentracijska taborišča in preganjanje Židov. Posebno pretresljive so scene iz varšavskega ghetta. Tu je režiser prikazal kratak film, ki so ga posneli Nemci sami, a ga niso nikoli predvajali, ker se je celo njegovim avtorjem zdel preveč neusmiljen. In res so prizori lakote in umiranja tisočev varšavskih Židov taki, da ne potrebujejo nobenega komentarja.

Še gledamo: zbombardirana nemška mesta, umikajočo se nemško vojsko, invazijo v Franciji, nemške ujetnike na Rdečem trgu v Moskvi... obroč se oži! Medtem pa minister za propagando Göbbels še pet minut pred dvanajsto govori o zmagi in Hitler še malo pred svojo smrtjo vzpodbujajoče poboža morda komaj petnajstletnega člana organizacije Hitlerjugend, ki ga bo za svojo že ugašajočo slavo še zadnji trenutek poslal na

fronto in morda v smrt. »Ein Land, ein Volk, ein Führer!« — ena dežela, en narod, en führer... vzneseno deklamirajo nemški vojaki, preden gredo na fronto; te besede je režiser vključil v spremno besedilo, ko gledamo množico nemških vojnih ujetnikov na pohodu preko moskovskega Rdečega trga. Da, zakaj in čemu je bilo vse to potrebno? In na koncu filma, ki je v bistvu kratka zgodovina Tretjega Reicha, spet vidimo ruševine, kamera pokaže izmučene ljudi v koncentracijskih taboriščih in trupla, katerim so prej odrezali lase, jih sezuli, slekli — vse za vojno industrijo. Glas napovedovalca pa opozarja: »Tega ne smemo nikoli več doživeti!...«

Ne samo zaradi svoje dokumentarične vrednosti, ampak predvsem v tem zadnjem opozorilu je jedro, ki nam pove, zakaj sploh ti spomini na ta grozotna leta. Da jih ne smemo pozabiti zato, ker pozaba lahko spet povzroči nastajanje podobnih situacij in ljudi, ki bi hoteli še enkrat pognati človeštvo v vojno — tokrat v popoln propad. Zato je prav, da

gledamo film »Mein Kampf«, zato je prav, da gledamo tudi film »Nürnberški proces«, čeprav je ta po svoji vsebini precej podoben prvemu. Samo da se v zadnjem seznanimo še z dogodki na procesu, slišimo nadute besede Göringa in drugih obtožencev, ki skoraj užaljeno zavračajo vsako osebno krivdo. Film v celoti sicer ostro obsoja nacizem kot tudi njegove voditelje, vendar skuša zanikati krivdo vsega naroda, češ da marsičesa sploh ni vedel. In zdi se, da je po tem, ko je obešen zadnji izmed enajstih na smrt obsojenih prisotnih vojnih zločincev, za vedno končano in premagano obdobje nacizma.

Ali res?

Danes, ko se v Zvezni republiki Nemčiji zbirajo stari esesovci na sestankih, ko se pripadniki fašističnih organizacij prosto sprehajajo in delujejo na ozemlju Zahodne Nemčije ter ubijajo diplomatske

zastopnike tujih držav, danes je še toliko bolj pomembno, da ne pozabimo krvave preteklosti. Po vsej človeški logiki bi morali ti grozljivi dogodki vzbuditi zavest soodgovornosti ne le pri nemškem narodu, temveč pri vsem človeštvu. Toda kaže, da marsikje ni tako in da so vsa grozodejstva že hoté pozabljena. Mi pa jih nismo pozabili. Če pa so spomini zbledeli, si jih lahko prikličemo nazaj prav ob filmih »Mein Kampf« in »Nürnberški proces«.

Tragična smrt našega zastopnika v Zahodni Nemčiji, Momčila Popovića, je samo ponoven in najnovejši dokaz, da preteklost še ni zamrla in da beseda opomin, ki jo izražata tudi oba omenjena filma, prav gotovo ni odveč. Opomin vsem tistim, ki še žive od preteklosti, hkrati pa opomin tudi tistim, ki zaradi svoje prenapetosti skušajo zaplesti svet v nov konflikt.

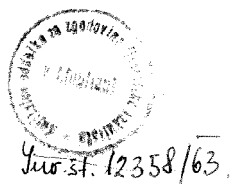
V. S.

Zadnja fotografija, ki kaže Hitlerja med svojimi najzvestejšimi oprodami sredi ruševin Berlina tik pred dokončnim porazom Tretjega rajha

Maček pod čelado

JOŽE HORVAT

Ali je narodnoosvobodilni boj postal tako široka reka, da po njej plavajo vsemogoče ladje in ladjice?

Moralno-politična analiza desetine Ilije Kapara: kdo vse je služil okupatorju, kdo je prišel v partizane iz razredne zavesti in kdo iz drugih nagibov? Ali sme Kapara odkrivati resnico in s tem rušiti ugled starešine? Odkrije se neprijetno dejstvo, da je desetina Ilije Kapara z ozirom na preteklost borcev, najslabša desetina dvaintridesete divizije! Kaj storiti? Kapara predlaga preprosto rešitev, naj borci obenem z večerjo pojedjo tudi svojo preteklost.

KAPARA je odprl oči, sedel in zdehnil. Okrog njega sam hlad, trstje in listje vinske loze. Kje je? Top občutek bolečine in buška na glavi sta ga spomnili na vse. Nekaj kislih jagod nedozorelega grozdja mu je vrnilo svežino in nekoliko celo ugasilo žejo. Vstal je da bi poiskal Jovico. Borci tretjega bataljona so ga veselo pozdravljali: — »Zdravo, Kapara...! Si se naspal, Kapara...? Živio, Kapara...! Kapara, Kapara, Kapara!« — Ko je našel Jovico, je zbral svojo desetino in stopil na čelo kolone. Kmet, ki je tako trdovratno zatrjeval, da so partizani odšli na vse štiri strani sveta, je stal na pragu svoje kleti in s širokokrajnim klobukom veselo mahal Kapari. Lisjak!

Pokret, pokret...!

Kapara je popeljal kolono iz vinograda in se napotil, da bi se priključil brigadi. Pot je bila lepa kot nalašč. Sinji obod sončnega prahu je umirjal dan na zahodu. Tišina. vzdolž cele fronte je utihnila bitka. Po težkem in napor nem dnevu napada in protinapada, obkoljevalnih pohodov, napredovanj, umikanja, naskoka, protinaskoka, po neskončnem rezgetanju strojnic, eksplozij min in granat, psovk, žvižgov, klicev na pomoč — je končno zavladala tišina, tista čudovita večerna tišina, ki kot čarobni napoj opaja borce, jih krepi; glasneje od česarkoli najavlja, da je pot do svobode spet krajša za en korak. Petelinov ali vrabčev? Ne, krajši za poln korak prvega v koloni, partizanskega mačka Ilije Kapara.

Kje naj bi zdaj našel brigado? Ali na starih položajih nad progo, ali v Strmco, ali bogve kje? Menda ne bo treba zopet vzpostavljati zveze z brigado kot malo poprej z ustaško bojno. Kaparo je pri srcu grenko stisnilo...

— Kaj misliš, Martin, kje so?

— Ne vem, tovariš deseter — je odgovoril puškomitraljezec — ničesar več ne vem. Toliko smo se danes vrtinčili po teh bregovih, da ničesar več ne vem. Medtem ko si spal, ni bilo slišati streljanja, morebiti je brigada tam, kjer smo jo pustili. Toda ti mene ne poslušaj, pojdi, kamor hočeš... Jazen si name, vem!

Kapara se je oprezno spustil na nasip železniške proge, zavil mimo pogo-rele železniške postaje in se nameril proti prvim vzpetinam. Imel je prav. Brigada je bila še vedno tam, kjer jo je bil pustil, ko je odšel, da bi poiskal

Jovico. Čvrsto je držala položaje in veselo pozdravila Kaparov prihod. Zdaj, v polmraku, so borci zapustili zaklone, se zbirali po desetinah, si pripovedovali dogodke minulega dneva, hvalili in opravljali komandante in hrepeneče opazovali sinjkast steber dima, ki se je boječe dvigal iz bližnjega gozdička in razkrival vsem najbolj spoštovani del brigade — brigadno kuhinjo! Nebo je preletel golob grivar, vračajoč se v gnezdo. Po kolovozu so pripeljali voli v jarmu, z ranjenci na škripajočem vozu. Nekje daleč je zazvonilo. Tu v bližini se je oglasila osamljena pesem. Večer. Partizanski večer v Zagorju...

Na robu gozdička, v neposredni bližini kuhinje se je namestil Kapara, a okrog Kapare njegovi hrti, besni bojovníki prve desetine. Duh po dimu in jedi, duh svežega govejega golaža je dražil nosnice, trpinčil želodec in povečeval glad. Borci so pripravljali menažke, vznemirjeno rožljali z žlicami in strgali iz posod posušene ostanke jedi. Vendar do večerje je bilo še daleč, kuharji so komaj zakurili pod kotli in treba bi bilo nekako in z nečim skrajšati čas. Kapara je bolela glava, s težavo si je snel čelado, otipal buško nad sencem in še enkrat pregledal mesto, kjer mu je krogla poškodovala čelado. Trdno je sklenil, da čelade ne bo nikdar več snel z glave. Do konca vojne ne! Pa čeprav bi jo nosil edini v brigadi. Vseeno. Dobro je vedel Svaba, zakaj si je izmislil čelado!

Proti Kapari je prihajal po stezi vodnik Galeb in poleg njega visok, suh in zgrbljen kmet s karabinko na rami. Kapara se je zagledal v kmeta in takoj začutil odpor. Kaj bi ta lahko bil — divji lovec, politični delavec, terenec, kurir, vodič? Kmet si je na oči potegnil svoj zagorski škrljaček, da se mu je komaj videl nos.

— Okrepitev! — je vzkliknil vodnik in se nasmehnil zvito, skoraj hudobno.

— Komu? — se je vznemiril Kapara.

— Tebi in tvoji desetini. Reci hvala in molči! Prosil si komandanta brigade, da bi še nocoj krenili v napad, zgodilo se bo po tvoji želji. Pripravi se, ne boš spal!

Bil je jezen. To, da ne bo spal, je vedel Kapara brez svojega vodnika (kot da je včeraj spal ali kot da bo jutrišnjo noč spal!), toda domneva, da oni v štabu mislijo, da je Kaparu potrebna okrepitev in to okrepitev v takih tresočih hlačah, ga je razjezilo. Nekaj časa je molče premikal čeljusti, kot bi mlel svoje lastne zobe, potem pa si je poveznil čelado na glavo, se izravnal, premeril še enkrat kmeta in srdito vprašal:

— Kaj intendatura nima niti ene, pa čeprav ušive kape, da bi mu jo posadila na glavo? Kaj bomo zdaj širokokrajne klobuke nosili namesto titovk? Ali pa je intendatura uvedla v Zagorju novo modo?

— Pomiri se, Kapara — odgovori vodnik malomarno — naj se bori. Če bo junak, se bo hitro opremil. Morda bo še to noč zaplenil kapo ustaškemu bojniku. Uvrsti ga v desetino, spoznaj ga z borci in ne skrbi.

Prižgal si je cigareto — odšel po isti stezi, po kateri je bil prišel. Okrog prišleca so se zbrali borci, sedali na karkoli, željni, da slišijo kakšno besedo. A kmet, siromak, ni vedel, kam bi. Spustil je karabinko in molčal, čakal na ukaz nekoga, čakal na besedo nekoga, kakršnokoli — od kogarkoli, samo da bi mu nekdo nekaj rekel, da se nekako vključi v desetino, da dobi svoj prostor in zaporedno številko, da ne bi stal še dalje tu pred vsimi kot izgubljen potepuh na križišču. Kapara je to opazil in da bi ga ohrabil, že mirneje rekel:

— Kaj stojiš tu, sedi, saj ni ježev...! Kako ti je ime?

Mož je skrušeno odgovoril:

— Falačec... Imbro Falačec.

— Koliko si star?

— Šestindvajset.

— Šestindvajset? — se je začudil Kapara in nagubančil čelo. — A kje si bil doslej? Celo Zagorje se bori, če nisi hotel v Zagorski ali Zagrebški odred, tu so še brigade »Matije Gubca«, »Radičeva brigada«, koga si čakal, kje si bil? Pri domobrancih?

Stisnil je glavo med ramena in skrušeno priznal:

— Ja, bil sem pri domobrancih... toda že pol leta nisem nikjer.

— Kako to — »nisem nikjer«? Se skrivaš?

— Skrivam.

— Po kleteh?

— Po kleteh — vsepovsod. Imam tudi bunker, svoj! Izkopala mi ga je žena v gozdičku...

Nastal je molk. Borci so pozorno, skoraj sočutno opazovali kmeta, kot lovec opazuje včasih divjačino, ki mu je nenadoma padla živa v roke. Kapara je nadaljeval z vprašanjem:

— Torej, si oženjen?

— Oženjen.

— Imaš otroke?

— Nimam.

— Pa kaj te je nagnalo sedaj, v tej ofenzivi, da si prišel k nam v partizane? Mar so ti fašisti odkrili bunker? Kaj te je prisililo, da si sredi bitke prišel v brigado?

Marjan Detoni: Prehod čez reko

Vznemiril se je, malo privzdignil svoj širokokrajni klobuk, nagubal čelo, zmignil z rameni...

— Pa, nagnalo me... nagnala me je borba za svobodo... bral sem vaše letake... Tu je, kako bi rekli, okupator, tu je fašizem..., a da vam iskreno povem, tu je tudi moja žena, s katero se ne razumem najbolje; huda je kot sam vrab in že trikrat mi je pretila s sekiro...

Borci so prasnili v smeh. — Dovolj! — jih prekrine Kapara in žalostno pomisli: — Ti si torej pred ženo, a ne pred okupatorjem pobegnil v partizane! Eh, tudi ta naša borba je postala široka reka. Kaj vse ne plava v njej!

— »Skrb!« — vzdikne Repica in vsa desetina je dvignila glave in se ozrla; kot s šivalnim strojem drobnih korakov je stopal po stezi politični delegat prvega voda Dragec Huzjak.

Ves služben, na široko je mahal z rokami in hitel zaskrbljeno, kot učitelj, ki je zakasnil začetek pouka. Naglo je obstal pred desetino, sedel, vzel z rame veliko usnjeno torbo in brez besed začel šariti po njej, izvlačiti neke papirje, brundajoč ob tem nerazločne in nerazumljive besede.

— Nekaj iščeš? — ga vpraša Kapara.

— Iščem radijsko poročilo. Večerja še ni kuhana, pa sem mislil, dajmo, spravimo iz glave eno skrb. Prebral vam bom poročilo in zbral neke podatke.

Tak je bil. Bled v obraz kot lokvanj, črnih, mračnih in globokih oči, nemiren in neutrudljiv, Dragec Huzjak, mlinski delavec, ni izpustil niti ene minute, da bi je ne izkoristil za neki opravke, da si spravi iz glave — kot je rekel — eno skrb. Pa čeprav med pohodom, dovolj mu je bilo, da je kolona samo za trenutke obstala, in že je Dragec Huzjak obšel borce svojega voda, jih pregledoval, če nima morda kdo uši, izpraševal, če je komu kaj potrebno; vedno in vsepovsod je odločno in neizprosno opravljal svojo dolžnost, reševal »skrbi« in zaradi tega izreka so mu borci dali vzdevek. Sedaj je sedel z desetino Ilije Kapara in zaman iskal poslednje poročilo radijske postaje »Svobodna Jugoslavija«. Nemočno je skomignil z rameni in priznal:

— Nimam! Ali sem ga izgubil, ali nekje pozabil...

— Škoda — je pripomnil študent, toda delegat hitro odgovori:

— Nič ne de. Prebral sem poročilo nekolikokrat in znam ga skoraj na pamet. Torej, tovariši, tako... Na vzhodnem bojišču, junaške čete Rdeče armade prodirajo vse globlje v Bolgarijo, Madžarsko in Nemčijo... V teku včerajšnjega dne je bilo uničenih na frontah vzhodnega bojišča — kolikor se spominjam — okrog 120 tankov, zaplenjenih 1096 topov, ubitih ali ranjenih 10.547 fašistov in ujetih 26.342. Na zahodnem bojišču ni nič novega. Kar se tiče enot Narodnoosvobodilne vojske, radijska postaja poroča, da se naše divizije približujejo Beogradu. Ko bomo osvobodili Beograd, se bo lahko kralj Peter Karadjordjević javil kot konjevodec na komando mesta. V Bosni so naše enote ponovno zavzele Prozor, Nevesinje in Donji Vakuf, kar smo bili pred tremi dnevi izgubili. Porušili smo progno za 89 mestih, ubili smo 780 fašistov in ujeli 2360. Toliko o tem.

— O 32. diviziji ničesar ne poročajo — vpraša Brico.

— Ne, o nas ne poročajo ničesar.

— To je zato — je razložil Kapara — ker naša radijska postaja in vsa naša služba za zvezo ni vredna niti toliko kot tri ponošene opanke. Včeraj smo uničili štiri tanke, pa kdo o tem kaj pove? Če bi imeli kaj vredno službo za zveze, ne bi bilo nam treba vzpostavljati zveze s tretjim bataljonom in izgubljati glave, to bi oni storili.

Ladislav Danč:
Pohod

— Dovolj! — ga prekine delegat — ali se je mar komu kaj pripetilo? Ena buška pod desetarjevo čelado, to je vse. Ali naj se v vojni ukvarjamo še s takimi malenkostmi? Se je morebiti kaj pripetilo tretjemu bataljonu? Malo se je sprehodil po bojišču, in to je vse.

— In če bi Kapara zadelo?! — je zinil Kočijaž.

— Če bi Kapara zadelo, bi bil že pokopan, in — konec! Ne prekinjajte me več! To malo časa, ki ga imamo do večerje, sem prišel, da odpravim eno od skrbi...

— Kakšna skrb zopet...? — se je vznemiril Kapara.

— Potrebujem podatke.

Ilija se je oddahnil. Mislil je, da bo beseda o nacionalnem in socialnem sestavu desetine, da bo treba spet dajati podatke, ki jih je delegat zbiral redno vsak teden, zato je hitro odgovoril:

— V moji desetini številčno stanje povečano za eden, Hrvat eden, kmet eden. To je ta naš novi tovariš Falačec Imbro.

Delegat je bežno pogledal Falačeca in že razlagal Kaparu:

— To me sedaj ne zanima, potrebujem druge podatke. Vsak od vas naj mi pove, zakaj je odšel v partizane in zakaj se bori.

Ne, kaj takega ni nihče pričakoval! Vsa desetina je obstala presenečena in brez besed. Že doslej so zbiralali različne podatke: o številu moških in žensk v brigadi, popis poklicev, popis nepismenih, iskal se je tu pa tam celo podatek, da se navede natančno število nabojev, ki jih imajo poedini borci v torbici za naboje, toda o tem, zakaj bi se borili in kako je kdo in zaradi česa prišel v partizane, ne, tega še ni bilo.

— Kakšna neumnost! — je bleknil Kapara, toda delegat ga je prekinil:

— To ni nobena neumnost! To je komisarjev ukaz, da se zberejo podatki, in tu ni ugovora. Na posvetovanju političnih komisarjev naše brigade je bilo ugotovljeno, da delo med našimi borci ni dovolj konkretno. Širok razmah boja je vnesel v naše vrste mnogo ljudi različnih pojmovanj in celo malomeščane, ki jih moramo prevzgojiti. Prevzgojiti človeka ni tako lahko. To ni tako enostavno kot vzeti puško in streljati. Potrebno je vedeti, zakaj streljati, na koga, kdo je sovražnik, s kakšnim orožjem ga uničevati in še veliko takega. Komisar naše

brigade je opozoril — a njega je opozoril komisar divizije, a njega je opozoril komisar korpusa, a njega je opozoril ... in tako dalje — torej, komisar brigade je opozoril, da mora biti propaganda konkretna, to je, prilagojena vsakemu borcu. Da bi mogli pravilno ravnati, je nujno spoznati vsakega borca, da bi vedeli kaj ima v duši, zakaj je prišel v borbo in kakšna je njegova zavest. Posebno je to nujno komisarju naše čete. Kot veste je k nam prišel komaj pred nekaj dnevi, zato ne bo mogel dobro opravljati svoje dolžnosti, če ne spozna vsakega borca ... Kočijaž, ne smeš se, takšna je direktiva! Torej, da odpravimo to skrb, bomo zbrali podatke.

— Kakšne podatke? — spet vpraša Tamburica, ki nikakor ni mogel razumeti, kaj pravzaprav delegat želi.

— To vendar ... to, kar sem rekel. Statistične podatke. Vsak mora povedati, kako — zakaj je prišel, in smoter svojega boja. Kapara, začni!

Kapara se je malomarno dvignil — z grenkobo pomislil na žalostno življenje vojaka ljudske vojske. Kakšno življenje je to? Ali si na pohodu, ali se biješ, ali si na politični uri! Politični delegati v vodu in komisarji čet kot da so se zakleli, da borcem ne puste niti ene edine svobodne minute. Ko potihne streljanje, ko odlete sovražna letala, že se zaletе politični delavci. Kot roji komarjev napadajo čete in vode, brenčijo, brenčijo, tolmačijo in pojasnjujejo linijo narodnoosvobodilnega boja. Kaj bi sedaj ta rad? Aha, skrbi za »skrb«! Da, novi komisar čete, podatki ...! Dobro. Da, zakaj se borimo?

— Tovariši, za katere cilje se borimo, v tem smo si edini. Borimo se za socializem. A kako in zakaj smo šli v borbo, v tem se razlikujemo. Evo, tovariš Imbro Falačec; njega je v borbo nagnala žena. Ker se je bal žene, je pobegnil v brigado. Toliko o njem. On je komaj prišel in se še ni privadil govoriti pred vami, zato sem dal jaz podatke o njem. Jaz pa sem desetar in bom o sebi govoril nazadnje ...

Brico ga je prekinil in vprašal hudomušno:

— Ali boš povedal tudi o stotniku Bužanu?!

Vsi so vedeli, da je dovolj le omeniti tega domobranskega stotnika, pa Kaparu v trenutku zastane kri po žilah, razjari se, posivi od jeze in pozeleni od žolčnosti. Tako je tudi sedaj Kapara za trenutek onemel, ošinil z ostrim pogledom Brica, toda se v hipu znašel, si zategnil pas, pogoltnil to vmesno vprašanje in nadaljeval mračno: — Sedaj se boste oglašali drug za drugim, ali še bolje, jaz vas bom klical po imenu, a ti tovariš politični, poslušaj in beleži, odstranjuj skrb ... Vodenjak, prični!

— Kaj »prični«? — zine Vodenjak.

— Slišal si. Povej, kako si prišel v partizane in daj podatke o sebi.

— Jaz prvi?

— Da, ti bodi prvi — odreže Kapara — in pazi kaj govoriš! Iskreno! In da mi kdo ne zataji preteklosti ali da bi se izmikal sem in tja. V dušo čitam, poznam te puška, ko si bila še pištola. Dajmo, začni!

Že ko je vstajal, so se vsi borci zagledali v njegova ušesa. Stisnjen, rdečelas, čustvenih plavih oči, je stopal Vodenjak pred tovariše in buljil v tla. Bo, ne bo? Bo! Imel je velika usta, mlahava ušesa, s katerimi je lahko migal v veselje borcev. To je storil tudi sedaj, za vesel uvod v svojo neveselo pripoved.

— Tovariši ... služil sem okupatorju. Bil sem domobranec. Naš vod je bil v bunkerju pri železniškem mostu na reki Bednji blizu Novega Marofa. Ponoči smo trepetali za strelno lino, podnevi okrog bunkerja za bodečo žico. Nekega jutra gre neki Pavlek iz Bjelovara na breg, da bi opral obujke, se sklonil, da bi namočil cunje, ko — pik! Poči od nekje puška, a moj Pavlek bumf v

vodo — mrtev! Zbežali smo v bunker. Kaj bomo sedaj? Premišljevali smo, se dogovarjali in odločili, da se predamo, ker so nam popustili živci in nismo imeli moči, da bi ostali v bunkerju. Zberemo torej puške, municijo, odeje, vzamemo vse, kar smo mogli, in krenemo v gozd. Mislili smo, da bomo že na prvem koraku srečali partizane, toda ne! Niti sledu! Šele po dveh dneh smo končno našli na partizanski odred. Okrog nas se je zbrala vsa vas. Komisar nam je priredil miting, nam pojasnil cilj borbe in nas povabil, naj ostanemo v partizanih. Sedaj se je bilo treba odločiti. Tiste, ki bi hoteli iti na domove, bodo partizani slekli, jim odvzeli hlače in bluzo in jih odpustili v gatah. Tako se je začelo, eden se slači, drugi ostane, a vse to so opazovali partizani in ne samo partizani, temveč, kot sem že rekel, vsa vas, ženske, starci, otroci... Blizu mene je bila lepa kmečka deklica, rdeča kot jabolko. Prav zaradi te deklice mi je postalo vroče. Vse bolj se je približeval čas, ko se bom moral odločiti, želel bi domov, a vem, da imam gate umazane in strgane, zgorel bom od sramu! Kaj naj storim, kaj naj storim?! Gleda ta deklica mene, gledam jaz njo in mislim na svoje preklete domobranske gate in pot me obliva. In ko je prišla vrsta na mene, da ostanem ali da slečem hlače, sem dvignil roko in v obupu kriknil: — Tovariši, jaz sem vaš... — In tako sem ostal v partizanih, a borim se, kot je rekel Kapara, za svobodo in socializem.

— Bravo, Vodenjak: živio tvoje gate!

Prevedel Črtomir Šinkovec

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

OCENJEVAL sem svoje sposobnosti za tek. Toda pamet se je upirala nesmiselnemu, brezizglednemu početju.

Od napetosti so me bolele vse mišice, pripravljene na zdrk z voza in na skok. Bilo pa je premalo poguma v meni, preveč kolebanja. Zamujeni so bili trenutki, prešla je priložnost.

V mraku smo prispeli do bloka pred vhodom v Gorico.

Bila je že noč, ko smo se znašli v sodnih zaporih — carceri giudiziari — v Gorici, v ogromni sobi; nazivali so jo »scuola«.

Dobil sem prostor na slami, na že zdrobljeni stari slami — ki jo je bilo raje premalo kakor preveč — tesno stisnjen med svoja dva soseda. V ta prostor so nagneti okoli 70 do 90 ljudi. Vedno so prihajali še novi in novi. Ležali smo drug ob drugem, ob vseh štirih stenah tik do vrat in še po sredi. Zrak je postal kmalu gost, smraden, vlažen in zadušljiv. Tisti pod okni so branili odpirati okna, češ da jim vleče na glavo. Tam poleg vrat pa je stal ozek visok sodec — ne prevelik — za malo potrebo. Potem ko so se zvečer vrata sobe zaprla, so ostala zaklenjena do jutra. Sodec je bil le prehitro poln, nato pa je tekočina lezla čez rob in se v potočku razlivala po sobi. Smrdelo je po urinu in človeških izparinah.

Kako prijetno in dobro je delo, ko so zjutraj odprli vrata in nas odpeljali v skupinah na obzidano dvorišče kaznilnice. Tam smo v gosjem redu hodili v širokem krogu. Nismo se smeli ne ogovarjati ne obračati. Vendar sem ugotovil, da so starejši stanovalci iz drugih oddelkov že zvedeli za naš in tudi moj prihod. Vzbudili smo precejšnjo senzacijo. Radovednost je bila velika, in že so bili

navezani tudi stiki. Kasneje sem se še bolj čudil tesni povezanosti s terenom mimo težkih zapahov, zamreženih oken in visokih zidov.

Zopet smo zasedli svoj ozki življenjski prostor na slamnatih ležiščih. Na moji levi je venomer drobenceljal mlad Italijan, brivec, črni, kodrastih las, živahnih, iskrečih oči. Neprestano je žvižgal in pel. Imel je prijeten tenor ter bogat repertoar italijanskih opernih arij, ljudskih popevk in pocestnih zbadljivk.

Najpriljubljenejša mu je bila pesem »O, sole mio«. Ta mu je privrela tako sproščeno iz srca, da je šla tudi globoko do srca: vse je prisluhnilo, vse je utihnilo, dokler ni izzvenel zadnji dolgo zadržani fortissimo: »O, sole mio!«

Če ni žvižgal, če ni pel, je pa govoril, poplesoval in gestikuliral. Izveden je bil v športu vseh vej in panog. Sodil je o politiki znotraj in zunaj vseh držav in svetov. Ko je končno pozno v noč izčrpan legel, je zaprl oči, zasmrčal, odprl usta, ko da iz njih še vedno vre: O, sole mio!

Kakšna neizčrpana življenjska sila, kakšna življenjska radost, kakšna brezskrbnost, kakšno lahko, optimistično razpoloženje!

Meni na desni pa je ležal učitelj iz Mirna, mož visoke postave, mlad, lep, silak.

Ni bil prav zaupljiv. Nekaj mu je težko viselo na duši. V mislih je bil najraje sam s seboj, čeprav sva navezala tople tovariške stike. Zaprli so ga kot aktivista narodnoosvobodilne borbe. Doma je imel mlado ženo in komaj rojenega otroka. Vedno je sanjal o poti domov.

Naslednji dan je bil prejšnjemu enak. Zgodilo se ni nič posebnega, obirali smo uši. Padel je mrak. Bil je božični večer. V mislih sem prešel vse svoje božične večere, kakor daleč je segal moj spomin v najbolj zgodnjo mladost. Podoživljal sem tako živo, tako poglobljeno z vsemi neverjetnimi podrobnostmi, barvami in lučicami, da sem doživel vzlic najbolj pustim okoliščinam — svoj najlepši božični večer.

Na praznik so nas vodili v hišno kapelo. Namesto spravljivega govora o miru na zemlji ljudem, ki so dobre volje, smo bili deležni nauka, da tudi najbolj zavržen razbojnik najde milost, če gre vase in se spokori. V meni se je vse uprlo: kdo je zločinec, kdo razbojnik, kdo bandit? Čemu obžalovanje, čemu kesanje, zakaj pokora?!

Ta dan je bilo praznično kosilo: iz blede goveje juhe smo lovili redki riž in kakšen makaron. Malokateri je ujel kost ali košček mesa. Kot dar hišnih patrov je dobil vsak v košček odtrganega časopisnega papirja zavito žličko naribanega parmezana za na juho. Tamen est laudanda voluntas!

Drugi dan so me vodili z eskorto samega na zasliševanje na SDI v mesto. Sedaj se bo torej začelo zasliševanje, mučenje... Toliko grozovitega smo že slišali o teh metodah. Spomnil sem se paličice, ki me je trepljala po rami, in zloveščih besed: »Wir haben Mittel — imamo sredstva«. Ledeno me je spreletavalo, bil sem slab v kolenih. Ali bom prenesel, ali bom obstal? Ali je bilo moje besedičenje z domobranskim poročnikom zgolj patos, samo junačenje?

Zasliševal me je neznan gestapovec: srebrno obrobjen, sam v posebni sobi. Ponudil mi je stol in cigareto, ki sem jo odklonil, češ da ne kadim.

Osebnosti in družinski podatki: sem iz ugledne uradniške družine, moj oče — visok državni uradnik — in mati ne živita več. Poudaril sem svojo udeležbo v prvi svetovni vojni, kjer sem bil ob razsulu avstro-ogrske monarhije v Trientu zajet in odpeljan v italijansko vojno ujetništvo.

Nobena mojih treh sester ne brat ni stal še nikoli pred sodnikom, še manj za zapahi. Ko pa ste prišli vi, sem se znašel najprej v Begunjah in potem v

Vladimir Lakovič: *Omagal je...*

Št. Vidu, namenjen za izselitev. Sicer so me pustili domov, naj izvršujem svoj zdravniški poklic. Prenesel sem vsa ponižanja in razžaljenja, ki so mogoča.

Eno sestro so odpeljali iz Begunj v Ravensbrück.

Drugo so izselili z otrokoma, starima 3 leta in 9 mesecev, na Južno Bavarsko, kjer je mož kot veterinar prisilno delal. Povedal sem mu žalostno zgodbo o bolezni najmlajše, ki si jo je nakopala zaradi nevzdržnih stanovanjskih razmer in katere posledica je popolna gluhost. Tretja, poročena s Srbom, je pribežala pred ustaši iz Zagreba v Ljubljano.

Brat je v koncentracijskem taborišču Dachau.

Vprašam, čemu vse to?

Ali mu je morda neznano, da preprosto slovensko ljudstvo ni dajalo nobenega povoda okupatorju za izredne posege? Da pa so se Nemci grdo znesli nad tem ljudstvom? Imena so nam popačili, potujčevali so, zapirali, selili, mučili in streljali talce, posestva so razlaščevali in s tem utrjevali svoje nemštvo, prosvetne voditelje so nam vzeli, šege in navade nam branijo, našo kulturo prezirajo in vsiljujejo svojo. In odpor je rasel, vzplamtel je v požar, ki ga skušajo sedaj zaman pogasiti in udušiti. Veliki nemški rajh je nezmožen zaježiti silo, ki gre iz gozdov. Rekel sem preveč, toda bilo je zapisano.

Zasliševanje se je končalo proti vsemu pričakovanju spravljivo, mirno. Odšel sem zelo olajšan, sproščen: kdo je bil sodnik in kdo tožnik?!

Ko sem se vrnil v našo sobo, je pravkar izzvenelo »O, sole mio«!

Učitelj in brivec sta se pripravljala, da odideta »con tutta la roba« (z vso svojo opremo). Klicali so ju in odpeljali. V kratkem sem učitelju še povedal, kako je bilo na zasliševanju, pristrčno sva si stisnila roki in se poslovila.

Naslednji dan so me ponovno peljali na zaslišanje. Izenada mi je kleknila noga, obstal sem kot ukopan. Na svežem lepaku ustreljenih talcev sem namreč bral imeni obeh mojih sosedov — učitelja in brivca. Ovedel sem se šele, ko me je eden mojih spremljevalcev sunil v hrbet, da sem se opotekel in skoraj padel... »E, via, via!«

Imel sem porazen občutek tesnobe, puščobe, otopelosti in praznine. Hlupal sem, skoraj ihtel.

Čutil sem, kako je stopila čezme smrt s svojo koščeno nogo.

Niso me mnogo povpraševali, kod sem hodil, kje sem bil pri partizanih, niso se dosti zanimali za podatke o partizanih. Podpisal naj bi svojo prvo izjavo. Še prej sem jo želel prebrati. Tisto mesto nezmožnosti rajha naj bi popravili in omilili, sem želel... »Kar pustimo, kakor je,« je bil odgovor. Pa pustimo, saj mi je bilo tako vseeno, tako čisto vseeno, brezpomembno, nevažno.

Podpisal sem. Svojo smrtno obsodbo?! Habent sua fata libelli!

Medtem so me po ne vem kakšnih tajnih zvezah premestili v celico št. 9. Tu je bilo znatno bolje: imeli smo vsak svojo nabasano slamnjačo in bilo nas je malo. Sešel sem se z Miklavčičem iz Kobarida, s katerim sva bila že navezala stike in poznanstvo med dnevnim kolobarjenjem po dvorišču jetnišnice, in njegovim znancem mojstrom-delavcem, z Manfredom in njegovim sinčkom, ki je bil nosil mino za partizane, z gospodom T., trgovcem iz Gorice, s katerim sva si tudi izmenjala poglede in besede, ter s prof. M. Ta dva sta bila Italijana in so ju zaprli zato, ker se baje nista udeleževala zapovedanih javnih del, kot saboterja.

Miklavčič je imel v isti stavbi zaprto tudi hčer. Vedno se je bal in trepetal, da bodo odpeljali njega ali hčer kot talca pred puškine cevi. Bil je odličen človek, spreten, razgledan, z vsemi simpatijami za našo stvar. Delavec ni mnogo govoril. Oče in sin sta bila preprosta kmečka človeka, Tolminca.

G. T. je bil elegant. Postavljal se je v lepem plašču, v novih čevljih z gumijastimi podplati. Povedal jim je tudi visoko ceno. Bril se je vsak dan in se svežil s kolonjsko vodo. S profesorjem sta govorila večidel o ženskah. Profesor M. se je bil udeležil vojnega pohoda v Grčijo, v deželo klasične lepote in harmonije. Tam je našel žensko bitje — grd nestvor — ki se je edino upalo pred oči italijanskih vojakov, ne da bi vzbujalo poželenje in strasti...

Nekoč sem dobil tudi jaz — na svoje ime — majhno pošiljko s terena. Posebno me je razveselila volnena, bela jopica, ne nova, sem pa tja malo zdelana, pa topla in voljna. Kdorkoli mi jo je poslal, bodi zanjo tisočkrat zahvaljen! Ne vé, kakšen dar je bil to zame.

O njej, o beli, volneni jopici, bo še kasneje govora.

Dnevi so se vlekli, dolgočasni, mrzli, mračni.

Začeli so govoriti o transportu v Nemčijo.

V začetku januarja so me neko nedeljo rano zjutraj še enkrat peljali v SDI. Pustili so me čakati dolgo časa samega v nezaklenjeni sobi z balkonom, v prvem nadstropju. Razgledovati sem se začel po ogromni stavbi in prostranem dvorišču. Nikjer žive duše. Vse je še dremalo v pustem, meglenem jutru. Spet so me začele spreletavati misli na pobeg. Zavihteti se čez ograjo terase in se spustiti s prvega nadstropja na dvorišče. Odprl sem previdno vrata sobe, pogledal ven. »Pojdite za menoj,« me je prestrašil glas, znani glas tistega, ki me je že dvakrat zasliševal.

Peljal me je po ozkem hodniku mimo ženske, ki je tam stala. Ta ženska! Ta obraz, tako znan! Kje sem ga že videl nekoč?! Tudi ona se je ozrla name, ne da bi pokazala kakšen znak, da me pozna.

V sobi mimogrede: »Imate sorodnike v Gorici?« Vprašanje me je prese-netilo. Imel sem jih pred prvo svetovno vojno. Sedaj pa ne vem zanje. Pač: ta ženska zunaj, to je moja prava rodna sestrčna! »Lächerlich! Smešno!« »Spoznal sem jo, čeprav po tolikih letih. Zadnjič sva se videla med prvo

svetovno vojno leta 1916, potem nič več. Živel je ves čas v Italiji! Čudne zgodbe!« Ko sem zapuščal sobo, je stala še vedno tam.

»O, Zora!«

Dovolil nama je nekaj slovenskih besed.

»O, Joško! Korajža velja, v Dachau pojdeš. To ni več tisto zloglasno taborišče kot nekdanj. Mnogo se je omililo. Kot zdravnika te bodo uporabili, imel boš boljši, izjemen položaj. Meni so izročili tvoje spise, naj jih prevedem v nemščino. Najbolj sumljive sem zatajila. Poslala ti bom popotnjo in rokavice: vidim, da jih nimaš.«

»Hvala ti, Zora! Glej, to je vse, kar imam. Za vse prav lepa hvala!«

Že me je priganjal gestapovec — straža me je odpeljala.

Srečanje me je vsekakor presenetilo. Kakšno nenavadno naključje! Kako je svet majhen, kako se križajo poti!

Tovarišem sem opisal to srečanje. Če bo držala svojo obljubo, potem ni več Zora, tista inteligentna, izobražena — govorila je pet jezikov — vendar neuravnovešena in pustolovska žena velikega formata, kakor jo poznam.

(Sledi nadaljevanje)

Zločin

IVAN JAN

(Nadaljevanje in konec)

V KUHINJI so nekaj časa molčali. Močnika je spreletavalo, kajti Tonč ni bil eden tistih partizanov, ki so prihajali k njemu na javko. Ves je bil napet ob tem srečanju, kajti njegova dosedanja srečanja s Tončem niso pomenila nič dobrega.

Tonč je z očmi streljal po kuhinji in prav nič se mu ni mudilo. Počasi je sedel na vogal štedilnika, da je imel pred sabo oba, moža in ženo. Motril ju je s čudnim izrazom.

Mož in žena sta spremljala vsak njegov gib, vsak njegov pogled. Odkar je vstopil Tonč, je bil prostor nabit s smodnikom.

Tonč se je zdaj ozrl v kot, kjer je na divanu spalo desetletno dekletce:

»Velika je že,« je dvoumno pomignil proti njej.

»Govoriš, kot bi ne vedel,« je komaj odgovoril Močnik, kajti s Tončem se ne bi rad pogovarjal o tistem, kar je imel tako rad. Pa četudi je bil Tonč zdaj partizan.

V kuhinji se je ozračje še bolj zgostilo, še bolj napelo. Vsi so bili redko-besedni.

Tonč se je medtem s puško čez stegna poigraval z zapiračem. Nenadoma je jezno siknil:

»Bodi vljudnejši! Mar misliš, da kar tako nosim orožje?«

Pri tem je spet zarožljaj z zapiračem in oba preteče ošvignil z očmi. Morda so se mu začeli porajati dvomi, morda je tudi v njegovem srcu zagorela tista lučka dobrote in poštenja, ki jo vsak človek prinese s seboj na svet. Kakorkoli že, Tonču je prišlo prav, da je dobil povod za jezo. Morda brez razjarjenosti zdaj res ne bi mogel storiti tega, kar je nameraval.

Iz Močnikovih ust je vanj usekalo:

»Taki, kot si ti, ga ne bi smeli nositi. Vsaj med partizani ne!«

Žena se je otrpla usedla za mizo in oba moška gledala razširjenih oči. Rada bi moža ustavila, kajti ni pričakovala, da bo Tonča napadel tako silovito in takoj pri prihodu. A Tonču je bila Močnikova jeza kot voda na mlin.

»Zakaj pa ga ne nosiš ti?«

Iz Tonča je govorilo staro sovraštvo, nevoščljivost in komaj prikrita maščevalnost. Skozenj so šli časi, ko je spoznal, da obema, njemu in Močniku ugaja isto dekle. Skozenj je šlo neutešeno nagnjenje, zavrtnjena, neuslišana ljubezen. Skozenj je šel občutek, da je bil prav zaradi tega oropan družine, morda take deklice, ki leži tam na divanu, morda lepega dečka... V njem je še vedno tičal tisti večer, ko mu je Močnik iz nevarne desnice zbil nož in ga potem pred vso gostilno sramotno premlatil. Njega, Tonča, ki ga dotlej še nihče ni položil ali nekaznovano spustil nanj roke.

To je šlo nocoj bolj živo kot kdajkoli dotlej, skozi na pol pijanega Tonča.

In zdaj je kot hudobna misel, kot poosebljeno zlo sedel na štedilniku in pretil, da vžge smodnik, ki je prišel z njim v hišo. Tončev nastop ni obetal nič dobrega. Sicer si Močnik ni mogel natanko predstavljati, kaj Tonč kani, vendar je s prirojenim nagonom in zaradi vsega, kar se je med njima zgodilo, slutil da tisto o orožju ni izgovoril tjavdan.

»Tonč, če si lačen, reci, vzemi! Potem pa bo najbolje, da greš.«

Tonč se je preteče zasmel, ne da bi se ganil.

Močnik je zdaj vedel, da Tonč ni prišel zaradi hrane. Zato je rekel:

»Tonč, če ne greš, bom poklical ljudi.« Njegov glas je bil svareč.

Tonč je bil razdražen. Besede so delovale nanj, kot da bi ognju prilival olja.

»Ven me podiš. Ti... Mene, partizana!« je zavpil. Čisto je pozabil, da je partizan, in da je to besedico izgovoril ravnokar. Obnašal se je natanko tako kot včasih v gostilni, preden je zgrabil za nož.

V hipu je bilo Močniku jasno, kako je s Tončem. Zato se je premaknil, a je obstal, ko je Tonč naglo potegnil zapirac in s tleskom potisnil naboj v cev.

To je zbudilo dekletce, ki je začudeno ogledovalo vse tri, posebno hudodega strica.

Tonču ni ušlo.

»Poglej, poglej. Te oči! Prav take, kot jih ima mama.«

Močnik se je medtem naglo ozrl po krušnem nožu na mizi. To je bilo edino orožje, ki bi morda kaj zaleglo. A Tonč je opazil tudi ta pogled. Pravzaprav je že slutil, da se bo zgodilo kaj takega, kajti že ob prihodu je bil opazil na mizi tisti nož. To bi bil dokaz, da je hotel Močnik napasti partizana. In kar z nožem. Kdo je še slišal kaj takega? Nato je Tonč siknil grozeče naglo:

»Da se nikamor ne ganeš. Nihče!«

Dekletce je tedaj zajokalo.

»Tiho,« je zarjul Tonč.

Otrok se je ustrašil in tiho hlipal vase, Tonč je pa grozeče začel:

»Pa začnimo, ali še bolje: dokončajmo, ko smo se že tako lepo zbrali!«

Obrnil se je proti punčki, kajti medtem mu je šinila v glavo nova, še bolj hudobna misel, vredna njegovega imena. Morda bo to celo največ, kar si je do zdaj izmislil v življenju. Sam sebi se je nasmehnil in rekel:

»Poslušaj punčka! Tvoji starši so izdajalci. Zapomni si: iz-da-jal-ci!

Kakšne peklenske misli! Otrok naj bi vse življenje mislil, da so bili njegovi starši slabi, pokvarjeni ljudje.

Tedaj se je Močnik, ki je do konca uganil Tončeve misli, pognal in zgrabil naglo za nož. Saj je vendar Tonč izrekel vse: obtožbo, obsodbo, in zdaj pride tisto, zaradi česar je prišel.

Toda tedaj je že počilo...

V kuhinji je gluho odmevalo in grdo je zasmrdelo po smodniku.

Močnik se je prijel za okrvavljeno desnico, ki je morala nož izpustiti.

Žena in otrok sta ponorelo zavpila in hotela skočiti k Močniku. Tonč pa je grozečih oči potiskal v cev že nov naboj. Obnašal se je kot norec, a vsak gib, vsako besedo je preračunal. Užival je ob tem, kar je povzročil, užival je v poveljih, ki jih je delil po tej hiši.

»Opozoril sem te... Stoj! Nikamor!« je zapovedal ženi, ki je hotela pomagati krvavečemu možu.

Ona pa bi ne bila ona, če bi se ustavila. A Tonč je bil Tonč.

»Na, da boš laže pri miru,« je dodal kot norec in ustrelil še proti ženi.

Močnika sta se zvijala od bolečin, dekletce je omedlelo na divanu.

Močnik je bil prestreljen skozi roko, da mu je sredinec zabingljaj navzdol, vendar zavesti ni izgubil. Če je hotel kaj narediti, je moral naglo in temeljito.

Pobral se je s tal in skočil proti podivjanemu Tonču, ki je mirno sedel na štedilniku in premikal samo roko na puški. Ne da bi trenil z očmi, je spet pritislil na petelina. Tonč je bil dober strelec, ki se je izuril pri divjem lovu.

Močnik je zdaj prestreljen obležal sredi kuhinje. Prestreljen, krvav in miren. Strahotno miren.

Žena ni več poslušala ponorelega Tonča. Skočila je k mrtvemu možu, da bi mu pomagala. Zaman. Roka, ki jo je položila možu na srce, ni več čutila utripov. Niti najrahljših ne.

Žena se je dvignila ter smrtno bleda, kot razjarjena zver mimogrede pograbila nož, ki je ležal ob možu, in se zapodila proti Tonču.

Spet je odsekano počilo. Četrtrič! In žena je kot snop padla čez mrtvega moža. Mrtva...

Vpitje in streljanje je privabilo Žaneta bliže k oknu. Hote ali nehote, je videl zadnje poglavje drame. Hitel je v kuhinjo, da bi Tonču preprečil uresničiti njegove namere. Toda za to ni imel zadosti moči in poguma, pa tudi ne pravice. Saj sta vendar prišla kaznovat izdajalca.

Kljub temu je trpel v njem človek, ki je slutil in čutil, da teh ljudi ne bi bilo treba pobiti. Čutil se je sokrivega, čeravno bo morda celo pohvaljen, da je to preizkušnjo tako moško prestal.

Kaj so se pogovarjali prej, ni slišal, ni razložil. Toda štirje strelji s presledki, klici, vpitje in otrokov jok, to ga je zgrabilo, da je skočil v hišo in pozabil, da je na straži.

In zdaj je videl še Tončev togotni obraz. Videl je pokol. Ne, tako se ne obnašajo izvrševalci pravice. Tako se obnašajo morilci.

Zbal se je za troka, zato je že v veži zavpil:

»Nehaj, otroka pusti!«

V sebi je zbral nepričakovano veliko odločnost in bil je pripravljen za otroka spustiti strel tudi v Tonča.

A tega sklepa ni bilo treba uresničiti. Ni mu bila znana Tončeva nakana z otrokom. Tonč se je ob Žanetovih besedah spet pomiril, ko da ga je do zdaj držala huda bolezen in mu je nenadoma odleglo.

Pokimal je Žanetu, pogledal mirno okoli sebe, potegnil izza koledarja svinčnik, odtrgal košček papirja in velel:

»Primi svinčnik in piši ... TO ...«

Žane pa se ni premaknil, ni prijel za svinčnik.

»No, začni! Ti lepše pišeš!«

Žane pa je samo odkimal in se obrnil stran.

Tonč se ni hotel spet razjeziti, le užaljenega se je delal, ko ga Žane ni ubogal. Godrnjal je predse in rekel:

»Zanič nisi. Bom pa sam!«

Nerodno je prijel za svinčnik in z okornimi črkami napisal:

»TO ČAKA VSE IZDAJALCE!«

S tem je bilo zanj vse urejeno.

Potem je čisto mirno rekel:

»Pojdiva!«

A Žane, ki ni mogel prenesti pogleda na prizor v kuhinji, ga je že čakal v veži. Bil je preslab, da bi storil kaj za dekletce.

»Tonč je ubijalec, Tonč je sadist, zločinec. Tonč je bil in ostane Tonč. Do konca pokvarjen človek, ki celo partizanstvo izkorišča v temne namene.«

To je zdaj neprestano rojilo Žanetu po glavi.

A Tonč je uganil, kaj se poraja v mladem Žanetu. Zato mu je bil že med potjo zapretil:

»Da nikomur ne črhneš o tem, kako se je zgodilo. Vedi, da me je Močnik hotel celo z nožem!«

»Žanetu so še vedno zvenele v ušesih te Tončeve besede, s katerimi mu je zapretil tako nedvoumno. In Žane je že dolgo vedel, da Tonč svoje pretnje uresničuje.

Toda nekako bo treba ... Tako ne more iti brez konca in kraja.

Žane je bil bolan. Nekaj dni se je mučil, molčal, jedel le malo in posedal sam zase. Posebno se je ogibal Tončevih pogledov, ki so ga molče opominjali, naj o tem ne spregovori. V njem pa je gorelo in ga razjedalo. Deklica, nedolžen otrok. Kje je zdaj, kdo skrbi zanj?

A bal se je Tonča. Za omahljivca, za nezanesljivega ni hotel veljati, kajti še vedno ni vedel, kako je pravzaprav z Močnikovim izdajalstvom. Pa tudi če sta bila res izdajalca, tako partizani ne smejo ravnati.

Tovariši pa so ga opzovali. V njem so videli novinca, omahljivca, ki razmišlja o naporih partizanstva in morda kani ob prvi priložnosti dezertirati. Pazili so na vsak njegov korak. Stari partizani so že vedeli, da po prvih tednih pri novincih nastopi nekakšen strah pred napori, notranja negotovost, da je to kriza, ki pa jo zdravi fantje s pomočjo tovarštva in novih nalog kmalu prebole.

Žane o vsem tem ni nič vedel, kajti niti na misel mu ni prišlo, da bi kdo mogel podvomiti o njem.

Odločil se je, da ne več trpel negotovosti, sklenil je, da se bo zatekel h komisarju. Pameten in zrel človek se mu je zdel, razložil mu bo vse, kar ga teži.

Kot za nalašč pa ga je komisar poklical sam. Zanimivo, prav takrat, ko ni bilo Tonča blizu, česar se je najbolj bal.

Komisar ga je sprejel prijazno.

»Zakaj ne poveš, kaj je s teboj!«

»Sam sem že nameraval priti, pa si me poklical. Ravno prav. Vse bom povedal, samo da Tonča ni blizu!«

Komisar je prisluhnil in pustil Žaneta, da je povedal do konca. Žane se je olajšal, olajšal vest in srce.

Potem je šlo naglo, Obveščevalci v dolini so bili temu že skoraj čisto na sledi. In zdaj še Žane, ki je predlagal, naj bi nekdo poiskal osirotelo deklico in se z njo pogovoril...

Ugotovili so, da sta Močnika padla po nedolžnem.

In ni jih mučilo samo to: morali so kaznovati tistega, ki je to storil.

Zdaj so vedeli, da je Tonč še vedno tak, kot je bil, čeprav preoblečen v partizana.

Medtem ko so poizvedovali in ugotavljali, kako je vse poteklo, je bil Tonč poslan na pot onstran Save. Partizanski red, disciplina, poštenost, kolektivnost, tovarištvo, vztrajnost in cilji — vse to mu je že presedalo. Kaj mu ne bi, ko še vedno ni mogel početi, kar bi hotel. Tisto z Močnikom pa je bilo čedalje bolj nerodno.

Nerad se je spet vračal s tovariši.

Tisto popoldne jih je prestregel kurir in izročil vodniku zapečateno pismo.

Potem so Tonča nenadoma obkolili trije fantje, moleč vanj puškine cevi:

»Tonč, odloži orožje!«

Tonč se je navidezno čudil, v resnici pa je takšen izid vsaj na tihem že pričakoval.

»Jaz? Zakaj?«

»Ne odlašaj. Ti bodo že pozneje povedali, za kaj gre!«

Tonč se je z desnico kakor poparjen stegnil, da bi z rame odložil orožje, tedaj pa je s kopitom zamahnil, da je najbližji takoj padel, drugega je odrinil s komolcem, tretjega pa pahnil že v skoku. Zakadil se je v smrečje, za njim je počilo. Toda krogla je prebila samo Tončeve hlače. Zločinec se je izgubil v goščavi.

Bilo jim je jasno, da ga bo težko aretirati, zato so se ga bili lotili trije. A Tonča so včasih hoteli prijeti tudi po štirje žandarji, pa se jim je izvil.

Tonč je ušel, Tonč je dezertiral.

Ne samo to. Kmalu so tudi zvedeli, da se je, okrašen s partizanskimi po-veljniškimi znaki in rdečimi zvezdami, ki jih je prišil na treh krajih, spustil v dolino — in se predal s puško vred prvi policijski postojanki. Računal je, da bo kot »obupan partizanski komandant«, pripravljen dati gestapu vse podatke, ki so mu bili znani, več vreden in da mu bodo Nemci ponudili kakšen pomembnejši položaj.

»Partizanstvo je čisto navadno razbojništvo,« je dejal, ko se jim je vdal.

Nemci pa niso bili naivni. Tonča so kljub prostovoljni vdaji zaprli, povpraševali in poizvedovali o njem. Tako so našli človeka, ki so ga iskali že dalj časa.

In ko je Tonč čez teden dni prišel iz gestapovskega zapore, je bil že velik izdajalec. Povedal jim je vse, kar mu je bilo znanega, kajti Nemci so poleg vdaje zahtevali tudi izdajo, kar Tonču ni bilo težko. Saj je prišel k njim prav zaradi tega. In končno — saj je on zdaj Nemce potreboval bolj kot oni njega.

Tonč je našel svoj pravi poklic: postal je popadljiv preganjalec partizanstva, postal prav to, kar je mislil, da bo: pomemben gestapovec pri lovu na vse, kar je bilo partizanskega, kar je bilo upornega in človeškega. In celo dobro je bil plačan za to. Plačan za hudobije in zločine, kar je moral dotlej delati brezplačno ali pa v veliki nevarnosti ter za majhne in neredne »dohodke«. In Tonč je bil v tem spreten. Ni pozabil skritih stezic, partizanskih kurirskih poti. Sekal je ko kača in se znal tudi po kačje varovati, kajti vedel je, da tudi njega iščejo neizprosne partizanske krogle.

Tajni taboriščni fotograf

TADEUSZ HOLUJ

Tadeusz Holuj, poljski pisatelj in predsednik mednarodnega oswie-cinskega komiteja, je prejel za svojo knjigo »Konec naszego swiata« (Konec našega sveta) književno nagrado poljskega tednika »Nowa Kul-tura«. To delo smatrajo kot enega najboljših romanov o odporniškem gi-banju v koncentracijskih taboriščih in predvsem v Auschwitzu — Oswie-cinu, ki ga je Rdeča armada osvobodila dne 27. januarja 1945.

Objavljamo izvleček iz poglavja o krematorijih »Posebna komanda«.

ZVEČER je Bolek prinesel Henryku fotoaparat, ki ga je bil izmaknil prve-mu delavcu iz zaboja.

»Vse gre po sreči,« je dejal, »teh šest bo te dni ušlo, potem pridem pa jaz na vrsto.«

Henryka je presenetilo. Ni mu ugajalo, da so se za Bolekov beg odločili brez njega. Ogledoval je aparat in ga preizkušal na Sameku, če se ga da skriti pod suknjo. Ugibal je: Ako ga po mnenju odgovornih ni bilo treba obvestiti o vzro-ku in namenu Bolekovega bega, so pač imeli svoj vzrok. Toda Zygmunt ali Marek bi ga bila o tem lahko obvestila vsaj kot šefa bloka, če že ne kot dele-gata za Birkenau, kar je bil. Jezil se je nanju. Čeprav se ni več vznemirjal in bal za prihodnost ilegalnega dela, odkar je doumel, da deluje nekje sredi lager-ja možganski trust starih, izkušenih tovarišev in je bil v tej veliki, krasni igri le drobec, je v določenih trenutkih vendarle čutil nekako nevoljo zoper ta pravila igre. Ko je Bolek odšel, je dejal Sameku:

»Brezpogojno moramo imeti posnetke ljudi, ne pa samo stavb. Fotografirati moraš žene in otroke, zakaj le-tó bo napravilo vtis na hladnokrvne gospode Angleže. Delo bo težko, tvegano. Če te zalotijo, bodo storili seveda vse, da bi izvedeli, kje si aparat vzel in za koga delaš posnetke. Ker pa ne bo zate nobena opravičila, se kar lepo pripravi na vse najhujše, veš, Samek!«

»O, jaz jih naj delam?«

»Kdo pa drugi?«

»Imaš prav. Je pa zdaj zelo težko priti zraven. Moral bi podnevi iti s Kánado.«

(Kánada je bila oddelek Birkenaua, kjer je Posebna komanda kopičila premoženje zaplinjenih. Odvzete predmete so pošiljali v Nemčijo.)

Upati je, da bo sijalo sonce. Potem bo že šlo.

Samek je ogledoval objektiv in ugotovil, kako deluje filmski svitek.

»Treba je napraviti pas iz blaga in ga pritrditi z gumbom,« je dejal.

Postalo je sparno. Stopil je pred barako. Ko je hodil vzdolž bodeče žice, je premišljal, kako bi mogel nalogo izvesti najbolje. Poskusil je. Nenadoma je obstal, počepnil in šel z roko do pasu.

»Težko je s trebuhom vizirati, vendar nimam nobene druge možnosti za napravo posnetkov. Pa bo že šlo, samo da me ne bi esesovci zapazili.«

Upal se je priti do latrin, kjer je naletel na Boleka in Cigana. Bolek je ležal plosko na trebuhu, ko da bi uganjal gimnastiko. Na Ciganovo povelje je iztegoval izmenoma roke in noge.

Ko je opazil Sameka, se je ustrašil. Odprl je svoja brezzoba usta in hotel nekaj reči v pojasnilo svoje nenavadne drže. Bilo ga je pa čisto preprosto sram reči, da se uči plavati. Čeprav je preživel svoja otroška leta na obrežju Visle, ni nikoli plaval. Ni znal plavati, toda zdaj bi moral brezpogojno znati. Mar naj Mareku reče, da se begu odreka, ker ne more preplavati Visle?

»Léži, Bolek. Strni pete — strni pete,« je mrmral Cigan. »Pod vodo je treba mirno plavati, ti pa cepetaš in burkaš valove. Veš, Samek, kdor skoči v Vislo, lahko priplava do Varšave. Smešno, kajne?«

Samek je lahko prikimal. Kot židovski otrok si je v spominu predstavljal Varšavo, kakršno je videl v svoji četrti. Visla je bila privilegij starejših, ki so govorili drugačen jezik in drugače živeli. Reko je prvič videl v Franciji, v Parizu. Ko se je spomnil na Varšavo, ni videl pred seboj Visle, marveč ozko, smrdljivo ulico, temno očetovo delavnico in veliko železniško postajo. To je bilo vse. Sedel je na tleh, zraven Boleka, ki je obupano vadil in avtomatično napravil nekaj ročnih gibov, kakor mu jih je zapovedal Cigan.

Dolgi poletni večer se je nagibal h koncu. Skupine jetnikov so se postavile pred greznicami. S te strani je bilo slišati vsevprek glasove v raznih jezikih. Sameku se je zdelo vredno, potruditi se za trenutek tjakaj médnje, da bi slišal zadnje novice. Že nekaj dni ni mogel izvedeti nič avtentičnega o gibanju fronte, nemški časniki pa so trdili, da so bile izkrcevalne čete baje uničene. S trudom je vstal in odšel k skupinam.

Minilo je nekaj dni, preden je imel priložnost priti ven s Kanadčani (jetniki kanadskega komandos). Vestno se je pripravljaj, preizkušal različne metode, ki so omogočale napraviti posnetke naskrivaj, in si aparat pritrdil na trebuh s pasom iz blaga. V žepu svojega suknjiča je imel kos britvice. Ker mu ni uspelo dobiti za primer potrebe strupa, naj bi opravilo svojo nalogo dobro nemško jeklo. Odkar je bil buden, je čutil strah, ki mu je hromil roke in noge so mu drgetale. Bal se je nepričakovane preiskave. Rad bi vedel, če

bo tudi vreme ugodno in če bo prav danes dospel ženski in otroški transport. Henryk je brezpogojno hotel, da mora napraviti posnetke sežganih otrok v jamah ali v bližini krematorija.

Dva tedna pred tem je Samek ugovarjal članom »Posebnega komandosa«, ko so dejali: »Kmalu bo konec. Ne izplača se, postavljati se v nevarnost. Preživeli bomo.«

Zavedal se je važnosti svoje naloge in je vedel celo brez Henrykovih razlag, da bodo napravili izvirni posnetki množičnega uničevanja v tujini močan vtis. »Butec, česa se bojiš?« si je dejal, ko da bi bil v njegovi notranjosti nekdo, ki ga straši.

Bil je lep dan. Nebo je bilo jasno, kakor v njegovi Franciji ali njegovi Španiji. Veter je raznašal vonj vlažnih travnikov in gozdov. Bilo je zares lepo vreme. Samek je iskal z očmi rumeni regrat, ki je cvetel ob železniških tirnicah, pa zelene trakove trave, ki je, za čudo rasla ob bodeči žici. Na nakladalni klančini so jetniki zmetali iz vagonov vse, kar je ostalo od ljudi. Pometli so zadnje ostanke hrane, cape od oblačil in majhne izgubljene predmete. Iz cul, kovčkov in zabojev je zrasel visok zid, vmes pa je bilo videti velike steklene kozarce z rumeno gosjo mastjo in rjave hlebce kruha. Beli, črnoprogasti molilni plašči so bili zloženi na posebnem kupu.

»Danes je praznik,« je pomislil, »v vagonih so molili.« Videl je poslednje vrste ljudi, ki so vstopili v blok 4. Sledil jim je. Ljudje iz komande so hodili počasneje, da bi pri vhodu in na prostoru pred blokom preprečili morebitne izgrede. Tam spodaj so že izbrane ljudi prešteli in jih uvrstili v skupine.

Transport je prišel iz Madžarskega, bržčas s podeželja, iz vasi in manjših krajev, zakaj ljudje so bili oblečeni v preproste, grobe, temne obleke, drugače kakor ljudje iz mest. Med njimi je bilo mnogo mladih ljudi močne rasti.

»Komanda« je prišla mimo bloka 4 in se obrnila proti ječi, ki so jo šele pred kratkim zgradili, ker plinske celice štirih krematorijev niso mogle zmagovati dela.

Na nebu so se pojavili bledosivi oblaki. Počasi so se bližali iznad gozda in kazalo je, da bodo prekrili sonce. Samek je vznemirjen opazoval gibanje oblakov in oblačilnico, iz katere so prihajale prve žene. Šle so med dvema vrstama esesovcev h kopalnici. »Niti enega otroka ni zraven,« je ugotovil.

»Kako jih naj fotografiram? Moram jim iti naproti. Odzadaj ne bo nič iz tega.«

Stopil je s tovariši v barako, kajti ni mogel biti brez posla. Del oblačilnice je bil že prazen, toda polnil jo je duh po človeških telesih. Mehanično se stikal po bližnjem kupu oblek in pogledoval k vratom, kjer je bilo videti svetle lise hrbtov, kolkov in nog. Zakopal je roke v skladanico obleke in perila. Njegovi prsti so otipali dolge, trde, človeške lase, mrtve, kakor vse, kar jih je obdajalo. Za trenutek je pozabil, zakaj je pravzaprav prišel sèm. Segel je še globlje, da bi našel kaj živega. Primerilo se je že namreč, da so žene, ki so vedele za svojo usodo, poskušale tu skriti svoje otroke. Sam se je spominjal nekega takega primera. Posrečilo se je rešiti nekega otroka, ki pa ga je Mohl pozneje ustrelil. Vendar tokrat v kupu obleke ni bilo živega bitja. Iz kupa je potegnil žensko lauljo, odstranil z nje majhen biser in dal stvarco svojemu sosedu, da bi mogel iskati še nadalje. Potem je odšel skozi drugi izhod na prostor pred blokom. Napočil je pričakovani trenutek. Postavil se je za nekim esesovcem, počepnil, odpel suknjo in pritisnil na sprožilo. Nato se je hitro zravnal, pokril objektiv in

stekel proti vodu. Toda od tod snemanje ni bilo mogoče. Ženske bi začele kričati in esesovci bi blesk leče opazili.

Iz preoblačilnice so prihajali slečeni moški. Spolovila so si zakrivali z roko in se počasi in dostojanstveno napotili k poslopju. Nenadoma se je neka starejša ženska z belimi lasmi v spremstvu dveh deklet obrnila in zaklicala nekaj židovskih imen. Samek je presenečen obstal. Vedel je, da vsak nepričakovan vzklik povzroča med žrtvami paniko in da esesovci v takih primerih »posebno komando« hudo kaznujejo. V resnici je množica za trenutek obstala. Zadnje vrste so se razkropile po prostoru. Žene so začele iskati svoje očete, sinove, može in brate. Pridirljiv pisk s piščalko za može iz »posebne komande«. Kapo je skočil pokonci. Tekli so iz poslopja in suvali ženske s palicami, okovanimi z železom, medtem ko so esesovci s puškinimi kopiti znova upostavili red v vrstah. Samek si je iz te priložnosti naredil dobiček. Tekel je z možmi iz »posebne komande« in je lahko napravil več posnetkov. Lahko bi jih bil napravil še več, pa si je moral ostanek filma ohraniti, da bi mogel posneti upepelitev trupel. Otrok ni bilo zraven.

Njegovi tovariši so nakladali obleke. Moral je torej iti k njim in delati, kakor da išče vrednostne predmete. Pripeljali pa so le revne Žide in ni bilo nobenih draguljev. Neki stražar esesovec je opazil svitek not v odloženi vreči; raztrgal jih je na drobne kose.

Zdaj je bilo vse odvisno od poteka dela. Ako bi obleko naložili in odpeljali, preden bi ljudi zaplinili, bi Samek ne imel več priložnosti fotografirati sežgana trupla. Téga dne so bile plinske celice prenapolnjene. Treba je bilo torej čakati vsaj pol ure, da bi celice odprli in zmetali iz njih trupla. Čim bolj so celice napolnjene, tem hitreje nastopi smrt. Človeška telesa ogrejejo zrak in tako ciklon učinkuje toliko hitreje.

»Posebna« je čakala pri izhodu. Towia, imenovan »Molitvenik«, in brata Potocki so preganjali čas z improviziranim turnirjem. Navalili so drug na drugega s konicami svojih palic, divje kričali in skakali okrog kot otroci. Samek je šel mednje, pobral s tal palico, ki je imela kavelj, in se postavil za vozičke.

Ko so se vrata odprla in so se jekleni kavlji zarili v kup človeških trupel, se je razširil osladen vonj. Samek je pritisnil na sprožilo.

Prevedel Jože Vrbovšek

Nič smrti ni v tej smrti

FRANK FILIPIĆ

Ob dvajseti obletnici poslednje borbe Pohorskega bataljona — napisano ob odhodu patrolj v Gradec in na Osankrico, 7. januarja 1963.

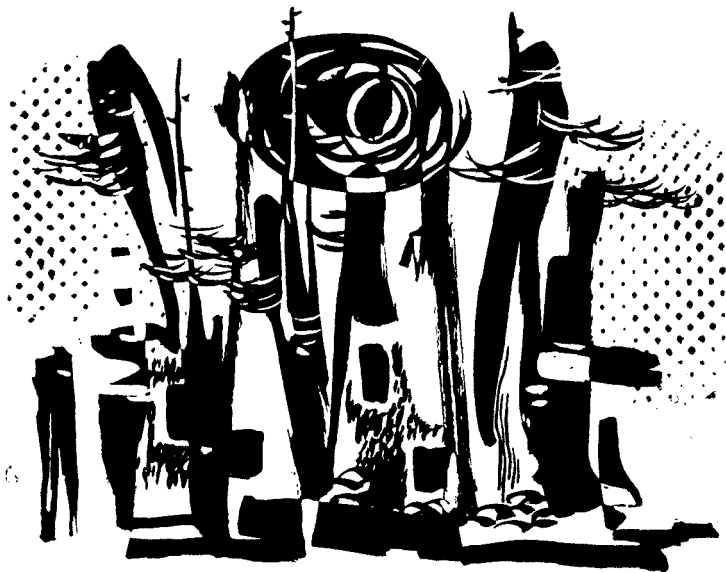
*Nič smrti ni v tej smrti,
ki se je spomin
dotika ob slavnostni uri
ponosa in zahvale,*

*misel naša spoštljiva
oživlja junaštvo padlih borcev
Pohorskega bataljona
in mu daje blesk
neminljivosti,*

*dvoje poslanstev zdaj odhaja,
da se pokloni
pred dvema spomenikoma
poguma in zvestobe.*

*»Naj spremlja vas, tovariši,
ki smo vam izročili venec
z zastavo domovine opletен,
naš pozdrav.*

*Ko se bo noga vaša ustavila
pred spomenikom v Gradcu,
kjer so junaki bataljona
v skupnem grobu z borci proti tiraniji
iz vse Evrope pokopani,
v ponosnem molku sklonite glave
in položite venec na ploščad iz kamna,
ki smo ga pripeljali s Pohorja,*

da grob bi borcev pohorskih v tujini
obdal z domačnostjo.

Naj spremlja vas, tovariši, na poti
naš pozdrav.

Tiha jasa, v plašč noči zavita,
kjer so pred leti bili svoj poslednji boj,
kjer so se dotaknili s čelom smrti,
nesmrtnosti.

Še tu so njihovi razbiti obrazi,
s smehljajem zvezd v očeh osteklenelih,
še tu so njihove dlani razbite,
ki seme svojega življenja razsejale
v poslednjem so zamahu,
ranjene do smrti.

Še tu so sanje njihove, privid svobode,
neviden cvet, ki raste iz zemlje,
namočene s krvjo, in se ponuja
srcem obiskovalcev.

Tovariši!
Po ozki gazi, ki od hiše te,
od ognjev naših pne se h kraju slave,
popotujte po pohorskih strminah
z vencem na rokah,

in naj bo z vami, naj bo z vami
naš pozdrav.

Španski dnevnik Mihajla Kolcova

Posmrtna rehabilitacija mnogih žrtev Stalinovih pogromov je rešila pozabe tudi njihova literarna in znanstvena dela, ki so jih v tistih usodnih letih skušali Stalinovi cenzorji uničiti. Zdaj, ko so nekatera izmed teh del ugledala luč sveta po dvajsetletni temi, lahko tudi ugotovimo, zakaj je ta ali oni pisec ali znanstvenik izginil.

To velja tudi za Mihajla Kolcova, pisca »Španskega dnevnika« in dopisnika »Pravde« v Španiji. V uvodni besedi založbe »Sovjetski pisatelj«, ki je knjigo ponatisnila leta 1958, je navedeno: »Španski dnevnik« Mihajla Kolcova je zdržal preizkušnjo časa. To je dober letopis prvega razdobja španske vojne, napisan z roko dopisnika »Pravde«, očividca dogodkov. Zdaj, po dvajsetih letih, ga bereš s prav takim zanimanjem kot takrat...«

»Španski dnevnik« podaja široko panoramo prvega velikega oboroženega spopada sil napredka in sil fašizma v Evropi. Z veliko umetniško močjo je prikazan na njegovih straneh proces strnitve herojskega španskega ljudstva za oborožen odpor fašističnim zavojevalcem, udeležba ljudskih množic v bojih na fronti in v zaledju, organizatorična in vodilna vloga Komunistične partije. Mihajlo Kolcov je svojo knjigo napisal pogumno in pošteno, ni zamolčal težav. Pisal je o napakah in porazih republikancev zaradi njihove neizkušenosti v oboroženem boju, pa tudi ni pretiraval pri opisu njihovih delnih zmag in uspehov. Prav zato ta knjiga pomaga bralcu razumeti ne samo te dogodke, ki jih opisuje, ampak tudi naslednje etape vojne, ki se je končala s porazom republikanske Španije.«

Po vsej verjetnosti pa ravno ta resnica ni bila vseh Stalinovim cenzorjem. Knjigo so vzeli iz prometa, jo uničili, Kolcov, udeleženec državljanske vojne v Sovjetski zvezi, nadarjeni pisec, novinar in opazovalec, pa se je decembra 1938. leta znašel v ječi. Potem je za njim izginila vsaka sled.

Trije odlomki iz »Španskega dnevnika« naj bralcem prikažejo vrednost dela. Nanašajo se na leto 1936, ko se republikanska Španija še ni zavedala smrtnih nevarnosti, ko je fašizem šele zbiral sile za napad, republika pa se je šele trgala iz anarhičnosti in spontanega odpora miličniških enot.

20. SEPTEMBRA

UPORNIKI se prebijajo proti Toledu. V njihovih prednjih kolonah gredo Marokanci. Tepejo se zagrizeno, jurišajo s presunljivimi kriki, ob katerih navadnim miličnikom zastaja v žilah kri. Vsi vedo povedati o zvijačnosti in krvoločnosti Mavrov.

V toledski vojaški bolnišnici, na dveh posteljah v kotu, ležita dva ujeta temnopolta vojaka. Eden je ranjen v oko, drugi v nogo. Lepa, dobra obraza, zaupljivi nasmeški, odkritosrčno pripovedovanje brez hlinjenja. Ranjeni borci se z njima družijo, se šalijo, si delijo cigarete. Ali je sploh mogoče, da so ti ljudje povzročali tak strah, ko so bili zdravi in oboroženi?

Že dvajset tisoč Mavrov se bojuje v državljanski vojni na fašistični strani.

To so poklicni vojaki španske kolonialne armade. Glavorezi brez preteklosti, ljudje, ki so že zdavnaj izdali lastni narod, prekleti od ljudstva. Španskim generalom so pomagali krotiti svoje brate in sestre. Bojevali so se na strani Alfonza XIII. proti Abd el Krimu. Zato jim zdaj ni prav nič težko streljati na španske delavce.

Poklicni vojaki tvorijo četrtno mavrskih enot v Španiji. Ostale tri četrtine so mobilizirani felahi — kmetje.

Letos je bila v Maroku zelo slaba letina. Ko so agentje začeli zbirati felahe na bazarjih in zahtevati moške za pošiljko na polotok, so mnogi odšli celo radi. Saj je vodstvo obljubljalo dobro hrano in celo plačo — tri pezete na dan.

Vzrokov za mobilizacijo ni nihče vedel. Nekdo jim je povedal, da jih bodo peljali na veliko parado v Sevillo, da bo tam mnogo španskih poveljnikov in da bo lep praznik. Verjeli so. Zato so odhajali z velikim veseljem. Šele na polotoku, v Sevilli, so odkrili laž. Rife, najbolj borbene med Marokanci, so postavili pred uporno vojsko. Za hrbet pa so jim postavili tujsko legijo in jim ukazali, naj se bojujejo.

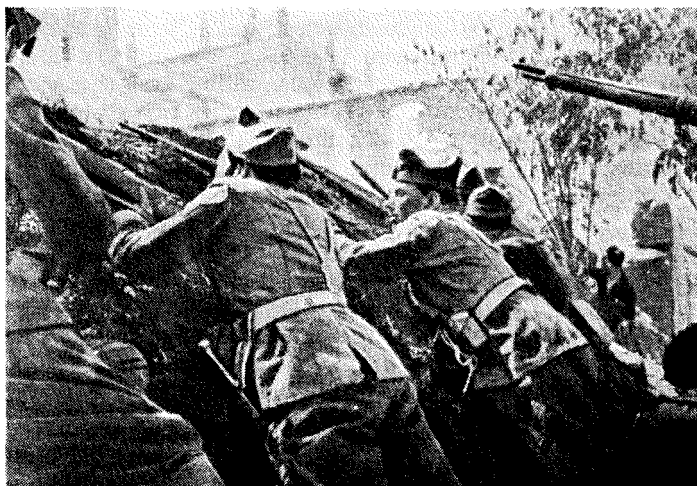
Rifi so odlični strelci. Kot pri vseh gorskih plemenih, ki so se branila pred napadalci, se je tudi pri njih razvila odlična strelska taktika, natančno merijo in varčujejo s strelivom. O Rifih so za časa maroških vojn pripovedovali: pride v dolino, se zaposli pri španskem gospodarju, dela teden dni; potem gre na trg, za ves zaslužek kupi en sam naboj in z njim ubije gospodarja. Seveda je v takih primerih treba streljati, ne da bi zgrešil.

Tudi zdaj se dobro bojujejo. Počno vse, kar zahtevajo od njih. Tisoči ljudi, prav tistih, ki jih je včeraj z železom in krvjo pomirjeval mali in roparski španski imperializem, mu zdaj, prevarani, služijo z orožjem v rokah, služijo svojim najhujšim sovražnikom, streljajo na španske delavce, na te, ki se borijo proti imperializmu svoje dežele.

Leta 1931 so mi v Tetuanu Kabili kazali svoje umetniške spomenike, pripovedovali, kako se je stara kabilaska kultura upirala surovemu pritisku polpismenih španskih generalov, mi govorili o nacionalnem vzponu, o možnostih, ki bodo nastale za Maroko pri novem, republikanskem režimu. Zdaj pa je dežela ponosnih Kabilov postala zadnje dvorišče burgoske in rimske vojaške klike, rezervno letališče nemških bombnikov. Fašisti so zakrknili to deželo. Vso odgovornost za svoja zverstva in nasilje valijo na »more«, na Mavre. Dopisnikom tujih listov, ko se začne govoriti o pogromnih, o množičnih pobojih, posilstvih in umorih otrok, fašistični generali na tihem pripovedujejo:

»To so Mavri. Divji ljudje. Ničesar ne moremo z njimi. Afriški značaji.«

Celo tuljenje med jurišem, starodavno bojno pomagalo rifskih plemen, jim zdaj štejejo v dokaz za njihovo zverinsko divjost in krvoločnost.

Obleganje Alkazarja

Zadnje čase pa so začeli po malem tudi nekaj spoznavati. Pridejo posamič naprej, včasih po dva skupaj, dvignejo orožje kvišku in kričijo:

»Ne streljajte! Živel tovariš Asana!« (Predsednik republikanske vlade.)

Iz Mavrov, ki so pobegnili na stran republikancev, skušajo zdaj ustanoviti celo kolono. To ima na skrbi mlad Arabec, antifašist Mustafa ibn Kala. Poziva Rife v Maroku, naj zasežejo posestva upornih generalov in zemljo tujske legije.

»To je najboljša, najbolj plodna zemlja vse dežele,« piše Mustafa. »Vzeli so jo rifskim kmetom. Ali ni neumnost, bojevati se in prelivati kri za krepitev oblasti teh razbojnikov.«

Stari barcelonski delavec Poli Bose je napisal odprto pismo mavrskim vojakom. Poziva jih v imenu pravičnosti in v imenu njihovih lastnih koristi, naj odvržejo orožje, dezertirajo ali zbežijo čez fronto in počakajo v republikanskih taboriščih konec bojev. Z bridkostjo se spominja, kako so ob zadušitvi rifske vstaje barcelonski delavci organizirali politične stavke z geslom: »Naj živi Abd el Krim!« Pri vojakih, ki so prešli na republikansko stran, in v žepih ubitih Mavrov skoraj vedno najdejo pismo Pola Boseja in letak ibn Kala.

Pa tudi sami republikanci so marsičesa krivi. Borcem ničesar ne pripovedujejo o razpoloženju mobiliziranih Rifov. Miličniki vidijo v njih nepomirljive sovražnike. V madridskih krogih — in to celo v zelo visokih — so se še vedno ohranili kolonialni apetiti. Zakaj vlada Ljudske fronte ni proglasila avtonomije afriške province vsaj na taki stopnji, kakršno imajo druge nacionalne pokrajine v Španiji?

Mavri hodijo z orožjem v rokah po Španiji, jezdijo čez Andaluzijo, proti Toledu in Madridu. Toda to ni obratna rekonquista, ni zmagovita vrnitev kulturnih in prosvetljenih Kabilov, izgnanih pred petsto leti po kastiljskih vitezih. To je pohod kolonialne vojske, oboroženih sužnjev. Mavri hitijo osvojiti starodavni Alcazar, toda ne zase, ampak za generala Franca, vojaškega gubernatorja Maroka.

16. OKTOBRA

V STARODAVNEM kapucinskem samostanu je zdaj vojašnica komunistične milice. Kapucini se ne upirajo, objavili so, da se strinjajo in da upoštevajo vojne potrebe. Miličniki pa so s svoje strani pustili popolnoma nedotaknjene vse kipe, lestence, cvetice in sveče, čeprav so v glavni cerkvi samostana uredili spalnico za petsto ljudi. Samo k rožnatim marmornim nogam Madone je neki aktivistični vojaček dodal plakat: »Smrt fašistom!«

Komunistični bataljoni ljudske milice imajo tukaj približno enako vlogo kot peti polk na centralni fronti. Kar se tiče discipline, vojaške strokovnosti in izkušenosti v bojih so priznani za najboljše. Tukaj je nekaj enot, ki so bile evakuirane od Iruna. Tam so se teple trmasto, junaško. »Kapucini«, kakor jih v šali imenuje glavno poveljstvo, so na dobrem glasu, kar pa je po drugi strani slabo. Nanovo izurjene borce takoj razpršijo na razne strani po četah in celo vodih. To sicer krepí sektorje, ne dovoli pa ustanovitev enega celega polka visoke in enovite kakovosti. Vseeno je to spet ponovitev tega, kar se je dogajalo z madridskim petim polkom.

Toda treba je reči resnico. Baski so kot borci na splošno mnogo bolj organizirani in vztrajni kot drugi. Kakor Asturijci so manj podvrženi trenutnim vtisom kot Kastiljci ali Andaluzijci. Ne vdajo se tako hitro obupu ali brezskrbnemu navdušenju, niso občutljivi za vreme, bolj mirni so in vztrajni. Kakšno ljudstvo, svojevrstno, posebno... Živel je samo zase in ohranilo svojo starodavno kulturo, začensí z originalnim jezikom, ki je soroden samo z ab-

Upali so v zmago...

hazkim in armenskim. Delavci Baski zelo negujejo svojo narodnost, zaradi česar so mnogi izmed njih postali religiozni, ker je baskovska cerkev po njihovih predstavah tesno povezana z nacionalno kulturo, z etničnimi posebnostmi, z značaji in posebnostmi dežele. Katoliški delavci zdaj prehajajo v Kompartijo, ker je ta zdaj popravila svoje prejšnje napake in podpira nacionalna čustva Baskov proti velikodržavnemu, visokozvenečemu plemiškemu espanjolizmu...

Fronta najbližjega sektorja ni dalj kot osemdeset kilometrov od tod. Toda tam je tiho, nič se ne dogaja, dež, megla. Bolje čimprej v Madrid, vesti od tam niso preveč dobre. Ubogi Karmen je zbolel in se spotil, leži s temperaturo, prav nič ne more filmati v tej brozgi.

Spet sem do poznega večera delal otroške tiskane čačke za brzjav. Potem smo izkoristili noč in odpotovali v Santander. Mogoče dobimo letalo...

4. DECEMBRA

Tuja poslaništva nadaljujejo z nesramnostmi v Madridu, kakor le morejo. Prebivalstvo, zaščitniki mesta, oblast, vsi so ogorčeni in so že večkrat hoteli umiriti objestne vohune. Temu pa se upira vlada v Valenciji. Mednarodni položaj Španije je zelo težak in vsak nov konflikt ga lahko še bolj poslabša.

Danes pa je potrpljenje Madridčanov počilo. Vseeno so stopili v eno izmed hiš, zaščitениh s tujimi zastavami. Ugriznili so v finsko zastavo.

Koliko Fincev živi v Madridu? To vprašanje so si zastavljali mnogi. Finska ni bila s Španijo nikoli povezana. Z njo ni trgovala, ni bilo kulturnih zvez, nista si dopisovali.

Nenadoma pa je v Madridu prišla v modo finska misija. O njej razpravljajo, se prepirajo, gradijo predstave.

Zanimanje se je v glavnem osredotočilo na enem. V poslopju finske misije, pod njeno zastavo in zaščito, se je znašlo v Madridu nič več in nič manj kot šest večnadstropnih hiš, natlačenih s stanovalci. Ti stanovalci pa so zelo čudni. Odlikujejo se po boleštni strasti do mirnega, med štiri stene zaprtega življenja — v treh mesecih ni nihče izmed njih niti enkrat stopil iz hiše.

V zadnjih treh dneh, ko so najbrž prišli ukazi po radiu ali pa so kar topovski strelji v predmestjih opogumili prebivalce finskih hiš, so ti začeli napadati. Iz hiše v ulici Fernando el Santo so streljali na nočno miličniško patruljo. Naslednjega dne proti jutru so iz iste hiše vrgli manjšo bombo in hudo ranili nekega fantiča. Tedaj pa je bilo konec dolgega potrpljenja Madridčanov in njihovih oblasti.

Včeraj zvečer je uprava javnega reda poslala vsem poslaništvom in misijam noto, v kateri je poročala o zbiranju upornikov in teroristov pod zaščito finske zastave. Opozorila je poslaništva, da je prisiljena ukrepati sama in likvidirati fašistična gnezda, ker bi drugače izbruhnila ljudska jeza.

Hiša v ulici Fernando el Santo stoji kot nalašč ravno nasproti britanskega poslaništva. Predstavniki policije so opozorili Angleže, da nameravajo vdreti v finsko hišo in da bo tam morda prišlo do odpora. Angleži so flegmatično odgovorili, da nimajo nič proti.

Direktor javne varnosti je potrkal na težka vrata in zahteval, naj ga spustijo noter. Od znotraj so odgovorili, da brez pismenega ukaza direktorja javne varnosti ne bodo nikomur odpirali. Direktor je pomežiknil sam sebi in takoj potegnil iz žepa svoj lastni, že prej pripravljeni ter podpisani ukaz. Porinil ga je pod vrata v hišo.

Znotraj so najbrž osupnili spričo take naglice v poslovanju. Šli so nekam v gornja nadstropja, se vrnili in odgovorili, da ne bodo odpirali in da se ne bodo podredili nobenemu ukazu.

Direktor je z dvema prstoma privihal svoje male brčice in ukazal policiji vlomiti vrata.

Iz hiše so začeli streljati s puškami in mitraljezi.

Policist je padel, oblit z lastno krvjo.

To je strahotno razkačilo policijo. Neki fant iz republikanske garde je zaprosil ostale, naj se nekoliko odmaknejo od vrat, nato pa izdolbel vrata z ročno granato. Eksplozija ni preveč porušila vrat. Toda streljanje iz notranjosti je takoj prenehalo. Policija je dokončno razbila vrata. Skupaj z njo je vstopil Miguel Martinez na dvorišče. Pokazalo se je, da je notri prava utrjena vojašnica.

V pritličju so naleteli na mnogo žensk. »Hrabri možje« so jih pustili kot objekt usmiljenja in kot prvo kritje v primeru nevarnosti.

Miličniki so pustili ženske v stanovanjih v pritličju, sami pa so se povzpeli višje. Tam so jih sprejeli novi strelji. Huje je ranjen nov borec. Njegovi tovariši so stisnili zobe, toda ne streljajo. Ubogajo ukaz: ne izvajati nobenega nasilja, da ne bi nehote napravili škode dragoceni osebi kakega finskega državljana.

Tvegali so življenje, ko so vlamljali vrata treh gornjih nadstropij. Pa kaj to...

Tisoč sto moških, tisoč sto fašistov! Tisoč sto španskih fašistov!

Zaman so petkrat ali šestkrat klicali: »Kdor je sploh Finec ali inozemec, naj gre naprej!« Gruča potuhnjeno molči. Fincev tukaj ni, inozemcev ni. Navadni španski fašisti...

Hiša je bila prava vojašnica. Privatna stanovanja so bila preurejena v vojaške spalnice. V ličnih damskih budoarjih je na podu po trideset, štirideset žimnic. Skupna jedilnica, veliko skladišče hrane, norme obrokov, izobešene po stenah, seznam za izdajanje tobaka ter knjižnica fašističnih knjig.

In glavno — kup orožja ter specialna proizvodnja ročnih granat v novih, še ne zalotanih pločevinastih škatlah za kondenzirano mleko.

Fašiste vodijo v neskončni verigi po stopnicah, jih vkrcavajo v avtobuse in vozijo v ječe. Tisoč sto oboroženih teroristov — samo v eni izmed šestih hiš, zamaskiranih s finsko zastavo. (Pri tem niso šteta poslopja misije in konzulata.) Če se spomnimo, da v Madridu na vsakem koraku srečaš hišo, vso okrašeno s tujimi zastavami in oblepljeno s potrdili o zaščiti, pa začneš šteti in seštevati, se vse številke o možnem številčnem stanju fašistične ilegalne »pete kolone« postavijo na glavo. Nekajkrat več je je, kot pa so si do zdaj predstavljali.

Vsi so čakali, sev, da bo finska misija ogorčeno protestirala proti vdoru v hišo pod njeno zaščito. Takega protesta pa ni bilo. Celo narobe! Finski poslanik je telefoniral v upravo javne varnosti, ko je zvedel, kaj se je zgodilo v ulici Fernando el Santo 17, se pozanimal za rezultate akcije in izrazil svoje začudenje nad stanovalci hiše ter njihovim obnašanjem. Poudaril je, da se popolnoma strinja z ukrepi policije in celo ponudil svojo pomoč pri preiskavi.

Prevedel Mile Pavlin

Na Dobraču

EMIL SOVDAT

Emil Sovdat je kot tisoči njegovih vrstnikov odšel kot deček jeseni 1943 k partizanom. Iz okolice rojstne vasi na Bovškem ga je partizanska pot zanesla čez Pokljuko na Karavanke, na Koroško, v Ziljsko dolino, kjer je dočakal konec vojne. V svojih spominih s skupnim naslovom »Tam, kjer teče bistra Zilja...« je Sovdat opisal svoje partizanstvo s posebno prizadetostjo in svežino. Naporno partizanjenje v Karavankah pozimi 1944/45, pionirsko delo na narodnostni meji z Avstrijci in mnogo drugega daje Sovdatovim spominom poseben čar, poseben duh, kakršnega ni v drugih spominskih zapiskih. »Tam, kjer teče bistra Zilja...« bo izšla letos pri našem zavodu »Borec«. Odlomek »Na Dobraču«, povzet iz te knjige spominov, nam pripoveduje o piscu in partizanu Vinku, ki sta kot prva partizana prodrla tako visoko v Avstrijo, ko sta se umikala pred nemškimi policisti.

PO DOBRI uri hoje sva zagledala pred nama nekaj hiš. V njih so še gorele luči, zato sva se napotila tja v upanju, da si bova napolnila želodca. Malo čudno se nama je zdelo, ker niso bile hiše videti prav nič kmečke. Radovedno sva se jima približala, toda takoj je odjeknil stražarjev klic: »Halt! Hände hoch!« Še danes ne vem, ali sva naletela na postojanko ali upravno

poslopje manjšega rudnika. Na vsak način pa sva jo hočeš nočeš morala ucvreti nazaj. Snežilo je in bala sva se, da naju bodo sledili. Zato sva več ur hitro hodila, ne da bi se ustavila.

Pozno ponoči sva prišla do nekega čebelnjaka. S silo sva ga odprla in vstopila. Za panji sva si pripravila ležišče. Panji so bili oviti s staro odejo, ki nama je prišla presneto prav. Preden sva legla, sem vprašal Vinka, če se kaj razume v čebelarstvo. Zanimal je. Jaz pa sem vedel, da čebele potrebujejo hrano tudi v zimskem času. Vendar še nikoli nisem panja odprl, še manj pa sem vedel, kaj čebele pozimi jedo. Posvetil sem s časopisnim papirjem, si ogledal panj, nato pa sem ga odprl. Sežem po prvi satnici — bila je prazna. Druga je po medu samo dišala. Šele v naslednjih je bil med, toda na teh so se držale čebele, ki sva jih morala odstraniti z ognjem. Smilile so se mi, toda takrat je bil važnejši kot njihova življenja moj želodec. Pojedla sva med z voskom vred, od satnic pa so ostali goli okviri. Kolikor bolj sva segala po satnice v sredino panja, toliko bolj so bile založene z medom. Ko sva se pošteno najedla, sva legla in za nekaj ur sladko zaspala.

Zjutraj, med svitanjem, sva bila že na poti. Iz čebelnjaka sva pobrala še dve stari prešiti odeji in več kilogramov satnic. Preden se je popolnoma zdani, sva bila že v Čajni. Oglasila sva se pri Mici. Sprejela naju je mati, toda zelo prestrašena. Zaradi naju je imela precej sitnosti z gestapom. Zvedeli so, da sva bila v Čajni in so po večkrat preiskali vsako hišo posebej. Prosila naju je, naj čimprej odideva, da naju kdo ne opazi. Ubogala sva jo in krenila dalje. Bilo mi je zelo žal, ker nisem videl Mici, a kaj sem mogel zato. Pričelo se je daniti, snežilo pa je še vedno.

Kmalu sva prispela do mostu čez Ziljo, toda opazovala sva ga samo od daleč. Ponči sva nameravala čezenj. Ko sva se tako razgledovala okoli sebe, sva ob robu velike jase, ki nama je dopuščala razgled na most, zagledala lep, velik čebelnjak. Vinko se mi je nasmehnil in predlagal, da bi si ga pobleže ogledala. Privolil sem iz gole radovednosti. Vinka je premagala skušnjava in je odprl enega izmed panjev. Iz njega so se v roju vsule čebele, toda po nekaj metrih letenja so zaradi mraza mrtve pocepale na tla. Sedaj nama res ni preostalo drugega, kot da pobereva najbolj obložene satnice in odideva v zavetje borovcev na robu jase.

Z lesenimi okviri satnic sva skušala zanetiti ogenj, da bi si skuhala čaj iz smrekovih vršičkov; z medom bi se prav pošteno prilegel. Kljub pihanju in preklinjanju pa ognja nisva mogla zanetiti. Medtem je prenehalo snežiti in naju je pričel skrbeti dim. Niti sto metrov pod nama je bila namreč avtomobilska cesta proti Podkloštru. Zato je Vinko predlagal, da bi šla kuhat v neko lovsko kočo, oddaljeno le kakih dvajset minut hoje. Natovorila sva dobro založena nahrbtnika in krenila v goščavo.

Novozapadlega snega je bilo morda slabih štirideset centimetrov, zato je bilo prodiranje skozi zasneženo goščavo precej težavno in počasno. Hodila sva že dobro uro, pa še ni bilo o koči ne duha ne sluha. Vinko je trdil, da morava priti na stezo, ki drži naravnost tja. Nazadnje sva obupana prispela na rob iste jase s čebelnjakom, ki sva jo zapustila pred dobro uro. Samo s to razliko, da sva jo zapustila na severni strani, zdaj pa sva se ji približala z južne. Tako sva napravila velik nepotreben ovinek. Bil sem jezen...

Pri čebelnjaku sem zagledal gručo nemških vojakov in civilistov. Ogleovali so si ostanke najine »akcije«. Medtem, ko sem jih opazoval, sem tuhtal, kako bi se izmazala iz te kaše. Časa nisem imel zadosti, ker sva za najinima

hrbtoma že zaslišala lomastenje in nemške kletvice. Nemci so nama bili že za petami. Edino, kar nama je še preostalo, je bilo to, da sva obšla čebelnjak in vojake ob robu jase, se vrnila na prostor, kjer sva zaman poskušala zakuriti in po najini sledi prehodila celotno krožno pot. Sicer pa mislim, da sva bolj tekla kot hodila. Tudi zdaj so naju Nemci sledili. Ko sva drugič prispela do jase, ni bilo ob čebelnjaku nikogar več.

Našla pa sva, da je okolica čebelnjaka popolnoma shojena. Preiskali so vsak grm posebej in v strelski vrsti nadaljevali hajko. Držala sva se tistih sledi, ki so vodile vedno bolj vstran, proti severu. Nato sva na pripravnem kraju preskočila skalnati rob, tako da je nemška sled, po kateri sva dotlej hodila, vodila v krogu naprej. Najine sledi pa ni bilo moč videti, ker jo je zakrivalo skalovje. Hitela sva, kolikor sva mogla, da bi bila čimprej izven nevarnega območja. Pomikala sva se v breg in iskala zavetja v objemu sivega Dobrača.

Ko sva prišla na varno, sva se za silo odpočila. Pot navkreber je bila zelo težavna. Čim više sva lezla, tem debelejša je bila snežna odeja. Med počivanjem sva razglabljala o najinem »strateškem umiku« in bila z njim popolnoma zadovoljna. Najbrž so bili Nemci hudo jezni, ko so odkrili, kako sva jih prelisičila. Še zdaj se čudim, da niso postavili nobene zasede, ki bi naju čakala v tistem začaranem krogu. Če bi naju zasledovali popoldne, se takšne zvijače ne bi poslužila, ampak bi hodila do mraka in se v temi skušala izmuzniti. Toda tedaj je bilo zgodaj dopoldne in zasledovanja do večera ne bi zdržala. Že po nekaj urah hoje po celcu bi omagala in izid hajke bi bil za Nemce najbrž uspešen. Tako pa so se Nemci lovili in slepomišili v zmešnjavi sledov, ki so jih sami napravili. Medtem pa sva midva z vrha, z varnega, gledala doli po pobočju in počivala ter opazovala, če nama sledijo. Tudi v tem primeru bi imela uro prednosti, ker bi jih opazila že ob vznožju hriba. Globoko

sva se oddahnila in v miru pokadila cigareto iz domačega tobaka. Stradanja se tudi nisva bala, saj sva bila z medom dobro založena, imela sva ga dobrih deset kilogramov s satnicami vred. Tudi mraza se nisva bala, saj sva pobrala v prvem čebelnjaku dve stari, a še kar dobri prešiti odeji. Tako preskrbljena bi lahko v najslabšem primeru zdržala teden dni.

Po malem naju je začelo zebsti, zato sva počasi odrinila naprej, proti vrhu Dobrača. Morala sva poiskati prostor za prenočevanje nekje v zavetju gozda, ker je bilo pobočje, kjer sva dotlej počivala, popolnoma golo in zasneženo. Celo uro sva rinila v breg, za seboj pa puščala polmetrsko gaz. Tu pa tam sva naletela na osamljene bore, a pravega gozda ni bilo nikjer. Vinko je že skoraj obupal. Predlagal je, da bi si uredila ležišče v zavetju samotnega bora. Privolil sem. Naročil sem mu še, naj odstrani sneg izpod krošnje, nalomi vej za ležišče, jaz pa si medtem ogledam okolico. Pustil sem nahrbtnik pri Vinku in šel dalje v breg. Hotel sem poiskati boljši kraj za prenočevanje. Nekaj sto metrov višje sem dosegel vrh pobočja. Pred menoj se je pokazala majhna planota, na njej pa je raslo nekaj borov in bukev. Med njimi so bili tudi popolnoma suhi viharniki. Po vsej planoti so ležale raztresene velike skale, ponekod cele groblje. Ogledoval sem si jih.

Pri tem pa sem naletel na dober meter visoko votlino s prav tako širokim vhodom. Notranjost je bila široka nekako dva metra, skoraj pol metra na debelo pokrita s plastjo suhega bukovega listja. Razen vhoda ni imela votlina nobene druge špranje. Zato je bila votlina popolno zavetje. Od veselja sem na ves glas zavriskal in stekel k Vinku. Povedal sem mu, da sem našel nekaj boljšega, kot je ležišče pod krošnjo zasneženega bora in da je bolje, če takoj krene za menoj, dokler je še dan. Bil je nejevoljen, ker je komaj dobro uredil ležišči. Vendar me je ubogal in godrnjaje rinil za menoj.

Ko sva prispela do votline, ni mogel verjeti svojim očem. Za naju je bila votlina pravi pravcati hotel. Imela sva sobo s komfortnim ležiščem. Vodo sva dobila tako, da sva topila sneg, suhih drv pa je bilo na pretek med skalovjem ob votlini. Ognjišče sva napravila pred vhodom, zakurila in pristavila lonec za čaj. Skuhala pa sva čaj precej pozno, ker sva ga začela kuhati že zjutraj. Tako sva imela za večerjo čaj in med. Vse bi še šlo, le vosek sva s težavo požirala. Na ogenj sva naložila kup suhih drv, tako da je bilo v votlini toplo še pozno v noč. Tako sva po štirih ali petih dneh prvič prespala vso noč do belega dne kot dva grofa v pernica. Razen tega je začelo spet snežiti in nov sneg je zabrisal najine sledi.

Zjutraj je bilo ognjišče še toplo, pod pepelom je še tlelo. Nanosila sva suhih drv, da bi jih imela še za nekaj dni pri roki. Iz moke, ki sva jo imela s seboj, sva v Vinkovem litrskem lončku skuhala nekakšno polento. Posebej sva skuhala še čaj, v katerega sva dala medu, da je bil kar gost. Tako sva ta dan jedla za spremembo polento in pila čaj, kar nama je zelo teknilo. Ves dan sva lenarila v brlogu.

Naslednja dva dni sva jedla spet samo med in čaj, pa spet čaj in med. Res je bila to izdatna hrana, toda hudo enolična.

Četrtega dne dopoldne je močno snežilo, tako da me je resno zaskrbelo, kaj bo. Že je bilo snega nad meter, pa še ni kazalo, da bi prenehalo padati. Hrane sva imela še za nekaj dni, toda če bi še naprej snežilo, ne bi mogla več v dolino, kaj šele na Karavanke k našim. Zato sem že popoldne sklenil, da od-rineva. Čeprav Vinku ni bilo všeč, ker ni hotel zapustiti te lepe in tople votline, kjer sva prebila štiri dni in noči v prijetnem lenarjenju.

Po kosilu sva odšla na pot. Sneg sva gazila do pasu. Še sreča, da sva se spuščala navzdol. Previdno sva se kot skesana grešnika izognila čebelnjaku ter ga samo od daleč opazovala. Cesto in most pa sva si ogledala z istega kraja kot pred dnevi. Na obeh koncih mostu sta bili stražnici, straže pa ni bilo. Most je bil precej dolg, zato sva morala čakati na najugodnejši trenutek, ko bi bila most in cesta prazna. Vinko je laže prišel čez. Imel je civilno obleko in klobuk. Puško je skril pod plašč, se spustil na cesto in ko se je prepričal, da ni nevarnosti, mi je pomahal. Ni potrebno posebej povedati, kako sva tekla. Šele ko sva na drugi strani zavila v gozd, sva se oddahnila z olajšanjem, da sva spet na naši strani, na strani naših dobrih Karavank.

Do večera sva nameravala prehoditi Dobravo, ki je bila široka okoli dva kilometra. Nato bi prekoračila železnico in glavno cesto Trbiž—Beljak. Med cesto in železnico pa je ležala dva do tri kilometre široka, popolnoma gola ravnica. Nato bi še isti večer nadaljevala pot do naših na Karavankah. S tem načrtom sva se napotila v borov gozd. K sreči tam nisva gazila po visokem snegu, ker sva hodila pod drevesi. Toda bolj ko sva prihajala v globino gozda, več je bilo skalovja, med katerim so rasli večstoletni bori. Skalovja sva se izogibala enkrat levo, drugič desno in kaj kmalu se je tudi zmračilo. Vinko je trdil, da v tej smeri morava naleteti na stransko cesto, po kateri je večkrat »fural«¹ drva, ko je bival v Podkloštru. Hodila sva že dobro uro, pa ceste še nisva našla. Še manj pa je kazalo, da bo gozda konec. Naletela sva na skoraj svežo človeško sled. Predlagal sem, da greva kar po njej, ker skoraj gotovo vodi v Podklošter.

Spet sva hodila in hodila po sledi, dokler nisva po dobri uri hoje naletela na večjo sled, po kateri so hodili štirje ljudje. Vinko je začuden obstal, ker še vedno ni doumel, da je sled najina in vsa že tretjič obirala okoli iste skale. Bil sem jezen, zato sem sam prevzel vodstvo. Ko je zapiskala lokomotiva na postaji v Podkloštru, sem ujel smer prihajajočega zvoka, pogledal v nebo in iskal svetlejšo zvezdo, ki mi je nato služila kot kažipot. Po pičli polurni hoji sva prišla že na cesto. Tu je Vinko spet hotel prevzeti vodstvo. Ker je spet silil v nasprotno smer, mu nisem sledil. Dveurno tavanje mi je bilo že več kot preveč. Komaj sva po cesti prehodila dobrih sto metrov, je priznal, da sem boljši vodnik.

Pot sva nadaljevala molče, toda brž me je Vinko opozoril na sence, ki so nama prihajale nasproti. Hitro sva smuknila pod cesto in se zarila v sneg. Mimo naju je šla orožniška patrulja, ne da bi kaj zasumila. Ko so bili že daleč, sva šla tudi midva dalje in komaj prišla do hiše, kjer je bil Vinko dobro znan. Odprla nama je starejša ženska in skoraj padla na tla. Pred dobrimi desetimi minutami so bili pri njej orožniki in je zdaj mislila, da so se vrnili.

Ženico sva potolažila, da sva srečala orožnike. Vsakemu je pripravila velik lonec kave, nalomila pa sva si tudi kruha ter se ga najedla. Končno sva imela drugo hrano. Za zamenjavo sva ji dala nekaj medu, za kar nama je dala še kruha. Medtem sva se tudi sezula in sušila obutev pri štedilniku. Po dobri uri počitka sva bila spet nared in sva nadaljevala pot. Ko sva se bližala železnici, sva na Karavankah zaslišala pokanje. Tu in tam so v zrak švigale tudi posamezne rakete. Prepričana, da so naši padli v zasedo, sva sklenila ostati čez noč v dolini, da se ne bi srečala z vračajočimi se Nemci. V bližini sva našla lopo, polno sena. Vstopila sva in se zarila vanj. Preden pa sva zaspala, sva še dolgo tuhtala, kaj se je zgodilo z najinimi tovariši, kje bi jih našla, če so Nemci slučajno naleteli na bunker. Zaspala sva z upanjem, da ni tako hudo.

Abstinenci večeri OF?

FRANCE ŠKERLJ

SPLOŠNO znane so proslave, ki jih je odredila Osvobodilna fronta za 29. oktober in 1. december 1941 ter za 3. januar in 7. februar v letu 1942. Razen zadnje, ki so jo Italijani preprečili s tem, da so policijsko uro premaknili na pol šesto uro zvečer, so se vse druge izvedle v popolno zadovoljstvo Osvobodilne fronte. Zlasti velja to za Ljubljano, čeprav vemo, da je bilo nekaj akcij tudi izven Ljubljane, pa naj bo na italijanski ali celo nemški strani zasedene Slovenije.

Na tem mestu nas zanima vprašanje, kako se te proslave označujejo v virih, ki o njih govorijo, in kako jih označujejo pisci, ki so o njih doslej pisali. Seveda ne moremo naštevati vseh piscev, ki so kakorkoli govorili oziroma se dotaknili izvedbe teh proslav. Kaj takega bi ne bilo niti smiselno niti potrebno. Omejiti se moramo le na nekaj najvažnejših virov in obdelav tega časa. Med viri je najvažnejši Slovenski poročevalec 1941, nekaj dopisov centralnega komiteja KPS, Borisa Kidriča »Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji« iz leta 1944 (objavljen v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1960 1) ter nekaj drobcev v italijanskih aktih v letu 1941. Med memoarskimi prispevki je važen članek Zime Vrščajeve »Tihe akcije« v knjigi »Ljubljana v ilegali«, druga knjiga, ki je izšla 1961.

Med razpravami in knjigami, ki vključujejo v svoj prikaz tudi te proslave, naj omenimo komentar v ponatisu Slovenskega poročevalca, Sajetov Belogardizem, drugo dopolnjeno izdajo iz leta 1952, Metoda Mikuža »Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji«, iz leta 1960 in Dareta Jerška »Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942« v Prispevkih 1961/1-2.

Na temelju navedenih del želimo opozoriti na problem enotne oznake ali termina za proslave zgoraj omenjenih datumov. Doslej tega termina še ni, oziroma je teh oznak kar precej. Poleg zelo zelo splošne oznake »praznovanje« ali »proslava« se pojavljajo tudi bolj določeni termini: ura molka in tihote, manifestacija, demonstracija, plebiscit, plebiscitna akcija, plebiscitarna akcija, plebiscitarna praznота, tihe akcije, odsotnost (abstinenca). Različne oznake so nastale po tem, kakor je kdo gledal na proslavo, oziroma, kateri moment iz nje je v danem trenutku imel pred očmi: ali prvenstveno proces, način izvedbe, namen, ki naj bi ga proslava izrazila, ali pa rezultat oziroma efekt, ki ga je ugotavljal po opravljeni proslavi.

Ko je Slovenski poročevalec z datumom 11. oktobra 1941 prvič natisnil obvestilo IO OF o proslavi 29. oktobra, je bilo v njem napisano, kako naj se ta proslava izvede, namreč tako, *»da se na večer tega dne od 19. do 20. ure vsi Slovenci in Slovenke popolnoma umaknemo iz vseh ulic, trgov in javnih lokalov po mestih in trgih Ljubljanske pokrajine«* (podčrtano v originalu). V vseh kasnejših objavah je bilo to besedilo preformulirano v veliko drugačno varianto, da *»ne sme biti ... med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v javnem lokalu niti v gledališču niti v kinu«*, torej v bistvu enako varianto, čeprav preciznejšo. To varianto so potem ponovili ob vsakokratni odločbi o taki proslavi. Ta kako, ki je odredjal način izvedbe proslave, je ostal vseskozi isti. Naročal je odsotnost — abstinenco iz določenih lokalov za določen čas.

Slovinci!

3. januar 1942 odreja Osvobodilna fronta slovenskega naroda za dan spomina na žrtve, ki so tekom 1. 1941 padle za svobodo slovenskega naroda. Tega dne se bomo spominjali vseh, ki so jih pomorili nemški, italijanski in madžarski zatiralci, vseh, ki jih mučili po ječah in koncentracijskih taboriščih, vseh, ki so jih pregnali z rodne slovenske grude. Spominjali se jih bomo s toplo ljubeznijo, hvaležnostjo, občudovanjem in z jekleno odločnostjo, vztrajati v borbi proti nezaslišanemu nasilju, kateremu je izpostavljen slovenski narod pod okupacijo.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte odreja:

V spomin slovenskih žrtev ne sme biti 3. januarja med sedmo in osmo uro zvečer noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, gledališču ali kinu.

Slava padlim mučnikom.

Slava žrtvam ljubljanskega in tržaškega procesa.

Slava narodnim herojem Slavku Šlandru, funkcionarju OF v severni Sloveniji, in Ljubu Šercarju, poročniku jugoslovanske vojske in komandantu partizanskega polbataljona.

Smrt fašizmu — svoboda narodu!

Izvršni odbor OF

Poziv Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovincem na praznovanje 3. januarja 1942

Kako pa so to Slovenci izvajali, je nazorno prikazala Zima Vrščaj v pripevku »Tihe akcije«. Molče, brez besed, to se pravi brez kakega naknadnega opominjanja, vsak zase, vsak iz svoje zavesti. Prvi učinek izvajanja odredbe IO OF o abstinenci iz javnih lokalov v določenem času je bila popolna praznота po lokalih in mir, sveti mir. »Ura molka in tihote je bila izvedena do popolnosti,« je konstatiral Slovenski poročevalec 1. novembra 1941, oziroma IO OF v svojem komunikeju.

Kakšen je bil namen odsotnosti iz vseh javnih lokalov v določeni uri? Pri vsaki proslavi oziroma pri vsakem datumu drug, kakor nam kažejo odločbe IO OF. Analitiki so iz uspeh proslav ali praznovanj napravili sintetični zaključek, da so Slovenci z abstinenco iz javnih lokalov hoté manifestirali svojo pripadnost Osvobodilni fronti, oziroma izpričali svojo solidarnost z načeli Osvobodilne fronte. To je bil prvi del zaključka. Drugi zaključek pa je bil, da so z uspelimi abstinencami Slovenci sočasno prav tako množično in hote javno demonstrirali proti okupatorju.

Od ustvaritve sinteze v namenih abstinenci večerov ni bilo daleč do ugotovitve njihovih rezultatov. Toda prvi, ki so ugotavljali teže uspele abstinence

iz javnih lokalov, so bili Italijani. Poročilo poveljstva pehotne divizije »Granatieri di Sardegna« s podpisom divizijskega generala Taddea Orlanda z dne 30. oktobra 1941 (N. 1184/I) pravi, da je demonstracija imela plebiscitarni značaj (SP str. 314). Ob naslednji proslavi ob 1. decembru je bilo italijansko poročilo v obliki Graziolijeve brzjavke notranjemu ministru v opredeljevanju praznovanja mnogo skromnejše. Grazioli je označil samo dejansko stanje, da je slovensko prebivalstvo ob 19. uri zapustilo javne lokale in ceste skoraj v celoti (»nella quasi totalità«) (SP str. 326). Pač pa je komunike IO OF v Slovenskem poročevalcu 5. decembra 1941 pri označevanju pomena za efekt izpraznitve ljubljanskih ulic uporabil izraz plebiscitirana praznота.

V poročilu CK KPS z dne 5. decembra, ki ga je podpisal Gašper, to je Tone Tomšič, ni o proslavi 1. decembra nobene posebne oznake. Gašper je le napisal: »Od 7. do 8. zvečer je bila Ljubljana absolutno prazna.« (Prispevki 1961, 1-2, str. 33.) Obsežnejše je bilo poročilo CK KPS v drugi polovici decembra, pa tudi interesantnejše. V njem je Peter (B. Kidrič), napisal: »Plebiscitne akcije 29. oktobra in 1. decembra so uspele stoddostno. (Odsotnost z ulic in javnih lokalov med sedmo in osmo uro zvečer) ... 1. dec. je dejansko uspel kot manifestacija proti okupatorjem in versajcem hkrati in so ga množice tudi tako pojmovalе« (Prispevki 1961, 1-2, str. 39). Da bodo naše »terminološke« pripombe jasnejše, naj navedemo še Kidričeve besede iz njegovega »Kratkega obrisa razvoja OF ...«, kjer se je dotaknil omenjenih proslav. Tam pravi: »Osvobodilna fronta (je) prirejala tudi množične plebiscite s tem, da je proglasila ob določenih večernih urah v znak manifestacije ali demonstracije odsotnost z ulic« (Prispevki 1961/1, str. 27).

V Kidričevih omembah nas mora presenetiti dejstvo, da Kidrič ni uporabljal ene same oznake za obliko proslav ob 29. oktobru in 1. decembru 1941 oziroma je več oznak celo enačil. Npr. odsotnost z ulic mu je isto kot plebiscitna akcija oziroma množični plebiscit, manifestacija mu je isto kot demonstracija in narobe.

Neizdelanost pojmov se očituje tudi v povojni literaturi o NOB.

Miha Marinko je v svojem poročilu na II. kongresu Komunistične partije Slovenije označil proslave kot manifestacije za OF (str. 70).

Komentator Slovenskega poročevalca v ponatisu, Fr. Škerl, označuje proslave kot demonstracije in manifestacije, vendar ne razlikuje jasno prvega pojma od drugega. Preciznejši je isti avtor v razpravi »Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja« v Zgodovinskem časopisu 1951, str. 51, kjer označuje proslave kot manifestacije, kadar ima pred očmi odobravanje politike OF in kot demonstracije, kadar ima pred očmi izražanje razpoloženja proti okupatorju, vendar ta razdelitev še ni izražena vedno dovolj jasno. Na koncu se je dotaknil tudi oznake efekta proslav s citatom iz italijanskega vira, da je namreč proslava 29. oktobra imela plebiscitarni značaj.

Franček Saje je v proslavah videl »enotne demonstracije proti okupatorjem« (Belogardizem, druga dopolnjena izdaja, str. 136).

Metod Mikuž je v svojem »Pregledu zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji« uporabljal sočasno več izrazov: »množični plebisciti«, plebiscit, priznanje (str. 251), plebiscitarna akcija, manifestacija (str. 254).

Dare Jeršek je abstinenčnim večerom posvetil posebno razpravo z naslovom »Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942«, v katerih operira z različnimi besedami. Poleg plebiscitnih akcij uporablja še besede množični plebiscit, demonstracija, manifestacija, »ura molka«. V svojo razpravo ni vključil

samo abstinentnih večerov, temveč tudi demonstracije in manifestacije na srednjih šolah, ki so pa bile posebna oblika proslav, ki jih je izvedla mladina na šolah in je obstajala v vstajanju dijakov po razredih ob določeni uri. Jerškova posebnost je, da je hotel zavestno razlikovati bistvo manifestacij od bistva demonstracij.

V čem je torej problem označevanja proslav 29. oktobra, 1. decembra in 3. januarja v letih 1941 in 1942? Po našem mnenju je v navedenih proslavah upoštevati predvsem obliko izvedbe, ki jo je odredil IO OF, namen in efekt sta pa elementa, ki nastaneta iz komentiranja oblike, ki sicer lahko uspe ali pa tudi ne. Obliko proslav, ki jih je odredila OF, so prvi npr. želeli uveljaviti že nago-detovci ob 6. septembru in nato 9. oktobru, toda niso uspeli. Toda obliko zato kljub vsemu lahko označimo s posebno besedo, ki ima tudi svoj določen pojem.

Zgoraj smo videli, da so proslave ali praznovanja, ki jih je odredil IO OF v letih 1941 in 1942, označene v naših virih in literaturi z različnimi besedami in zato tudi z različnimi pojmi. Tu jih ne bomo ponavljali, reči pa moramo, da je obseg teh pojmov pravzaprav zelo različen, v več primerih veliko preširok, da bi mogel zadovoljivo označiti samo določen konkretni dogodek oziroma več enakih konkretnih dogodkov skupaj. Besede kakor so manifestacija, demonstracija, plebiscit, plebiscitna akcija so tako široki pojmi, da z njimi ne moremo zadovoljivo označiti čisto konkretne oblike proslav, ki jih je odredil IO OF 1941 in 1942. Mnogo premalo povedo tudi pojmi »ura molka in tihote« ali »tihe akcije«. V konkretnih primerih je šlo za nič več in nič manj oziroma natančno za to, da se Slovenci med sedmo in osmo uro zvečer odstranijo z ulic in javnih lokalov, vse drugo je bilo pa le zaključek iz uspeha tega procesa. Zato je treba to obliko dejanja, ki ga je odredil IO OF, označiti s takim izrazom, ki bo čimbolj zajel bistvo te oblike in pojmovno podrejen vsem širšim izrazom.

Ko je Boris Kidrič poročal o uspehu proslav 29. oktobra in 1. decembra, je zapisal: »Plebiscitne akcije 29. oktobra in 1. decembra so uspele stoodstotno«. Toda Kidrič je tedaj čutil, da je povedal premalo, ker besedi »plebiscitne akcije« obsega mnogo več, kakor se je po odredbi IO OF zgodilo. Zato je imel za potrebno, da je »plebiscitne akcije« nekako razložil, kaj pravzaprav pomenijo. Da je šlo v resnici za razlago, je pokazal s tem, da je razlago dal v oklepaj in zato dodatno zapisal: (Odsotnost z ulic in javnih lokalov med sedmo in osmo uro zvečer). Razlaga obsega cel stavek, ta stavek pa je en sam pojem, za katerega moremo najti mnogo krajši terminus, s katerim naj bi po mojem mnenju označevali vse proslave, ki jih je odredil IO OF za 29. oktober, 1. december, 3. januar in 7. februar v letih 1941 in 1942, namreč *abstinenčni večeri*. Terminus izhaja neposredno iz citirane Kidričeve razlage ter je dovolj jasen in enostaven, da odpravi kaos, ki je nastal v »terminološkem« označevanju navedenih praznovanj. Mesto tega termina v razvrstitvi pojmov, ki so se doslej pojavljali, naj označim z znanim sklepanjem iz logike: vsi abstinenčni večeri OF so bili manifestacije OF (demonstracije itd.), niso pa bile vse manifestacije OF abstinenčni večeri OF.

Gornji razlagi moram dodati, da ne mislim, da bi pisci, ki se oziroma se bodo še ukvarjali z abstinenčnimi večeri OF v letu 1941 in 1942, ne smeli uporabljati besed, kakršne so manifestacija, demonstracija, plebiscit. Pisci se pač ne bodo dotikali samo oblik omenjenih proslav, temveč tudi njihovega namena in efekta. Zato bodo morali uporabljati različne oblike. Želeti bi bilo le, da bi vsak del oziroma vsako stran teh proslav poimenovali s tisto besedo oziroma tistim izrazom, ki bi zadevno stran najtočneje izrazil, pojasnil ali ocenil.

Pokrij oči mi z dobrimi dlanmi

MIHA KLINAR

*Pokrij oči mi z dobrimi dlanmi,
da čutil bom le tebe, tvojo dlan.
O jaz ne morem gledati krvi,
lijoče noč in dan iz žgočih ran.*

*Pokrij oči mi z dobrimi dlanmi,
da miren bi postal ko mesečina,
da bi ne čutil, kaj je bolečina,
strah in obup, grozote naših dni.*

*Pokrij oči mi z dobrimi dlanmi
in me iztrgaj smrti in pogubi.
Prižgi ljubezen v plamen sanj s poljubi,
da tvoja pesem v smrt izzveni.*

*Ah, tvoji so poljubi brez moči
in brez moči so ljubljene dlani,
saj tudi skoznje v krvi čas polzi,
strah in obup, grozote naših dni.*

(1942)

Ob dveh ljubljanskih procesih

MILE PAVLIN

KONEC lanskega leta je bil pred ljubljanskim sodiščem proces zoper tri voditelje belogardistične organizacije »Zveze slovenskih protikomunistov«. Takoj po novem letu pa je isto sodišče sodilo skupini njenih članov, pomagačev in takih, ki so vedeli za delovanje posameznikov, pa jih niso prijavili. Podrobnosti o procesih in o sodbah je že prineslo dnevno časopisje, zato jih ne bomo ponavljali.

Pač pa se velja zamisliti ob dejstvu, da se je pojavila leta 1962, sedemnajst let po končani vojni in dokončnem vojaškem porazu jugoslovanske in slovenske reakcije organizacija, ki skuša z nasiljem spremeniti družbeni red pri nas. In sicer družbeni red, ki je nastal na podlagi odločitve večine jugoslovanskih državljanov. To voljo in željo je naše delovno ljudstvo izrazilo med vojno z množično udeležbo v NOB, po vojni pa formalno pri tajnih volitvah, ko je ogromna večina glasovala za socialistični družbeni red.

Nekako se še razume, da je slovenska reakcija, ki se je ves čas svojega obstoja naslanjala na klerikalizem in tuji kapital, leta 1941 odkrito in z orožjem v rokah stopila v boj proti naprednim silam, združenim v OF. Prav tako je vsaj delno še razumljivo, da je po porazu leta 1945 poskušala nekaj let rovariti proti ljudski oblasti. Takrat naša država še ni bila konsolidirana, kljub agrarni reformi in nacionalizaciji je imela naša buržoazija še nekatere ekonomske pozicije, trle so nas hude gospodarske težave zaradi vojnih pustošenj in kasneje zaradi blokade vzhodnoevropskih držav, ob mejah smo imeli precej napet položaj itd.

Leta 1962 in nekaj let pred tem pa se je naš gospodarski položaj močno izboljšal in v zvezi s tem se je dvignila tudi življenjska raven državljanov. Hladna vojna sicer še traja in grozi s sporadičnimi izbruhi raznih kriz, pahniti svet v atomsko vojno, drugače pa se je mednarodni položaj ustabil.

V takih razmerah si je peščica ljudi domišljala, da bo najprej s propagando, nato pa z oboroženim uporom ob pretresu ali krizi prevzela oblast v svoje roke in vpeljala v Jugoslavijo oziroma v Slovenijo nekakšno svojo svobodo in demokracijo. Pri tem so ti ljudje računali na pomoč iz tujine, pa tudi na ljudske množice, ki baje pri nas živijo čedalje slabše. Odveč bi bilo pisati, da te ocene položaja pri nas pomenijo samo osebno obarvane privide posameznikov, ki so izgubili stik z ljudstvom in ki občujejo samo z ljudmi, kakršni so oni sami. Pri tem pa je tudi več kot očitno, da gre za ljudi, ki niso preveč bistroumni.

Preteklost obsojencev in njihovo klavrno obnašanje pred sodiščem, pa tudi način, kako diletantsko so se skušali iti zarotnike, potrjuje gornjo ugotovitev. Glavni obtoženec, vodja organizacije, je kot otrok brez staršev v zgodnji mladosti prišel v roke salezijancem. Po dveh letih učne dobe na Rakovniku v Ljubljani je odšel sedemnajst let star k belogardistom na Bizovik, pozneje pa je bil mitraljezec v Rupnikovem jurišnem bataljonu na Rakeku. Njegov pomočnik je še kot otrok nosil domobransko uniformo in raznašal po Novem mestu domobranske časopise. Pozneje je zagrešil več tatvin in bil obsojen pred sodiščem. Tretji obtoženec je bil med vojno domobranski policist, čeprav je bil pred tem v italijanskih zaporih. Izhaja iz družine, ki je

med vojno vsa sodelovala s sovražniki. Obsojen na smrt in pomiloščen se je samo potuhnil, v srcu pa je še vedno hrepenel po starih časih. Tudi drugi obtoženci so več ali manj obremenjeni z belogardistično preteklostjo, pa tudi s kriminalom. Več ali manj so njihove medsebojne zveze izvirale iz znanj, pridobljenih na sodišču ali v zaporu, delno pa tudi iz popivanja po ljubljanskih gostilnah. Po gostilnah so voditelji te organizacije iskali somišljenike med osebami, ki so vinjene na glas izražale svoje nezadovoljstvo nad našo družbeno ureditvijo. To nezadovoljstvo pa je izviralo iz nazorov, da je družba kriva, ker prizadeti nima tega ali onega, ker je brez zaposlitve in podobno. Dejansko pa gre za delomrzneže in alkoholu podvržene osebe.

Skupina »slovenskih protikomunistov«, ki je skušala zasnovati svoje delovanje na podlagi nekakšnega množičnega nezadovoljstva naših ljudi, ne bi bila zvesta svojim vzornikom, slovenskim belogardistom med drugo svetovno vojno, če ne bi računala na pomoč iz tujine. To pomoč je tudi dobivala, toda samo od reakcionarnih emigrantov v zahodni Evropi. Ti so pošiljali v paketih orožje in propagandni material.

Drugo pa je moralna pomoč, ki so jo bili deležni posredno preko emigrantov tudi zarotniki iz vrst »slovenskih protikomunistov«. Že sam obstoj in nemoteno delovanje različnih fašističnih emigrantskih organizacij po zahodnoevropskih državah in potuha, ki jo tem organizacijam dajejo tamkajšnje oblasti, pomeni zanje spodbudo, priznanje, pa tudi vmešavanje v notranje zadeve naše države. Tako na primer deluje v Zvezni republiki Nemčiji več ustaških organizacij, katerih člani se v gozdovih urijo za diverzantske akcije v naši državi. Tega prav nič ne skrivajo, pač pa celo nosijo uniforme, slike o tem pa prinaša emigrantsko časopisje. Hkrati jim radio Madrid v svojih oddajah v hrvaščini posreduje ustaško propagandno gradivo, po katerem je Jugoslavija na robu gospodarskega propada.

Zanimiv je odraz splošnih teženj evropskih fašistov vseh struj in strujic v pismih in navodilih, ki so jih emigrantski voditelji v tujini pošiljali ljubljanskim zarotnikom. V teh navodilih in programih se zrcali zavest, da so v svojem hotenju več ali manj osamljeni. Nekatere države jim sicer nudijo gostoljubje in jih morda celo nekoliko materialno podpirajo. Toda ta pomoč je malenkostna. Pričakujejo tretjo svetovno vojno, ki bo z atomskim orožjem uničila »komunizem« in jim pomagala na oblast. Jezni so na Angleže in Američane. Ti so jih po njihovem mišljenju izdali, ko so priznali partizane za zavezniško vojsko. Posojila, ki ga je Jugoslavija dobila od ZDA po letu 1948, ne bodo »priznali«, ko pridejo »na oblast«. Naj se Američani obrišejo pod nosom za denarce, ki so jih dali jugoslovanskim komunistom! Vsaka misel na sporazumevanje med državami jim je tuja. Želijo si »politike močne roke«. Tendence k popuščanju mednarodne napetosti, ki se kažejo tu in tam zadnja leta, so zanje izdajstvo in oportunistem pred komunizmom.

Ceprav je način, kako so organizirali »slovenski protikomunisti« svojo zarotniško skupino, otroško naiven in taktično neprimeren za ilegalno gibanje, si vseeno velja ogledati načrt njihovega delovanja. Ta naj bi potekal v treh fazah.

V prvi naj bi se med seboj povezali vsi nezadovoljneži, si priskrbeli orožje, ustvarili kanale čez mejo, pridobili radijske oddajnike in sprejemnike, pisalne stroje in šapirografe. O komunistih bi vodili točno evidenco in sestavljali sezname. Tudi ljubljanski zarotniki so takoj sestavili seznam ljudi, ki bi jih bilo potrebno likvidirati ob vstaji.

*Dore Klemenčič-Maj:
Iz ciklusa »Črna du-
ša«*

Zanimivo je, kako svariijo voditelji iz tujine ljubljanske zarotnike pred preuranjenimi akcijami in »odhodom na teren«. Po njihovem je za to še pre-zgodaj; vsako skupino bi milica hitro izsledila, ker bi se v vsaki vasi našel »komunistični podreplik«.

Propagandi o moči Zveze slovenskih protikomunistov naj bi služil tudi žig organizacije z napisom v slovenščini in angleščini. Ta žig je velik kot odprtina pivskega kozarca. V njem je grb s tremi zvezdami in polmescem, zgoraj pa je zmaj, ki ga je meč presekala na dvoje. Izdali so tudi znamke »Svo-bodna Slovenija v svobodnem svetu«, ki kažejo zemljevid Slovenije, po ka-terem sega pošast s kremplji. Pa tudi uradni formularji z natisnjenim naslovom ter šifra ljubljanske skupine (16/2) naj bi služili temu cilju. Šifre naj bi poleg tega povedale, da je tudi v Sloveniji mnogo takih skupin kot je ljubljanska...

Nadalje voditelji svariijo svoje zarotnike pred Upravo državne varnosti. Svetujejo jim, naj se vrinejo v odbore in organizacije, naj bodo vsepovsod zelo »glasni komunisti« in naj veliko vpijejo.

V drugi fazi, ko bi bilo gibanje že številno in močno, naj bi pridobivali v svoje vrste predvsem mladino. Poleg tega naj bi z grozljivimi pismi zastraševali aktiviste.

V tretji fazi bi ob krizi, vojni ali drugačnem pretresu napovedali najprej splošno stavko, potem pa izvedli oboroženo vstajo. Ko bi v enem delu Slo-

venije zmagali, bi takoj ustanovili vlado ter zaprosili za priznanje in pomoč tuje države... Potem bi izvedli volitve in odcepitev od Jugoslavije.

Nihče izmed obtožencev ni vedel povedati, kakšna bi bila »svoboda«. Tudi s programom svoje organizacije si niso bili preveč na jasnem, čeprav se je govorilo o nekakšni demokraciji, ki naj bi zavladala, ko bi pri nas bilo več strank (razen komunistične seveda).

Na srečo so načrti ljubljanskih zarotnikov ostali in bodo ostali le sanje v njihovih zanesenjaških možganih.

Francova justica

MIRAN OGRIN

Novembra je bil v severni Italiji, v mestecu Verese, proces proti ugrabiteljcem španskega vicekonzula v Milanu, Isa Eliasa. Kidnapiranje predstavnika Francove Španije je bila politična demonstracija, ki naj zainteresira evropsko in vso svetovno javnost na tragičen položaj političnih zapornikov v Francovih zaporih. Ves svetovni tisk je pisal o tej akciji petih italijanskih antifašistov, o položaju španskih patriotov, ki kljubujejo Francovi justici in njegovi klerofašistični diktaturi, so bili objavljeni novi materiali, Francova vladavina terorja in mračnjaštva je prišla še enkrat na zatožno klop.

Proces v Veresu pa je omogočil svetovni javnosti, da se je lahko поблиže seznanila tudi s prakso španskih sodišč. Trije ugledni javni delavci, en Italijan, en Francoz in en Španec, so podali svoje izjave o značaju in metodah španskih sodišč. In sicer:

princ Filippo Xaracciolo di Castagneto je govoril v imenu Evropske konference za amnestijo španskim političnim obsojencem;

pater Alexandre Glassberg, francoski učenjak, sam član Evropske konference, in pa

profesor Antonio Carazol Diste, nekdanji privatni docent za kazensko pravo na univerzi v Saragozzi, ki je več let branil številne antifrankiste, in živi sedaj kot begunec v Ženevi.

Caracciolo principe Filippo je med drugim dejal: *Novembra 1961 sem šel v Španijo, da bi stopil v stik s španskim ministrom za pravosodje in mu razložil motive, zaradi katerih bi bilo nujno dovoliti amnestijo. Bil sem član komisije Evropske konference. V tej komisiji so bili še Leslie Plunner in John Mendelson, člana britanskega parlamenta, Emile Laugier, nekdanji namestnik sekretarja ZN in belgijski jurist Julien Wolf. Ni nam uspelo govoriti z ministrom, čeprav nam je bilo spočetka obljubljeno, da nas bo sprejel na razgovor.*

Ostali smo v Španiji kak teden in navezali stike z raznimi španskimi advokati in starši političnih obtožencev. Seznanili smo se lahko s političnopravniškim sistemom in prakso, ki vlada v Španiji. O tem smo poročali tudi naši organizaciji v Parizu.

To, kar me je najbolj zadelo, je bilo pomanjkanje pravice, kakor jo mi razumemo. Kajti pojem »vojaški upor« se nanaša na vse, od razširjanja lističev do širjenja političnih stališč, organizacije stavk itd. Samo vojaško sodišče lahko odloča o tem, katero sodišče je pristojno za ta dejanja.

Pet obtožencev, ki so sodelovali pri ugrabitvi španskega konzula Eliasa, pred sodiščem v Milanu

Obrambo na procesih rajši zaupajo nižjim oficirjem kot pa branilcem, ki jih postavlja pravosodno ministrstvo. Često dobe branilci obremenilni material v svoje roke šele nekaj ur pred samim procesom. Sodne izreke, ki jih objavljajo vojaška sodišča, mora potrditi še vojaški poveljnik oblasti, ta lahko omili ali pa poostri izrek sodišča.

Še tri leta po prestani kazni

Alexandre Glassberg je med drugim dejal, da je član Evropske konference za amnestijo političnih obtožencev v Španiji. Moja naloga je bila, da preštudiram, kakšni so politični procesi v Španiji, in ugotovim, če oblasti še preganjajo stare republikance.

O sodnem postopku samem pa bi lahko povedal tole: proces se odvija pred vojaškim sodiščem, in sicer v pogojih, ki so lastni tem sodiščem. Sodišče ima posvetovalno funkcijo, saj lahko vojaški guverner oblasti, kjer se sodi, potrdi, spremeni ali celo anulira njegov sodni izrek.

Branilec je oficir, ni nujno, da bi bil jurist, po rangi je nižji od javnega tožitelja. Navadno predlože vojaške oblasti vrsto imen, ki pridejo v poštev za obrambo.

Ker je branilec imenovan le tri dni pred začetkom postopka, ne more pravzaprav upostaviti niti pravega stika s svojim klientom. Branilca si z liste izbere obtoženi, vendar mora to sodišče še potrditi.

Sodni proces je javen, prisostvuje mu lahko tudi publika, vendar pa tisk ne poroča o njih. Zato pravzaprav javnost ne ve za njihov začetek ne za njihov konec. Zato pridejo v sodno dvorano le redki, le tisti, ki so za začetek procesa zvedeli od drugih.

Točen dan, kdaj se bo začel postopek, je objavljen v zadnjem trenutku. Jaz sem npr. zvedel ob 23.uri, da se bo začel naslednjega dne ob 9 proces. Prisotnim vzamejo za čas, dokler traja proces, potni list oz. osebno legitimacijo.

Sodbe ne izrečejo na koncu sodnega postopka; sodni kolegij se sicer tedaj umakne, da bi sklepal o izreku, vendar pa tega ne objavijo takoj. Nabijejo ga na vrata dvorane, kjer je bil proces, in sicer v obliki lističa, ki vsebuje tudi sodno odločbo. Ta je prilepljen na vratih le nekaj minut, vendar vnaprej nihče ne ve, kdaj se bo to zgodilo. Tuji dopisniki plačajo kakega vojaka, da ostane na mestu, dokler se ne pojavi objava s sodnim izrekom. To se lahko zgodi še istega dne ali pa drugega oz. tretjega dne. Ne vem, kako obveste obtoženca o sodbi sami.

Menim, da je naši organizaciji uspelo, da je dosegla znatno znižanje kazni za številne obtožence. Dosegli smo, da je bil po 22 letih izpuščen na svobodo španski pesnik Marcos Aña, ki so ga obsodili na 19 let.

Nek španski advokat mi je dejal, da ima vse, kar se piše v tujem tisku o položaju španskih političnih obtožencev, velik vpliv na sklepe vojaških guvernerjev in tudi vojaških sodišč samih.

Razveljavljeni zakoni še veljajo

Antonio Carazol Diste je med drugim omenil, da imajo v Španiji za vojaški upor širitev »napačnih in tendencioznih« vesti, pa tudi zaroto in sodelovanje na sestankih, konferencah, ki je njihov cilj, da zmanjšajo prestiž države, njenih institucij, vlade in oblasti. Branilec ima le dve uri časa, da lahko ugovarja sodnemu izreku. Obtoženec se ne more pritožiti proti njemu.

Sodba nima izvršne moči, dokler ne da vojaški komandant svoj »placet« — privolitev. Če gre za smrtno kazen, se lahko ta izvrši v 24 urah, odkar je stavil poveljnik svoj podpis na dokument, kar se lahko zgodi že nekaj ur po sodnem izreku. Če poveljnik vojaške oblasti ne potrdi kazni, razpravlja še vrhovni svet vojaškega sodišča v Madridu. Ta lahko spremeni sodni izrek v korist ali pa v škodo obsojenca. To se zgodi brez javne razprave.

Sodni postopek ne predvideva, da bi moral branilec obvestiti obtoženca o sodnem izreku. Ta procesu sploh ne prisostvuje. O tem, da je vojaški poveljnik stavil svoj podpis pod sodni izrek, obvesti obtoženca nižji oficir — in sicer v prisotnosti direktorja zaporov. Če tega podpisa ni, obsojenec o tem sploh ne zve, dokler o procesu ne izreče zadnje besede vrhovni svet v Madridu.

V nasprotju z Deklaracijo o pravicah človeka

Predpisi sodnega postopka v Španiji, nanašajoči se na politična dejanja, kršijo naslednje člene deklaracije o pravicah človeka:

1. Člen 10, in sicer, ker razpravlja o politični aktivnosti obdolženca vojaško sodišče, ki ni neodvisno, v kolikor ni del sodne oblasti. Vojaška sodišča niso nepristranska, saj velja za vojaške sodnike posebna disciplina vojaškega personala. Poleg tega je ves postopek tako sumaričen — kratek, da obramba ne more koristiti vseh garancij.

2. Člen 8, saj kratek postopek onemogoča obrambi in samemu obtožencu vsak ugovor tako med postopkom samim kot tudi po njem. Proces se prenese pred vrhovni svet vojaškega sodišča le, če pride do nesoglasij s poveljnikom vojaške oblasti, in nikoli na predlog obrambe ali obtoženca.

3. Člen 3, saj izrekajo španske oblasti kazni za dejanja, ki niso predvidena v zakonu. To pomeni, da lahko španska sodišča precej svobodno tolmačijo, kaj je vse politično dejanje, se pravi, da se lahko po mili volji maščujejo politični opoziciji.

D drugega marca 1943 je izšel zakon, ki je proglasil za vojaški upor vsako politično dejavnost opozicije. Naslednje leto (23. XII. 1944) so izdali nov kazenski zakonik, ki je (člen 604, drugi paragraf) razveljavil posebne zakone, v kolikor so bile vključeni v sam zakonik. Vendar pa so vojaški sodniki še tudi potem sodili o teh dejanjih — kljub izrecno formulirani zahtevi civilnih vojaških sodišč, da spadajo ti primeri pod njihovo pristojnost.

Princip zakonitosti (nulla pena sine lege) zahteva, da se razveljavijo hkrati s kazenskim predpisom (normo) tudi kazni, ki jih ta predvideva. Princip o retroaktivnosti kazenskih predpisov predvideva, da velja, če je bil nek kazenski predpis nadomeščen z drugim, ki vsebuje milejšo kazen, predpis, ki je nadomestil prejšnjega.

Obe ti dve normi sta bili kršeni, kadar je šlo za zakon o varnosti države. Na stotine obtožencev ječi še danes po zaporih, čeprav so po vseh pravilih že prestali svojo kazen. Španski kazenski sistem je namenoma nejasen, kar seveda omogoča najbolj samohotno tolmačenje.

4. Nadaljnja kršitev člena 10. Deklaracije o pravicah človeka je v tem, da odločajo prav vojaške oblasti o tem, katera oblast, civilna ali vojaška, bo razpravljala o pripravljajočem se procesu. Zato lahko pridejo različne osebe, ki so obdolžene za isto dejanje pred civilni ali pa pred vojaški tribunal. To zavisi skoraj vedno od družbenega položaja obdolženca. Če gre za tako imenovane nižje sloje, bodo ti skoraj vedno prišli pred vojaški tribunal. Če so obdolženci pripadniki višjih slojev, pa prenesejo vojaške sodne oblasti svojo pristojnost na civilne organe. To je očitna kršitev načela, da je zakon za vse enak.

Španski zakoni pa kršijo tudi člen 3. Deklaracije o pravicah človeka. In sicer, ker predvidevajo več kazni za eno in isto dejanje. Vojasški upor je nekaj trajnega, zato predstavlja vse, kar je bilo storjenega in narejenega proti črki zakona, eno samo kaznivo dejanje — ne glede na to, da je prišlo v tem času do več akcij. V Španiji pa je tako, da poveljnik vsake vojaške oblasti ravna, kakor da gre za posamezna kazniva dejanja, če so se ta zgodila v raznih vojaških oblasteh. Zato lahko dobi obtoženec za eno samo kaznivo dejanje več kazni.

To pa dokazuje, da vlada v španskem pravosodju še danes polnih 23 let po Francovi zmagi v državljanski vojni, v tisti Španiji, katere delegat sedi v palači Združenih narodov, in se sklicuje na zahodno civilizacijo in zgodovinsko misijo v Latinski Ameriki, fevdalna justica! Kakor v nekdanjih španskih kolonijah Južne Amerike!

Španija je s pomočjo ameriških injekcij, evropskega turizma in razvijajoče se trgovine z atlantskimi državami res napravila korak naprej v primeri s prvimi leti po končani državljanski vojni, vendar pa je politično in družbeno ostala to, kar je bila že za Hitlerja in Mussolinija — slika predvojne klerikalne, statične Evrope, ki se boji pogledati naprej in zapira oči pred novimi idejami, ki vro na dan na vseh straneh. To je danes, poleg Portugalske, najtemnejši kot Evrope, nova kopija srednjeveške cerkvene države s stanovi in strogim hierarhičnim redom.

Kdaj bo zavel nov veter, veter sprememb, v Španiji?

Naš knjižni izbor

CURZIO MALAPARTE: KOŽA — Na roman Curzia Malaparteja »KOŽA« (v slovenščini ga je izdala Državna založba) je vsekakor treba opozoriti tudi naše bralce, ker je to delo izrazitega predstavnika moderne italijanske književnosti grozljiva obtožba vojne in njenih posledic. Curzio Malaparte (1898—1957) je eden najbolj tipičnih in tudi najbolj branih predstavnikov moderne italijanske književnosti. Pri tem je značilno njegovo pretresljivo slikanje vojnih in povojnih dogodkov in razmer v svetu, posebno v Italiji. Tako sta njegova dva romana »Kaputt« in »Koža« med tistimi deli svetovne književnosti, ki opozarjajo človeštvo pred uničevalno vojno. Knjiga sicer izraža pisateljevo svojstveno miselnost in filozofijo, ki nam je sicer tuja in s katero se ne moremo strinjati. Ne glede na to pa je roman »Koža« velik tekst, ki prekipeva od neomajne resnicoljubnosti, hkrati pa je poln izrazite osebne mentalitete poraženca. Kot tak odkriva bralcu stvari, ki jih noben predstavnik zmagovitega naroda ne bi mogel tako povedati evropskemu in svetovnemu ljudstvu.

Vsebina romana »Koža« je rezultat Malapartejevega življenja. Curzio Malaparte je bil v prvi svetovni vojni prostovoljec v Garibaldijevi brigadi, po vojni pa je bil pristaš fašizma. Njegovo pisateljsko in časnikarsko delo pa ga je kmalu pripeljalo v nasprotje z vladajočim režimom. Bil je zaprt in interniran, v drugi svetovni vojni pa vojni dopisnik na Finskem, v Romuniji, Nemčiji in Rusiji. Potem je bil spet zaprt v Italiji. Iz

zapora je prišel ob zlomu fašizma. Tedaj je postal Badoglijev zvezni častnik pri ameriški armadi v Italiji. In iz tega zadnjega obdobja je zajel tudi snov za svoj roman »Koža«.

Pisatelj opisuje dogodke v Neaplju po ameriški zasedbi. Pri tem je njegov roman bolj kronika kot pa delo v standardni formi romana, kronika dogodkov, ki jih pisatelj sam sodoživlja, ob katerih pa tudi razmišlja, čustvuje, postavlja analize in riše nič kaj svetle perspektive. Po ameriški zasedbi je izbruhnila v Neaplju prava kuga moralnega razkroja. Lakota in pomanjkanje sta silila ljudi, da so prodajali sebe, svoje otroke, svoje žene samo zato, da bi obvarovali svojo kožo. Vendar pa jih v to ni sililo samo pomanjkanje, temveč je bilo to tudi posledica dolgoletnega vojnega pustošenja in hlapčevanja v fašizmu. V te grozljive podobe trohnečega in gnijočega južnoitalijanskega mesta pa vpleta pisatelj podobe vojne z vseh koncev Evrope. Iz njega se izliva zdaj kot vdana, zdaj kot kljubujoča tožba miselnosti, ki je s svojo jedko ostrino in grenkobo odkritosrčen in pravi izraz uničenega sveta. Pisatelj obtožuje s temi grozljivimi opisi vse tiste, ki so italijansko ljudstvo pahnili v nesrečo in stisko. Zato je roman »Koža« dramatičen prikaz strahotne krize, v kateri se je znašla Italija po kapitulaciji, obenem pa pretresljiva izpoved pisatelja, napisana s stališča poraženega ljudstva.

Roman Curzia Malaparteja bo predstavil dogodke druge svetovne vojne slovenskim bralcem v docela novi luči.

Pisateljeva spoznanja in razmišljanja bodo tudi našim bralcem dala razmišljati, čeprav se naši ljudje z nekaterimi Malapartejevimi pogledi in mislimi ne bodo mogli povsem strinjati.

Ni pa treba posebej omenjati, da je roman »Koža« napisan izredno zanimivo, plastično, da je poln duhovitosti, ironije, grozot. Kot je ta knjiga vzbudila pozornost po vsem svetu, tako jo bo tudi pri nas, ne da bi jo bilo treba posebej priporočati.

S. R.

Vlado Strugar: Vojna in revolucija jugoslovanskih narodov — Vojno-zgodovinski institut JLA v Beogradu je konec lanskega leta izdal v srbohrvaščini zgodovinski prikaz osvobodilnega boja in revolucije naših narodov (naslov v originalu: Rat i revolucija naroda Jugoslavije).

Ob prebiranju te najnovejše izdaje, ki je po besedah samega avtorja imela namen, zadostiti široki potrebi po strnjenem prikazu naše osvobodilne vojne, se bralec, predvsem pa oseba, ki temeljito spremlja literaturo o NOB, vpraša: zakaj izdajamo — predvsem v zadnjih letih — več knjig, ki se zelo malo razlikujejo druga od druge. Lahko bi namreč našteali celo vrsto del, ki na povsem enak ali vsaj zelo podoben način obdelujejo našo NOB, izhajajo pa iz krogov okoli Vojno-zgodovinskega instituta. Mar ne bi bilo mnogo bolje, če bi se pisci združili in se skupaj lotili pisanja takih pregledov, ki so sami po sebi lahko zelo koristen pripomoček za učenje zgodovine?

Vse skupaj še ne bi bilo tako slabo, če bi avtorji stremeli po tem, da bi popravljali napake in pomanjkljivosti predhodnikov. Tako pa se napake ponavljajo iz knjige v knjigo. Naj naštejemo samo zadnje tri: Osvobodilni rat naroda Jugoslavije 1941—1945, Rat i revolucija naroda Jugoslavije ter Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945 (Franta Komel).

Slovenskega bralca bodo najbrž zanimale predvsem pomanjkljivosti, ki jih zasledimo v opisovanju NOB pri nas. Ko avtor opisuje NOB poleti 1943 in ustanovitve prvih divizij v Sloveniji, popolnoma prezre ognjeni krst teh divizij, napad na Žužemberk. Ta akcija pomeni prelomnico v načinu bojevanja naših slovenskih enot. Istočasno pa avtor opisuje mnoge brezpomembne praske in manjše spopade. Pa tudi pri teh opisih bi se dalo marsikaj pripomniti. Splošen vtis pa je, da se je avtor pri pisanju opiral predvsem na dokumente, ki jih je mogoče najti. Torej — če ni dokumenta, se ni nič zgodilo. Znano pa je, da so se mnogi dokumenti porazgubili ali pa so uničeni. Prav tako se marsikje vidi, da je pisec ocenjeval položaj za nekatera razdobja po svoje, predvsem pa na podlagi prakse, ki je bila drugačna kot pa pri nas v Sloveniji.

Seznam napak, ki sem jih našel že pri površnem pregledu odstavkov, ki opisujejo NOB v Sloveniji, je dokaj dolg. Priča pa o tem, da je bilo delo napisano brez temeljitega preverjanja ter izven tokov, ki prevladujejo pri nas v pogledih na NOB. Tudi samo pisanje je dokaj suhoparno in se omejuje predvsem samo na opise posameznih akcij brez ocen. Tako npr. avtor sploh ne ocenjuje pohoda 14. divizije niti se ne spušča v ocene drugih večjih akcij. Sploh je opis zlasti druge polovice vojne sestavljen iz mozaika več ali manj važnih spopadov. Ti pa spet niso zbrani po enakih in stalnih kriterijih, temveč bolj ali manj slučajno. Tako pogrešamo morda krajših, toda strnjenih prikazov dogajanja v določenih razdobjih NOB.

Menda ni v Sloveniji udeleženca NOB, ki ne bi vedel, kako hude težave so nam poleti 1944 povzročali domobranci s svojimi udarnimi bataljoni, to pa predvsem zaradi svoje manevrske taktike, zased in nočnih napadov. Prav tako je dobro znano, kakšen razmah je doživela NOB leta 1944 zlasti na Štajerskem, kjer so tisoči borcev vstopali v naše eno-

te. Strugar se teh značilnosti, ki so mnogo važnejši od manjšega spopada v tej ali oni vasi, sploh ne dotakne ali pa jih le mimogrede omenja. Prav tako ne omenja zgodovinske prelomnice, ko so naše enote zadale domobrancem novembra 1944 hud udarec pri Kočevju, sovražne ofenzive konec 1944 in v začetku 1945, ko je šlo za fizični obstoj marsikaterih enot naše vojske.

Na koncu knjige nam avtor **podaja** pregled glavnih štabov, korpusov, divizij, brigad, odredov, letalstva, mornarice in vojaških šol. Ta pregled je zelo koristen, ker ga doslej nismo imeli, vsaj tako vsestranskega in popolnega ne.

M. P.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962-1 — Redna publikacija Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je z zadnjim zvezkom »Prispevkov« stopila že v III. leto izhajanja. S kontinuiteto v izhajanju in skrbnim izborom ter strogo znanstveno obdelavo gradiva si je publikacija že pridobila veljavo med zgodovinarji, pa tudi v širokem krogu ljudi, ki se zanimajo za našo revolucionarno preteklost.

Novi zvezek »Prispevkov« je na 348 straneh prinesel mnoge nove tehtne prispevke, ki osvetljujejo našo novejšo zgodovino.

Vasilij Melik je napisal prispevek »Izidi volitev v konstituantno leta 1920«. V njem je kritično obdelal prve volitve v Jugoslaviji, ki so pokazale poleg pisane množice strank in stranic tudi rastočo moč Komunistične partije. Pisec je volitve obdelal s splošno-jugoslovanskega vidika. Prispevek je dragocen zaradi tega, ker nam kaže politični položaj v državi, ko je bila večina sedanjega pokolenja družbenih in javnih delavcev še premladih, da bi se aktivno udeleževali političnega življenja.

Ivo Juvančič je napisal prispevek »Italijanski okupator v Ljubljani 1941 do

1943«. V tem prispevku je obdelal po dokumentih precej podrobnosti o ukrepih italijanskih oblasti proti osvobodilnemu gibanju v Ljubljani, pa tudi o nasprotstvih med italijansko vojsko in komisarjatom, o pripravah Italije na kapitulacijo in njen pristop k zahodnim silam. Zelo zanimivi so tudi podatki o ogromnih italijanskih stroških za utrjevanje objektov in meja v »Ljubljanski pokrajini«.

Skupina sodelavcev Instituta za zgodovino delavskega gibanja je napisala »Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1942«. V tem pregledu so poleg podatkov o dejavnosti partizanov in OF tudi podatki o važnejših dogodkih po svetu. Tak pregledi lahko s pridom rabijo pri pisanju zgodovinskih člankov in pri študiju gradiva iz NOB.

Rudolf Golouh je napisal prispevek »K zatonu socialdemokratske stranke 1919—1920«. Ta prispevek bo za bralca zanimiv, ker nam pojasnjuje doslej malo znane podrobnosti iz razdobja, ko je nastopila diferenciacija v dotedanji edini slovenski delavski stranki. Eni so bili za revolucionarno delavsko stranko, drugi pa za reformistično.

Ivan Regent je napisal »Odlomke iz spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri«. Prispevek je nadaljevanje prispevka z enakim naslovom, ki je izšel v »Prispevkih« leta 1960. Avtor opisuje delovanje komunistov v Istri in Julijski krajini od konca prve svetovne vojne pa do prvih let po fašističnem pohodu na Rim. Avtor se je dotaknil tudi vprašanja nacionalne politike italijanskih komunistov do Slovencev, čeprav samo posredno.

Pavle Baloh-Peter je napisal svoje spomine o revolucionarnem delu med leti 1934 in 1945. Prispevek v tem zvezku »Prispevkov« se nanaša na njegovo delo na Kozjanskem leta 1942 in je zelo zanimiv, saj nam kaže slike te obrobne slovenske pokrajine v času, ko je bil sovražnik na višku svoje moči. Tudi za NOB na Kozjanskem področju velja, da je do-

slej še zelo malo znana. Opisuje tudi okoliščine, v katerih je bila ujeta Tončka Čeč-Roza.

Ivan Regent je napisal tudi nekaj kritičnih pripomb na knjigo »O delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne«, ki jo je napisal G. Piemontesse, izšla pa je v Italiji. France Klopčič pa ocenjuje knjigo »Prekmurski Slovenci v zgodovini«, ki je izšla v Murski Soboti.

Tone Ferenc je temeljito analiziral knjigo Frante Komela »Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945«. Pisec prihaja do enakih zaključkov kot mnogi drugi, ki so to knjigo brali, namreč da delo Frante Komela ni knjiga, ki bi izpolnila naša pričakovanja, da njen prikaz zgodovine NOB ne ustreza.

Ivo Juvančič je napisal kratko oceno knjige tržaškega zgodovinarja Elia Apiha »Od režima do rezistence«. Tone Zorn pa polemizira s piscem »Eden za vse« Wolframom Mallebreinom. Ta avstrijski pisec je objavil spomine na državno delovno službo, nacistično polvojaško organizaci-

jo. Razumljivo je, da je pisec knjige protislovensko razpoložen, toda kljub temu so mu ušla pomembna priznanja našemu osvobodilnemu gibanju. Zorn ocenjuje tudi knjigo ameriškega pisca Thomasa M. Barkerja o koroških Slovencih, ki je izšla pri družbi sv. Mohorja v Celovcu.

Sledi obširen prikaz muzealij in delovanja muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu, ki sta ga napisala doktor Marjan Britovšek in Olga Kastelic. Avtorja predlagata, da bi se muzej preimenoval v Pokrajinski muzej ljudske revolucije za Slovensko Koroško.

Nadalje so v »Prispevkih« beležke o delu Instituta, o zgodovinski literaturi, ki je izšla v Jugoslaviji, o knjižnih novostih leta 1961. Jože Munda je zbral in popisal bibliografijo delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920. France Škerl pa je prispeval bibliografijo tiska o NOB Slovencev za leto 1960, ki je nadaljevanje njegove lani izišle knjige.

M. P.

S filmskega platna

»**VSI DOMOV**« — Kinematografija je ustvarila med milijoni gledalci bolj ali manj enotne vtise o posameznih dogodkih, deželah in narodih. Navadno je tudi tako, da smatramo tiste filme, ki te vtise poudarjajo in umetniško oplajajo, za najbolj uspele. Posebno pa še cenimo filme z narodnim poudarkom!

Med temi nacionalnimi slogi zavzema posebno vidno mesto italijanska kinematografija po II. svetovni vojni s svojim posebnim žanrom, ki je dobil ime »neorealizem«. Ena izmed osnovnih značilnosti tega je prikazovanje preprostih italijanskih ljudi v vsakodnevnem živ-

ljenju. Na tej podlagi so nastali tudi nekateri vojni filmi. V njih nastopajo v vojaške suknje oblečeni preprosti ljudje, ki kot taki sovražijo vojno. Posebno še vojno, ki jim je nerazumljiva in jo podzavestno celo obsojajo kot krivično.

Pri nas smo gledali že več takih filmov. Tudi film »Vsi domov« ima svoje odlike in morda nekaj manjših pomanjkljivosti. Te zadnje pa ne smemo ocenjevati z merili iz našega osvobodilnega boja, ker moramo spet upoštevati nacionalne posebnosti Italijanov in okoliščine, v katerih se je razvijalo njihovo osvobodilno gibanje.

Osnovna zamisel filma je ta: ob kapitulaciji Italije so se vojaki in oficirji nenadoma znašli pred novim sovražnikom — Nemci. Vsak drugače se skušajo rešiti in mnogi končajo v nemških taboriščih. Sanje o koncu vojne, ko se bodo lahko vrnili domov, se poderejo. Vojna se nadaljuje, in to s sovražnikom, ki ne pozna nobenih obzirów...

Zato v začetnih prizorih lahko opazujemo dogajanje in življenje v izpostavljeni garniziji italijanske vojske. Zaman skušajo oficirji, med njimi tudi glavni junak, posredovati svojim vojakom nacistično in nemško strumnost. Tisočletna življenjska modrost preprostih ljudi je že zdavnaj obsodila vojno in vojaške cunje. Italijani fašistični demagogiji niso nasledili tako množično kot npr. Nemci. Prizadevanja oficirjev v takem okolju zadobijo grotesken videz. Potem Nemci brez opozorila udarijo po svojih nekdanjih zaveznikih in uprizorijo nad njimi nezaslišan pokol.

Zdaj se začne porajati njihov odpor. Posamezni vojaki in oficirji se začno braniti, toda večina se jih razbeži. Vsakdo skuša priti kar se da hitreje in prej domov. Vsa Italija vrvi od tisočev in tisočev beguncev, ki jim je tako ali drugače uspelo pridobiti civilne obleke. Eni drvijo na sever, drugi na jug, tretji, še zelo redki, se priključijo borcem za svobodo. V osebi glavnega junaka vidimo, kako počasi zorijo ljudje iz zapeljancev in naivčev, ki mislijo, da se vse skupaj njih prav nič ne tiče. Spotoma ti ljudje opazujejo nasilje nemških nacistov, ki je z vso silo zadelo italijansko ljudstvo. Počasi spoznavaajo, da je nasilje moč izkoreniniti le z nasiljem.

Čeprav je film po svoji vsebini zelo resen in ga preveva tragika ljudi, ki so se nepripravljeni znašli pred okrutnim sovražnikom, je vseeno v njem nekaj švejkovsko pobarvanih epizod. Še več, rahla humoristična poanta se vleče več ali manj skozi vse dogajanje. S tem tvorci filma neprestano smešijo negativne lastnosti v lastnem narodu, in to zelo

pogumno in odkritosrčno, hkrati pa zabavajo gledalce.

Nazadnje spozna tudi glavni junak, nekdanji študent, ki so ga ambicije lastnega očeta, skromnega godbenika, poglale v oficirsko šolo, kako se je ves čas motil. Dan za dnem odpadajo z njega ostanki oficirščine, na dnu zavesti skrite pozitivne lastnosti pa ob nemškem nasilju prihajajo na dan. Ko se vrne domov, ga oče skuša zaradi dobre plače spet spraviti v fašistično vojsko, toda sin pobegne in po zadnjih premislekih ga smrt njegovega zadnjega vojaka spravi v vrste odporniškega gibanja.

Film s podobno tematiko so sicer že posneli, in sicer v Jugoslaviji: o dilemi italijanskih vojakov, ki so se znašli v Jugoslaviji in skušajo priti domov, pa jih dogodki prisilijo, da se odločijo — ali z Nemci ali pa proti njim. Seveda Jugoslovani nismo mogli tako zadeti vzdušja, ker ga pač ne poznamo in živimo v drugačnem okolju, povrh tega pa je bila takrat naša filmska industrija še manj kot v povojih.

Končno pa film »Vsi domov« spada med filme, ki v sosedni Italiji pričajo o naprednem duhu med kulturniškimi krogi, pa tudi med množico preprostih ljudi. Saj tudi ti s pomočjo vstopnic, ki jih kupujejo, v precejšnji meri odločajo o vsebini filmov. To je eden izmed filmov, zaradi katerih se nekateri krogi v Zvezni republiki Nemčiji hudo pritožujejo nad svojimi sedanjimi zavezniki v okviru NATO, češ da prikazujejo Nemce kot narod zločincev, nemško armado pa kot nacistično in krvoločno. Res je, da Italijani v svojih filmih med vsemi zahodnimi državami kažejo nacizem najbolj realistično, to pa z veliko umetniško močjo. Če bi šlo za filme iz katerekoli socialistične države, bi se jih še nekako dalo prištevati med »propagando«. Toda v tem primeru gre za Italijo, kjer komunisti in socialisti niso na oblasti. Zato v tem primeru tem bolj velja: Če psu stopiš na rep, zacvili...

M. P.

Ni jokala za sinom

Ljub. št. 12373/63.

MILE PAVLIN

BILO je nekega poletnega dne, ko sem prišel na sestanek skojevskega aktiva k Medletovim v Podlimbarskega ulici v Šiški. Malo zgoden sem bil, dolgčas mi je bilo, pa sem se začel pogovarjati z gospodinjo, materjo dveh članov aktiva, Marka in Eve.

Vroče je bilo tiste dni, ne samo zato, ker je bilo poletje in je sonce sijalo. Na Dolenjskem in Notranjskem je besnela italijanska ofenziva, naše vrste v Ljubljani pa so razredčile racije in številne aretacije. Padali so talci, fašistično naglo sodišče je divjalo. Ni čudno, da so se tudi nekateri naši tovariši in tovarišice ustrašili in prenehali z delom.

Posledice stopnjevanja fašističnega nasilja smo najbolj čutili pri starših naših članov in pri drugih, ki so nam dovolili imeti sestanke v svojih stanovanjih. Število razpoložljivih stanovanj se je namreč naglo zmanjševalo. Zdaj so tega ali onega zaprli, drugi je odšel k partizanom, pri tretjem se je izkazalo, da je njegov sosed ali sostanovalec belogardist. Naposled je imela vsaka skupina skojevcev samo še eno stanovanje, kjer se je lahko sestajala.

Zdaj, v mirnih časih, si težko predstavljamo, kaj je tedaj pomenilo dati stanovanje na razpolago za sestanek. Res je, da so bili primeri, ko je policija zasačila pripadnike osvobodilnega gibanja na sestanku sila redki, toda vseeno... Spominjam se lastnikov stanovanj, pri katerih smo gostovali uro ali dve. Kako je vplivalo na nas vse, če smo videli že ob prihodu prestrašen in obupan obraz gospodinje, in če jo je oče, takoj ko smo prišli, odkuril kdove kam. In če je gospodinja tarnala na vse viže, da so sosedje sami belogardisti, da imajo policisti hišo že zdavnaj »na piki« in podobno. Pa še, če je vsakih nekaj minut pridrvela v sobo, kjer smo imeli sestanek, in s preplašenim obrazom povedala, da gre mimo hiše vojak z žensko. Takih stanovanj in hiš smo se hitro naveličali, zakaj strah je nalezljiv in nekaj od gospodinjininega tarnjanja bi utegnilo biti le res. Taki ljudje so se nas hoteli odkrižati, ker se jim je strah zajedel v možgane, pa so iskali pred samim seboj opravičila in nikakor niso hoteli priznati, da jih je strah.

Čisto drugače pa je bilo, kadar smo imeli sestanek pri Medletovih. Mama Alojzija, ali kakor smo ji pravili, Medletova mama, nam je že s svojim obnašanjem vlivala zaupanje in pogum. Bila je vedno mirna in nasmejana, na videz popolnoma vsakdanja žena, kakršnih je na tisoče po ljubljanskih predmestjih in v sami Šiški. Ravno ta vsakdanjost ji je pomagala, da se je izgubljala v množici in da je niso opazili. Zato je kljub temu da je delala v Osvobodilni fronti, niso razkrinkali do konca vojne. Pa čeprav je bilo pri njej nešteto tajnih sestankov, čeprav sta šla Marko in Eva k partizanom, kjer je Marko padel, čeprav je bilo tam skladišče materiala za partizane in nekaj časa tudi ročna tiskarna.

Kadar smo mi na sestankih premlevali Marxa in Engelsa, kovali načrte za akcije in razpravljali o političnem položaju, je stražila pri oknu, pripravljena, da nas obvesti o nevarnosti. Pred začetkom sestanka pa se je pogovarjala z nami kot takrat, ko sem prišel k njim na tisti sestanek, ne vem več, kateri po vrsti. Nisem si zapomnil števila, vem da je bilo mnogokrat. Toda tisti pogovor pred sestankom sem si zapomnil.

Vedno sem bil prepričan, da je Medletova mama že organizirana članica Osvobodilne fronte. Toda tisti dan, ko sva se pogovarjala, me je nenadoma vprašala:

»Ali je ta stvar samo za mladino?«

Mislila je seveda na naše gibanje. Začudil sem se, saj me je presenetilo, da to vprašuje ženska, ki je imela drugače tako široko obzorje ter je izpričala toliko poguma in hladnokrvnosti.

Povedal sem ji, da osvobodilno gibanje ni samo za mladino, da je tudi za starejše, in takoj uganil, da še ni povezana z organizacijskimi vezmi, čeprav je napravila za nas več kot na stotine organiziranih članov.

»Potem bi tudi jaz rada delala,« mi je povedala in me prosila, naj ji pri-skrbim »zvezo«. Poznal sem mater skojevke Tatjane Gričarjeve, pri kateri smo tudi imeli sestanke in ki je delala v organizaciji starejših, kakor smo takrat govorili. Sporočil sem ji željo Medletove mame. Čez nekaj dni mi je Medletova mama zaupala, da je »zadeva urejena«.

Medletova hiša je bila naše partizansko oporišče tudi kasneje, ko je postalo v Ljubljani še hujše. Nekega večera v oktobru 1942 smo se tam zbrali vsi skojevci našega kvarta, ki smo bili pripravljeni takoj iti k partizanom. Fašistično nasilje je zraslo do neba, vojaki so imeli pravico streljati na vsakogar, imeli so pravico ustreliti človeka, če so našli pri njem letak. Po Ljubljani se je veliko govorilo o razsulu partizanstva na Dolenjskem in Notranjskem. Takrat smo dobili zajeten sveženj letakov, ki jih je bilo treba raztresti. Letakov s sporočilom glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, da je bila sicer sovražna ofenziva huda, toda partizani so jo preživeli.

Ta sestanek, ki se ga je udeležila komaj polovica članov, smo imeli pri Medletovih, kar ni bilo slučajno. Tam smo se počutili varne in takrat se mi je prvič zazdelo, da sem na osvobojenem ozemlju, da v notranjščino Medletove hiše fašisti ne morejo. In potem, ko sem videl, kako mati daje pogum sinu in hčeri, ko gresta trosit letake, ko gresta v akcijo, kjer ju lahko ubijejo ...

Zgodilo se je, da me je k Medletovim spet zanesla pot, ko sem postal ilegalec. Sprejeli so me kot sina, in dolge dneve, ko sem čakal na odhod k partizanom, sem si krajšal s pogovori z Medletovo mamo. V hiši sem bil spoštovan gost, bodoči partizan. Niti dva tedna nisem bil pri njih, pa se mi je zdelo, da se poznamo že leta in leta. Bil sem član družine, v kateri je bila mati središče, svojim otrokom in možu tovarišica in prijateljica. Sinu in hčeri povrhu tudi še svetovalka in pomočnica pri delu v osvobodilnem gibanju.

Ko sem odhajal od Medletovih k partizanom, je bilo jutro in je sijalo sonce. Zadnja, ki mi je dala roko, je bila Medletova mama. Še dolgo, ko sem stopal proti železniški postaji, so mi zvenele v ušesih njene spodbudne besede:

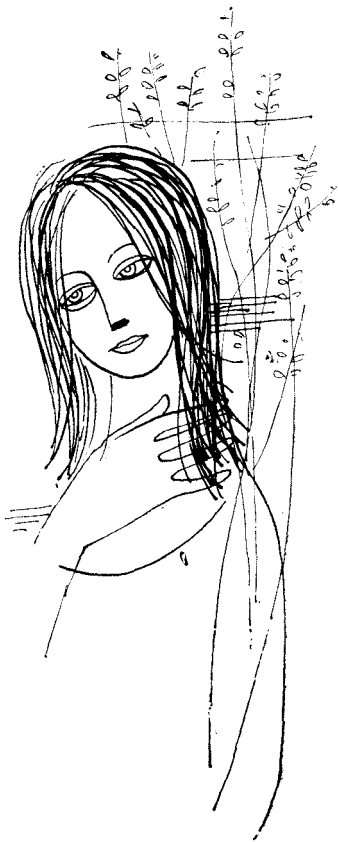
»Pa dobro se drži in glej, da ne osramotiš Šiške!«

Približno leto dni kasneje sem po ovinkih zvedel, da je Medletov Marko padel na Ilovi gori. Skupaj s sestro sta po italijanski kapitulaciji prišla k partizanom. Tiste čase je smrt grozno gospodarila v naših vrstah, zvedel sem bil že za mnoge moje tovariše in tovarišice, da so padli. Vendar sem pri Marku takoj pomislil na mater, kako bo prenesla sinovo smrt. To sem zvedel po vojni.

Niti solze ni potočila za njim, so mi rekli. Kako more biti takšna mati, so dejali nekateri.

Nekaj let po vojni sem jo znova obiskal. Pripovedovala mi je, kako je iskala sinov grob in ga tudi našla. Pokazala mi je kos preperele tkanine Markovega nahrbtnika, mirna, kot bi govorila o vsakdanjih rečeh. Le v otrdelem obrazu sem slutil nemo bolest. Njen Marko, zlatolasi, fantovsko neroden, toda srčno dober, priden fant, star dobrih sedemnajst let...

Tedaj sem spoznal, zakaj ni jokala. Preponosna je bila, saj je njen sin padel za svobodo. Od takrat, ko je zvedela za sinovo smrt, pa do konca vojne je bilo še dolgo in treba je bilo delati. Vrste ljudi, ki so delali v osvobodilnem gibanju, so se pod sovražnikovimi udarci redčile. Na mesta tistih, ki so odšli, so stopali novi. In med njimi ni smelo biti objokanih obrazov.

Ne joči

MIHA KLINAR

*Ne joči, deklica,
pošastno temó noči
raztrgal bo jutranji svit.*

*Ne joči, deklica,
v soncu razpel se bo dan
od tvojih solza umit.*

*Ne joči, deklica,
saj iz krvi bo vzcvetel
ljubezni rdeči cvet.*

*Ne joči, deklica,
rdeči cvet zadehtel
bo iz črne noči naših let.*

*Ne joči, ljubica;
glej, nad gozdovi svit
že naznanja dan.*

*Ne joči, ljubica,
saj se skoro pest
odprla bo v nežno dlan.*

(1944)

Njena zadnja pot

VLADO FIRM

KOMAJ sedemnajst let ji je bilo. Rdečelična je bila in dolgi svetli lasje so ji padali preko ramen. Svetlorjave oči so skoraj vedno drzno zrle v svet pred seboj. Kadar ni skrivoma prenašala važnih poročil terenskega odbora OF zaupnikom, je posedala v svoji sobici poleg gostinske sobe in igrala na klavir. Glasba ji je bila vse. Hrup gostov v sosedni sobi je ni nikoli motil. Le kadar so se nagloma odprla vrata in je vstopil gestapovski častnik Hans, ji je srh spreletel telo.

Tudi tega vročega popoldneva je sedela v sobici in udarjala po belih tipkah. Nič kaj ji ni šlo tokrat izpod rok. V gostilniški sobi so razgrajali pijani nemški vojaki. Kar so se vrata hrupno odprla in Hans je gugaje vstopil v sobo. Smrdel je po vinu in v obraz je bil ves zabuhel. Neprespane noči so ga pestile.

»Heil, Marija!« je zamomljaj, z nogó potegnil stol h klavirju in sedel. Zaničljivo so zrle vanj njene velike oči.

»Pijani ste, ne utegnem klepetati, vadim se, gospod!«

»Eh, eh,« je s težavo odgovoril, »tudi jaz ne utegnem, deklica. Lovit gremo, loviti partizane v gostilno 'Pod lipo'... Eh, zakaj ti to pripovedujem? Zato, ker bo pokalo in železni križ mi ne uide, ha, razumeš!«

Mariji je zastal dih. Prsti na klavirju so ji otrdeli. Bliskovito so se ji prepletale misli. Obvladala se je.

»Pojdite, pijani ste! Moram v gostilniško sobo. Polno gostov je.«

Vstala je, in že so se za njo zaprla vrata. Po sobi pa se je majal gestapovec, momljaj in se smejal.

Medtem je Marija že sedela na kolesu in pritiskala na pedale, da so ji žile na sencih nabrekli. Dolgi lasje so ji frfotali. »Oh, ta klanec, kako se vleče,« je stokala in se naprezala. »Bom prišla pravočasno in jih posvarila?« se je vpraševala.

Sapa ji je piskaje uhajala skozi nos. Za njo pa se je prav previdno pomikala gestapovska patrulja. Vodil jo je Hans, ki ni bil tako pijan, kot je mislila Marija. »Lepo nam pokaže pot, pa bomo ujeli njo in partizane,« se je pogovarjal sam s seboj in si mel roke.

Med žitnimi polji pa se jim je izgubila. »Hudič, v zemljo se ni vdrla, kaj pa zdaj?« so preklinjali gestapovci.

Brez sape in na koncu svojih moči, je Marija planila v kolarnico gostilne »Pod lipo«.

»Tovariši bežite, izdani smo, že gredo!« je kriknila in se zgrudila na kolena.

Borci so bili brž nared. »Z nami pojdeš, Marija,« so hiteli in jo vlekli za seboj.

»Ne, ne!« se je upirala Marija. »Zame ne vedo, sama si bom pomagala. Pustite me in bežite!«

Umikajoče se borce je spremljal njen topli pogled. Olajšano je vzdihnila.

V glavi ji je kljuvalo in brnelo, ko se je vračala. Lica so ji gorela.

Rahel vzklik se ji je izvil iz prsi — zgrabile so jo trde roke. Patrulja jo je obkolila. Hans jo je sunil, da je padla. Sklonil se je in jo zgrabil za mehke, dolge lase. Obraz mu je bil spačen. S težavo je obrnila glavo.

»Prekleta, ušli so, toda tebe imamo!«

Izvelkel je težko vojaško pištolo in ji jo nastavil na senci...

Velika priložnost

RENATA VIGANO

Italijansko napredno pisateljico Renato Viganò poznamo po njenem romanu »Neža gre v smrt«, ki ga je v slovenskem prevodu izdal Zavod »Borec«. Pisateljica je bila v partizanih in je sodoživljala dogodke, zmag in poraze partizanskih borcev v Italiji, ki jih opisuje v svojih delih z močno realistično noto. — Op. ur.

FANT je zagledal pred seboj vitko postavbo ženske, ki je hitela z urnim korakom.

»Dovolite, gospodična,« jo je ogovoril, ko jo je dohitel. Ne da bi se ozrla nazaj, je še pospešila korak.

»Oprostite, gospodična,« je vztrajal, »samo eno besedo.«

Šel je vstric nje in jo gledal. Ni bila tako mlada, kakor se je zdelo. Bila je rahlo ovenelega, drobnega obraza.

»Zakaj me ne pustite pri miru?« mu je odgovorila in se nenadoma ustavila. Tudi glas ji je bil nekoliko starikav in hripav. Le oči so bile lepe.

»Oprostite mi,« je rekel fant, »rad bi vas nekaj vprašal.«

Bil je pust novembrski večer. Sredi razvalin po bombardiranju, ob ulici Riva di Reno se je vil mračen kanal. Voda je tekla med zglaženim kamenjem, kjer so prale perice, sedaj pa je vse prazno in zapuščeno.

»Pa povejte, kaj bi radi,« je zamrmrala, vdana v usodo.

»Iščem prostor, kjer bi prenočil,« je dejal fant, »dobra bi bila tudi žimnica na hodniku ali zložljiva postelja. Prihajam z dežele. Domov se ne morem vrniti,« se je z izrazom zadrege na svojem otroškem obrazu nekako boječe nasmehnul. »Zares,« je dodal, »ne vem, kaj storiti, ker nikogar ne poznam. Plačam lahko, ker denar imam.«

Hodila sta počasi ob okrušenem zidu. Rahlo stisnjen k njej je obšel mlakužo, v katero bi morala stopiti, rekoč: »Bolje je, da se ne zmočim, ker imam strgane čevlje.«

»Tudi jaz,« je priznala ženska, in od tistega trenutka se je zdelo, ko da se poznata že dolgo. Začela sta govoriti o vojni, o žrtvah, o nevarnostih in o vsem, česar je primanjkovalo. V mestu so trpeli glad, zavezniška ofenziva pa je bila preložena na pomlad.

Dospela sta do zaprtih hišnih vrat. Ženska se je ustavila. Vse naokoli je bilo pusto. Voda v kanalu je mirovala in razvalina glavne bolnišnice je bila videti v megli kot razdejana trdnjava. Neodločno je dejala:

»Če hočete stopiti v moje stanovanje...« Odklenila je z močnim ključem in odrinila vrata: »Počakajte malo, da najdem vžigalice, na stopnicah ni luči.«

Ko sta vstopila, je fant prižgal vžigalico ob zidu. Medtem se je zavedel, da mora bolj zaupati tej ženski, ki ga je, neznanca, tako sprejela v to tiho hišo, v skoraj prazno stanovanje.

»Meni je ime Vincenzo Ravadesi,« je dejal. »Živel sem z družino svoje tete. Starši so mi umrli, ko sem bil še majhen.«

»Malo potrpite, mi boste povedali pozneje,« je zašepetala ženska na stopnišni ploščadi, ko je odpirala vrata v stanovanje.

»Izvolite.«

Iz majhne kuhinje sta vstopila v lepo razsvetljeno sobo. Stanovanje je bilo samsko in v njem je prebivala ona sama.

»Lejte,« je rekla z rahlo tresočim se glasom, »da nisem nobena prostitutka. Ne delajte si nobene utvare, če sem vas tako prostodušno pustila vstopiti. Delam in si zaslužim svojo prostost.«

»Gotovo,« je odvrnil Vincenzo, »niti pomislil nisem na to, verjemite mi, da ne.« Bil je zares zadovoljen. Tale uboga, bleda ženička da bi bila prostitutka, ne! Že sama misel na to bi bila nedostojna.

»Kako naj vas kličem, gospodična?« jo je nežno vprašal.

»Marta,« je odgovorila in si slekla siv plašček, prelahak za ta pozni letni čas. »Marta Giani. Bolničarka sem v bolnici.«

Hodila je sem pa tja po sobi in si pripravljala kavo na majhni plinski pečici. »Samo reven nadomestek,« je pripomnila in privila gumb na plinskem kahalniku. »Pražena pšenica in ječmen. Malo hranljive vsebine, pa vsaj škoduje ne.«

Smehljala se je in govorila počasi, nekolikanj izumetničeno in ponarejeno, kakor da bi hotela s tem zakriti, da ni lepa in ne več mlada. Nalila si je tople, črne tekočine, jo srkala v majhnih požirkih, nalahko odložila skodelico in z lahkotno kretnjo roke pomignila z mezincem.

»Zdaj mi povejte svojo zgodbo,« je dejala.

Toda Vincenzo dozdevno ni imel kaj dosti povedati, ali pa ne bi rad kaj več govoril o sebi. Povedal ji je le, da je ostal sirota še ko je bil majhen in da so ga vzgajali v zavodu. Diplomiral je za geometra in prebival pri svoji teti v nekem kraju na deželi.

»Danes zjutraj sem ušel,« je čez nekaj časa vzkliknil. »Ne morem več ostati tam. Moja teta je fašistka in moj bratranec je fašist, je v 'črni brigadi'. Pravita, da sem vojaški ubežnik in da se kesata, ker sta me doslej skrivala. Hočeta, da se grem javit na poveljstvo.« Pri tem je Marti pogledal v smrtno pobledeli obraz in nadaljeval? »Jaz da bi se šel javit tem morilcem, tem zločincem — ne, zaboga ne!« Govoril je glasno, z vzvišenim glasom in toliko, da mu ni šlo na jok.

»Pssst — tiho!« ga je Marta posvarila skoraj brez diha.

Prisluhnila sta, če bi bilo kaj slišati, vendar je bila okoli njiju grobna tišina, kot v puščavi.

»Oprostite,« je dejala Marta. »Bojim se sosedov.«

»Oprostite mi vi,« je odvrnil Vincenzo. »Ne bi smel govoriti tako naglas. saj sem v vašem stanovanju.«

Zatopil se je v občutek, kakor da vse skupaj, kar se dogaja okrog njega, ne more biti res, in se v tem stanju počutil srečen in sproščen. Prevezla ga je prisotnost te majhne, neznane ženske, ki bi se ji moral pokloniti, ker ga je sprejela tako brez strahu. Nenadoma si jo je zaželel, tako, kakršna je bila, ne lepa, ne mlada. Pobožal jo je po glavi in si jo stisnil na prsi. Prepustila se mu je brez odpora in ne da bi se branila. Iztegnila je le roko in ugasila luč. Ljubezen v mrzli sobi in v temi pa je bila le revna stvar.

V razgovoru sta se počutila zelo srečna. Marta je nato še enkrat skuhala kavo. Kadila sta cigarete iz tobaka za pipo, jih zavijala z belim papirjem, ki ga ni bilo moč zalepiti, in se smejala. Spala sta skupaj na divanu, ki je rabil kot postelja. Ob jutranji zori se je začelo svitati skozi špranje okenskega zastora.

Začental se je nov dan, negotov, zameglen in zmeden. Vincenzo ni vedel, kaj početi in ne kam iti. »Tukaj sem na varnem,« je pomislil, ko si je česal goste plave lase. »pa vendar ne morem ostati.« Ni mu bilo prijetno, skoraj sram ga je bilo in zdelo se mu je, da ne najde prave besede za slovo od Marte. Obšla

ga je skušnjava, da bi odšel, ne da bi jo prebudil, vendar bi to ne bilo olikano. V tem trenutku je zabobnelo, zamolklo in težko, da se je vse streslo, hiša in cesta, ko da bi zagrmelo.

Marta je skočila iz sna in oba sta stekla k oknu. Nikjer ni bilo videti ničesar razen podrtin razsežnega zidovja in počasnega teka vode v kanalu. Zabobnelo je znova in še močneje, kakor da bi bilo hkrati več strellov skupaj.

»To so topovi,« je dejal Vincenzo. »Kdo strelja?«

»Ne vem,« je zašepetala Marta. »Bojim se.« Zaprla je okno.

Tudi Vincenzo se je bal. Ni hotel ostati tukaj, ne da bi kaj koristil in ne da bi vedel, odkod prihaja nevarnost.

»Grem,« je dejal. »Oprostite mi in na svidenje!«

»Nočem ostati sama,« je zaprosila Marta, »pusti me, naj grem s teboj!«

V naglici si je oblekla plašč in odšla sta po stopnicah. Za zaprtimi vrati je bilo slišati hrušč in govorjenje.

Po cesti je hodilo le malo ljudi in mrzlo je bilo. Navidezno so ljudje hodili in prihajali mirno. Odjeknil je nov oglušujoč trušč in se porazgubil na nasprotni strani. Strojnice. Za trenutek so se ustavile, nato pa znova začele besno regljati, ko da bi se vsula toča. Nekateri so se ustavljali, nekateri pa združevali v gručo, v besedah in kretnjah vedno bolj razburjeni in zmedeni.

»Streljajo proti Porta Lame« (mestna četrt v Bologni; op prev.), je rekel nekdo.

»Pa tudi od tam doli je slišati trušč,« se je oglasil nekdo drugi, »pred kratkim so streljali s topovi.« V prenehljajih se je zdelo, kakor da bi bili na otoku molka, obdanem z obzidjem, ki je grozilo, da se bo zdaj zdaj zrušilo.

Vincenzo in Marta sta pristopila h gruči, ki se je začela razhajati.

»Kaj je? Kaj se godi?«

Visok človek, brez suknje, z obledelim suknjičem in temno ovratno ruto je šel mimo. Vincenzo ga je pogledal. Zdel se mu je nekam domač, pa je stopil za njim z Marto pod roko. Zdaj mu je zares postala v nadlego s svojo hojo in svojim lahno sopihajočim dihanjem. Razmišljal je, kako bi se je mogel znebiti. Medtem pa ni hotel izpustiti izpred oči tega človeka, ki je skoraj tekel. Ta se je na vogalu obrnil in zadržal korak.

»Ti si Ravadesi, ni res?« je dejal in nadaljeval, ne da bi čakal na odgovor. »Prihajam iz S. Giorgia. Vem, da si ušel zato, da bi ti ne bilo treba iti k fašistom. Zdi se, da je tista tvoja teta prava hijena, kakor tisti lopov, tvoj bratranec. Iščejo te, fant, da veš. V vasi govorijo samo o tebi. Glej, da te ne ujamemo!«

Zamolkli topovski strel je spet odjeknil v mračnem jutru. Z nasprotnikove strani so začele regljati strojnice.

»Danes napadajo,« je dejal človek, ki je govoril z Vincenzom. »Nemci napadajo z močjo, toda partizani so zanje trda kost.«

Za trenutek je obstal neodločen in uprl pogled na Vincenza. »Zdaj ne utegnem. Skrij se!« Nato se je obrnil k Marti in ji rekel: »Skrijte ga vi, gospodična. Ako ga najdejo, ga ubijejo.« Odhitel je dalje po svoji poti. Trenutno tišino je takoj nato zagrnil nov val strelav.

»Počakajte me, počakajte! Grem z vami,« je nepričakovano zavpil za njim Vincenzo. Rešil se je Martine roke, stekel po ozki cesti in zavil okrog vogla, kjer je bil človek izginil.

»Vincenzo, Vincenzo!« je klicala za njim Marta s svojim nežnim glasom. Hotela je teči za njim, pa se ji je podpetnik zataknil v votlino počenega cestnega kamna. Zgubila je ravnotežje in se zaletela naprej, ne da bi padla. Pretegnila si je golenico. Naslonila se je na razmajani zid. Bolečina ji je silila iz noge v ledja in se mešala z neko drugo, tudi skoraj fizično bolečino, ki jo je čutila v prsih: Vincenzov beg brez besede zanjo. Celó odklonil jo je in jo zadel s sunkom huje, kakor če bi si zlomila nogo.

Le polagoma si je opomogla. Navajena prevar se je zavedala, da je zdaj sama na mrazu, sredi križišča smotrov neznanih nagibov, ki jo utegnejo doseči z zgrešenim izstrelkom in jo usmrtiti kar ob tem zidu, ko je nihče ne pozna in se je nihče ne spominja. Sama sebi se je smilila in zajokala. Zdelo se ji je, da v življenju nikoli ni bila dobra za nobeno stvar in da je tudi tokrat izgubila svojo veliko priložnost.

Zbudila se je v trdi noči, ko je nekdo trkal na vežna vrata.

»Kdo ve, če ni Vincenzo?« je pomislila, ko se je oblačila v domačo haljo. Odprla je z isto mislijo, ne da bi vprašala, kdo je zunaj. Pred njo je stal majhen, čokat človek.

»Vi ste gospodična Marta,« je dejal. »Pošilja me Vincenzo. Z menoj je tale tovariš tukaj.«

Potegnil ga je iz sence na stopniščnem presledku. Bil je mršav fant temne polti, z na pol priprtimi očmi in zelo bled.

»Vstopita,« je dejala Marta.

»Ta je ranjen in ga je treba skriti,« je pojasnil mož. Prav v tem trenutku bi se bil ranjenec ob robu vrat od slabosti sesedel na tla, da ga ni hitro prijel in ga obdržal pokonci. Skupaj z Marto sta ga odnesla noter in ga položila na divan.

»Je hudo?« je sočutno vprašala Marta.

»Vincenzo mi je povedal, da ste bolničarka. Saj ste prava kajneda?« je rekel čokati človek. »Poglejte malo.«

Fant si je medtem nekoliko opomogel.

»Saj ni nič,« je zašepetal. »Krví sem res precej izgubil, krogla pa je le šla ven. So me že zdravili. Malo počitka mi je treba, v tem peklú zunaj ga ni.«

»Priporočam se. Srečno!« je dejal čokati človek, stisnil Marti roko in odšel.

Ostanek noči je Marta prebila na naslonjaču. Zavila se je v odejo in pazila na fanta, ki je spal. Zunaj je bilo slišati bobnenje in streljanje, toda strah jo je

že minil. »Dovolj,« je sklenila sama pri sebi, »dosti je vsega tega. Nekaj se bo zgodilo, kar že. Dovolj je te more. Ali se bomo rešili, ali pa bomo vsi pomrli. Pa da bi bilo za kaj vse dobro in koristno! Ti ljudje mi morajo povedati, zakaj tvegajo svoja življenja. Jaz jim dam tudi svoje, saj tako ni dosti vredno.«

Tople solze so ji zalile oči, postala je boljše volje in se počutila bolj zbrano in bolj vedro. Njena živahna domišljija se je umaknila surovi stvarnosti vojne. Očitala si je, zakaj že prej ni razumela in zakaj se že spočetka ni odločila za te stvari, ki so se ji zdele tako potrebne in tako očarljive. Spomnila se je, da je odbila sodelovanje s tovariši in tovarišicami iz bolnišnice, ki so ji predlagali, naj bi dala na voljo svoje stanovanje. Ne, je dejala, ne maram izgubiti svoje svobode. Toda kakšne svobode? Take, ko se v osamljenosti lahko samo postaram, ne da bi imela kaj prida od življenja?

Ranjeni fant je spal. Gledala ga je in premišljevala. Mogoče se bodo zatekli k njej še drugi. Vincenzo je našel svojo pot. Odšel je s partizani. No, saj bi mu bila tudi ona lahko v pomoč, če bi bila z njimi, četudi do smrti. Kakor si bodi, v svojem starem sanjaškem čustvu je hotela storiti nekaj, kar je bilo podobno samo njej. Snela je s stene eno svojih fotografij in napisala počez: Vincenzo — 7. november 1944.

Od tega dne dalje je postala vsa drugačna. To je priznala po osvoboditvi, vsa srečna in zavestna: »Lahko trdim, da sem se prerodila v bitki za Porta Lame.«

Zasmejala se je in si pogladila lase, ki so ji zdaj že začeli siveti in postajati redkejši.

Prevedel Jože Vrbovšek

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

ZAČELI smo se pripravljati na transport. Sicer sploh še nismo vedeli, kdo bo šel, kdo ne. Jaz nisem imel kaj pripravljati. Tem več so nanosili gospodu T. v celico. Tri velike, nove kovčke si je napolnil. V enem samo perilo, čisto novo, v drugem jedača — konzerv za leto dni — v tretjem kozmetika, toaleta; med drugim škatla kondomov.

Nasmehniti sem se moral. Kako si pa ta mož predstavlja taborišče v Nemčiji?! Vse mu bodo vzeli. Najslabše od najslabšega naj vzame s seboj. On pa misli, da ga bodo uporabili za soferja, saj jih potrebujejo. Sofiral bo luksuzni avto in ljubil bo ženske, kajpak.

Miklavič bi tudi rad odšel s transportom, da bi se kot talec izognil ustrelitvi. Pa je ostal s hčerko v grozi, strahu in negotovosti. Po vojni sem ga obiskal v Kobaridu. Preživel je srečno in hčerka tudi.

Za popotnjo v Nemčijo so nam dali vsakemu tri hlebčke kruha. Jaz sem v zadnjem trenutku dobil zavojček mesnine, dar neznanca s terena. Naj mu bo povrnjeno stotero!

Tam, kjer so nas nalagali na živinske vagone, se je zbrala večja gruča ljudi. Sorodniki in znanci so še prinašali darove. Jaz sem pričakoval Zoro z obljubljenim popotnjo, dokler se niso zaprla vrata in je padel zapah in so plom-birali voz. Odleglo mi je. Da, taka je bila Zora...

V vagonu nas je bilo 48. Tudi gospod T. in prof. M. in moj Štefan Rajgelj. Kolikor mi je znano, se od vseh teh oseminštiridesetih ni vrnil nihče — razen mene.

Z menoj pa so se dogajale take neverjetnosti, ali pa jih samo jaz ocenjujem za tako neverjetne, da bo težko verjel, kdor bo bral.

Zasedel sem prostor na klopi ob špranji pri vratih, da bi gledal skozi ozko režo v svet, v svobodo. To je bil morda najbolj neprimeren prostor v vsem vagonu. Sopotniki so začenjali kmalu prihajati drug za drugim, da so odcejali vodo ob špranji. Umikati sem se moral, škropilo je po meni, sproti zmrzovalo, da sem bil kmalu pokrit z ledeno skorjo. Svetloba je padala skozi zamreženo lino, visoko pod stropom. Vlak je vozil skozi Videm — videle so se razbitine električnega omrežja. Padla je noč — prva. Mrzilo je bolj in bolj. Kolesa so enakomerno pela pogrebno koračnico. Okrogle železne zakovice v vozu so se zarežale — bele od srža — kakor votle oči iz lobanje. To je bil smeh smrti, ki je šla z nami.

Mlad fant na klopi za menoj je dobil drisko. Kam z njo? Najprej v papirje in vrečke, ko pa je teh zmanjkalo, je napolnil menažko. Smrdelo je in kužilo ozračje. Nekateri so še kazali malo dobre volje, nekaj obešenjaškega humorja pod vplivom žganja, ki so ga nosili s seboj, robantili so in se pridušali. Nekomu se je posrečilo odlomiti železen drog. Z njim je skušal z vso silo utreti luknjo v lesen pod, da bi si tako utrl pot v svobodo. Eni so ga zadrževali, drugi so mu pomagali. Naposled se mu je le posrečilo predreti tla, pa ne več kot za luknjo, skozi katero bi ušla kvečjemu podgana. Tako smo imeli vsaj odprtino za odvajanje človeških odpadkov.

V Salzburgu so se odprla vrata, dali so nam tople kave. Izstopiti nismo smeli. Še zadnja misel na beg: stisniti se pod vlak, čakati, da te odpelje in te pusti med tračnicami. Sestro in svaka imam v Seekirchenu — v bližini. Pa kamor si pogledal, je stala straža, in preveč je bilo razsvetljeno.

Potem nisem več štel ne dni ne noči. Kasneje sem izračunal, da jih je bilo 5. Tudi se nisem več orientiral, kod smo se vozili.

V Spitalu ob Dravi so me poklicali in vzdignili k lini. Slovenski železničar Šipic, ki je slišal slovensko govorico, je povpraševal, če je kdo iz Kranja doma. »Sporočite in povejte prosim doma, kje ste me srečali. Kam nas vozijo, tega ne vemo.« Sicer je pogledal namembno postajo, vendar je tako popačil ime, da ga v vsem debelem nemškem krajevnem imeniku ni bilo moč najti.

Večkrat smo stali, čedalje počasneje smo se pomikali naprej. Vozili smo se že štiri dni. Spraznili smo že svoje revne zaloge, večina je že pojedla svoje hlebčke, le kovček g. T. je ostal poln, skrbno in trdno zaprt. Svoje kruhke je obljubil tistemu, ki bi mu pomagal nositi težko prtljago. Tudi piti nam niso dajali. Ko smo že dolgo stali na odprti progi in je hodil ob vagonu nemški častnik, sem ga nagovoril skozi rešetko: Sie Herr Offizier! Rotim vas v imenu humanosti in higijene, ukažite odpreti vrata, da izstopimo in opravimo potrebo.« Začuda, vrata so se odprla; le v skupinah smo smeli izstopiti — et coram publico... Vsi le niso prišli na vrsto. Premaknili smo se. Gledal pa sem v sončni zimski dan in dihal sveži zrak.

Končno na cilju: Weiden (Zg. Bavarska).

Zapahi zaškripljejo, vrata so primrznjena na kupu ledu. Treba ga je sekati. Kakšen hrušč in trušč, blejež in lajež, vik in krik!

»Raus, raus, raus!«

Poskakali smo iz vozov.

Vladimir Lakovič: Na morišču

»Rasch, rasch, rasch!« Suvali in gnetli so nas zdaj sem, zdaj tja. »Schnaps weg!« Odmetavali so steklenice — večinoma prazne — pa so jih morali zopet pobirati. Popolnoma so nas zmedli. V rokah so imeli samokrese, ob nogah pse na verigah.

Slednjič so nas uvrstili v četverostope in dolga kolona iz 50 vagonov, kakšnih 2000 do 2500 ljudi, se je trudoma pomaknila skozi naselje (mesto) po poti, ki se je spenjala više in više. Dan je bil sivo mračen. Zdelo se je, da je mesto izumrlo. Nihče ni gledal te karavane, bedne in obupane.

Ali je bilo prebivalstvo že tako navajeno teh žalostnih procesij, da se niso mnogo menili zanje? Ali so se rajši potuhnili za zaprta okna, da ne bi videli svoje sramote in zoprnosti? Ali jim je bilo zapovedano tako?

Kasneje se je neka ženska »iskreno« čudila, ko sem ji pripovedoval o grozotah in strahotah taborišča; zatrjevala je, da niso niti slutili, kaj se dogaja za tisto žično ograjo. Kako bi bilo vendar to mogoče?! Saj je vpilo kamenje v kamnolomih vse naokrog, saj je ozračje smrdelo po sežganem človeškem mesu, saj so kriki mučenih žrtev rezali ozračje, saj so videli pasje pogone za redkimi, ki so tvegali pobeg. In da niso videli in ne slišali? Hoteli niso: narod, omamljen in zaslepljen od nekega sanjskega privida, ki ga tlači mora neprirodnega zgodovinskega dogajanja, narod, ki je popolnoma izgubil razsodnost in sposobnost lastnega mišljenja in čustvovanja...

V vrsti pred menoj je korakal mlad borec, še rdečih lic, oblečen v lepo zelenkasto uniformo iz angleškega blaga. Nanj so ščuvali ogromne, popadljive

pse, ki so jih vodili s seboj na povodcih. Zaletavali so se vanj, lajali, kazali ostre, bele, dolge čekane, pripravljene za ugriz. Očividno je bodel s svojo partizansko obleko v oči. Sposodili so si ga. Umikal se je, otepal, preplašen: v zadnjem hipu so zadržali pse. Tako so se poigrali s fantom kakor mačka z miško, sebi v zabavo, nam v grozo in strah.

Med lajanjem — pasjim in človeškim — smo vkorakali mimo straž, bodečih žic v koncentracijsko taborišče — Vernichtungslager — Flossenbürg se je imenoval. Kam s tako množico ljudi?!

Del transporta so odpeljali »in die Waschküche«, v pralnico, solidneje grajen objekt, kjer sem videl ogromne stroje za pranje in dezinficiranje oblek. Sem so nas stlačili.

Prišli so poveljniki v zelenih usnjenih plaščih, ukazovali in odšli. Mehanizem se je sprožil. Oprode so začeli izvajati ukaze. »Abgeben!« »Oddati!« Alkohol, žgane pijače, zdravila.

Najprej je dobil vsak na belem platnenem traku svojo številko. Jaz sem dobil številko 41636. Spredaj rdeč trikotnik, oznaka političnega zločinca, za razliko od zelenega, kar je označevalo kriminalca, in še črnega, rezerviranega za cigane, in rumenega za Žide. V trikotnik so vtisnili še črko, ki je označevala narodnost, za Slovence »Sl«. Da bo ironija zvrhana, so me ožigosali z »I« (za Italijana), saj je transport prišel iz Gorice, iz Italije. To je bil trenutno — po izdaji, po padcu Mussolinija — v očeh Nemcev najbolj zasovražen narod na svetu, vsega prezira vreden in vsega sovraštva. Razumljivo, da sem se kasneje potegoval za oznako »Sl« in protestiral proti »I«. Zaslužil sem za to gorko klofuto, vendar mi je s posredovanjem naših uspelo priboriti si pravo oznako. Kasneje sem sprevidel, da bi bil zelen trikot veliko ugodnejši kot rdeč ali katerikoli. Režim se je opiral na kriminal. Zabičali so nam, naj skrbno čuvamo svojo številko, naj jo, če ne drugače, spravimo v usta med zobe, kajti odslej nismo več ljudje, ampak številke; jaz št. 41636...

Čigav je ta znani obraz iz Ljubljane? Imena mu ne vem. Poznam ga: petokolonaš. Srečava se z očmi, spoprimeva se z njimi. Odmakne jih. Spomin preskoči na mladega sina znanega ljubljanskega trgovca z igračami, ki sem ga videval v njegovi družbi. Kolikokrat sem gledal v čarobne izložbe igrač, se izgubljal med njimi! Gotovo njemu ni manjkalo igrač, najlepših, najdragocenejših — nam nedosegljivih.

Bil je mlad fant, z roso in puhom pod nosom, ženskih potez in kretenj. Vsak dan se je pripeljal s svojo razkošno limuzino v Št. Vid, v zavode, kamor so nas bili strpali. Tu je bilo nekakšno odbirališče za izseljevanje in antropološka postaja za ugotavljanje rasne pripadnosti. Prihajal je v bleščečih škornjih, na katerih so poplesavali odsevi, in v brezhibni esesovski uniformi. Nadziral nas je, ko smo nosili hrano iz skladišč v kletih, in se poigral z nami — ponižanimi in razžaljenimi. Kasneje sem ga zdravil: pod levo pazduho je imel vtetovirano znamenje AB — svojo krvno grupo. Kako so se zavarovali pred vsimi možnostmi propada! Moralnemu propadu pa ni ušel. Videl sem fotografijo, kjer stoji v drži lovca ob vrsti žrtev ustreljenih talcev v Žirovnici, ob svojih trofejah, ob svojih sedanjih igračkah — svojih nekdanjih igračk presit.

»Jetzt aber los! Rasch, rasch!«

Zginil je privid — odšli so gospodje.

»Abgeben! Oddati!«

Denar in dragocenosti. Denar so mi že pobrali, drugih dragocenosti nisem imel. Pač, uro švicarsko: da, tudi to. Pripravili so omote, napisali na vsakega ime in številko — pobotnice niso dali nikomur.

Spomnil sem se, da imam v ovratniku plašča všite še dve dragocenosti: zlatnik in ljubezensko pismo svoje zaročenke — oboje sem zatajil.

Opazoval sem g. T., kako je bled, drhteč, razočaran oddajal šope tisočakov lir, zlato zapestno uro in prekrasen, dragocen prstan, ki ga je bil nameraval v skrajni stiski zastaviti. Slepec! Še si ni bil na jasnem, kaj se dogaja z njim. Še je verjel v trgovsko poštenost, v nemško solidnost. »Che briganti, che mascalzoni!«

»Schuhe ausziehen! Sezuti se!«

Sezul sem si dobre gojzerice, jih zvezal in postavil lepo v par. Kasneje so metali kar tja na kup, pari so se pomešali. Zdaj sem začel strmeti tudi jaz, ki sem bil na marsikaj pripravljen. Tako daleč gre torej ta reč.

»Ali tudi jaz, ki imam ortopedski čevelj z 10 cm višjim podplatom?« vpraša nekdo boječe, obupano.

»Seveda, tudi ti.«

Tudi g. T. — svoje nove čevlje z gumijastimi podplati, vredne toliko in toliko. »Che briganti, che mascalzoni!«

»Ausziehen, Kleider ablegen!« Odložite obleko!

Začeli smo se slačiti. Kam odložiti? Kar vse na kup. In kup je rastel: plašči, obleke, srajce, majice. In kup je rastel, se širil in večal v goro. Vsak je imel na sebi le še spodnjice in nogavice. Tudi te! Tako so nas do golega slekli in do zob okradli.

Stali smo tam goli, golcati, s številkami med zobmi, drgetali in se tresli na hladnem.

Tako so me razbremenili vsega stvarnega, materialnega. Izgubiti nisem mogel ničesar več. Olajšanega sem se čutil, tako sproščenega, da mi je ostala samo še duša in srce.

(Nadaljevanje)

Maček pod čelado

JOŽE HORVAT

— Mir, pojdimo dalje! — se je oglasil Kapara in medtem ko je izbiral, koga naj bi poklical, je delegat zapisoval v notes: »Vodenjak, domobranec, ostal zaradi umazanih gat!« Oglasil se je Kapara:

— Kapsula, ali si pripravljen?

— Da, sem... — Vstal je, potisnil roke v žep, preletel s pogledom vse in dejal preprosto: »Moja zgodba je kratka. Rojen sem bil blizu Petrinje, bil sem žandar in lansko leto se je cela naša posadka predala partizanom v Blatni Reki.

— Po dvodnevem boju! — ga, ne brez žela, opomni Kapara.

— Da, po dvodnevem boju — se potuhne Kapsula — priznam... Zdaj sem partizan. Vse gre v rok službe.

— Ali je res, Kapsula — ga vpraša delegat — da ti še vedno nosiš v žepu žandarske verige?

— Nosim — je iskreno priznal Kapsula — zmeraj se najde kakšen bandit... In so pri roki.

Temen, črnolas, mračen in tih — toda v boju, kamor je legel, tam je tudi ostal, takšen je bil Kapsula. Nikoli ni zapustil svojega tovariša, vedno si se

mogel nanj zanesti. Kamor si ga poslal, s kakršnimkoli poveljem, on je opravil nalogo. Delegat je zapisal v notes: »Kapsula, žandar, ostal zaradi službe, nosi verigo...!«

— A meni ne gre nič v rok službe — je pripomnil takoj za njim najbolj izobražen — zato tudi najbolj jedrnat vojak desetine, študent. — Preden sem prišel v brigado, sem bil študent prava v Zagrebu. S politiko se nisem nikdar ukvarjal niti jaz, niti moj oče, niti moj ded! Nekega dne sem čakal svoje dekle na križišču, ko pristopita dva nepoznana človeka, izvečeta pištole in — roke kvišku! Čez pol ure so me že topli na ustaški policiji. Tolkli so me z bikovko kakor vola! — Kako ti je ime? — Josip Završki — rečem, ker je to moje ime in priimek, eden od agentov se mi je zarežal v oči in vprašal: — Djuka? — Ne Djuka, pač pa Josip — rečem jaz, a on udari! Ko preneha, me spet vpraša: — Djuka? — Josip! — zašepetam v bolečinah, ker kaj sem mogel drugega reči kakor svoje ime, toda čim sem rekel, da sem Josip — on udri! Dvakrat sem izgubil zavest, in ko sem ponovno prišel k sebi, vidim, da sta sedaj oba v sobi, a neki tretji se smeje. Trebuh mu hoče počiti od smeha in skozi smeh komaj izdavi iz sebe: — Ljudje, to ni Djuka, to je drugi...! Onadva buljita vame, buljita v njega in ko sta spoznala, kaj sta naredila, me je eden od njih udaril po zadnjici in zamrmral skozi zobe: — Prav ti je, kaj se za vraga vrtinčiš, kjer ti ni treba. Dvigni se...! — Kmalu nato sem bil na cesti, zaveden, zavednejši od marsikaterega člana rajonskega komiteja v Zagrebu. Deset dni nato sem prišel na Kalnik in sedaj sem tu. Zgrajen in politično zaveden. — Medtem ko se je študent kot dober igralec na odprtem odru, zahvaljeval za aplavz, je delegat zabeležil: »Študent, razredno zaveden, zgradila ga je policija!«

— Kdo bo zdaj? — je vprašal Kapara.

— Jaz. Jaz sem tukaj najmlajši — se javi mali Stevica — najmlajši in najmanjši. Ime mi je Stevica, Stevica Radanović iz Male Rasinjice na Kalniku. Lani, ko sem odrasel za puško, sem rekel materi, da bi šel rad v brigado.

— Sinko, bolečina moja, mi je rekla, kaj ti ne pride na misel!

— Pa sem ji rekel, ni meni prišlo na misel, temveč je, mama, mobilizacija! — Sinko, mobilizacija je za odrasle fante, a ne za otročad. — Govorila mi je, si izmišljala vse mogoče, toda jaz se nisem vdal — beseda za besedo in pričela je omahovati, privolila in pripravila torbo. Ob slovesu mi je rekla: — Sinko, pojdi in sreča naj te spremlja, samo pazi, pazi da prideš v četo, v kateri je Srbin komandir. — Začudil sem se in vprašal: »Zakaj Srbin, če smo bratje in se skupaj bojujemo? — Seveda, otrok... Bratje smo in skupaj se bojujemo, toda jaz bi kljub temu najraje, da bi ti bil Srbin komandir. — Kako naj mi bo Srbin komandir, ko grem v brigado »Brata Radić«! — Vseeno sinko, je rekla, naj bo brigada katerakoli, naj bo komandant brigade Hrvat, naj bo komandant divizije četudi Turčin, samo naj bo komandir tvoje čete Srbin! Zlo je sinko, nas udarilo z vseh strani in drži se svojega, dokler se moreš! Tvoj pokojni oče je prinesel že iz prve svetovne vojne pesem: »Nemoj, mamo, plakati za dete, dok je Srba komandira čete...«! — In tako tovariši, sem jaz, mali Stevica, prišel v partizane in v četo h komandantu Lazi, on je Srbin, naj na dete pazi!

— Bravo, Stevica! Bravo...! Trikrat hura za Stevico! Hura! Hura! — vzklikajo, veselo ploskajo partizani, a Kapara je pristavil: — Vidim, Stevica, ti boš še pesmi pisal, le daj, le daj...! Toda vse to je danes nekam preveč zabavno. Ali se ne bi hoteli dečki malo zresniti! Dajmo, kdo bo nadaljeval?

Delegat zapiše: »Stevica nejasen v narodnostnem vprašanju.«

— Nadaljeval bom jaz! — se je odločil Martin. — O tem, da sem bil šofer v opekarni v Križevcih in sem tam postal član Partije, ne bom govoril. Govoril bom o tem, kako sem prišel v partizane. Verjemite ali ne, v partizane me je pripeljala krava! Da, navadna naša domača krava! Nekega dne je prišel k meni v opekarno moj stric Polšek, terenski delavec. Dejal mi je: — Vem za dober puškomitraljez, samo zanj moram dobiti kravo! — Kravo! — Da, dobiti moram kravo molznico! — Hm... za kravo ne bo težko. Spominjam se, da je na Kalniku precej Slovencev kolonistov, katere so naselili na posestva Srbov; odvzeli bomo kravo enemu kolonistu, in konec. Šla sva na Kalnik v štab odreda, ker takrat brigade še ni bilo, in komandant nama je dovolil in intendant je odredil, komu naj odvzameva kravo. Ves ta dan in skoraj celo drugo noč sva gonila kravo, dokler končno nisva prišla v neko vas, daleč od partizanskih oporišč na zasedenem področju, in tu je moj stric potrkal na neka vrata. Vse je bilo dogovorjeno in čim je kmet videl, da je krava tu, je naju povabil v hišo, postavil pred naju steklenico žganja, nato pa odšel na senik po mitraljez. Malo dlje se je zadržal in preden se je vrnil, je moj stric izpraznil steklenico. Izpraznil in se opil na hitrico. Naposled se je kmet vrnil, midva njemu kravo, on nama mitraljez, toda takoj je pripomnil, da bova morala kravo odgnati na konec vasi k njegovemu sinu, ker krava ne more biti tu pri njem. In tako gremo, midva, stric in jaz, puškomitraljez in krava... hodimo, hodimo, ko se na sredi vasi pred nami znajdejo žandarji! — Stoj! — je kriknil moj stric. — Kdo tam?! — Žandarji, presenečeni, so obstali ko vkopani, a eden od njih je odgovoril: — Tukaj hrvatski orožniki, kdo tam? — Moj stric se ni zmedel. Tak, pijan kot je bil, je kriknil osorno: — Gospodje hrvatski orožniki, izvolite se umakniti, tu skozi prihaja ljudska vojska! — In bum...! je izpustil rafal; žandarji so pobegnili, krava pa ni mignila niti z repom. Prava partizanska krava! Jaz se v

opekarno nisem več vrnil. Mitraljez sem dal na ramo in naravnost v odred. In zdaj sem v brigadi s tem istim mitraljezom. To je vse.

— Toda Polšek, tvoj stric, kako je bilo z njim?

— Tudi on je živ. V Križevcih vsi vedo o tem mitraljezu in kravi.

Kapara se je spet oglasil: — Nekaj si si izmisлил, nekaj si dodal, kljub temu je »dogodek« zanimiv. Kdo je naslednji?

Delegat je zapisal: »Martin, šofer, krava ga je pripeljala v partizane!« — Nato se je ozrl, da bi videl, kdo se je še javil k besedi. Opazil je Kočijaža, kako pripravljen stoji in čaka.

— Tovariši, imenujem se Bezjak, toda vsi me kličejo Kočijaž, ker sem dvanaest let služil pri popu in bil njegov kočijaž. Tam sem se naučil, da: »Vse kar potrebujemo, nam bog pošilja z neba!«

— Tudi bombe?! — je vpadel Kapsula.

— Ne moti! — ga je opozoril Kapara.

— Tudi bombe... Najprej sem bil ministrant, potem sem delal v hlevu, čistil živino in postal kočijaž. Koga vse nisem prevažal k popu in od popa! Jaz sem, tovariši, videl rimskokatoliško cerkev od znotraj, tako, iz trebuha! Ko so partizani prvič prišli v mojo vas — to je v Peljanec, ki leži natančno ob Dravi — sem takoj zapregel popove konje in v popovi kočiji sem se odpeljal v štab. Kočijo sem predal intendantu in v njej se še danes včasih popelje komandant Kalniškega področja. Toliko o tem, kako sem prišel v partizane, in sedaj še nekaj besed o tem, zakaj se borim: borim se za družbo, v kateri ne bo nikdar več popov. Zdravo!

— Tako je... Bravo! Živel Kočijaž! Živeli popovi konji! Živela popova kočija, v kateri se vozi komandant Kalniškega področja! Živio!

— Dovolj! — jih je prekinil Kapara — nismo na mitingu! — Medtem je delegat zapisoval: »Kočijaž, popov sluga.« — Ilija je spet vprašal: — Kdo je naslednji?

— Naslednji sem jaz! Kličejo me Tamburica, čeprav nisem nikdar igral na tamburico. Igral sem kontrabas v godbi na pihala. Živel sem v Podravini kot poljedelec, bil sem tudi gasilec in sem igral v gasilski godbi. Ko se je v poletju 1943. ženil neki oficir iz štaba Kalniškega odreda, so prišli neko noč partizani v vas in odpeljali celo godbo na Kalnik, naravnost v Poganec. In igrali smo na svatbi, da se je vse treslo, drugi dan pa je udarila banda na Pogance, da je vse prasketalo, in mi smo bežali, da se je vse prašilo! V tem begu je nekdo vrgel trobento preko plota, drugi v jarek, nekateri muzikanti so pobegnili, drugi so ostali, muzika je obmolnila. Jaz sem ostal in ni mi žal. Tudi sedaj bi lahko igral v divizijski godbi, toda nočem, raje sem z vami. Ali to, da me kličejo Tamburica, nima nobene zveze.

— Kako nima zveze? — je dodal Kočijaž. — Igral si. Violina, tamburica, bas, vseeno je!

Delegat je zapisal: »Tamburica, pripeljan na svatbo!«

— Mene pa kličejo Brico, ker sem zares brivec. V partizane sem prišel tako: Stavl sem z učiteljem, da bom ustaškemu taborniku v Koprivnici puščal kri. Sklenil sem, da mu jo bom temeljito puščal! Nekega dne, pravkar sem bil zvedel, da so na ustaški policiji spet mučili ljudi, mi pride tabornik kot naročen pod britvo. Dobro sem ga namilil in potem mu z dvema rezoma prerežem žilo. Ko je začutil, kako mu po vratu teče kri, je prebledel, in na čelu so se mu pokazale kot grah debele potne kaplje. Prebledel sem tudi jaz in tudi mene je oblil pot. Stavl sem za deset litrov vina in pečenega purana. Glejte, stava je bila dobljena, samo nisem vedel, če bom ostal živ, da bom

lahko vse to pojedel in popil. Da bi mu ustavil kri, vzamem lapis in mu začnem žgati rano, toda on je zarjovel kot vol in skoraj, da me ni ubil. Drugega dne je prišel k meni zaupen človek, kateremu sem plačal ljudsko pomoč, ker takrat še nisem bil v Partiji; pride torej k meni in reče: — Brico, pospravi svoje britve in beži na Kalnik, ker je tabornik zvedel, da si ga zaradi purana porezal. Pravkar se pripravlja, da bo prišel po tebe: — bog ve, nisem čakal, niti nisem počakal toliko, da bi uspel premisliti, kako bi tabornik to mogel izvedeti in od koga. Prekrel sem svojega botra učitelja in pobral svojih pet češpelj in že zvečer sem bil v odredu. Šele tu v odredu sem zvedel vse. Komandant odreda ni imel brivca in domenil se je s terenci, da mu nekoga pošljejo. Moj boter, ki je bil z njimi v zvezi, si je izmislil stavo in tako so me prevarali in poslali v partizane, a vino in purana so pojedli sami! Seveda, vrniti se nisem več mogel in tako sem ostal. Kaj morem... Ni mi žal. Saj sem tudi jaz del delavskega razreda in vem kje je moje mesto. Vsa Koprivnica vidi danes v meni heroja. Pripovedujejo: brivec je puščal taborniku kri, prerezal mu je žilo in odšel v gozdove...!

Medtem ko so partizani ploskali in dodajali vsemogoče pripombe, je delegat pisal v beležnico: »Brivec, sin delavskega razreda, pripeljali ga s prevaro v partizane« — je pričel govoriti poslednji v desetini, Repica. Ta molčeči Zagorec, nemarno oblečen, tankih nog in obsežnega telesa, je bil bolj podoben strašilu kot vojaku ljudske vojske, toda to strašilo je imelo neko izredno sposobnost: neprekosljiv vid! Če je bilo potrebno nekje daleč med oblaki odkriti letalo, ga je odkril! Če je bilo potrebno za krtinico na hribčku ali v kotlinici v gozdičku odkriti komaj opazne in dobro prikrita zaslone sovražnikovih ostrostrelcev — jih je videl! Če je bilo potrebno ob robu vinograda na tretjem ali četrtem hribčku opaziti sovražnega vojaka, ki je nepremično stal na mrtvi straži — Repica ga je opazil. Njegove drobne, zelenkastosive oči so neprestano oprezale in bile budne. Glej, zdaj je prišla tudi nanj vrsta, da izpove, kako je prišel v partizane in, zakaj se bori. Tovariši so že vnaprej vedeli, da bo njegova zgodba kratka. In res je bila!

— Pred enim letom so ustaši zažgali mojo vas Cerje Tužno blizu Varaždina. Rekel sem očetu: »Očka, oni meni hišo, jaz njim državo!« In šel sem. Bojujem se za osvoboditev domovine proti okupatorju, kakor rečemo vsakomur, toda borim se tudi za komunizem in za zmago naše Komunistične partije — česar ne rečemo vsakomur. Zdravo!

— Tako je! — enoglasno pritrdi desetina. — Naj živi Repica, ki požiga državo! Naj živi Cerje Tužno, ki bo po vojni Cerje Veselo! — In ko so videli Kapara, kako je vstal in si popravil čelado — ker sedaj je bila vrsta na Kapari — so borci nadaljevali z vzkliki: — Živel naš deseter Ilija Kapara! Živel naš partizanski maček! Živel maček pod čelado! Živel...!

Delegat jih je komaj pomiril. Ošpičil je svinčnik in zapisal v beležko: »Repica, zažiga državo, politično odstopa v levo!«

Kapara si zategne pas. Kar je bilo daleč, je prišlo blizu. Na vrsti je! Ni vedel, kako naj začne pripoved. Niti na kraj pameti mu ni prišlo, da bi priznal vso resnico o stotniku Bužanu in o svojem prihodu v partizane. Nekaj si mora izmisliti, hitro, hitro...! Ali... kaj če bi bil vseeno iskren in bi pred vsemi priznal, kako kočljiv in skoraj sramoten je bil njegov prihod v partizane? Na ugled starešine je treba paziti, pa čeprav bi moral človek lagati. Prekleti Bužan! Mora paziti na ugled. Mora...! Nekoč bo priznal, toda sedaj ne!

— Dajmo, Kapara, začni!

In Kapara začne:

— Tovariši, vsi me poznate, vse veste o meni... Bil sem drvar. O sebi bi lahko pripovedoval zelo veliko, toda to ni važno... Rojen sem v Bosni, a na Kalnik me je pripeljala borba za svobodo, toda tudi to ni važno... V prvih bojih na Kalniku je komandant naše brigade Blagoje Kušlec in jaz — on je bil takrat komandir čete — torej v prvem boju sva on in jaz zajela stotnijo domobranskega stotnika Bužana. Bilo je ogromno krvi in vsega, nikdar nisem bil tako blizu smrti, toda sedaj je vseeno, v tem boju sem ujel domobranskega stotnika, to se pravi uniformo domobranskega stotnika... in stotnika Bužana in vso stotnijo! Niti enega od vas takrat še ni bilo v odredu, jaz sem torej najstarejši partizan naše desetine, toda niti to ni važno. Važno je, da se skupaj z vami borim za svobodo, in da bomo zmagali, to dam vsem pismeno. Končano.

— Tako je...! — so zagrmeli partizani. — Živel najstarejši partizan naše desetine, Ilija Kapara! Živel partizanski maček, ki daje pismena potrdila o naši zmagi! Živela naša desetina! Živela večerja...! Da, tako je... živela večerja! Glej, čete se že dvigajo s položajev in odhajajo na večerjo. Sliši se prepir med intendantom in kuharjem. Kaj čaka delegat? Noči se, koliko časa bo še mučil borce?

Kapara je z drhtečimi rokami prižgal cigareto. Medtem ko je govoril, se mu je nekajkrat zapletel jezik, toda kljub temu se je nekoliko izkobacal iz te svoje garjave preteklosti. Bil je hvaležen borcem svoje desetine, da ga niso vpraševali podrobnosti o stotniku Bužanu. Lahko bi ga speljali, da bi zardel, lahko bi ga speljali, da bi moral lagati; vedeli so, da Kapara ni govoril resnice, a so kljub temu molčali. Hvala jim... Dobri so... oddolžil se jim bo, zares! Ob robu zadovoljstva je tolažil grizenje vesti: ni važno... ni važno...!

Delegat je listal beležke. Hotel je še pred večerjo vsaj površno pregledati in videti, komu je pravzaprav podobna moralno-politična fiziognomija prve desetine, prvega voda, prve čete, prvega bataljona. Prve kalniške udarne brigade! Listal je torej, urejal podatke, bral... Za boga, imel je kaj brati: FALAČEC... kmet, pobegnil pred ženo! VODENJAK... domobranec, ostal zaradi umazanih gat! KAPSULA... žandar, vse gre v rok službe! Študent... razredno zaveden, zgradila ga je policija! STEVICA... nejasen v narodnostnem vprašanju. MARTIN... šofer, krava ga je pripeljala v partizane! KOČIJAŽ... popov sluga, prišel v kočiji! BRICO... s prevaro so ga pripeljali v partizane! REPICA... zažiga državo, odstopa v levo! KAPARA... zajel stotnijo, najstarejši partizan!

Sedaj ko je v celoti spregledal desetino, se je delegat zaprepastil. Da, vedel je sicer že marsikaj o teh Kaparovih hajdukih, toda ti podatki so ga vseeno porazili. Kaj bo šele, ko bo novi komisar čete...?! Kaj bo šele, ko bo novi komisar čete...?! Ni si mogel kaj, da ne bi tega takoj sporočil borcem.

Tovariši... kadar bo tovariš Ruhljač, naš novi komisar čete, videl vse to, kar sem napisal, ne bo mogel verjeti, da je vse to resnica. Že sedaj ga vidim, kako stoji pred vami in vprašuje: »Ste mar vi vojaki revolucionarne vojske? Ali so mar taki, kot ste vi, vojaki naše Partije? Srce me boli, ko vas gledam. Ali se zavedate, kakšna je vaša preteklost? Ali se zavedate, da so mnogi od vas pripadali sovražnim družbenim slojem, ki pritajeno morda še danes živijo v vas in vas delajo omahljive, slabé v vas duha revolucije, duha naše slavne in junške komunistične partije. Tovariši, kaj naj storimo z vašo desetino? Morali bi jo ali razformirati ali ji zamenjati socialni in nacionalni sestav! Ta, ki vas je zbral in sestavil, ta ni niti sanjal, kakšni nevarnosti izpostavlja četo, ker tovariši, tako omahujoč sestav pride lahko do izraza ravno v najtežjem položaju

ob času borbe in desetina bi razpadla, kot da je nikdar ni bilo! Kaj potem? Ni problematična samo desetina. Razpade prva desetina, razpade prvi vod. Razpade prvi vod, bo razpadla prva četa. Ako razpade prva četa, bo razpadel prvi bataljon. Če razpade...

Kapara ni mogel več zdržati. Prekinil ga je ostro in odločno: »Ne skrbi ti za to, tovariš delegat, kaj bo o nas mislil komisar čete. To prepusti njemu. Če želi videti, kakšna je naša desetina in ali bo razpadla ali ne bo, naj gre nocoj z nami v borbo. In preteklost...? Naj vrag odnese preteklost! Fantje — se obrne Kapara k svojim tovarišem z genialnim predlogom — fantje, da bi bili naši komisarji mirni, vam predlagam, da danes zvečer obenem z mano, vsak zase in vsi skupaj kot dodatek k večerji, pojemo z golažem preteklost, da bi se s polnimi trebui to noč lažje borili za prihodnost.

Soglasno, kot še nikdar, so ob robu gozdčiča, v temi zagrmeli klici: — Živel naš desetar Ilija Kapara! Živel goveji golaž s preteklostjo...!

Prevedel Črtomir Šinkovec

Čez Kras

IVAN MINATTI

*V rdeče resje
se zaganja jug
in kot razpenjen val
hrumi prek kraških skal.
Razklani bori
se v kipenju struj
krive do tal.*

*Jutranja zarja
pljuska nam v obraz,
v razpetih pajčevinah
rosa se svetlika.
Raziarano, kot gre fant
k dekletu v vas,
se naša četa
čez viharne Kras pomika.*

*Objestni smo sprožili
zadnje strele v zrak.
Na pot — v slovo —
nam veter divje požvižgava.*

*Kako je svetlo sonce
in brezkončen svod...
Nad nami kot labod
ves puhast, bel oblak
v sinjini plava.*

Po izdajalskih sledeh

O četnikih v Polhograjskih Dolomitih

KAREL GRABELJŠEK-GABER

V LANSKEM letniku mladinske revije »Kurirček« sem napisal kratko zgodnico, kako je kurir Tinček vodil četnike, misleč, da vodi partizane. To je bila v bistvu resnična zgodba, samo da se ni pripetila Tinčku, ker je le-ta izmišljena oseba, temveč kurirju Gamsu (J. Cankar z Vrhnike). Ta je na Krošljem griču blizu Vrhnike čakal skupino gorenjskih partizanov, na dogovorjeni javki pa je našel četnike. Ker so se le-ti izdajali za partizane, je mislil, da je naletel na prave ljudi. Tako je namesto partizanov peljal proti TV-17 četnike. Na srečo jih je spotoma opazil in se jim naskrivaj izmuznil. Če se jim ne bi bil, bi bil morebiti v knjigi vojnih zločincev zapisan še en zločin: pokol kurirjev na TV-17.

Ko je bila ta zgodba v sklopu »Zgodb kurirja Tinčka« objavljena, sem od nekaterih slišal prigovore, češ saj v Sloveniji ni bilo četnikov, ilustrator pa jih je v prvem osnutku narisal s kosmatimi kučmami in dolgimi bradami. Vse to me je presenetilo: kako malo ljudje še vedo o dogodkih med vojno! Mnogi pa o četnikih v Sloveniji morebiti sploh ne vedo. Toda saj je Franček Saje v knjigi »Belogardizem« pisal tudi o četnikih, le da jih je drugače imenoval, tako, kakor smo jim rekli med vojno — plavogardisti. Vse to me je že tedaj sililo, da bi nekaj napisal o četnikih v Polhograjskih Dolomitih. Ko pa sem se spravil k delu, sem se moral tudi sam vprašati: Kaj še vem o teh četnikih? Koliko sem sploh vedel? Grebel sem po spominu. Vrzeli. Nekaj sem že pozabil, nekaterih stvari nikoli nisem vedel. Ni mi kazalo drugega, kakor vzeti pot pod noge, pa k ljudem, ki bi mi vedeli kaj povedati. Obiskal sem nešteto kmetij, v katerih so se kdaj zadržali četniki. Pogovoril sem se tudi z dvema bivšima četnikoma, ki sta bila v njihovih vrstah samo nekaj mesecev, zato sta si po vojni upala ostati v domovini. Nazadnje sem pobrskal še po arhivu Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Tako sem nabral nekaj verodostojnih podatkov.

Spomini. Februar leta 1943. Takrat za dolomitske partizane ni bilo rožnato. Skoraj po vseh vaseh se je vgnezdila bela garda. Italijansko-belogardistične ofenzive so bile čedalje bolj pogoste. Vse je kazalo, da bo treba zapustiti ta priljubljeni predel. Osvobojeno ozemlje pred nosom Ljubljane, to vendar ne gre. A partizani se nismo dali kar tako. Žilavo smo se upirali, čeprav je ob vsaki ofenzivi prišlo na enega partizana po 30 in še več Italijanov in belogardistov. V Dolomitih je bilo tedaj vodstvo osvobodilnega gibanja, je bil Glavni štab in je bila tehnika, ki je tiskala naše osrednje časopise. Iz Dolomitov je šla tudi radijska zveza v Vrhovni štab. Hruševo je postalo nekakšno glavno mesto Slovenije, kakor je bil pozneje Črnomelj. Ne, Dolomitov nismo mogli zapustiti.

Tehnika! Tiskanje časopisov, izdajanje radijskih vesti. Se reče, da smo bili dolomitski partizani pri viru novic. Tako smo nekega februarskega dne zvedeli za radijsko opozorilo primorskim partizanom, naj bodo previdni, ker namerava priti mednje skupina četnikov, ki se bodo izdajali za partizane. Četniki da imajo namen, razbiti vrste primorskih partizanov. To opozorilo je poslal po etru radio Svobodna Jugoslavija, njemu pa jo je preko Vrhovnega štaba najbrž posredoval oddajnik na Hruševem. Kako pa so za četniško namero zvedeli tu? Našim aktivistom jo je izdal Gabrijel Jesenovec, ki je v tistih dneh prišel k četnikom v Zaplano.

Jesenovca sem poznal; kako leto pred vojno mi je popravljajal zobe (bil je zobni tehnik). Italijani so ga že v prvih mesecih okupacije zaprli, kakor je sam dejal — zaradi petja slovenskih pesmi. Ko pa so ga izpustili, ni našel poti v vrste NOV, oportunistem ga je jeseni leta 1942. privedel v vrste bele garde na Vrhniki. Vendar je čutil, da njegova pot ni prava. Iskal je stikov s partizani. Tako se je izcimil med njim in poveljstvom Dolomitskega odreda dogovor, da bo pomagal pri napadu na belogardistično postojanko na Vrhniki, ki se je tiste dni izlegla, in bi jo bilo takoj v začetku najlažje likvidirati. Jesenovec naj bi z nekaterimi stražarji pripomogel, da bi partizani bele presenetili. Oba bataljona Dolomitskega odreda sta bila že na pohodu, poveljstvo je šlo še na zadnji sestanek z Jesenovcem. Toda na ta sestanek Jesenovca ni bilo.

Že tedaj smo začeli sumiti v Jesenovčevo iskrenost. Vendar je še držal zvezo z nekaterimi aktivisti. Tako jim je izdal četniško namero glede Primorske. Po tistem pa so naši aktivisti zgubili vsak stik z njim. Kaže, da je popolnoma podlegel četniški propagandi. Po kapitulaciji Italije so ga partizani z drugimi četniki vred zajeli na Grčaricah in je bil obsojen na Kočevskem procesu.

Poglejmo, kaj je Jesenovec na tem procesu izpovedal o začetku četništva v Dolomitih. (Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

»Zupan (komandant bele garde na Vrhniki) me je pridobil, da sem šel sredi februarja za bolničarja k belogardistom v Zaplano,« je pripovedoval. »Naloga te postojanke je bila, formirati četniški odred za Primorsko, vrniti se med primorske partizane in jih milo ali s silo pridobivati za četniške vrste.« Jesenovec je dejal, da je bilo sprva v zaplanski postojanki samo 12 belogardistov, ki so pripadali ožjemu krogu majorja Novaka, komandanta četnikov in zastopnika Draže Mihajlovića v Sloveniji. (Franček Saje navaja v »Belogardizmu«, da so prišli v Zaplano 6. februarja.) Čez kakšnih 14 dni so šli ti četniki v Šentjošt, toda tokrat ne več v postojanko, temveč so se nastanili pri kmetu Malovrhu, po domače pri Stolniku. Postojanka v Šentjoštu jih je samo preskrbovala s hrano. Ljudem so se skušali kazati kot ilegalci, češ da se bore proti Italijanom, belogardistom so govorili, da so jurišni bataljon »bega«. Ljudi so slepili tudi z lažjo, da je med partizani in med njimi sklenjen sporazum.

V Šentjoštu je četniški odred narastel na 25 mož, večidel oficirjev bivše jugoslovanske vojske. Ti oficirji so dobivali dokumente za odhod na teren v pisarni dr. Šmajda, ki je bil osrednja osebnost v belogardističnem vodstvu. V Šentjoštu se je odredu pridružil tudi major Novak. Jesenovec navaja, da se je Novak skrival pod različnimi ilegalnimi imeni: Stari-Zmagoslav, Bor-Stric. Iz Šentjošta so se ti četniki premaknili na Vrh, tj. k Trem kraljem. Nastanili so se v župnišću, kjer je bila že belogardistična postojanka. Od tod pa so se pod poveljstvom bivšega jugoslovanskega oficirja Marjana Strniše odpravili v začetku marca na pohod na Primorsko. Prišli so na Črni vrh nad Idrijo. Ker so se izdajali za partizane, se jim je posrečilo navezati stike s terenskimi partizanskim delavcem, gostilničarjem Kranjcem. Jesenovec je dejal, da je bilo to gostilničarjevo partizansko ime, za pravo ime na procesu ni povedal, najbrž ga ni vedel. Pri tem gostilničarju pa se je vsa stvar zataknila, ni jim posredoval nadaljnje zveze, češ da so se partizani zaradi italijanske ofenzive razkropili. Pohod na Primorsko se je končal z neuspehom. Čez pet dni so se vrnili četniki nazaj k Trem kraljem.

Četništvo v Dolomitih pa se je nadalje razvijalo. Major Novak je poskrbel za neposredno zvezo z begunsko vlado v Londonu, oziroma z njenim zastopstvom v Kairu. Neke noči sta on in vrhovski župnik Ramšak blizu jezera na

Smrečju zakurila ogenj. Signal za letalo. Kmalu je priletelo, odvrгло tri padalce Slovence, dva radijska oddajnika in pol milijona lir. Jesenovec je na procesu povedal ilegalna imena teh padalcev: Črtomir, Adam, Blaž. Bili pa so Bogomil Kolar, Vencelj Ferjančič (oba iz Idrije) in Anton Božnar iz Polhovega Gradca. Črtomira je Novak poslal na Primorsko. Jesenovec je dejal, da zato, da bi se ga znebil, ker se ni kaj prida razumel z njim. Najbolj da se je razumel z Božnarjem. Ta je potem skrbel za radijsko zvezo s Kairom. Za nekaj časa ga je Novak poslal z radijskim oddajnikom v belogardistično postojanko v Košlanov grad pri Logu. (Po kapitulaciji Italije so Božnarja nekje pri Želimljah zajeli partizani.)

Dne 24. marca so četniki pod vodstvom Novaka, kakih 30 po številu, odšli na »propagandno« potovanje po Dolenjskem, izdajajoč se za redno jugoslovansko vojsko. Kakšno je bilo to propagandno potovanje, je Jesenovec na procesu tudi povedal. Kaplan Malovrh, ki se je tudi pridružil pohodu, je na začetku pohoda zahteval, da pobijejo vsakega partizana, ki jim bo padel v roke. Tako so prišli v župnišče na Trebelnem s partizanskimi kapami na glavah. Misleč, da so pravi partizani, sta jim hlapec in dekla izdala, da je v vasi glavni aktivist OF Pungerčan. Četniki so poslali ponj. Ta se je odzval, ko pa jih je v župnišču prepoznal je skušal pobegniti. Ustrelili so ga. Po navedbi Jesenovca so četniki na tem pohodu pobili še 6 pripadnikov NOV.

Aprila se je četniški odred vrnil v Dolomite. Jesenovec pravi, da so bili kmalu potem četniki razporejeni v različne enote. Nastali so notranjski, primorski, gorenjski in centralni odred. Četniške vrste so se pomnožile, ker so Italijani izpustili še zadnje jugoslovanske oficirje, od katerih se jih je nad 30 pridružilo četnikom. Pridružilo se jim je tudi nekaj belogardistov. Tako so četniške vrste do začetka junija narastle na kakih 80 mož, konec junija pa so štele nekaj nad 100 mož.

Spomini. Tiste junijske dni sem se zadrževal pri aktivistih okrožja Vrhnika. Naše taborišče je bilo nekje pri Ljubljanskem vrhu, že izven dolomitskega sektorja. V Dolomitih ni bilo več partizanskih vojaških enot, odred se je bil pridružil brigadam. Le nekaj aktivistov je še ostalo na starem področju, a so imeli težavno nalogo. Najslabše je bilo na ozemlju od Podlipe do Rovt in Šentjošta. Rovtarski teren smo rekli temu predelu. Tu se je bela garda najprej pojavila, zdaj pa so se tam vgnezdili še četniki. Kolikor je tamkaj še ostalo naših ljudi, so se potajili, se vdali strahu in malodušju. Znova bi jim bilo treba prižgati vero v našo stvar, jim vliti poguma v srce. Ustanovili smo nov rajonski odbor za rovtarski teren. Vanj smo poslali tri stare borce Dolomitskega odreda: Matijo Merlaka, s partizanskim imenom Mate, Avgusta Nagodeta in Ivana Malavašiča, s partizanskim imenom Jovo. Vsi trije so bili pogumni borci, hkrati pa na rovtarskem terenu domačini. Če bo kdo premaknil tamkaj skalo, jo bodo ti.

Minilo je morebiti slabih 14 dni, ko se je Jovo nenadoma spet pojavil pri nas. Sam, nekam zbeگان in kakor da ima nekaj hudega na vesti. Takega obraza pri njem še nisem videl.

»Mate in Avgust sta dezertirala, jaz pa sem komaj ušel,« je povedal na naše vprašujoče poglede.

Vrglo nas je kvišku. Mate! Avgust! Nisem mogel verjeti. Mate. Ta zagoreli, a nekam gosposki fant, čeprav je bil doma izpod Rovt. Majhno usnjarno za krzno so imeli doma. Bil je pogumen borec, nekaj časa celo četni komandir. Lep fant. Le nekam preveč samosvoj in zaprt vase. In ... ne vem, kako bi rekel. Ali ni on likvidiral Gada? Čeprav se je to moralo zgoditi, nas je vse pretreslo.

Njemu pa nič. In Avgust. Ta veliki, nerodni fant. Njegova postava se je jasno upodobila pred mano. S tisto oguljeno torbico čez ramo. Bil je bataljonski intendant. Odkar sem bil z njim, je bil intendant.

»Sta šla k belim?« sem vprašal.

»K četnikom.«

K četnikom. Drugič nas je vrglo kvišku. Po tistem opozorilu radia Svoobodna Jugoslavija smo bili že skoraj pozabili na četnike. Tiste pomladi so nam povzročali največje preglavice belogardisti, vaške straže so rasle okrog Vrhnike kakor gobe po dežju. Več opravka in težav smo imeli z njimi kakor z Italijani. Četniki pa... Njim nismo posvečali pozornosti. Sicer pa tudi slišali nismo nič več o njih. Kar dobro so skrivali svoje izdajalsko početje. Zdaj pa nena doma: četniki!

Strnili smo se okrog Jova. Kakor da nam pripoveduje napeto povest, smo ga poslušali.

»Ko smo prišli na rovtarski teren, smo si porazdelili vasi in šli vsak na svoj konec,« je pripovedoval. »Dogovorili smo se, da se bomo ponovno sestali 11. junija. Tega dne smo se res sešli. Mate nam je povedal, da se je v Podklancu (blizu Rovt) za 12. zvečer dogovoril za sestanek. Postavili naj bi nov terenski odbor OF. Čez dan smo se zadrževali v Rožmanovem gozdu, zvečer pa smo se napotili v dogovorjeno hišo. Sestanek naj bi bil ob osmih. Meni se kraj ni zdel varen, ker sem že vedel, da so v Izgarjih, kake pol ure stran, četniki. Mate pa je trdil, da ni nobene nevarnosti. Ko smo prišli v hišo, se mi je zdela stvar še bolj čudna, bilo je že po osmi uri, v hiši pa razen gospodinje nikogar. Nismo pa še dobro sedli, ko zaslišimo, da gre proti hiši skupina ljudi. Vojaški korak. Hočemo skozi zadnja vrata, tedaj pa se neznanci že pojavijo pri sprednjih. Štirje četniki. Trdno sem stisnil puško. Tedaj zaslišim: ‚Ne streljajte! Prišli smo, da se pogovorimo z vami.‘ Mate in Avgust sta obstala, zato sem tudi jaz počakal. Pregovorili so nas, da smo šli nazaj v hišo. Tam so zložili orožje v kot. Tudi Mate in Avgust sta odložila puški. Jaz pa sem jo trdo stiskal v rokah. ‚Kaj ti ne boš odložil?‘ me pobara vodja v uniformi jugoslovanskega oficirja. Predstavil se mi je kot poročnik Slovenko. ‚Boš edino ti med nami oborožen,‘ me je še zbodel. ‚Vajen sem, da imam puško vedno pri sebi,‘ sem odvrnil. Pogledal sem ga. Iz hlačnega žepa mu je molel ročaj pištole. ‚Vsaj ročaj potisni malo bolj v žep, da te ne bo izdajal,‘ sem mu pikro vrnil.

Posedli smo. Takoj se je pojavilo na mizi vino in žganje. V sobi se nismo pogovarjali nič posebnega. Toda ko smo pili, je Slovenko večkrat šel z Matejem v vežo. Tudi Avgusta je dvakrat poklical ven. Le kaj imajo tam zunaj? je greblo v meni. Ob priložnosti sem še sam pozval Avgusta v vežo. ‚Zdaj pa mi kar odkrito povej, kaj kuhate,‘ sem ga pobaral. Ni se mi mogel izviti. ‚Z Matejem sva se dogovorila, da pojdeva za kake tri dni k četnikom, da prideva do nekih podatkov,‘ je obotavljajoče se povedal. Glas ga je izdajal, da ni iskren. ‚Prav nič ti ne verjamem,‘ sem ga zavrnil. ‚Kar imaš naših dokumentov, jih daj takoj sem.‘ Dal mi jih je in sva odšla nazaj v sobo.

V sobi smo spet pili. Potem je Slovenko mene povabil v vežo. Začel me je nagovarjati, naj pristopim k četnikom. ‚Partizani bodo tako propadli,‘ je brbral. ‚Potikal se boš po hostah, lačen, raztrgan, dokler ne boš padel. Če pa greš k četnikom, boš spal po hišah, boš oblečen in sit. Tudi plačo boš prejemal. Proti Italijanom in Nemcem pa se mi prav tako borimo kakor partizani.‘ Zavrnil sem ga: ‚Praviš, da se borite proti Nemcem in Italijanom, hrano in orožje pa dobivate od belih iz Rovt, italijansko hrano. Kako se to sklada s tvojimi besedami?‘ Na obrazu se mu je brala zadrega. Ni si mislil, da vem, kako se oskrbu-

jejo. 'To je taktika,' je potem dejal. 'Italijane izrabljamo, bolj pretkani smo kakor partizani.' 'Naj bo kakorkoli,' sem rekel. 'Toda Italijani in tudi vi ste me spravili k partizanom in pri partizanih ostanem.' 'No s silo te nočemo spraviti k nam. Toda posledice pripiši sebi.'

Odšla sva nazaj v sobo. Potem sta šla z njim spet Mate in Avgust. Ko so se vrnili, se je Slovenko obrnil name:

'Ta dva sta privolila, da pristopita k nam. Pa ti?'

Pogledal sem Mateja in Avgusta. 'Da, midva pojdeva k četnikom,' je rekel Mate. Bil sem v precepu. Kako naj se izvlečem iz pasti, v katero me je spravil Mate? 'Če bosta šla ona dva, sem počasi dejal, grem še jaz. Sam ne morem ostati. Dajte pa mi tri dni, da grem po svoje stvari.' Slovenko je bil takoj za to. Dal mi je 100 lir, pol hlebca kruha in 2 klobasi. Zmenili smo se še za javko pri smreški cerkvi in smo šli vsak na svojo stran.«

Potrolo nas je, kar nam je povedal Jovo. Bilo nam je skoraj tako kakor v trenutku, ko smo zvedeli, da je kak tovariš padel. A tisti je ostal naš, še bolj naš kakor je bil prej, ko je še živel. Bolečina je vzbujala še bolj vročo ljubezen v nas. Nikoli ga ne bomo pozabili. Mate in Avgust? Tudi ta dva ne bomo pozabili. Toda ne bomo mislili nanju z ljubeznijo, spominjali se ju bomo s prezirom in zaničevanjem.

Mate, Avgust, je še kar naprej greblo v meni. Spomnil sem se februarske novice radia Svobodna Jugoslavija. Je to tisto, na kar je opozarjal radio? Mate, Avgust. Toda kako, da se Jovo ni dal pretentati? In primorski partizani tudi ne. Samo slabiči podležejo. Sta bila Mate in Avgust slabiča? Ju je premagal denar? So ju strle težave partizanskega življenja? Jova pa niso strle. Pravega partizana ne stro nobene težave.

Ko se je junija formiralo več četniških »odredov« v Dolomitih, je bilo število moštva še vedno premajhno, da bi ti odredi predstavljali kakšno vojaško silo. Tudi v propagandnem pogledu tistih 80 oziroma 100 četnikov ni kaj prida pomenilo. Zato se je začel Novak ukvarjati z mislijo, kako bi potegnil čimveč belogardistov v svojo »ilegalo«. Tudi o tem je Jesenovec na Kočevskem procesu izpovedoval. Po vrnitvi z Dolenjske je postal član telesne garde majorja Novaka in kot tak je bil navzoč na nekaterih zanimivih sestankih, ki jih je imel Novak z različnimi funkcionarji bele in plave garde. Tako je bila junija na neki kmetiji pod Rovtami večerja, na katero sta prišla iz Ljubljane dr. Šmajd in zdravnik dr. Janež, od plavogardistov pa major Novak, major Koprivica in kapetan Vošnjak. Jesenovec pravi: »Na večerji se je veliko pilo in Novak je izblebetal, da bo miniral belo gardo in spravil belogardiste v gozd.« Kmalu potem je bil ponoven sestanek na Vranjih pečinah blizu Zaplane. Na ta sestanek so prišli: major Novak in kapetan Vošnjak, komandant bele garde na Vrhniki dr. Zupan, Logar iz Zaplane, Hudnik z Loga, pa še dr. Šmajd in kaplan Malovrh. Major Koprivica je povedal Jesenovcu, da so tudi tokrat razpravljali o pristopu bele garde k četnikom.

Major Novak je hotel v noči od 10. do 11. junija potegniti k četnikom ves prvi bataljon Legije smrti (Rovte, Šentjošt, Zaplana) in še nekatere sosedne belogardistične postojanke. Na dogovorjeno javko pa je prišel samo Vošnjak. A še ta je ostal tokrat samo en dan pri četnikih, nato se je ponovno vrnil v Rovte za komandanta belogardističnega bataljona. Jesenovec pravi, da je prišla ponj deputacija iz Rovt, ker da so Italijani grozili z represalijami.

Kako da je ta Novakova namera doživela tolikšen neuspeh? V precejšnji meri zato, ker je šlo pri tej stvari za to, kdo bo koga. Major Novak, ki je bil

pristaš liberalnega tabora slovenske buržoazije, je hotel s to akcijo odtegniti pripadnike MVAC klerikalnemu vplivu, ki je v vaških stražah dominiral. Nad 85 % poveljnikov vaških straž je bilo iz klerikalnega tabora, moštva pa najbrž še več. Del klerikalcev, katerih predstavnik je bil dr. Šmajd, se je sicer ogreval za ilegalno belogardistično vojsko, ker so slutili, da se Italijanom bliža polom, pa bi se ob morebitnem izkrcanju Angloameričanov na naši obali radi pokazali z vojsko, ki se ni »kompromitirala« z okupatorji, da bi tako izigrali partizane. Toda vpliva na to vojsko niso morali prepustiti komu drugemu. Del klerikalcev pa je bil sploh proti vsaki ilegali. Klerofašisti so proti Novaku izdali celo poseben letak. V tem letaku je bilo rečeno, da tvori jedro jugoslovanske vojske, za kar so se četniki izdajali, izključno prosluli ljubljanski liberalni blok s svojo Sokolsko in Narodno legijo. Predvsem so bili proti ilegali mladci, ki so pripravljali celo umor komandanta Novaka. (Glej Dr. Metod Miščević: »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji«.)

O razprtijah glede tega je nekaj izpovedal tudi vrhovski župnik Franc Ramšak: »Neki večer so iz Šentjošta prišli v župnišče znani advokat Šmajd, kapetan Ilovar in kurat Malovrh. Z Novakom je Šmajd ta večer vodil ostre ideološke borbe za osnovanje skupne organizacije četnikov in bele garde. Tako sta se prerekala do druge ure zjutraj. Do sporazuma med njima ni prišlo. Ilovar in kaplan Malovrh sta med ostro debato natihoma izginila proti Šentjoštu ter vzela s seboj Ferjančiča, to je Adama in njegov oddajnik. Ko je Novak opazil, da Ferjančiča ni več na vrhu, je poslal za njim v Šentjošt patrolo ter Adama z oddajnikom privlekel nazaj. Naslednji dan je odšel tudi Šmajd.« (Saje: »Belogardizem« str. 731.)

Najbolj zanimiv glede tega pa je govor tajnika Slovenske ljudske stranke Rudolfa Smersuja »Slovenska legija in politične stranke v Sloveniji«, ki ga je imel dne 8. julija 1943 na sestanku Slovenske legije pri frančiškanih v Ljubljani. Med drugim je dejal:

»Vojaško poveljstvo za Slovenijo je na podlagi razlogov, da vaše straže niso sposobne uničiti partizane, sklenilo ustanoviti ilegalo, ki bo šla na Gorenjsko, Primorsko in Štajersko in se tam borila proti partizanom. Nam je bil predlog všeč in smo sklenili sodelovati z ilegalo. Ilegala se je zbirala na Notranjskem in je pred svojim pohodom sklenila poslati svoje ljudi na omenjeni teritorij, da bodo pregledali situacijo. Ko so se vrnili, so izjavili, da je taka illegala preslaba in da je treba nekaj sto ljudi za tako podjetje. Zato so sklenili, da bodo v noči med 10. in 11. junijem bataljoni Rovt, Loga in Brezovice z vsem orožjem in opremo prišli na določeni kraj, kjer bi postali jugoslovanski četniki. Italijani so to zvedeli in zagrozili z razorožitvijo vseh vaških straž. Ko je prišel dan za puč, je prišel na zborna mesto samo komandant bataljona Pavle Vidmar-Vošnjak. Drugi dan se je vrnil v postojanko in ponovno prevzel poveljstvo bataljona.«

»Kdo je to povzročil, nam je čisto jasno,« pravi Smersu dalje. »V poveljstvu sede liberalci, ki jim je naša moč trn v peti. Vprašali smo poveljstvo, zakaj je to storilo, ne da bi nas obvestilo, pa so nam odgovorili, da smo nedisciplinirani...«

S tem govorom je Smersu potrdil, da se je klerikalno belogardistično vodstvo v začetku strinjalo, da bi šla bela garda v ilegalo; ne zato, da bi se borila proti okupatorjem, temveč da bi se borila proti partizanom. Smersu priznava, da bela garda kljub podpori Italijanov ni mogla uničiti partizanov. Partizanstvo je bilo neuničljivo, ker ga je ljudstvo podpiralo, ker je bilo z ljudstvom trdno povezano. Ljudstvo je spoznalo, da je njegova rešitev samo v neizprosni boju

proti okupatorju, zato je zaničevalo in sovražilo vse, ki so sodelovali z okupatorjem. Brž ko so belogardisti sprejeli iz okupatorjevih rok orožje, so se sami izločili iz narodnega občestva. Ljudje so pljuvali nanje. Tudi laž, da se bore za vero, ni pomagala, pečat okupatorjevih sodelavcev je bil preveč očiten in naglusen, da bi jim še kdo kaj verjel. Tudi zato je vodstvo želelo zakrinkati svojo vojsko z masko ilegale, češ da se bori proti Nemcem in Italijanom. Tako si je hotelo ponovno pridobiti vsaj mrvice zaupanja. Niso se pa mogli pogoditi, kdo bo imel glavno besedo v tej vojski. Pri tem vprašanju so znova prišla na dan stara nasprotja med klerikalci in liberalci.

Bil pa je še en razlog, da Novakova namera ni uspela. Tega nista omenila ne Smersu ne župnik Ramšak. Večina pripadnikov MVAC ni hotela iz varnih postojank v negotovo ilegalo. Mnogo le-teh ni šlo v belo gardo zaradi ideološkega prepričanja, zato, »da bi se borili za vero«, temveč zgolj iz oportunitizma. V partizane se jim ni dalo, ker so se bali za svoja življenja, strah jih je bilo naporov in pomanjkanja, hkrati pa so se bali tudi internacije, zapora, požiga domačij. Da bi se temu izognili so šli k belim. V utrjenih postojankah so se počutili varne. Dolomitski partizani smo napadli Šentjošt, Log, Žažar, Koreno, pa zaradi slabe oborožitve nismo zavzeli nobene teh postojank. Kdo bi torej silil v ilegalo, v gozd, kjer so bili partizani doma. Saj so beli tudi borbe v gozdu poznali. Z deset- tridesetkratno premočjo so prišli nad nas, pa so se vrnili s krvavimi buticami. Ne, samo v gozd ne. Nekoliko se je tega razpoloženja dotaknil Jesenovec v svoji izpovedi: »S pismi smo šli v Šentjošt, Rovte, Zaplano, da bi beli prestopili k nam. Pa so nas nagnali z brezverci in da bi jih radi zvalili v hosto med partizane.

Sam je izpovedal, da je šel Vošnjak po tistem neuspelem puču v Ljubljano. Sprejel ga je general Gambara. Dejal je, da nima ničesar proti Novakovim četnikom. »Dal jim bom ločen teritorij nekje na Dolenjskem, kjer bodo lahko svobodno in z mojim pristankom preganjali komuniste in partizane. Člani MVAC enot se lahko svobodno odločijo za četnike, le seznam teh članov je treba napraviti. Odiiti pa morajo seveda brez orožja. Ne bom se zanimal od kod dobivajo orožje in hrano.« (Saje »Belogardizem« str. 732.)

Tudi o tem je Jesenovec nekaj povedal na Kočevskem procesu. Dejal je, da je prišel k njim Rudolf Žitnik. »Gardisti smo ga spremljali v dolino. Rekel je, da se mu mudi na vlak. Nad dolino smo postavili zasedo. Tedaj smo videli italijanske avtomobile, ki so se bližali. V nekem skednju pod nami je bil sestanek med Italijani, Novakom in Žitnikom. Žitnik je nato šel naprej proti Ljubljani, Novak pa se je vračal. Zabičal nam je, da o tem sestanku ne smemo nikomur nič povedati. Opazil sem, da ima v rokah pergament, na tem je bila načrtana cona Družinska vas in ozemlje na levem bregu Krke med Novim mestom in nemško mejo. Pozneje sem iz opazke majorja Koprivice spoznal, da so oficirji nezadovoljni s to cono. Bila je preblizu partizanov.«

Saje piše, da se je Novak na tistem sestanku dogovoril tudi za navidezen spopad z Italijani. Do tega spopada je prišlo 23. junija blizu Žažarja. Ljudje tam vedo o tem spopadu povedati samo to, da je bil tedaj ubit četniški oficir Lavrič. Novak ga je bil poslal v predhodnico, sam pa se je potem brez strela umaknil. »Po pričevanju četniškega sodelavca Alojzija Tometa, župnega upravitelja v Podlipi nad Vrhniko,« piše Saje, »je med Novakom in Lavričem prišlo do nekega političnega nasprotstva. Ker pa se ga je Novak zaradi tega hotel znebiti, je Lavriča poslal v borbo proti Italijanom.«

Kaže, da po tistem neuspelem puču dr. Šmajd ni več zahajal k četnikom. Pač pa je k njim začel prihajati dr. Zajc, ki je bil centralna osebnost v plavi

gardi. Jesenovec je povedal, da jim je v osebni avtomobilu večkrat pripeljal obleko in živež. Nekoč pa jim je s tovornim avtomobilom pripeljal 30 pušk.

Razprtije med Novakom in njegovimi nasprotniki so se začele v odredu. Tu je bil glavni Novakov nasprotnik Ilovar. Jesenovec je izjavil, kako je Ilovar govoril, da je Novak nesposoben za komandanta. Posledica teh njegovih intrig da je bilo dezerterstvo dveh oficirjev, pet pa jih je fingiralo bolezen in so tudi odšli. Iz Iške vasi pa da je odšlo še 14 četnikov.

Dne 4. julija so se četniki odpravili iz Dolomitov na Dolenjsko, proti svoji svobodni coni. Iz Podlike so krenili mimo Vrhniške, skozi Drenov grič, Log. Notranje gorice, kjer je bila italijanska posadka, pa skozi Podpeč v Iško vas. Vodil jih je kapetan Vošnjak Pavel. Peljal se je spredaj z osebnim avtomobilom. z njim pa še Rudolf Žitnik. Italijani v Podpeči so jih gladko spustili skozi blok. V Iški vasi, kjer so se četniki naselili po hišah, sta jih obiskala dva italijanska oficirja in se sestala s komandantom odreda majorjem Koprivico.

V Iški vasi je nezadovoljstvo četnikov z Novakovo komando doseglo višek. Morebiti je res, da so bili nekateri oficirji nezadovoljni s tako odkritim sodelovanjem z Italijani, kakor se je pokazalo na tem pohodu. Toda ker jim ni bilo do spopada z okupatorjem, so se glede tega hitro pomirili. Glavni vzrok nezadovoljstva je bil drugje. Jesenovec je dejal, da je to povzročil Ilovar, ki je začel rovariti proti Novaku že v Dolomitih. Dejansko je torej šlo le za nasprotstvo med klerikalci in Novakom. Klerikalci so poskušali Novaka onemogočiti.

Zaradi dezertiranja nekaterih četnikov in zaradi splošnega nezadovoljstva so morali nadaljnji pohod odložiti. Novak je poslal k svojim četnikom iz Ljubljane dr. Alujeviča in Žitnika, da bi jih pomirila. Nazadnje je prišel tudi sam. Po Jesenovčevi navedbi je tedaj Novak izjavil, da gre lahko domov, kdor želi, in da jih je po tej izjavi odšlo šest. Drugi so se pomirili in nadaljevali pohod proti svoji coni. Nastanili so se na Otočcu. Tu pa so ostali le do srede avgusta, nato pa krenili v Ortnek, od tam pa v Grčarice, da bi se jim pridružili četniki iz Gorskoga Kotara. Kakšna usoda jih je tam doletela, je znano.

Iz Iške vasi pa niso vsi četniki krenili proti Dolenjski. Gorenjski in primorski odred, skupaj kakih 30 mož, sta se po gozdu mimo Ljubljanskega vrha vrnila nazaj v Dolomite, kjer je še ostal tudi Notranjski odred.

Spet spomini.

Nekega popoldneva je prišel k nam Matevž, komandir kurirske postaje TV-17 (France Malavašič z Vrhniške). Že na obrazu se mu je bralo, da ima pomembno novico za nas. Matevž nikoli ni mogel skriti, kadar je prišel s kako pomembno novico k nam. Včasih se je zatajeval in govoril o vsem drugem prej kakor o tistem, kar nam bi bil rad povedal. Njegov obraz pa nas je pri tem venomer dražil: »To boste strmeli, ko boste zvedeli.« Tokrat pa se ni mogel zdržati niti minuto. Še sedel ni dobro med nas, ko mu je že ušlo:

»Danes sem videl Mateja.«

Kar zaplalo nam je po žilah. Na Mateja in Avgusta nismo mogli pozabiti. Malo nas je skrbelo, da bi nam ne pripeljala četnikov na vrat, hkrati pa je še zmeraj greblo v nas: Kako da sta dezertirala ta dva stara partizana? Za Mateja je rekel Jovo: »Mate je avanturist.« Pa Avgust? Mislim da je bila moja označba bolj pravilna: Slabiča...

»Kje si ga videl?« je vprašal Ovsov, naš sekretar.

»Slabo uro od tod,« se je Matevž smehljal s tistim svojim značilnim smehljajem, ko nikoli nismo vedeli, ali nas draži, češ, boste že videli vraga, ali nas

skuša potegniti. Nato je začel pripovedovati, kakor je znal samo on, lovec, prav toliko z besedo, kakor z roko in očesom.

»Peljal sem dva partizana k železniškemu prehodu v Bistri; sama nista vedela, kje bi se najlaže splazila čez progo. Blizu Kamen vrha zaslišimo med drevjem govorico, kmalu nato zagledamo več ljudi. Bili so oboroženi. Takoj so se mi zazdeli neka čudna vojska. Skočim za debelo bukvo in: ‚Stoj, kdo ste?‘

‚Kdo pa si ti?‘ dobim odgovor.

‚Kdo ste vi?‘ ponovno vprašam.

‚Kdo si ti?‘ mi odgovore kakor prvič.

Nekoliko pomislim, nato povem: ‚Partizan.‘

‚Mi pa smo kraljeva jugoslovanska vojska.‘

Na prave vrage smo naleteli, si mislim. In premišlujem, kaj bi. Nič kaj prijetno se nisem počutil. Mi smo trije, onih pa, vrage vedi koliko jih je, vseh niti videl nisem.

‚Koliko pa vas je,‘ prekinajo oni molk.

(Nadaljevanje)

Drobci iz spominov na Kajuha

MATEVŽ HACE

K A J U H

Vinjeta v prvi povojni izdaji Kajuhovih pesmi

P E S M I

KO SO dne 6. novembra 1943 izšle v notranjskih gozdovih njegove pesmi, se je Kajuh nadejal, da jih bo kdorkoli iz štaba XIV. divizije ocenil v divizijskem glasilu. Komisar 14. divizije Stane Dobovičnik-Krt, montanist, doma z Vrhnike pri Ljubljani, je imel izmed nas vseh še največ posluha za glasbo in pesmi. Dobovičnik je Kajuhu obljubil v prisotnosti celotnega divizijskega štaba, da bo napisal o njegovih pesmih obširno in temeljito oceno. Čas je potekal in Kajuh je večkrat negodoval nad Dobovičnikom, češ obljubil je, obljube pa ne izpolni. Po borbi v Grahovem dne 23. novembra 1943 mi je Kajuh dejal: »Tovariš Matevž, daj, reci no Stanetu, naj si vzame čas in naj dobro prebere moje pesmi, pa naj že vendar enkrat napiše oceno.« Očitno mu je bilo mnogo do tega.

Staneta sem pred Kajuhom zagovarjal:

»Saj vidiš, koliko dela imamo: načrti za borbe, reorganizacija divizije, zbiranje naših oddelkov — saj se je npr. 13. brigada, ki je pred nemško oktobrsko ofenzivo štela 1350 mož, skrčila na 250—280 mož. Vse drugo je v borbah popadlo, deloma se kje zabunkalo, in kar jih je še ostalo, so se razhajkali kdo ve kam. Izgubili smo tudi dosti opreme in orožja.«

Tiste dni smo delali zares tudi po 14 do 18 ur dnevno.

Kajuh do borbe dne 23. novembra 1943 ni vedel, da je v Grahovem med domobransko posadko tudi pesnik France Balantič. Šele nekaj ur potem, ko je v postojanki skupaj z drugimi domobranci vred zgorel tudi Balantič, mu je divizijski kurir povedal, kaj se je zgodilo, in pripomnil: »Pa bo enega manj, ki je zlagal pesmi.«

Kajuha je Balantičeva usoda prevzela. Dejal je članom divizijskega štaba:

»Pa bi ga bili vendar le kako pregovorili, da bi se bil predal.«

Komisar Stane Dobovičnik-Krt mu je odvrnil:

»Saj smo jih trikrat pozvali, naj se vdajo, pa se niso hoteli. Še tako se je borba zavlekla.«

*

Kajuhove pesmi so ob izidu zbudile med borci in ljudstvom tako zanimanje, da so jih hoteli vsi imeti. Naši divizijski kurirji so jih na svojih poteh kazali tudi borcem v drugih enotah in ljudem po vaseh. Zato smo iz brigadnih štabov kar naprej prejeli pisma, zakaj štab divizije ni poskrbel, da bi bile pesmi izšle v večji nakladi.

Zaradi tega, pa tudi zaradi drugih naraščajočih potreb, posebno zaradi tiskanja divizijskega glasila in raznih brošur se je štab divizije odločil, zgraditi na skritem prostoru v gozdu svojo lastno divizijsko »tehniko«. Nalogo, najti prostor in čimprej postaviti leseno barako, je štab zaupal naslednjim divizijskim kurirjem: Jakobu Kotniku, pok. Ludoviku Gregoriču, Francetu in Janezu Žnidaršiču in mojemu bratu Francetu Hacetu. Le-ti so kot domačini iz Podcerkve v Loški dolini dobro in temeljito poznali vsak kotiček v naših notranjskih gozdovih. Ti kurirji so na področju Ogulja in Lašnika nad Loško dolino postavili leseno barako na gozdni parceli Janeza Žnidaršiča, v tako imenovanih »Lužarjevih smrekah«. Za vodjo tehnike so določili tovariša Lada Kiauto. Skrbel naj bi za tiskanje divizijskega glasila in brošur ter za ponatis Kajuhovih pesmi. Domači kurirji so nanosili tjakaj precej hrane. Ko pa bi zmanjkovalo mesa, naj bi si tovariši iz tehnike pomagali z mesom divjadi, saj srnjadi in jelenjadi na tem področju ni manjkalo.

Nekaj dni po borbi sem v spremstvu divizijskega kurirja obiskal kurirje v tej baraki. Pri tem sem si dovolil šalo, da sem pred barako spustil iz pištole nekaj strelcev in jih prestrašil.

Po borbah v Laščah v začetku decembra 1943 smo dobili od Glavnega štaba nalogo, naj se 14. divizija premakne na Kočevsko. Zaradi tega smo na seji štaba divizije sklenili, da opustimo divizijsko tehniko v »Lužarjevih smrekah«, in tako je šel po vodi tudi ponatis Kajuhovih pesmi.

V baraki naše tehnike je bila potem kurirska postaja, ki je imela zvezo s primorskimi kurirskimi postajami.

Tisti dan, ko je France Balantič storil v goreči Krajčevi hiši v Grahovem svoj nesrečni konec, je dal divizijski kurir Ludovik Gregorič v Remžgarjevi gostilni v Žerovnici, kilometer stran od Grahovega, neki aktivistki iz ljubljans-

ske okolice izvod Kajuhovih Pesmi. Aktivistka je kurirja izpraševala, če ve, kateri od obeh pesnikov je večji: Kajuh ali Balantič.

Kurir je zanosno odgovoril:

»To bo pa naš komisar Krt vedel in razsodil.« Nato je dodal: »Balantič naj bi bil prišel k nam, pa bi ostal živ.«

*

Kulturna in propagandna skupina XIV. divizije je bila zelo delavna. Področje njene aktivne dejavnosti na osvobojenem ozemlju na Notranjskem so bili kraji: Stari trg, Lož, Markovec, Vrhnika, Viševek, Pudob, Iga vas, Kozarišče, Podgora, Šmarata, Dane, Nadlesk, Podcerkev, Gorenje jezero, Lipsenj, Žerovnica in Babno polje. Na vseh njenih prireditvah je nastopal in recitiral svoje pesmi tudi Kajuh. V Podcerkvi, moji rojstni vasi, so po končanem mitingu kulturno in propagandno skupino skupaj s Kajuhom navdušeno sprejeli. V gostilni Janeza Žnidaršiča so nam postregli z vsem, kar so premogli, ob poskočnih zvokih harmonike pa smo tudi zaplesali. Veseli in dobre volje smo se v prijetni družbi zadržali pozno v noč, in ko smo se vračali v grad Snežnik, mi je Kajuh dejal: »Veš kaj, tvojih veselih vaščanov pa zlepa ne bom pozabil.«

Tako so naši Notranjci Kajuha poznali povsod, kamor smo šli in koder smo hodili.

Po našem porazu dne 3. novembra 1943, med krajema Zavodne in Jermedolom, v bližini Babnega polja, zadnje slovenske vasi pred hrvaško mejo, kjer smo zgubili, ko smo šli čez cesto in čez valovito goljavo, precej borcev in opreme, je Kajuh dejal, da bo zložil o tem dogodku balado. Komandant divizije Mirko Bračič je menil, da o naših porazih pač ni treba zlagati kakšne pesmi.

»Ne zdaj — po vojni bi jo zložil,« je odvrnil Kajuh.

*

Kajuhove pesmi — takrat še v redkih izvodih prve izdaje — izdelane v zakonspirirani gozdni tehniki, so zaradi svoje umetniške vrednosti v nekaterih primerih rabile tudi kot blago za zamenjavo za razne potrošne dobrine. Tako jih je divizijski kurir Janez Pirc meseca marca 1944 v Turičniku v Mislinjski dolini »pretopil« pri neki kmečki lepotici-terenki za srajco, spodnje hlače in tri pare nogavic. Ko je te reči dobil, je vzkliknil: »Saj to je preveč za tako drobno knjižico!« France, drugi divizijski kurir, je dal zvezčič Kajuhovih pesmi neki kmetici nad Kotljami za stare, ponošene moževe čevlje in pet domačih klobas. Preden jih je zamenjal, si je pesmi s svinčnikom prepisal na papir. Na plesu na Razboru meseca maja 1944 je tudi prepis pesmi dal nekemu dekletu.

*

Kajuh se je povsod za vse zanimal. Vse je hotel vedeti in izvedeti. Kurirje je spraševal o njihovem socialnem poreklu, o življenju in delu. Z vaščani se je rad pogovarjal o delu, letini, živini, zdravju in o vsem, na kar je nanesel pogovor. Po hišah je rad prelistaval Mohorjeve in Vodnikove koledarje. Čudil se je, da ima na Notranjskem toliko hiš Gregorčičeve Poezije in Aškerčeve Balade in romance. Več divizijskih kurirjev mu je zdeklamiralo Gregorčičevi pesmi Soči in Kmetški hiši.

Vsi borci 14. divizije so Kajuha imeli radi, ker je bil res pravi revolucionarni pesnik. S svojimi spodbudnimi, lahkokrillimi verzi jim je znal krepiti borbenega duha in neomajno vero v lepšo bodočnost našega naroda. Živel je

med nami v najhujših vojnih letih, se pogovarjal z nami in delil z nami vse neštete težave in napore v nemški oktobrski ofenzivi leta 1943 in na legendarnem februarškem pohodu 14. divizije na Štajersko leta 1944. Padel je 22. februarja 1944 v bližini svojega rojstnega kraja v šoštanjski okolici. Pet minut pozneje smo člani štaba divizije skupaj s kurirji pregnali Nemce z Žlebnikove domačije, od koder je padel smrtonosni strel. Neposredne priče Kajuhove smrti smo razen komisarja divizije Staneta Dobovičnika-Krta, ki je padel meseca marca 1944 in ni utegnil napisati ocene njegovih pesmi, še France Bavec (Gregorin), Tone Žnidaršič (Mezinov) in jaz, vsi trije iz Podcerkve. France in Tone sta izkopala na Žlebnikovem vrtu jamo, v katero so drugi tovariši zagrebli Kajuha skupaj s padlim štabnim kuharjem Adamičem, doma iz Sodražice.

Mladi slovenski pesnik Karlo Destovnik-Kajuh je svoje revolucionarno prepričanje in veliko ljubezen do domovine najlepše izpričal z verzi v pesmi Materi padlega partizana:

*Lepo je, veš, mama, lepo je živeti,
toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!*

V Katakombi

ALOJZ RAVBAR

ILEGALNA tehnika »Svoboda« je bila skrita v skalnatem pobočju Mrzlega hriba, uro hoda od zaselka Griže. Stene in svod podzemeljske votline so bili vlažni in mestoma je mezela talna voda ter se zbirala v majhnih kotanjah na tleh, popodenih z brunovjem; vzdolž prednje stene sta bila dva pograda, drug nad drugim, postлана s praprotnjo; v desnem kotu je stala grobo zbita mizica in na njej kuhalnik na petrolej, zraven pa je stalo vedro z vodo; na polici so bile menažke, žlice, dva velika lonca, ponev ter še nekaj drugega jedilnega in kuhinjskega pribora; na klinu, zabitem v skalno razpoko, je visela ugasla rudarska svetilka; ob levi steni je stala velika miza iz neoskobljenih desk, na njej pa velika karbidovka, ki je s svojo acetilensko lučjo dan in noč razsvetljevala votlino.

Tu je ob slabi razsvetljavi, v neznosnem zraku in ob pomanjkljivi hrani živelo in delalo šest mladih ljudi: vodja tehnike Mitja in njegovi sodelavci, Jan, Tomo, Grenki, Vera in Irena. Z njimi so delno delili njihovo življenje štirje kurirji: Taras, Lev, Bojan in Svarun.

Nekega poznega večera je bila šestorica spet vsa zaposlena. Tomo je sukal rotarko, iz katere je prihajala nova številka Radijskega poročevalca, Irena je posamezne izvode ročno zlagala na kup, Grenki pa je lepil na zavoje naslove terenskih organizacij, ki so jim bili namenjeni. V enakomerno udarjanje rotarke in šelestenje papirja se je vpletalo klepanje pisalnega stroja: Vera je tipkala matrico za prihodnjo izdajo Radijskega poročevalca. Seženj od nje je sedel Jan pri radijskem aparatu na akumulator, poslušal poročila iz Moskve in s presenetljivo spretnostjo metal na polo papirja stenograme. Na drugem koncu mize je sedel Mitja in sestavljal vsebino za nov letak, ki naj bi ga čimprej razširili med ljudi na tistem področju.

Z gornjega pograda je prihajalo sopenje spečih kurirjev, ki bodo še pred svitom odnesli na teren Radijski poročevalec in letake. Kurirji so bili edina zveza med tehniko in terenom: prinašali so rokopise, papir, hrano in druge potreščine, odnašali pa so vse, kar se je natisnilo v tehniki.

Ta kraj so Mitja in njegovi tovariši imenovali Katakomba. Sem so se za-tekali, kadar se niso imeli kam umakniti pred sovražnikom. Tu so ostajali, dokler je trajala sovražna ofenziva, nato so se vrnili v Griže, kjer so sicer delali v nekem bunkerju. Toda pred mesecem dni so beli izsledili, kje delajo, in malo je manjkalo, da jih niso zalotili v bunkerju. Od takrat so delali v tej votlini. Tu pa je bilo vse prepojeno z vlago in duhom po tiskarski barvi, vse je bilo zavito v zelenkasto sivo svetlobo, ki jo je širila karbidovka, ki je tem mladim ljudem odžirala že tako pičlo količino kisika in izločala strup, ki jim je razglojal pljuča in ostalo telo.

»Beneške galeje in svinčene celice so bile komaj senca v primeri s to katakombo,« je nekega dne rekel Grenki pol za šalo, pol za res.

Zdaj se je Mitji spet zameglilo pred očmi. Tedaj je položil svinčnik na polo papirja, ki je ležal pred njim, oprl komolce na mizo, si podprl čelo z dlanmi in zamižal.

Tako je storil često, kadar se ga je polotila slabost, ki je izhajala iz njegove bolezni.

Že tri leta je prebil v takih in podobnih brlogih; že tri leta je vdihoval smrad karbida, petroleja, špirita, lojenih sveč in tiskarskih barv. Njegovo zdravje je bilo razmetano po nešteti podobnih katakombah.

Začel je bil v mestu. Tudi tam je pomagal pisati in tiskati. Delal je v kletah, na podstrešjih, v plesnivih, brezzračnih bunkerjih. Nekega dne so ga poslali iz mesta z nalogo, da organizira in vodi neko ilegalno tehniko. Od takrat je veliko doživel. Nekajkrat je bila njegova tehnika izdana, nekajkrat pa jo je sovražnik odkril po naključju. Dvakrat se je edini rešil iz izdane tiskarne. Drugič mu je drobec italijanske bombe izbil levo oko. Vse, kar je bilo v tiskarni, je sovražnik uničil. Ko se je vrnil iz bolnišnice, je začel na novo. Dobil je nove tovariše v pomoč in z njimi začel širiti letake, napisane z roko. Potem so jih razmnoževali na pisalni stroj, na šapirografski koži, nato na ciklostil in končno so dobili star ročni tiskarski stroj na nožni pogon. Toda že teden dni nato so Nemci odkrili tiskarno in jo uničili. In spet je bilo treba začeti skraja. Spet se je z neupogljivo voljo lotil dela. Delal je dan in noč ob petrolejkah in karbidovkah, ob nezadostni hrani in v strahu, da jih bo prej ali slej spet izsledil sovražnik, ki je z vso zagrizenostjo stikal tudi za ilegalnimi tiskarnami. Delal je z vsemi svojimi silami in z zavestjo, da opravlja nalogo, ki ni nič manjša od naloge, ki jo ima borec na položaju.

Toda nekega dne je začutil, da z njegovimi pljuči nekaj ni več v redu. Odšel je k zdravniku. Rak na pljučih. To razodetje ga je sprva silno prizadelo. A polagoma se je sprijaznil z mislijo na to, kakor se pač človek navsezadnje sprijazni z vsakim zlom, če je neubranljivo. Poslej je vse bolj čutil, da mu pohajajo mladostne sile in da ne bo več dolgo vzdržal. A kljub temu ni popustil. Nasprotno. Neugnano je delal dalje, kot da bi hotel narediti čimveč, preden leže in ne vstane več. Neutrudljivo je pisal članke, narekoval, tipkal, tiskal in hkrati spodbujal svoje tovariše.

Zdaj se je zganil, odprl oči in se zagledal v Vero, ki ji je kdaj pa kdaj od utrujenosti omahnila glava na prsi.

»Lezi malo, Vera, odpočij se,« je nazadnje rekel; »bom jaz tipkal dalje.«

»Saj nisem trudna,« je tajila in pohitela z delom.

Spet se je zamislil. Toda misel mu je obtičala kakor trudna noga v težki ilovici. Tedaj mu je spet udarilo na uho enakomerno in enolično plinkanje, ki je prihajalo iz ozadja votline. Tam nekje, v tistem temnem kotu, kamor ni segla svetloba karbidovke, je dan in noč v natanko enakih presledkih cepala kaplja za kapljo izpod svoda v nevidno lužo. Kadar je prisluhnil temu plinkanju, so ga vselej obšli neprijetni občutki. Včasih je imel občutek, ki ga je imel japonski kaznjenec, ki so mu na ostriženo glavo pustili kapljati vodo tako dolgo, dokler ni zblaznel zaradi vnetja možganov. Zdaj pa ga je to plinkanje spominjalo na pretakanje kapelj v klepsidri, vodni uri. Vsaka kaplja — drobec časa manj.

Ta misel ga je spet spomnila na njegovo bolezen. Da bi se je otresel, je začel pisati.

Spet bo šla njegova pisana beseda med ljudi, jih spodbudila k vztrajnosti v njihovem težkem boju, jim vlivala vero v zmago in v lepšo prihodnost.

Ko bi vsaj svobodo dočakal! si je vse pogosteje zaželel. Zdaj je jesen, je razmišljal, prihodnjo pomlad bo gotovo konec vojne. Beograd je že osvobojen, preden bo prišlo poletje, bo gotovo osvobojena tudi njegova Ljubljana.

Trdno je upal, da jo bo vsaj še enkrat videl.

In to upanje mu je vlivalo moč, da je lahko vztrajal na svojem mestu kot borec, zvest stvari, za katero je žrtvoval vse najdražje, kar je imel: svoje mlado življenje.

Luka Tomanović:
*Spomenik padlim
borcem v Kotoru*

V madžarskih zaporih

Pripoveduje spomeničar Štefan Horvat (pd. Glavačev Štef) iz vasi Trnje v beltinski občini, ki je bil leta 1941 član okrožnega komiteja KPS za Prekmurje.

PETINDVAJSETI oktober 1941. Teden dni je minilo od tragične smrti narodnega heroja Štefana Kovača-Marka, sekretarja okrožnega komiteja KPS in voditelja ljudskega upora v Prekmurju. Za rešetkami soboškega gradu so bili že več kot mesec dni naši vodilni aktivisti iz Prekmurja. Madžarskim fašistom je ob učinkoviti podpori domačih izdajalcev uspelo aretirati skoraj ves vodilni kader, kar je imelo zelo hude posledice za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja v Prekmurju.

V soboškem gradu so zasliševalci strahovito mučili naše tovariše, da bi izsilili od njih priznanja o organizaciji OF in njenih sodelavcih. Z narodnim herojem Vinkom Meglo, članom OK KPS, sva bila dogovorjena, da zapustiva Prekmurje in se sestaneva na desnem bregu Mure. Živel sem v ilegali. Zgodaj zjutraj 25. oktobra 1941 sem šel proti domu v Trnje, da vzamem najnujnejše stvari in odidem na dogovorjeno mesto. Ko sem bil že pri vratih, sem zaslišal: »Stoj, roki kvišku!« Pogledal sem naokrog. Nekaj puškinih cevi je bilo grozeče uprtih vame. Na beg ni bilo mogoče misliti, ker bi se takoj prerešetan zrušil. V zasedi so bili žandarji in detektivi. Na čelu agentov je bil neki Novak (kakor sem pozneje izvedel), po činu major, ki je govoril bolj slabo srbskohrvatski jezik. Močno so me zvezali in posadili v staromoden avto. Kmalu sem se znašel v soboškem gradu. Privedli so me v posebno sobo, ki je bila pripravljena za mučilnico.

Zasliševalci so pričeli. »Horvat, kar priznaj, da si bil član OK KPS, saj tako vse vemo,« je govoril vodja zasliševalcev Novak. »Povej nam, kje je Miško Kranjec, in nič hudega se ti ne bo zgodilo.«

Bil sem pripravljen na vse in od agentov nisem pričakoval milosti. Odločno sem jim povedal, da mi ni znano, kje je književnik Miško Kranjec. Minila jih je potrpežljivost. Privezali so me za stol, mi zavezali oči in me začeli pretepati z gumijevkami po nogah in podplatih.

»Kje je Miško Kranjec? Boš spregovoril ali ne, mi te že naučimo govoriti,« se je drl Novak. Udarci so padali vsevprek. Ne vem več, koliko časa so me mučili. Vem samo to, da sem se zjutraj znašel na neki slami, ko sem prišel spet do zavesti. Poleg mene sta stala neki vojaški zdravnik in vodja agentov Novak. Slišal sem, kako sta se pogovarjala. »Ne smete ga tako tepsti, ker bo sicer izdihnil,« je rekel Novaku madžarski vojaški zdravnik. »Res smo ga precej zdelali, saj je samo na podplate dobil 500 udarcev,« je odvrnil vodja mučiteljev. »Pa kaj zato, saj si drugega ne zasluži kot smrt, ta bandit komunistični,« je izjavil Novak.

Popoldne so me odvedli v sobo, kjer so bili še drugi tovariši. Bili smo vsi obrnjeni proti steni in se nismo smeli med seboj pogovarjati. Toda žandar, ki je bil v sobi, ni bil posebno strog, zato smo se sprva začeli sporazumevati z gibi, potem pa tudi s kakšno tiho besedo.

Tretji dan mojega jetništva okrog 7. ure zvečer so me spet odpeljali v mučilnico. V sobi so bili trije agenti in Novak z njimi. Ponovno so me začeli izpraševati: »Horvat, ali si komunist?« je vprašal Novak. »Da, komunist sem in

komunisti so pošteni ljudje, ki se borijo za novi družbeni sistem, v katerem ne bo ne siromakov ne bogatinov,« sem rekel. »To vam povem in nič drugega.«

Novak je vzkipeł. »Še celo predrzen je.« Spet so me privezali za stol. Zaslíševalci so pobesneli. Udarec za udarcem je padal po mojem telesu. Vmes pa so kričali: »Je Miško Kranjec tudi sodeloval pri tiskanju letakov, trganju telefonskih žic itd.? Kdo je zažgal v Dolnji Lendavi žito? Od kod si prinesel šapirograf za razmnoževanje letakov?«

Čez nekaj časa udarcev nisem več čutil. Pogreznil sem se v temo. Onesveščene ga so me spet odnesli na tisto slamo.

Drugi dan popoldne so me spet odvedli v sobo, kjer so bili naši tovariši. Nenadoma se je v sobi pojavilo kakih 9 gestapovcev in Novak med njimi. Iz njihovih prezirljivih pogledov smo zaslutíli, da pripravljajo nekaj posebnega. Zvečer okrog 8. ure sem se spet znašel v mučilnici. V sobi je bil Novak in še en detektiv. Čez nekaj časa pravi Novak: »Horvat, srečo imaš, da nimamo več časa za izpraševanje. Vemo pa, da si vsega kriv, kar smo te izpraševali, pa čeprav nisi priznal. Sicer pa si priznal, da si komunist, pa orožje smo našli pri tebi, kar je dovolj za smrtno kazen.«

Potem mi je prebral zapisnik in zahteval, naj ga podpišem. Zapisnika nisem podpisal.

Naslednjega dne nekako ob 9. uri so nas vse zapornike poklicali v sodno dvorano, ki so jo pripravili v murskosoboškem gradu. Dvorana je bila nadvse svečano opremljena. Vsenaokrog so visele zavese, največ v črnih barvah, na mizah, ki so bile podobne cerkvenim oltarjem, so poleg električnih luči gorele še sveče. Zdelo se mi je, ko da zaseda srednjeveško inkvizitorsko cerkveno sodišče, le da takrat še ni bilo električnih žarnic. Sodniki so bili oblečeni v ne- kakšne dolge črne halje. Sprva sem mislil, da so to duhovniki in da sodniki šele pridejo. Nekdo je s slovesnim glasom začel brati obtožnico... Štefan

Cvetko, Evgen Kardoš in Koloman Cigit so bili obsojeni na smrt z obešenjem (zadnjemu je bila na intervencijo Mikloša Hortyja, poglavarja madžarske države, smrtna kazen spremenjena v dosmrtno ječo, ker je bila njegova žena tik pred porodom). Drugi so bili obsojeni na zaporne kazni, medtem ko mene in nekatere drugih tovarišev še niso obsodili.

Dne 31. oktobra 1941 ob 15. uri smo bili navzoči pri usmrnitvi obeh obsojencev na grajskem dvorišču. Nas zapornike so močno zvezane po dva in štiri razmestili blizu vešal. Krvnik iz Budimpešte je opravil svojo nalogo. Štefan Cvetko je pred smrtjo vzkliknil: »Bratje, svoboda se bliža, a nedolžne žrtve padajo!«

Prvega novembra je snežilo. Okrog 5. ure popoldne so nas vklenjene odgnali na železniško postajo v Murski Soboti. Porazdelili so nas po vagonih. V kupeju sva sedela z Nacetom Cvetkom iz Trnja. Zraven naju je bil agent. Ta nama je ponudil celo cigarete in dejal, naj se nikar ne bojiva, ker smrtnih obsodb ne bo več. Potem je pogledal v kupe vodja našega vlaka in naju ozmerjal z najgršimi izrazi. Agent se je zanimal, kaj je vzkliknil Štefan Cvetko pred smrtjo. Besedilo je znal, ni pa vedel pomena besed. Pojasnila sva mu. Potem je večkrat ponovil besede: »Bratje, svoboda se bliža, a nedolžne žrtve padajo!«

V jutranjih urah 2. novembra smo prispeli v Budimpešto. Na postaji je bilo malo ljudi. Nekateri so nas začeli oblegati in na vse grlo vpiti: »Komunistična banda, ki je hotela porušiti našo lepo državo sv. Štefana! Obesite jih, postrelite jih!« Odpeljali so nas v vojaške zapore in nas porazdelili po precej velikih sobah (5—6 v vsako sobo), v katerih so bili zaprti kriminalci. Ti kriminalci so bili ljudje raznih narodnosti: Madžari, Francozi, Rusi, Poljaki, Čehi, Nemci in Romuni. Vsi so bili mrkih obrazov. Večidel so bili obsojeni na visoke zaporne kazni od 10—20 let. Kriminalci so hodili na delo in se opoldne in zvečer vračali v sobe. V sobi smo bili štirje politični jetniki: Martin Hanc, Jožef Vuk, Nace Cvetko in jaz. Včasih smo zvečer kaj zapeli, seveda bolj potihoma. Večkrat je zaorila Bilečanka. Kriminalcem je bilo to zelo všeč in so nas nagradili s slabimi cigaretami. Tako je potekalo življenje v zaporu kakih 6 mesecev. Hrane smo dobivali zelo malo, in to samo zjutraj in opoldne, medtem ko večerje nismo imeli.

Po šestih mesecih so nas iz vojaških zaporov v Budimpešti premestili v kaznilnico Vac. To je ogromna kaznilnica, ki stoji ob glavni cesti Dunaj—Budimpešta. Zgradba lahko sprejme nekaj tisoč kaznjencev. Kaznilnica v Vacu je ena izmed največjih v srednji Evropi, močno zavarovana z zidovi in železnimi pregradami. V kaznilnici so takrat bile razne delavnice in celo tiskarna.

Prignali so nas v dolg, temen hodnik in začeli klicati po seznamu. Zaprli so nas v samice. Določili so me v celico, kjer je že bil en zapornik iz podkarpat-ske Rusije, po imenu Anton. Sprva sva si bila nezaupljiva, a sva se kmalu spoprijateljila. Režim v jetnišnici je bil zelo strog, vendar smo kljub temu navezali stike z zunanjim svetom. Za božič 1942 smo se kaznjenci morali udeležiti maše v kaznilnici. V kapeli, ki je bila podobna nekakemu skladišču, so bili zbrani kriminalci v raševinastih haljah. Imeli so sestavljen pevski zbor, ki ga je vodil neki učitelj, obsojen na dosmrtno ječo. Pravili so, da je spustil v zrak neki most na reki Tisi, v trenutku, ko je nanj privozil vlak. Peli so latinske pesmi. Sredi kapele oziroma cerkve so imeli svoj prostor pazniki in vsi dostojanstveniki tega zopora. Pazniki so bili oblečeni v črne uniforme s svetlimi gumbi. Nekateri so imeli tudi sablje. Ko je pevski zbor zapel nekaj pesmi, je

govoril madžarski duhovnik. Začel je nekako takole: »Vse naokrog nas divja vojna vihra, mi pa smo lepo tu v zatišju in služimo bogu, ki nam bo rad odpustil naše grehe, če se resnično spokorimo. Saj je znano, da je mnogo svetnikov, ki so bili dolgo let v zaporu in so pozneje postali najbolj znani svetniki med ljudmi...«

Dogodki na svetovnih bojiščih so se obrnili v prid zaveznikom. Po hudem porazu Nemcev pred Stalingradom je marsikdo izmed vodilnega osebja v jetnišnici začel dvomiti v nemško zmago. Navezali smo stike z nekaterimi pazniki, ki so nam zaupno pripovedovali novice z bojišč.

Nekega dne sem se javil na zdravniški pregled, zakaj živci so mi začeli popuščati. V kaznilniški bolnišnici je bil star zdravnik, ki so ga imenovali svetovalec (Tandeuš), toda odločilno besedo je imel vojaški zdravnik, ki mu je bilo kaj malo mar za obolele kaznjence. Kakih 70 zapornikov se nas je zbralo za pregled ob določeni uri. Dolgo smo čakali zdravnika. Ko je končno le prišel, nas je razvrstil po vojaško. Šel je okrog nas in vsakega vprašal, kaj mu je. Pregledal pa ni nikogar. Ko je končal, je izjavil: »Sem na pregled naj pride samo tisti, ki hoče čez pol ure umreti.« Odslej smo se izogibali zdravniškega pregleda.

Vsem političnim jetnikom, ki še nismo bili sojeni, je bilo nekega dne sporočeno: »Čez nekaj dni se bo proti vam začela sodna obravnava. Prišli bodo sodniki iz Budimpešte. Vsi se spovejte svojih grehov, ker ne veste, kaj vas še čaka. Lahko si najamete tudi zagovornike.«

Prišel je dan sodne obravnave. Razpravo je vodil preiskovalni sodnik iz Budimpešte. Na mizi so gorele sveče. Jetniki smo pozorno poslušali, česa nas dolžijo. Sedem dni je trajala razprava, zvrstili so se govori sodnikov, državnega tožilca in zagovornikov.

Državni tožilec je zahteval za vse najstrožjo kazen, zame pa kar smrtno kazen: »Štefan Horvat, ki je sam priznal, da je komunist, naj se kaznuje s smrtjo!«

Nekaj dni potem sem preživel v veliki negotovosti. Ponovno so nas pozvali v dvorano, da nam preberejo obsodbe. Živci so mi bili napeti kot struna in srh me je spreletaval po vsem telesu. Ali bo res smrtna kazen? Ali morda dosmrtna ječa? sem premišljeval. Prvo pomeni skorajšnjo smrt, drugo pa veliko upanje v življenje, zakaj prepričani smo bili, da bo fašistične Madžarske kmalu konec.

»Horvat Štefan se kaznuje na 15 let strogega zapora,« sem zaslišal. Oddahnil sem se in se počutil, ko da je že svoboda.

»Srečo imaš, Horvat,« je še dejal državni tožilec. »Dobil si samo 15 let, čeprav si s svojim delovanjem proti kroni sv. Štefana zaslužil smrtno kazen.«

V letu 1943 so Madžari sestavljali nekake delavske bataljone iz političnih in drugih kaznjencev in jih pošiljali na vzhodno fronto. Vsem so obljubljali, da bodo po končani vojni oproščeni. Režim v jetnišnici se je izboljšal. V celici sem bil skupaj z dvema domačinoma iz Trnja v Prekmurju. Sedaj mi je bilo mnogo lažje prenašati tegobe jetniškega življenja. Navezali smo stike z glavnim paznikom. Ta nam je včasih tudi pomagal. Najbolj mučne pa so bile nedelje in prazniki. Takrat so nas namreč po kosilu zaklenili in ostali smo brez večerje. Tišino, morečjo tišino je motil samo glas nekega opernega pevca, zaprtega v drugi celici.

Nekako v drugi polovici avgusta 1943 so nas obvestili, da pojdemo na delo. Kam, niso povedali. Slutili smo, da nas bodo verjetno poslali s kazenskimi

bataljoni na fronto. Bil sem zadovoljen in sem sklenil, da bom izkoristil prvo priložnost za pobeg k Rusom, kot so storili že mnogi drugi politični zaporniki. Toda v kazenski bataljon nisem prišel, ker me je zadel skoraj popoln živčni zlom. Nič več nisem mogel spati in potrebna je bila nujna zdravniška pomoč. Glavni paznik je bil dober z menoj. Zaprošil sem ga, naj mi pomaga. Uspelo mu je, da me je sprejel upravnik jetnišnice. Ker sem le delno obvladal madžarski jezik, so določili tolmača. Bil je to neki učitelj iz Vojvodine, tudi politični kaznjenec, predvojni komunist, s katerim sem bil povezan. »Ali me pošljite na zdravljenje, ali pa me ugonobite,« sem izrazil svojo prošnjo upravniku jetnišnice.

Čez deset dni sem se vkljenjen v spremstvu stražarja odpeljal v Budimpešto, ki je oddaljena kakih 50 km od Vaca. Po eni uri vožnje sva prispela v glavno mesto, kjer me je pustil v bolnišnici. Tu so me dali v manjšo sobo, v kateri sta že bila dva zapornika.

Še dolga je pripoved Štefana Horvata. Njegova zaporniška pot se je končala šele o božiču 1944. leta, ko je jetnike osvobodila Rdeča armada.

Proces proti nemškim žrtvam fašizma

H. P. R.

DNE 29. novembra 1962 se je začel pred zahodnonemškimi zveznimi upravnimi sodiščem v zahodnem Berlinu proces o prepovedi »Združenja preganjanih po nacizmu«, v nadaljevanju kratko »ZPN«. ZPN so ustanovili leta 1946 preživeli interniranci fašističnih koncentracijskih taborišč in po svojih ciljih je ustrezalo določbam potsdamskega sporazuma, po katerih naj bi nemški narod »obnovil svoje življenje na demokratični in miroljubni podlagi«, »da Nemčija nikoli več ne bi mogla ogroziti svojih sosedov ali ohranitve miru vsega sveta«.

V praksi vsakdanjega življenja pa se je delo ZPN naravno osredotočilo na tisto, kar so v nemškem birokratskem jeziku zelo nepremišljeno in nekoliko cinično imenovali »reparacije«. Šlo je za malo vojno, ki je z uveljavljanjem tako imenovanega »reparacijskega zakona« dosegla zelo skromno zmago.

Načelno niso dobili odškodnine vsi nežidovski pripadniki vzhodnoevropskih držav, ker so bili — tako so utemeljevali to zahodnonemški zakonodajalci — odpeljani v fašistična prisilna delovna taborišča »ne iz političnih razlogov, marveč pod pritiskom potreb vojnega gospodarstva«; prav tako so se bonški zakonodajalci postavili na stališče, da Zahodna Nemčija ne bo izplačala odškodnine nobenemu resničnemu ali dozdevnemu borcu odporiškega gibanja, ki so večinoma brez obsodbe več let prebili v nemških kazenskih ali »poboljševalnih« ustanovah in ki so jih zdaj krstili kratko za »nacionalne preganjance«. Šele če so bile takšne nenemške žrtve nacizma pretepeane do pohabljenosti ali če so kako drugače izgubili večino svoje delazmožnosti, jim je zahodnonemški »reparacijski zakon« priznal rento, ki je bila večinoma malenkostna. Odškodnino so dobili predvsem izključno tisti Židje iz Vzhodne Evrope, ki so preživeli mučenje in ki so postali brezdomci, ker so jih izselili ali ker so zbežali. Toda tudi ta odškodnina za žrtve nacizma, ki so izgubile državljanstvo, se je nanašala samo na izgubo njihove svobode, zdravja in družinskih hranilcev. Odškodnine za zemljišča, pohištvo, obratno premoženje, bančne naložbe, poklicni

zaslužek, socialno zavarovanje, izselitvene stroške, izobrazbo itd., ki so jo nemškimi žrtvam nacizma še priznali, zakon za te žrtve nacizma ni predvidel. Treba je tudi omeniti, da je bila odškodnina zelo skromna. To nam pokaže značilen primer neke 74-letne poljske Židinke. Gospa M. je bila stara 51 let, ko je izbruhnila vojna in z njo preganjanje Židov na Poljskem; bila je že štiri leta vdova in živela je skupaj s svojim sinom. Sin je vodil očetovo podjetje, špiritarno. Bogat ni bil, godilo pa se mu je zelo dobro: štirisobno stanovanje, služkinja in osebni avto. Špiritarno so mlademu M. vzeli, še preden je bil demobiliziran iz poljske vojske, ki je bila razpadla. Nekaj tednov po vkorakanju fašistične vojske je morala družina zapustiti stanovanje. V prvem getu je bila gospa Rosa M. še skupaj s svojo družino, potem pa so jo odpeljali v drugega. Pozneje sina, snahe in vnuka ni nikoli več videla; videla tudi ni več svojih dveh omoženih hčera in njunih družin. Preživela je vse, koncentracijsko taborišče in pešačenje, Bergen—Belsen in v aprilu 1945 transport na Švedsko. Sestra njenega umrlega moža ji je omogočila odpotovati v Ameriko, kjer gospa M. zdaj živi.

Odškodnina za izgubljeno svobodo je vrgla gospe M. kakih 1900 dolarjev. Za smrt svojega sina, ki bi bil na stara leta skrbel zanjo, če bi bil ostal živ, je prejela gospa M. do konca leta 1956 mesečno rento v približnem znesku 25 dolarjev, kar ustreza približno 25 % ameriške starostne rente. Nekaj časa pa prejema še dodatno rento za škodo, ki je bila prizadejana njenemu zdravju. Zdaj prejema mesečno 60 dolarjev, toda rento za izgubo sina so ji potem ustavili.

Poslojpe zahodnoberlinskega upravnega sodišča, kjer je bil proces proti organizaciji nemških protifašistov in borcev odpora, je pod »zaščito« grupnega komandanta in višjega policijskega svetnika zahodnoberlinske varnostne policije Kurta Huhna.

Na razpolago nam je dokument, ki ga je izdalo »državno vodstvo SS« 14. oktobra 1943. Iz njega je videti, da se je Huhn takrat mudil v Zagrebu. »Ker je že uspešno deloval kot adjutant in ker je bil v bojih proti banditom na Hrvaškem odlikovan z železnim križcem II. stopnje, predlagamo dodeliti ga policijskemu direktorju v Zagrebu kot adjutanta.«

Dejansko je bil Huhn komandir čete in kapetan zloglasnega SS policijskega polka št. 14. Ta v južni Franciji popolnjeni polk so poslali v Jugoslavijo posebej za boj proti partizanom. Zlasti brutalno je paševal v Bosni. Neki fašistični vojni dopisnik je pisal o neki akciji tega polka:

»Tako, zdaj je prišla stvar tako daleč. To je torej lovska koč, ki je bila glavni stan neke roparske tolpe in ki sta na njenem preperilem praporu z obdelanimi barvami narisana srp in kladivo... Glej, ženska, še mlada, kvečjemu 25 let ji je, nabira s skladovnice drva v predpasnik. Docela brezskrbno opravlja to delo, ko da je povsem zakonito tu na lastnih tleh. Pogled njenih temnih oči je uprt tja, kjer leži komaj 100, 150 korakov daleč policija v zasedi. Ali je kaj opazila?... Za policiste je napočil trenutek akcije. Tak, tak, tak, zareglja mitraljez na robu gozda. Tak, tak, tak zareglja v odgovor sem od pečine. Mlada žena, ki je še pravkar nabirala drva, je izginila... Policisti so izkoristili trenutek; dovolj daleč so prodrli, da lahko vržejo nekaj dobro merjenih ročnih bomb v koč. Še enkrat ročne bombe, in zadnja dva, ki sta še stala, sta se zgrudila. Osem mož in tri njihove priležnice sta pokopala pod seboj, izgubljene ljudi, ki so, v lovu za fantomom, mislili, da se smejo upirati redu in pravici...«

Nemške žrtve nacizma, ki jih je ZPN seve zastopalo bolj učinkovito, kakor na tujem živeče žrtve fašizma, pa so tudi uveljavile samo kakih 70 % svojih zahtev. Trinajst let po vojni je bilo od skupno predvidenih 16 milijard mark izplačanih nemškim in drugim žrtvam nacizma šele 6,5 milijarde. Do tega časa pa je bonška zvezna vlada razdelila med upokojene nacistične uradnike in preseljene folksdojčerje že 180 milijard mark. ZPN je zadevalo v svojem boju za pravice žrtev nacizma na čedalje hujši odpor bonške zvezne vlade. Že 16. januarja 1955 je zahodnonemška delegatska konferenca ZPN formulirala »Manifest nemškega odpora«, v katerem je rečeno:

»Moški in ženske nemškega odpora... in vsi Nemci, ki sovražijo vojno, so si želeli Nemčijo, ki bi temeljito obračunala z minulostjo in si z demokratično in miroljubno politiko znova pridobila spoštovanje narodov... Vse tisto, za kar so šli desetisoči v smrt... naj bi bilo zdaj v Zvezni republiki s politiko sile v novi izdaji zavrženo in omalovaževano. Kdor zagovarja snovanje nove vojske, ponovno oborožitev Hitlerjevih generalov in komandantov koncentracijskih taborišč, dela proti volji nemškega naroda.«

Bonnska vlada je odgovorila na to ugotovitev s protiudarcem, v svoji tiskovni službi je objavila naslednji sklep »o ukrepih proti podjetjem, ki podpirajo politične organizacije protiustavnega značaja«:

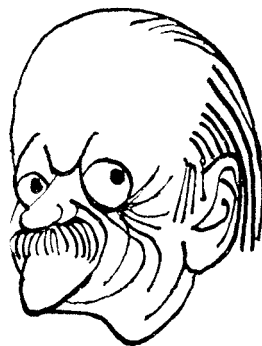
»Gospodarska podjetja, ki podpirajo protiustavne težnje, ne zaslužijo, da bi jih podpirali z javnimi naročili. Vsa gospodarska podjetja torej javno svarimo, naj na noben način ne podpirajo protiustavnih organizacij. Tvrdke, ki po objavi tega svarila s prispevki, naročanjem oglasov ali kako drugače nudijo protiustavnim organizacijam gospodarske koristi, ne bodo pri naročilih zveznih oblasti kakor tudi pri naročilih, za katera gredo sredstva iz zveznega proračuna, prišle več v poštev. Za protiustavne veljajo vse organizacije, ki jih bo javno kot takšne označila zvezna vlada. V tej zvezi objavljamo naslednji seznam:

1. Komunistična partija Nemčije (KPD) z vsemi njenimi podrejenimi organizacijami;
2. Socialnodemokratska akcija (ni v nobeni zvezi s Socialnodemokratsko stranko Nemčije);
3. Svobodna nemška mladina (FDJ);
4. Društvo nemško-sovjetskega prijateljstva;
5. Društvo za proučevanje Sovjetske zveze;
6. Kulturbund za demokratično obnovo Nemčije;
7. Demokratični Kulturbund Nemčije;
8. Vsenemški delovni krog za kmetijska in gozdna gospodarstva;
9. Nemški komite borcev za mir skupaj s podružnicami;
10. Komite mladih borcev za mir skupaj s podružnicami;
11. Demokratična ženska zveza;
12. *Združenje preganjanih po nacizmu (ZPN)*;
13. Socialna državna stranka;
14. Tako imenovana Črna fronta;
15. Nacionalna fronta«.

Toliko takratni razglas bonnske vlade. Na splošno rečeno je razglas v tej obliki sramoten: v isti sapi sta imenovana v njem protifašistično ZPN z neofašistično stranko (»Socialna državna stranka«): bralec naj ve, da člani »Socialne državne stranke« še vedno lahko delujejo pod zaščito zahodnonemških policijskih organov v vrstah »Nemške državne stranke«. Dve neofašistični skupini sta omenjeni poleg imen protifašističnih organizacij nedvomno zgolj iz navideznih razlogov.

Razen tega pa ta razglas nasprotuje provizorični zahodnonemški ustavi, temeljnemu zakonu: zvezna vlada brez predhodne sodne razsodbe nima pravice razglasiti tako organizacijo za »protiustavno« in jo, kakor se je zgodilo v tem primeru, s takšno trditvijo gospodarsko oslabiti.

Politično nadzorstvo nad sodno obravnavo proti ZPN ima pooblaščenec bonnske zvezne vlade pri zahodnoberlinskem senatu Felix von Eckardt. Leta 1941 je Eckardt napisal scenarij za protijugoslovanski hujškaški film »Ljudje v viharju«, v katerem je bilo dobesedno rečeno: »Srbi sploh niso ljudje...

Zvezna vlada pa je šla še dalje:

V nekem odloku je »ugotovila«, da deluje »Svet preganjancev nacizma« (ZPN) proti ustavnemu redu in da je torej po določbi člena 9 zahodnonemškega temeljnega zakona prepovedan. Zvezna vlada je pozvala dežele Zvezne republike, naj sleherno dejavnost ZPN preprečijo.

Kot razlog za prošnjo za uradno prepoved je bil naveden sklep zvezne vlade, da Svet ZPN javno propagira »plebiscit« proti remilitarizaciji in za mir«, čeprav je zvezna vlada ugotovila, da hoče »ta namišljeni plebiscit izpodkopati temeljni red Zvezne republike«. Nenemškimi bralcem se utegne zdeti čudno: plebiscit — kakor ga opravijo dnevno mnogi demokratski inštituti, »hoče izpodkopati svobodoljubni temeljni red Zvezne republike«. Toda naše navedbe so dobesedne.

Dejansko so notranji ministri zahodnonemških zveznih dežel, čeprav z diferencirano vnemo, odredili, da mora »Svet«, torej predsedstvo ZPN, svojo dejavnost praktično opustiti. Nedotaknjene so ostale na podlagi protesta ZPN in ustavne pritožbe seve osnovne organizacije te protifašistične nemške organizacije.

Novo orožje proti ZPN je dalo bonnski vladi šele zvezno ustavno sodišče; 17. avgusta 1956 je bila Komunistična partija Nemčije razglašena za protustavno in razpuščena; v 3. odstavku razsodbe je bilo rečeno:

»Prepovedano je ustanavljati nadomestne organizacije za Komunistično partijo Nemčije ali obstoječe organizacije voditi naprej kot nadomestne«.

Za obstoj ZPN je bila ta razsodba važna toliko, ker je precej njegovih članov pripadalo tudi razpuščeni Komunistični partiji. To je pač ustrezalo sestavi nemškega protifašističnega odpora, v katerem so imeli komunisti vodilno vlogo. Ali ne bo zvezna vlada zdaj poskusila ZPN spričo pomanjkanja drugih sredstev kot »Nasledstveno organizacijo Komunistične partije« diskvalificirati in prepovedati?

Na to vprašanje je odgovoril 20. oktobra 1959 zahodnonemški notranji minister Schröder (ki je leta 1933 postal član nacistične stranke in SA). V 25 strani obsegajočem predlogu, ki ga je poslal zveznemu upravnemu sodišču v Berlinu-Charlottenburgu, Hardenbergstrasse 31, je takole formuliral svojo željo, naj prepove ZPN:

»V imenu zvezne vlade predlagam, da se ugotovi: Združenje preganjancev nacizma je treba v zahodnonemških deželah Zvezne republike skupaj z njihovimi krajevnimi organizacijami prepovedati.«

Proces se je začel, kakor smo omenili že v začetku, 29. novembra. Kot zastopnika zvezne vlade sta nastopila Fabian von Schlabrendorff in dr. Achim von Winterfeld. Prvi dan obravnave sta se omejila na to, da sta označila ZPN kot »prikrito komunistično organizacijo«, ker izdaja ZPN propagandno gradivo, v katerem je zahodnonemško sodstvo prikazano kot nacistično okuženo. To pomeni žaliti zahodnonemško sodstvo. »Borimo se s sencami minulosti«, je pripomnil gospod Winterfeld iz ne povsem jasnih razlogov.

ZPN je v svojem boju za drugačno Nemčijo res razširjalo takšno gradivo. Objavilo je imena 1155 vojnih in posebnih sodnikov, ki so bili sprejeti v zahodnonemško sodno službo, čeprav je bila njihova prejšnja dejavnost pristojnim vladnim oblastem znana. ZPN je dokazalo, da jih 25 izmed njih dela v ministrstvih, 29 v vrhovnih zveznih sodiščih, 143 v višjih deželnih sodiščih (od teh 34 kot predsedniki in predsedniki senatov), 318 na deželnih sodiščih (od teh 174 kot predsedniki in direktorji), 306 na (uradnih) sodiščih (od teh 40 kot predsedniki in direktorji), 264 kot državni pravdniki (od teh 102 kot vodilna državna pravdnika) in 12 na drugih sodnih položajih.

Razen tega je ZPN ugotovilo — kar je res in česar ne zanikajo — da je 326 fašističnih sodnih krvnikov, ki so zdaj spet na sodnih položajih, v nacističnih časih izreklo 2216 smrtnih obsodb; druge sodnike hudo bremeni 1615 smrtnih obsodb.

V največji zahodnonemški zvezni deželi, v Severnem Porenju—Vestfaliji, je deželno državno pravosodno ministrstvo neposredno prevzelo 72 % vseh sodnikov in 75 % vseh državnih pravnikov; še večji so odstotki v Porenju-Pfalzu, kjer je 71 % vseh sodnikov in 82 % vseh državnih pravnikov iz fašističnega sodnega aparata.

Z objavo teh dejstev pa je ZPN ustreglo zgolj zakonu št. 4 zavezniškega kontrolnega sveta z dne 30. oktobra 1945, v katerem je rečeno:

»Za preobrazbo nemškega sodstva je treba vse bivše člane nacistične stranke, ki so se aktivno zavzemali za njeno dejavnost, in vse druge osebe, ki so neposredno sodelovale pri kazenskih metodah Hitlerjevega režima, kot sodnike in državne pravdnike odstraniti z njihovih položajev in ti ljudje ne smejo več priti na takšna mesta.«

Nerazumljivo je, kako bi moglo izpolnjevanje tega zakona nasprotovati ustavi demokratične Nemčije.

Neskladnost med resnico in lažjo se je pokazala potem natanko pet minut po začetku drugega termina:

»Gospod predsednik profesor dr. Werner, nekaj moramo izpovedati. Nekaj, kar tiče vas. Bili ste član SA in pripadali ste NSDAP!«

Vznemirjenje in osuplost med poslušalci, med državnimi pravdniki, v predsedstvu. Med poslušalci so bili borci odpora in žrtve nacizma iz raznih dežel. Vsi so slišali, kar je ostalo neovrženo. Predsednik zveznega upravnega sodišča prof. dr. Fritz Werner je preložil razpravo.

Zakaj? Ali drži, kar je Avgust Baumgarten, Hannover-Linden, ki je za časa Hitlerja iz političnih razlogov sedel 12 let v ječi, jasno in z odločnim glasom javno izjavil?

Berite, kaj je rečeno v »Osebnih podatkih o izrednem asistentu fakultete dr. jur. Wernerju«:

»SA pripadam od leta 1933... Ker me trgovska dejavnost ni zadovoljevala, sem poleti 1926 odložil svoje mesto in se posvetil delu 'Društva za nemštvo na tujem', ki mi je bilo že prej pri srcu, zdaj pa je bilo moje uradno delo zanj glavno. Postal sem prvi poslovodja pomorjanske deželne zveze Društva za nemštvo na tujem.«

Leta 1933 se je vključil v SA; leta 1937 je bil že član NSDAP. Leta 1934 pri Fischer & Schmidtu tiskana inavguralna disertacija za pridobitev doktorata visokih pravnih in državnopravnih ved fakultete univerze Ernsta Moritza Arndta v Greifswaldu o temi »Tarifna pogodba in tarifni red« vsebuje poklone »novi obliki socialnega reda« in »poslanstvu nemškega naroda«.

Drži, da je bilo napisano še kaj hujšega.

Toda mar ima tisti dr. Werner, ki ima kot pripadnik tako imenovanih »Pomorjanskih rojakov« še zdaj prijateljske stike z morilcem Lvova Oberländerjem (gospa Ilse Oberländer vodi v tej organizaciji »Socialno delo«), ali ima tisti dr. Werner pravico soditi žrtvam fašizma?

*Mednarodni odmev na teroristični
proces je bil ogromen*

Treba mu je bilo pogledati samo dva metra v stran:

Ko se je Werner vključil v SA, je bil predsednik ZPN kaplan dr. Rossaint že obsojen na enajst let težke ječe. Sedita si nasproti — kdo je tu tožilec? Angleški tednik »New Statesman« je vsekakor prišel do slednjega sklepa:

»Dovolj neokusno je že postaviti pred sodišče ZPN, ki zastopa žrtve hitlerjevskih koncentracijskih taborišč; da pa grečo potem še tako daleč, da imenujejo za predsedujočega sodnika bivšega člana nacistične stranke in SA, to presega malone sleherno zmožnost predstave. Ali pa je morda stvar takšna, da ne bi bilo več na razpolago nobenega sodnika, če bi izločili vse bivše člane Nacistične stranke?«

Da, tako je:

V osmih senatih zahodnonemškega zveznega upravnega sodišča dela 48 sodnikov; štirideset je med njimi bivših članov nacistične stranke. Državni pravdnik v procesu proti ZPN, gospod Reuss, je še leta 1936 objavil v »Pravnem tedniku Zveze nacionalsocialističnih pravnikov« članek z naslovom »O miroljubni politiki Adolfa Hitlerja« in predsednik tretjega kazenskega senata zveznega sodišča v Karlsruhe Jagusch, ki mu je bila dolžnost, da kot vrhovni politični sodnik Zvezne republike po prepovedi ZPN obsodi člane te organizacije, se je leta 1933 vključil v rjavosrajčno »Motor-SA« in dobil leta 1938 rdečo člansko izkaznico Nacistične stranke. Da li je identičen s tistim dr. Jaguschem, ki je kot SS-hauptsturmfürer in pripadnik zloglasne varnostne službe (SD) registriran v spiskih Münchenskega »Instituta za sodobno zgodovino«, se bo bržčas kmalu pokazalo.

Spričo takšne sestave zahodnonemških sodnih organov se ne smemo preveč čuditi, da je hotel gospod pripadnik SA profesor Winter intervencijo zahodnonemškega antifašista Baumanna najprej zavrniti z besedami:

»Že dvakrat kaznovani subjekt...«

Da: Baumann je bil že dvakrat kaznovan. Prvič so ga zaprli, ko je predsednik sodišča Werner še poveličeval uravnilovko v nemškem sindikalnem gibanju v Hitlerjevem smislu; drugič pa, ko je bil stari fašist Winter spet v časteh in ko je pripadnik SA Schröder znova pognal KP v ilegalo.

Toda dejstvo, da velja zdaj odpor proti Hitlerjevemu terorju v Zahodni Nemčiji spet za kriminalno dejanje, tudi ni več novo. Pisec tega članka se spominja sodne obravnave proti zahodnonemškemu komunistu Bertholdu Kronmüllerju, na kateri je lüneburški državni gospod pravdnik von Lücken izjavil:

»Obtoženec je bil pred letom 1945 dvakrat obsojen zaradi veleizdaje. Toda to ni nič zaleglo. Predlagam torej, naj ga sodišče obsodi na dve leti in šest mesecev...«

Ali bo tokrat »kaj zaleglo«?

Menim, da nevarnosti ne bi smeli podcenjevati. Seveda ne more noben količjak razsoden človek trditi, da vlada zdaj v Zahodni Nemčiji fašistični režim. Buržoazija odkritega fašizma ne potrebuje. Buržoazija uporablja uradniški aparat, ki interpretira demokratične zakone in uredbe v »starem smislu«, buržoazija uporablja tisk, ki ga je še nedavno kontroliral in formiral gospod Felix von Eckardt (on, ki je pred 20 leti pisal: »Srbi sploh niso ljudje!«, je medtem napredoval in postal zastopnik Bonna v zahodnem Berlinu; v pripravah na proces proti ZPN je imel važno vlogo), buržoazija uporablja policijski aparat, v katerem kar mrgoli gestapovcev, in finančne vire, s katerimi je opozicijo v parlamentu zastrašila in korumpirala. Za antifašiste ni nobene velike razlike.

ZPN je »Zvezi združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije« hvaležna za protest, ki ga je poslala zveznemu upravnemu sodišču v zahodnem Berlinu. Ne formalnopravni pomisleki proti sestavi zahodnoberlinskega sodišča, marveč bojna fronta, ki zajema »Komite antifašističnih borcev odpora«. »Socialdemokratsko stranko Norveške«, belgijske borce odpora fronte za neodvisnost, nacionalni sindikat železničarjev v francoski »Splošni zvezi sindikatov«, finsko gibanje za mir, švedsko »Antifašistično zbiranje«, češkoslovaško cerkev, Zvezo češkoslovaških pisateljev, sovjetsko vlado, člane »Nemške akademije umetnosti« in mnoge druge organizacije, ustanove in ugledne posameznike — samo ta bojna fronta lahko prepreči, da bi se predlagana obravnava o prepovedi nemškega »Združenja preganjanih po nacizmu« nadaljevala.

Naš knjižni izbor

W. L. Shirer: Vzpon in propad tretjega rajha — Ameriški častnikar William Shirer, ki je v letih pred zadnjo vojno živel kot ameriški dopisnik na Dunaju in v Berlinu, je leta 1960 izdal obsežno delo z naslovom »Vzpon in propad tretjega rajha«. V tem zanimivo napisanem zgodovinskem delu je na široko obdelal poglavje evropske zgodovine od Hitlerjevega prevzema oblasti v Nemčiji pa do konca zadnje vojne. Avtor pa je bil eden redkih publicistov in zgodovinarjev, ki jim je bil po vojni dovoljen dostop do najvažnejših tajnih dokumentov, zaplenjenih v nemških državnih in strankinih arhivih, in do vsega gradiva v nürnberškega procesa proti nacističnim vojnim zločincem. Tako je lahko o vsem tistem, o čemer so drugi avtorji lahko samo sklepali, pisal jasno in nedvoumno na podlagi verodostojnega gradiva. Njegova knjiga, ki jo je pisal več let, je vzbudila seveda v svetu veliko zanimanje in so jo zato tudi prevedli v mnoge tuje jezike. Slovenskega prevoda knjige nimamo. Pač pa je sedaj Prešernova družba pripravila pod originalnim naslovom izdajo, v kateri so zbrana nekatera najbolj zanimiva poglavja iz Shirerjeve knjige. Ti odlomki so med seboj povezani in dajejo kljub fragmentarnosti precej nazorno podobo o prvih letih nacistične vladavine, o pripravah na drugo svetovno vojno, o političnih in vojaških dogodkih med njo in o končnem razsulu tretjega rajha. Tako bo za nas tudi okrnjeno delo dokaj zanimivo branje. Shirer piše namreč zanimivo, hkrati pa vseskozi objektivno in stvarno. Vendar pa ga zanimajo bolj zunanji dogodki ter dejstva, ki jih je ugotovil iz raznih dokumentov in spominov, kot pa socialni in sploh notranji pogoji, ki so usodo Nemčije in Evrope zasukali v tako usodno smer. Kljub tej pomankljivosti pa ima Shirerjevo delo razen zanimivosti in dokumentarnosti še eno vrednost. Iz dela veje trdno protifašistično prepričanje, pisatelj v svoji svobodoljubnosti opozarja na sile, ki so zloglasno nacio-

nalsocialistično stranko pripeljale na oblast in jo držale na oblasti. Ker se take in podobne sile pojavljajo v Nemčiji in Evropi tudi danes, pomeni knjiga ameriškega publicista tudi opozorilo sedanjim rodovom, naj povečajo budnost.

Res je sicer, da so o Hitlerju, o nacizmu in zadnji vojni izšle že številne podobne knjige. Res je, da marsikaj, kar piše v Shirerjevi knjigi, že vemo iz nedavne preteklosti. Toda to so vseeno stvari, ki nas vedno znova zanimajo in o katerih vedno radi beremo, čeprav jih sicer že poznamo. Razen tega pa ima knjiga »Vzpon in propad tretjega rajha« tudi marsikaj novega, česar doslej še nismo vedeli, zanimivosti, ki se nam kažejo v docela novi luči.

Slovensko izdajo je po izboru J. Vrhovca priredil M. Ravbar.

S. R.

William Jones: Dvanajst mesecev s Titovimi partizani — Ime Williama Jonesa, prvega britanskega oficirja, ki je prišel k partizanom, je ostalo vsem nek-

danjim partizanskim borcem v tako lepem spominu, da bo njegova knjiga, ki je pod naslovom »Dvanajst mesecev s Titovimi partizani« nedavno izšla v slovenščini pri založbi »Borec«, že samo zato toplo sprejeta. Pa tudi zato, ker je William Jones tudi po osvoboditvi izpričal toliko simpatij za novo Jugoslavijo, da velja za resničnega prijatelja naše domovine, ki jo je po vojni že dvakrat obiskal.

Ime Williama Jonesa je naši javnosti dobro znano. Po rodu je iz Kanade, kjer si je v začetku zadnje vojne zaman prizadeval, da bi ga sprejeli v vojsko. Zato je prišel v Anglijo, kjer pa tudi ni mogel doseči, da bi bil sprejet v angleško letalstvo. Dal se je premestiti na Srednji vzhod, kjer je upal, da bo lažje uresničil svoje načrte. Želja pa se mu ni izpolnila. Ko pa je v začetku leta 1943 slišal, da iščejo padalce, je vstopil med nje. In tako je 19. maja 1943 odskočil s padalom nad Krbavskim poljem in se znašel med jugoslovanskimi partizani. Nekaj tednov je ostal na Hrvaškem, potem pa je prišel v Slovenijo, kjer je ostal do aprila 1944. Po vrnitvi v Anglijo je bil eden najbolj vnetih zagovornikov osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji in je svojo navdušenost do jugoslovanskih narodov izpričal tudi po vrnitvi v svojo domovino Kanado. Tu je napisal tudi knjigo o Jugoslaviji in njenem osvobodilnem boju, da bi v Ameriki seznanil ljudi z resnico o naši borbi in naši novi stvarnosti.

Jonesovo knjigo smo zdaj v prevodu Katje Špur dobili tudi v slovenščini. V nasprotju z drugimi podobnimi deli, v katerih avtorji pripovedujejo predvsem svoje osebne spomine in govore o lastnih doživetjih, je Jonesova knjiga drugačna. Res je, da govori avtor skrajna tudi o osebnih doživetjih, zlasti o svojem prihodu v Jugoslavijo. Res je tudi, da skozi vse strani knjige povezuje svojo pripoved z osebnim gledanjem na dogodke, pri čemer opira svoje zaključke na lastna opazanja. Toda, kot rečeno, to vendarle ni knjiga o avtorjevih osebnih doživetjih, temveč vse bolj knjiga o narodno osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, v katerem je Jones sam sodeloval in pripomogel k zmagi nad skupnim sovražnikom. Zato je ta knjiga, ki je v angleščini izšla že leta 1946, ne samo vzbudila veliko pozornost v anglosaksonskem svetu, temveč je opravila tudi pomembno pionirsko delo, saj je posredovala bralcem iz verodostojnega vira resnico o borbi jugoslovanskih narodov in o novi Jugoslaviji. Jones je v njej izpričal svoje neomajno stališče do naše

borbe in ker v njej z največjimi simpatijami orisal ne samo borbo, temveč tudi naše voditelje in naše ljudstvo ter še posebej partizane.

Izid knjige v slovenščini lahko ocenimo predvsem kot izraz hvalečnosti njenemu avtorju in kot skromno oddolžitev njegovemu delu za nas med vojno in po njej.

S. R.

Knjiga o kmečkih uporih — Pod kmečkimi upori razumemo poseben pojav fevdalne dobe, oborožen boj podložnikov za popolno odpravo ali vsaj bistveno olajšanje bremen, ki jim jih je nalagala zemljiška gospoda. V slovenski zgodovini pa pomenijo kmečki upori še posebej tisto obliko, v kateri je slovensko ljudstvo dobrih štiristo let potem, ko so odločilno vlogo pri odločanju o usodi našega ljudstva prevzeli tuji velikaši, prvičrat samo poskušalo vzeti svojo usodo v lastne roke. In ker te vstaje od XV. stoletja dalje niso ponehale, dokler se sredi minulega stoletja fevdalni sistem ni dokončno zrušil, so bili prav ti upori dolga stoletja skoraj edine na zunaj vidne manifestacije aktivnosti slovenskega naroda kot politične enote.

Tovariš Edvard Kardelj je ob desetletnici Osvobodilne fronte zapisal: »Po vztrajnosti in heroizmu, ki ga je pokazalo naše ljudstvo, se da s tem desetletjem (1941—1945) primerjati samo še eno obdobje v slovenski zgodovini, obdobje velikih slovenskih kmečkih vojn in uporov v XV., XVI. in XVII. stoletju, a zla-

sti velika slovenska kmečka vojna 1514—1515, ki je prav tako kakor ljudska revolucija 1941—1945 mobilizirala vse slovensko ljudstvo in vse slovenske dežele».

In vendar je slovensko zgodovino pisje posvečalo kmečkim uporom razmeroma malo pozornosti. Izšlo je sicer nekaj razprav o tem, nekaj krajših pregledov, pogrešali pa smo veliko monografijo, ki bi pojav kmečkih uporov obravnavala izčrpno in v celoti, s poglobljenimi analizami in z novih aspektov. Zdaj pa je slovensko zgodovino pisje vendarle storilo korak naprej in se oddolžilo temu velikemu pojavu slovenske zgodovine. Profesor ljubljanske univerze dr. Bogo Grafenauer, je namreč napisal veliko monografijo o kmečkih uporih, ki je pod naslovom »Kmečki upori na Slovenskem« izšla pri Državni založbi Slovenije, v zbirki Kultura in zgodovina. To je delo, v katerem so prvokrat vsestransko in popolno osvetljeni kmečki upori kot dogodki, ki so odločno vplivali na usodo slovenskega ljudstva, kot dogodki, ki so pomenili izraz revolucionarne energije slovenskega ljudstva, ki se je sto let po

zmagi nad fevdalno gospodo znova vzdignilo v upor za dokončno osvoboditev. Pri tem seveda puščamo odprto vprašanje strokovne kritike Grafenauerjeve knjige, toda dejstvo, da smo s to knjigo dobili prvo monografijo o slovenskih kmečkih uporih, je dovolj pomembno, da moramo nanjo opozoriti.

Grafenauerjeva knjiga o kmečkih uporih je znanstveno delo, vendar je napisana tako, da jo bo s pridom prebral vsakdo, kogar zanima zgodovina. Obširno gradivo je avtor razdelil na enajst poglavij, med katerimi so nekatera v celoti posvečena posameznim večjim uporom. Prav tako je v samostojnem poglavju obdelal položaj kmeta v odločilnem, revolucionarnem letu 1848. Na koncu knjige pa je avtor strnil svoje zaključke in na kratko še enkrat označil pomen kmečkih uporov v naši zgodovini. Pri tem je zapisal, da je po dolgih stoletjih zatišja slovensko ljudstvo s kmečkimi upori prvič spet stopilo v zgodovinski razvoj na naših tleh kot njegov poglavitni usmerjevalec.

S. R.

Pisma uredništvu

Pojasnilo bralcem »Frata« — Prijatelji so me opozorili na kritični pregled »Frata«, ki ga je Ivo Pirkovič objavil v reviji »Borec« št. 8/9, I. 1962. V zvezi s tem naj navedem nekaj pripomb v pojasnilo bralcem mojega spisa in kritike Iva Pirkoviča. Dobro vem, da bi Frata kot prva ljudska partizanska postojanka na tem koncu Dolenjske glede na veličino svoje vloge med narodnoosvobodilno borbo zaslužila, da jo opiše pero pisatelja in ne okorna roka preproste dolenjske gospodinje.

Prvi del »Frata« sem zares napisala po spominih drugih ljudi, ne po svojih lastnih. Vendar pa so tisti ljudje bili priče dogodkov in se jih živo spominjajo, četudi morda ne s koledarsko natančnostjo. Za popolno točnost tega in onega datuma moremo jamčiti le v primerih, ko je neka partizanska enota ali postojanka vodila dnevnik ali ko nam je iz tistih časov ostal kakršenkoli datiran dokument. Teh pa je bilo v letu 1941 le malo. Upoštevati moramo tudi odmaknjenost od tistih časov. Tovariši, bivši borci, marsikdaj vedo le za mesec, v katerem

se je nekaj zgodilo, nemalokrat pa celo samo za letni čas. Ali je takrat cvetelo sadno drevje? Je bilo zrelo žito? Je odpadalo listje? Tako se sprašujejo in poskušajo vtakniti dogodek v prostor časa. Zato menim, da bi tudi datumom, ki jih navaja Ivo Pirkovič, lahko prav tako oporekali točnost kakor mojim. Za ilustracijo te svoje trditve navajam tale primer: glede prihoda Ivana Bartola na Frato imam na voljo dva podatka. Prvega od Ivana Medveda, borca iz Mačkovca pri Novem mestu, ki navaja, da je Ivan Bartol vzel Italijanom konec maja 1941 eno puško in z njo *takoj* odšel v ilegalo. Drugi podatek pa mi je dal Potočar Anton, borec iz Ždinje vasi, ki pravi, da je bil z Ivanom skupaj dne 25. julija 1941 (na dan sv. Ane) in da je Ivan *takrat* vzel Italijanom eno puško in *takoj* odšel v ilegalo. Tretji podatek pa navaja Ivo Pirkovič, ki pravi, da se je Ivan Bartol oglasil pri zaupniku OF Jarcu 4. avgusta 1941, ko je dan prej v Kamenvrhu vzel Italijanom *dve* puške. Kateri datum torej drži? Morda nobeden — toda trdno drži, da je bilo to spomladi ali poleti 1941, da

je Ivan Bartol vzel Italijanom puško in da je odšel z njo v ilegalo.

Kdaj je v Frati začelo bítí srce naše ilegalne borbe? Menim, da s tistim trenutkom, ko je v maju 1941 logar Jože Zupančič na ilegalnem sestanku prisegel prvim trem ilegalcem Jožetu-Silvu Slaku, Maksu Henigmanu in Rudiju Zupancu, da bosta on in njegovo domovanje odslej služila le še nalogam in potrebam narodnoosvobodilne borbe. Ti trije ilegalci so prav gotovo dobro premislili, koga so izbrali za to delo. Frata in Zupančič pa sta to zaupanje tudi opravčila. V letih 1941 in 1942, ko je bila zbombardirana in požgana, je Frata izpolnila svoje zgodovinsko poslanstvo. Od dne 22. junija pa do začetka septembra 1941 se je na Frati zbralo prvih osem ilegalcev. Za Maksom Henigmanom in Silvom Slakom se je prvi oglasil Bartol, zadnji je prišel Janko Stariha. Do začetka septembra so bili zbrani vsi, saj je bila sredi septembra že prva sabotažna akcija.

Zaradi vsega tega sta bili v letu 1941 in 1942, pa tudi še v letu 1943 najbolj nevarni imeni v tem koncu Dolenjske »Frata« in Zupančič«. Belogardisti so Zupančiča imenovali »hudič iz Frate«, Italijani pa so razpisali nagrado na njegovo glavo. Leta 1943 so belogardisti iz Mirne peči in Žužemberka organizirali hajko posebej nanj, ker so se zakleli, da ga morajo dobiti v pest, živega ali mrtvega.

Pa še pri drugih pripombah Iva Pirkoviča bi se rada malce ustavila. Zakaj imenujem skupino Franceta Packa »Štajerce«? Samo zato, ker smo v partizanih hitro dali komu kak vzdevek in ker so rekli, da so prišli s štajerske strani, smo jih pač imenovati »Štajerce« — ne glede na to, s kakšnim imenom bodo stopili v zgodovino. Na isti način je Edi dobil ime »mesar«.

Packova skupina je odšla s Frate na isti dan kot skupina, ki je odšla na Bučko. Razlika je bila le v tem, da so Pacek, Minka in Edi odšli proti večeru, ko sem jim že dala večerjo, druga skupina pa že v temi. Pacek se je kmalu zatem vrnil na Frato in povedal, da so jih ob prehodu čez Savo napadli Nemci, da so Minko ujeli, on pa jim je ušel.

V spominih tudi nisem prezrla tistega najvažnejšega, to je čas pred odhodom na Bučko. Prvi partizani so imeli le en šotor, zato so tudi bili največ navezani na Frato, spat pa so hodili v šotor. Saj smo tudi mi največkrat prenočevali v gozdu, na planem. Ta prvi partizanski šotor je bil razpet en dan v Kalcah, tri dni nad Globodoli in kakšnih štirinajst

dni na Pleševici, ostale dni pa v smrečju nad Frato. Konec oktobra 1941 pa je bil dva dni v oddelku 3 pod Brezovo rebrijo, kamor so prišli vpoklicanci s terena. Te sta Maks in Ivan peljala na Frato in odtod na Bučko.

Po izjavah borcev, ki so se udeležili boja na Bučki (Janez Šalihar iz Dolenjskih Toplic in Leon Kavšek iz Straže), se je zbralo na Bučki le 35 partizanov-borcev. V tem času so bili borci-ilegalci zelo redki. Prav tragediji na Lazah, ki je tako usodno okrnila vrste tega pohoda, pripisujejo borci neuspeh na Bučki. Do aprila 1942 se je zbralo vsega skupaj 180 borcev iz bližnje in daljne okolice. To število pa se je po napadu na Žužemberk že zmanjšalo, ker so se nekateri borci po tej ponesrečeni akciji razbežali, pet pa jih je padlo. Da je na Bučki »obležalo nemalo sovražnikov«, je spet partizanska govorica, saj smo partizani med vojno zmerom prisodili sovražniku večje izgube kot pa sebi. Seveda bi mogla v svoji »Frati« opisati še marsikaj, kar se ni strinjalo s čudovitim tovarištvom med borci in tisto pristno človečnostjo, vendar sem to opustila, ker se človek lepšega pač vedno raje spominja.

V noči med 17. in 18. januarjem 1942 je odšla pod vodstvom Dušana Švare-Duleta prva skupina partizanov s Frate na Rog. Po spominih prvoborca, ki se je udeležil tega pohoda, Staneta Bartolja iz Straže, je z novomeško skupino prišel tudi Žan More ter so se potem skupaj premaknili na Gornjo in Dolnjo Toplo reber in Rdeči kamen.

Po napadu na Žužemberk je odšel bataljon preko Frate na Ostri vrh. S petimi fanti sem ostala sama, ko so Italijani obkoljevali Frato. Poznala nisem vseh, ker nikogar nismo spraševali po imenu, če tega ni sam povedal. Zaupali smo drug drugemu ter bili kakor strnjena jeklena veriga v boju proti sovražniku. Zato sem tudi tovariša, ki se mi je zdelo, da govori po šentjernejsko, imenovala »šenjernejca«.

Pri opisu Frate nisem imela namena, podati strogo kronološki opis. Moje vodilo je bilo, ohraniti spomin na prvoborce-ilegalce, na začetne težave partizanstva na tem koncu Dolenjske, na živo rast v času, ko so se pisale najslavnejše strani naše zgodovine, na nemoč sovražnika, ko je zadel ob živi zid neusahljive ljudske sile — in zdi se mi, da je slika te naše borbe mogočna in lepa, pa naj bo časovno pomaknjena za mesec dni naprej ali pa nazaj.

Če mi je uspelo le drobec tega, sem zadovoljna.

Tina Zupančič

jav. št. 12420/63

Velika osebnost naše revolucije

TOMO BREJC

TEŽKO je pisati o velikem voditelju takega kova, kakršen je bil pokojni Boris Kidrič. Kako naj človek na dovolj vreden in dostojen način piše o revolucionarju s tako brezmejno vdanostjo stvari delavskega razreda in socializma, s tako ostrim političnim instinktom, s tako globino in širino duha, prodornosti razuma, v katerem so se bliskovito naglo skoncentrirale misli o vsakem, za revolucionarno gibanje pomembnem vprašanju, in se vselej osredotočile na rešitev, ki je bila v danem trenutku odločilne važnosti.

Boris Kidrič.

Politični komisar NOV Slovenije, politični sekretar Osvobodilne fronte Slovenije, član sekretariata Izvršnega komiteja CK ZKJ, minister za industrijo in predsednik gospodarskega sveta vlade FLRJ. Eden tistih resničnih voditeljev, ki so kljub svojemu visokemu položaju in veliki odgovornosti v svojem odnosu do delovnih ljudi vedno tako dostopni, človeško topli, preprosti in razumljivi. To ni navadna preprostost. To je odraz resnično velike notranje inteligence in srčne kulture.

Voditelj, ki je z gigantsko silo spreminjal tisočletno hrepenenje brezpravnih in izkoriščanih delovnih ljudi in zatiranih narodov v stvarnost in resnico.

Iniciator in organizator ene najbolj revolucionarnih in največjih pridobitev delovnih ljudi Jugoslavije — delavskega in družbenega samoupravljanja.

Voditelj, ki je do dna dojel, kje so resnični vzroki stalinskega absolutizma in izmalichenja oblasti delovnega ljudstva, in se prav zato z največjo energijo boril za uresničevanje leninskih norm socialistične demokracije v našem življenju. Že hudo bolan se je še srdito uprl prvim poizkusom birokracije, da okrne pravice delavcev v delavskem samoupravljanju.

Boris Kidrič, za katerega ni mogoče reči, da je umrl navadne smrti, temveč dobesedno zgorel v strastnem revolucionarnem ustvarjanju, revolucionar, ki nikoli ni mislil nase in je še na smrtni postelji naročal svojim sodelavcem, kako naj rešujejo za socialistično izgradnjo pomembna vprašanja...

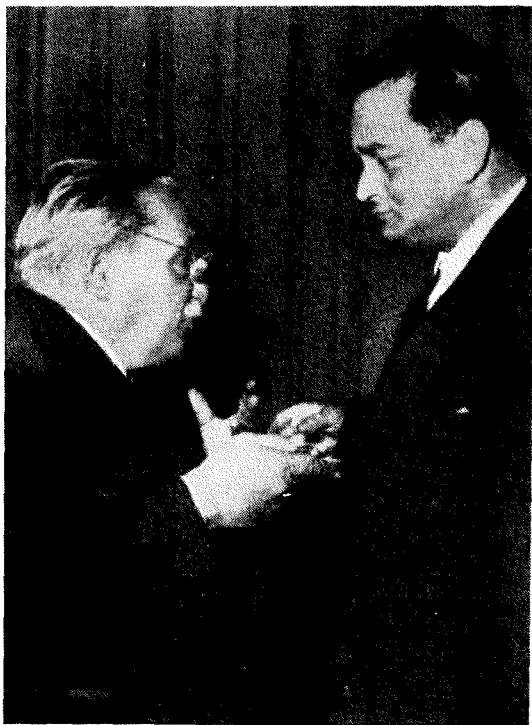
Revolucionarji, kakršen je bil Kidrič, so tudi pri velikih in množičnih narodih le redki. Njihov primer še po smrti osvetljuje množicam pot do napredka, svobode in boljšega življenja.

Od julija 1946 pa do svoje prezgodnje smrti aprila 1953 — tj. v najtežjih letih — je Kidrič vodil gospodarsko izgradnjo nove Jugoslavije. Najtežje je bilo vsekakor obdobje od leta 1948 do leta 1952. Po krivdi Stalina in Kominforma so bile v letu 1948/1949 pretrgane vse gospodarske zveze Jugoslavije s socialističnimi državami na vzhodu, gospodarske zveze z državami na zapadu pa smo z največjimi težavami šele vzpostavljali. Pretila nam je ne samo stagnacija, temveč zlom vsega našega gospodarstva. V smrtni nevarnosti je bila

naša revolucija in vse njene pridobitve. Z vso močjo svojega razuma in znanja, z vso svojo življenjsko energijo je Kidrič uspešno reševal skrajno težka in zamotana ekonomska vprašanja in se boril noč in dan, da nas nasprotniki naše svobode in neodvisnosti ne bi mogli streti. Samo tej siloviti dejavnosti tovariša Kidriča se moramo zahvaliti, da naše gospodarstvo takrat ni stagniralo, temveč prav nasprotno — utrdilo se je in kljub vsem težavam in oviram naglo napredovalo. Gospodarski uspehi, ki smo jih v teh kritičnih letih dosegli pod vodstvom tovariša Kidriča, so bili hrbtnica, s pomočjo katere se je maršal Tito uspešno boril za *utrditev in obvarovanje politične neodvisnosti naših narodov*.

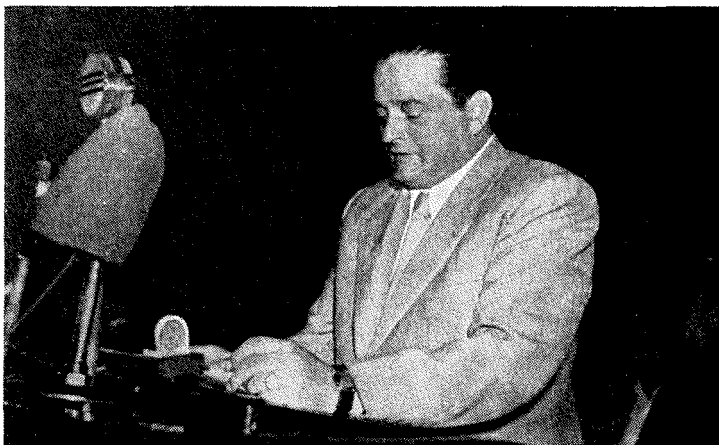
Posrečilo se nam je odvrniti veliko nevarnost, ki nam je grozila takrat, toda za ceno velike žrtve. Ta žrtev je bil Boris Kidrič. Delal je dolga leta brez potrebnega počitka podnevi in ponoči. Obdobje boja proti Kominformu, boja za obstanek in nadaljnji razvoj Jugoslavije — to obdobje je zdravju in življenjski energiji tovariša Kidriča zadalo poslednji, najhujši udarec. Mislim, da ni nikogar več med nami, ki se tega ne bi zavedal. Ko je zbolel, smo vsi vedeli, da je njegova bolezen posledica silovitih delovnih naporov, ki so smrtno oslabili zdravje in odpornost njegovega sicer krepkega telesa.

Kidrič je delal neumorno. Njegov idejni zagon mu ni dal miru, moral je hiteti. Pereči problemi obnove in gospodarske izgradnje nove Jugoslavije niso trpeli odlašanja. Nič ni bolj logičnega in razumljivega kot to, da so se v tej siloviti dejavnosti pojavljale tudi pomanjkljivosti. Proti napakam in slabostim, bodisi tistim, ki so se pojavljale v njegovi osebni praksi ali pa v našem

Dva velika, prežgodaj umrla revolucionarja: Moša Pijade in Boris Kidrič

Posnetek iz zadnjih let življenja Borisa Kidriča: kot predsednik Gospodarskega sveta vlade FLRJ govori v Zvezni ljudski skupščini

družbeno-političnem življenju sploh, se je pokojni Boris Kidrič prav tako energično in odločno boril, in kar je najvažnejše — imel je to dragoceno lastnost resničnega voditelja, da je znal napake hitro odpraviti.

Tako redkim vodilnim ljudem, kakršen je bil Kidrič, ni dano dolgo živeti. V njih je preveč ustvarjalne sile in revolucionarnega ognja. Ko je umrl, je ljudske množice vseh naših republik zajela tako globoka in elementarna žalost, kakršne naši narodi dotlej še nikoli niso doživeli. Umrl je — star 41 let — na vrhuncu svoje ustvarjalne dejavnosti. Kako neizmerno mnogo bi bil stvari socializma pri nas doprinesel v teh desetih letih, da nam je ostal živ in zdrav! Najbolj se te boleče resnice zavedajo naše ljudske množice. Dejstvo, da smo ga izgubili, deset let po njegovi smrti ne boli nič manj, če ne še bolj kot takrat, ko smo zvedeli za njegovo prerano smrt. Teh deset let pa je izpodneslo tla še neki drugi utvari. Brali smo nekoč v teoriji — in tudi sami tako mislili — da nihče na svetu ni nenadomestljiv. Zdaj vemo, da to ni res. Voditelji, kakršen je bil Kidrič, so nenadomestljivi.

Živimo v obdobju, ki je za vsako zmagovito revolucijo najtežje. To je obdobje, o katerem smo takoj po osvoboditvi mislili, da bo kratkotrajno, zdaj pa vemo, da bo trajalo zelo dolgo — morda sto let ali pa še več, kolikor bo pač potrebno, da v velikem preobraževalnem procesu končno nastane nov socialistični človek.

Na to obdobje je mislil Marx, o njem je pisal Lenin. Preživeli udeleženci revolucije ga doživljamo sami. Mislili smo, da smo že samo s tem, da smo v revoluciji aktivno sodelovali, postali tudi novi socialistični ljudje. Toda pozabili smo, da smo vsi skupaj samo ljudje in da nas vse skupaj — nekoga bolj drugega manj — bremeni prekletstvo stare vzgoje in tisočletna negativna tradicija.

Zdaj vsi vemo, da je boj za novo socialistično družbo nadvse težak. Boriti se moramo na dveh frontah — proti težavam objektivnega in subjektivnega značaja. Drži, da smo v tem boju dosegli izredno lepe uspehe. Toda naš boj bi bil lažji, naši uspehi na gospodarskem, pa tudi na ostalih področjih mnogo večji, če bi Kidrič še živel med nami.

Še za njegovega življenja smo vsi, ki smo ga poznali, občudovali ostrino njegovega razuma, njegovo neomajno vdanost in zvestobo Partiji ter stvari delavskega razreda. Znana je bila silovita moč njegovega prepričevanja.

Vleklo ga je med delavce, in tudi kot član vlade FLRJ in predsednik zveznega gospodarskega sveta je vedno našel čas za obiske delovnih kolektivov v tovarnah. Spominjamo se, kako je prihajal v Ljubljano, sodeloval na plenumu CK ZKS ali na nekem drugem posvetovanju, toda naslednji dan smo že zvedeli: bil je v tej in tej tovarni, se posvetoval z delavci in odgovarjal na njihova vprašanja.

Pokojni Kidrič je bil po svojem značaju Leninu zelo blizu.

Kaj bomo storili ob bolečem spominu nanj — ob deseti obletnici njegove smrti? Njegov spomin smo počastili na žalnih svečanostih, na katerih so vodilni tovariši govorili o pokojnem Kidriču kot revolucionarju, kot državniku, kot borcu in človeku. Mi, bivši borci in aktivisti moramo ob spominu na tovariša Kidriča, pod čigar vodstvom smo delovali in se borili, storiti mnogo več. Vzeti moramo v roke njegove knjige, v katerih so njegovi govori, članki, predavanja itd. V teh knjigah živi originalni revolucionarni duh pokojnega Kidriča, kajti vse, kar človek govori in piše, je vedno odraz njega samega. Branje in razmišljanje ob Kidričevih delih nas bo oživel, mobiliziralo in utrdilo v nadaljnjem boju za vse tiste velike in plemenite cilje naše revolucije, za katere se je pokojni Kidrič tako dolgo vztrajno in uspešno boril in zanje — umrl!

Tako je pisal Boris Kidrič

Poleti 1944 je izdal Izvršni odbor Osvobodilne fronte drobno, komaj 16 strani obsegajočo brošurico »Boj birokratizmu, karierizmu in drugim nezdravim pojavom«. Napisal jo je tovariš Boris Kidrič, tedaj sekretar Izvršnega odbora OF. Njegovo kritično oko, izostreno v dolgoletnem revolucionarnem delovanju in spopadih, je v tistem času zaznalo pojave, ki so v takratni družbeni stvarnosti že pomenili oviro na začrtani poti. Tedaj, ko je praktično naša revolucija že zmagala in je bilo vprašanje popolne osvoboditve samo še vprašanje časa, se je namreč začel pojavljati v naših lastnih vrstah nov sovražnik — birokratizem.

Letos bo preteklo že 19 let, odkar je izšla Kidričeva brošura. Če ugotovimo, da je najboljši sodnik neke stvaritve zgodovina in da vrednost nekega dela lahko izmerimo šele čez čas, potem lahko ugotovimo, da je Kidričeva ocena takratnih prvih pojavov birokratizma pri nas resnično genialno delo. Pravilnost Kidričevih ugotovitev lahko spoznamo tudi po dogodkih po letu 1948 v merilih mednarodnega delavskega gibanja. Prav tako pa veljajo Kidričeva opozorila še danes tudi za našo družbo, saj se tudi pri nas vedno znova pojavljajo birokratske težnje. Komunisti morajo biti neprestano na straži, da take pojave sproti preprečujejo.

Objavljamo nekaj odlomkov iz te Kidričeve knjižice.

Nemogoče bi bilo, da Osvobodilna fronta zmaguje v vseh teh letih trdega in neenakega boja, če ne bi imel naš osnovni aktiv naslednjih lastnosti: popolne predanosti naši veliki stvari, požrtvovalnosti in podrejanja vsega osebnega zahtevam borbe; neodjenljivosti in iznajdljivosti, ki premaguje vse zapreke; nenehnega stremljenja po novih zmagah in uspehih; zavestne discipline, hkrati pa kritičnega in samokritičnega duha, ki vidi druge in lastne napake ter se

zna iz njih učiti; splošnega moralnega zdravja, ki ljudskim množicam v vsakem pogledu nazorno dokazuje, da so funkcionarji in aktivisti našega narodnoosvobodilnega gibanja zares njegovi najboljši sinovi.

Osvobodilna fronta je take lastnosti vselej visoko cenila, vselej je naglašala, da so to osnovne lastnosti pravih borcev, da nihče, komur jih manjka, ne zasluži, da bi ga imenovali resničnega osvobodilnega borca, da brez njih ni zdravega, ni borbe in zmag sposobnega aktiva našega veličastnega gibanja. Naša narodnoosvobodilna borba je vzgojila stotine in stotine novih kadrov v duhu požrtvovalnosti, žilavosti, iznajdljivosti, zavestne discipline, v duhu medsebojne kritike in samokritike.

Hkrati je Osvobodilna fronta z vso odločnostjo pobijala pojave, ki so takim lastnostim nasprotni, namreč vrtoglavico od uspehov, birokratizem, karierizem, nediscipliniranost, kritikastrstvo, pomanjkanje kritike in samokritike, nezdrave pojave v privatnem življenju, moralni razkroj.

Večkrat je že bilo govora o tem, da taki nezdravi pojavi obstajajo. Danes moramo ugotoviti, da taki pojavi ne samo obstajajo, temveč da so se močno nevarno razrasli. Prav nič se ne bojimo tega javno priznati, prav nič se ne bojimo javno se boriti proti njim. Kdor bi hotel naš kritični odnos do njih izkoristiti v razdiralne, Osvobodilni fronti sovražne namene, bi se hudo uštel. Vselej bi mu bilo namreč mogoče zabrusiti v obraz, da ni bilo še v nobenem množičnem slovenskem gibanju toliko moralnega zdravja, požrtvovalnosti in vseh drugih lastnosti pravih borcev — kakor v Osvobodilni fronti. Razen tega pa prav dejstvo, da škodljive pojave v svojih vrstah, med svojim aktivnim in — če nastopijo — tudi v svojih vrhovih brez usmiljenja napademo ter kritiziramo, nesporno dokazuje, da je Osvobodilna fronta sposobna vsak nezdrav pojav pravočasno odstraniti, v kali zatreti.

Ni posebno težko odgovoriti, zakaj so se med našim aktivom pojavile lastnosti, ki so vse obsebe vredne in ki ostro nasprotujejo lastnostim pravih borcev. V današnjih okoliščinah, ko smo se po trdih letih krvave borbe že nekoliko sprostili, se razmahnil, ko imamo obsežnejše zaledje, ko se gradi naša nova narodna oblast in ustvarjamo svoj novi aparat, ko dobivajo ljudje razne funkcije in položaje, se je namreč marsikomu — brez potrebe in neupravičeno seveda — zavrtelo v glavi. Zavedati se je namreč treba, da je prišla v naše vrste kopica ljudi, ki jih je stara Jugoslavija naravnost načrtno vzgajala in vzgojila v birokratizmu, karierizmu in podobnih nečednostih. Dalje si moramo biti na jasnem, da smo iz večno zdravih ljudskih globin dvignili na stotine in na tisoče novih, prekrasnih kadrov, ki predstavljajo temelj našega nacionalnega preporoda, temelj naše sedanje borbe in svobodne bodočnosti. Ker pa so bili ti tovariši pred narodnoosvobodilnim bojem prepuščeni večinoma sami sebi, izročeni po krivdi protinarodne in protiljudske reakcije na milost in nemilost zatiranju, nevednosti, pomanjkanju vzgoje, ni prav nič čudnega, če se jih je med njimi znašlo tudi nekaj, ki jih zdrava vzgoja narodnoosvobodilne borbe ni mogla do kraja prekuhati in skovati, in če je zato posameznim nedograjencem dejstvo, da »so bili včeraj nič, danes pa so vse«, zmedlo glavo.

Francoski pregovor pravi: »Tout comprendre, c'est tout pardonner.«. Po slovensko se temu reče: »Vse razumeti, pomeni vse oprostiti.« Strinjamo se samo s prvim delom tega pregovora, z drugim pa odločno ne. Vse razumeti, to da, in to se pravi, spoznati vzroke in okoliščine bolezni, vzroke in okoliščine nezdravih pojavov in jih potemtakem tudi znati odstraniti. Opraščati pa takih

pojavnov, dajati jim odvezo, ne moreš in ne smeš, temveč jim moraš napovedati — najostrejši boj. Kakor je namreč konec koncev razumljivo, če so se ponekod med našim aktivom pojavile nezdrave stvari, tako bi bilo izredno nevarno, če jih ne bi začeli že sedaj zatirati z vso odločnostjo. Namesto funkcionarjev novega kova, ljudskih funkcionarjev, ki so zrasli z ljudskimi množicami, ki so prežeti z vsemi kvalitetami pravih borcev in kovačev svobodne bodočnosti, bi naš aparat mrgolel od lastnosti osovraženega bivšega protiljudskega aparata. Tak aparat bi bil največja nevarnost za vse pridobitve, ki jih je našim narodom in ljudskim množicam izbojevala njihova krvava triletna borba. Tak aparat bi grozil, da se usede vanj reakcija, da skuša preko njega pridobiti izgubljene postojanke. Po eni strani bi torej tak aparat postal gnezdo reakcije, po drugi strani bi pa reakcija izkoriščala njegove rakrane za hujskanje proti nam. Tak aparat bi se konec koncev odtrgal od ljudskih množic, hkrati pa bi med njimi diskreditiral vse naše demokratično gibanje.

Birokratizmu, karierizmu, nezdravim pojavom v privatnem življenju... napovedujemo najostrejši boj.

Taki pojavi so odsev starega, propadlega, reakcionarnega, protiljudskega in protinarodnega življenja, so njegov povampirjeni poseg v našo novo življenjsko smer, v naš novi aparat, v našo novo narodno oblast, v našo vojsko, skratka so poseg reakcije vsepovsod, kjer smo najbolj občutljivi in kar predstavlja osnovne pridobitve naše dosedanje borbe.

Razume se, da so take birokratove lastnosti v kričečem nasprotju z dejanskimi potrebami našega narodnoosvobodilnega gibanja, v kričečem nasprotju z vsemi bistvenimi značilnostmi naše narodne oblasti. Birokratova vztrajna hoja po zvoženih in privajenih tirih, birokratova lenoba duha, birokratovo bahavo samozadovoljstvo, birokratovo poenostavljanje — vse to ovira resničen napredek, vse to tudi duši iniciativo tako našim kakor ljudskim množicam na splošno.

S tem pa še dolgo niso izčrpane birokratove nečedne lastnosti... Najznačilnejše za birokrata je pač, da se je oddvojil od množic... Birokrat čestokrat ne ve več, kaj se na terenu resnično dogaja. Ne samo da postane teren birokratu samemu tuj, vse svoje in svoje okolice delo je birokrat organiziral tako, da se je pred terenom zaprl. Če vam birokrat sedi v organu narodne oblasti, postane tak organ narodne oblasti za vso narodno oblast in za ljudstvo prava pokora. Organ narodne oblasti, ki ga je spremenil v svojo trdnjavo birokrat, izgublja počasi stik s politično in demokratično vsebino Osvobodilne fronte. Namesto da bi rasel iz ljudskih množic, namesto da bi bil njihov organ, se od ljudskih množic oddaljuje, se pred ljudskimi množicami in njihovimi upravičenimi potrebami oddaljuje, se pred ljudskimi množicami in njihovimi upravičenimi potrebami zapira, iz dneva v dan bolj postaja organ nad ljudskimi množicami. Zato se pa birokratu praviloma dogaja dvojje: po eni plati se mu v njegovo »trdnjavo« vgnezdijo protinarodna in protiljudska reakcija, po drugi strani pa ista reakcija birokratovo ravnanje izkorišča za svoje obrekovanje in hujskanje proti narodni oblasti na splošno...

Birokrat je prava slana za rast novih, še neizkušenih kadrov. Namesto da bi jim pomagal na noge, namesto da bi jih vzgajal s pravo ljubeznijo, jih vsa njegova miselnost, ves njegov način dela, vsa njegova okostenelost, predvsem pa on sam — duši. Birokrat se dostikrat tudi osebno razvije v zoprnega zakotnega »diktatorja«...

»Biciklista« so predvsem dolžni preganjati naši funkcionarji. Tisti funkcionar, ki mu »biciklistovo« prilizovanje »gode«, je na najboljši poti, da se tudi sam temeljito skvari. Ne bo težko uganiti, da vodi »biciklistika« — tudi v protekcionizmu in korupcijo. »Biciklist«, ki se začetkoma prilizuje z besedami, se kmalu začne prilizovati — če najde njegovo začetno prilizovanje odmev — s »priboljški« in »prirejanjem« raznih ugodnosti...

Borba proti »biciklistiki« in »biciklistom« seveda ne pomeni, da smemo dajati kakršne koli koncesije »uravnilovki«, da smemo kakor koli popuščati razdiralnim elementom, ki delujejo proti disciplini in avtoriteti našega pokreta, njegovih forumov in predstavnikov, da smemo v čemer koli nasedati nergačem, ki iz neupravičene osebne zagrenjenosti blatijo posamezne forume in njihove predstavnike ter si pod sovražnikovim vplivom izmišljajo klevete.

Nasprotno! Borba proti »biciklistiki« zahteva istočasno borbo za večjo, toda zavestno disciplino v odnosu do Osvobodilne fronte in nove narodne oblasti, v odnosu do njunih forumov in posameznih njunih predstavnikov.

Karierizem pomeni v svojem bistvu najhujše uničevanje predanosti in zdrave ambicije. Mi razlikujemo ambicijo od ambicije. Od bolne ambicije razlikujemo zdravo ambicijo, ki smo jo vselej gojili, jo gojimo in jo bomo tudi v bodoče gojili. Zdrava ambicija izraža samo eno. Izraža stremljenje, da daš vse za stvar, da razviješ čim več osebnih sposobnosti v korist stvari, da dosežeš v svojem delu čim več uspehov zaradi stvari. Zdrava ambicija pozna in uporablja pomembni vzgojni sredstvi — sredstvo priznanja in popularizacije poštenih kadrov in sredstvo zdravega tekmovanja. Oboje sredstev še vse premalo uporabljamo, vse premalo dajemo zadoščenja in priznanja tistim borcem in funkcionarjem, ki so dokazali svojo predanost in v korist našega pokreta razvili svojo sposobnost, vse premalo populariziramo naše tovariše.

Prav zato pa se na drugi strani pojavlja karierizem, ki nima z zdravo ambicijo ničesar skupnega, ki ne temelji na predanosti, temveč se poslužuje intrig, medsebojne zavisti, skrivanja napak, »biciklistike«.

Nobenega dvoma ne more biti, da vodijo pojavi karierizma v razkroj posameznih funkcionarjev in njihove okolice, ker jih pravočasno ne zatremo.

Zato: oster boj karierizmu, toda več zdravega tekmovanja, več populariziranja predanih tovarišev in tovarišic, njihovih uspehov, več priznanja tistim, ki ga zaslužijo, več zdrave ambicije ...

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

POTEM so nas nagnali ven, bose in gole na led in sneg, v burjo in mraz. Tekli smo v drugo zgradbo v kopališče, večji prostor, kjer so bili tuši, po 10 v eni vrsti, deset vrst druga za drugo. Še poprej pa smo morali počeniti pred brivce, da so nas ostrigli na golo po glavi, pod pazduhami in ob sramu. Vse to so nadzirali kapi-glavarji, hrupno, surovo, s palicami in gumijavkami v rokah. Razvrstili so nas pod tuše. To je dobro delo, čeprav je bilo zdaj prevroče, zdaj premrzlo. Ti higienski ukrepi so mi bili razumljivi. Jaz sem zbujal pozornost po svoji zagorelosti, poraščenosti in dlakavosti kože. »Kdo te je strigel, kdo te je bril?!« je grmel glas nad mano. Nič hudega sluteč sem pokazal na brivca — Rusa. Po njem je padla palica. Preklel mi je vse žive in mrtve, čeprav sem se mu toplo opravičeval. Skoraj mi je odrl kožo, tako da sem krvavel po vsem telesu.

Ko je bila opravljena tudi ta kopel, so nam v prednjem prostoru razdelili taboriščno obleko. Vsak po vrsti je dobil iz velikih cul: srajco iz prve, spodnjice iz druge, suknje, hlače, kapo, obujke in lesene coklje, tako, kakor je komu padlo.

Ko sem se oblačil, sem ugotovil, da je srajca samo še sprano blago, ki razpada kakor ovoji egiptovskih mumij, spodnjice samo še plavalke, suknjič preozek in prekratkih rokavov z vdelanim oknom iz drugega blaga na hrbtu, vsakomur vidnim znakom taboriščnika, hlače prekratke, z belo široko oljnato

črto — generala. In čemu naj rabijo cunje — ovijače?! Za sam palec jih je bilo preveč, za ovitje pete premalo. Kasneje sem prišel na to, da so si od teh ovijač trgali trakove za privezovanje lesenih cokel, ki drugače nikakor niso visele same na nogah. Le čepica mi je sedela prav. Tako oblečen kot noben najbolj beden siromak pri nas doma, sem se moral smehljati samemu sebi. Se me ni minila dobra volja. In spet smo tekli skozi mráz in mrak. Coklo sem zgubil, jo hitro ulovil, in hajdi bos po ledu in snegu v barako-karanteno. Dolgo smo stali pred durmi, cepetali, si pihali v prezeble prste, se stiskali v dve gube, preden so nam dovolili vstop. Baraka je bila premajhna za tako množico. Vsak si je hitro poiskal prostorček na pogradih v tri nadstropja, se boril za ležišče, za odejo, za slamnjačo. Na dveh zelo ozkih ležiščih smo dobili po trije svoje mesto: eden je ležal na gredi, kjer sta ga tiščala stika obeh robov sosednjih pogradov, oba krajna sta se ga morala držati, da se nista prevalila preko zunanjega roba korita. Postlano je bilo na tenkih, iz papirnatih niti spletenih blazinah, slamnica, napolnjenih s staro, gnilo, zdrobljeno slamo. Pa vendar ležali smo in tudi spali: utrujeni, izmučeni, lačni . . .

Opazoval sem svoje tovariše: g. T., prof. M., italijanskega polkovnika, kako se jih je loteval črni obup. Kako tudi ne?! Tudi mene se je polaščal, vse bolj me je prevzemal.

Kako bi mogel popisati stanje duševnega razpoloženja tistemu, ki sam tega še ni nikoli doživel?! Kako mu posredovati podoživljanje tiste brezmejne potrnosti, žalosti, strahu, tistega življenjskega gnusa in studa, tiste telesne in duševne muke, ki ni zmožna več vžgati in ukresati iskrico svetlega, veselega občutja?! Kako vzbuditi občutek prave lakote tistemu, ki ni bil še nikoli lačen?! Kako ga z besedo tako premraziti, kakor je zeblo nas v dušo in telo?!

Ne, popisati, izraziti se tega ne da!

Opazoval in občutil sem tisto malodušje, ki se je polaščalo nas vseh, ki je dušilo vsak življenjski odpor, vsak življenjski zagon.

Videl sem jih, kako so plahneli in gnili, strahotno iz dneva v dan, klonili, duševno bolj kot telesno — najbolj pa tisti, ki jih življenje nikoli ni trdo preizkusilo, nikoli zjeklenilo in utrdilo, razvajenci in mehkužci. Zatekali so se k meni po vedro, dobro, spodbudno besedo. Dajal sem jo, dokler sem vedel in znal, čeprav sem bil take besede sam najbolj potreben in željan. »Samo, če te vidim, mi odleže, mi je laže pri duši,« mi je tedaj nekdo priznal. Zdravnik sem: začutil sem v sebi poziv, da moram tudi v teh okoliščinah opravljati svoje poslanstvo, dolžnost svojega poklica.

Sledil je prav tako pust in črn dan, poln mraza, glada, prerivanja in surovačenja, izparin in smradu, da se mi je meglilo pred očmi in me je obhajala slabost. Proti večeru nekdo kliče moje ime. Kdo vendar me pozna, saj smo samo še številke? Tukaj! Zlezem s pograda in že mi sega črnolas fant, živih oči, popolnoma nepoznan, v roko, razkriva bele zobe. »Kaj so tudi vas prignali? Poznam vas. Sem s Police pri Kranju doma: očeta ste mi zdravili. Jaz sem tukaj že dolgo časa. Precej Slovencev nas je tukaj: cela kolonija. Pa je sedaj že mnogo bolje, kot je bilo poprej. Prišel si — odtlej sva se tikala — pravzaprav na letovišče. Tebe kot zdravnika bodo dali na revir, tam boš gospod — prominent. Prvi vtis je slab, kajne, pa ne obupaj!«

Kdo si svetel pojav v temini? Kdo si brljiva lučka, ki mi svetiš v temi? Kdo si, ki mi kapljaš tolažilne besede v srce in daješ poguma moji duši?!

»Te zebe? V tem, kar imaš na sebi, boš zmrznil. Počakaj! Jutri ob tej uri pridem zopet in ti ,organiziram' jopico. Skrij jo, da je ne opazijo pri tebi, drugače pojdeva ti in jaz v kamnolom. Pa na svidenje!«

Vladimir Lakovič: Mrlič

Kdo si, ki me rešuješ mraza, kdo, ki mi pomagaš v tej stiski?!

»Povej še, kako si zvedel zame?«

»Govoril si včeraj z nekim Slovincem — brivcem, ki te je vprašal, od kod ste prišli in kdo si.«

»Da, res, pozabil sem.«

»Jaz pa sem Vinko Kopač.«

Premišljeval sem: krvne vezi so močne vezi. Tudi narodnostne vezi so krepke vezi, ki povezujejo v eno skupnost, posebno še, če se čuti ogrožena in zatirana.

Naslednji večer je fant res prišel in mi stisnil nekaj mehkega pod pazduho. Iskal sem priliko, da oblečem toplo jopico v temnem kotu.

Kaj vidim? Me varajo moje oči?

Saj to je vendar moja jopica, tista bela, volnena jopica, ki mi jo je poslal neznan dobrotnik v zapor v Gorici. In prav to jopico mi drug neznan prijatelj »organizira« iz ogromnega kupa obleke, perila od tisoč ljudi, in mi jo vrne: mojo belo, volneno jopico. Vsekakor presenetljivo! Čisto neverjeten slučaj!

Verjetnostna možnost, kakor zadeti prvi dobiček: milijon. Meni je pomenila več, mnogo več kot milijon. Kako je spodbodla v meni pogum, kako mi je vlila novih moči, kako zanetila v meni vero v življenje, zaupanje v prihodnost. Slučaj? Namig usode? Naj ne klonim, naj vztrajam, naj trpim, naj pomagam, naj rešujem! Čudovito prečiščenje duše, prečudno topel žarek za srce, čudovito zdravilo moji volji.

Moja bela volnena jopica! Vedno toplo ovita okoli prsi: čutil sem te vedno, kadar mi je bilo najbolj mraz. Bila si mi talisman, ki sem ga nosil z vero, z zaupanjem, z ljubeznijo, s strastjo.

Moja bela volnena jopica!

Še enkrat so nas zgnali v tisto kopalnico.

Zopet smo stali goli. Prišla je komisija: šef zdravnik dr. Schmitz, pisar Alojz in kapo Schrade iz revirja, opraviti zdravniški pregled. Vprašali so po zdravniških: javil sem se jaz, neki italijanski zdravnik (dr. Bernardi) in neki bolničar. Označili so nas z »Arzt« z rdečim eozinofilnim barvilom na levi strani prsi. Potem smo korakali drug za drugim mimo šefa-zdravnika, ki je diktiral 1, 2, 2/3, 3, in eden nam je slikal številke z rdečim barvilom na čelo. Pozneje sem zvedel, da je pomenila 1 — sposoben za težaško delo v kamnolomih granita,

2 — sposoben za povprečno delo v tvornicah za letala in na odmaknjenih komandah (Aussenkommando), 2/3 — sposoben za delo v taborišču, 3. — kandidat za krematorij. Jaz sem odnesel oceno 2. Pri takih pregledih, kaj hitro opravljenih, si je šef-zdravnik izbiral tudi primere za svoje operacije. Če je pri kom opazil kilo, bulo ali golšo, je bil nesrečnik že na seznamu za operacije, pa če je hotel ali ne.

Iz karantene so nas potem prestavili v bloke: v barake, ki so stale po 2 do 3 na terasah, lepo v vrstah, desno in levo od glavne poti, ki se je vzpenjala od prostranega, pravokotnega apelnega prostora položno navkreber. Ob poti so stali mejniki z uklesanimi vodili: »Es gibt einen Weg zur Freiheit.« »Meilensteine sind: Gehorsamkeit, Fleiss, Ehrlichkeit, Kameradschaft, Arbeit...« itd. »Je pot, ki pelje v svobodo.« »Mejniki so: pokornost, pridnost, poštenost, tovarišstvo, delo...« itd. Kakšen cinizem!

V blokih smo se gnetli kakor sardine. Stali smo drug ob drugem v sorazmerno majhnem prostoru, da so bolele in otekale noge. Zrak je bil tak, da se ti je megnilo pred očmi in šumelo v ušesih, da so te obhajale vrtoglavice in omotice. Kdor je stopil na prosto zajemat sveži zrak, se je kmalu vrnil: premrzlo je bilo. Od žlebov so visele dolge, debele ledene sveče. Okna so bila zaslepljena z ledenimi rožami. Hodili smo s kotli v kuhinjo ob apelnem prostoru po hrano, ki je bila pičla, vodena, nezabeljena: prazna. Predvsem pa smo stali v vrsti ure in ure na prostem, na apelih. Šteli so in šteli, vedno so se uštel. Vedno je manjkala številka ali dve. Dokler se ni našla, nismo smeli pod streho. Včasih je brilo, medlo — mene pa je grela volnena jopica.

(Nadaljevanje)

Rešitev Ferda Kravanje iz bolnišnice

V ČETRTI številki Borca v letu 1962 je bil orisan spopad treh »tigrovcev« na Mali gori pri Ribnici. Enega izmed njih, »Djura Jovanovića«, so karabinjerji dobili v roke in ga hudo ranjenega preko Kočevja poslali v ljubljansko splošno bolnišnico na zdravljenje. Tam se je zdravil skoraj štiri mesece. Njegovo stanje je bilo precej kritično, zaradi česar je močno oslabil in bil dolgo priklenjen na posteljo. Italijani so ga imeli za zelo nevarnega človeka, pa so ga zato zastražili. Enega karabinjerja so mu postavili v sobo, drugega pa pod okno bolniške sobe kirurškega paviljona. Poudariti moramo, da Italijani ves čas bivanja v bolnišnici niso odkrili, da je bil »Jovanović«, Ferdo Kravanja iz Čezsoče pri Bovcu, eden izmed najaktivnejših »tigrovcev«.

Na zunaj je vse kazalo tako, da je bil »Jovanović« dobro zastražen, da absolutno ni bilo nobene možnosti za pobeg. In vendar se je beg posrečil, posrečil zato, ker se je za »Jovanovića« zavzela Osvobodilna fronta, in to sam Boris Kidrič. Pri Italijanih je zaradi pobega nastal vihar jeze in ogorčenja, zlasti ker jim nobeno iskanje ni pripomoglo do razvozlanja problema. Karkoli so napravili, vedno in povsod so ostali na cedilu.

»Jovanovićev« beg je bil dobro organizirana akcija, ki je lepo uspela. Zaradi obsežne sodobne dokumentacije, čeprav okupatorske, in naknadnih meoarskih prispevkov, si moremo njen potek z vsemi spremljajočimi okolnostmi zelo dobro rekonstruirati in si tako predočiti prizadevanje Osvobodilne fronte za reševanje ogroženih aktivistov ter metodo reševanja.

»Jovanović« je iz ljubljanske bolnišnice odšel zvečer 6. oktobra 1941. Moramo poudariti o d š e l, ker je bil njegov odhod tako organiziran, da na zunaj ni padlo ničesar v oči, da se je vse zdelo čisto normalno, čeprav so bili živci vseh, ki so bili pri reševanju neposredno prizadeti, napeti v pričakovanju, ali se bo rešitev posrečila ali ne.

Pri »Jovanovičevem« begu moramo razlikovati dvoje. Prvič, kako so si ga rekonstruirali Italijani, in drugič, kako se je stvarno posrečil, česar si pa Italijani niti mislili niso, oziroma so nekaj stvarnega odkrili šele po enem letu.

1. Zaradi »Jovanovičevega« pobega so bili Italijani hudo zmedeni. Ko je poveljstvo ljubljanske karabinjerske skupine 7. oktobra 1941 obvestilo kvesturo in še nekatere druge organe o pobegu, je zapisalo, da je »Jovanović« pobegnil prve jutranje ure 7. oktobra. Seveda je bila to zmota, toda resnica je bila, da je »Jovanović« izginil. Italijani so se znesli nad vsemi, ki so jih osumili krivde ali sodelovanja pri izginotju tako nevarnega »terorista«. Zaprlji so vse, o katerih so mislili, da so bili zapleteni v reševanje, in v kratkem so začeli proti njim sodni proces pred vojnim vojaškim sodiščem. Med Slovenci so bili po njihovem mnenju »težke ribe« predvsem bolniški strežnik Ivan Pahernik, vratar Luka Kraševac in »Jovanovičev« sojetnik Dušan Banda. Med Italijani je bil pa krivec karabinjer Francesco Castalbiano, ki je »Jovanoviča« stražil ob postelji in v svoji malomarnosti dopustil pobeg. Vsi navedeni pa so bili popolnoma nedolžni, še celo Castalbiano, ki je bil kriv le toliko, da je eni izmed bolniških sester preveč zaupal.

Po naknadnem italijanskem dognanju je »Jovanović« ušel okoli 10. ure zvečer 6. oktobra. Pol ure prej je Banda prosil karabinjerja, da bi smel na stranišče, kar mu je dovolil. Nato je prosil, da bi smel pokaditi cigareto, kar mu je karabinjer tudi dovolil. Še sam si je prižgal eno in se pridružil Bandi, ki je šel kaditi v bližnjo kopalnico. Čez pol ure sta se vrnila v sobo in opazila — da je »Jovanović« izginil, medtem ko je tretji sojetnik Kapelj spal. Vsa iskanja po sobah in dvorišču so dala negativne rezultate, »Jovanović« je izginil. Vse se jim je zdelo še toliko bolj čudno, ker »Jovanović« ni bil v takem fizičnem stanju, da bi mogel sam zapustiti bolnišnico. Zato so mislili, da so ga odnesli ljudje, ki so se tajno vtihotapili v bolnišnico. Sodelovanja so takoj osumili Banda, češ da je karabinjerja namenoma zvabil v kopalnico. Poleg njega pa so osumili še imenovanega Pahernika in Kraševca, češ da sta okoli pol desetih zvečer slišala neki trušč na cesti zunaj in neke žvižge, toda nista jim pripisovala nobene važnosti in nikogar o tem obvestila.

Na sodnem procesu, ki je bil januarja 1942, niso mogli nikomur ničesar dokazati. Še Castalbiano niso mogli krivde natančno opredeliti, ker je Italijani pač sami niso poznali. Bil je do neke mere popustljiv v službi, toda bolj glede sebe kakor glede zaupanih mu ljudi. Zato so bile obtožbe celo proti njemu dokaj pavšalne. Toda italijanski oblastniki so bili jezni sami nase, ker niso ničesar dognali. Zato so 26. januarja 1942 izrekli kazni, ki naj bi predvsem prikrile njihovo sramoto, ne pa dokazale krivdo obtoženih. Kraševac in Pahernik sta bila oproščena. Banda je bil obsojen na dve leti zapor, čeprav je bil v resnici popolnoma nedolžen, Castalbiano pa na posebnem procesu na leto in pol zapor. Kasneje bomo videli, da nihče izmed obsojenih ni vedel za »Jovanovičev« beg. Iz bolnišnice ni odšel ob 10. uri zvečer — saj je bila takrat že policijska ura — temveč med 8. in 9. uro, malo pred policijsko uro.

Italijanski oblastniki so se zavedali, da so v sodnem procesu potegnili krajši konec. Javni tožilec pri vojnem vojaškem sodišču (Tribunale Militare di Guerra)

je kmalu nato izdal ukaz, da se zapreta »Jovanović« in Majnik, češ da sta obtožena poskusa umora dne 13. maja 1941, ko sta streljala na orožnika Pišorna in italijanske vojake, ter zaradi protipostavnega zadrževanja orožja in municije. »Jovanović« je bil še posebej obdolžen pobega iz bolnišnice dne 6. oktobra 1941.

Dne 28. maja 1942 je karabinjerska postaja v Ribnici sporočila, da je bil lov na »Jovanovića« in Majnika brezuspešen. Zato je bil dne 8. junija 1942 proti obema proces v odsotnosti. Oba so spoznali za kriva in obsodili: »Jovanovića« na 28 let in 6 mesecev, Majnika pa na 28 let.

2. Kravanja je bil v tem procesu še vedno »Jovanović«; Italijani še niso vedeli, kdo se je skrival za njim. Tako bi bilo morda tudi ostalo, če bi ne bil »Jovanović« kasneje nekoliko nepreviden in če bi ne bilo roške ofenzive. Preden pa se lotimo teh momentov v življenju Ferda Kravanja, moramo prej prikazati, kako je dozdevni Jovanović pobegnil iz bolnišnice in kdo so bili njegovi resnični rešitelji in pomočniki. O vsem tem nam daje največ gradiva proces, ki so ga Italijani prav zaradi Kravanja vodili v oktobru in novembru 1942 proti Dragu Marušiču, ing. Dušanu Štucinu, sestri Jedrti Keršmančevi in Josipu Pipanu. Temu gradivu moramo dodati le še ustne informacije Draga Marušiča in ing. Štucina, ker proces sam marsičesa ne pove, kar je razumljivo, saj so se obtoženci morali braniti in čimbolj prikrivati tisto, zaradi česar so bili obtoženi.

Treba je poudariti, da je beg iz bolnišnice organizirala Osvobodilna fronta. Od treh »tigrovcev«, ki so jih na Mali gori napadli Italijani, je Danilo Zelen padel, kakor vemo, Kravanja je bil hudo ranjen in so ga prijeli Italijani, Majnik pa jim je nekaj minut potem, ko se jim je predal, pobegnil. Ne moremo si misliti, da bi se Majnik po rešitvi ne zanimal za Kravanjevo usodo. Ravno narobe. Ves potek Kravanjevega reševanja moramo organsko navezati na njegovo sporočilo o dogodkih, ki so se zgodili na Mali gori, čeprav sporočilo ni znano, toda nakazuje ga zveza sama. Majnik je imel sestro; ta je bila v stikih z Dragom Marušičem. Ta je poznal delovanje »tigrovcev« pa je seveda mogel slutiti, kako usodo bi doživel Kravanja pri Italijanih, če bi izvohali, da so ga dobili v roke. Zelel ga je rešiti. Obrnil se je na Borisa Kidriča, da bi Osvobodilna fronta organizirala njegov beg iz bolnišnice. Praktična izvedba se je dokaj vlekla, ker je pač Kravanjevo zdravstveno stanje bilo neugodno. Zaradi bolezni je bilo nujno, poiskati zanj tako stanovanje ali zavetišče, da bi se mogel zdraviti naprej, ko bi se izmuznil Italijanom. Za vse je poskrbela Osvobodilna fronta oziroma ljudje, ki jih je ona angažirala v ta namen.

Z direktno izvršitvijo bega so bili povezani Majnikova sestra, ki je posredovala in vzdrževala zveze, Drago Marušič, ki se sicer ni vezal odprto, temveč je stal nekako bolj za kulisami, vendar bil o vsem na tekočem; ing. Dušan Štucin in bolniška sestra Jedrt Keršmanec pa sta sam beg v dani uri izpeljala.

Za nemoteno izvedbo načrtov je bilo seveda med reševalci treba več razgovorov. Začeli so se že sredi avgusta 1941 in zaključili s posrečenim begom. V pripravah pa so se pokazale tudi težave. Taka težava je bila iskanje stanovanja, potem pa obleke in čevljev. Zlasti čevlji so bili problem. Kravanja je bil namreč zelo velik in dolgo niso mogli zanj najti primernih čevljev. Premisliti je bilo tudi treba, kako naj uredi s karabinjerjem ob Kravanjevi postelji, kdo bo Kravanja odpeljal iz sobe in vodil preko dvorišča in dalje. Končno je bilo vse dogovorjeno in urejeno.

Dejanje »bega« se je začelo odvijati okoli osme ure zvečer. Sestra Jedrt je pripravila primerno civilno obleko v stranišču, karabinjerju pa dala v čaj prašek, da je takoj zaspal. Kravanja je moral v stranišče, kjer se je napravil.

Nato ga je sestra Jedrt vodila preko dvorišča, kjer je pristopil ing. Štucin in Kravanja krepko podprl, ker je zaradi oslabeledosti težko hodil, ter ga vodil skozi izhod mimo vratarja, kvesturina in karabinjerja, ki so bili v živahnem medsebojnem razgovoru, tako da se za »potnika« sploh niso zmenili. Pri izhodu je Kravanja in Štucina že čakal avto, v katerega sta usedla, in ju je takoj odpeljal h Košaku v Prešernovo, sedaj Čopovo ulico. Tam je Štucin Kravanja oddal, naslednji dan pa sestro Jedrt obvestil, da je šlo vse po sreči. Ta je bila že mončno zaskrbljena, ker je medtem postalo že znano, da je »Jovanović« izginil, Italijani pa so začeli zadevo preiskovati. Kakor smo videli zgoraj, so poizvedbe usmerili na neprizadete ljudi, zato niso prišli do pozitivnih rezultatov.

Kravanjeva bolezen je v kratkem postala težji problem. Pri Košaku se ni zboljšala, temveč poslabšala. Zdravnik Mirko Derganc, ki ga je tedaj zdravil, ga je zaradi poslabšanja bolezní vzel na svoj dom v sanatorij Emona, da bi s tem zdravljenje olajšal. Po nekaj dneh ga je predal v varstvo svojemu svaku Blažu Tomaževiču, ki je tedaj stanoval na Resljevi cesti. Toda zdravljenje kljub vsemu ni uspevalo. Nekaj dni je bilo stanje celo kritično. Naposled se je sestri Jedrti posrečilo, da je bil Kravanja 28. oktobra 1941 sprejet v zavetišče sv. Jožefa. Seveda mu je Osvobodilna fronta preskrbela nove dokumente, in to na ime Mirko Selan. Dokumenti so bili narejeni tako dobro, da prednica zavetišča, Filipina Tomše niti malo ni zdvomila v njihovo originalnost.

Bivanje »Mirka Selana« v novem zavetišču ni kazalo nobenih nevarnosti. Bolnik je dobival celo obiske. Zdravil ga je dr. Mirko Derganc, včasih ga je prišel pogledat tudi hišni zdravnik dr. J. Volavšek. Stalne stike z njim je obdržala sestra Jedrt, ki je prihajala k njemu po dvakrat na teden in mu previjala rano. V treh mesecih je okreval in 24. januarja 1942 zavetišče zapustil.

Po odhodu iz zavetišča je Kravanja ostal v Ljubljani še kake tri mesece. Najprej je stanoval pri krojaču Pipanu v Bolgarski ulici, nekaj časa v Mali čolnarski v Trnovem, nato pa pri Bulčevih na Celovski cesti. Tu je bil le malo doma. Poznali so ga pod imenom Pavel Peternel, trgovski potnik iz okolice Novega mesta.

Spomladi 1942 je Kravanja odšel v partizane v II. grupo odredov. Napravil je logičen zaključek. Iz predvojnega revolucionarja proti fašistom in nacistom je postal slovenski partizan, da skupno z neštetimi drugimi borci izbojuje svobodo slovenskemu narodu in seveda tudi dragi Primorski.

V drugi drupi odredov se je kmalu po Kravanjevem prihodu zgodilo nekaj, kar je za italijanske oblastnike, ki so poznali zadevo Male gore pri Ribnici, »Jovanovićevo« bivanje v bolnišnici in njegovo skrivnostno izginotje iz nje, pomenilo pravo bombo odkritja. Po prihodu v partizane je namreč Kravanja napisal kratek življenjepis za glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. V njem je z nekaj stavki orisal svoje predvojno, to je »tigrovsko« revolucionarno delo, omenil poznanstvo in zvezo z Zelenom, italijansko akcijo na Mali gori, zdravljenje v bolnišnici v Kočevju in nato v Ljubljani. Odkrito je tudi povedal, da je beg iz bolnišnice organizirala Osvobodilna fronta, da sta mu pri tem pomagala ing. Štucin in bolniška sestra Jedrt ter da je bil tudi v zavetišču sv. Jožefa. Ni zamolčal tudi, da je po odhodu iz bolniške oskrbe stanoval pri krojaču Pipanu, in teden v Trnovem (imena tu ni navedel!) nato pri Bulčevih, dokler ni 26. maja 1942 odšel v partizane.

Kako so Italijani to poročilo dobili? Najverjetneje, da so med roško ofenzivo zasegli kak del partizanskega arhiva, med katerim je bilo tudi Kravanjevo poročilo. Dejstvo je, da je poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev dne 24. avgusta 1942 poslalo Kravanjevo poročilo v italijanskem prevodu pristojnim

enotam v Ljubljano. Zanje je največje presenečenje bilo v tem, da so odkrili enačbo Jovanović-Kravanja. Toda poleg presenečenja so morali s posebno čudnimi občutki požirati spoznanje, da je ta peklenski Kravanja, ki jim je že pred vojno v Italiji napravil dosti škode, bil skoraj pol leta v njihovih rokah, pa kaj takega niso niti slutili. Še več. Z njegovo senco so se borili celo na znanem tržaškem procesu v prvi polovici decembra 1941. Še 28. maja 1942 so nekega »Jovanovića« v odsotnosti obsodili na preko 28 let ječe, tri mesece nato pa so zvedeli, kdo je bil »Jovanović«, kdo je bil »Selan« in koga so imeli v rokah. Ni bilo čudno, če so se v njihovih glavah mešale sramota, jeza, ogorčenje in podobni občutki.

Ob takih spoznanjih je bilo nujno pričakovati, da se bo vzdignila »roka pravice« in udarila po tistih, ki so Kravanju v vseh njegovih podobah kakorkoli pomagali. Dejansko je tudi takoj udarila. Toda o njenem »uspehu« ne moremo govoriti na tem mestu. O njem bi bilo treba spregovoriti posebej.

Fršk

Kazen

MIHA KLINAR

Ni mogel verjeti, da bi bil stari pastir Gropa izdajalec, ki je na Novo leto pripeljal Nemce nad njihovo četo in jih potem vodil za njimi po obširnih gozdovih visoko pod gorami. Morda so se terenci zmotili ali pa je kdo nalašč pri poveljstvu čete ovadil starega pastirja, ki zaradi svoje odljudnosti pri kmetih v dolini ni bil priljubljen, čeprav je poleti pasel njihovo živino in skrbel zanjo, kakor da bi bila njegova. Mogoče so za prihodnje poletje našli novega pastirja, pa so se hoteli starega odkrižati tako, da so ga ovadili partizanom, češ da je izdajalec; potem bi naj partizani opravili z njim, zakaj težko je človeka, ki je četrto stoletja pasel in skrbel za njihovo živino, po tolikih letih odsloviti in ga napraviti za berača. Kmetje bi ga navzlic njegovi odljudnosti lahko mnogo bolj cenili, ko bi se zavedali, da se imajo za lepo vzrejo svoje živine zahvaliti prav Grogovi skrbnosti in njegovi veliki ljubezni do živali, ki jih je ljubil mnogo bolj kakor ljudi.

— Ljudomrznež je, — so govorili o njem.

Pa ni bil. Vsaj tak ne, za kakršnega so ga imeli gospodarji. Partizan Ruševac ga je prav dobro poznal, saj mu je zadnje predvojno poletje pomagal pasti živino. Moral je, ker je bil reven prav tako kakor stari pastir in ker doma razen stare bajte in kopice lačnih otrok niso imeli ničesar. Oče jih je le s težavo preživljal z zaslužkom, ki ga je prejemal v tovarni v dolini, kamor je dan za dnem pešalil iz svoje hribovske vasi in bogve koliko let že govoril, da se bodo preselili v dolino, morda v samo mesto, brž ko bodo kaj prihranili ali pa, če prej ne, tedaj ko bo Peter dovolj velik in ko bo tudi on začel delati v tovarni. In ta čas naj bi bil napočil leto pred vojno, ko je bilo Petru, sedaj partizanu Ruševcu, petnajst let. V tovarni, ki se je širila in v zadnjih letih zaposlila vsako leto po nekaj sto novih ljudi, je oče nameraval dobiti delo tudi za svojega najstarejšega sina, za Ruševca. Bil je prepričan, da ga bodo zaposlili. Pa se je motil in Ruševac je moral za pastirja, pravzaprav za pomočnika staremu pastirju Grogi, o katerem je takrat mislil prav tako kakor drugi ljudje, da je zloben,

da ne mara ljudi, in še marsikaj drugega, tako da bi se Ruševac najraje postavil po robu očetovi volji, ko bi doma ne živeli v večnih težavah, v takih, da je bil vsak, še tako majhen zaslužek dobrodošel, da, pravi božji dar. Razen tega je upal (v tem je bil popolnoma podoben očetu), da se bo pastirstva kmalu odkrižal in da bo moral nepriljubljenega starega pastirja prenašati samo eno poletje, saj bi, ko bi moral ostati vse življenje pastir ali hlapec, že od same take misli obupal. Vseeno pa se je z neprijetnim občutkom strahu približal staremu pastirju, in to občutje se je poglobilo še bolj, ker ga je Gropa ob prihodu samo ošinil s svojimi hudimi očmi, nad katerimi so se sršile goste, široke, skupaj zraščene obrvi, in šele čez čas rekel:

— Tak tebe so mi obesili. Ne bilo bi potrebno. Živali res ni malo, a sem jih zmogel še več. A kaj bi! Gospodarji so te poslali in zato mora pastir molčati. Pravim pa ti, če boš živali tepel in če jih boš pri molži puščal nepomolžene do kraja, te bom poslal k hudiču, kjer boš lahko pozdravil mojega ranjkega očeta, ki mi je kmetijo zapil. Naj ne najde miru njegova duša!

Potem je umolknil in nikoli več ni govoril o tem. Bil je molčeč, vase zaprt človek in lahko bi naštel na prste ene roke vse besede, ki jih je z njim v dolgih poletnih dnevih spregovoril. Ves dan je opazoval živali in ni prej legel, dokler ni otipal vsake posebej. Šele pri živalih se je njegov molk razvezal in se je pogovarjal z njimi, kakor da bi govoril z ljudmi.

— Popravila si se, Šeka! A kaj pomaga! Ko boš prišla v hlev, v pesti tistemu cepcu v dolini, boš zopet shirala, dokler ne boš vredna samo še mesarskega noža. Zaklati bi ga bilo treba! Ne samo njega, vse bahave cepce, ki se na jesen znajo bahati s svojo živino, ki so jo vzredile moje roke. S temi rokami bi jih podavil! Ko bi vas jaz zanemaril, to bi udarili po meni. A vas ne, zato ne znajo ceniti mojega dela in moje sposobnosti. Nič izrednega se jim ne zdi, da se vračate v dolino lepe kakor rože. A kakšne ste bile, ko so mi vas dali v roke, ljube moje? Človek bi se zares ne smel vselej prizadevati, da bi delal najboljše, svoje sposobnosti bi ne smel tako širokogrudno razdajati, kakor da je sposobnost nekaj samoumevnega, nekaj, kar se lahko doseže brez vsakega truda, nekaj, kar si dolžan dajati tepcem, ki se potem polaste tvoje sposobnosti, kakor da je njihova, ker so pač tako vajeni, ker se jim zdi, da je to nekaj vsakdanjega. Ukazovati zna vsak tepec, a delati in ustvarjati ne. Nič ni lažjega kakor reči: Gropa, glej, da se bo jeseni temu bikcu ali telici poznalo, da je bil na planini. In ko se mu potem pozna, ker Gropa ve, kako se takim rečem streže, zamenjujejo uspeh njegovega dela, njegovega truda, njegove sposobnosti s svojim ukazom ali naročilom. Stori to in to, lahko ukaže vsak, a vsak ne zna storiti. In ker ti ne skopariš s svojo sposobnostjo in delom, ker vselej ustvariš, kar ti ukažejo in si žele, si vse, kar si pravzaprav storil samo ti, pripišejo sebi. So kakor generali, ki si pripisujejo zmage, čeprav so jih izvojevali drugi. So kakor mojstri, ki ukazujejo delavcem, naj napravijo to ali ono, potem pa to proglase za svoj izdelek. Tvojo sposobnost si prilaste in jo pripisujejo sebi, ti pa, ki si jim jo dal, si v njihovih očeh revež in tepec. O, en sam dan bi jih rad dobil v pest in jim ukazoval, pa bi se spoznali. To bi bila najhujša kazen za njihovo oholo neumnost in nesposobnost.

Take misli je pripovedoval stari pastir Gropa živalim. Tožil jim je svojo nesrečo in svoje ponižanje, bil z njimi gostobeseden in mil, do ljudi pa je bil redkobeseden in rezek, čeprav ni nikomur, kdor je prišel na planino, odrekel mleka in sira. Govoril pa z njimi ni veliko in je samo redkobesedno, včasih samo z ja ali z ne, odgovarjal na njihova vprašanja. Vselej je bil skup z besedami. Tudi ko so prvo vojno poletje obljudili gozdove okrog planine partizani,

ni v pogovoru z njimi razmetaval besed, pa tudi poslušal jih ni, a jesti jim je dajal vselej. Zato so ga partizani imeli za svojega človeka in bi ga še vedno smatrali za takšnega, da jih terenci niso obvestili, da je bil on tisti vodič, ki je na Novo leto vodil Nemce za partizani po najbolj skritih in za partizane najbolj varnih kottičkih obširnih gozdov.

Moral je res biti nekdo, ki je te hoste dobro poznal. A da bi bil prav on, tega Ruševca in še marsikdo drug ni mogel verjeti. Nemogoče se jim je zdelo, da bi se stari pastir od poletja sem, potem ko je z živino odšel v dolino, tako zelo spremenil in da bi postal celo izdajalec.

Ljudi res ni ljubil in najbrž tudi partizanov ne, je razmišljal Ruševca, a da bi se kar na lepem udingal Nemcem, kakor je zatrjeval komandir, tega ni mogel in ni mogel verjeti. Preveč rad je imel živali in pastirsko planino sredi teh gozdov, da bi storil nekaj, kar bi mu za vselej preprečilo, da bi se mogel vrniti sem gor, kjer bi pasel krave, božal in otipaval teličke, jih bistro opazoval in presojal, ali bo kaj prida iz njih, ali pa bodo morda dobri samo za zakol. Ruševca se ga še tako živo spominja, kakor da bi Gropa zdaj stal med čredo živali s svojim zamaščenim klobukom, okrašenim z repom divjega petelina, in se veselil lepih živali kakor vselej, kadar ga ni razjedala grenkoba, obenem pa se jezil na redke živali, ki se niso lepo razvijale, kakor da bi nalašč kljubovale njegovi skrbi zanje. Kadar je opazoval kako tako žival, se je vselej razjezil, zlasti še, če je prav to žival lani vzredil, da jo je bilo vredno pogledati, a jo je potem gospodar zanemarljivo.

— Samo noža si še vredna in drugega nič, — je nekoč zlival svojo jezo nad neko tako živaljo, a takoj nato, kakor da je obžaloval to resnico, žalostno potožil: — Joj, in kakšna žival si bila! In kakšna bi bila šele letos! Vredna bi bila prve nagrade, pa so te spridili, da si samo še mrha, navadna mrha, vredna, da prideš v roke mesarju...

In nekoč, ko je opazil, da so mu spridili bikca, v katerem je še leto poprej videl mogočnega plemenjaka, je zaklical:

— Kakor da nisi svojega rodu, tako si se spridil! Pa si imel za očeta najbolj plemenitega bika daleč naokrog, bika, ki je že trikrat odnesel prvo nagrado. In tudi tvoja mati Roža, je dobila venec. Pobosti bi moral gospodarja, a ga nisi, kakor da bi zatajil mater in očeta, zatajil svoj rod. Samo poglej se! Še mesarskega noža nisi vreden. S sekiro, s topo sekiro bi te bilo treba pobiti, da bi ne delal sramote svojemu rodu.

Tak je bil pastir Gropa. Živel je samo za živali, samo njihov, a ljudem in svetu, ki mu ga je življenje zagrenilo, odtujen. Zato ga je Ruševca branil pred očitki, ki so mu jih naprtili terenci, in se zavzemal zanj v prepričanju, da bi staremu pastirju napravili krivico, če bi ga sodili samo na podlagi ovadbe, ne da bi zaslišali njega samega in stvar razčistili.

»A kdo naj bi potem bil?« ga je prekinil komandir.

»Rekel sem že, da je morda bil kak lovec.«

»Tudi jaz bi morda tako mislil,« je rekel komandir, »če bi nam tega ne sporočil terenec, ki mu docela zaupam.«

»Najbrž kdo izmed trdnjših kmetov?« se je oglasil nekdo drug, ki ga je prav tako skrbelo, da bi pastir Gropa po nedolžnem ne plačal računa za koga drugega.

»Ne, ni bil kmet. Obvestil nas je človek, ki ga ne bremeni nobeno osebno sovraštvo do osumljenega. Zato o tem, kdo je bil nemški vodič v novoletni hajki, ni treba več razpravljati. Da je bil pastir Gropa, o tem ni dvoma.«

»In če je bil?« se Ruševac še vedno ni mogel sprijazniti z mislijo, da bi se Gropa ponudil sam za vodiča. »Lahko so ga prisilili, da jih je peljal v te gozdove.«

»To bi bilo mogoče. A zakaj jih je potem vodil za nami po stezah, ki bi jih Nemci brez njega nikoli ne našli?« je vprašal komandir.

»Morda jih ni hotel. Izdajali so nas sledovi v snegu, ki jih ni bilo Nemcem težko odkriti, čeprav smo jih tu in tam poizkušali zabrisati. Sam veš, kako izdajalski je sneg. Zato mislim, da bi Groge ne likvidirali kakor izdajalca, marveč bi ga pripeljali sem in ga zaslišali,« je predlagal Ruševac.

»Tako bi storili. Najbolj pravično bi bilo,« so se s tem predlogom strinjali še nekateri.

»Prav,« je rekel komandir in določil tričlansko patruljo, ki naj bi jo vodil obveščevalec Boštjan, starejši in izkušen borec, s katerim naj bi šla še Ruševac in Matjaž. Le-ta se je prav tako zavzemal za starega pastirja Grogo, starega za mlade partizane, večinoma fante med sedemnajstim in dvaindvajsetim letom, za katere se je pričenjalo starost že pri ljudeh, ki so prekoračili štirideseto leto. In med te je spadal tudi Gropa, ki jih je imel šestinštirideset.

Patrulja je naglo pregledala orožje in se odpravila na pot. Naglo so se spuščali navzdol po zamrznem snegu, ki se je plavo odbijal od teme. Nebo je bilo temno in posuto z ledenimi zimskimi zvezdami. Pod njihovimi koraki je škripal mraz.

Čim bliže so bili dolini, tem bolj je grela Ruševca misel, da je storil dobro delo in preprečil, da bi starega Grogo zadela kazen, kakršno so prejeli zakrknjeni izdajalci — ti so imeli na vesti bodisi smrt talcev bodisi jetnike v Begunjah, ki jih je taka smrt še čakala, ali pa odpeljane v koncentracijska taborišča nekam v Nemčijo, odkoder so skoraj dan za dnem prihajala pisma, da so umrli in končali kot peščica pepela. Toda Gropa ni bil tak. Izkazalo se bo, da so ga Nemci prisilili in da niti najmanj ni slutil, da jih bo pripeljal naravnost pred partizane. Če jih je moral zares voditi v gozdove, se je najbrž sam najbolj prestrašil, ko so naleteli po nesrečnem naključju na partizansko taborišče. Na srečo so se partizani umaknili brez vsakršnih žrtev in so bili tudi Nemci brez smuči, prisiljeni na enako naporno zasledovanje za partizani, kakor je bil naporen partizanski umik. Nemci so imeli le to prednost, da jih je bilo nekajkrat več kot partizanov, toda to prednost so izgubili, ker so morali stikati na mestih, kjer se je kje ob gostem smrečju izgubila in zamešala partizanska sled, dokler je po nekajurni gonji po visokem snegu niso popolnoma izgubili. Morda jih je k temu speljal celo stari Gropa sam, ker se ni hotel omadeževati s partizansko krvjo in ker bi rad popravil, kar je kot prisilno mobiliziran vodič nehote zagrešil. Vse to bo lahko sedaj natančno pojasnil in potem bodo imeli v njem zopet svojega zaveznika, le da bo ta zaveznik morda zdaj prisluhnil tudi besedam o ciljeh partizanskega boja, ki naj bi odprl pot v lepše življenje prav takim, ki kakor Gropa razen svojih rok nimajo ničesar. Sicer bi moral že prisluhniti, ko so mu poleti govorili o tem, a jih ni poslušal in se delal, kakor da ga taki pogovori zanimajo prav tako malo kakor vsaki drugi pogovori, ki jih načenjajo ljudje. Ko bi prisluhnil, bi lahko že takrat našel odgovore na svoja grenka vprašanja, o katerih se je včasih s tako grenkobo pogovarjal z živalmi, kakor da bi ga te lahko razumele mnogo bolje kakor ljudje. O, tudi Gropa bo našel nekoč ljudi v ljudeh, ljudi, ki čutijo z njim in ki ga razumejo, kaj trpi, saj ni sam, ki ga boli, da se drugi lastijo njegovega dela in njegovih živinorejskih sposobnosti. Mnogi ljudje čutijo to težo in se zavedajo, kje in v čigavih

rokah je krivica, ki jo trpe. Usta, ki ukazujejo, žro plodove njihovega dela. Toda samo spoznanje še ni dovolj, treba se je boriti proti rokam, ki dele krivico, in jih ohromiti, da bo nekoč krivica odpravljena s sveta. To, predvsem to bi moral stari Grog razumeti. In razumel bo, saj bo prav nocoj spoznal, da partizani ne govorijo samo, da se bore za človečnost, marveč da so v resnici taki že sedaj, čeprav je vojna in čeprav morajo tudi ubijati ljudi, ki služijo fašistični nečlovečnosti in ki so se tej nečlovečnosti postavili ob stran. Vojna je zares človeka nevredna zadeva in je v vsakem pogledu nečloveška, a kaj ko ne moreš drugače braniti človečnosti pred nečlovečnostjo, ki jo je začela, kakor da se boriš in da ubijaš vse, ki so na strani nečlovečnosti, ubijaš, ker si prisiljen, če hočeš, da bo nečlovečnost ubita in da bo zmagala človečnost. Tako je zadnjič o tem razglabljal komisar. Človek, ki ga napadejo roparji in ga hočejo ubiti, nima druge izbire, kakor da se brani z enakimi sredstvi in je prisiljen tudi ubijati, če hoče uničiti roparje in rešiti sebe.

Tako občutje in take misli so Ruševca grele vso pot, dokler niso prišli v neposredno bližino vasi in se ustavili, da bi jih ne iznenadila kaka obhodna nemška patrulja, ki je prav gotovo krožila po vasi in okrog nje, saj je bila v nekdanjem vaškem prosvetnem domu utrjena nemška postojanka. Grogove bajte, ki je bila na robu vasi, sicer ni ogrožala, ker so jo pred njo skrivale druge hiše in ovine, vendar je bila dovolj blizu, da bi jim postala nevarna, če bi bil Grog že v postelji in bi se zaradi tega morali v vasi muditi dalj časa.

»Treba bo hitro opraviti,« je tiho rekel Boštjan, potem ko v temi niso videli nobenih sumljivih obrisov, niti niso slišali nobenih sumljivih šumov in zvokov.

Stopili so na čistino in se v kolonici z razmakom napolnili naravnost proti Grogovi bajti. Slabotna ognjena svetloba, ki je pronicala skozi okno, prejkone umazano od dima in saj, jih je navdalo z upanjem, da je Grog še pokonci.

Najbrž sedi pri ognjišču v svoji črni kuhinji, kakor je sedel včasih v svoji pastirski koči na planini pozno v noč, strmel v ogenj in bogve o čem razmišljal in razglabljal, je pri sebi menil Ruševca, ki je na svojo željo in z Boštjanovo privolitvijo sedaj stopal prvi v kolonici čez nevarno čistino proti cesti, onkraj katere je čepela Grogova bajta in bila s svojo, z debelo plastjo snega pokrito streho in zarisano na zvezdnato nebo podobna, kakor da bi zašla sem s kakšne božične ali novoletne razglednice. Ruševcu se je za trenutek zazdelo celo, da vidi nad njo na nebo zarisano veliko smrekovo vejico z veliko pentljo in zvončki in z voščilom, napisanim z lepo zaokroženo pisavo, kakršno je znala samo njegova učiteljica, ko je še hodil v šolo, in ki je oznanjalo mir ljudem na zemlji. In ob tem preblisku se je spomnil, da je nekoč že primerjal starega pastirja s pastirji, kakršni so bili na božičnih razglednicah ali kakršne so postavljali pred jasicami v domačem kotu. Res da ga je ta misel obšla takrat le bežno in samo enkrat, vendar se mu je zdaj znova prižgala v spominu, kakor jo je bil videl neko poletno jutro, ko je Grog božal majhnega telička, teliček pa, kakor da bi čutil Grogovo ljubezen, se je stiskal k njemu, poiskal prst na pastirjevi roki in ga sesal kakor kravje vime. Tak človek, ki ga imajo živali tako rade, ne more biti slab, si je takrat rekel Ruševca, marveč mora biti dober, prav tako dober, kakor so bili betlehemski pastirji davno nekoč pred resničnimi božjimi jasicami. Tako si je rekel tudi sedaj, ko je stopal na čelu kolonice proti pastirjevi kolibi in razmišljal, kako bi svojemu staremu znancu povedal, zakaj so prišli in zakaj ga morajo odpeljati s seboj. Naj se ničesar ne boji, mu bo rekel, nič se mu ne bo zgodilo, ker partizani vedo, da je pošten in da se ni vdinjal Nemcem, samo pojasniti jim bo moral in razložiti, kaj so Nemci hoteli od njega in kako se je zgodilo, da so potem izgubili sled za partizani. Tako mu bo rekel, da pastir ne bo pozabil omeniti prav tega, zakaj Ruševca je bil v sebi trdno prepričan, da se je to zgodilo prav po Grogovi zaslugi, saj če bi hotel, bi lahko Nemce vodil po takih stezah, da bi prehiteli partizane in jih naposled obkolili in stisnili v obroč; pastir Grog je vendar poznal vsak, še tako skriven kotiček v obsežnih gozdovih visoko pod gorami prav tako dobro kakor svoj žep. Prav zato bo stari pastir, je verjel Ruševca, lahko opral svojo čast tudi pred tistimi partizani, ki so menili, da je Grog potuhnjjen človek in da bi zaradi tega ne bilo prav nič čudnega, če bi se vdinjal Nemcem. Trdili so celo, da se jim je že poleti zdel sumljiv, in da je že v poletni hajki moral povedati sovražniku, kje se nahajajo partizani. Toda v to domnevo ni verjel niti komandir, čeprav je bil zaradi svoje opreznosti nezaupljiv do vsakega, ki ni bil partizan in ki je naletel nanj pri delu v gozdovih. Nemcev, ki so poleti preplavili hoste, je bilo namreč toliko, da ni bilo prav nič čudnega, da so povsod naleteli nanje in se morali nenehno prebijati skozi nemške zasede, dokler se niso prebili čez dolino v hribe na oni strani in jim tako ušli.

— Da, Grog bo opral svojo čast tudi pred takimi, ki ga grdijo in ki mu ne zaupajo in ki menijo, da bi ne zagrešili nobene krivice, če bi mu izrekli v obraz kratko obsodbo: smrt, in ga na mestu ustrelili. Da, tudi taki bodo morali umolkiniti, ko bo Grog povedal, da so ga Nemci zares prisilili prav tako, kakor so pred dnevi nekatere najboljše smučarje iz doline, in da je bilo samo nesrečno naključje krivo, da so med potjo prišli naravnost v partizansko taborišče, ker je bilo pač preblizu doline in ceste in ker je Grog najbrž najmanj pričakoval, da so tam partizani. In ker so jih zaradi tega nesrečnega naključja odkrili, so jih lahko tako dolgo zasledovali, da je Grog lahko šele po nekaj urah uspelo, da je speljal sovražnika na napačno smer.

Tako vero v nedolžnost starega pastirja je imel Ruševce, da je popolnoma pozabil, kako zelo je Groga bolehal na sovraštvu do skoro vseh domačih ljudi in kako je v urah svoje zagrenjenosti o tem tožil živalim in hlepel, kako bi se jim maščeval za svojo nesrečo, ki ga je peklila, ko je pomislil, da bi bil lahko tudi on gospodar in imel svojo zemljo, pa so drugi gruntarji počasi uničevali njegovega očeta in ga, ko se je vdal pijači, stisnili in ga oropali za zemljo. Ruševce ni pomislil, da bi bil tak človek v svoji maščevalnosti zmožen tudi kaj takega, česar je oni terenec dolžil Grogo. O tem ni razmišljal, ker je videl samo tistega Grogo, ki je ljubil živali, ki poleti partizanom ni nikoli odrekel gostoljubja v svoji bajti na planini, zato je s tako toplim človeškim občutjem, da bo rešil pastirja krivične obsodbe, stopil na cesto, ki je bila spluzena podobna zaledeneli strugi reke, in odšel potem po odkidani gazi, ki je vodila, do Grogovega doma. Za njim sta stopala tovariša.

Duri niso bile zaklenjene. Tudi to je utrjevalo Ruševčevo mnenje, da se o Grogi ne moti. Če bi bil česa kriv, bi jih prav gotovo zaklenil iz strahu pred kaznijo. Zato jih je Ruševce odprl mirno, kakor da bi prihajal voščiti novo leto staremu prijatelju. Ko je stopil v vežo in napravil korak proti kuhinji, so se kuhinjska vrata sama odprla in na vratih se je pojavila temna pastirjeva postava, temna zaradi ognja na ognjišču, ki mu je sijal v hrbet in razlival mimo njegove temne pokončne sence svojo krvavo svetlobo v vežo, ki je obsijala Ruševca.

Ruševce ni mogel razločiti pastirjevega obraza, ki ga je pokrivala senca, vendar je mislil, da ga je pastir gledal prijazno, kakor je pogledal on njega. Nasmehnil se je in hotel voščiti dober večer, toda stari pastir je trznil naglo z roko, ki jo je potegnil iz žepa. Ruševce je mislil, da mu ponuja roko v pozdrav, a tedaj je počilo in Ruševce je začutil v ramenu ostro bolečino. Od začudenja ni niti zastokal, samo roka mu je omahnila in mimo njega je planila pastirjeva senca, ki se je še trenutek poprej odražala med kuhinjskimi vrati od ognja, ki je gorel na ognjišču. Strel je zmedel tudi Ruševčeva tovariša, ki še nista bila v veži. Ko je iz hiše nekdo planil, sta sprva mislila, da je Ruševce, in šele, ko se ni ustavil, in stekel na cesto, v hiši pa se je oglasil Ruševčev stok, sta spoznala, kaj se je zgodilo in začela streljati za ubežnikom, ki je padel v sneg, kakor da sta ga zadela. Nista videla Ruševca, ki je tedaj stopil na prag in odtaval za njima, ko sta stekla na cesto, da bi videla, če sta izdajalca ubila. Toda ta je bil hitrejši; naglo se je pobral, stekel in izginil za ovinkom. Za njim nista mogla, saj bi tekla v smrt, zakaj izdajalec je tekel naravnost proti nemški postojanki.

»V resnici! Bil je izdajalec,« je zahropel Ruševce. »Kdo bi si mislil? Streljal je name!«

Tovariša ga nista poslušala. Izstrelila sta še nekaj strellov, dokler sta še videla bežečo senco, nato pa povesila puški.

»Ušel je, hudič!«

Ni jim kazalo drugega, kakor da so se čimprej oddaljili od vasi. Niso bili še daleč, ko so zaslišali strele. Mislili so, da so namenjeni njim, morali pa so biti prekratki, ker niso slišali krogel.

V nemški postojanki je nastal preplah, ki so ga povzročili strelji, ki so tako nenadno odjeknil v noč. Preplah je povečal še stražar, ki je streljal, ko je na cesti zagledal nekoga, ki je tekel proti postojanki. Ker se po prvem strelu ni ustavil, je še nekajkrat ustrelil proti neznanecu, dokler ga ni zadel. Neznanec je še napravil nekaj opotekajočih se korakov, potem pa se zrušil v sneg prav

pred stražarskim mestom. Ko je iz stavbe pritekel poveljnik posadke in posvetil mrtvemu v obraz, je nenadoma vzkipeł nad stražarjem:

»Kaj si vendar mislil, da si streljal na človeka, kakor da bi bil bandit. Ali se zavedaš, kaj si zagrešil. Ubil si našega človeka, našega konfidenta, Mensch!«

Poveljnik je bil besen. Poslal je vso posadko v zasedo. Toda za partizani se ni podal. Bal se je noči. Noč je bila vselej partizanska zavezница.

Že naslednji dan so partizani zvedeli, kaj se je pripetilo pastirju Grogı. Doletela ga je kazen, ki jo je zaslužil. Ni jim je bilo treba izvršiti, ker jo je prejel od tistih, ki jim je služil...

(Iz »Partizanske skicirke«)

Trije rekviziti

CVETKO ZAGORSKI

CIGARETA

NATANČNO se spominjam poti v vas: po kolovozu, ki pelje čez nagnjena polja, košenine in mimo robidovja, prideš do ostrega ovinka, s katerim se kolovoz ogne za moža visoki, strmi pečini. Vrh pečine stoji kapelica. Takoj za ovinkom se ti odpre pogled na vas in na koruzne njive pod njo. V tistem letnem času so bile vse eno samo koruzno strnišče. Niže doli so gozdovi, za njimi dolina in v daljavi, iz vasi nevidno mestece Križevci.

Tisti ovinek mi je ostal za zmeraj v spominu, vidim ga kot izsekanega, povzdignjenega nad pokrajino kot simbol nečesa bolečega, nenadnega...

Po neprespani, vznemirljivi noči — napadli smo mestece Zlatar v dolini in se spet umaknil v kalniške hribe — sem si na drugem koncu vasi poiskal streho v neki bajti, zasedel klop pod oknom in se predal lenarjenju in dremanju. Vsa vojska, več sto ljudi, je dremala, jedla, postopala po vasi in se predajala samozadovoljstvu nad uspelo akcijo v dolini, nad svojo številčnostjo in obožitvijo.

Iz dolgočasje sem se okoli poldneva posprehodil po vasi: vegaste kočje iz blata, le redkokatera iz kamna ali opeke; zvožena, zanemarjena cesta z dvema globokima kolesnicama; še bolj zanemarjena, blatna dvorišča, podoba jesenskega razdejanja, ko so na vrsti le še zakoli s klobasami, pitjem in ličkanjem pa dolge noči; preplašen vaščan, ki sklonjen steče čez cesto k sosedu in mu ne vidiš v obraz; otroški noski in radovedne ženske oči za šipami.

Pogledal sem v štab v zidani, nadstropni hiši na drugem koncu vasi. V izbi, levo od veže, sem zagledal ob telefonu, ki so ga kdove zakaj in od kod napeljali v štab — bila je pač spet ena izmed štabskih skrivnosti —, visokega, čednega tridesetletnega človeka v civilu, nemirnih sivih oči. Hlastno me je pogledal, ko da sem ga zmotil pri nujnem delu. Že pri pozdravu sva spoznala, da sva oba Slovenca. »Od kod?« sem ga vprašal. »Z Jesenic!« »Glej no, jaz tudi!« Bil je presenečen, jaz pa sem se razveselil rojaka in ga zasul z vprašanji: če pozna tega in onega, če je ta in ta še živ. Posameznega vprašanja še niti nisem prav končal, ko mi je že začel zatrjevati, da pozna tega in tega človeka,

da je živ, da je vse v redu. Ta njegova zaletava hitrica, to hlipavo pritrjevanje mi je zaprlo usta. Obdajal se je z gostobesedjem kot s ščitom, ki naj ga obvaruje neprijetnih vprašanj, tako se mi je zdelo. V eni sapi, ko da hoče prestreči moje še neizgovorjeno vprašanje, mi je pojasnil, da je telefonist in da bo povezal vse partizansko področje. Vmes je vrtel neke številke, nekoga klical, ga spraševal, če sliši, se nenadno in prisiljeno zahehetal in onemu onstran žice nekaj pritrjeval.

Iz štaba sem odhajal poparjen: rojaka, pa si nisva nič povedala; samo pritrjeval je, ne enega imena ali dogodka ni sam povedal. »Poznaš družino N. N.,« »O, seveda jo poznam, kako ne!« »Kaj je z njimi? So še vsi doma?« »Vsi so doma, živi in zdravi!« Zdvomil sem, da bi bil sploh z Jesenic. Od kod se je vzel? Kako se je vsilil?

— Vrag z njim! To je štabaska stvar!

Vsa ta vprašanja so ostala tisto opoldne brez odgovora, neizražena. In ostala bi taka za zmeraj, pokopana globoko na dnu duše, na smetišču tisočev srečanj, obrazev, besed, ki jih človek zanemari, da se sčasoma nakopičijo v veliko, težko gmoto... Ostala bi taka, ko se ne bi spomnil telefonista spet naslednji dan, zgodaj zjutraj, da ga ne pozabim nikoli več.

Ob dnevu smo se zvrstili v kolono in se začeli leno pomikati nazaj skozi vas, proti kapeli na skali. Le da za kapelo zdaj ne bi zavili v dolino, ampak na desno, v smeri naše »domovinske občine«, proti Ivancu. Bil sem v koloni med zadnjimi, oprtan z nahrbtnikom in s težkim pisalnim strojem v rokah. Počasi sem se prestopal, še majav in dremav od dolge, spokojne noči.

Pa tudi dan je bil tak: zameglen, len in negiben.

Tedaj je zadonela s sprednjega konca vasi budnica. Budnica, kakršne so v navadi samo v vojnem času: iznenada zadrdrá mitraljez, bobneče se razpoči mina. Ljudi, živali, vse ozračje spreleti srh, čuti se napno do nemogočnosti. Ptice sfrfotajo, divjad se splaši.

Tisto jutro je zadrdralo kar več mitraljezov in čez nekaj hipov je kolona butnila v neredu nazaj, proti koncu vasi, zmedena, ko da jo je pahnil kdo iz sna, brez vodstva. Ustaši so pričakali čelo kolone na pragu v vas, za tisto skalo in kapelo na ovinku.

Umikanje brez reda, beg. Nihče ni zadrževal borcev, jih skušal pomiriti, razvrstiti. Vse je drvelo — eni med hiše, drugi v breg nad vasjo, večina pa po strmini navzdol. Tudi jaz sem se pognal navzdol, po koruznem strnišču.

Ne bi rekel, da sem tekel. Tega občutka nisem imel. Zdelo se mi je, da plavam, da se le včasih dotaknem zemlje, toliko da se odbijem in spet zaplavam... Tam gori v vasi pa je še kar naprej drdralo in kljub neznanskemu oprasku, ki sem ga imel sam s seboj in s svojimi udi, sem v domišljiji jasno ugledal tisti ovine, skalo, kapelico — in naslednji hip še telefonista. Spreletelo me je, da mora biti v neki zvezi s to nenadno budnico. So hipi, ko spreleti človeka spoznanje — nekaj dogodkov se prekrži in v središču tega križanja se pokaže jasna predstava nečesa tretjega...

Nemogoče je dolgo tako bežati. In tudi nesmiselno. V neznanskem morju človeških nagonov tiči nekje le tudi zrno pameti. Počasi sem zavrl svoje »plavanje« in pristal med koruznimi storži. Niti opraskan nisem bil. Zgoraj v vasi je treskanje prenehalo. Zdaj so ustaši v njej. Kaj počno? Nobenega glasu od nikoder. Kje so naši?

Pokrajina se je spet pogrezala v zaspano, meglenosivo tišino. Ko da se to jutro ni prav nič zgodilo.

Desno in levo od sebe sem ugledal nekaj prav tako žalostnih postav kot je bila moja. Pomikale so se proti gozdu, ki se je malo nižje od nas dotikal koruzne njive.

Med drevjem sem našel že nekaj zbranih fantov. Sedeli so med smrečjem in si oddihovali. Razpoloženje klavarno. Kakšno nasprotje prejšnji samovšečnosti in brezbrčnosti. Molčali so, gledali predse, bili vsak sam zase, ne skupnost, ki bi jo kaj vezalo.

Presunilo me je. Lasten brezup mi ni tuj — koliko dni in noči sva prebila za isto mizo, koliko poti skupaj prekolovratila! — ne prenesem pa tujega obupa. Razdraži me, premakne iz letargije, spodbudi k akciji.

Spomnil sem se preprostega, preskušenege tolažnika vojakov, beguncev in arestantov: cigarete.

Sam sem le redko kadil, bolj za »šport« kot zares, cigareto pa sem jemal, kjerkoli in kadarkoli sem mogel. Vedel sem, kaj pomenijo kadilcem. In kadar jim je kaje zmanjkalo, ko sta se jih lotevala nemir in nestrpnost, sem potegnil iz žepa kovinsko cigaretnico in ponudil. Tako sem storil tudi zdaj.

— Boš kadil?

Prvi me je radovedno pogledal in v njegovih očeh je nekaj utripnilo. Drugi se je sedé zravnal. Tretji se je pošalil... In že smo bili družina, družba, skupina, ki jo družijo nekaj več kot le slučajen kraj, kamor jo je spihala burja...

Življenje je spet teklo po starem. Hodil sem po vaseh okoli Ludbrega, v civilu, pogosto sam. Zanašal sem se, da mi tod, na ozemlju, s katerega je sovražnik umaknil postojanke, ne preti nobena nevarnost.

Za partizanski časopis sem zbiral podatke o delu ljudskih odborov, mladinskih in drugih organizacij. Edino dokazilo, da sem »pravi«, je bila izkaznica. V vojnih časih pa je bil tak papir včasih bore malo vreden — kdo vse ni izdeloval najrazličnejših dokumentov! Zares zanesljivo je bilo potovati in opravljati svoje delo edinole po zvezah, po organizaciji.

Jaz sem jo pa mahal kar mirnodobsko, kot kakšen trgovski potnik, od vasi do vasi, posedal po kmečkih hišah, se pomenkoval o letini in živini, o političnem življenju na vasi in o dogodkih na frontah, božal otroke, koruzni kruh jedel in mleko pil.

In ko nekega sončnega jesenskega dne takole koračim po beli, široki ludbreški cesti iz ene vasi v drugo, zaslišim za seboj gromovit ukaz:

— Sto-oj!

Ustavim se in ozrem. Čuden prizor: precej daleč za menoj, sto ali še več metrov, stojita možaka, eden namerja puško naravnost vame, drugi drži dve kolesi, vsako z eno roko.

— Roke kvišku! — se zadereta oba v en glas.

— Pridi bližje!

Bolj nagonsko kot s pametjo sem vedel, da je lahko le pomota. Začel sem se premikati proti možema.

— Stoj! — se je zadril oni s puško, ko sem se jima približal na nekaj korakov.

Drugi možak je odložil kolesi na cesto, skočil k meni, zgrabil pas moje torbe, ki mi je visela čez ramo, potegnil torbo na tla in odskočil, ko da bi bili gadje v njej. Potem se ji je oprezno, kot maček vreli kaši, spet približal, jo potipal z nogo, nazadnje pa se le sklonil in jo začel s palcem in kazalcem previdno odpirati. V njej pa ni bilo drugega kot kos slanine in krajec kruha, brivske potreščine, obrisača.

— Pretipaj ga! — je rekel oni, ki je še zmeraj meril vame.

— Kaj hočeta?! — sem vprašal ogorčeno.

— Brez besede! — je kriknil oni s puško, še ves zaripel od gonje za mano, in živčen od razburjenja. — Boš potem govoril!

Drugi zasledovalec se je zagledal vame, najbrž je premišljal, s katere strani naj se loti tako nevarnega vojnega objekta. Zdelo se mi je, da se me neznansko boji in samo čaka, kdaj bodo začele sikati strele iz mene.

Minil je hip, dva, oni pa je stal in me gledal, zmeraj bolj začudeno, bolj miroljubno, dokler mu obraza ni spreletel sramežljiv smehlaj.

— Kaj nisi ti tisti, — je spravil iz sebe — tisti, ki mi je dal cigareto?

Cigareto? Kdaj? Komu? Zadnje cigarete sem bil razdelil prejšnji teden, v gozdu.

Mož, ki naj bi me pretipal, je že čisto opustil svojo nasršeno, napadalno držo. Oni drugi je debelo gledal in odmikal puško. Tudi jaz sem že spustil roke.

Drug drugemu smo se začeli opravičevati. Njiju je bilo sram, ker sta dvignila puško proti človeku. Mene je bilo sram, ker sem to povzročil.

Bila je vojna.

Ponudila sta mi cigaret in prižgal sem si eno, kar počnem le ob posebnih prilikah.

Kar pa se tistega telegrafista tiče — po koncu vojne sem zvedel, da so bili vsi, za katere mi je zatrjeval, da so zdravi in živi, že enainštiridesetega v taboriščih, ali postreljeni ali pa v partizanih...

LETAK

POTEM ko nas je presenetila ustaška zaseda in smo se razbežali, me je na koruznem strnišču dohitel neznan, ne več mlad partizan. Po trdih potezah na širokem obrazu, po močnih zapestjih in prstih sem mu prisodil kmetiški stan. Iz oči sta mu gledala preplah in zbežanost. Čez ramo mu je visela torba, v desnici je stiskal puško.

— Kam?

Vedel sem toliko kot on. Brez pregovarjanja sva jo ubrala s planega proti gozdu malo nižje.

Zdaj sva bila vsaj dva.

In ko tako »prodirava«, zagledava oba hkrati med strniščem nekaj belih listkov. Skloniva se vsak po enega in vsak zase bereva:

»Partizani! Bili ste zapeljani! Ne verjemite svojim kolovodjem, marveč se takoj javite najbližji garniziji. S seboj prinesite ta list, ki bo veljal za propustnico, in nič se vam ne bo zgodilo... Domov pojdete k svojim ženam in dekletom...«

Spogledala sva se. V njegovih očeh je bila zmeraj zbežanost, potem se je nekaj premaknilo in odvrnil je pogled. Jaz sem pretrgal listič na dvoje in ga spustil na strnišče. On pa je svoj listič skrbno preganil, kot delajo kmetje z dokumenti, si ga počasi spravil v hlačni žep zada, potem pa zamomljal nekaj kot: papir ti zmeraj prav pride...

Obraz mu je postal zaprt in mrk. Za čelom skrita misel.

Še naprej sva hodila dva — vendar ne dva partizana, tovariša, marveč tujca, ki z vsemi čuti otipavata drug drugega in prežita, kaj bo kdo storil...

V gozdu sva naletela na skupino partizanov. Posedali so, polegali in se menili, v katero smer bi šli, da bi se združili z glavnino vojske.

Vsak zase sva se razgubila mednje.

Trajalo je nekaj časa, da sem se znebil neprijetnega občutka in pozabil nesrečni dogodek.

Nikomur nisem povedal, preveč me je bilo sram.

Zdaj sem povedal prvič.

PISALNI STROJ

Z ZGORNJEGA konca vasi so kar naprej drdrali mitraljezi. Enakomerno, ko naročeni, naj nam zaigrajo jutranjico.

Vojska je rinila nazaj kot čreda, ki ji je pastir s pokajočim bičem zastavil pot.

Nihče še ni natančneje vedel, kaj se je zgodilo, nihče povedal, kaj naj storimo.

Pritisk od zgornje strani je postajal vse močnejši.

Medtem ko sem se bil prej brez lastne volje pomikal v koloni skozi vas in se prepuščal splošnemu redu — beseda »Pokret!« (kako groba, kar žaljiva beseda za civilno, pacifistično, celo še slovensko uho!) je bila čarovno geslo, ki je spravljalo v gibanje vsakogar in vse — sem se zdaj kot od laježa prebujena žival iskaje oziral okoli sebe, po zanikrnem, blatnem kmečkem dvorišču, kamor sem se za prvo silo umaknil. Domačih ljudi ni bilo na dvorišču, samo dišalo je še vse po njih in po delu: k svinjaku prislunjene vile, kadeča se gnojna jama, čeber na tleh pred hlevom, stopinje v blatu...

Moja prva misel je bila, kam s pisalnim strojem, zakaj z njim v rokah ne bi mogel držati koraka z bežečo vojsko. Oči so se mi ustavile na čudoviti rešitvi, vredni dobrega vojaka Švejka: na svinjskem kotcu. Skočil sem tja, odprl kotec, odrinil svinjo, ki se je nadejala pomij, porinil pisalni stroj globoko v svinjak in se rešen bremena pognal z dvorišča, po koruznem strnišču navzdol...

Pisci napetih zgodb si v potu svojega obraza izmišljajo najrazličnejše slučaje, ki potiskajo zgodbo naprej. Vse to izmišljanje je borno vpričo »slučajev«, ki so vodili partizanščino po varnih, zanesljivih poteh do zmage.

Partizanstva ni mogel nihče uničiti. Posamezne enote so se razkropljevale kot se razprši val, kadar butne ob čer — da se njegove kaplje čez hip dva spet srečajo v strugi.

In tako smo se že pred večerom znašli spet z glavnino.

(Zmeraj se je našel kdo, ki je znal povesti ljudi skozi neznane gozdove, zbral razkropljene, vlil poguma omahljivim... Tako je, kadar se ljudstvo dvigne!)

In spet smo se razporejali za pohod, bilo je na kdove katerem razritem kolovozu hrvaškega Zágorja, pod nekim gozdom, se preštevali in klicali. Vseh kajpak ni bilo. Za tega in onega smo rekli, da je »izginil«, o večini tistih, ki so bili zgoraj v vasi na čelu kolone, pa smo vedeli, da so jih iz zasede pokosili ustaški mitraljezi...

Mimo kolone je prijezdil s štabnim spremstvom komandant in šel z očmi preko glav. Bil je resda nekoliko zamišljen, zdel pa se mi je še bolj samoza-

vesten kot drugekrati, še bolj zvišen. Drugače se je ustavljal, se pošalil z borcem iz čete — toliko se ga je še držala ljudska popkovina —, zdaj pa se je držal nenavadno strogo.

In na nikomer drugem ni ustavil pogleda kot na meni.

— Kje imaš pisalni stroj? — je vprašal ostro z višine svojega konja.

Niti na misel mi ni bilo prišlo, da me bo kdo kdaj tako zares povprašal po stroju — po tem, kar se je bilo zgodilo.

— V vasi je ostal, — sem odgovoril ravnodušno, ko da je samo po sebi umevno.

— Takoj se vrni ponj! — je ukazal, ko da je tudi to samo po sebi umevno.

Ko nisem ne poskočil (»Razumem, tovariš komandant!«) niti se začel izmotavati, me je samo še gledal, jaz pa njega. Njegov pogled me ni mogel prepričati o upravičenosti ukaza. V njem sem razbiral le to, da hoče po vsej sili uveljaviti svojo voljo, svojo oblast nad nami, nič drugega; mogoče tudi samemu sebi dokazovati svojo moč. Ni šlo za stroj niti ne zame. Lahko bi si izbral tudi koga drugega in drug povod. Karkoli. Ne vem, zakaj sem mu bil jaz najpriročnejši. Mogoče zato, ker sem bil tak civilist po duši, tako malo vojaka.

Kaj pa je razbral on v mojih očeh? Mogoče vprašanje: »Kdo bo pa šel po tiste, ki so ostali za zmeraj tam zgoraj?«

(Težko je biti komandant.)

Trajati je moglo le nekaj trenutkov, pa dovolj, da sva se o vsem povprašala. On mene in jaz njega. Jaz nisem bil tako pogumen kakor on. On ne tako pogumen kakor jaz.

Bil je dober poveljnik. Samo prevzemal se je rad. In na ljudi je rad pozabljal.

Bil sem slab vojak. Preveč sem na ljudi mislil. Pa nase tudi.

(Težko je biti vojak.)

Mogoče bi poveljnik le še vztrajal pri svojem, nalašč — in potem ne vem, kako bi se izteklo zame —, če se ne bi oglasilo med partizani mrmranje, negodovanje, se začelo nekaj premikati. Kot žival, ki hoče pokazati, da z nečim, z uzo ali tovorom, ni zadovoljna.

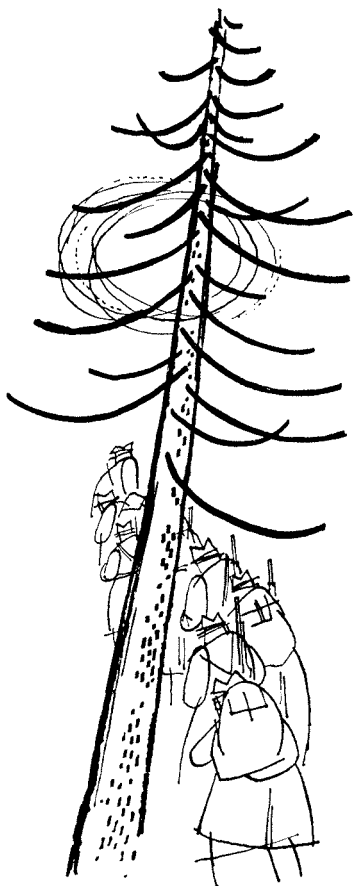
Prebujena množica, odtrgana od vsakdanje skrbi za kruh, rešena te skrbi, pa s ciljem pred seboj, ima tenak posluh za človeške reči.

Komandant je odvrnil pogled od mene in strogost požrl vase. Spodbodel je svojega lepega konja in brez besede odjahal.

Ni še pomladi

MIHA KLINAR

Ni še pomladi,
še ni ...
In vendar nocoj
se drevesa solzé
in veter tih
ubira v njih
pesem, ki zanjo srcé
komaj še ve
v teh časih žalostnih.

Ni še pomladi,
še ni ...
Morda je nikoli ne bo
in jaz bom
kakor suho drevó
zaman
k njej
hrepenel.
Morda prej
pod sekiro bom pal,
nikoli razcvel,
nikoli dozôrel
v sad.

Ni še pomladi,
še ni ...
In vendar nocoj
slutim pomlad,
ko se drevesa
solzé
in veter tih
ubira v njih
pesem, ki zanjo srcé
komaj še ve
v teh časih žalostnih.

Morda
res pride Pomlad
in se razcvete Maj
in naju združi maj
kot nekoč.
A kaj,
ko je še daleč Pomlad
in je le sanja pomlad,
vetra otožni vzdih.

S kolono
utrujen in tih
grem v marčevo noč.

(1944)

Intermezzo v pristanišču

BORIS REŽEK

Pescara, junija 1942

Trije vklenjeni jetniki so sedeli na svojih kovčkih ob zidu pristaniškega skladišča. Okrog so stali utrujeni karabinjerji in z dolgočasno pogledovali okrog.

Žerjavi so se brezdelno stezali nad betonska ostrejša skladišča, kjer so v črnih prazninah svetili nizi žarnic. Iz kanala so druga za drugo prihajale podgane in zginjale med zaboji in tovorih vreč na nakladišču.

Vrh kabine na žerjavu sta posedala vojaka z daljnogledi v rokah in na koncu pomola so izza vreč s peskom štrlele cevi protiletalske strojnice.

Jetniki so bili »banditi«, obsojeni na dosmrtno ječo. Več karabinjerji niso vedeli in jih tudi ni zanimalo.

Tudi jetniki so bili utrujeni. Neprestano prekladanje po celicah in vlakih jim je pobralo še poslednje moči in so le čakali, da bodo dospeli na konec svoje poti.

Daleč zunaj na morju se je pokazovala drobna pika. Ladja se je bližala pod štreto dima, ki se je zgubljal v vedrem nebu. Med postavajočimi ljudmi na pomolu je tedaj prikloбуštrala truma vojakov z zavoji in natrpanimi tor-nistri. Med njo se je opotekal pijan mornar, se spotoma nalival iz kjantarice in vsa tolpa se je hrupno valila med zaboji in se spotikala ob vrečah.

Ženske, ki so imele opraviti pri košarah s paradižniki, so si jele segati v lase in si popravljati obleko.

Pijani mornar si je potisnil kapo iznad oči in se ves majav zagledal vanje. Ženske so bile povečini mlade in njihova govorica je ščebetala med smehom, ko so jih vojaki obkladali z dvoumnimi pokloni. Besede so letale sem in tja. Mornar je bil kar obstal in vojaki so ga prehitevali.

»Madonna, dobre so!« se je obrnil suhljat rezervist, na katerem je visela uniforma kot na strašilu. Kar mogel ni naprej in oči so se mu poželjivo lesketale pod osivelimi obrvmi. »Hej, deklice...«

Babnice so se samovšečno spakovale in se hihitale, vmes pa so padale nagle besede:

»Vojaške uši... In če bi ne bilo še kaj povrh!«

V smehu so si z dlanmi pokrivale usta in se spet obračale h košaram. Mornar je mežikaje pogledoval sklonjene ženske, ki so razkazovale svoja meča, da so vojaki postajali in se drezali, ko se je tako vpikoval in ga je kar pritezalo blže.

»Daj — poženi se, poženi,« so ga bodrili, da se je ena izmed žensk obrnila. Ko ga je videla tako, vsega majavega, ga je porogljivo premerila.

»Kaj pravite, dekleta. A?«

Pomežikovaje je sunila z glavo proti njemu in se ustopila z rokami ob svojih širokih bokih.

»Prav ta bi bil za vas,« se je porogala izžita babnica iz ozadja. »Popri-mite,« je naglo kliknila. »Še niste videle pijanca?«

Srdito je zgrabila košaro in jo postavila na nakladišče. Ženske pa so se kar naprej režale. Mornar je topo gledal, kakor bi izbiral med njimi, in se majal.

Rezgetavi smeh ga je izzval. Spustil je steklenico in se z laktmi podrgnil ob pasu, da si je popravil hlamudrave hlače in planil naprej. Kup košar se je prevrnil, med vriski so se po tleh zakotalili paradižniki in rdeči sok je brizgal izpod podplatov bežečih žensk.

Mornar je zgrabil dekletke, ki je lovila podirajoče se košare, in jo potegnil nase, da sta se rvala mendraje po raztresenih sadežih. Trdno jo je držal čez pas in z režečimi čeljustmi silil k njenemu obrazu, ko je znenada odskočil in z roko segel na okrvavljeno lice.

Zaneslo ga je vstran, v istem hipu pa je ves besen potegnil bajonet in se vrgel nad dekletke.

Ženske so presunljivo vrisnile in s tresočimi nogami obstale. Vojaki pa so še pravi čas priskočili in mornar je ves divji opletal v njihovih rokah, ko sta po pomolu pritekla policaja.

Babnice so se jele oddihovati in lesti na kup. Ves pomol je bil posut s paradižniki in vojaki so jih brcali v morje. Zasople so pogledovale proti dekletu, ki si je popravljala obleko. Sovražno so jo merile, ko je tako stala med podrtim kupom košar, in že je izbruhnilo med njimi:

»Zmeraj hoče biti nekaj posebnega, ta sciava.«

»Menite, da sem vlačuga?« se je uporno postavila. »Pri nas takšne šale niso v navadi.«

»Me pa smo... Kaj takega. Ti psica, popadljiva...«

Ona košata babnica, ki je bila zdražila mornarja, se je zrinila v ospredje. Vojaki so ugnali mornarja in policaj je odriaval razvnete ženske, ko je drugi zgrabil dekletke in jo potiskal pred seboj proti zamreženemu avtomobilu.

S stisnjenimi ustnicami se je borila, da bi ne zajokala. Ženske pa je še bolj razvnelo, ko so jo videle tako ponižano.

»S katranom jo dajmo,« je zavreščala odurna babnica z mastnimi črnimi lasmi pod kričečo rožasto ruto. Planila je k pločevinastemu sodu, ki je stal na pomolu, in segla z roko vanj. »To bo prava šminka zanj.«

Tisti sušičasti rezervist je kar odrevenel ob glasu te babnice, opletel z rokami in se zril iz gruč vojakov.

»Carissima...« se je oglasil ves presenečen. »Kdaj pa so te vrgli iz casina?« Z besede na besedo mu je rasel gnev in s prežečimi koraki je prihajal bliže. »Se me še kaj spominjaš?« je zatresel z glavo tik pred njo, ko se je s cedečim se katranskim čopičem v roki obrnila od sode in se jela umikati. »Še veš?«

Prebledela je, da so bile na debelo naličene ustnice na njenem pepelnatem obrazu kot rdeč, ostuden madež.

»Dečki,« je zakričal rezervist za odhajajočimi vojaki. »Tale candra mi je ukradla denar in me povrh izdala patroli, da sem v zahvalo še štirinajst dni sedel.«

Vojaki so se radovedno bližali. Dosluženi vlačugi je padel čopič na tla in streljaje z očmi sem in tja je gledala, kako bi se umaknila. Vojaki pa so se še strnili okrog in rezervist je stresel tornistro razse.

»Kaj naj napravimo z njo?« se je zadovoljno zarežal in si s široko kretnjo potisnil rokave do komolcev, medtem pa so vojaki pehali žensko, ki se je cvilile zaganjala med njimi, da bi ušla.

»Vrzimo jo v morje, da se bo malo okopala.«

»Pustite jo. Ali se tako dela z žensko. Policija!« so kričale ženske iz ozadja in lezle na košare, da bi bolje videle. »Pustite jo!«

»Namažimo jo in povaljajmo v perju, da bo res prava ptica,« se je spomnil rezervist in pobral katranasti čopič. »Dajmo!«

»Mamma mia,« se je zadrila vlačuga in zapraskala okrog sebe, ko so jo vojaki zgrabili in med robatim smehom dvignili s tal. Otepala se je kakor stekla. Ženske so padale iz joka v smeh in tudi s košar, ko se je pokazala koža. S čopiča je pljusnil črni, gosti katran in se ji pocedil po nogah.

Zviška se je usedla, ko so jo spustili. Z izbuljenimi očmi se je zastrmela predse in se zagugala. Med rvanjem se ji je ličilo razmazalo po obrazu in obsedela je v lesketajoči se katranasti luži kot zmršena ponesrečena lutka, ko je hrupni vojaški smeh preglasila sirena.

Ladja je pristajala. Mornarji so spustili mostič in vsa truma je zavalovala čez prizorišče tega nepričakovanega dogodka, od katerega so čez nekaj hipov ostale le razhojene paradižnikove in katranske sledi po pomolu do ladje.

Policaja sta se zaman ozirala, kaj se je zgodilo. Namazana ženska se je skrila med košare, druge pa so hitele reševati, kar se je še dalo, in so vneto skladale košare.

Karabinjerji, ki so menili, da nihče od njihovih jetnikov ne zna dovolj italijansko, da bi razumel njihovo žlobudranje, so se med potom na ladjo porazgovorili.

»Pogumna babnica, ta sciava. Samo lahko bi se slabo končalo zanjo, ko je bil mornar tako pijan.«

»Dovolj slabo je, ko so jo zaprli.«

»Morali jo bodo spustiti, čeprav je konfiniranka. Ženska se vedno lahko brani pred nasiljem.«

»Doma pa bo pripovedovala, kakšne surovine smo Italijani. A prav je bilo, da sta staknila vsak svoje — mornar in tista vlačuga, ki je njej kopala jamo, pa je sama padla vanjo.«

Naposled so jetniki po viharji vožnji, ko jih je vklenjene premetavalo po temnem podpalubju, prišli v ječo na Tremitih, od koder naj bi se nikdar ne vrnili. A prišel je čas, ko so se morala odpreti okovana vrata njihovih celic in je bila lahko zapisana ta zgodba tako, kakor se je zgodila. Le ime pogumne konfiniranke, ki jo je morda le naključje rešilo pred surovim ponižanjem, bo najbrž za vedno ostalo neznano.

M. Jerman

Po izdajalskih sledih

KAREL GRABELJŠEK-GABER

„Precej,“ se zlažem.

„Sem pridite!“ pravijo.

„Pridite vi sem!“ jim odgovorim. Potem smo se nekako pogodili, da gremo vsak na pol poti. Tovarišema sem rekel, naj ostaneta zaklonjena za drevjem in da pojdem sam onim nasproti. „Sam grem,“ sem jim zaklical, „tudi od vas naj jih pride samo nekaj.“

Prišli so trije, s kokardami na kapah.

„Kaj pa si ti pri partizanih?“ so me začeli spraševati.

„Navajen sem, da o tem ne pripovedujem,“ sem odvrnil.

„Komisarji so te napumpali, zdaj pa trobiš, kakor oni hočejo,“ je eden dejal.

Spoznal sem, da se ne bomo nič pametnega pomenili. Tudi sem se še vedno počutil nelagodno. Preveč jih je bilo. K njim sem prišel, da ne bi mogli reči, da se bojim. Zdaj pa se mi je zazdelo, da je najbolje, če jo čimprej odkurim.

„Naj bo kakorkoli,“ sem odvrnil. „Grem nazaj k svojim.“

„Počakaj,“ mi pravijo.

Oziram se okoli in opazim, da se jih nekaj pomika po gozdu, kakor da nas obkoljujejo.

„Vidite, kako držite besedo,“ pravim. „Dogovorili smo se, da nas gre samo nekaj drug k drugemu, drugi pa da ostanejo, kjer so. A pogledjte svoje!“ Pokazal sem jim, kako nas njihovi pajdaši obkoljujejo.

„Stoj!“ jim je glasno ukazal. In res so koj obstali, kjer so bili. Jaz pa sem še vedno pogledoval nazaj. Iskal sem, kod bom zbežal, če bo treba. Oni pa so morebiti mislili, da se tako sporazumevam s svojimi. Na obrazu sem jim bral, da se tudi oni ne počutijo preveč varne. Ko sem spet hotel iti, me je eden ponovno ustavil.

„Stoj, počakaj še trenutek. Si bil kdaj jugoslovanski vojak?“

„Bil,“ sem potrdil.

„Si imel kakšen čin?“ me vpraša.

„Podnarednik,“ pravim.

„Veš, kaj je častna vojaška beseda?“

„Nekaj vem,“ se nasmehnem.

„Imaš uro?“ me še vpraša.

Imel sem jo.

„Nam daš častno vojaško besedo, da pet minut drug drugega ne bomo napadali?“ mi reče in me gleda.

»Dam,« odvrnem. Tudi jaz sem ga gledal v oči.

Segli smo si v roke. Mate je stal kake tri korake za onima dvema. Najbrž jih je on vodil. Ves čas je molčal. Niti z besedo niti s kakim namigom ni pokazal, da me pozna.«

Tako je tistikrat pripovedoval Matevž. Ko danes primerjam datume, vidim, da je bilo ob tisti priložnosti, ko se je del četnikov vračal iz Iške v Dolomite. Kurirji so tisti dan še enkrat naleteli nanje, a že bliže Vrhniki. Posrečilo se jim je, da so se jim neopazno umaknili.

V Dolomitih so četniki ostali do kapitulacije Italije. Komandant notranjskega odreda je bil Jože Saje, komandant gorenjskega Jože Hlebec, komandant primorskega pa neki Čotič. Vseh skupaj pa je bilo le kakih 60. Zadrževali so se okrog Treh kraljev, Žazarja in na Opalah, blizu Žirov. Na rojstni dan kralja Petra, 6. septembra, so pri Hlevišarju (domače ime) zaprisegli kralju. Zaprisedel jih je vrhovski župnik Ramšak. Na slavnost je prišel tudi major Novak, po pripovedovanju gospodinje pa tudi nekateri pristaši z Vrhnike. Za to slavnost so priredili tudi gostijo.

Na dan kapitulacije Italije pa se je zgodil tale zanimiv dogodek. Pripovedoval mi ga je Karel Drašler z Vrhnike, med vojno še mladinec in organiziran v naši zaščiti.

»Tisti dan, to je 8. septembra je bila v Podlipi pri Jurci otvoritev obnovljene gostilne, ker je bila prej hiša požgana. Dopoldne smo stali na vrhniškem križišču in se pogovarjali, da bi šli popoldne na otvoritev gostilne v Podlipo. Blizu sta stala Tišlerjev Janez in Korenčanov Franci, za katera smo vedeli, da sta s četniki. Morebiti je Joco (Josip Čermak, partizanski obveščevalec) prav zaradi njiju tako glasno govoril, da bi ju izzval. On in Pišler sta namreč nekaj dni prej prejela od četnikov pismo, s katerim so jim ti prepovedali kretati se izven območja Vrhnike. Če ju bo njihova leteča trojka kje dobila, da bosta kaznovana. Mi pravzaprav pri tistem pogovoru še nismo vedeli, za kaj gre. Zmenili smo se, da pojdemo popoldne res v Podlipo. Joco je potem izostal, drugi pa smo se dogovora držali.

Na veselici, ki je bil na vrtu, nismo bili dolgo. Nenadoma zaslišimo streljanje in koj nato zagledamo četo partizanov, ki je šla od cerkve proti gostilni. Na veselici je bil tudi neki italijanski vojak. Ko je zagledal partizane, je postal blede kakor zid. Pognal se je v beg. Ko pa je skušal preskočiti neki jarek, si je zlomil nogo. To je rešilo Pišlerja. Imel je s sabo avtomobil, hitro je naložil ranjenega Italijana na avto in ga odpeljal proti Vrhniki.

Nas so medtem partizani nagnali skupaj in nas postrojili. Brž ko smo bili postrojeni, so potisnili kape-titovke s peterokrakimi zvezdami v žep, na glavo pa dali šajkače s kokardami. Zdaj smo vedeli, pri čem smo. Četniki! Odgnali so nas nekaj minut naprej po cesti, nas tam ponovno postrojili, neki oficir pa nam je držal govoranco. Dejal je, da so kraljeva jugoslovanska vojska, da se bore proti Nemcem in Italijanom, da je zato dolžnost vseh, da jih podpirajo. Vedo, da jih je nekaj med nami, ki sodelujejo s partizani. Vsi taki bodo klicani na odgo-

vor, kajti partizani so komunisti, ki hočejo napraviti revolucijo, da bi bilo pri nas tako, kakor je v Rusiji. Partizani da pobijajo domače ljudi in podobno.

Potem smo morali preko potočka, ki teče ob poti. Tam je stal neki četnik in kazal, kdo naj gre na desno in kdo na levo. Tisti, ki so šli na levo, so bili prosti, tisti, ki so nam pokazali na desno, smo ostali jetniki. To pa smo bili samo štirje: Jože Malavašič, Tone Petkovšek, Vinko Selko in jaz. Vsi štirje smo bili organizirani mladinci in zaščitniki.

Odpeljali so nas više v grapo. Tu spet govoranca. Da vedo, da delamo s partizani in da nas je zato sodišče kraljeve jugoslovanske vojske obsodilo na smrt.

Kmalu nato je prišla za nami notarjeva žena z Vrhnike. Kazalo je, da se s četniškim oficirjem dobro poznata. Nekaj mu je prigovarjala. Šla sta v hišo. Ko sta se vrnila, je oficir ponovno stopil pred nas. Dejal je, da smo glede na to, ker smo bili pred vojno vsi štirje sokoli, za sedaj oproščeni. Smrtna obsodba pa da velja dalje, če bomo še sodelovali s partizani in če nas bodo oni, četniki, še kdaj dobili izven območja Vrhnike.

Zvečer smo po radiu zvedeli za kapitulacijo Italije. Položaj na Vrhniki se je bistveno spremenil. Beli so hodili okrog kakor politični cucki. Čeprav so bili na Vrhniki tudi Nemci, smo se nekaj tednov počutili, kakor da smo že svobodni. In v takšnem vzdušju prideta v našo gostilno vrhniški notar, ki je bil naš stalen gost, in tisti oficir, ki nas je v Podlipi zasliševal in nam grozil. Tokrat seveda ni bil pokrit s šajkačo, nosil je belogardistično baretko. Izzivalno sem ga ves čas pogledoval. Opazil je moje poglede in me vprašal: 'Fant, kaj me pa tako gledaš?' 'Nekje sva se menda že videla,' sem odvrnil. 'Kje pa?' je vprašal z vidno zadrego. Rekel sem: 'Gospod, vi ste bili pred enim tednom drugače napravljeni. Pravili ste, da se borite proti Italijanom in Nemcem. Zdaj pa ste tu in v tej uniformi.' Oče, ki je slišal, kaj smo govorili, se je menda zbal, da se ne bi kaj zgodilo pa me je nahrulil: 'Smrkavec, ali ne boš tiho, kaj jezikaš odraslim ljudem.' Tistega oficirja pa sem drugi dan videl, ko je šel na nemško komando, naslednji dan pa spet. Baje je bil pozneje tudi on sojen na kočevskem procesu.

Tako je bilo četniške »glorije«, kolikor so jo sploh imeli, na mah konec. Na vrat na nos so pridrveli pod nemško zaščito na Vrhniko. S tem so se razkrinkali še pred tistimi redkimi naivneži, ki so jim prej morebiti le verjeli, da se bore proti okupatorjem. Del četnikov se je nastanil v opuščeni belogardistični postojanki na Stari Vrhniki. Tu so odslej javno služili Nemcem, kakor so prej naskrivaj Italijanom.

Saje piše v »Belogardizmu«, zanašajoč se na izjavo vrhovskega župnika Ramšaka: »V ilegali je ostal le notranjski plavogardistični odred. Poveljnik notranjskega plavogardističnega odreda poročnik Jože Saje se je nato z avtomobilom vozil v Ljubljano in zahajal v poslopje Gestapa.« Vendar v celoti to ne drži. V »ilegali« so ostali posamezni četniki, ki so begali po terenu, organizirane četniške enote pa nekaj mesecev v Dolomitih ni bilo. O tem priča naslednje:

Tovariš Jože Žust, Praprotno brdo 13, najprej član bele garde, nekaj tednov pred kapitulacijo Italije pa četnik, je povedal (to sem zvedel od nekaj omenjenega Ivana Malavašiča, ki je bil po kapitulaciji Italije obveščevalni oficir 31. divizije, sedaj pa je referent na odseku za Narodno obrambo občine Kranj): »Po kapitulaciji Italije smo šli s kamionom po orožje v Črni vrh nad Idrijo. Naleteli smo na partizane. Ti so nam dali ultimatum, da takoj odidemo, od koder smo prišli. Tako smo se s kamionom odpeljali nazaj proti Trem kraljem. Potem

je komandant odred razpustil. Rekel nam je, naj gre vsak, kamor hoče, kadar pa nas bodo potrebovali, nas bodo spet poklicali.« Žust je šel domov, 25. decembra pa je stopil v partizanske vrste.

Kaže, da so tedaj četniki iz Črnega vrha le pripeljali nekaj orožja. O tem, da so šli na Primorsko ponj, mi je povedal tudi Slave Merlak (po domače Ročmanov). Dejal je, da so tedaj pripeljali poln avtomobil orožja in da so ga zakopali v njihov gozd. Po to orožje pa jih pozneje ni bilo. Deloma so ga pobrali partizani, deloma beli.

Partizanski dezertar Avgust Nagode, o katerem smo govorili, se je z nekaterimi pajdaši zadrževal največ v Rovtah, kjer je bila belogardistična postojanka tudi po kapitulaciji Italije. Vendar niso oblekli belogardističnih uniform. Začeli so nekako »na svoje«. O tem mi je Ivan Malavašič, Avgustov po poli brat, povedal:

»Četniki so se ves čas ukvarjali tudi s črno borzo. Tako vem, da se pri Češmelu na račun partizanov ukradli prašiča, meso pa prodali v Ljubljano. V Izgarjih so na ta način ukradli 2 telici in meso spet prodali na črno v Ljubljano. Zdaj so Avgust in njegovi pajdaši skušali to delati na svojo roko. Ob nemški ofenzivi ali takoj po njej (v začetku oktobra) so v Butajnovi na račun partizanov ukradli velikega vola. Naletaval je sneg, zato so upali, da bo sledi zametlo. Snežiti pa je kmalu prenehalo. Kmet, ki je bil pristaš belih, je prišel po pomoč v postojanko v Rovte. Beli so potem sledili volovim stopinjam, ki so jih pripeljali nazaj v Rovte. Tako so odkrili Avgusta. Odgnali so ga v zapor na Vrhniko.«

Iz vsega tega vidimo, da kake organizirane četniške enote v Dolomitih ni bilo več. Četniki so se raztepli na vse vetrove, vendar skoraj vsi pod zaščito Nemcev ali redkih belogardističnih postojank, kolikor jih je še ostalo. Po pripovedovanju Ivana Malavašiča je poročnik Slovenko (morebiti Saje) odšel v Ljubljano. Razen njega pa še kakih 8 četnikov. Vzrok, da se je razkropil še zadnji četniški odred v Dolomitih, je bil ta, ker je prišel tedaj v Dolomite Svarun (general F. Hribernik) s svojim odredom.

Edina organizirana četniška enota po kapitulaciji Italije je torej bila na Stari Vrhniki. O teh četnikih sta mi pripovedovala Pavle Kenk in Jože Petkovšek, oba s Stare Vrhnike. Petkovšek je bil naš aktivist od leta 1941. V njihovi hiši (bolje: v njihovem čebelnjaku) je bila dolgo časa partizanska javka. Nekaj o Petkovškovem delu so morali zavohati tudi četniki. Ukazali so mu, da se mora ob večerih redno javljati v njihovi postojanki. To je delal kakih štirinajst dni, pozneje se je tega le nekako otrešel. Razmere v postojanki je torej dobro poznal. Poznal je tudi nekatere četnike. Za komandanta postojanke je bil kapetan, zdravnik dr. Kokolj. Tu je bil tudi naš dezertar Mate. Neki Tarzan je ubil Trčkovega očeta nad Podlipo. Ko so prišli četniki k njim, se jih je Trček ustrašil in skušal pobegniti skozi okno. Tarzan ga je pri tem ustrelil.

Četniki na Stari Vrhniki so še z drugimi zločini dokazovali, da bodo dobro služili novemu gospodarju. Kmalu po svojem prihodu na Staro Vrhniko so aretirali našega aktivista Franca Rodeta. V postojanki so ga zasliševali in mučili. Nadaljnja njegova usoda pa bi nam ostala nepoznana, če ne bi ljudje čez nekaj tednov v gozdu nad železnico po naključju našli njegovega razmesarjenega, že razpadajočega trupla. Pokrito je bilo samo na pol z vejami, kamenjem in nekaj malega zemlje.

Prvega decembra, na »praznik ujedinjenja« so aretirali več naših ljudi, Petkovška starejšega in njegovega brata inženirja, Avgusta Kenka in Lojzeta

ter Tineta Rodeta. Po zasliševanje v svoji postojanki so jih odgnali v Ljubljano, od tam pa so jih odpeljali Nemci v internacijo.

Kaže, da jim kljub vsemu temu Nemci niso popolnoma zaupali. Četniki so ostali na Stari Vrhniki samo nekaj mesecev, potem pa so se morali po nemškem ukazu preseliti v domobransko postojanko na Vrhniko. Nemci pa so razstrelili stražni bunker na vrhu starovrhniškega griča.

Kdaj so se četniki ponovno pojavili v »ilegali« na terenu? Meščevi iz Zaplane vedo povedati, da so prišli tja nekako v prvi polovici marca l. 1944, bili pri njih in v šoli kakih 14 dni, potem so odšli in junija spet prišli za kakih 14 dni, julija pa ponovno. Niso se zadrževali stalno na enem mestu, temveč so se selili. Večkrat so bili na Travnem vrhu pri Turku, kake pol ure od Zaplane. Pri Turkovih se je moštvo nastanilo v njihovem velikem kozolcu, oficirji pa v hiši. Turkova in vsi drugi, koder sem se oglasil, so vedeli povedati, da so imeli četniki veliko denarja, da so ga jim prinašali iz Ljubljane, stalno da so se vozili k njim z avtomobilom. Vendar mi kaj bistvenega ljudje niso vedeli (nekje morebiti tudi niso hoteli) povedati.

Na srečo sem naletel na dva bivša četnika. Od njiju sem marsikaj zvedel. Največ mi je povedal M.

Po pripovedovanju M. so se zopet organizirali 3 četniški odredi: primorski ali soški, gorenjski in dolenski ali mirenški. Komandant primorskega je bil sedaj Debevc, bivši belogardist, komandant gorenjskega Jože Saje, komandant dolenskega pa Marn. Glede gorenjskega odreda se je M. najbrž zmotil in je šlo v tem primeru za notranjski odred. Jože Saje je bil že pred kapitulacijo Italije komandant notranjskega odreda. V rednih poročilih, ki jih je Obveščevalni center Blegoš (Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja) pošiljal komandi škofjeloškega odreda, je govora o štirih odredih, o primorskem, notranjskem, gorenjskem in dolenskem. Tako je v poročilu z dne 28. X. 1944 rečeno med drugim: »Notranjski četniški odred se je 26. X. še nahajal na Travnem vrhu pri Turku blizu Petkovca. Odred šteje okrog 100 moških. (Število je močno pretirano.) K temu je prišlo 22 moških z gorenjskega odreda. Isti so se prej držali okrog Cerkelj in Golnika.«

30. X. pa: »Na Travnem vrhu pri Turku je še vedno 22 četnikov iz gorenjskega odreda, ki baje ne obstaja več, ker je precej moških pobitih. — Iz navedenega je razvidno, da sta se gorenjski in notranjski odred pravzaprav združila, zato se je v nazivu tega M. lahko zmotil.

Po pripovedovanju M. se je primorski odred zadrževal največ v Petkovcu, notranjski v Zaplani, dolenski pa okrog Žazarja. Poročila Obveščevalnega centra Blegoš pa za dolenski odred navajajo še okolico Horjula, Samotorico in okolico Dobrave. Tudi ostala dva odreda sta menjavala svoja bivališča. Naj navedem še nekaj poročil Obveščevalnega centra Blegoš:

8. X. 1944: »V Praprotno baje pridejo v prihodnjih dneh 3 odredi četnikov. — V cerkvi nad Praprotnim brdom je sedaj ca. 80 četnikov, ki se še vedno utrjujejo, grade bunkerje okrog cerkve.«

»Dne 8. X. je prišel na Goli vrh odred četnikov.«

16. X. 1944: »Vsi četniki s Praprotnega brda so naredili premik proti Zaplani in Vrhniki. Baje pridejo v nekaj dneh nazaj.«

17. X. 1944: »Četniki se nahajajo v Medvedjem brdu že več kakor teden dni. Vsi trije odredi.«

Po koliko moških so pravzaprav šteli četniški odredi? Poročila o tem so kaj različna. M. je dejal, da sta notranjski in primorski odred štela po 30 do 35 moških,

dolenjski pa je bil številčno nekoliko močnejši, po mnenju M. je štel kakih 50 mož. Tudi tovarišici Mesečeva in Turkova, kjer so se četniki večkrat zadrževali, sta dejali, da je šlo za kakih 30 mož. V poročilih Obveščevalnega centra Blegoš je številka višja, ker so velikokrat bili vsi trije odredi, ali pa vsaj po dva odreda skupaj, ljudje ki so centru dajali podatke, pa niso vedeli, za koliko odredov gre. (Videli smo, da se tudi glede premikov podatki niso vselej skladali, četniki so verjetno marsikdaj nalašč raztrosili napačno vest o svojih premikih.)

Na kmetiji Rupe v Petkovcu je bil štab vseh treh odredov, ki pa tudi ni bil stalno na enem mestu, temveč se je selil z odredi. V štab so se vozili ljudje iz Ljubljane. M. ve za komandanta polkovnika Prezlja in nekega Srečka, rekli so mu Srač, ki je bil v gestapovski službi in je baje v Ljubljani zasliševal naše ljudi. Tudi šef domobranske policije v Logatcu je večkrat prišel v štab.

Pri štabu je bil tudi propagandni odsek. Sestavljali so ga 4 študentje. Ti so tiskali letake. Hodili so propagirati tudi po hišah, medtem ko moštvo, po pripovedovanju M., ni hodilo po hišah. Tudi pred Nemci se je moralo skrivati. Kaže, da so četniki še vedno tajili svoje sodelovanje z Nemci, tako lastnemu moštvu kakor tudi ljudstvu. Do neke mere se jim je ta sleparija celo posrečila. Še sedaj so mi nekateri ljudje po teh samotnih kmetijah pravili, kako so se četniki bali Nemcev. M. pa mi je rekel: »Moštvo primorskega in notranjskega odreda ni maralo Marnovih četnikov, ker je vedelo, da ti sodelujejo z Nemci.«

Zanimalo me je, kaj so četniki pravzaprav počeli in kako so se oskrbovali. »Nič,« je dejal M. »Zabijali smo čas. Na straže smo sicer hodili, v patrolje že bolj poredko in samo kdaj pa kdaj na kake akcije.«

»Na kakšne akcije,«

»Na rekvizicije. Oskrbovali smo se tako, da smo hrano kupovali, iz propagandnih razlogov smo včasih plačali za svinjo več, kakor je kmet zahteval zanjo, včasih pa smo prašiča ali vola tudi rekvirirali.«

Kakšne so bile dejansko te akcije, nam povedo že prej omenjena poročila Obveščevalnega centra Blegoš. Poglejmo:

29. XI. 1944. »Danes sta prišla v Žiri dva odreda četnikov skupno z bega iz postojank Treh kraljev in Suhega dola. Namen: ropanje in zastraševanje. Pri tovarišu Francetu Mravljetu, Ledinica, so rekvirirali prašiča in 8 kg volne. Pri fotografu Jožetu Filipiču, kjer ni bilo nikogar doma, so vdrli v hišo, v njej vse razbili, kar pa je imelo zanje kako vrednost, pa odnesli s sabo. V vsem predelu so rekvirirali 2 govedi, 4 prašiče, mnogo živeža, obrali mlin na Selah, iz strojarne pa odpeljali nekaj usnja in obleke. — Delili so tudi svoje letake.

14. IX. 1944. — ... Isto noč sta intendant in kuhar iz Prešernove brigade prišla po hrano. V Karnicah so ju zajeli četniki. Bila sta ranjena. Vzeli so ju s seboj. Pod vasjo Goropeke so ju ustrelili skupaj s talci, ki so jih pobrali dopoldne v Žireh; to so bili dr. Demšar in dve ženski.

O umoru priljubljenega dr. Demšarja sta mi povedali tudi Turkova in Mesečeva. Tudi M. mi je o tem pripovedoval. Dejal je, da je Demšarja dal ubiti Saje. M. mi je povedal tudi za umor našega aktivista Brusa iz Hotedršice. Tega je dal likvidirati major Mitič.

Glede oskrbovanja četnikov mi M. ni vsega povedal. Še zmeraj so četnike oskrbovali tudi domobranci. Tako so domobranci z Vrhniko oskrbovali notranjski in primorski odred. O tem mi je obveščevalni oficir 31. divizije Ivan Malavašič povedal naslednje:

»Kot obveščevalni oficir sem prišel z dvema tovarišema na Kuren nad Vrhniko. Potrkali smo pri Mariji Oblak, kjer smo se že večkrat oglasili. Drugekrat nam je vselej takoj odprla, tokrat pa ne. Iz hiše se je slišalo nekakšno beganje. Začeli smo razbijati po vratih. Pomagalo je. Ko pridemo v hišo, sem spustil brzostrelko nekoliko močnejše na tla. Sprožila se mi je, strela pa proti mizi. Bilo mi je nerodno. Stopil sem k mizi, da pogledam, kolikšno škodo sem napravil. Odmaknil sem jo, ženska pa jo je takoj porinila nazaj. Še enkrat tako. Zazdelo se mi je sumljivo. Pogledam in najdem pravi zaklad: 6000 cigaret. Ženska se je izgovarjala, da je cigarete nabirala, da bi jih zamenjala za tekstil. Nismo ji več verjeli. Naš sum je bil upravičen. V sosednji sobi smo v podu našli loputo, v luknji pod njo pa 300 kg sladkorja in 200 kg soli. Potem smo tipali postelje. Več je bilo toplih, kakor je bilo v hiši ljudi. Sedaj nam je ženska priznala, da je v eni postelji spal intendant notranjskega četniškega odreda, ob našem prihodu pa pobegnil skozi zadnje okno. V njeno hišo so domobranci z Vrhniko vozili hrano za četnike v Zaplani, intendant (Janez Saje je bil intendant za notranjski in primorski odred) pa je redno hodil ponjo.«

Kakor prejšnje leto so imeli četniki tudi leta 1944 pri Hlevišarju pod Tremi kralji proslavo rojstnega dne kralja Petra. M. je povedal: »K Hlevišarju smo prišli o pol devetih dopoldne. Tam so bili tudi štirje gostje iz Ljubljane, šef domobranske policije iz Logatca, Srač in župnik Ramšak. Najprej je bil slavnostni govor, nato so nas pogostili. Vsak izmed moštva je dobil kos kruha in kos pečenke, gostje in oficirji pa so imeli pojedino v hiši. Jaz sem bil tam do pol treh popoldne, drugi so šli že prej od tam, nekateri pa tudi pozneje.« Čemu so si četniki izbrali prav ta sektor za svojo »ilegalo«. M. je dejal, da verjetno zato, ker so bile blizu nemške in domobranske postojanke, partizanskih enot pa tamkaj ni bilo. Vseeno pa partizani četnikov niso pustili popolnoma pri miru. M. je dejal, da so partizani četnike dolenskega odreda nekoč pošteno »naprali«. Več mi je o tem povedal Franc Uhan, šef odseka za Narodno obrambo občine Kranj, ki je bil ob napadu na četnike komandir čete v Vojkovi brigadi.

Do spopada je prišlo na severozahodni strani Samotorice blizu Polhovega Gradca. Žal so bili partizani napačno obveščeni, v kateri hiši so četniki. Tako so jih četniki prehitro odkrili in se umaknili na vrh hriba, od koder so začeli streljati nazaj. V zadnjem trenutku so ti poskakali skoz okna. Partizani so potem dobili v hiši več bal blaga za civilne obleke (naropano za črno borzo?), orožje, daljnogled in drugo.

O tem spopadu poroča tudi obveščevalni center Črni vrh: »24. IX. sta prišla v Polhov Gradec dva četnika, ker so jih naše brigade pri Samotorici razbile. Pri žandarjih in domobrancih sta tako dobila zaščito.«

Pri četnikih primorskega odreda sta bila tudi dva ameriška letalca iz ponesrečenega letala, ki so ga bili Nemci sestrelili blizu Logatca. Po poročilih obveščevalnega centra Blegoš so jima četniki lagali, da partizani vsakega ameriškega in angleškega letalca ubijejo. Zgodilo pa se je nasprotno. M. je dejal, da je letalca primorski odred pozneje oddal Marnovcem, ki da so ju izročili Nemcem. R., tudi bivši četnik, pa je dejal, da sta prišla v nemške roke ob četniškem pohodu na Dolenjsko.

Okrog novega leta so se četniki spet odpravili iz Dolomitov na Dolenjsko. V Dolomite so se ponovno vrnili nekaj tednov pred koncem vojne. Zdaj so že vedeli, da na naših tleh ni več prostora zanje. Zadnji teden so mobilizirali nekaj voznikov, da so jim peljali opremo. Tako so začeli svoj klavrní pohod proti Primorski. Ta pohod je bil povsem drugačen, kakor so leta 1943 sanjali o njem major Novak, Šmajd, Smersu, Zajec in vsi ti samozvani voditelji slovenskega naroda, ki so na vse načine poskušali, da bi obdržali ljudstvo pod svojim bičem. Niso se plašili ne izdajstva ne zločinov. Končali pa so tako kakor morajo končati vsi, ki so jim mar samo lastne koristi in se zato povezujejo z vsemi, samo s svojim ljudstvom ne.

Naša družba in umetnost

DUŠAN PETRIČ

V ZADNJEM času slišimo od nekaterih umetnikov, ki so prizadeti zaradi omejitve odkupovanja abstraktnih umetniških del, najrazličnejše komentarje, med katerimi je med drugim znova slišati tudi staro geslo: »Svobodo v umetnost!«

Razumljivo je, da je stvar dvignila precej prahu prav med tistimi predstavniki naše likovne umetnosti, ki so se več kot desetletje umetno držali na površju.

Kaj jih je pravzaprav najbolj prizadelo? Predvsem to, da so nenadoma usahnili denarni viri iz družbenih sredstev za umetnostno smer, kateri pripadajo. To poskušajo tolmačiti tudi kot prepoved te smeri sploh.

Omejitev odkupovanja abstraktnih del, v katerih družba ne gleda neke napredne umetniške smeri, pa nikakor ne pomeni, da gre pri tem za ukaz zaradi drugačnega gledanja. Kolikor se ta ali oni razburja zaradi omejitve odkupov, mu je treba povedati, da nas v umetnosti ne morejo voditi razpoložljivi denarni viri, pač pa vedno le načela. Če pa se pri nas morajo dotakniti teh vprašanj celo z vrha, ne izražajo s tem le svojega prepričanja o teh stvareh,

marveč potrjujejo prepričanje večine umetnikov o funkciji umetnosti v napredni družbi.

Umetniki, zagovorniki abstraktne smeri, stojijo zdaj vsekakor pred dilemo. Če so resnično prepričani v svoje vzvišeno poslanstvo, s katerim naj bi prispevali k razvoju družbe, če menijo, da so njihova stališča edino pravilna, in če se je taka umetnost pojavila pri njih spontano, iz njihove notranje potrebe po izpovedovanju resnice, tedaj bodo svoja stališča dalje branili tudi za ceno trdega boja za obstanek, kakor so svoja stališča branili že zdavnaj pred nami, na primer ob koncu prejšnjega stoletja, francoski impresionisti. Izjava z vrha torej ne more biti zanje odločujoča, če so o nečem trdno prepričani.

V primeru pa, da bodo sedaj napravili v svojem delu preobrat, češ da so šli v abstrakcijo samo zato, da bi ugotovili, do kod jih razvoj lahko popelje, pri tem pa so se le zavedali, da ni take možnosti in so se zato vrnili k realnosti, tedaj bodo s tem pač dokazali, da je bilo vse, kar so deset let vztrajno trdili in zagovarjali, le gola špekulacija. S tem bodo hkrati potrdili, da si svobodo v umetnosti predstavljajo le z močnim denarnim čekom v roki, čeprav bi mi morali spet verjeti v njihova »trdna moralna načela«.

O morali nekaterih umetnikov bi bilo treba spregovoriti v posebnem članku. Tu naj mimogrede opozorimo na posledice, ki so jih prav taki umetniki prinesli s seboj.

Vplivi smeri najmanjšega odpora so se pokazali predvsem pri naših mlajših ustvarjalcih, celo pri nekaterih, ki so s svojim mišljenjem in dejanji izprijeli svojo pripadnost naši družbi, a so pod vplivom raznih demagogov, ki niso razumeli ali niso hoteli razumeti zakonitosti družbenega razvoja, nasedli napačnim razlagam o napredni umetnosti v socialistični družbi. Tako se je žal pogosto dogajalo, da so sicer napredni predstavniki naše umetnosti postajali nasprotniki svojih stanovskih in političnih tovarišev. Bili so čedalje bolj oholi, v glavnem pa so razbijali enotnost gledanja na umetnost in vnašali zmedo v lastne vrste. Družno so začeli nastopati in izpodkopavati napredna stališča, kar se je odrazilo predvsem pri najmlajših generacijah, ki so se zaradi labilnosti in negotovosti oklenili prav abstrakcije kot rešilne bilke. Bili so »prepričani«, da so odkrili čisto nov svet, niso pa spoznali, da gre pri tem le za svet, ki daje umetniku možnost, da se ob vsem družbenem dogajanju le »dobri naspi«.

Posledice takega pojmovanja pa se niso pokazale samo v nepravilnem vrednotenju umetnosti v naši družbi. Pokazale so se v razkroju strokovnega društva, v politiki vseh naših galerij, kjer so onemogočali razstave veliki večini članov, in končno, pojavile so se tudi med našimi kritiki, ki so s svojo izbrano frazeologijo popisali na kupe papirja in pri abstraktistih niso varčevali s superlativi. Razen tega so često vabili iz tujine likovnike tako dvomljivih kvalitet, da smo se upravičeno spraševali, ali pri vsem tem ne gre le za to, da bi naši abstraktisti v primerjavi z njimi naravnost zablesteli.

Skratka, vse te posledice so razmeroma hude, po drugi strani pa so nam vzele celo desetletje, v katerem bi bil naš razvoj likovne umetnosti moral iti vzporedno z razvojem naše družbe in v skladu z našimi naprednimi načeli.

Ker vemo, da pojem »napredno« pomeni v naši družbi nekaj drugega od tega, kar si predstavljajo abstraktisti, ki se opirajo na zahodne definicije, bi nedvomno ne bilo težko zbrati širšo skupino umetnikov, ki sicer ne bi bili niti zastopniki ni generacija posebne smeri, a bi jih vendar družilo nekaj, v čemer bi bilo veliko tega, čemur bi lahko rekli skupen umetniški program, ki bi

se razodeval, če že ne dosledno v sodobnem pojmovanju upodablajočega izraza, vsaj v notranjem sorodstvu družbenega nazora ter skupnem odnosu do življenja in sveta.

Likovni umetniki take skupine ne bi izpovedovali nič več in nič manj, kot je dolžan izpovedovati vsak pošten in iskren ustvarjalec naših dni, namreč tisto družbeno zavest vseh ustvarjajočih duhov vseh časov in slogov v umetnosti, ki so ji dali strokovno in lapidarno formulacijo že mnogi umetniki pred nami: »Svoboda v umetnosti.«

To je namreč že prejšnjim generacijam prebujajočega se naroda pomenilo vero, da umetnost lahko pripomore k svobodi in polnosti narodnega življenja, ki je politično šele polagoma zorela. Umetnost je vsebovala svobodo naroda že tedaj, ko te svobode še ni bilo moč doseči in se je veseliti.

Drugim lahko to geslo pomeni tisto, kar je od porajanja evropskega duhovnega univerzalizma dalje osnova vsakega ustvarjalnega dela: svobodo slehernega ustvarjalnega dela in vsakega spoznanja, tako znanstvenega kot umetniškega, svobodo odkrivanja nove duhovne podobe človeka ter povezovanja človeka z narodom in naroda z narodom.

Če si sedaj obudimo to staro besedno geslo, ne mislimo s tem samo, naj bi se umetniki, ograjeni z zidom umetniške svobode, ukvarjali samo s svojimi ozkimi problemi in problemčki, bodisi tehnično-obrtnimi ali besedno-tvarnimi, kakor jih nahajamo v nekaterih smereh sodobne umetnosti zahodnega sveta, ujetih v socialno izolacijo duhovno že ovenele družbe.

To geslo obnavljamo zato, da bi si priklicali v spomin, kakšno pot, k čemu in h kakšnemu gledanju odpira v umetnosti. Pot, po kateri moramo hoditi, ni le stvar svobodne izbire, temveč dolžnost vsakega umetnika, pa najsi bo njegova nadarjenost tako majhna, da bo prispeval k tej skupni kulturi samo kamenček, ali pa tako velika, da bo lahko uveljavil novo družbeno umetniško misel nad nas vse in za vse nas.

Nova družbena načela so osnovna vprašanja, na katera bo morala prejš ali slej odgovoriti umetnost naših dni.

O tej družbi smo sanjali cela desetletja, še v dobi, ko nam je razum jasno govoril, da je v socialni, gospodarski in moralni zmešnjavi zaostale in brezidejne družbe ne more biti.

Ko se je po nečloveških naporih druge svetovne vojne končno pojavila doba, ki je postavila temelje novi družbi, smo žal prekmalu spoznali, kako prijetne so bile tiste sanje, v katerih smo verjeli, da se bodo s temelji novega družbenega reda pojavile same po sebi tudi že nove duhovne vrednote, v našem primeru nova družbeno umetniška misel. Motili smo se, ko smo upali, da se z novo družbo kar same po sebi porajajo tudi nove umetniške misli in spoznanja. Uvideli smo, da si jih moramo šele z muko izbojevati.

Prav zato se mora umetnost, ki ji je bila že dana popolna svoboda in se le-te noče več odreči, danes boriti sama s seboj za svojo novo notranjo skupnost oziroma resničnost. Ta pa pomeni precej širšo vrednost in obveznost, kot pa si jo sama sebi zastavlja zakonitost umetniških pravil. Gre za nekaj, kar ima opraviti s funkcijo umetnosti v družbi nasploh, posebej še v naši novi socialistični družbi, ki ni družba, zakoreninjena v zmešnjavi prejšnjih desetletij, marveč nova družba jasnega socialnega in moralnega reda.

Prav tako se kljub širini našega družbenega sistema umetnost ne more iz socialno izolirane umetnosti navzlic njeni splendidnosti, a vendar izolaciji z vsemi negativnimi posledicami preroditi v umetnost nove družbe.

Smer, kamor nas lahko povede pot, po kateri naj bi umetnost hodila k svoji novi podobi, pa je zavest o človeku. To je tisto, kar bi lahko družilo notranje sorodstvo večino take skupine, kot je to nekatere družilo že takrat, ko pomen te poti še ni bil jasen.

Morda samo naslutene poti, ki niso bile podane le v barvah, linijah in oblikah, v teh absolutnih sredstvih, s katerimi umetnik lahko izraža svoj odnos do sveta in družbe, pa so bile po zaslugi nekaterih v zadnjih letih popolnoma prekinjene in razvrednotene.

Mnogi umetniki, dasi zelo različnih šol in generacij, ki so se bili v razburkani dobi obrnili k človeku in k zemlji, iz katere izhajajo, kot k centru, kot k viru securitatis umetnosti, so se v novejšem obdobju umaknili v ozadje oziroma so jih tja potisnili kot nesodobne in zastarele.

In vendar bi jih bilo treba priklicati nazaj! Ali se bo to komu posrečilo? Kdo še more danes verjeti v iskrenost tistih, ki se jim je posrečilo nekdanjo strokovno skupnost do temeljev razbiti in si prisvojiti absolutni monopol?

V primeru, da bi se posrečilo vsaj deloma uresničiti tako skupino, naj bi se njeni pripadniki predvsem pogovarjali med seboj kot ljudje, kot tovariši, ne glede na stopnjo talenta posameznikov. Prevezemali naj bi drug od drugega, razpravljali o svojih delih, o resničnosti teh del, o njihovi vsebini in tudi o lepoti. Samo tako bi se polagoma lahko približali cilju, ki ga danes sploh še ni mogoče niti nazreti, ker bi ga dosegle šele prihodnje generacije. Samo na ta način bi bilo mogoče, da bi iz osebnih idolov prešli k skupnemu gledanju. Iz izkušenj posameznikov, ki bi prispevali svoja dela, in iz ponavljanja bi polagoma nastala nova tradicija kot znanilec ustaljenosti in vendar neprekinjenega stika s preteklostjo. Poznamo tradicije tehnike, obrti, plesov, stroke, oblikovanja, pa tudi tradicijo kolektivnega duha. Vsaka izmed navedenih bi posamezni uspeh podprla s prejšnjimi izkušnjami, da bi tako pridobila pri širini, nato pa že sama vodila posameznika, določala perspektivo in merila ter posredovala stik z realnostjo. Tako bi usmerjala osebne vizije v masovno predstavo, s časom in ponavljanjem pa bi se ustalila merila dobe in družbe ter se približala umirjenosti zrele modrosti in popolnosti, h kateri posameznik sam ne more priti.

Družba naj bi torej bila tista, ki bi zbirala izkušnje, vrednotila individualna spoznanja in usmerjala razvoj, da bi v umetnosti nastale oblike napolnile s svojo vsebino, ki bi s tem dobivala trajno vrednost.

Seveda bi ne smeli biti nestrpni, če se dosežki takega dela ne bi pokazali takoj. Empirika nas prehiteva, mi pa nujno zaostajamo, izgubljammo potrpljenje in stvari ne vrednotimo več, ker smo izgubili zanesljiva merila o tem, kaj je in kaj ni. Vemo pa, da je civilizacijo mogoče zgraditi v nekaj letih, medtem ko kultura zahteva naporno delo celih generacij, posebno še tedaj, kadar gre za nova načela.

Žetev takega prizadevanja, kot smo videli, je še daleč in šele takrat bo razvidno, kdo od umetnikov, zastopanih v taki skupini, bo najboljše odgovoril na vprašanje, na katero nekateri nočejo odgovarjati, ker vidijo le sebe in svoj slog, medtem ko jih ideja o človeku ali razvoju družbe ni nikoli zanimala.

Pri tako velikih naporih pa posameznik prav nič ne pomeni, in sicer ne zaradi sistema, pač pa zaradi cilja, ki ga posameznik brez tradicije nikoli ne more doseči. Samo tradicija, trdo delo in vera v človeka bi nas lahko pripeljali do cilja.

(Nadaljevanje)

Naš knjižni izbor

LOJZE KRAKAR: CVET PELINA — V naši rubriki o novostih s knjižnega trga razmeroma redkokdaj poročamo o pesniških zbirkah. V sedanjem času namreč prihajajo na dan predvsem izrazito lirične zbirke, v pretežni meri knjige mladih avtorjev, ki so še nedognane in neprečiščene. Ne moremo pa mimo pesniške zbirke, ki je nedavno izšla pri Cankarjevi založbi. To je knjiga pesmi, najnovejša zbirka Lojzeta Krakarja pod naslovom »Cvet pelina«. Knjiga je sicer plod trinajstletnega Krakarjevega pesniškega ustvarjanja in prinaša med drugim tudi izrazito lirične pesmi iz najnovejšega obdobja njegovega ustvarjanja. Vendar pa je v tej pesniški zbirki eno poglavje posvečeno taboriščem. In tej taboriščni liriki, ki zavzema v Krakarjevem umetniškem ustvarjanju posebno mesto, velja posvetiti vsaj nekaj besed. Pesnik in njegova odlična pesniška zbirka to nedvomno zaslužita.

Lojze Krakar je sam preživel nacistično internacijo in je po osvoboditvi večkrat obiskal nekdanja taborišča ter o njih tudi pisal — med drugim je pred kratkim izdal tudi knjigo »Od tod so bežale še ptice« — je po osvoboditvi precej svojih pesniških stvaritev posvetil prav taboriščem, taboriščnemu življenju in poniževanju človeka v njih.

»Knjiga se začne s taboriščnimi pesmimi,« je dejal Krakar v svojem intervjuju. »To je moj star problem, ker sem lagerje sam doživel. Čutim, da moram kar naprej še pripovedovati o tem, kar naprej še izpovedovati svoja čustva v zvezi s taborišči in kar naprej opozar-

jati na strahote, ki se ne bi smele nikdar več ponoviti.«

Tudi v tej zbirki, ki je izšla sedemnajst let po osvoboditvi, je nekaj taboriščnih odsekov. Sedem je pesmi s taboriščnimi motivi, ki pa so najtemnejše v celotni zbirki in s katerimi Krakar začne svojo knjigo, v spomin in opozorilo potomcem. Prav te taboriščne pesmi pa dajejo tudi značaj celotni zbirki, saj se v njej predstavlja avtor kot borec za pravo človekovo podobo, kot borec proti napakam in slabostim današnjega časa in kot človek s stvarnim pogledom na življenje, včasih grenkim, a vseeno optimističnim.

Posledica doživetja taborišč in stvarnega odnosa do sveta pa je Krakarjeva pesniška zbirka tudi v pogledu oblike. Krakarjeve pesmi niso abstraktne pesmi v duhu moderne pesniške manire. Kot sam pravi, so morda malce »staromodne«, zapete v tradicionalni obliki. Krakar je pristaš komunikativne poezije, torej poezije, ki naj bo v času, ko je porušenih že dosti mostov med pesniki in bralci, taka, da jo bodo ljudje razumeli. Tudi poezija je izpoved in zato naj bodo pesmi razen avtorju samemu razumljive še komu drugemu. Zato bo Krakarjeva pesniška zbirka gotovo žela tople simpatije.

S. R.

KNJIŽNICA O NARODNEM HEROJU JOŽETU HERMANKU — Mariborska založba Obzorja je v letošnjem letu zasnova novo knjižno zbirko, posvečeno narodnoosvobodilnemu boju. Naslov te

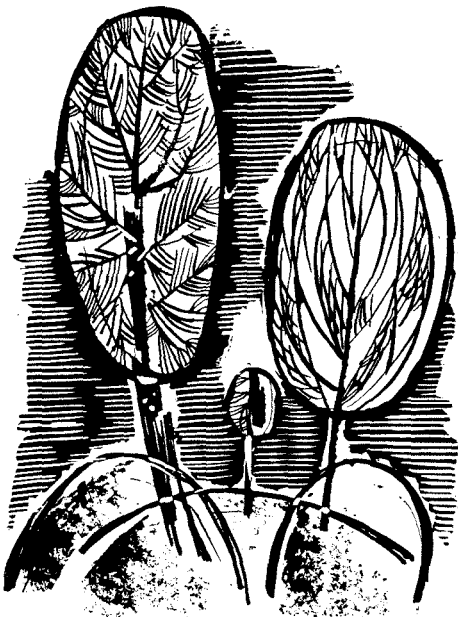
knjižne zbirke »Narodni heroji« pove že sam po sebi, da bo ta zbirka posvečena spominu naših najboljših borcev. In tako najdemo v letošnjem programu zbirke dela, ki bodo posvečena Jožetu Lacku, Slavi Klavori in Mihi Pinterju-Toledu. Kot prva pa je izšla knjižica o narodnem heroju Jožetu Hermanku. Napisala jo je Milica Ostrovska.

Jože Hermanko se je rodil leta 1901 v skromni železničarski družini. Že kot mlad študent montanistike v Ljubljani se je vključil v klub študentov marksistov. Leta 1923 je postal član partijske organizacije. Vse do svoje smrti je bil povezan z revolucionarnim gibanjem v Mariboru in na Štajerskem. V tem razdobju je Hermanko stal ves čas v prvih vrstah med borci za napredne ideje in je vse svoje življenje posvetil revolucionarnemu delu. Deloval je v Mariboru, nekaj časa v Srbiji, bil nekaj časa zaposlen v Velenju, nato obsojen, prvikrat na šest mesecev zapora, drugič na štiri leta zapora. Bil je zaprt v zloglasni Glavnjači, in v Sremski Mitrovici. Po izpustu je spet neumorno deloval naprej, organiziral v Mariboru zbiranje prispevkov Rdeče pomoči, predvsem pa se je posvečal revolucionarni vzgoji mladine. Ko je prišla nemška okupacija, se njegovo delo ni ustavilo. Hermanko je napisal v Mariboru prvi lepak proti okupatorju. Potem je organiziral pomoč internirancem v Melju in nato kot član pokrajinskega komiteja za Štajersko pričel priprave na oboroženi upor. Kljub najhujšemu pritisku Nemcev je pri svojem delu uspešno prestal poletje. Septembra pa je prišel na obisk k staršem. Tu ga je nekdo iz hiše izdal. Dne 30. oktobra so ga v Mariboru Nemci ustrelili. Padel je v polni življenjski moči...

Taka je v kratkih potezah življenjska pot in pot komunističnega borca, kot jo spoznamo iz knjižice Milice Ostrovske. V svojem delu je na kratko prikazala življenjsko pot revolucionarja, njegovo politično delovanje, njegovo osebnost pa

osvetlila z drobnimi potezami iz njegovega življenja. Čeprav je njeno delo razmeroma skromno, nam vendar podaja lik narodnega heroja v živi, polni luči.

S. R.

PRIMOŽ KOZAK: AFERA — Po uspehu, ki ga je na odru ljubljanske Drame v pretekli sezoni doživela drama Primoža Kozaka »Afera«, smo to delo dobili tudi v knjižni izdaji. V prikupni, moderni broširani opremi, je knjigo izdala Državna založba Slovenije. Ker je Kozakova drama izrazita intelektualna drama ter zaradi svojega značaja in tehnike tudi odrsko statična, bo morda v knjižni obliki zaživela še bolj kot na odru in bo bralcem postala še bližja, kot pa je bila gledalcem v gledališki dvorani. Knjižna izdaja »Afere« pa pomeni nedvomno tudi priznanje mlademu avtorju, saj vemo, da dožive odrska dela knjižno izdajo pozno oziroma da imajo to čast samo najbolj priznani avtorji.

Drama Primoža Kozaka »Afera« je zajeta neposredno iz narodnoosvobodilnega boja. Ne sicer iz našega, temveč iz boja partizanov v severni Italiji. Mogla pa bi se goditi kjerkoli in je zato tako rekoč internacionalna, vsekakor pa taka, da presega ozek nacionalni okvir. Vsebina drame je pravzaprav preprosta, čeprav so problemi, ki jih načenja, številni in zamotani. »Afera« obravnava konflikt med vodilnimi partizanskimi funkcionarji oziroma spopad med lokalnimi, individualnimi težnjami partizanskih enot in osrednjim poveljstvom, ki je hotelo vse enote podrediti enotni disciplini in osrednjemu vodstvu. In seveda spopad med vodilnimi funkcionarji teh vojaških enot. Do podobnih sporov med osrednjim vodstvom in partikularističnimi, včasih celo anarhističnimi težnjami podrejenih enot seveda ni prihajalo samo med partizani v severni Italiji, kjer se dogaja Kozakova drama, temveč v skoraj vseh osvobodilnih gibanjih, zlasti tistih, kjer so bili politični temelji šibki. Zato je seveda problem, ki ga obravnava »Afera«, širši in je zunanjí okvir pravzaprav nebitven za razumevanje bistva stvari.

V drami nastopajo samo partizani, in sicer šest vodilnih oficirjev, med njimi komisar štaba, komandant okrožja, načelnik cone, komandant brigade, komisar brigade in zvezni oficir pri štabu cone. Vse dogajanje se spleta med njimi. Pravzaprav pa o zapletu ne moremo govoriti, kakor tudi ne o drami v klasičnem pomenu besede. V Kozakovi drami namreč ni zapleta in razpleta, temveč je v njej zaradi posebne tehnike pravzaprav samo razplet, samo reševanje problema, ki je nastal zaradi separatističnih teženj nižjih enot. Zato je bistvo drame v iskanju objektivne resnice in v pojasnjevanju bistva krize. Osebe, ki nastopajo v Kozakovi drami, sami politični delavci in izkušeni vodilni partizani, so jasno prikazani, njihovi liki so prepričljivi, morda z izjemo zveznega oficirja. So pa te osebe tudi nosilci idej, nosilci različnih pogledov na vprašanja partizanskega boja, na

vprašanja discipline, vodstva, osebne volje in podobne teme. So pa tudi predstavniki različnih pogledov na nekatera druga, danes aktualna vprašanja, kot so vprašanja svobode, demokracije in podobno.

Kozakova »Afera« je izrazito intelektualno čtivo in bo morda zato v knjigi delo doseglo svoj namen še v večji meri kot na odru. Seveda pa zahteva branje tega dela, kjer je zunanjega dogajanja prav malo, še toliko večjo zbranost in poglobljenost. Toda Kozakova drama bo tistemu, ki jo bo prebral, lahko povedala precej, ne samo o problemih osvobodilnega boja, temveč tudi o aktualnih vprašanjih današnjega časa. Zato je to delo ne samo zanimivo, temveč tudi aktualno in je vsekakor prav, da je prišlo do širšega kroga ljudi tudi v knjižni obliki. S tem pa bo tudi lažje prešlo ozek okvir domovine, čeprav vprašanja, ki jih obravnava, niso nič novega.

S. R.

ALEKSANDER DUNAJEVSKI: ALEKSA DUNDIČ — Zavod »Borec« je izven svojih rednih knjižnih zbirk izdal v slovenskem prevodu knjigo sovjetskega

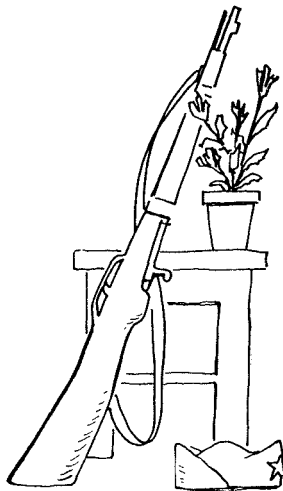
pisatelja Aleksandra Dunajevskega o znanem sovjetskem heroju jugoslovanskega porekla Aleksi Dundiću. Ta heroj je bil po rodu Srb in je v prvi svetovni vojni kot srbski vojak prišel v avstrijsko ujetništvo. Ko je zvedel, da se na jugu Rusije formirajo iz vojnih ujetnikov, beguncev iz Hrvatske, Bosne in Češke, mobiliziranih v avstrijsko vojsko, prostovoljske slovanske enote, je tudi sam pobegnil v Rusijo. Rusi so ga sprva zaprli kot vohuna, naposled pa se je vse srečno izteklo in Dundić se je znašel med jugoslovanskimi prostovoljci. Ko je prišlo do revolucije, se je Dundić kot tisoči drugih ujetnikov pridružil boljševikom. Bil je v raznih boljševiških enotah in se je kot borec proslavil zlasti v okolici Odese in tedanjega Caricina. Postal je simbol junaštva in požrtvovalnosti. Junija leta 1920 je bil v Budjonijski konjeniški armadi. Boril se je proti Poljakom, ki so prodirali proti vzhodu v Ukrajino. V teh bojih se je Dundić proslavil kot pomočnik poveljnika konjeniškega polka. V enem izmed spopadov s Poljaki, v bližini mesta Rovno ga je zadela sovražna krogla. V Rovnu, kjer je pokopan, so mu postavili spomenik, na katerega so z velikimi črkami vklesali besede maršala Vorožilova, ki se je z Dundićem boril skupaj na isti fronti: »Rdeči Dundić! Kdo ga lahko pozabi! Kdo se lahko primerja s tem dobesedno pravljničnim junakom v njegovi smelosti, neustrašnosti, dobroti in tovariški pristrčnosti! To je bil lev, ki je imel srce ljubkega otroka.«

Ob knjigi o Aleksi Dundiću lahko ugotovimo dve stvari. V ruski revoluciji, ki se je udeležilo precej Jugoslovancev, predvsem nekdanjih vojnih ujetnikov, se je Dundić proslavil kot največji junak, ki ga sovjeti uvrščajo med heroje oktobrske revolucije. In vendar o njem vemo sorazmerno zelo malo. Niti njegovega rojstnega kraja ne poznamo — iskanja niso rodila nobenega uspeha, čeprav je utemeljeno sklepanje, da je bil doma iz okolice Niša ali Kruševca. Prav-

zaprav pa ni dokončno niti potrjeno, če je bil Dundić res Dundić ali pa ni bil morda istoveten z drugim junakom revolucije Rudnevom. Drugi spet domnevajo, da je bilo junakovo pravo ime Čolić. In če prebiramo knjigo Dunajevskega, se nam še marsikatero okoliščina pokažejo v nejasni ali vsaj neprepričljivi luči...

Zato nam knjiga Dunajevskega o Aleksi Dundiću pove pravzaprav malo novega. To pa je drugo dejstvo, ki ga moramo ugotoviti ob tej izdaji. V knjigi je avtor v več ali manj reportažni obliki, ali pa vsaj skromni literarni formi, obdelal posamezna poglavja iz Dundićevega življenja, kolikor je seveda razpolagal z znanimi podatki. Očitno je bil avtorjev namen, zbrati vsa več ali manj znana dejstva o Dundiću in jih v poljudno napisanem delu posredovati številnim bralcem, da bi bolje spoznali njegov lik. Ta namen pa je avtor s svojo knjigo gotovo dosegel in je njegovo delo vredno pohvale. Posebno nam Jugoslovancem je storil veliko uslugo, ko nam je v zaokroženi obliki, v knjigi, ki sicer sama ni nič posebnega, posredoval veličino heroja oktobrske revolucije, Jugoslavana.

S. R.

ROGERS LINDSAY: GVERILSKI

ZDRAVNIK — S precejšnjo zamudo sicer, vendar nikoli ne prepozno, smo v zadnjem času po zaslugi založbe »Borec« dobili nekaj zanimivih knjig o zadnji vojni, ki so jih napisali tujci. Za nas so seveda zanimive zlasti tiste knjige, ki so jih napisali pripadniki zavezniških armad, zlasti pa tiste, ki posredno ali celo neposredno govore o našem osvobodilnem boju. Nekaj knjig, ki so za nas še posebno dragocene, so napisali pripadniki nekdanjih zavezniških misij, ki so med osvobodilno vojno delovale v Jugoslaviji. Ena izmed takih je tudi knjiga, ki jo je napisal novozelandski zdravnik, britanski major Rogers Lindsay, ki je med vojno nekaj časa deloval med hrvatskimi in slovenskimi partizani. Njegovo knjigo »Gverilski zdravnik« (v originalu ima knjiga naslov »Bil sem zdravnik pri Titu«) je izdala v prevodu Franceta Šušteršiča založba Borec. Čeprav nekoliko skrajšana, bo ta knjiga zanimiva za slovenske bralce, posebno pa še za nekdanje partizanske borce, ker nam odkriva, kako so zavezniški vojaki, ki so delovali pri nas, gledali na osvobodilni boj in na naše partizane.

Knjiga je napisana zelo zanimivo in napeto, tako da bralca pritegne in je ne odloži prej, preden je ne prebere do konca. Pisatelj pripoveduje o svojih osebnih doživetjih med jugoslovanskimi partizani, razlaga pa tudi svoja spoznanja o osvobodilnem boju, o odnosih med Jugoslovani in zavezniški ter tudi o odnosih zavezniških armad do Jugoslovancev. Svojo pripoved pričinja leta 1943, ko se je v Afriki odločil za odhod v Jugoslavijo. Po kapitulaciji Italije je prišel najprej na Vis, nato pa na Hrvaško in v Bosno. Ko so po desantu na Drvar Nemci požgali njegovo bolnišnico, se je za nekaj časa vrnil v Italijo, nato pa se je znova vrnil med jugoslovanske partizane. To pot se je spustil z letala v Slovenijo, kjer mu je bila poverjena bolnišnica na Aj-

dovcu. Tu je ta malce čudaški človek, sicer pa požrtvovalen in sposoben kirurg, reševal življenja našim partizanom. Seveda se ni mogel povsem vživeti v naše razmere med vojno. Ko se je bil odpravil v Jugoslavijo, je sicer vedel, da ga čakajo med jugoslovanskimi partizani napori in trdote partizanskega vojskovanja. Vendar pa kljub daljšemu bivanju pri nas ni mogel do kraja doumeti značaja našega osvobodilnega boja. Iz konvencionalnega britanskega okolja je prišel v nov svet, med ljudi, ki so ga navdušili s svojim junaštvom in požrtvovalnostjo, kljub temu pa se ni mogel prilagoditi revolucionarnim tokovom, ki so oblikovali miselnost našega človeka. Iz njegovega pripovedovanja vidimo, kako je cenil doprinos jugoslovanskih partizanov v boju proti fašizmu in kako je obsojal vse okupatorjeve sodelavce, hkrati pa ni mogel razumeti, da brez močne Komunistične partije ne bi bilo vseljudske vstaje v Jugoslaviji. Protislovja v Rogersovem pojmovanju naše narodnoosvobodilne borbe se zrcalijo na več mestih njegove knjige. Kljub temu pa predstavlja njegovo delo v celoti pomemben dokument o najusodnejših letih naše zgodovine. Toda čeprav bistva naše borbe ni razumel, je vendar že s svojim prihodom, zlasti pa s svojim delom med nami in svojim stališčem, ki ga je zastopal pri nadrejenih britanskih vojaških oblasteh, nesporno mnogo koristil naši stvari. Zato moramo njegovo knjigo presojati predvsem s tega gledišča in jo vrednotiti kot izraz pošteno mislečega zavezniškega vojaka in zdravnika.

O pripovedi lahko poudarimo samo to, da je zanimiva, pisana napeto in tako, da bralca pritegne. Zato ni dvoma, da bo ta, med podobnimi publikacijami še posebej zanimiva knjiga, vzbudila zanimanje. Bralci bodo zadovoljni tudi z okusno opremo knjige, dobrim papirjem in lepim tiskom.

S. R.

S filmskega platna

»BILO JIH JE SEDEM« — Dogodki zadnje svetovne vojne, ko so se zavezniške čete razen na drugih bojiščih bojevale tudi proti Japoncem v burmanskih džunglah so dali snov za ta film, ki so ga izdelali Angleži. Tako smo dobili nov film o bojih v tropskih pragozdovih, kjer se vojaki porazgube v obširnih, težko prehodnih prostranstvih, kjer poleg sovražnika grozi človeku še zahrbtna naraava. Sklenjene bojne črte ni, zato se manjše skupine bojujejo na gverilski način in vojna je bolj kruta kot na primer kje v Evropi. Sovražnika ne poznata milosti drug do drugega.

Tako tudi film »Bilo jih je sedem« pripoveduje o skupini angleških vojakov, izgubljenih v nepregledni burmanskim džungli. So člani posebne skupine, ki je njena naloga, z akustičnimi sredstvi slepiti sovražnika. Med vajami pa se znajdejo pred Japonci, ki se jih niso nadejali in zato za boj niso bili niti pripravljeni niti zadosti oboroženi. Japonci so pač izkoristili vrzel med zavezniškimi postojankami in vdrli daleč v zavezniško zaledje.

Glavni konflikt, ki daje ton celumu filmu, je odnos do ujetnika-Japonca, ki ga ujame skupina sedmih Angležev. V zavesti, da so obkoljeni od sovražnika, daleč od svoje baze, sklenejo, da ga bodo ubili, potem ko jim bo pokazal pot skozi japonske zasede. Počasi tudi prihaja spoznanje, da ne gre za manjši japonski izpad, ampak za večjo akcijo. Iz na pol porušene stavbe se skupina umakne v opuščen rudnik, kjer drama doseže višek. Ujetega Japonca ubije strahopetni, živčno razrvani radist. S streli pa opozori na skupino tudi Japonce, ki so zanjo že tako in tako vedeli zaradi radijskih od-

daj, izginotja svojega vojaka in spopada, kjer sta dva Angleža enega Japonca ubila, drugi pa je pobegnil. Angleška patrolja pade v zasedo pri izhodu iz rudnika. Radista ujamejo Japonci in sam okusi strahote ujetništva. Pri vходу v rudnik dva Angleža, podčastnik, vodja skupine, in še en vojak ščitita umik. K njima se zateče preživeli podčastnik iz skupine, ki se je umikala, že ranjen in na koncu moči. V zadnjem boju oba branilca padeta, ranjenec pa se vda. To je kratka vsebina filma...

Režija je odlična, vsi značaji izklesani in prepričljivi. Režiser je zašel v povsem naturalistične vode, kar se vidi iz pogovorov med osebami, ki nastopajo v filmu. Njihov jezik je namreč do skrajnosti robot in »kosmat«, kakršen je tudi bil. Zlasti umiranje posameznikov je prikazano do potankosti in zato zapusti film v gledalcu grozoten vtis.

Marsikdo bo rekel, da to ni estetsko. Toda zakaj bi olupševali resničnost, zakaj bi vojno prikazovali bolj humano, kot pa v resni je? Le z realističnim in, če hočete, tudi naturalističnim prikazovanjem vojnih grozot lahko vzbudimo pri mladih ljudeh, ki vojne niso doživeli, resnične predstave o vojni.

Zaradi vsega tega je film »Bilo jih je sedem« globoko humanističen in zelo napreden, saj kaže vojno, kakršna je, pa čeprav je bila obrambna in pravična.

Hkrati je film opomin ljudem, ki bi lahko prišli v poštev kot vojaki armadenapadalca.

Tudi zato je film v sedanjem času močan protivojni protest, ko se vse napredno človeštvo zavzema za mirno urejanje mednarodnih sporov.

M. P.

Delo v SKOJ

STANE KAVČIČ

V zelo živem spominu mi je ostala iz vojnih dni, da jo tako imenujem, politična dilema, pred katero sem se znašel nekako v juliju 1942. Ta dilema je bila v tesni zvezi z mojim delom v mladinski organizaciji, je pa tudi v nekakšni zvezi z dogodkom, ki se je pripetil mnogo prej, v letu 1938. Takrat sem delal na neki žagi. Bil sem sindikalni funkcionar in sekretar kulturno-prosvetnega društva »Vzajemnost« (društva »Vzajemnost« so bila nadaljevanje društev »Svoboda«, ki so jih bile takratne oblasti prepovedale). Odnosi med delavci in privatnim lastnikom žage so se takrat naglo zaostрили. Kakih 50 do 60 nas je zahtevalo, naj nam delodajalec zviša mezde. Okoliščine so nanesele, da sem se znašel na čelu tega spora. V imenu delavcev sem govoril z delodajalcem, ki pa ni hotel zadovoljiti naših zahtev. Tedaj je nastalo tudi vprašanje, ali bomo stavkali ali ne, in dogovorili smo se, da bomo stavkali samo v primeru, če bi delodajalec kot represalijo na naše zahteve kogarkoli odpustil.

Neki dan me je lastnik žage poklical v pisarno in me sprejel z besedami:

»Tu imaš knjižico in mezdo za štirinajst dni in glej, da pri priči zapustiš podjetje.«

Ko sem se vrnil (bila je zima, mesec februar), sem povedal delavcem, kaj se je zgodilo. Takoj sem začutil, da z dogovorom glede stavke ne bo nič. Jeli so me tolažiti:

»Pomagali ti bomo, ti si sam, lažje se boš prebil kakor mi, ki imamo družine, zima je,« in podobno.

Potem je prišel k meni delodajalčev sin in mi rekel:

»Pameten fant si, vendar pa si tepec! Zakaj se boriš za druge? Bori se zase in bolje ti bo! Pomisli malo, potem pa pridi, da se pomeniva,« je pripomnil na koncu.

Bilo mi je šele osemnajst let; sindikat še ni bil čvrsta organizacija, s Partijo pa nisem imel zveze. Tako sem sredi zime prišel domov brez zadostnega denarja in brez posla. Priznati moram, da sem nekaj dni razmišljal o delodajalčevem predlogu, o morebitni poti, na katero bi človek utegnil zaiti in doseči nekaj zase. To sem povedal materi. Poslušala me je do kraja in dejala:

»Da, bolj borbenim bi rad zamašil usta z večjimi mezdami, da bi druge lahko še bolj izkoriščal! Nikar ne prodaj svoje pravice in prepričanja nikoli in nikomur za noben denar!«

To materino stališče, čeprav tudi ona ni vedela, kako se bomo prebili skozi zimo brez denarja in zaposlitve, mi je bilo v močno moralno oporo. Spoznal sem, da brez odločnega boja za delovnega človeka ni boljše prihodnosti. Postalo mi je jasno tudi to, da vsi delavci ne morejo hkrati začeti boja. Tako sem začel spoznavati avantgardno vlogo Partije. Ta dogodek je bil zame prvi in zdi se mi

odločilni življenjski in politični izpit. Vse, kar sem počel pozneje, je bilo logično nadaljevanje spoznanja in sklepa, ki sem ga storil v zimskih dneh 1938.

To je bila moja prva velika dilema, ki je kljub začasnemu porazu utrdila v meni vero v človeka in v zmago delavcev.

Drugikrat sem se znašel v težavni politični dilemi poleti 1942, le da so bili pogoji čisto drugačni.

Na pomlad 1942 je postalo naše gibanje v Sloveniji, v okolici Vrhnike, kjer sem delal, množično in močno. Mnogo ljudi je začelo odhajati v partizane, tako da je nastal Dolomitski odred z dvema bataljonoma. Živelimo v prepričanju, da je vse ljudstvo na naši strani. Neki dan, če se ne motim, je bilo v juliju 1942, ko sem šel s tovarišem mimo vasi Šentjošt, o kateri smo vedeli, da je pod močnim vplivom duhovščine, pa je nekdo streljal na naju. Obstala sva, da bi pogledala, pa mi je tovariš dejal:

»Streljajo na naju iz cerkve.«

Prvi hip nisem verjel. Takoj potem pa se je razlegel drugi rafal. Krogle so nama žvižgale nad glavo. Res, streljali so na naju z mitraljezom iz cerkve. To je bilo moje prvo srečanje z belo gardo. Tako smo se znašli pred novim političnim problemom. Bilo nam je tem teže, ker se je nekako v istem času začela roška ofenziva in tako smo ostali skoraj dva meseca in pol brez zveze s Centralnim komitejem. Mi štirje, pet mladih ljudi, kolikor nas je delalo v okrožnem komiteju KPS za Vrhniko, smo se znašli takrat v dokaj težavnem položaju. Belogardisti v Šentjoštu so začeli na razne načine in z raznimi sredstvi terorizirati, mobilizirati in nasilno vključevati v svoje formacije fante iz okolice, skratka, začela se je močna sovražnikova protiofenziva in v zvezi s tem politična diferenciacija ljudi.

Kaj storiti v teh novih razmerah, na kakšno stališče se je treba postaviti proti ljudem, ki jih mobilizirajo v belo gardo?

To sta bili vprašanji, o katerih sta se v našem komiteju in v štabu Dolomitskega odreda, pa tudi na terenu, pojavili dve stališči. Eni so menili, da mora biti v letu 1942 vsakomur jasno, kaj pomeni ta vojna in kdo je naš sovražnik. Kdor tega še ni razumel, so trdili zagovorniki tega stališča, sploh nikoli ne bo razumel. Zato je jasno, da je treba imeti takšne ljudi za sovražnike in jih napadati. Skratka: »Kdor ni z nami, je proti nam!«

Zagovorniki tega stališča, zlasti eden izmed njih, so se sklicevali tudi na teorijo marksizma in razredne vojne. Čeprav sem bil sekretar okrožnega komiteja, nisem skoraj ničesar vedel o tem, kako ureja takšno vprašanje teorija. Moja gledišča so bila praktična, lahko bi rekel humana. Poznal sem namreč mnoge izmed teh fantov, ki so jih duhovniki tako ali drugače mobilizirali v belo gardo. Nisem vedel, kako bo kdo izmed njih končal; domneval sem celo, da se bodo znašli v položaju, da bodo morali streljati na nas, nisem pa bil prepričan, da so naši razredni sovražniki. Če že ni drugega vzroka, vsaj zato niso mogli biti naši sovražniki, ker so sami reveži kakor mi. Na takšen sklep me je napotilo vse dotedanje delo in ocena položaja na tem terenu.

Takrat smo bili politično zelo tesno povezani z ljudstvom, čeprav je bila partijska organizacija v teh krajih zelo maloštevilna. Delo za razširitev partijskih vrst se je bilo šele začelo. V Partijo so se jeli vključevati zares najboljši ljudje. Leta 1942 nas je bilo v vsem okrožju nekaj sto članov KP. Našemu gibanju je dajal veliko moč zelo močan vpliv Osvobodilne fronte (OF). V OF smo imeli takrat 95 odstotkov prebivalcev. Kar naprej smo hodili po vaseh in se vtihotapljali celo na Vrhniko, ki jo je bila zasedla italijanska vojska. Vsako

noč smo imeli dva do štiri sestanke, ki se jih je udeležilo celo po 70 do 100 ljudi. Govorili smo jim o borbi, o perspektivi, o zmagi in svobodi. Ljudstvo nas je povsod razumelo in rado sprejemalo, tako da smo se počutili, kot da smo na osvobojenem ozemlju.

Naš komite je bil seveda iz ilegalcev, toda zaupanje v patriotizem ljudi je bilo takšno, da smo center, v katerem smo ilegalno živeli, lahko organizirali v neposredni bližini Vrhnik, v gozdičkih nad vasjo. Podnevi smo se mudili v našem skrivališču, zvečer pa smo hodili na sestanke. Našo bazo smo izmenjali vsak poldrugi mesec ali vsaka dva meseca.

Razpoloženje ljudstva je bilo docela na naši strani. Razen tega je bil tu tudi Dolomitski odred, ki je redno opravljajl akcije, napadal ceste in železniške proge, uničil več sovražnikovih patrulj itd. Taisti Dolomitski odred je iz četice, zbrane v aprilu, zrasel tako, da je imel že v juliju dva bataljona. Teren, na katerem je deloval, je bil na gosto preprežen s prometnimi zvezami. Zato je vodstvo sklenilo, da ostane tu samo manjši odred partizanov, ki se lahko gibljejo in vsak hip rešijo iz morebitnega obroča. Vse to nas je utrjevalo v prepričanju, da se nam ne more pripetiti nič hudega in da je vse ljudstvo na naši strani. Zato smo tudi nekoliko podcenjevali pozicije duhovščine in vpliv reakcije, ki je prišel pozneje do izraza.

Spričo vsega tega nekateri izmed nas v okrožnem komiteju niso mogli sprejeti mnenje, da so vsi, ki gredo v belo gardo, naši razredni sovražniki. Med njimi so bili tudi ljudje, ki so sodelovali z nami, odobraval naša gledišča ali vsaj naskrivaj simpatizirali z našim bojem. Zato smo si prišli v okrožnem komiteju ostro navzkriž. Naposled pa je vendarle zmagalo mnenje, da je treba belo gardo diferencirati, da so v njej tudi sovražniki, ki jih je treba neusmiljeno preganjanjati in pobijati, da pa so tudi taki, ki so jih odgnali nasilno, kar moramo upoštevati.

Pozneje, ko je bila roška ofenziva končana, ko je bila ponovno upostavljena zveza s Centralnim komitejem, in še pozneje, ko je prišel CK na naš teren, je to stališče v celoti podprl. To je bil med vojno moj prvi resen politični izpit v večjem obsegu in to me je pozneje navdalo s samozavestjo; to je bila tudi izkušnja, kako je treba misliti z lastno glavo in gledati na življenje konkretno in realno.

Sredi januarja 1943 so me obvestili, naj se javim Centralnemu komiteju KP Slovenije. Ko sem prispel tja, sta bila tam tovariša Kardelj in Kidrič. S Kidričem sva se bila srečala že prej, Kardelja pa sem videl takrat prvič. Bilo je v neki vasi v Dolomitih. Nisem natanko vedel, čemu me kličeta, domneval pa sem, naj bi poročal o političnem položaju v našem okrožju. Kidrič me je vprašal, kaj je novega, in začel sem mu pojasnjevati politično stanje pri nas. Čutil sem, da se spogledujeta, toda nadaljeval sem pripovedovanje. Sredi mojega pojasnjevanja me je Kidrič vprašal:

»Koliko ti je let?«

»Mnogo, 24,« sem odgovoril.

Zasmejala sta se. Bilo mi je resnično žal, da nisem starejši. Tedaj me je eden izmed njiju — če se ne motim, je bil Kardelj — vprašal: »Ali bi šel na mladinsko delo?«

Priznati moram, da za ta predlog nisem bil kaj prida navdušen, ker se mi je zdelo, da sem za delo z mladino prestar. Zastavljal sem razna vprašanja, kaj in kako naj bi delal, in nekoliko ugovarjal, da je to dolžnost, ki terja večje znanje in sposobnost, kakor sta moja. Vse to pa mi ni pomagalo. Hitro sem kapituliral. Pojasnila sta mi osnovne naloge in takratni položaj v mladinskem gibanju.

Do začetka leta 1943 je mladinsko gibanje v Sloveniji kot sestavni del narodnoosvobodilnega gibanja že šlo skozi nekatere faze svojega razvoja. Razen organizacije SKOJ, v kateri je bil seveda takoj v začetku zbran najbolj borben in politično najbolj zaveden del mladine, je bila z odlokom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte na jesen 1941 ustanovljena tudi mladinska Osvobodilna fronta. V začetku so se odbori mladinske OF formirali na paritetni osnovi (en predstavnik SKOJ ter po en predstavnik katoliške in nacionalne mladine). Takšna organizacijska oziroma koalicijska sestava mladinske OF je bila bolj posledica takratnega stanja in političnih odnosov v Osvobodilni fronti, kakor stvarnih teženj in idejnih zahtev mladinskih množic. Mladina se je v glavnem opredeljevala in razvijala na podlagi aktivnosti in boja proti okupatorju. V boju je nastajala nova enotna mladinska organizacija z glavnim ciljem sodelovati v boju za socialno in narodno osvoboditev slovenskega naroda. Prav zato so začele, da bi prišla bolj do izraza enotnost mladine, v letu 1942, predvsem na osvobojenem ozemlju, vznikati organizacije Zveze delovne mladine, ki so v njena vodstva volili mladince izključno na podlagi njihove dejavnosti. Da bi se ognili določeni nevarnosti sektaštva in razredne diferenciacije, se je Zveza delovne mladine v oktobru 1942 reorganizirala v Zvezo slovenske mladine. S tem so bili postavljeni tudi organizacijski temelji enotne mladinske organizacije v Sloveniji.

Tiste čase sta borbena razpoloženje in politična zavest mladine prekašala organizacijsko čvrstost in povezanost mladinske organizacije. Takšno je bilo stanje predvsem zato, ker so mnogi dotedanji mladinski voditelji ali padli v prvih spopadih ali pa prevzeli druge funkcije v Partiji ali v vojaških enotah. Spričo vsega tega je bila potrebna pomladitev mladinskih vodstev. Ustanovljen je bil nov pokrajinski komite SKOJ.

Tako je bilo ustanovljeno docela novo in mlado vodstvo. Naša glavna naloga je bila SKOJ in Zvezo slovenske mladine organizacijsko okrepiti in razširiti. Mislim, da smo razumeli to nalogo in da smo v našem delu kmalu želi uspehe. Začeli smo popolnjevati ali ustanavljati nove okrožne, okrajne in rajonske komiteje SKOJ in skojevske aktive, istočasno s krepitvijo in širjenjem skojevske organizacije pa smo ustanavljali tudi odbore Zveze slovenske mladine. Spočetka smo naše delo osredotočili predvsem na tako imenovano »Ljubljansko pokrajino«, pozneje, zlasti poleti 1943, pa smo že imeli čvrsto povezano organizacijo ZSM na Primorskem in Gorenjskem, pa tudi na Štajerskem in Koroškem.

Na pomlad 1943 smo ustanovili iniciativni odbor Zveze slovenske mladine. Imeli smo polne roke dela. Mnogo smo potovali v razne kraje Slovenije in se vračali v svojo bazo, ki smo jo bili upostavili na Rogu skupaj s Centralnim komitejem KPS in Izvršnim odborom Osvobodilne fronte, polni vtisov in zmerom vedro in optimistično razpoloženi.

Sredi leta 1943 je prišla na osvobojeno ozemlje tudi redakcija časnika »Mladina« iz Ljubljane. Ko govorim o redakciji »Mladine«, mislim predvsem na takratnega urednika Mitjo Vošnjaka, ki je časnik ne samo urejal, marveč je posamezne številke tudi sam napisal. »Mladino« smo sicer zelo radi brali, toda pisanju smo se nekako ogibali. To delo smo kratko malo podcenjevali. Za našo pasivnost na tem področju smo si izmislili vse polno najrazličnejših »teorij« in argumentov. Toda glavni razlog za takšno naše stališče je bil edino v tem, da nismo znali pisati. Spominjam se, da sem nekaj prvih svojih člančičev pisal po štirikrat ali petkrat. Za nekatere izmed nas — a takšne »mojstre« sem pozneje srečal tudi v CK SKOJ — je bilo pisanje člankov največja muka, ki nam jo je takrat zadajala narodnoosvobodilna borba.

Na splošno rečeno se je mladinsko gibanje zelo naglo razvijalo in krepilo. To seveda ni bil toliko sad našega subjektivnega dela, kolikor posledica splošnih političnih dogodkov in razvoja narodnoosvobodilne borbe kot celote.

Kakšen je bil takrat odnos mladine do boja in kako se je žrtvovala, kaže tudi primer sekretarja SKOJ drugega bataljona Dolomitskega odreda. Kot dobrega sekretarja smo ga nameravali vzeti iz bataljona v brigado in ga razvijati kot mladinskega političnega voditelja. O tem sem govoril z njim in strinjal se je, imel pa je neko prošnjo. Ker naj bi bil bataljon tisto noč napadel formacijo bele garde, nastanjeno v neki cerkvi, je želel zadnjikrat sodelovati v tem boju v svojem bataljonu. To je tako vroče želel, da sem naposled privolil. Odšel je in padel. To je bilo na pomlad 1943. Njegovo partizansko ime je bilo Vinko, bilo pa mu ni niti sedemnajst let. Podobni primeri junaštva in borbenege razpoloženja mladine so bili normalen in množičen pojav.

Kapitulacija Italije me je zatekla na Rogu. Takrat sem na poseben način videl in doživel, kako smo ne samo z orožjem, marveč tudi v moralnem smislu do kraja potolkli italijanskega okupatorja. Nekaj dni po kapitulaciji sva krenila s tovarišem Matijo v Kočevje. Z nama sta se odpeljala še dva partizana in šofer. Z Roga smo krenili pozno popoldne. V Soteski — v dolini Krke — smo srečali prve italijanske enote, ki so se umikale proti Kočevju. Šli smo mimo njih in nadaljevali pot proti Kočevju. Številne italijanske kolone so ostajale za nami. Po isti poti, ki smo jo ubirali mi, a to smo ugotovili šele pozneje, se je umikala tudi cela divizija Italijanov iz Novega mesta z generalom Ceruttijem na čelu. Pot je bila zagnečena s kolonami. Značilno je bilo, kako so Italijani reagirali na našo avtomobilsko hupo. Začelje divizije se je takoj umaknilo s ceste. Pozneje

so nas začeli nekateri obkladati z raznimi psovkami, ko smo se peljali mimo njih; drugi so se delali, ko da nas ne slišijo. Čedalje počasneje smo prodirali naprej. Bila je že temna noč, ko smo se znašli nekje v središču kolone; tedaj je začel neki italijanski oficir razbijati po našem avtomobilu in kričati. Okrog nas se je zbralo mnogo oficirjev in oboroženih vojakov. Spričo nastale gneče nismo mogli nadaljevati poti. Izstopili smo iz avtomobila in se znašli sredi cele divizije. Položaja nismo mogli spremeniti. Edino naše orožje je bila moralna prednost. Biti smo morali mirni in samozavestni.

Kmalu se je znašel pri nas tudi general Cerutti s svojim štabom. Vsi so bili zelo nervozni. Toda, kaj so mogli? Čutili so se poražene, nemočne, demoralizirane in — morali so nam dovoliti svoboden prehod. Po krajšem pojasnjevanju z generalom in njegovim štabom smo nadaljevali pot proti Kočevju. Tu smo drugi dan z maloštevilnimi partizani organizirali razoroževanje omenjene italijanske divizije. General in njegov štab nista bila nič kaj vesela, ko smo se spet srečali, sicer v povsem spremenjenih okoliščinah. Takrat smo dobili mnogo orožja in vozil, Italijanom pa smo pustili, da so nadaljevali pot proti domu kot uniformirani civilisti.

Mesec dni po tem dogodku, 10. oktobra 1943, sem potoval v Kočevje in naprej v Kočevsko Reko, kjer je bil I. kongres Zveze slovenske mladine. Kongres je potekal v političnem vzdušju, ki so ga ustvarili kapitulacija Italije in sklepi prvega zbora odposlancev slovenskega naroda, sklicanega teden dni prej v Kočevju. Glavna značilnost kongresa, ki se ga je udeležilo kakih 100 delegatov, je bila enotnost mladine Slovenije in njena pripravljenost na zadnji juriš, ki nam bo prinesel popolno svobodo. To enotnost mladine je kongres izrazil v razglasu z naslednjimi besedami: »Zbrali smo se, prvič v vsej zgodovini smo si segli v roke in ugotovili, da smo eno. V tem našem težavnem boju smo skovali našo enotnost, prekalili smo se in postali novi ljudje.« In dalje: »... Naj prodre enoten glas izvoljenih predstavnikov vse slovenske mladine do slehernega mladega slovenskega srca, do sleherne četice, do zadnje vasi naj prodre naša beseda.« Menim, da je bil med konkretnimi sklepi kongresa najvažnejši tisti, da gredo vsi fantje k partizanom, njihovo delo v organizaciji Zveze slovenske mladine pa prevzamejo dekleta.

Ko zdaj govorimo in pišemo o takih dogodkih, kakor so bili kongresi, konference, srečanja in vsakodnevna dejavnost, bodi na terenu bodi v vojski, se najbolj pomudimo pri osnovnih politično važnih momentih tistih dogodkov. Spominjamo se bitk, jurišev, resolucij, razglasov, spominjamo se vsega tistega, kar je nekako že zabeležila tudi naša zgodovina. Izgublajo pa se tiste drobne vsakdanje malenkosti, na prvi pogled nevažni dogodki, ki jih je doživljal vsak izmed nas. Dostikrat nekaterih političnih sklepov ne osvetljuje dovolj tisti duh, razpoloženje in mišljenje posameznih ljudi, ki so tam bili, delali ali se borili. Dejstvo je, da je mladi rod, ki je bil v narodnoosvobodilni borbi docela prežet z ideali revolucije, živel zelo burno, samoniklo in vsestransko življenje. Zmerom smo bili nagnjeni k raznolikim kombinacijam, mladostnim zvijačam, pa tudi k »odklonom« ali bolje rečeno k avantgardizmu. Vneto smo gojili in spoštovali originalno urejanje določenih problemov. V superlativih smo govorili o tistih mladincih, za katere velja izrek: »Kamorkoli ga vržeš, zmerom pade na noge!«

Spominjam se, kako smo nekoč s takšno originalno kombinacijo uredili nekatera tehnična vprašanja in vprašanja prehrane v zvezi s sklicanjem I. kongresa ZSM. Od Centralnega komiteja smo sicer lahko zahtevali potrebno pomoč za nastanitev in prehrano delegatov. CK bi nam bil vsekakor ustregel, toda

takšen način urejanja tega problema nam ni bil simpatičen; s temi malenkostmi nismo hoteli obremenjevati tovarišev v Centralnem komiteju. Zvedeli smo bili, da ima komanda kočevskega vojnega področja nekaj rezerv in tehničnih potrebščin, zbranih med kapitulacijo Italije. Zato smo določili dva tovariša iz našega vodstva in ju poslali v Kočevje z nalogo, da se povežeta z ondotno komando in se nekako znajdeta. Rekli smo jima tudi, da se lahko v določenem smislu delata važna, celo bolj, kakor sta, s pogojem, da uspešno izpolnita nalogo. Pozneje sta nam tovariša pripovedovala, kako sta se »znašla«.

Ko sta se sestala z odgovornim tovarišem z vojnega področja, sta takoj ugotovila, da — preobremenjen s prakticistično intendantskimi posli — ne ve, kaj je PK SKOJ, in da o tej kratiki ni še ničesar slišal. V tem pa smo bili zelo občutljivi. Mislili smo, da mora vsakdo vedeti, kdo smo in kaj delamo. Takšno neznanje omenjenega tovariša je bilo očiten dokaz podcenjevanja mladinske organizacije in njenega dela. V drugačnem položaju bi vsakdo izmed nas takšnemu neznanju takoj pomagal. Toda tokrat smo glede na okoliščine uporabili nekoliko drugačno taktiko. Naša mladinka, Ivan in Niko, sta se delala skrivnostna in mu rekla, da sta iz PK. Tovariša je bilo sram vprašati, kaj je PK. Za CK je vedel, o PK pa je mislil, da mora biti takoj nekje pri CK. Eden izmed naših tovarišev je razumel položaj in rekel kratko malo: »PK zahteva to in to!« In naštel je vse, kar smo potrebovali. Zadeva je bila urejena v naše zadovoljstvo, ne pa da bi tisti tovariš sploh vedel, za kaj pravzaprav gre. Šele ko so bila urejena vsa praktična vprašanja, smo tistega tovariša nagradili za njegovo nepoznavanje kratic in za njegove usluge kongresu z zelo obširnim in načelnim predavanjem o mladini nasploh, o PK SKOJ pa še posebej. Neposredna posledica vsega tega pa je bil tehnično zelo dobro organiziran prvi kongres ZSM.

Po kongresu sem se napotil na Primorsko. Ko sem se vračal, je prišel kurir in mi prinesel brzojavko, iz katere sem zvedel, da sem imenovan za člana CK SKOJ. Vodstvo CK SKOJ je bilo takrat v Otočcu v Liki. Z odlokom CK KPJ je

bilo takrat ustanovljeno novo mladinsko vodstvo. Lola Ribar je po tem odloku odšel iz mladinskega vodstva in žal takoj potem padel, sekretar CK SKOJ pa je postal Rato Dugonjič. Izmed starih članov sta ostala Mihajlo Švabič in Slavko Komar, novi pa smo bili Milijan Neoričič, Brana Perović, Grozdana Belić, Neda Marović in jaz. Devetega decembra 1943 sem skupaj s tovarišem Gašperšičem, ki je bil kooptiran v sekretariat odbora USAOJ, odšel iz Slovenije in prispel v Otočac.

Naša glavna naloga je bila razen pomoči vojski, organiziranja odhodov v partizane itd., čim tesnejše povezati organizacijo v jugoslovanskem obsegu, prodreti v širino, zajeti čimvečji krog mladine in ponovno upostaviti organizacije tam, kjer jih ni bilo, zlasti v mestih. Mnogo smo potovali, obiskovali organizacije in hodili v razne kraje dežele.

Tisto, kar mi je ostalo v spominu kot najprijetnejši dogodek iz tistih časov, je drugi kongres USAOJ v Drvaru. Razdelili smo bili naloge. Eni so pisali reference, drugi so bili odgovorni za tehnične priprave; jaz sem dobil nalogo, da napišem osnutek kongresnega razglasa. Pisal sem ga ponoči v nekem naselju v okolici Drvara. Ta razglas, ki ga je po razpravi sprejel CK SKOJ, smo dali na vpogled tovarišu Marku. Rekel je, da ga bo pokazal tudi tovarišu Titu. Čez nekaj dni so nam vrnili osnutek razglasa z oceno, da je dober, in z nekaj popravki, ki jih je vnesel tovariš Tito osebno. Ves kongres je bil izredno doživetje. Na njem je bilo že čutiti zmago. Kongres je izpričal moč, polet in navdušenje mladine. Mnogi izmed nas so takrat prvič videli tovariša Tita.

Še en pomemben dogodek mi je ostal v spominu — desant na Drvar. V Drvaru smo stanovali in delali v neki hiši ob Uncu. Na večer pred desantom nas je obiskal tovariš Maček iz Slovenije. Bedeli smo pozno v noč in se pomenkovali. Okrog šestih zjutraj me je zdramil iz sna hrup. Kmalu sem ugotovil, da padajo okrog nas bombe. Planili smo iz hiše v zaklonišče pod mostom, oddaljenim kakih 40 m. Tu nas je bilo mnogo. Prvi hip nismo razumeli, za kaj gre .

»Glej, kaj mečejo,« je kriknil nekdo.

Videli smo, da leti proti zemlji nekaj belega; tedaj je nekdo kriknil:

»Padalci!«

Šele potem smo razumeli, da gre za desant. Pod ognjem bomb in krogel smo odšli iz zaklonišča. Vzeli smo arhiv in orožje in Rato, Mile Neoričič, Jelo Gašperšič in jaz smo se umaknili čez Unec. Bredli smo vodo do pasu, okrog nas pa so deževale krogle iz nemških »štuk«.

Molče smo nadaljevali pot čez reko. Vsi smo zlezli na breg. Vzpeli smo se na hrib na desnem bregu Unca; tovariš Marko nas je vključil v strelsko črto, ki je zavzela položaje na robu hriba. Tu smo ostali ves dan; zvečer smo skupaj z drugimi krenili proti Mliništu. Potem smo se spet razšli na razne strani . . .

Ko se zdaj oziram v minuloost, lahko rečem, da je bil to najtežavnejši, pa tudi najlepši del mojega življenja. Ne samo zato, ker smo bili mladi, marveč tudi zato, ker smo živeli in doživljali tisto težavno in surovo vojno. Nič osebnega nismo imeli in tega tudi nismo zahtevali in želeli. Naše osebno je bil boj, zmaga in svoboda. Tudi če bi pomislili na prihodnost, na perspektivo, nihče izmed nas ni računal, kako bo živel in kaj bo dosegel, marveč je mislil samo na to, kako bo živelo ljudstvo, kako se bo godilo nam vsem in kakšno bo sploh življenje. V največje zadovoljstvo nam je bilo uspešno izpolnjevanje nalog in zavest, da delamo za zmago in svobodo, ki smo jo čutili, kako se bliža. To je bila naša življenjska koncepcija. In ta koncepcija je zdaj uresničena.

Kako smo v SZ sprejeli vest o uporu

IVAN REGENT

NAPROŠEN sem, da odgovorim na tole vprašanje: Kako je sprejelo ljudstvo Sovjetske zveze in kako ste sprejeli vi, ki ste bili tam, vest, da je Hitlerjeva Nemčija napadla Jugoslavijo z namenom, da jo likvidira kot državo, da so narodi Jugoslavije vstali proti pridružitvi Jugoslavije trojnemu paktu, t. j. paktu med Nemčijo, Italijo in Japonsko, in da se je v Jugoslaviji začela razvijati osvobodilna borba?

Odgovor na to vprašanje — pravzaprav so tri vprašanja — ni enostaven, dasi se današnjemu človeku, ki ve, kako so se dogodki razvijali, zdi, da bi moral biti zelo enostaven. Pri odgovoru na ta tri vprašanja je treba upoštevati najrazličnejše dogodke, silnice, ki so na te dogodke odločilno vplivale in razmere, v katerih smo tedaj živeli v Sovjetski zvezi.

Ko so Hitlerjeve čete 6. aprila 1941 vdrle v Jugoslavijo, smo se že nahajali v vrtincu evropske tragedije, ki je kasneje postala svetovna. Dogodki, ki so se bili za navadnega človeka navidezno nelogično nagrmadili drug na drugega, so ljudem silno otežkočali normalno orientacijo. Bilo je za ljudi v Sovjetski zvezi zelo težko razbrati, kaj k čemu. Dogodki so povzročili nerazumevanje, polemike in spore tudi v komunističnih vrstah; celo med voditelji komunističnih partij.

Za seboj smo imeli dolgotrajno, krvavo, a 1941 ne še ugasnjeno Stalinovo »čistko«, ki je zajela zelo veliko število političnih in vojaških osebnosti, hkrati pa tudi ogromno količino nepolitičnih in nevojaških, sovjetskih in nesovjetskih nedolžnih občanov. Med njimi tudi take, ki so v Sovjetski zvezi iskali samo zaščito, azil, proti preganjanju s strani nacističnih, fašističnih in ostalih reakcionarnih režimov. Iskali so azil, našli pa so koncentracijska taborišča in smrt. Ta »čistka« je močno ohromila Komunistično partijo Sovjetske zveze, industrijo in vojsko prve socialistične dežele v izredno kritičnih letih. Ljudje, katerim bi se bilo moralo omogočiti, da bi pod zaščito razumne, tovariške vlade povečali politično budnost proti sovražnikom, ki jih ni bilo malo, da bi podesetorili storilnost dela in proizvodnjo, so morali napenjati svoje živce, da so v strahu, več ali manj neopazno v navideznem miru poslušali vsak dan tajno krožeče vesti o aretacijah znanih in nepoznanih oseb, o usodi katerih niso mogli nikdar nič izvedeti, če izvzamemo fizične likvidacije, za katere se je tudi le tajno in največkrat slučajno izvedelo.

To so bila leta, ko je Sovjetska zveza osamljena ter politično, a deloma tudi še gospodarsko bojkotirana. Zaradi politične osamljenosti in bojkota, zaradi pasivnosti Francije in Anglije ter udeležbe Mussolinija in Hitlerja v dobi španske demokratične vojne, ter zaradi dejstva, da se je Hitlerjeva Nemčija mrzlično oboroževala, so voditelji Partije in vlade Sovjetske zveze nujno morali predpostavljati, da se pripravlja kombiniran vojaški napad na tedaj še edino socialistično državo. Iz take predpostavke ali domneve so morali priti do sklepa, da se Sovjetska zveza na vsak način mora izločiti iz nadaljnje osamljenosti, da bi zavarovala svoje koristi, sebe in življenje svojega ljudstva. To ni bila pravica, marveč predvsem dolžnost voditeljev Sovjetske zveze, a priti do uresničenja te zamisli je bilo v tedanjih razmerah zelo težko. Pravzaprav se je pokazalo, da je bilo nemogoče.

Winston Churchill piše v svojih spominih, da je vlada Sovjetske zveze že 1938—1939 izrazila željo, pridružiti se demokratičnim deželam in po svojem tedanjem ljudskem komisarju za zunanje zadeve Litvinovu, je v ta namen predlagala, naj bi Anglija, Francija in Sovjetska zveza sklenile zaradi nevarnosti, ki je pretila od Hitlerjeve Nemčije, poseben obrambni pakt, kateremu bi se lahko pridružile tudi druge dežele. Churchill, ki je imel dalekovidno oko, je smatral pravilno, naj bi se sovjetska ponudba sprejela, toda Chamberlain, tedanji ministrski premier Anglije, ni smatral tako zvezo za potrebno in ji je nasprotoval. Nasprotovale so ji tudi vlade Poljske, Letonije, Litve, Estonije, Finske, vlade skandinavskih dežel in druge. Nekatere in verjetno vse vlade teh in drugih dežel ne le, da si niso želele biti v zvezi s Sovjetsko zvezo, marveč so odklonile celo izjavo Sovjetske zveze, da bo ščitila njihovo neodvisnost proti Hitlerjevemu in vsakemu napadu. Vse vlade imenovanih, pa tudi drugih dežel, so se sicer bale Hitlerjeve Nemčije, a prav tako so se bale tudi Sovjetske zveze in njenega bolševizma.

Ljudje v Sovjetski zvezi in mi z njimi, smo bili glede vesti o mednarodnih dogodkih odvisni le od sovjetskega tiska. Če morda izvzamemo voditelje Kominterne, so le posamezni inozemci v Sovjetski zvezi iz tujih virov kdaj izvedeli, kaj se godi v mednarodni politiki in izven Sovjetske zveze. Bili smo odtrgani od sveta in pod vsakodnevnim vplivom sovjetskega tiska in radia. Sovjetski tisk in radio sta oblikovala naše mnenje in ga glede realnosti mednarodnih političnih, gospodarskih in vojaških spopadov prav gotovo tudi deformirala. Sovjetski tisk in radio sicer nista govorila neresnice; nista pa mogla povedati vse resnice. Vsi smo čutili, tudi sovjetsko ljudstvo, pomanjkanje vsakršnega več ali manj nepristranskega političnega dialoga. Ljudje, ki leta in leta poslušajo samo eno plat zvona — in priznam, da do neke mere je bilo to tudi potrebno ali vsaj zdelo se mi je potrebno — nehalo misliti, nehalo vpraševati se: Zakaj tako, zakaj to in ne drugače? Potem se pa dolgo časa ne morejo sprostiti, ne morejo verjeti, da lahko svobodno govorijo.

Ker vlada Sovjetske zveze ni mogla doseči zveze s Francijo, Anglijo in drugimi demokratičnimi državami, je morala poskrbeti, da si na drug način, po drugi poti, ki se bo sicer marsikomu zdela nenaravna, da si poskrbi vsaj začasen mir in določeno jamstvo, da ne bo napadena. Popolnoma v redu je, da je bila zunanja politika Sovjetske zveze energična in še bolj pravilna je bila pogostoma ponavljajoča se trditev, da se bodo v primeru vojne sovjetski vojaki borili na tujem ozemlju. To izjavo so sovjetski ljudje in mi z njimi sprejemali zadovoljni in navdušeni. Bilo pa je jasno, da mlada, komaj ustvarjajoča se industrija Sovjetske zveze in sila nizka storilnost dela pri najboljši volji ni mogla oborožiti sovjetske vojske s tistim posebnim kvalitativno in kvantitativno močnim, velikim številom modernega orožja, s katerim se je smela upravičeno ponášati šele v drugem letu druge svetovne vojne. A to je bilo rezultat čvrste volje ljudstva, ki si ni smelo dovoliti luksusa končnega poraza. Zato se je lepega dne zgodilo, da je mesto ljudskega komisarja za zunanje zadeve prevzel Vjenčeslav Molotov, ki je kmalu zatem sklenil pogodbo o nenapadanju s Hitlerjevo Nemčijo. Upoštevajoč položaj Sovjetske zveze v tisti dobi in dejstvo, da si na drug način ni mogla zagotoviti vsaj začasni mir, je bil ta korak sovjetske vlade v tistem trenutku vsekakor na mestu, dasi sovjetskemu ljudstvu in verjetno vsem antifašistom ni ugajal. Med tem pa bi bili pakt o nenapadanju z Anglijo in Francijo vse ljudstvo in vsi antifašisti z navdušenjem sprejeli.

Spomenik padlim vojakom in delavcem v oktobrski revoluciji v Kijevu

Pred tem paktom s Sovjetsko zvezo si je Hitler prisvojil Avstrijo ter okupiral in razdelil Češkoslovaško, katero je Sovjetska zveza bila pripravljena braniti tudi z orožjem, če se ne bi bila češkoslovaška vlada temu protivila. To pa je bil le začetek velike tragedije, le prvi grižljaj nadutega avanturista. Vendar so že ti prvi bliskoviti uspehi nemške armade omogočili Hitlerju, da je začel resno sanjati o novem, nacističnem redu v Evropi.

Vse, kar se je zgodilo za tem, je sicer zgodovina, toda tudi danes še vedno zgodovina včerajšnjega dne. Avstriji in Češkoslovaški je sledilo: napad Mussolinijevih čet na Grčijo, napad Hitlerjeve vojske na Poljsko in razdelitev njene ozemlja med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. (Tu je treba povedati, da je Sovjetska zveza hotela že davno prej na miren način dobiti vrnjeno ozemlje, ki ji ga je Poljska v težkih časih vzela in katero je Sovjetska zveza smatrala za svoje.) Napadu na Poljsko je sledila sovjetsko-finska vojna, ki je stala Sovjetsko zvezo, pa tudi Finsko zelo veliko žrtev. Sledila je okupacija Belgije, razpad Francije, vdror v skandinavске dežele in začela se je doba kvislingov. 25. marca 1941 pa je stara Jugoslavija pod vodstvom princa Pavla pristopila k trojnemu paktu, t. j., ponavljam, paktu med Nemčijo, Italijo in Japonsko.

Tak, v grobem, je bil politično-vojaški položaj na dan, ko smo izvedeli, da se je jugoslovansko ljudstvo uprlo pristopu Jugoslavije trojnemu paktu in je Hitler napadel Jugoslavijo.

Sovjetsko ljudstvo in mi z njim smo delili mnenje, ki ni bilo povsem ortodoksno, t. j. se ni povsem ujemalo z vladno politiko Sovjetske zveze, dasi smo živeli le pod vplivom sovjetskega tiska in radia. Pakt s Hitlerjevo Nemčijo ni bil popularen. Temu se ni treba čuditi. Do tega pakta je prišlo po antikominter-

skem paktu in po dolgih letih antifašistične in antinacistične propagande. Ta propaganda je v Sovjetski zvezi povzročila celo to, da se dijaki niso hoteli učiti nemškega jezika. Dasi sta sovjetski tisk in radio objavljala vojne dogodke in vesti o Hitlerjevih zmagah, je ljudstvo bralo in poslušalo te vesti nedvomno bolj iz jeze, ker so demokratične sile odklonile predlog Sovjetske zveze za sklenitev pakta proti fašizmu in nacizmu, kakor pa iz naklonjenosti do teh zmag.

Hitlerjev napad na Jugoslavijo smo sprejeli z začudenjem, ker smo vedeli, da je Jugoslavija pristopila k trojnemu paktu. Vprašali smo se, kaj se je zgodilo? Če nas je ta napad začudil, nas pa ni iznenadil. Prepričani smo namreč bili, da se Hitler ne bo ustavil v Franciji in da bo iskal tudi način, kako priskočiti na pomoč italijanskim četam v Grčiji, ki so se nahajale pod udarci junaške grške vojske.

Zato pa nas je razveselila vest, da se je jugoslovansko ljudstvo uprlo paktu s Hitlerjem in Mussolinijem. Moram priznati, da je ta vest navdušila tudi sovjetsko ljudstvo. Vsaj ljudje, tovariši in občani, s katerimi sem imel priliko govoriti, in teh ni bilo malo — so izražali svoje veliko veselje nad dejstvom, da se je končno vendarle našlo pogumno ljudstvo, ki se je upalo upreti se Hitlerju. To tiho priznanje sovjetskih ljudi jugoslovanskemu ljudstvu se je izoblikovalo v gneči že leto dni nasprotujočih si dogodkov in vesti, katere si je bilo mogoče pač umsko in politično razlagati, ki si jih pa sovjetska in emigrantska duša ni mogla razložiti.

V Sovjetski zvezi namreč ljudje, navadni občani, niso vedeli in niso mogli vedeti, kaj jim Hitler pripravlja. (Šele po vojni smo iz knjig izvedeli, da je Churchill sporočil Stalinu, da Hitler pripravlja napad na Sovjetsko zvezo in da je za to Hitlerjevo namero vedel tudi tovariš Tito, kar je nemudoma sporočil Kominterni.) Vesti o uporju jugoslovanskega ljudstva proti paktu s Hitlerjem so bile seveda skope. Kar jih je bilo, so bile vse prirejene v duhu pakta o nenapadanju med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Prav tega ne smemo pozabiti, da je Sovjetska zveza imela tedaj še pakt o nenapadanju s Hitlerjevo Nemčijo in da se sovjetsko časopisje in sovjetski radio nista mogla izogniti vsem dolžnostim zaveznika z Nemčijo. Tembolj, ker so v Nemčiji dobro vedeli, da imata Partija in vlada Sovjetske zveze absolutno kontrolo nad časopisjem in radijskimi emisijami. Več kot o uporju ljudstva proti paktu s Hitlerjem in več kot o pripravah za splošnojudski, splošnonarodni boj proti okupatorjem, smo vedeli o bojih na drugih vojnih sektorjih. Vesti o pripravah za narodnoosvobodilno borbo, sploh vesti iz uporne Jugoslavije so filtrirale v Sovjetsko zvezo le počasi, tiho, redkoma. Bolj podrobno smo vedeli iz časopisja, da je Jugoslavija popolnoma okupirana in da so si jo Nemčija, Italija, Ogrska in Bolgarija med seboj razdelile, pri čemer si je vzel Hitler največji in najpomembnejši del.

Navzlic vsemu, navzlic dejstvu, da so objavili nemški odgovor na sovjetsko noto, v katerem je Hitlerjev zunanji minister pomirjeval Molotova in trdil, da nemške čete, zbrane ob meji Sovjetske zveze nimajo napadalnega namena, je vladala med ljudstvom napetost in bojazen. Pametni ljudje nemškemu odgovoru niso verjeli.

Ko je bilo za Hitlerja jasno, da njegove armade ne bodo mogle nikdar stopiti na angleška tla, ko je moral uvideti, da Anglija ni več sama, da dobiva podporo od Združenih držav Amerike, tedaj je 22. julija 1941 napadel Sovjetsko zvezo. Vendar turobno sporočilo Molotova po radiu in druge vesti o tem,

da so Hitlerjeve čete že vdrle na sovjetsko ozemlje, ljudi niso iznenadile. Kakor da so vsak trenutek pričakovali take vesti, ki so bile grenke, zelo žalostne in ki so že prve dni naznanjale razdejanja nemških čet.

Tedaj šele smo smeli svobodneje izražati svoja čustva proti Hitlerjevi Nemčiji in proti fašizmu. Zaradi ohromelosti vojske in industrije, kar je pogršel Stalin s svojo krvavo »čistko«, Sovjetska zveza ni bila pripravljena na udar odlično oborožene nemške vojske. Sovjetske čete so se nedvomno hrabro borile, vendar so se morale umikati. Ljudje so trpeli, niso pa izgubili poguma.

Sovjetska zveza je morala mobilizirati vse svoje sile, vse antifašistične in antinacistične sile, hkrati pa tudi vse slovanske narode, ki so vsi ječali pod fašizmom in nacizmom. Tako se je rodila misel o ustanovitvi občaslovskega odbora, ki je že 10. in 11. avgusta organiziral svoj prvi radijski shod ali miting. V tem odboru so bili zastopani vsi slovanski narodi, razen Lužiških Srbov. Prvi predsednik tega odbora je bil pisatelj Aleksej Tolstoj. Jugoslovanske narode so zastopali Božidar Maslarić, ki je bil tudi podpredsednik odbora, pok. Djuro Salaj, pok. Dimitrij Vlahov, Radule Stjenski in Ivan Regent.

Na prvem radio-shodu ali mitingu so govorili vsi slovanski zastopniki. Nazadnje je občaslovski odbor naslovil na vse Slovane manifest, v katerem jih je vabil, naj združijo svoje moči v boju za zmago nad fašizmom.

Ne morem vedeti, kakšen je bil uspeh manifesta med slovanskimi narodi. Mislim, da je bil različen. Vem, da jugoslovansko ljudstvo ni čakalo navodil občaslovskega manifesta in je brez vsake pomoči od zunaj organiziralo svojo zmagovito osvobodilno borbo. Na sovjetsko ljudstvo pa je napravil že ta prvi radio-shod velik učinek.

Odpor jugoslovanskih narodov proti hitlerizmu, boj naših narodov proti okupatorju, to smo v Sovjetski zvezi vsi sprejeli z velikim navdušenjem in smo trepetajoč za jugoslovanske, sicer pa za vse narode, žalostno sprejemali vesti o zmagah italijanske in nemške vojske, a z veseljem vsako, tudi najmanjšo vest o zmagah jugoslovanskih partizanov.

Sedaj je bilo nam in sovjetskim ljudem lažje. Sedaj smo vedeli, da bo Hitler poražen in da bodo svobodoljubni narodi zmagali. O boju jugoslovanskih narodov smo pisali in s pomočjo občaslovskega odbora objavljali članke v sovjetskih, ameriških in angleških listih in revijah. Pri radiu, kjer smo dobili tudi slovensko emisijo, smo seznanjali vse narode v njihovih jezikih o poteku boja na jugoslovanski fronti in drugod. Branili smo Moskvo, zavedajoč se, da tako branimo tudi novonastajajočo Jugoslavijo. Prirejali smo predavanja o jugoslovanskih partizanih, pa tudi predavanja o kulturi in umetnosti jugoslovanskih narodov. Z gradivom, ki smo ga iztaknili v Moskvi, smo priredili razstavo slovanske, a pri tem tudi jugoslovanske umetnosti. Dvakrat na teden smo vsakokrat pol ure govorili o osvobodilni borbi jugoslovanskih narodov po kanalu italijanske misije v italijanskem jeziku.

Vse to delo ni bilo lahko. Nimam namena primerjati ga z bojem jugoslovanskih partizanov, toda tudi mi nismo spali in smo delali globoko verujoč v zmago demokratičnih sil in z navdušenjem, ki vsekakor ni bilo manjše od navdušenja partizanov in aktivistov v Jugoslaviji. Mislim, da smo se vsi trudili, da bi se oddolžili našim partizanom, našemu ljudstvu, Rdeči vojski in vojskam vseh demokratičnih sil.

Morda smo tudi mi kaj malega prispevali k zmagi naše narodnoosvobodilne vojne.

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

TAKO so tekli dnevi, dolgi, pusti, mračni, brezkraini. Še nas niso porazdelili na skupine za delo v zunanjih komandah. Treba se je bilo privaditi in prilagoditi se režimu, šegam in navadam taboriščnega življenja. Meni pa je medtem bleдел žig »Arzt« na prsih. Čakal in čakal sem, kdaj me pokličejo kot zdravnika na revir-bolnico, skrbelo me je že, da so pozabili name.

Nekega dne: pregled za uši. Bil sem že opazil lepak v kopalnici: »Ena uš, tvoja smrt!« Spočetka ga nisem prav razumel, kasneje mi je postal jasen. V taborišču je razsajal pegavec, ki ga prenašajo uši. Treba jih je bilo zatirati. Tam v kotu je sedel kapo s palico v roki. Dva sta preiskovala srajce, ki smo jih nosili v rokah. Tedaj me je opazil kapo: »Du bist ja Arzt!« Ti si zdravnik! Komaj še je bil opazen napis na mojih prsih. »Zakaj ne rečeš? Zakaj ne greš na revir? Da mi zgineš jutri zjutraj na revir!« se je drl. Tako so mi mogoče prav uši rešile življenje.

Sele pozno zvečer so se odprla vrata v spalnico, ki je bila premajhna in ni imela ležišč za vse. Kdor se ni s komolci in s silo polastil ležišča, je pač moral ležati na golih, mrzlih in umazanih tleh. Navalili so na vrata, se rinili in gnetli; navadno so me potisnili ob stran in prišel sem prepozno. Oblečen nisi smel na pograd, odej in slamnica ni bilo: torej si moral zmrzniti. Ali je kapo to opazil ali kaj, vsekakor me je poklical k sebi in mi velikodušno dal dve odeji in ene pol in mi celo nakazal prostor na pogradu spredaj med starejšimi prebivalci, ki so imeli že uveljavljene pravice do stalnega prostora. Položil sem odeje na pograd in spet odšel ven. Ko se vrnem, sta izginili obe odeji, ostala je samo še krpa. Pritožil sem se kapu. Ta je zmignil z rameni: »Norec!« Ali je bila to le okrutna šala?! Namestil sem se na praznih deskah, ovil krpo okrog nog in se skušal zriniti pod odejo svojega soseda, ki ga še ni bilo. Ko je prišel, me je nadrl: »Kdo pa si ti? Kaj imaš opraviti tu? Glej, da nemudoma zgineš!« »Kapo sam mi je nakazal ta prostor: sem zdravnik,« sem rekel boječe. »Morda te pa ne bom motil. Potrpi z menoj!« Postal je prijaznejši, popustljivejši, dostopnejši. Bil je Cigan. Pokazal mi je iznakažene prste na roki, ki so mu jih bili uklepali in stiskali med palice, da so ohromeli in se skrčili. »Sedaj ne bom mogel več igrati na violino, na svoj mili instrument.« Ko sem mu omenil, da igram klavir in da ljubim glasbo, me je prekril s koncem svoje odeje. Črni Cigan z muziko v srcu...

Predstavil sem se na revirju v »bolniškem okolišu.« Tako oblečen kakor jaz ne moreš biti tukaj... Peljali so me v Effektenkammer — skladišče, kjer sem dobil drugo perilo, drugo obleko in čevlje. Krojeno po meri seveda ni bilo, tudi ni bilo kvalitetno blago, pa vendar sprejemljivo za te razmere. Na revirju sem se zatekel pod okrilje starejšega mariborskega zdravnika dr. J. Frasa, ki so mu bile razmere že nekoliko bolj znane. Vodil je sobo bolnikov V-2. Dolgo sem hodil kot zadnji v repu, ki se je vil, ko je opravljal šef dr. Schmitz dnevno vizito. Malo se je zmenil za nas, nobenega ni pogledal s prijaznimi očmi, mene sploh ni opazil. Predstavljati se ni bilo v navadi.

Pisanje po tolikih letih, ko se spomini že pogrezajo v preteklost in v pozabo, spominov, ki so kakor strašne sanje in težka mōra, ni več čisto pristno, ne več neposredno; zvođenelo je, skoraj zlagano. Odnos in razmerje pisca do podživljanja svojih spominov je takšen, kakršen je odnos in razmerje bralca do teh spominov. Pisanje je daleč od žive resničnosti: mislim, da še ni bila izražena polnost in živost vseh strahot, trpljenja, obupa tolikih milijonov in milijonov

ljudi, kot je bilo v resnici. Vendar skušam biti verodostojen, dejstvom pravičen in odgovoren.

Poprijemal sem zdaj tu, zdaj tam. Pomagal sem odnašati tudi mrličke iz sobe v Saal 7. Bolniški strežniki — kalfaktorji — katerih delo je to bilo, so se raje potuhnili. Za najbolj ostudno, najtežje in najbolj odvratno delo niso bili na razpolago. Tako ni preostalo nič drugega, kot da smo poprijeli sami zdravniki, vsaj kar je bilo v zvezi s strežbo in nego bolnikov ter z redom v spalnicah. V sobi je ležal mlad Rus. Na široko so mu odprli pljučni empijem specifične tuberkulozne narave. Gnoj je lil v neverjetnem obilju, se precejal preko slamnice, kapljal in se nabiral v lužah na tleh. Treba ga je bilo prevezovati, čistiti in mu pokladati debele plasti staničevine, ki pa so bile kaj kmalu prepojene s kiselkastim zelenkastim gnojem. Fant je propadal iz dneva v dan, velika pa je bila njegova želja, da bi živel. Oklepai se me je edinega, ki mu je skušal pomagati. Ko so se mu vnele še žile na nogi in je ta začela otekati, se svetiti in boleti, je milo prosil olajšave. Kje pa naj jo vzamem? Morda mu bo pomagal mrzel obkladek? Dal mi je svojo brisačo, ki sem jo šel namočiti v mrzlo vodo pod pipo. Pri tem opazim voz na enem voglu, potipljem in čutim nekaj okroglega, trdega v njem. Odvežem: zablešči se mi prav majhen cekin. Zavezal sem ga v voz nazaj. Obkladek mu je prav dobro del: še bi rad drugega. Na brisači ni bilo več vozla, cekin je vsekakor skrnil. Nasmehnil sem se. Potem je umrl. Zopet ni bilo nobenega, ki naj bi ga slekli in nesel v sobo 7. Prav jaz naj bi to opravil in stari dr. Fras. Spomnil sem se cekinčka. Pa mi vendar ni namenjen po naključju! Prav nič ga nisem iskal med tistim gnojem. Čakal sem samo, da mi sam pade v roke.

V mrtvašnici sva zavihtela mlado, izčrpano telo — sam skelet — na kup ostalih trupel, ki so drevenela gola v pošastnih držah.

Cekinček pa se ni skotalil, ni mi padel sam v roko.

Okoliščine pa, ki so me silile, da se bavim prav do zadnjega s tem pacientom, so mi utrnile misel, ali ni to mar dobrikanje, namigovanje, smehljaj usode. Kakšna otročja, naivna misel! Pa vendar tako spodbudna, tako tolažilna v tistih dneh. Kakšne bilke se človek oprijemlje, kadar tone!

Kot partizan, kot pripadnik narodnoosvobodilne borbe in Titove armade sem opazil, da sem vzbudil nemajhno pozornost, skoraj senzacijo, pa ne le pri slovenski skupini taboriščnikov, ampak tudi pri tovariših drugih narodnosti. Obiskovali so me. Med njimi sem spoznal obraze: Jožka Zabreta z Britofa pri Kranju, Vinka Kopača, ing. phm. Zdenka Lavičko, Hinka Podjavorška, spoznal sem bledega akademskega slikarja Vladimirja Lakoviča. Čutil sem kot svojo dolžnost, kot svoje poslanstvo, da jim tudi jaz dvigam moralo, kakor so jo oni dvigali meni, da jih utrjujem v upanju v svobodo in lepšo bodočnost. Vzneseno in goreče sem jim pripovedoval o položaju doma in po svetu, v gozdovih in na frontah, o vse večjem in učinkovitejšem narodnem odporu in vse bolj pojemaajoči sili ranjene zveri — okupatorja. Le nič malodušja, le nič obupa! Nekajkrat sem dobil tudi kruha in slanine od njih tiste prve dni. To je bila velika neprecenljiva velikodušnost. Dali so od svojih skopih, zanje tako dragocenih zalog.

Niso pa bili vsi tako darežljivi in tovariški. Slišal sem o našem človeku, ki je prejemal morda največje in najbogatejše pošiljke, ki pa jih je bolestno prikrival in skopalil z njimi. Pravzaprav je v paničnem trepetu pred tepežem in preganjanjem dajal svoje dobrine kapu — vrhovnemu — ki ga je znal izkoriščati prav z grožnjami in strahovanjem. Dajal mu je podkupnino, davek za boljše ravnanje z njim. Vendar je umrl za jetiko.

Kdor je dobival redno — enkrat na mesec, kakor je bilo dovoljeno — še tako skromen paket od doma, ta se je mogel obdržati več kot samo tri do šest mesecev. V tem času so drugi ob tej nezadostni hrani in ob tem suženjskem delu popolnoma oslabei in podlegli jetiki, tifusu, pegavcu, driski, gnoju in gnibli. Tedaj paketi že niso prihajali več zaradi pomanjkljivega in nerednega prometa. Po enem mesecu sem dobil pravico do dopisnice, s katero sem se smel šele javiti svojcem. Pisal sem jo svoji sestri v Seekirchen, ne vedoč, če je še tam — preseljena, če jo bo dobila. Je bila tako rekoč oporoka. Sestra je karto dobila na moj godovni dan. Ob njej, pravi, se ji je trgalo srce. Koliko sva z njo odposlala pošiljk znanim in neznanim, sam pa nisem dobil nobene!

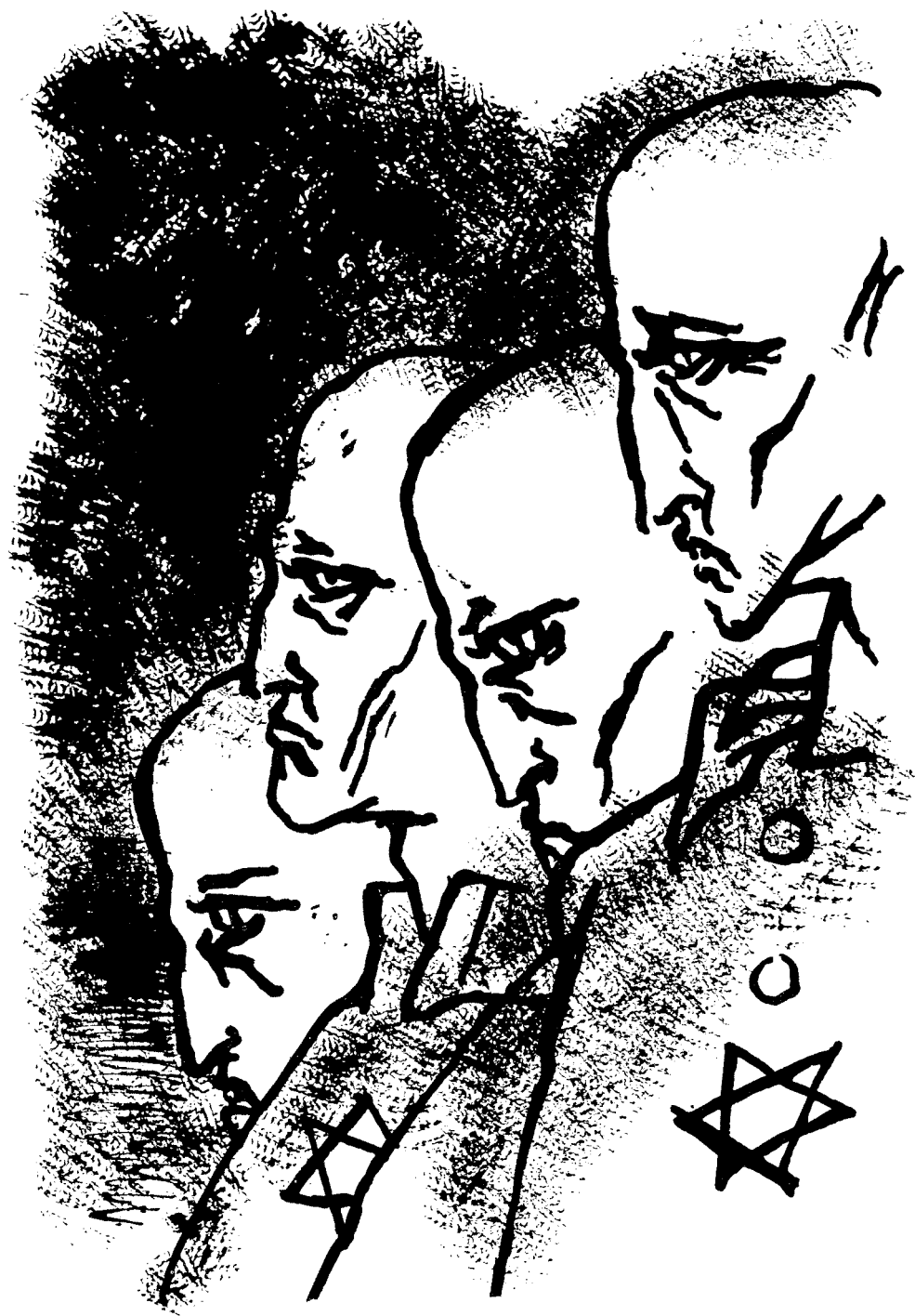
Sprva še nisem dobil prostora v sami glavni baraki revirja, spal sem na »Schonungi« v sosednji baraki, kjer so imeli bolniki po pljučnici, griži, vnetjih, revmi še nekaj časa počitka in varstva, dokler niso zopet odšli v bloke in na delo. Še vedno sem hodil zadnji v spremstvu dr. Schmitza, ko je prešel tistih šest revirskih sob, ne da bi mi samo enkrat privoščil besedo ali pogled. Drugih barak, kjer so hirali od jetike, tifusa in pegavca ni obiskal nikoli.

Dogodilo se je, da je izdihnil dr. Novak — Čeh — za tifusom in da je uporni dr. Bogdan — Čeh — moral zaradi ironične opazke za kazen v kamnolom. Tedaj se je dr. Schmitz obrnil, obvisel s pogledom na meni in pokazal s prstom name — prav zadnjega: »Also, kommt der in Saal II,« v sobo, ki je ostala brez zdravnika. Za Bogdana mi je bilo iskreno žal: bil je samozavesten, uporen, zajedljiv. Norčeval se je iz vseh in vsega — najbolj iz Nemcev. Tudi radi so ga imeli v sobi II. Tolažil me je, naj ne skrbim zanj, da se bo že znašel. Še priporočal me je bolničarju v sobi. Tako sem prevzel najbolj spodobno, najlepše, najbolj urejeno sobo na revirju, sobo za same kirurške primere. Dobil sem železno posteljo z mrežo in rjuhami, skupaj v sobi z bolniki in strežaji. Dobil sem kot dodatek krožnik slinaste juhe in bil sem lahko ves čas na toplem in pod streho. Hotel sem obdržati pravičen red in tovariško vzdušje med menoj, bolniki in strežniki.

Edini, s katerim sem se lahko inteligentneje pogovarjal, je bil vsestransko razgledani Žid iz Hamburga — Karl Posner. Šef — zdravnik mu je zdravil podgolenično razjedo, v teh razmerah pravzaprav nepomembno okvaro. Ali mu je bilo za eksperiment? Pokladal je na rano kožne transplantate in jih pokrival s srebrnimi lističi. Skratka, Karl je ležal tu in zasedal posteljo mnogo bolj potrebnim. Krčevito se je držal postelje, sobe in strehe.

Karl Posner in ta njegova razblinjena fantazija o jedi in pijači! Do potankosti je opisal Trimalhijonovo pojedino in Luculove gostije, kakor da bi bil sam pri njih navzoč. Izveden je bil v gastronomskih posebnostih vseh narodov, na vseh kontinentih. Našteti je znal sto vrst sirov. Da Kitajci pojedjo vse, kar leze in gre, le aeroplanov in avtomobilov ne. Postregel sem mu tudi jaz z našimi specialitetami: s kranjsko klobaso in ljubljanskim zeljem, ajdovimi žganci z ocvirki ali kislim mlekom, s klobukom iz smetane in z malim kruhkom iz Dražgoš, ter tako obogatil njegovo kulinarično izvedenost. Obema so se cedile sline in trpela sva Tantalove muke.

Koliko jih je istočasno v tem taborišču še sanjalo o dobri jedi in pijači? Pa saj je celo taboriščna hrana teknila sestradanim želodcem, če bi je le bilo dovolj! Zjutraj je bila nekakšna zoprno sladikava juha iz tenko naribane sladkorne pese. Danes me spreletava gnus, če le pomislim nanjo. Takrat sem prosil za dodatek. Opoldne je sledila redka enolončnica »Eintopfgericht« s krompirjem, steklenastim, zmrznjenim, z vehami zelja, s posameznimi fižolovimi lupinami.

Vladimir Lakovič: Smrtna obsodba na prsih

Zatrjevali so tisti iz kuhinje, da bi bila lahko jed bolj krepka in bolj mastna, če bi kocke margarine postopoma ne izginjale med potjo od skladišča do kotla. Tudi to je bil velik zločin, neopustljiv greh, kdorkoli ga je storil!

Videl sem človeka, ki je rinil z glavo v kotel in ga znotraj oblizoval, čeprav je kapo udrihal s palico po njegovi zadnjici: še zmenil se ni za to. Videl sem tudi človeka, ki je glodal popolnoma plesnivo, bakrenozeleno, kot deska trdo skorjo kruha: morda so bili na njej še antibiotiki? Kaj vsega ne prenese človeški želodec?!

Težava je bila s posodo in z žlicami. Sprva nisem imel žlice. Čakati sem moral, da je drugi pojedel. Pri tem se mi je juha ohladila, preden mi je nerad posodil svojo žlico. Neizmerno bogastvo sem pridobil, ko sem od nekega Slovenca dobil lastno aluminijasto žlico. Še zdaj jo hranim kot redek in mučen spomin na tisti čas.

Večerja: tisti rdečkasto rjavi kos gostega kruha, ki si ga prav lahko pojedel na mestu in še ni bilo kaj in ki je postajal iz dneva v dan tanjši, od tedna do tedna manjši. Sploh so napovedovali ukinitve obroka kruha. Že njim samim je tenka predla. Zraven košček margarine — $5 \times 5 \times 1$ cm prostornine — ali pa smrdljiv kvargelj ali pa za prst krvave klobase — ne zamenjaj jih z našimi krvavicami! — ali stiskanke »Presswurst«, od bele do črne, v vseh mavričnih barvah. V pripravih le-teh so bili Nemci poeti!

Kaj je delal Poljak Fuhrman v sobi? Bil je velik, čeden, močan fant z amputiranim, pa zaceljenim malim prstom na nogi. Ponoči je zginjal iz sobe: kdo ga je ščitil in kdo ga je imel tako rad, nisem vohljajal za njim.

V enem kotu je ležal Slovenec iz Kočevja. Namenjen je bil za operacijo strume nodose — kakor jo je dr. Schmitz od daleč opazil in opredelil. Pri viziti sem opozoril šefa, da gre za mrzli absces in da je fant tudi na pljučih težko bolan. Ugovarjati, izraziti drugačno mnenje, bi nikoli ne bil smel: naj tega več ne delam, če nočem pristati v kamnolomu, tako sta me opozorila pisar, zelo sposoben v svojih poslih, in kapo — kriminallec, ki sicer kot človek ni bil slab. Čutil sem, da sta mi naklonjena. Opozarjal pa sem šefa še naprej.

»A propos! Zakaj nisi obril?«

Veljalo je pravilo, da moramo biti zdravniki in bolničarji vsak dan sveže obriti. »Ne bom vsakokrat čakal in prosil za milost brivca, da bi me blagovolil briti,« se mi je zareklo. Pisar je opozoril brivca. Ta — Poljak — je ves razburjen in razkačen prihrumel v sobo, me nahrulil, češ da ga tožim.

»Ti prekleti Slovenec, živ ne prideš od tod!«

Vzdignil je roko, da bi me udaril. Zakričal sem:

»Tam so vrata, ven!«

Ta odločnost ga je razorožila in ohladila.

Sploh je postajalo razmerje bolničarjev do mene vse bolj kljubovalno, neprijazno. Stopnjevalo se je do odkrite sabotaže in mržnje. Zakaj? Bogdan se je z obema bolničarjema — Rusoma — bolje razumel. Znal se je pogovoriti z njima v ruščini. Zato so ostali z menoj precej tuji. Dokler je še živel Aleksej, njih tovariš in sorojak, ki sem mu edini jaz znal in hotel jemati vodo, nastavljeni kateter, so me še trpeli. Bil je povsem ohromel zaradi specifičnega razpada hrbtnega vretenca, ki se je sesedlo in je pritiskalo na hrbtni mozeg. Potem sem razkrinkal verižništvo s kruhom na račun bolnikov mladega Anatola in pa Ksaverja iz sobe VI. Le-ta je rad na lastno pest odrejal pri najmanjši črevesni okvari stradanje ob odvzemu kruha, da si ga je prilajščal in z njim krmil cipe

v javni hiši, kamor je hodil vsak večer. Tedaj je bilo konec prijateljstva, konec poslušnosti. Začeli so se zame prav neprijetni časi.

V sobi je ležal tudi Michel — Francoz — tolovaj Mataj. Pravili so, da ga meče božjast. Rad je pogledal v predal nočne omarice pri sosedu. Tam je nekoč zmanjkal kos kruha. Osumili so Michela in našli pri njem pravcato zalogo kruha. Navalili so nanj, predvsem bolničarji, in slaba bi mu predla, da nisem z vso odločnostjo posegel vmes. Rekel sem, da v svoji sobi prepovedujem pretepanje bolnikov, kakršno je v navadi drugod. Michela sem skušal opravičiti, češ da ni čisto pri pravi pameti, da je neodgovoren — pač epileptik.

Ko je obšel sobe zvečer še nočni bolničar — očitvidno obveščen — povezana je bila ta drhal trdno med seboj — je Michelu meni nič tebi nič razbil steklenico za pivo na trdi butici na drobne koščke. Michelu nič: komaj malo omamljen je bil in malo je krvavel. Planem iz postelje in razburjen zagrozim, da bom moral pač iskati pomoči in zaščito še tam, kjer bi mi jo bilo neljubo iskati.

Po nekem zračnem napadu, ki je zadel transport taboriščnikov, evakuiranih iz Buchenwalda, so napolnili sobo sami težki ranjenci. Umakniti so se morali vsi, samo Fuhrman in Karl Posner ne, čeprav sem opozoril nanju.

To je bilo višek bede, višek strahote, kar sem doživel. Tu je tekla kri, tukaj se je kadilo sveže meso, tukaj so štrlele in škripale kosti, tukaj so ljudje grgrali, hropeli, kričali, blazneli od bolečin. Mnoge smo kmalu odnesli, nekaterim smo vbrizgavali morfij, nekaj je bilo skrajno trdoživih in so le počasi umirali.

Emil!

Skozi odprt prsni koš sem videl pljučni vršiček, kako se slabo giblje

V visoki vročini je bledel in drhtel in nemirno iskal, grabil z roko po odeji. Polagal sem mu mrzle obkladke na čelo. Slišal sem, kako je venomer ponavljal z drhtečim, milim glasom:

»Piekna, piekna moja maminka!«

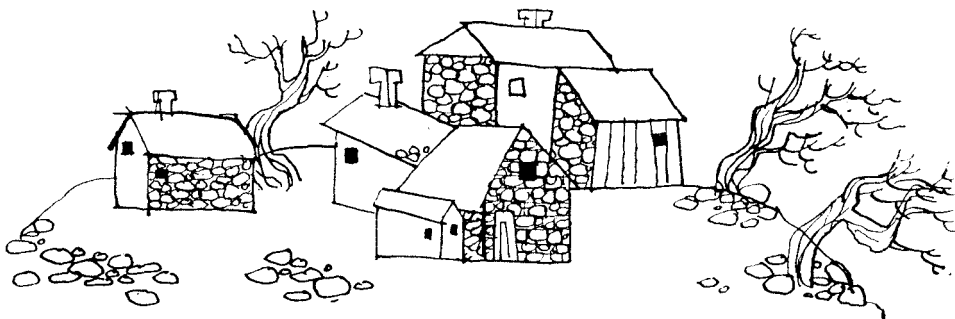
»Dobra, dobra moja mamica!«

Maminka! Kako ga ne bi ljubila, svojega lepega, mladega fanta z grivo temnih kodrastih las, z bleščeče belimi zobmi! Lahen nasmeh mu je igral na ustnicah in iz globine mu je zvenela melodija:

»Piekna, piekna moja maminka!« — komaj slišno samo njej na uho. Ko se je dotaknil moje roke, se je je močno oprijel in jo držal dolgo, dolgo. Nisem mu jo odmaknil. Prsti so popustili. Zadnje, kar sem slišal, je bil spev — labodji spev: »Piekna moja maminka!«

Zatisnil sem mu oči.

(Nadaljevanje)

Pančo

IVAN MAZOV

V BRIGADI ni bilo človeka, ki ga ne bi poznal. Klicali so ga Pančo.

Bil je kot gramofon. Govoril je kot navit; po ves dan je klepetal in kometiral. Zanj je bilo dovolj, da je zvedel od nekod nekaj malega, pa četudi nekaj najbolj neznatnega, in že se je to razneslo po brigadi in dobilo mnogo širši obseg. Ruski napadi so se spremenili v ofenzive s tisoči ujetih Nemcev in z desetlinami osvobojenih mest ter s točnim računom o tem, koliko dni potrebuje Rdeča armada, da zasede Berlin. Na tej podlagi je zaključil:

— Še nekaj malega ostane. Bosna, Dalmacija in Črna gora so osvobojene. Osvobojeni bosta kmalu tudi Srbija in Hrvatska, pa tudi pri nas ne gre slabo. Glejte: Prva brigada je očistila Debarce, osvobodila Kičevo in Debar in napreduje proti Gostivarju in Tetovu. Tretja brigada je razgnala Bolgare in kdo ve, če ni že vkorakala v Kumanovo. Ko pa se bomo spustili v dolino mi, nas ne bo ustavila nobena sila!

Ne vem, kako je bilo z drugimi, za Panča pa je bilo to nekaj navadnega in normalnega, nekaj, kar ne more biti drugače. Rdeča armada je zanj predstavljal silo, ki ruši vse pred seboj, naša borba pa prav tako nezlomljivo moč.

Sprva mu borci niso kdovekaj verjeli. Pozneje pa so se nanj navadili in ga celo sami spraševali o tem, kaj se dogaja na drugih frontah.

Niti oni iz štaba se niso obregovali obenj. Sicer pa — kako naj bi mu zamerili, ko pa jim je samo olajševal delo. V hudih urah, ko je sovražnik pritiskal od vseh strani, je Pančo deloval na utrujenega duha borcev kot obliž.

V resnici pa je nosil drugo ime. Pančo so ga klicali le partizani. Njegovo pravo ime je bilo Stojan.

Pri njegovem drugem »krstu« — ko je bil ustanovljen odred — je nekdo predlagal, naj ga kličejo Pančo, in on je po svoji stari navadi, ne da bi mnogo pomišljal, rekel — Dobro, pa naj bom Pančo. — In tako je ostalo.

Drugi so se dolgo mučili, preden so se dali »prekrstiti«. Sicer pa smo imeli dovolj vzrokov za to.

Če jih že pri prvem »krstu« nihče ni vprašal, kaj mislijo o svojem imenu, so zdaj imeli možnost izbire. In izmišljali so si razna imena. Tisti, ki so bili navdušeni nad domačo zgodovino, so postali Goceji, Janeji, Daneji ali Pituji. (Goce Delčev, Jane Sandanski, Dame Grujev in Pitu Guli so bili vrhovni vodje ilindenske vstaje 1903. leta — Op. prev.) Drugi, ki jih je bolj navduševala oktobrska revolucija, so si izbrali imena po Čapajevu, Korčaginiu, Koroobovu itd. Tretji, in to predvsem ženske, so smatrali, da zvene najlepše domača imena, kot na primer Bisera, Dafina ali Trena. Bili so tudi takšni, ki so se oddločili za imena, kot so Jeklenec, Jekleni, Železni, Sokol, Orlov, s čimer so hoteli kaj dodati svojemu značaju. Razen tega so bila tudi imena, ki so dobila svoj zven po mesecih (Julski, Majski, Oktobrski), ali pa so bila izvedena iz zemljepisnih imen (Osogorski, Črnorečki, Tikveški, Vatoški), pa tudi taka kot Planinski, Gorski in Poljski.

Stara resnica je, da ima vsaka stvar svoj smisel. Ta se odkrije ljudem prej ali slej; tako je bilo tudi z novim Stojanovim imenom. Dolgo ni bilo mogoče odkriti na njem ničesar posebnega. Toda pozneje, ko je odred preživel prve mesece in vzdržal sovražnikovo ofenzivo ter so se partizani navadili na novo

življenje, se je kot povsod, kjer je večja skupina ljudi, tudi tukaj naselil smeh s šalami. Nekdo je odkril, da je Pančo podoben Sanču Pansi iz znamenitega Cervantesovega romana, in začeli so ga klicati Sančo Pančo (kot izgovarjajo to ime mnogi pri nas). In po pravici so ga klicali tako.

Tudi naš Pančo je bil nizek in čokat, prav takšen, kakršnega predstavljajo slugo Don Kihota v ilustracijah. Toda njuna velika podobnost je bila bržda v nečem drugem. Kot bi Sančo Pansa ne predstavljal ničesar, če bi ga ločili od Don Kihota, tako bi bil tudi naš Pančo ubogo nič, če bi si ga zamišljali samega. Spadal je k ljudem tiste vrste, ki sami ne morejo izpeljati ničesar, ki so rojeni zato, da nekoga dopolnjujejo, ki pa vendarle niso brez koristi.

Sicer pa poglejte, kakšen je bil naš junak!

Preganjan od sovražnika, si je bataljon poiskal zavetja v planinski vasi. Zunaj je, napovedovaje zimo, pobesnelo zavijal veter, ne da bi dal mraku, da se zgosti ob strehah starih, potlačenih hišic, ko je v prostorno, edino izbo hiše, v kateri se je naselila njegova desetina, stopil Pančo in še pri vratih zaklical:

— Ali ste slišali?

Borci, sedeči ob ognju, ki se je kadil sredi izbe z ilovnatim tlom, so vprašali:

— Kaj? — On pa je, pristopivši k njim, nadaljeval:

— To, kar pravi »medvedka«. (Tako je Pančo imenoval Rusijo.)

In že se je nekdo oglasil:

— Kaj pa pravi?

Pančo je izza desne nogavice izvlekel počrnelo žlico in se komaj opazno nasmehnil izpod črnih brčic, kažoč pri tem drobne bele zobe:

— Končano je, pravi. Še mesec ali dva in vojne bo konec.

— Konec? — je nezaupno vprašal Koce, ki ni kaj dosti verjel v tisto, o čemer je govoril Pančo.

— Če bi bilo tako, kot praviš ti, bi morali biti že zdavnaj doma... Tudi Italija je kapitulirala, pa spet nič.

— To je nekaj drugega, — je rekel Pančo in odmaknil žlico od ognja. Raztopljeni sladkor, ki je postal črnkast, je zlil v menažko, polno vrele vode, in ko se je dvignila gosta plast pare, je nadaljeval:

— Kdo pravi, da vojna ni končana? Končana je. Glavo dam, če ne bomo dočakali novega leta doma.

V tem hipu je veter zapihal skozi dimnik in vrata in se jel poigravati z ognjem, dvigaje goste plasti dima. Eni so začeli kašljati, drugi so si z rokami zakrili obraz, in tako nihče več ni še kaj vprašal. Pančo pa se je brž potem, ko se je dim malce razkadi, obrnil k vojaškemu suknjiču, ki je bil bolj zamazan od ostalih in ki je bil vanj zavit bataljonski kuhar.

— Ti pa se pripravi, Stojan. Glavni kuhar v »Balkanu« boš. E, kakšen bo »Balkan«, nihče v mestu ga ne bo prepoznal! Ti boš samo ukazoval: »Danes skuhajte to, jutri ono.« — In obližujoč si usta z iztegnjenim jezikom, je dodal: — Ee, to bomo jedli!

S pritajenim vzdihom in v prijetni samopozabi, ki se v podobnih trenutkih loti ljudi, so drugi nepremično zrl v Pančo, ki se je obrnil k Stojču:

— Stojče, tebe pa bomo postavili za komandirja milice.

Ker mu Stojče ni mogel ničesar odgovoriti, je dodal, ko da se je spomnil na nekaj, kar je bil pozabil:

— Saj menda veš, da po osvoboditvi ne bomo imeli več policije. Imeli bomo milico... ljudsko milico. Ta bo branila ljudstvo. Na to se spomni, če se ti izmuzne kateri izmed fašistov!

In ne da bi počakal na Stojčev odgovor, se je obrnil k Petrovu:

— Pa ti, Petrov, kaj boš pa ti po osvoboditvi?

Petrov, prileten možak, ki pravzaprav niti enkrat še ni bil zapustil svoje rodne vasi, je sramežljivo odvrnil pogled od Panča in zagostolel, kot da ga je kdo požgečkal:

— E, beži no, Pančo, vsem si našel delo. Kaj neki naj bi bil jaz? Saj vendar veš, da sem neuk!

Pančo je odmaknil menažko od ust in, držeč jo še vedno v rokah, urno odvrnil:

— In kaj zato, če si neuk? Kdo pa pravi, da bodo gospodarili samo učeni? Vsi... vsi bomo gospodarili. Saj smo se vsi borili za ljudsko oblast!

Petrov ga je pogledal, mežikaje s svojimi drobnimi očmi, ta pa mu je rekel:

— No, le izberi si kako delo, dokler je čas.

— Kaj bi si izbral? — je glasno mislil Petrov, zdaj že trdneje prepričan, da bo navsezadnje vendarle tako, kot pravi Pančo. — Gozdar bom.

— Gozdar? — se je začudil Pančo. — Čudim se tvoji pameti. Pred kom pa boš čuval gozdove?

— Pred tistimi, ki bodo hoteli sekati les brez dovoljenja, — je odvrnil Petrov.

— Čigavi pa so gozdovi? — je vprašal Pančo.

— Čigavi so? ... — se je zamislil Petrov.

— Čigavi so, no? ... — je spet vprašal Pančo, in ker mu Petrov ni znal odgovoriti, je odgovoril sam:

— Ljudski. In ali moreš čuvati nekaj pred nekom, komur to »nekaj« pripada?

Krmežljavi Risto je zamežikal s svojimi vedno okrvavljenimi vekami in vprašal:

— Ali je res, Pančo, da po osvoboditvi ne bo več gozdnih čuvajev?

— Kaj pa vendar misliš! — je važno rekel Pančo in stisnil v pest umazano dlan desne roke. — Zakaj pa smo obesili gozdnega čuvaja v Radnji?

In medtem ko se je Risto čudil, so začeli nekateri dvomeče zmajevati z glavami, toda nihče se ni upal ugovarjati.

Ko je vsem določil, kaj bodo delali po osvoboditvi, ni bilo v njegovi menažki niti kaplje čaja več. Z gornjim koncem kazalca si je obrisal brke in spet začel:

— Kaj niste slišali o »medvedki«?

Drugi so ga pogledali, kot pogledamo človeka, ki smo ga željni še dalje poslušati.

— Že poskakuje na Dnjepru, — je nadaljeval in važno dodal:

— In kaj pišejo Rusi?

Tisti, ki niso ravno potrpežljivi, so vprašali:

— No, kaj?

Malce je smrknil, še enkrat pogladil brke in rekel:

— Hm... kaj pišejo?

— Povej no že! — je rekel nekdo, ki je bil najbolj neučakan.

Pančo se je obrnil k njemu in ga vprašal:

— Si že kdaj napajal konje na reki?

— Sem, — mu je odgovoril ta.

— Na kateri reki si jih napajal? Na tisti, kjer se počutiš varnega? — ga je dalje spraševal Pančo.

— Seveda, — mu je odgovoril taisti.

Drugi niso odvrnili pogleda od Panča, še manj pa, da bi ga kaj vprašali.

— Na Donavi bodo napajali konje, — je rekel Pančo in umolknil.

— Na Donavi. Le kaj se čudiš? — je potrdil Pančo. — Tako pišejo njihovi časopisi. In brž ko bodo na Donavi, pomeni to, da so prišli tudi čeznjo. Mar jih more kaj zadržati? Nemci ne vedo več, kje se jih drže glave.

Okrog ognja je nastala tišina. Slišal se je le veter, ki se je zaganjal v strešno opeko.

Skozi tančico dima je Pančo še enkrat preletel obraze borcev, se ustavil na Kocetovi bradi in rekel:

— Kar je, je. Ko bodo prišli Rusi do Donave, bomo mi že v Beogradu. Tito bo rekel samo: »Ti, Koča, kreni proti Srbiji, da osvobodiš Beograd. Ti, Kosta, naravnost v Zagreb! In ti, Peko, ali vidiš Kosovo? Tja pojdeš, da boš čim bliže Makedoniji!« — In premolknil je, ko da čaka na potrdilo. Toda nihče več ni bil zmožen oporekati. Nekdo je vprašal, kako daleč je od Dnjepra do Donave, nekdo drug pa, kako velika je Nemčija, nato pa so drug za drugim vstali od ognja in polegli po rogoznici.

Medtem ko je ogenj polagoma ugašal, je Petrov še vedno poslušal Panča, ki mu je našteval imena držav in njihovih glavnih mest, kmalu pa sta se tudi ta dva zleknila na rogoznico.

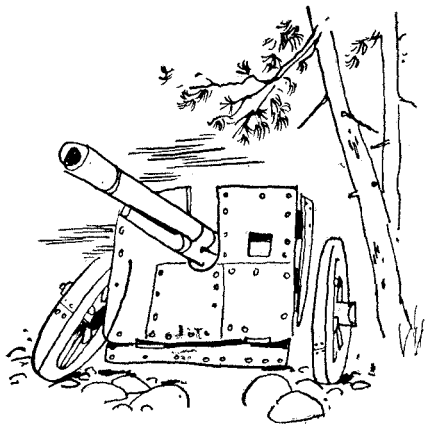
En sam ogorek je svetil v temi. Desetina je mirno spala, zunaj pa je še vedno zavijal veter.

Na Bolgare, ki so ostali nekje za njimi, ni mislil nihče več.

Prevedla Nada Carevska

Upokojeni zločinci

LOJZE KRAKAR

*V civil preoblečenim starim zločincem
po mrtvih prisodil je svet pokojnine.
Nekoč so ubijali z ognjem in svincem,
zdaj pišejo z vnuki v naročjih spomine.*

*A mrtvi, ki komaj stoje še na straži,
počasi omahnejo v molku in muki,
in spet bodo varno nasilju in laži
vojake služili zločinčevi vnuki.*

Madež na cesti

HINKO VILFAN

S PREŠČIPNJENE sredine košatih Gorjancev se ob ograjenih ovinkih pot prevali proti Metliki. Kot bela kača se vije mimo Lokvice, se umirja onstran Trnovca, se dotakne Pekove loze, sili proti Staremu Pildu in se izgubi v metliškem polju.

Na tej cesti, po kateri so včasih ropotale bahave vlaške konjske vprege in se cedile počasne volovske ob glasnem prigovarjanju in nestrpnem priganjanju, je v teh nemirnih časih kaj malo prometa. Nerazrita cesta se deviško beli med spremljajočimi, lepo rastočimi bobovci. Ne rast ne cvetje, kaj šele rdeča jabolka, ni imelo koga razvedriti in nasititi, ker si mogel prešteti tiste redke mimoidoče, zakaj za pot v Metliko je bila potrebna propustnica in zaščitniki NO so vselej temeljito preudarjali, komu jo bodo zaupali. In še so bili v dvomih, če je človek zanesljiv in če ne bo česa nesel Lahom na nos ali celo proštu tja v komendo.

Kdor jo je dobil, jo je tudi znal pošteno skriti. Ni je vtaknil k laški osebni izkaznici, da bi se — baltivraga! — mogel še zmotiti in laškemu stražarju namesto laške osebne izkaznice zmeden pokazati propustnico s partizansko zvezdo. To bi ga polomil in pol! Niso neupravičeno in z nedvoumno privošljivostjo govorili, da sta že dva gospodarja v Beli krajini. Vse njihovo obnašanje in previdne redke besede so pričale o njihovi odločitvi. Tako prepričanje se jih je polotilo od takrat, ko je Očka — pri Golji na Suhorju je bilo — slavnostno sežgal laške davčne položnice. Davek se bo plačeval, ampak ne Lahom, je dejal. Zdaj so verjeli, da gre zares. Dvojna oblast — so govorili — je; dvojna ne more ostati celo večnost. Samo ena oblast bo ostala. Eden bo zmagal. Zmagali pa bomo — revo ne! — mi.

Pekova loza, stisnjena med Šuklečjo hosto in Vidžetov vinograd, danes ni bila prazna. Za akacijama sta prežala partizana. Zrla sta navzgor po spuščajoči premi cesti, a prisluškovala tudi na metliško plat, da bi ju kaj od Vranešiča sem ne zaskočilo, zakaj potlej bi bila današnja akcija v nevarnosti. Čakala sta voz od zgoraj. Vozil se bo Tiče in njega vzemita na muho, jima je bilo naročeno.

Partizanom je bilo naročeno, da se je v nedeljo pred cerkvijo iznenada pojavil — kot repatica na nočnem nebu — v nemško vojaško uniformo opravljen grabrovški Tiče. Ob tem imenu so morali mlajši že pomišljati, če ga sploh poznajo, zakaj grabrovski Tiče je šel pred leti »v fremd«. Oglasil se je nekajbarti iz Hitlerjevega rajha. O njem so vedeli povedati, da je esesovec in da je prišel na dopust. Aktivisti so znali to bolj učeno povedati takole: prišel je na aktiven dopust. Spričo tako učenega pomena so se brihtni Beli Kranjci dokopali še do pojma pasivni dopust. No, ne prvi ne drugi nista bila važna toliko kot dognanje, da je Tiče esesovec in da je prišel »politično vohljat«, kar je pomenilo dobrodušnim Lokvičanom, Bušincem, Suhorčanom in Beretencem še drugo odkritje. Ob priložnosti je cestar Jenič obžalujoče priznal: »Kaj, možaki, kakšne besede v svetu so, pa mi zanje ne vemo!« in neki kes je obšel njegov zamaknjeni obraz in z glavo ni prenehal komaj zaznavno prikimavati.

V akcijo je šlo več izkušenih partizanov, da bi Tičeta ne zgrešili, zakaj bil je v esesovski šoli in izučen potemtakem v vseh zvitostih. Obetali so si uspešno

akcijo. Ta bi jih nedopovedljivo dvignila v očeh tako Metličanov kot manj poznanih vaščanov, a mlajšim je borbeno srce močnejše tiktakalo ob pričakovanem, sploh nedvoumnem uspehu te akcije, v kateri bodo imeli priložnost naučiti se partizanskega vojskovanja, ali kakor je razložil to reč komandir: partizanske taktike.

Prejšnji dan so si s Plešivice in zatem iz zidanice nad vasjo natančno ogledali hišo, v katero se je vrnil esesovec, in premlevali so vse možnosti akcije in njegovih izmikanj, o katerih se je kdo od borcev izrazil s kakršnimikoli pomisleki.

»Jasno?« je vprašal Južna ob ugodnem večernem času in poslednjič je njegov pogled zdrsnil prek obrazov. »Gremo!«

V hiši so povzročili začudenje. Presenečenje je zamenjalo osuplost, ko se je Tiče iznenada začel navduševati za partizane in izrazil pripravljenost za takojšnje sodelovanje. Z drugimi besedami povedano: veselo razpoložen je izjavil, da se doslej ni mogel izogniti nemški vojaški suknji in da je zato tudi prišel, da gre pri tej priči z njimi med partizane, s čimer pa jih ni premotil. Da bi ne povzročil zmede med njimi, je Rudi zavpil:

»Ruke u vis!«

Oni se je izmikal, hoteč pridobiti na času, se obotavljal in motal med ženskami, računajoč, da v gneči ne bo prišlo do najhujšega. Zakadil se je na podstrešno lestev. Pok je povzročil javkanje in zapomaganje, petrolejka je komaj nehala utripati, njega pa že ni bilo. Streli ga niso zadeli. Rudi je zamudil pravi trenutek z odvijanjem bombe, da je drobec ujel očeta, a oni je že zaloputnil bavitaro. Val zraka je puhnil prek glav. Dvignil je prah in vsule so se smeti.

»Pod okna!« je zavpil Rudi in se ritensko odmikal k vratom. »Pazi!... Pazi dobro, da ti ne umakne!« je vpil čuječe. Čez prag so zatopotali nagli koraki in njihovo škrtanje ob kamen je ponehalo za vogalom.

S hrbtom prislonežen k zidu se je Rafo zavedel nujnosti ukrepanja. Lahe bodo streli priklicali in zmamili tam od Pirkoviča na plan — na! zdaj pa še to zapomaganje... Prisluhnil so. Vpitje? Od kod vpitje? Tiče je vpil s postrešja. Klical je po pomoč.

Videli so se v pasti. In še Tiče je streljal skozi okence. Ti neusmerjeni streli po tej plati niso nevarni. Tiče strelja ne po njih, marveč kliče Lahe, da bi ga prišli otet.

»Pokret!« Hrast je dal to povelje, ker je postalo brezizgledno, da bi ga še zatekli in pokončali — zdaj pa so na tem, da se umakni, dokler se moreš. Kasneje bi znalo biti že prepozno, odgovarjaš pa za izid in ljudi. Izid je bil ničeven — čemu bi še nastavljal ljudi izgubi.

Jemali so krivdo nase in nikogar obdolževali. Vedno ne moreš uspeti in zmagati. Stanetovo misel, da bi ga morali počiti vále, ko so v hišo stopili, so zavrnil. Kje, baltivraga! — bi neki vedel, kod on stoji — pravi? Odprl da bi vrata, pa bumf! vrغل puško čez ramo, se okrenil kot pri nagradnem streljanju ob proščenju pri Treh farah... Stane, kaj pa ljudje? Nedolžni in nič krivi — kaj, če bi koga zadeli mesto onega smrdljivca, a?

»Prelisičil nas je,« je rekel Hrast.

»Je pač bolj zvít kot mi.«

»Ne strinjam se s teboj, Marko!« je oporekel Rafo in nadaljeval: »Verjemi, da bi tudi ti bil tako zvít, kot praviš, da je on bil, če bi se znašel v njegovi koži. Tudi ti bi tako ukrenil in jaz enako in vsakdo izmed nas.«

»Vsaka šola nekaj stane.«

»Pa drugič bolje,« je končal Rudi obetavno.

»Bomo vre!«

»Polomili so ga, polomili, vam rečem,« je vlekel dolgin Šavorn.

»Nabàre!« je suho zinil Cezánj, pomel ustnice, kot bi vino okušal, pomel obilni nos in dodal opravičujoče: »Začetniki so. Kaj boš! Cesarji so bili, a so vojske izgubljali. Naši se bodo že še naučili.«

»Saj ne rečem...« je začel Šavorn z opravičevanjem, ali ga je Cezánj prekinil:

»Kaj ne!...« Skoraj očitajoč je bil njegov glas potem, ko je po stalni navadi narahlo pljunil. Nadaljnje besede so bile namenjene Ostanku. »Martine,« je rekel, »ne gre drugače. Vozil boš. Tam bodo partizani rekli: Stoj! — Rečem ti, ne poznaj nikogar!« Da bi razgnal mlahavost in ga navdušil, je segel po spominih, tičočih se sedežnega reda na vozu, in rekel: »Veš, sem takrat, ko so me iz arešta spustili, šel prvič v kino. Saj ne vem, kaj so prikazovali: babe sem — babe tja, dedci pa okrog njih kot vedno — ali ne, Jože?« je dejal, pomežiknil in ga dregnil pod suha rebra, da je oni jeknil, potlej pa izdaval svojo: »Šumast si, Janče, šumast! Kaj se vāle bedaka delaš iz človeka?« Njegova jeza je usihala. Zarezal se je in z dlanjo prekril zoprne škrbine.

»Veš, v kinu nimaš stola kot v gostilni. Plačati ga moraš, toda odnesti ga ne smeš in sesti ne na katerega bi hotel. Vsaki je oštevilčen. Za manj denarja sedeš spred, za več bolj zad.« Segel je po vrču. Požirek ga je zdramil in lice se je zresnilo. Rahlo je pljunil v stran kot ponavadi, se poigral z rožljajočimi rovaši, se bistro zazrl v Ostanka in ponovil: »Martine, ne gre drugače. Davkov lahko ne plačaš — to ti je na voljo kot psu tek. Zajec mora teči, pes pa če če za njim ali ne. Je tako? ... Ni, vidiš! To pa ni tvoja zadeva. Naša oblast veleva tako.«

»Mi smo oblast. Vsi,« je rekel Ostanek vzneseno, »se ji moramo pokoravati, čeprav danes jaz nerad.« Segel je pod kriljak, brodil po prepotenih laseh, ki so povzročali vzbudljivo srbenje. »Težko bo,« je rekel, povelečujoč svoje sodelovanje, »teško! Vesta, hm! navzdol teče voz v lastnem drncu — na cokljo naj pazim, ko vem, da se bo zdaj zdaj vsulo name? Od zdajle nosim glavo v torbi. Nabàre ne, a?«

»Sam strah te je, res. Ustavil boš in stopil pred konja. Nekaj naj bodi narobe. Saj znaš...«

»Strah!... Vama je lahko govoriti, ki bosta doma, ali name bodo streljali...«

»Streljali bodo, streljali — tega ne zanikam — streljati celó morajo, da izvedejo, kar jim je bilo naloženo, ali nate ne. Daj, dopovej si že enbart,« je dopovedoval Janče. »Na vaju nihče še pomeril ne bo, pa čeprav bi jim bilo to celó zamočlano. Še karabinjerju bo to pot prizaneseno. Le na zadaj sedečega Grabrovčana bo pomerilo več pušk. Vozi v korak, potem ustavi — in kaj se ti more primeriti? Povej, no! Balti...«

»Takrat bodo pa poloznjaki pristopili in napravili svoje,« je pomirjujoče pristavil Jože Šavorn.

»Le če je Jernej izbral dobre strelce. Da ne bodo mene ubili...« je izrekel Ostanek spet edino skrb in bojazen.

»Nič se ne boj, Martine!... Pij!« je velel in ukazovalno uprl kazalec v glinast vrč. Šele potem je nadaljeval prepričevalno: »Oj ga! Kaj ni Jernej na

istem? Le pomisli! Zato ne misli, da je Jernej toliko šumast, da bi se dal ustreliti! Bodi prepričan, da je izbral dobrih strelcev. Ne bo se pustil kar takole preluknjati in zvrniti konjem pod rep. In še tebe bo pokrival,« je vroče govoril. Spet je pljunil bolj iz navade ko iz potrebe, se zvito nasmehnil, nagnil vrč, moško vpadljivo obrisal brke in zinil šegavo: »Za tvoj trebuh ne jamčim, da ga bo kril.«

»Kaj se bedaka delaš iz mene, Janče! Ti boš na varnem, mene pa znajo preluknjati. S tem je vse povedano,« je trmoglavil Ostanek. »Kaj mi pomaga tvoje zagotovilo, če sem pa vseeno preluknjan.«

»Saj, Martine,« je povzel besedo Šavorn, »ti boš že s kakšno pretvezo konja ustavil, skočil k njima nekaj umišljenega urejat, tačas pa naj oni pospravijo. In še Jerneja pokličeš na pomoč — recimo: uzde so se nekaj zaplele — in oba sta rešena, baltivraga, mari ne?«

»Tako bo, tako,« je pritrdil Cezánj. »Skrbi, Martíne, da ne boš pripeljal mimo ko sveti Elija na ognjenem vozu!«

Tedaj so se sproščeno spet nasmejali. Cezánj je nazdravil na srečen izid, stopil zaradi sebe ven, se obenem ozrl po nebu in okolici, če ni blizu nepoklicanih ušes in se močno zeháje oddihal. »Če ne marata več piti, bom zaklenil,« je dejal, bolj potihó pa končal: »Smo zgovorjeni?« Obesil je rovaš na gožko, a onadva sta krehljaje pritrdilno zabrundala. Gospodar je iz rožljajoče lesene ključavnice izdrl slok lesen ključ, ga vtaknil v malho in pljunil. Še enkrat je preizkusil vrata, če so zaklenjena, kot se spodobi.

Da je zaspan, je tožil Šavorn, vlačil da je kamenje za škarmo, pa da je ona nekaj bolna, Ostanek pa je povedal, da je bil v Gorjance namenjen, ko ti pride onile žandar in naroči voz za jutri... Povrnil se je z nepriljubljenega predmeta v Gorjance. »Bukev bi moral potegniti na žago. Skobeljnik si moram dati napraviti,« je pravil med zdehanjem. »Vedno si ga želim in vedno odlašam. Vijaka bo Pezdirčev Tone ostružil in urezal, ga!«

Ker pa sta onadva le še molčala, je dodal osvežujoče: »Dobro je, če imaš skobeljnik pri hiši.«

»Pa Tičeta boš videl,« ga je podražil Janče Cezánj stišano. »Tudi to je nekaj. Za slovo se le še pogovori z njim!...« Bolj živo pa je rekel: »Da se ne boš iznebil kakšne po nepotrebnem! Balti... Še ženi nobene!« je zagrozil ob slovesu. Kazno je bilo, da še ni vsega povedal, zakaj nagnil se je k njemu in čisto tiho rekel: »Tega boš poslednjič vozil...«

Onstran Pekove loze sta samevali dve z zeljem nasajeni vrtači, zadaj pa se je raztezal negovan Urekov sadovnjak. Janez Urek je pospeševal sadjarstvo s pravo vnemo, ki je izkazovala lepo rast, smiselno obrezovanje in vabeče plodove žlahtnih jabolk vse od ploščate dolenjske voščenke, debelokože zelene štajerske trdike, komaj znanih zavaljenih kanadk, smejavih parmén in ošabnih, rumenomesnatih boskopskih kosmačev tja do zatega ananasa, ki bi ga »Jónez« najraje skril pred ljudskimi pogledi.

Iz hoste se je pel curek svetlega dima, ki je izdajal cigane. Saj! Tam nekje med Krvavčjim vrhom in Lokvico je zasedel steljnik Hudorovič s pregriznjnim konjem in kupom otrok, od katerih je vsaj polovica gomazela v rdečih krilih. Na Krvavčjem vrhu — tako vsaj so pripovedovali — so stale vislice krupenske krvave rihte. Na levo plat se onstran Kolpe dviga že hrvaško grmičevje iznad Jurovskega Broda in na najvišjem sedi še iz turških časov reštovska cerkev, vidna daleč do Privršja; nižje spodaj se razkazuje Žakanje, v da-

ljavi pa ti medli Ribnik. Malo na desno — vāle prek Kolpe — se je razzlezla po širni ravnini vas Zavlaka, ki je pred vojno pogorela, pa so jo s prispevki iz mile slovenske domovine tako jako popravili, da škodoželjni Metličani nikakor niso mogli mirno mimo pripovedovanja o tem velikem požaru; vedno so s trpkostjo ugotavljali, da je Zavlaka pogorela i ondaj nagorela.

Ves ta predel je tonil v dopoldanski mlečni meglici, iz katere je udarjal srebrn ovinek lene Kolpe, slutil bolj kot videl si zvičajajočo se karlovško cesto in ostre robove, z rožnato nitjo zaznamovane ločnice med hribi in zemljo.

»Noče priti...«

»Mir!« je siknil Rudi. »Da ne bo kot predsinočnjim,« je še opozoril tovariša. Kdor čaka — dočaka, pravijo tudi v Beli krajini. Hrast je pokazoval s kazalcem proti Rosinovemu hribu, od koder je ropotal voz, ki se je čedalje bolj v koraku bližal, zakaj bil je močno zavrt, da so štrange mlahavo tolkle konja po nogah in da sta komāta silila za ušesa.

Partizana sta komaj vidno ravnala puški z ramama in licema ter iztegnjeni levici vztrajno nižala.

Zabliskalo se je skoraj istočasno, konja sta splašena planila v dir, z voza se je zavalil človek in obležal na cesti, ali na vozu je bilo videti le še voznika in Jerneja, ki sta z glasno prizadevnostjo krotila splašenga konja.

Na cesti je — neprirodno položen na trdo, belo slovensko cesto, ki je spajala zdaj na silo razdvojeni dve deželi — obležal karabinjer. Ob njem je vabeče ležala starinska, nerodna dolga puška, ki je želela spremeniti lastnika.

Ostala je zakleta na cesti. Le počasen rdeč pas je nasladno dehteč polzel pod njo. Ne bo prišla v prave roke. Predolgo že čaka.

Partizana nista utegnili niti puške pobrati niti pobrati dokumentov, da bi imeli dokaz v rokah. Kaj to v primeri z ugodjem, da sta vendarle prišla esesovcu na kraj!

»Kaj se boš, tovariš!« se je razgovoril Rudi zadihano. »Karabinjer je bil zagozden na tesen sedež in pri kraju. Zvrnil se je ko prazna vreča, esesovec pa je imel na vozu dovolj prostora, da je obležal na dnu voza.«

»Nabāre bo tako,« je menil Hrast in dodal: »Vendar bi rajši videl njega na tleh.«

Če bi počakala Ostanka na povratku iz Metlike, bi izvedela tāko, da bi se jima nosa podaljšala. Zakaj?

Zakaj! Dvakrat v akcijo, a je esesovec po obeh ostal živ. Položil se je po vozu. Najbolj preprosto, kaj! In še bi izvedela, kako na mrtvišče so ga razjarjeni Lahi topli in vsega zbrcanega porinili na vlak.

Cezānj jih je potolažil. »Za začetek kar dober uspeh,« je rekel.

Sopotniki

IVAN JAN

FAŠIZMU je odpadlo eno kolo: Mussolinijeva vojska se je razsula, kakor da so njeni vojaki komaj čakali na nekaj takega.

Iz mesta so po najrazličnejših poteh prihajali k partizanom novinci. Veliko novincev! Kakor mravlje, ki iščejo nov kraj za mravljišče. Med njimi so bili tudi taki v nizkih čevljih. Za kak teden bo že, so rekli, potem pa bo vsega konec!

Blizu mesta pa je bila še vedno preteča nevarnost. In tam je prihajajoče vodil komaj sedemnajstletni Polde, že prekaljen partizan in starejši vodnik, komandir kurirjev. Polde je bil skromen, bolj molčeč, a neverjetno drzen in odločen fant, ne preveč trdnega zdravja. Njegove temne in svetlikajoče se oči so bile zaupljive in njihov lesk je pričal, da je okusil in videl že veliko hudodega. Že stokrat bi bil lahko umrl ali pa je imel na voljo tudi drugo izbiro: da bi se utrdil! In Polde se je utrdil! Zdaj ga nobena reč, ne otipljiv uspeh ne trenutna stiska ni vrgla kdo ve kako iz tira. Polde je vedel, kaj je njegova dolžnost! In tak, kakršen je bil, bi v kakem odredu ali brigadi že napredoval. Toda njemu položaji in čini nikoli niso kaj prida pomenili, on je delal to, kar so mu veleli. Zaradi vseh teh njegovih lastnosti so ga odredili na ta nevarni oddelek kurirske poti. Tu je bilo treba hoditi čez reko, ob kateri so vsak dan čepele skrite zasede! Prej italijansko-belogardistične, zdaj nemško-domobranske! Poldetu so vsi zaupali in zato menili, da takemu fantiču najbolj ugaja nevarnost! Bil je kakor nalašč za to. Mimo zased in bunkerjev je hodil kakor duh; če je za njim ali pred njim zaropotalo, ga ni dohitela nobena krogla.

Nekega septembrskega jutra je blizu reke prevzel skupino mladih ljudi, med katerimi je bila tudi prikupna Marjanca. Ta zaradi previsokih peta res ni mogla hitro naprej in slediti drugim, ki jih je priganjal hitre hoje vajeni Polde. V tej skupini so bili Rado, Bojan in Ciril. Dva izmed njih sta bila stari študentski bajti. Bila sta na tekočem in obnašala sta se kot preizkušena, zgrajena voditelja, ki vesta, kaj hočeta in ki ju bo osvobodilno gibanje s pridom uporabilo. Kako tudi ne. Študenta sta, pismena in politično podkovana!

Tisto rosno jutro so si ob srečanju s Poldetom krepko stisnili roke, eden je Poldeta celo poljubil, Marjanca pa ga je ogledovala z nekakšnim otožnim razumevanjem. Odkar so mu ubili očeta, se je Polde smejal le redko. In Polde je bil prvi partizan, ki ga je srečala ta četvorica. Bili so navdušeni nad njim in nad bližnjo zmago.

»Tovariš . . ., tako mlad, mlajši od nas, pa že s čini! Kaj pa pomenijo zvezdice?«

Poldetu, ki je zvezdice že dolgo nosil, in so ga njegovi tovariši že prerasli, ni bilo dosti za to reč, zato je le nekaj zagodrnjal in očitno mu je bilo nerodno. Naposled je spravil iz sebe:

»To pomeni, da sem vodnik.« In ko da je pozabil povedati vse, je še dodal: »Starejši vodnik.«

Novodošli, pravzaprav še popotni, so se čudili in potem so takoj hoteli zvedeti, kakšni so ostali znaki za oficirje. Pa se je pokazalo, da jih poznajo skoraj bolje kakor Polde sam.

Eden izmed novih ga je nagovoril:

»Tovariš starejši vodnik! Danes je najpomembnejši dan, najsrečnejši trenutek. Ni bilo lahko oditi od doma. Sicer pa zdaj tako doma ne bo ostalo nič dobrega in kmalu se bomo vrnili kot zmagovalci. Prepuščamo se tvojim rokam, tovariš...«

Polde,« je dopolnil vodnik, ki še ni bil povedal svojega imena.

Oni pa so zaupno našтели svoja.

»Še to: ali je to tvoje pravo ime?«

Polde je pomolčal in tiho pojasnil:

»Ni, a zdaj že komaj vem, da nisem bil samo Polde!«

»Tudi mi si bomo izbrali nova imena.«

Nad tem so bili vsi tako navdušeni, da je prvi začel:

»Vsa naša imena bodo ruska. Jaz bom, čakaj, aha, že vem: Čapajev.«

»Jaz, jaz Molotov...«

Poldetu je bilo že dovolj. Če bi še nekaj časa reševali te »težke« in »neodložljive« probleme, bi na konec vojske počakali kar tu. In to jim je tudi nekako povedal.

»Tovariši, naprej moramo, če ne, ne bo treba daleč!«

Potem je bilo zaenkrat konec spraševanja in iskanja imen. Polde je stopil na čelo in velel:

»V razmaku za menoj. Tiho!«

Kratka kolonica se je začela približevati nevarnim rečnim bregovom.

Nenadoma je Polde z roko dal znamenje, naj obstanejo. Obstali so in radovedno stegovali vratove, da bi ugotovili, kakšna nevarnost jim preti.

Polde se je potihoma zmuznil naprej in jim z roko pokazal, naj čisto tiho sedejo in počakajo.

Marjanca ni mogla molčati:

»Le kaj naj bi bilo zdaj nevarno? Italijanov ni, Nemcev tudi ne, belčki pa so se poskrili.«

A Poldetova črna glava je že pomolila iz vejevja. Na usta je položil prst in šepetaje spregovoril:

»Blizu tod je zaseda. Nemška!«

»Zaseda, kje zaseda... Kako pa si to zvedel tako hitro?«

»To imamo mi že tako urejeno, da zvemo. Moramo se paziti!« je pojasnjeval Polde potrpežljivo, a njegovo zaskrbljeno čelo je pričalo, da ga prehod čez mali in skriti mostič zelo skrbi.

»Ti novinci se ne znajo paziti!«

»Ali je res nevarno? Če je tako, pa pojdimo drugod,« je pokazal razumevanje Bojan, ki je skrival kakršnokoli zaskrbljenost in je dal celo rešilni predlog.

»Drugod ne moremo,« je odsekal Polde in šepnil:

»Zdaj potihoma za mano!«

Ob vodi so jih skrile nizko sklonjene vrbe in po gugajoči brvi so se priti-hotapili na drugo stran. Tu ni bilo druge nevarnosti, kakor da bi kdo štrbunknil v vodo.

Šele na drugem bregu med vejevjem se je Polde oddahnil.

Zamahnil jim je z roko in povili so se ob vodi od reke stran.

»Kaj pa je to?« je zašepetal presenečeni Rado, ki je za Poldetom hodil prvi, ko je videl med drevjem ležeče in do zob oborožene partizane. Nemci niso mogli biti, saj so jih tiho in smeje pozdravljali.

Sredi mnogih slovenskih vasi in mest stoje spomeniki ustreljenim talcem. Vanje so vklesana imena, ki povedo, koliko jih je bilo, kako so se pisali, koliko so bili stari, ko so jim sovražnikovi streli pretrgali življenje. Sredi vasi, da bi se ljudje bali in prenehali z uporom. Na sliki: Detajl spomenika v Vižmarjih

Polde se je ustavil, spregovoril z neznanci nekaj tihih besed in se odpravil dalje. Ustavili so se tudi novinci.

»Poglej. Kar binglja od njih. Pasovi, bombe, pištole,« je kazal tja k njim Ciril.

Vsi so požirali oborožene partizane, katerih eden je čepel za strojnico.

»Kaj pa delajo tu, tovariš starejši vodnik,« je bila v imenu vseh radovedna Marjanca.

»Zaseda, naša zaseda!«

»Kje pa je potem nemška? Saj ni bilo nič nevarno iti čez vodo,« se niso dali novinci.

»Ali bi radi srečali tudi to? Še imate čas,« je bil zbadljiv Polde, ki je vedel, da je to pot veliko tvegalo in da je bilo prav čudno, ko ni zaropotalo. Potem bi videli, kam bi tekli tile lahko in oblačeni in nemara lahko misleči rekruti.

»Če bi bila tam, bi se gotovo kaj zgodilo,« so junačili tisti štirje.

»Varovala nas je naša zaseda,« je moral povedati Polde, da bi jih pripravil do spoštovanja okolice, v kakršno so zašli.

»Ah, saj res... Tovariš vodnik, starejši vodnik, to je bilo lepo izvedeno,« je rekel potem Bojan kot kakšen komandant.

Nadaljevali so pot in se spet ustavili že blizu enote, ki naj bi jih sprejela medse.

»Tovariš starejši vodnik, tovariš Polde! Na, vzemi, nikoli ti ne bomo pozabili usluge, ki si nam jo storil danes! Na...«

Ponujali so mu cigarete, mu jih kar potiskali v žepe, vlekli iz svojih žepov kekse, klobase, celo košček čokolade mu je nekdo stisnil v roke.

Slovo je bilo skoraj ganljivo.

»Nikoli te ne bomo pozabili!«

»Ko bomo videli, kje nas bodo zadržali, se ti bomo javili!«

»Ob koncu vojne bomo skupaj vkorakali v Ljubljano.«

»Vedno ostanemo tvoji dolžniki, ko si nas tako varno prepeljal na partizansko stran. Ne bomo te pozabili!«

In stresali so mu roko, da bi bil kmalu ob njo. Marjanca pa ga je prišla za obe in ga spet pogledala tako otožno, kakor da bi z njim nekaj izgubila. Ne, niso se lahko poslovili, saj so bili zdaj že dobri znanci, saj je bil Polde prvi partizan, ki so ga videli, prvi živi partizan! Tiste štiri ure, ki so jih prebili skupaj na tej vznemirljivi poti, se jim je Polde priljubil in njegov obraz so si dobro vtisnili v spomin.

... »Ne bomo te pozabili, pa če te srečamo čez dvajset let...«

Pozna jesen se je prelila v zimo in potem zima v težko pričakovano pomlad. Starejši vodnik Polde je še vedno opravljal isto delo, le včasih je drugod vodil visoke vojaške voditelje. In vedno mu je uspelo, da na njegovi poti ni bilo žrtev. Nemci so se razlili zdaj tudi tam, kjer so bili prej Italijani. Še več kakor prej pa je bilo domobrancev.

Na teh poteh se je Polde večkrat spomnil tudi štirih naivnih rekrutov, zlasti Marjanca in njenih mestnih čevljev.

»Ali so ostali po ofenzivi? Kje so? Kaj neki delajo?«

Pot ga je zanesla tudi v neki štab. Tam naj bi sprejel več funkcionarjev, ki bi jih moral popeljati drugam. Med njimi je poznal vse stare in znane ko-

mandante in komisarje, le dva sta se mu zdela nova, vsaj dokler sta bila še s hrbtom obrnjenim proti njemu. A toliko je že razložil, da je eden poročnik, drugi podporočnik. Zlati našivi so bili še novi in daleč vidni.

Preden so odšli, ju je videl in takoj prepoznal. A on, star kurir, ni bil preveč vaje vojaškega pozdravljanja, zato ju je veselo in sproščeno ogovoril:

»Oho! Že večkrat sem razmišljal, kaj je z vami!«

Stopil je bliže in jima molil svojo roko.

Onadva sta jo sicer sprejela, a sta ostala hladna, ko da Poldeta ne poznata:

»Kaj naj bi bilo z nami? S kom?«

Polde je trenutek zastal, se popraskal za ušesom in si medtem rekel: Kaj takega pa še ne! Še nikoli se nisem zmotil v obrazu, še nihče me do zdaj ni zatajil. In da bi jima pomagal, jima reče:

»Saj se vendar poznamo. Jaz, prvi partizan Polde!«

In onadva še vedno nista mogla oživiti spomina in Polde jima je znova pojasnjeval, kdo da je. Ni si mogel misliti, da bi ga Bojan in Ciril zatajila namenoma.

»No, sprejel sem vaju tam blizu vode, ko sta prišla v partizane?«

Medtem pa je gledal njune zlate našitke in v srcu mu je bilo nekako narobe, grenko in neprijetno. Le zakaj, hudiča, ju je moral srečati in ogovoriti! A kar je bilo, je bilo!

Končno sta se ga »spomnila« tudi Bojan in Ciril, vendar ne preveč živo:

»Aha... No, saj res. Torej Polde si, starejši vodnik!«

Polde je bil tega vseeno vesel, samo da sta ga prepoznala.

»Da, tisti sem, tovariša. Ne vem, kako naj vama rečem. Sicer pa — tovariša oficirja, čestitam vama. Kaj pa druga dva? Sta živa?«

»Misliš Marjanco in Rada? O, da, nič hudega jima ni... Kako si že rekel, kje smo se srečali? Veš, toliko ljudi vidiva, toliko jih gre skozi naše roke, da se človek ne more spomniti vsakega posebej!«

Polde jima je sicer še enkrat »oživil« spomin na prvo srečanje, a z grenkobo v glasu. Hotel je še pristaviti, kako so tedaj trdili, da ga ne bodo nikoli pozabili, pa je raje požrl pikre besede.

Kar oddahnil se je, ko ga je poklical komandant; poročnik Bojan pa je kratko rekel:

»Saj se bomo še videli. Zdaj se nama mudi!«

Zginil je za hišo in potem so molče hodili po poteh, kjer jih je vodil Polde. Od poročnika in podporočnika se je poslovil zelo hladno.

»Preveč ljudi srečava, veš, pa si človek težko zapomni...«

To je že slišal, zato se je tudi on naglo poslovil, ne da bi izročil pozdrave za druga dva...

Grenko je gledal za njima, majal z glavo in razmišljal, kako sta mogla postati oficirja! Nemara sta dotlej imela opravka samo s papirji in ni bilo priložnosti, da bi naletela na streljanje, nemara je njun ognjeni krst še vedno stvar prihodnosti in sta dobila položaje v kakšnem varnem zaledju! Kakorkoli že, Poldetu ta dva nista šla iz glave.

»Saj sta gledala tako, da sem že mislil, kako bo treba na raport zavoljo tega, ker ju nisem pozdravil! Kakopak, jaz — podoficir, onadva oficirja! Eh, morda se bomo srečali v drugačnih okoliščinah!«

Komaj se je Polde vrnil, se je pričela ofenziva. Prava ofenziva proti osvobojenemu ozemlju. Nemce so vodili domobranci, ki so poznali poti in razmere. V njihovih dolgih vrstah so bili tudi tanki in topovi!

Zdaj se je Polde s svojimi kurirji vključil v brigado. Ta je nekaj časa zadrževala začetne položaje, potem pa se je prilagodila nemški taktiki in se premaknila.

V tem šahiranju in boju se je pokazalo, da Nemci niso Italijani. Partizanske brigade so se sicer držale trdno in premišljeno, vendar so morale popuščati vse bolj. Jedra so sicer ostala še vedno skupaj, nekaj ljudi pa se je že porazgubilo na razne strani — odvisno od tega, na kakšno nemško enoto so naleteli in kakšni so bili sami.

Polde je poznal vso pokrajino kakor svoj žep. Zato se ga je enota, v kateri je bil, držala kakor klop. Toda zgodilo se je, da so ga nekega dne z manjšo skupino odrezali od brigade. Tako je Polde nehote postal vodja te peščice ljudi, ki so mu zaupali tako brezmejno, da mu je bilo kar odveč.

Sredi goščave so naleteli še na zbegano skupinico, ki se je zatekla med redke in z mahom obraščene skale. Skupinica je skušala počakati na konec najhujšega.

In med temi sta bila tudi tista dva z zlatimi našitki: poročnik Bojan in podporočnik Ciril!

Polde, ki ju je prepoznal takoj, se je zdaj držal, ko da se ju ne spominja. Ni ju »poznal«, ker ni pozabil zadnjega, nedavnega srečanja. Oni med skalami, ki so že ugotovili, da je bližajoča se vrsta partizanska, so potiho zaklicali:

»Tovariši, tovariši! Stojte!«

Ko so ugotovili, da skupino, ki se je do zdaj uspešno prebijala med zasedami, vodi izkušeni Polde, so prihiteli izmed skal!

»O, tovariš Polde. Pa smo spet skupaj!« je hitel Bojan in se veselo bližal vodniku ter mu molil svojo dolgo roko.

Polde ga je sicer pozdravil, a ni pokazal nobenega znaka, da je tega srečanja vesel.

»Ja, Polde! To sva midva, tvoja stara znanca, ki si ju tako lepo pripeljal v partizane.«

Polde je nekaj zagodrnjal, onadva pa sta že naročala:

»Ti se spoznaš po tem terenu. Poslušaj, tovariš Polde. Saj nas boš izvlekel iz te luknje.«

Polde se je v sebi nasmehnil, na zunaj pa je ostal resen.

»Saj ste tu dobro skriti. Nihče vas ne bo našel!«

Onadva pa s tem nista bila zadovoljna:

»Tu ni varno. Pojdimo drugam. Mi bi se radi priključili vaši skupini.«

»Zdaj ni nikjer varno. In bolje je, če se prebijamo v manjših skupinah,« je napeljeval Polde vodo na svoj mlin.

Toda oficirja nista bila za tako »taktiko«.

»Če nas bo več, bomo močnejši! Sicer pa si ti dober tovariš in vse pove-ljevanje rade volje prepustimo tebi!«

»Zakaj pa že niste odšli, če ste se tu počutili tako negotove?« je hotel zvedeti Polde, kajti prav nič ni bil navdušen, da bi priključil skupini take, kot sta bila ta dva.

»Bi že, a nihče izmed nas ne pozna teh krajev. Lahko bi prišli v žrelo nemških zased.«

Polde ju je pomilovalno pogledal in si ni mogel kaj, da ne bi rekel:

»Saj sta vendar oficirja!«

Zdaj ju je dotolkel, a onadva na to nista hotela odgovarjati. Venomer sta govorčila, da nič ne pomaga, če ne poznaš krajev. Polde pa si je mislil svoje. Vsega pred ostalimi ni smel in zaradi činov onih dveh ni hotel reči. Vendar so se razumeli:

»Tako je, najboljša in edina rešitev za nas je, če nas vzamete s seboj,« sta spet moledovala oficirja.

Polde je pogledal po ostalih, ki so medtem sede počivali med drevjem, in odločil:

»Če bodo za to še drugi, naj bo!«

Že se je obrnil k onim med drevjem, da bi se z njimi posvetoval, ko ga je poročnik prijel za komolec:

»Poslušaj, tovariš Polde,« je šepnil neugnano, »tu poveljuješ ti. Kaj bi o tem spraševal druge! Midva se bova rada podredila tvoji volji. Samo vzemi nas, tovariš...«

Polde se je ustavil. Trkanje na njegovo tovariško dušo je bilo tako močno, da se ni mogel več upirati. Saj je videl, kako ubogi so bili ti osamljeni in ne-bogljeni ljudje. Nemara je res to njihov ognjeni krst. Ta pa je hud, če ob človeku v takem trenutku ni koga, ki že ve, da zadene le redka krogla, ki ve, da so partizani vedno našli rešitev, tudi če je bilo okoli njih deset obročev. Toda vajeni so morali biti na pokanje.

In Polde je še malo pomislil, sklonil glavo in privolil:

»V redu. Toda mi gremo proti kraju, kjer se bo treba prebijati!«

(Sledi nadaljevanje)

Naša družba in umetnost

DUŠAN PETRIČ

Kadar govorimo o umetnosti, nam mora biti predvsem jasno, kaj je zavest o človeku kot merilu vseh stvari. To ne pomeni samo vztrajanja pri običajih v krogu strogo tvarnih problemov, ki skoraj izključno zaposlujejo današnjo moderno umetnost, katere socialna funkcija pa je do skrajnosti oslABLJENA. Nekateri sodobni umetniki se namreč že vnaprej temu upirajo, češ da gre za vprašanje novega opisnega realizma. Tako si pač predstavljajo taki nasprotniki sodobnega umetniškega izraza, katerim pa je kakršnakoli resnična umetnost dejansko nepristopna.

Jasna razumljivost umetniških misli, ki je v našem družbenem reku pogoj vsake umetnosti sploh, pa ne tiči v opisnem realizmu, če si predstavimo, kaj ostaja od vse monumentalnosti prirodne realnosti, ko mora umetnik z delom izraziti osnovno vnesenost monumentalno prirodnega fakta, namesto topega opisa v veliki skrajšavi oziroma poenostavitvi.

Kakršnakoli drugačna pot bi bila nesmiselna, pa če so nova načela naše družbe sicer še tako pravilna in utemeljena. Vse drugo bi nas lahko zapeljalo v propagando, ta pa ne bi več služila umetnosti, ki naj bi bila svobodna in napredna. Kaj zlahka bi se namreč sprevrgla v uniformiranost ali režimsko umetnost, ki bi sicer obeležila naš sistem in družbo s svojo specifičnostjo, vendar le v negativnem, administrativnem pomenu te besede.

V težnjah naše družbe po tradiciji bi najrazličnejše tehnike in materiali, ki danes največkrat ničemur ne rabijo, nedvomno dobili drug pomen in vrednost. Iz njih bi ljubitelj umetnosti začutil odmev utripajočega življenja razvijajoče se družbe, skratka, doživljali bi umetnost, ki ne bi bila več bučna in superlativistična, marveč tiha in skromna, resnična in naša, hkrati pa ne samo naša, temveč last vseh ljudi in s tem tudi trajna. Za takšno umetnost, ki bi bila zakoreninjena v življenju in med ljudmi, bi tudi kritiku ne bilo treba delati več pompozne reklame in prepričevati ljudi, kako so te stvari velike, saj bi jo ljudje sami občutili. Ne bi jim bilo treba razlagati, kako naj jo razumevajo, ker bi sama dovolj razločno izpovedovala jasne umetniške misli. Galerije in razstavnici prostori ne bi bili več prazni, kot se to danes pogosto dogaja. Ljudje bi jih obiskovali, ker bi videli v njih odraz resničnega življenja.

Če bi se naša umetnost razvijala po taki poti, trdno povezana z našo družbeno stvarnostjo, izhajajoč iz lastnih tradicij in problemov, ki vznemirjajo našo družbo in človeka, tedaj bi nam ne bilo treba posnemati le tujih vzorov in se postavljati s tujo navlako na raznih razstavah v zahodnem svetu. Menim, da bi se častno uveljavili v zahodnem svetu in se nam ne bi bilo treba sramovati, če bi v tujini želi priznanje z deli, ki bi bila odraz naše napredne družbe, njenih teženj in problemov, skratka umetniška izpoved našega človeka, trdno zakoreninjena v domačih tleh.

Vsaka prava umetnost si pridobi priznanje po vsem svetu, ne glede na to, kakšen politični sistem vlada na tej ali oni zemljepisni širini. To nam dokazujejo prav razstave naših primitivcev, ki so naletele v Londonu in Parizu na isti odmev in občudovanje kot v Leningradu ali Moskvi, medtem ko so dela naše abstraktne smeri dobivala nagrade samo na zahodu, kar nam je pač popolnoma razumljivo.

Umetniki in kritiki, ki tam delujejo in se uveljavljajo, pač ne sledijo naprednemu družbenemu razvoju, ampak je večina med njimi čisto apolitična, zaverovana sama vase in izolirana od splošnega družbenega dogajanja. Njihov cilj je zato pač moda, atrakcija, zanimivost, lepota in zaslužek, ne pa družba in njena vsebina. Zakonitosti družbenega razvoja ne razumejo in zato tudi časa ne morejo razumeti. Mišljenja in gledanja njihovega individualizma pa sovpadajo z mišljenjem naših individualistov, abstraktistov. Prav ta individualizem pa je po njihovem mnenju treba uveljaviti tudi pri nas. V družbi, ki še zori, pa je to kaj lahko, ker se še ni »znašla« in seveda tudi nima zanesljivih meril in prijemov, zato tiplje zelo počasi in včasih na pol v temi.

Ali ni dokaz naše nezrelosti prav dejstvo, da pričakujemo vedno neke direktive z vrha, ko da sami nismo prepričani v to, kar počenjamo, namesto da bi reagirali od spodaj in slišali z vrha le še svoj lastni odmev? Mar nismo videti kot otroci, ko vendar pričakujemo, da naj bi o vseh naših problemih in za vse nas mislil neki forum nekje na vrhu? Po eni strani trdimo, da razumemo zakonitosti družbenega razvoja, po drugi strani pa čakamo, da nas bo nekdo opozoril, kdaj tavamo po neznanem, če pa do tega pride, smo takoj hudi nanj, češ kaj pa se vmešava v naše probleme!

Čeprav abstraktistom ne gre odrekarati njihove koncepcije v celoti, saj je abstrakcija v estetskem pogledu prinesla veliko zanimivega, ve prav dobro vsak umetnik, kako božansko je občutje, ki mu ga lahko nudi le ta smer, ko se s čopičem v roki sprehaja po praznem platnu, ugotavlja in določa lepe linije, kompozicijske sheme, uporablja razne strukture in materiale, določa barvne odnose in njihove ploskve, pri vsem tem pa ga prav nič ne tišči, da bi moral povedati kaj konkretnega in posredovati ljudem kakršnokoli razumljivo umetniško misel.

Mnogi nesmisli v tej zvrsti likovne umetnosti so ob tem na dlani.

Zamislite si, da je danes v svetu nekaj sto tisoč likovnikov, izmed katerih bi vsak hotel imeti svoj lastni slog, ki ne bi bil podoben nikomur od ostalih! Priznati moramo, da to ni mogoče. Mnogi izmed takih so hudo užaljeni, če nekdo ugotovi, da ga njihovo delo spominja na tega ali onega. Ni čudno, zakaj je šlo toliko likovnikov na lov za novimi izraznimi sredstvi in materiali, s kakršnimi doslej še nihče ni slikal ali modeliral.

Tako nam postane jasno, kako je mogoče, da se nekdo vozi po platnu z motorjem, drugi stiska stare avtomobile z veliko hidravlično stiskalnico, tretji slika z eksplozijami ali pa celo namaka v barve gola dekleta in odtiskuje na platno njihove ljubke zadnjice... Zanimivo pri tem pa je, da morajo biti to zadnjice lepih deklet, kar pa iz njihove slikarije ni razvidno.

Vsak človek jasnih misli in zdrave logike bo gotovo pritrdil, da nas noben lov za novimi materiali in strukturami ne more pripeljati k cilju, h kateremu stremlja naša družba, če z novimi sredstvi ničesar ne izpovedujemo. Pri tem gre samo za zunanji efekt, ki je največkrat prepuščen naključju, ne pa za zavestno napravljeno podobo, ki naj bi kakorkoli opravičevala človeka, da zna misliti. Danes pa vse te neumnosti proglašamo za umetnost, ki so se je polastili razni špekulanti in šarlatani, ker so opazili, kako enostavno in lahko je danes biti umetnik. Za takšno »umetnostjo« skrivajo mnogi svoje neznanje in vnašajo z njo v našo družbo le zmedo, posebno pri ljudeh, ki v življenju niso nikoli imeli jasnih stališč, ali pa pri naših mlajših generacijah, ki teh stališč še nimajo dovolj trdno izdelanih. Vse to pa našo družbo ovira, da bi lahko odkrila pravilna merila.

Abstraktna smer je zato le linija najmanjšega odpora, velika duševna praznina, ki je mnogi niso zmožni napolniti s kakršnokoli vsebino, strah pred témo, po drugi strani pa nemoč in obup nad tem, da ni mogoče ničesar več odkriti, in lov za atrakcijo. Vrh vsega tega pa je prav ta smer najbolj prikladna, da človek skrije za njo svoje pravo prepričanje o družbi, ki po mnenju nekaterih ni vredna, da bi o njej kaj povedali.

Mnoga dela, ki smo jih videli na razstavah pri nas in ki so jih izbrale naše žirije, so bila postavljena skrajno špekulativno ter so se pogosto prav cinično norčevala iz vse družbe, njene resničnosti in njenih načel. Laž tega modernega kiča pa je težko razgaljati predvsem zato, ker ga je težko analizirati.

Takih zablod mode in razkroja prave, napredne umetnosti — namreč take, kakršna naj bi bila umetnost zdrave družbe in ki naj bi ustrezala njenim jasnim načelom — pa naša družba ne more sprejemati in proklamirati za avantgardizem ali napredek.

Neki umetnostni zgodovinar mi je dejal: »Ker danes razpolagamo s kozmičnimi raketami in brzinami ter smo v tehniki dosegli mnoge izredne uspehe, se mora vse to odraziti tudi v umetnosti.« Da — res je, da se zunanji videz

umetnosti menja zato, ker se človek znajde vedno v novih položajih. Toda to je vendar le zunanost, ki je drugotnega pomena, kajti vsaka prava umetnost mora po našem prepričanju izraziti notranje silnice človeka, se pravi vsebine, kateri je forma podrejena in je le njen zunanji izraz. Če umetnost tako pojmu-jemo, nam bo jasno, da zaradi tehnike ne moremo spreminjati bistva umetnosti kot funkcije v napredni družbi. Opevali bomo predvsem človeka, ki nam je poglobitno merilo in ki se mu je posrečilo odkriti vse tiste fizikalne zakone, s katerimi se je dokopal do sedanje stopnje razvoja.

Nekdo drug pa je povedal tole: »Danes je človek razbit, družbe so razbite, svet je razbit, vsi živimo v negotovosti, v strašno razrvani dobi in se zato vse to odraža prav v abstraktni umetnosti.« Potrditi moramo, da je to res. Toda — ali morda človek v prejšnjih dobah ni bil »razbit«? Mnoge vojne v preteklosti nam po eni strani dokazujejo ravno to njegovo slabost, po drugi pa lahko ugotovimo, da le niso bili razbiti vsi. Mnogi ustvarjalci v preteklosti, ki so razumeli čas, so nam zapustili dela, ki zrcalijo prav družbe svojega časa. Raz-biti so namreč samo ljudje, ki ne razumejo svojega časa in ki v življenju razen sebe ne najdejo ničesar, s čimer bi se jim zdelo vredno ukvarjati. Skratka, gre predvsem za ljudi z labilnimi stališči ali pa za ljudi, ki so brez stališč in zato tudi brez cilja. Naj nam ne zamerijo, če si kot merilo vzamemo zopet človeka. Kakšno opravičilo naj bi imeli, ker je človek razbit, družbe razbite in živimo v razrvani dobi zato, da v umetnosti poudarjamo prav te človekove slabosti. Prav je, da umetnost prikaže tudi te, vendar tako, da bo človek ob njih zaznal jasnejšo pot, ki naj ga povede iz zmede in zagate. Naloga umetnosti ni samo v odkrivanju in poudarjanju človekovih slabosti, ki jih že sam dovolj občuti, pa tudi ne v poudarjanju tehnizacije, s katero se danes srečuje že na vsakem koraku, temveč tudi v tem, da človeka čimbolj približamo spet naravi, od katere se je oddaljil. Pravi namen umetnosti je torej prav nasproten od tistega, kot nam ga danes prikazujejo ali hočejo prikazovati nekateri.

Boj za vse, kar je novo ter danes še ni odkrito, jasno in priznано, pa še ni končan. Celó desetletje je namreč imela pri nas besedo in moč prav individualistična umetnost, ki si je edina lastila pravico do tega, da je sodobna, moderna in »napredna«.

Človeka moramo tudi v umetnosti voditi k drugim, vzvišenim ciljem, k duhovnim vrednotam, in sicer prav zato, da ne bo postal avtomat in suženj tehnike, kar je ponekod že. Moramo mu vrniti vrednote, ob katerih bo spet začutil optimizem in dobil vero vase, ki jo polagoma že izgublja. To pa ni lahka naloga. Nasprotno, tako težka je, da je ne zmore posameznik, temveč le skupnost in cele generacije. Samo tako bo človek lahko dosegel cilj, ki bi ga dvignil nad njega samega in nad navadno bit. Dosegel naj bi svet duhovnih vrednot, sloneč na svetu materialnih dobrin. Tehnika naj bi mu služila samo kot poma-galo za razmnoževanje predmetnega sveta, ki si ga prisvoja in prilagaja za proporce svojega telesa, ne pa smoter, zaradi katerega naj bi spreminjal bistvo umetnosti v napredni družbi.

Ni dvoma, da se bodo čez sto let ljudje ukvarjali z drugimi problemi in imeli morda druge ideale, kajti brez prepričanja vanje nikoli ne bodo mogli živeti. Porajanje novih problemov in načel pa je tudi edino, kar človeštvo vleče naprej. Za doseg tega daljnega cilja pa je predvsem potrebno osvestiti čimveč ljudi. To je prva stopnja in pogoj, da se lahko lotimo nadaljnjega dela, ki naj bi nas pripeljalo tja, kamor družba teži. Ali pa smo tako ravnali? Priznajmo si, da nismo, da smo zvedeneli in zapustili mnoge pozicije, ki bi

nam morale biti prvenstveno cilj. Izgubili smo celo desetletje zaradi tega, ker smo se podredili miselnosti nekaterih demagogov in špekulantov, ki niso razumeli stremljenj naše družbe in se tudi nikoli niso potrudili, da bi jih skušali razumeti.

Ciljev naše družbe pa ni mogoče doseči samo z neutešnim gonom po materialnih dobrinah in z visokim standardom. Cilj, ki bi ga lahko dosegle šele bodoče generacije, je vezan predvsem na jasna načela, na etične vrednote celotne družbe, kar pa zahteva mnogo idealizma, žrtvovanja in samoodpovedovanja, potrpljenja, predvsem pa vero, da bo naš človek prebrodil vse te krize, kot je prebrodil že mnoge. Voditi nas mora ne obup, temveč pogum, kajti življenja se ne smemo bati, ampak ga je treba živeti.

Prav ta cilj pa so v zadnjem desetletju mnogi naši umetniki zapustili. Celo taki, od katerih ne bi bili nikoli pričakovali, da bodo njihovi osebni interesi prevladali nad skupnimi interesi, namesto da bi se postavili v obrambo družbenih načel, o katerih so mnogo govorili in jim, kot so izjavljali, tudi pripadali.

Ali ni že čas, da odpravimo velika nasprotja, ki zavirajo razvoj naše likovne umetnosti, če mislimo, da je naša družba res napredna? Velika večina se bo nedvomno strinjala z nami, če ugotovimo, da so bili v tej naši družbi, katere glavni cilj je težnja k skupnosti, najboljše plačani in nagrajevani prav njeni največji individualisti, ki so pravočasno znali zavzeti vse ključne položaje naše likovne umetnosti v državi. Po natančnih podatkih, preverjenih preko naše strokovne organizacije, od katere smo jih dobili tudi mi, je v vsej državi teh ljudi komaj sto, ki so si prilastili skrajni monopolizem in nočejo razumeti, da vsaka prava umetnost, kot tudi vsaka napredna družba, ne more trpeti monopolističnega profesionalizma, ki je sam sebi namen. Za vse to pa danes nihče ne odgovarja.

Ko pa ta družba izrazi kakršnekoli želje ali pomisleke v smislu svojih naprednih načel, se vsi ti umetniki takoj razjezijo in se še tisti trenutek zatečejo h geslu »Svoboda v umetnosti«. Ta njihova vzvišenost je bila doslej tako rekoč nedotakljiva, pa najsi je o njej spregovoril nekdo prav z vrha, kaj šele, če je o tem povedal svoje mnenje nekdo drug spodaj. Jasno je, da z načeli, ki jih mnogi imajo o novi družbi, ti umetniki nimajo skorajda prav nobene zveze. Zato dvomimo, da jim je ta družba pogodu.

Vloga umetnosti v družbenem razvoju mora biti torej konstruktivnega značaja, ne pa individualistično izživljanje. Še manj pa more takšna stremljenja podpirati naša družba, saj je ni napredne družbe, ki naj bi njen smoter bil le zadovoljevanje individualnih teženj. Vsaka individualna umetnost pa vrh vsega tega razbija tudi tradicijo.

Poskušal sem nanizati nekaj misli o umetnosti in umetnikih, da bi nakazal, kako si predstavljam pot iz naše trenutne zmede, nikakor pa ne z namenom, da bi kogarkoli hotel učiti ali mu dajati direktive, kako naj slika ali ne slika. Ker predobro poznam ljudi in razmere, kljub vsemu optimizmu nimam kdo ve kaj upanja v korenito izboljšanje, vendar bom sam, ne glede na takšno stanje, hodil po poti, v katero sem prepričan, da je pravilna ter vselej prisluhnil le svojemu notranjemu glasu. Prav nič me ne bo bolelo, če bo kdo ugotovil, da moja dela niso nekaj posebnega, temveč le povprečna ali pa sploh ne kdo ve kaj prida. Zadovoljen bom ob zavesti, če bom s svojim celotnim življenjskim delom v našo skupno kulturo prispeval en sam kamenček, kar mi bo dovolj za opravičilo pred samim seboj in pred družbo.

Naš knjižni izbor

Ivanka Vujčić-Laszowski: Zapečkarji

— Roman »Zapečkarji« mlade hrvatske pisateljice Ivanke Vujčić-Laszowski, ki je v lepem slovenskem prevodu Geme Hafner nedavno izšel pri založbi Obzorja v Mariboru, je mnogo bolj zanimiv kot kaže njegov naslov, pa tudi kot bi utegnili soditi o njem površen bralec, hlatajoč samo za zanimivo zgodbo. Ni zanimiv v smislu prijetnega branja, temveč po svojem globljem pomenu. Za navidez preprosto zgodbo o upokojenem geometru in o njegovem egoizmu, v katerem vidi le samega sebe, se skriva globlja in kritična analiza meščanske družbe v okupiranem Zagrebu, predvsem pa obsodba fašističnega nasilja in seveda tudi nizkotne sebičnosti nekaterih »zapečkarjev« v odločilnih urah velikih preizkušenj. Zaradi tega zasluži ta knjiga o razmerah v medvojnem Zagrebu, razmerah, ki so bile deloma podobne tudi našim, nekaj pozornosti. Pa čeprav je morda roman stilno neizčiščen, morda tudi dolgovezen in z drugimi napakami, katere pa sicer odlična psihologija in globoka družbena kritika stavljata v ozadje.

V romanu »Zapečkarji« pripoveduje avtorica predvsem o upokojenem geometru Petru Malcu, ki ustvarja doma moreče družinsko vzdušje, čeprav ima skrbno in vdano ženo. Malcu je uspelo v oddaljenem zagrebškem predmestju Kraljevcu kupiti hišo, zdaj pa si z vsemi silami prizadeva, da bi dosegel izpraznitev hiše. S pomočjo svojih zvez in ustaških oblastnikov se mu to posreči in Peter Malec je ves v svojem elementu. Otroško in skoraj pomilovanja vredno se

peha, da bi prišel v svojo hišo in ko v tem uspe, triumfira v zmagoslavju. Toda pred tem pa skoraj z glavo plača svoje prizadevanje. Ko zamudi policijsko uro, mu slučajno uspe, da ga šofer nekega visokega ustaškega funkcionarja s svojim avtom zapelje na dom. Spotoma pa doživi, da ga ta okrade, mu mimogrede zagrozi s smrtjo in mu obenem pokaže pravi obraz ustaša. V bližini Malčeve hiše namreč srečata spreved jetnikov, ki jih po policijski uri ženo v zapor in pri tem šofer ustrelji enega izmed njih. Ta dogodek se sicer globoko vtisne v Malčev spomin, toda vendar ga ne spravi s tira. Ko prihodnji dan zapro njegovega nečaka, ki ga je njegova žena materinsko vzljubila, ker pač nima svojih otrok, Peter Malec ne stori tega, kar bi moral. Čeprav je vse napeljavano, da bi rešil svojega nečaka, študenta, ki je ilegalni borec, ne ukrene ničesar. Samo zato, da se ne bi komu zameril in da ne bi karkoli tvegati. Peter Malec ostane zapečkar kot toliko drugih, človek, ki ne vidi niti ped daleč pred seboj in ki tako rekoč skriva glavo v pesek ter vidi samo sebe. Zato ga niti nasilje niti zločin ne premakneta iz njegove egoistične koristljubnosti, iz katere ne najde izhoda...

Okrog te osrednje zgodbe je pisateljica nanizala celo vrsto dogodkov iz življenja obubožane gospode, nadutih fičfiričev in spretnih črnoborzijancev, ki gojlufajo na debelo, prikazala vso zločinskost ustaških oblastnikov in podlost nekaterih njihovih predstavnikov. Pri tem v svoji pripovedi prepleta sedanost in preteklost in nam tako plastično pred-

stavlja celo galerijo najrazličnejših likov z dobrimi in slabimi lastnostmi, med katerimi pa je predvsem lik glavnega junaka odlično karakteriziran in plastično predstavljen. Tudi vse ostale dogajanje prepričljivo izhaja iz osebnosti glavnega junaka, ki je nekakšen tipični predstavnik zapečkarjev, človek, ki ne odobrava osvobodilnega gibanja in ki se uklanja fašistični oblasti, ker se je pač treba ukloniti vsakim oblastnikom. In prav pri prikazu te osebnosti in okolja zapečkarjev je roman odlično uspel, kakor je uspel tudi prikaz celotnega vzdušja v okupiranem Zagrebu.

Seveda pisateljična pripoved ni zgolj deklaratorna. Ne gre ji samo za opis ljudi, ki so v odločilni uri ostali ob strani, za opis usod najrazličnejših predstavnikov meščanske družbe med vojno. Pisateljica je šla vsekakor dlje. Posamezne predstavnike meščanske družbe obravnava analitično in kritično motri njih ravnanje, pri čemer se njeno pisanje povzpne do obtožbe nasilja pa tudi koristoljubnega zapečkarstva ljudi, ki bi v odločilni uri morali najti svoje mesto. Prav v tem pa je odlika tega romana, ki ga je vredno prebrati. Ne samo zaradi zanimive pripovedi in razgibane zgodbe, temveč predvsem zaradi njegovih moralnih in idejnih vrednot.

S. R.

France Bevk: Učiteljica Breda — Že od nekdaj je pisatelj France Bevk zelo rad opisoval dogodke in ljudi na Tolminskem in Goriškem. Tako je tudi zdaj posegel v ta predel in opisal v prikupni mladinski povesti epizodo iz NOB. Glavni junaki povesti so otroci, čeprav bi po naslovu pričakovali, da je to povest o mladi učiteljici, partizanki. Toda to vrednosti dela ne zmanjšuje. Pisatelj Bevk je pač spet enkrat dokazal, kako zna pisati, da zna pisati dobro, vzgojno in zanimivo.

Motiv povesti je dokaj preprost: Mlado dekle iz Vipavske doline, partizanka,

s pomanjkljivo šolsko izobrazbo, postane vaška učiteljica na meji osvobojenega ozemlja. Vaški otroci so žejni slovenske besede in prosijo šolo, poklicnih učiteljev pa ni. Zato se znajde v improvizirani šoli »improvizirana« učiteljica. Ker je partizanka, se boji Nemcev, ti pa pogosto vpadajo v vas. Vodi jih narednik, po materi Slovenec, rojak iz teh krajev. Klasični motiv, ki so ga obdelovali že mnogi pisatelji, med njimi tudi sam Bevk: dekleta odide po svetu in se tam izgubi, njeni otroci pa se vrnejo v domače kraje svoje matere bodisi kot pošteni ljudje ali pa, kar je bolj pogosto, kot izpriječenci.

V povesti pa nastopajo tudi vaški otroci, Bredini učenci, ter partizanski kurir Damjan, tudi sam mladostnik. Vrhunec dogajanja nastopi, ko nemški narednik s pomočjo zvezka z rdečo zvezdo in partizansko pesmijo ugotovi, da Breda uči otroke v partizanskem duhu. To pa pri sinu priseljene Furlanke Renatu. Ob tem Bevk mimogrede obdela še vprašanje odnosa do pripadnikov naroda, katerega oblastniki so kot zatiralci napravili veliko gorja. Renatova oče in mati sta se kot fašista naselila v hišo pobeglega slovenskega gostilničarja. Toda Renato je pošten in njegova mati se ni umazala z izdajstvom, čeprav je njen mož pobegnil pred partizani. Otroci ga zaradi tega postrani gledajo, toda nazadnje dokaže, da ni nalašč dal naredniku zvezka in da je celo sam opozoril Bredo, da Nemci vedo zanjo.

Bevk je tudi obdelal v svoji povesti vprašanje, značilno za Primorsko. Silno, naravno potrebo ljudi, ki so dve desetletji živeli pod tujim jarmom, brez osnovnih človeških pravic, med njimi tudi brez pravice po lastnem jeziku in po izobraževanju v njem. Šole, ki so zrasle same po sebi in mlade, neizkušene učiteljice, ki so zrasle iz kmečkih deklet, pa tudi nov odnos med učenci in učitelji...

Povest je izdala Mladinska knjiga v redni knjižni zbirki za leto 1963.

S filmskega platna

Alžirka Džamila — Nekoliko pozno, že po krvavo prisluženi zmagi alžirske revolucije, smo gledali tudi pri nas film o tej revoluciji, ki so ga posneli v Egiptu že leta 1960; takrat, ko je bil boj na višku in ko je stopil v odločilno fazo.

Toda čeprav je film zdaj že nekoliko zastarel, je vendarle še vedno aktualen, saj doslej pri nas filmov iz boja alžirskega ljudstva, razen kratkih odlomkov in filmskih novic, nismo imeli prilike videti. Pustimo ob strani tudi za naše evropske pojme nekoliko nenavadnih režiserskih trikov in naturalističnih scen, pa pred nami zadiha utrip rojstva nove družbene skupnosti, nove nacije na bregovih Sredozemlja. Skupnosti, ki se je rodila v morju krvi in solza in zato zasluži še posebno spoštovanje vsega svobodoljubnega, naprednega človeštva.

Kot prvi film z alžirsko tematiko nas tudi »Alžirka Džamila« v prvih kadrih, še pred začetkom zgodbe, seznanja z zgodovino alžirskega vprašanja in z dogodki pred začetkom osvobodilnega boja. Zgodba pripoveduje o mladi študentki Džamili, ki se vključi v osvobodilni boj na strani svojega ljudstva. Ta boj postaja vedno bolj množičen. Vse, ki so še oklevali, dogodki sami prisilijo, da se odločijo. Kolonialistična vojska ne izbira sredstev, kadar gre za obračun z uporniki. Tudi Džamila pade. V eni izmed akcij jo ujamemo in po strahotnem mučenju obsodijo na smrt. Toda to drobno, junaško dekle je preneslo vse muke, ki so ji uničile mladost in zdravje, in še na procesu kljubuje kolonialističnemu vojaškemu sodišču.

Pričakovali bi, da bo film protifrancoski. Toda režiserji so izpričali svojo razsodnost in tudi humanizem: pokazali so tudi razliko med Francozi samimi — med fašisti, padalci, tujsko legijo, policijo in buržoazijo ter med poštenjaki, kakršna sta bila na primer advokat, ki je

branil Džamilo, ter ječar Jean. Povezanost med bojem vseh ljudi za svobodo pa so prikazali s sodelovanjem ciprske Grkinje Simone, plesalke, z alžirskim osvobodilnim gibanjem, pa tudi z odmevom v mednarodni javnosti na proces proti Džamili.

Ob filmu pa spet lahko potegnemo vzporednici med našim in vsakim drugim osvobodilnim gibanjem ter med alžirskim. Kako podobno so zoreli značaji in kako podobno se razvijajo od preprostejših k popolnejšim oblikam. In kako podobni so bili naši prvi filmi »Alžirki Džamili«. In tudi te filme, ki so jim pozneje prilepili celo vrsto negativnih ocen, še vedno radi gledamo, ker so dokument časa, ker so neposredni in stvarni ter zato napredni in pretresljivi. Pri dokumentarcih ni mogoč očitke o črno-belem slikanju značajeve, o naturalističnih scenah. Kako naj bi tvorci filma »Alžirka Džamila« prikazali strahote množičnega poboja Arabcev v Kazbi na liričen ali poetičen način?

Lepo je tudi prikazana množičnost alžirskega osvobodilnega gibanja, ki počasi prodira med vse sloje in razrede, celo med navidezne sodelavce kolonialističnih okupatorjev.

Marsikdo se bo vprašal, zakaj v Jugoslaviji, v deželi, ki je od samega začetka moralno podpirala alžirsko revolu-

cijo, gledamo film o Džamili šele zdaj. Našim odkupnim podjetjem v opravičilo naj povemo, da so šele pred letom dni zvedeli za ta film in da je trajalo precej časa, preden so bile urejene vse finančne zadeve v zvezi z odkupom.

M. P.

Film o »Mačku s čelado« — Potem ko je bog oče ustvaril ta čudoviti svet, je najprej priskrbel vse potrebno za vojskovanje: grobarje, bodečo žico, saniteto, volhune in metalce ognja... Nato je šele ustvaril ljudi. In ko so imeli vsega, česar so potrebovali, so se začeli vojskovati. Razlogov za vojno je bilo vedno na pretek: zaradi kamenja, gorjače, udobne dupline, rek in ribnikov, zaradi kun, podlasic in lisic, zaradi žensk, zlata in mejnikov, zaradi dedovanja, pravice in krivice, zaradi enega neskončno pravičnega boga, zaradi desetih neskončno pravičnih bogov, mučnikov, devic in svetnikov, zaradi ideje, principov in laži, zaradi prenaseljenosti in prenatrpanosti, zaradi zlatih levov in belih slonov, zaradi plešavosti in senilnosti, zaradi poizkusov najnovejših znanstvenih pridobitev, zaradi plesa, šale in smeha — zaradi česarkoli. Zakaj zgodovina nas uči, da je vojna edina voda, v kateri se človek najhitreje nauči plavati...

Nekako tako se začenja roman Joža Horvata »Maček s čelado«, ki je bil nagrajen z nagrado mesta Zagreba za leto 1960 in menda ne najmanj zaradi tega, ker je s tem romanom dobil »Nikoletina Bursac« sebi vrednega pobratima. Prav zaradi tega se ni čuditi, da je zamikal tudi filmarje. Pisatelj je svoje delo sam preoblikoval v scenarij, za podjetje »Bosna film« ga je zrežiral Žorž Skrigin. Vlogo glavnega junaka, Ilije Kapara, je odigral znani igralec Pavel Vujisić. Filmanega »Mačka s čelado« smo pred kratkim videli tudi v Ljubljani, v distribuciji Morava film, brez slovenskih podnaslovov.

V filmskih kritikah in recenzijah je bilo že večkrat poudarjeno, da je nadvse kočljivo in tvegano delo, presajati zajetno besedno umetnino na filmsko platno. To se je doslej le redkokdaj posrečilo največjim filmskim režiserjem. Število teh »posrečilo« bi skoraj lahko naštel na prste ene roke. Ker film ne prenese besedičenja, je treba snov poenostaviti, vendar jo je treba z dialogi in epizodami zlititi v umetniško celoto tako, da ne ostane od zaokrožene celote romana le niz nerazumljivih izsekov, le nedodelani torzo, drobec od velike umetniške kompozicije.

To pa še posebej velja za Horvatav roman »Maček s čelado«, kar je bilo treba že vnaprej pričakovati. Še tako iznajdljivemu, invencioznemu režiserju bi odpovedale moči ob takem bogastvu dogajanja, pobarvanega s humorjem, prežetega z rahlimi satiričnimi primesmi, ki s karakterno in situacijsko komiko in nadihom tragike samo povečujejo veličino zgodovinskega dogajanja.

Joža Horvat je v svojem romanu, ki je nadpovprečno pripovedno delo, brez nabuhle patetike in velikih besed, kot rojen humorist, prikazal nekoliko švejkovsko nadahnjenega partizanskega junaka, heroja brigade, okorelega vojaka Ilijo Kaparo, desetarja prvega voda, prve čete, prvega bataljona dvaintridesete divizije, enega izmed tistih zanesljivih in zvestih borcev, ki so na svojih plečih prenesli nešteto težkih dni in hudih ur svoje čete ali bataljona. Prav on, Ilija Kapara je bil že vnaprej določen, da izpelje vse najkočljivejše naloge, da s svojo premetenostjo, zvestobo in hladnokrvnostjo ustvarja čudovite podvige v najtežavnejših okoliščinah. Ta bivši bosanski »drvo-seća«, ta človek iz ljudstva, prevejan, iznajdljiv in domiseln je bil kos najtežjim nalogam. K partizanom je prišel potem, ko so ga, v delo zaverovanega gozdnega delavca, ob prvem srečanju osramotili Paveličevi domobranci. Pri partizanih pa, kjer je našel dobre, tovariške ljudi, se

razvije v pravega in izkušenega borca, iznajdljivega desetarja desetine, ki se bori proti Nemcem in ustašem po zagorskih vaseh in se, zvit kot lisjak, izvleče iz vsake zagate. Prav v elementarnem vzdušju Hrvatskega Zagorja najde ta nenavadno živ in plastičen lik svoje pravo obeležje. S svojim zdravim in neposrednim humorjem daje vtis simbola nepremagljive in neuničljive sile človeka iz ljudstva. Ta lik je poosebljen iz tisoč in tisoč njemu podobnih zavestnih borcev, ki so ustvarili čvrst okvir podobi, ki jo imenujemo ljudska revolucija.

Za jugoslovanska književnost, v kateri je humoristična proza razmeroma redek pojav, je Horvatov roman »Maček s čelado« nedvomno velika pridobitev. Tega pa ne moremo trditi za njegovo filmsko upodobitev, ki je ostala znatno pod povprečjem. Iz tega podpovprečja lahko izvezamo samo »Mačka«, ki ga je Pavle Vujisić upodobil pristno, živo in plastično. Ta igualec je ustvaril pravi lik Ilije Kapare, človeka, ki razsipava v svojo okolico prijetno ljudsko modrost. Iz njega veje pristnost, sproščenost, prepričljivost, ki se skriva v navidezni okornosti. Vujisić je znal »Mačka« oplemenititi še s človeško toplino in tiho tragiko.

To pa je v tem filmu tudi edina vloga, ki prepriča, zadovolji in ogreje. Žal pa tudi Vujisić z vsem igralskim talentom ni in ne bi mogel premagati površno izdelanega, v anekdote in epizode razdrobljenega in iz celovitosti nefilmsko iztrganega scenarija. Od celote je v filmu ostalo le nekaj nepovezanih in prav zaradi tega nesmotrno nanizanih posameznih epizod in komičnih situacij, ki nimajo dovolj trdne notranje povezave. Skratka, od velikega mozaika so ostali le posamezni kamenčki, ki z ozirom na roman zelo malo povedo.

Ko človek prebere roman in ko vidi film, mu je resnično žal, da je od vsega velikega v romanu ostalo v filmu tako malo, čeprav je osvežujoč in prijeten zornik kot, s katerega so avtorji filma skušali

zajeti komedijo s partizansko tematiko. Morda pa bo marsikomu, ki se ukvarja s filmsko umetnostjo, tudi ta film nazoren pouk, da je film več kot samo eksperiment, da je zahtevno umetniško delo, ki zahteva mnogo naporov in razglabljanj, kot vsako resnično umetniško delo.

Č. Š.

»Poslednje salve« — Novi veter, ki veje v Sovjetski zvezi zadnja leta, je našel svoj odraz tudi v filmih, ki so jih v tem času posneli. Že nekaj takih filmov smo gledali v zadnjem času pri nas in nad vsemi smo bili več ali manj prijetno presenečeni. Presenečeni nad pogumom v prikazovanju ljudi in dogodkov, ki niso v skladu z do zdaj ustaljenimi načeli v prikazovanju. Saj je bilo v mnogih sovjetskih filmih črno-belo prikazovanje skoraj pravilo, pa mnogo je bilo gesel o patriotizmu in tekočih nalogah.

»Poslednje salve« pa je film, ki obravnava vprašanje, ki smo tudi pri nas imeli z njim opravka zadnje mesece vojne. Ljudje, junaki, ki so se prekalili v štiriletni vojni, začno zadnje dni računati: ali se splača tvegati te zadnje dni, ko je sovražnik že razbit in premagan. Pasti tik pred koncem, ko je človek srečno preživel eno, dve, tri, štiri vojna leta? Zato mnogi vojaki, ki so bili vso vojno hrabri in požrtvovalni, zadnje dni vojne ne kažejo več posebne vneme pri izvrševanju nalog. Pri tem pa pridejo v konflikt z glavnim junakom, baterijskim poveljnikom. Ta se zaveda, da vojna ostane vojna do zadnjega strela, zaveda pa se tudi tragičnega nesmisla pasti od zadnjega strela.

Ravno ta poveljnik, glavni junak, je po svoje zanimiv lik, prav nič podoben dosedanjim marsikdaj stereotipnim likom sovjetskega oficirja v vojnih filmih. Trd zunanji videz in neizprosna vojaška disciplina sta samo krinka, pod katero se skriva človek z veliko začetnico. Človek, tudi sam zlomljen od vojnih grozot,

trpljenja in vsega drugega, kar danes ljudje ne morejo razumeti, saj je druga svetovna vojna že daleč za nami. Značilna se mi zdi njegova izjava: »Zdi se mi, da se vojskujem že celo življenje.« Ali: »Sploh ne vem, kaj bom znal početi v mirnem času.«

Te izjave in vrsta dejanj glavnega junaka kažejo, da gre v tem primeru za človeka, ki je vse svoje sile, vso svojo mladost posvetil vojni. Nič drugega ni našlo prostora v njegovem življenju. In zdaj, ko se vojna bliža koncu, nastane vprašanje, kako se bo ta človek vključil v normalno življenje, kako se mu bo prilagodil in če se mu bo sploh lahko. Še vrsto let ga bodo težili spomini na grozote, ki jim je bil priča. To je vprašanje, ki so ga več ali manj občutili vsi stari borci, tudi naši. Zato bo lik tega sovjetskega kapitana v filmu »Poslednje salve« razumljiv in življenjski.

Ljubezenski vložek, kratkotrajna ljubezenska idila na samem položaju, med komandirjem in njegovo bolničarko, je sicer verjeten, čeprav filmu ni bil potreben. Človeku se nehote ob tem ljubezenskem prizoru porodijo asociacije s filmom »Komu zvoni«. Pač pa so tvorci filma obdelali dogodek originalno in po svoje ter zato težko rečemo, da je ta vložek napačen. Že sama zamisel — ljubezen med komandirjem in bolničarko, je nekaj nove-

ga za sovjetsko kinematografijo, ki je v prejšnjih letih intimne odnose med podrejenimi in nadrejenimi navadno dosledno črtala iz svojega repertoarja, saj jih je smatrala za hud etični prekršek zoper revolucionarno moralo.

Nekaj podobnega je tudi z oficirjem, ki doživi na bojišču živčni zlom, ko mu Nemci pobijejo skoraj vse vojake. Tudi to se je dogajalo, čeprav zelo redko, vendar niso tega v filmih hoteli pokazati.

Če prištejemo še dokaj nov način režije, novosti pri kameri in še nekatere druge odlike, potem lahko smatramo film »Poslednje salve« kot soliden, nadpovprečen film z vojno tematiko, kot precejšen napredek za sovjetsko kinematografijo.

Toda naša kritika filma ni ocenila kot uspelega. Če primerjam svoje vtise s pisanjem kritikov, se mi začne dozdevati, da naši kritiki vojne filme gledajo s preveč civilistovskimi očmi, s stališča današnjih časov, ko se marsikomu ne zdi verjetno, da se ljudje sploh niso bali. Bali so se, to je jasno, samo tega svojega strahu niso kazali tako, kot bi nekateri hoteli. Dokaj natančen opazovalec filma »Poslednje salve« bo opazil znake tega notranjega strahu ali bolje rečeno tesnobe. Toda tak mora sam poznati psihologijo vojske na bojišču. To se pa ne da naučiti, to je treba — doživeti.

M. P.

Pisma uredništvu

Kronologija novomeške čete — V št. 8-9 lanskega letnika Borca sem v članku »Tina Zupančič: Frata« napisal nekaj kratkih pripomb k tej drobnji, zanimivi knjižici o novomeški partizanski četi v l. 1941 in njenih taboriščih na gozdni Frati. Zapisal sem tudi nekaj kronoloških popravkov o nastanku in življenju te čete, ki je ostala doslej neverjetno ne-

pojasnjena. Tina je v 3. številki letošnje- ga Borca odgovorila s svojim »Pojasnilom bralcem ‚Frata‘«, v katerem moje korekture večinoma odklanja in vztraja pri svojih podatkih. Avtorica mi pripisuje isto mero nezanesljivosti kot svojemu gradivu, ki ga črpa iz lastnih spominov in izjav neposrednih prič. »Zato menim, da bi tudi datumom, ki jih navaja Ivo

Pirkovič, lahko prav tako oporekali točnost kakor mojim«, pravi dobesedno. Kriv sem pravzaprav jaz sam, ker nisem svojih datumov, da bi ne bil preobširen, posebej utemeljil. Ker pa je nedvomno velikega pomena, kdaj in kako so se odigravali prav najzgodnejši dogodki naše osvobodilne in socialne revolucije, in še posebej, kdaj in kako so nastajale prve naše partizanske čete, naj svoje objavljene podatke naknadno dokažem.

Prvi ilegalcec novomeškega okrožja, okoli katerega se je zbirala novomeška partizanska grupa in pozneje četa, je bil Ivan Bartol, brezposelni tekstilec iz Ločane. Tina pravi, da je prišel, potem ko je zaplenil nekemu Italijanu puško, na Frato že junija 1941, ko je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Nekdo ji je zatrjeval, da se je to zgodilo celo že maja, nekdo drug pa, da je bil z Bartolom v ilegali skupaj gotovo 25. julija 1941. Vsi trije datumi so napačni.

Obveščevalni oddelek italijanskega Enajstega armadnega zbora je 17. avgusta 1941 v svojem pregledu dogodkov iz prve polovice meseca poročal, da je neki znan komunist ukradel puško v Kamen vrhu 3. avgusta 1941. (Zbornik VI/1, števk. dok. 130.) Opomba 2 navaja, da gre za Ivana Bartla, in dodaja opis dogodka. Bartol je pribežal v Novo mesto, od koder ga je okrožni komite 4. avgusta poslal k Jarčevim v Prečno. Šele pri Jarčevih se Bartolu kmalu pridruži čevljarški mojster Maks Hemigman iz Dolenjskih Toplic, ki je dotlej živel v pollegali, se Italijanom sicer umikal, toda se vozil po političnih opravkih po široki okolici celo z avtom. Videl sem ga tudi v Šentjerneju. Podobno je bilo z Jožetom Slakom, ki je bil nenehoma na poti od vasi do vasi, od hiše do hiše. Pred 3. avgustom 1941 torej ne moremo nikakor še govoriti o kaki novomeški partizanski grupi.

Pomemben je datum, kdaj sta se Bartol in Henigman preselila v gozd pod šotor. Ivan Jarc mi je dejal, da pač kmalu po prihodu ločenskega tekstilca. Po šotor

je šel Jarc sam v Novo mesto k Koširjevim. Bila je čudovito lepa sončna sobota; to mu je ostalo živo v spominu. Okrogel šotor za šest ljudi sta ilegalca takoj drugič dan, v nedeljo dopoldne, razpela v državnem gozdu v Kalcah nad starim Lukenjskim gradom. To je začetek novomeške partizanske grupe.

Znajdemo se pred vprašanjem, kdaj se je to zgodilo. Mladi skojevec Jožko Sašek-Devi iz Spodnje Šiške je 30. avgusta 1941 ustrelil Italijana, ki mu je nadlegoval dekle, in se takoj nato umaknil k novomeškimi partizanom. Prišel je skupaj z osmošolcem Jankom Stariho iz Črnomlja že na Frato. Torej sta se Bartol in Henigman utaborila v Kalcah neko soboto v avgustu. Obrnil sem se na Hidrometeorološki zavod v Ljubljani, kjer mi je arhivar Košir ljubeznivo proučil vreme v avgustu. Dognal je, da so bile vse sobote v tem mesecu hudo oblačne, razen

tista 16. avgusta, ko je bilo nebo popolnoma jasno. Tudi po splošni oceni, ki upošteva druge okoliščine, je ta datum najverjetnejši.

Tako imamo trdno ugotovljen dragocen podatek: prva partizana bodoče novomeške čete se utaborita v gozdovih v nedeljo dopoldne 17. avgusta 1941. Na Frato se preselita že iz premaknjenega taborišča proti koncu avgusta.

Glede narodnega heroja Milke Keri-nove iz Velikega Podloga na Krškem polju Tina vztraja pri svojem spominu, da je zapustila s svojima tovarišema Frato isti dan, ko se je četa odpravila na Bučko. To bi bilo torej 29. oktobra. »Razlika je le v tem,« pravi Tina dobesedno, »da so Pacek, Minka in Edi odšli proti večeru, ko sem jim že dala večerjo, druga skupina pa že v temi.« Tu sta se dva časovno povsem ločena dogodka zlepile v spominu avtorice v dogajanje enega samega dneva.

Že leta 1941 sem pisal kroniko vseh pomembnejših dogodkov našega boja z Italijani. Skrival sem jo na raznih krajih. Nekaj mi je je zgorelo na grmadi moje knjižnice, nekaj so mi je pojedle miši pri prijatelju, nekaj pa so otroci izdajalcev izkopali iz zemlje in odnesli Italijanom, ko sem bil že aretiran. Po čudnem naključju se je ohranil listič s skiciranimi datumi od 2. do 26. oktobra. Tam najdem zapisano: »16. okt. čet. Obiskala me Milka, ko je rajžala s fantom domov.« Zapis pomeni: Milka Kerinova gre z mornariškim podnarednikom Francem Packom in Edijem Zidaričem iz šolskega taborišča na Frati preko Gorjancev čez mejo na nemško stran; z Gorjancev je prišla gredoč k meni v Šentjernej po hrano in ji je izročil vojaški referent Čort iz svojega skladišča še pištolo mavzerko, ki jo je v cekarju prenesla mimo Italijanov. Nato so vsi trije šest dni ležali ob meji pri Hudenjah, prežeč na priložnost, da se prebijejo čez. Ko ni šlo drugače, so puške in bombe zakopali in se s pištolami prebili skozi nemške obmejne straže. Nemški dokumenti pravijo, da so prišli

na nemško stran 22. oktobra, štiri dni pozneje pa so bili pri Fridlovih v Ravnem logu nad Senovim ujeti. (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, 1-2, str. 360—362.) Čez nekaj dni je pribežal v Šentjernej Edi, pozneje pa še Pacek, ki sta se Nemcem iztrgala že na poti, ko so ju po aretaciji vodili v Senovo.

Če sedaj te datume primerjamo z dnem odhoda novomeške čete na Bučko, ki je, kot je znano, šele 29. oktobra, vidimo, da je Milkina skupina zapustila Frato vsaj dva tedna prej, vsekakor kak dan pred 16. oktobrom. Franc Bizjak s partizanskim imenom Viktor Lesjak, prav tako iz Milkine grupe, pa se je svojevoljno ločil in zapustil Frato celo že mesec dni prej, takoj po napadu na vlak v noči od 17. na 18. sept. med Mirno pečjo in Novim mestom.

To bi bili trdni časovni mejniki za zgodovino prve novomeške grupe, oziroma čete, ki se je po napadu na Bučko v noči od 1. na 2. november 1941 skoraj vsa razbila.

Nova četa novomeškega okrožja se je začela zbirati po novem letu 1942 na Malem vrhu nad Globodolom. O njej pravi Tina, da je v noči med 17. in 18. januarjem 1942 odšla pod vodstvom Dušana Švare-Duleta s Frate na Rog. To je prezgodaj. V rokah imam izpisek iz arhivov novomeške kandijske bolnišnice, da so sprejeli na zdravljenje komisarja te čete Franca Prhneta 24. januarja 1942. Datuma se tudi sam dobro spominjam. Dan prej je bil Prhne v taborišču na Malem vrhu po nesreči ranjen. Pred tem dnevom se četa torej še ni premaknila na Jelenico v Rogu, kamor prideta takoj tudi Ahac in Gašper. Stane Žura (sedaj za Bežigradom, Fabianijeva 35/II) z izredno dobrim spominom je prišel na Mali vrh, ko so bili komisarja že odpeljali. Pravi, da je ostal v taborišču na Malem vrhu še kak teden. Četa se je morala premakniti v roške gozdove torej šele konec januarja ali celo prve dni v februarju.

Ivo Pirkovič

Fotografija

ČEDOMIR MINDEROVIĆ

Yuv. št. 12438/63

ČEDOMIR MINDEROVIĆ, sodobni srbski pesnik in pisatelj, je bil že pred vojno znan kot revolucionar (naj omenimo samo njegovo knjigo novel »Ozka ulica«. V partizanih je bil od začetka osvobodilnega boja, s proletarskimi brigadami je šel skozi mnoge bitke — in med njegovimi številnimi literarnimi deli iz tistih let je ta pesem v prozi z naslovom »Fotografija«, posvečena pisateljevemu najmlajšemu bratu, ki je padel v bitki na Sutjeski. — Čedomir Minderović živi danes v Beogradu, je član CK ZK Srbije in upravnik beograjske knjižnice.

REKA Sutjeska pljuska po asfaltnih pločnikih Beograda, šumi skozi mojo in tvojo sobo, mimo odprte knjige, mimo punčke iz cunj, pozabljene v predmestju pod revno posteljo za starim kovčkom, ki že kdove kako dolgo ni videl nobenega perona in nobenega pristanišča; knjige še dolgo ne bodo prebrali, vlaki pa bodo odhajali in ladje bodo plule v vse smeri — in za njimi bo ostala samo bela vodena prog.

Reka Sutjeska teče kakor čas, teče mimo bajtice ob Donavi, ki je izginila že kdove kdaj v nekem prejšnem življenju. Tu, zraven nje, pa je tista malarična livada, kjer sem večkrat pustil njega; včasih je jokal, kadar sem šel proč, da bi se igral s svojimi vrstniki; mati, ki mi ga je zaupala, je bila takrat neskončno daleč.

Zrasel bo, zrasel do nogometnega igrišča z dijaškimi kapami in starimi opekami namesto stativ; zrasel bo do puške in bombe kragujevke, ki jo bo vzel Nemcem — kadar bodo zažgali Beograd od Dorćola do Vukovega spomenika.

Zrasel bo do Sutjeske, do te male fotografije iz leta 1943.

Zrasel bo do te male fotografije...

O, tudi ti poznaš grozo fotografij!

Nekatere so se že zdavnaj poskrile v svoje čarobne kotičke med knjigami, pismi in starimi računi, da iz teh, večkrat komaj dosegljivih pokrajin, pošiljajo na tvoje in moje življenje žarke svoje groze; ali pa mečejo na nas senco svoje mrtve lepote, senco trenutka, ki se nikoli ne bo vrnil, pa vendar živi z nami in v nas kakor odprta knjiga, ki je ne bom nikoli prebral, kakor punčka iz cunj iz tvoje mladosti, kakor blisk kragujevke v tistih usodnih nočeh na Tjentištu.

Včasih se napotimo v pokrajine teh fotografij, jih nehotе privlečemo na svetlobo vsakdanjosti, potem pa jih kot zasanjani držimo v rokah tako dolgo, da postanemo trudni in začnemo trepetati — kakor pred odhodom, do katerega ni in ne bo nikoli prišlo... Daljni, mrtvi peroni in pristanišča nas kličejo, naši udje pa so težki kot svinec in stisnjene ustnice že ledene in brez krvi.

Včeraj sem dobil njegovo fotografijo. Bilo je opoldne. Takoj potem sem šel po Terazijah skozi množico, ki je zalila pločnike — in nihče ni slutil, kaj nosim

v žepu na prsih, ker ljudje, ki se znajdejo opoldne na sončnih asfaltnih pločnikih, ne čutijo groze fotografij.

Moj brat, najmlajši med tremi padlimi, je bil star dvajset let, ko ga je pokosila smrt. O, kolikokrat je jokal na livadi in me klical, medtem ko je bila mati daleč, neskončno daleč.

Morda me je tako klical tudi v tistem jutru svoje smrti, leta 1943.

Stative so z našimi starimi kapami in izrabljenimi, zavrženimi opekami že zdavnaj strohnele v magičnih metamorfozah človeških stvari.

Mojega nogometnega moštva ni več, nič na svetu ga ne more več zbrati — ker so Beograd zažgali od Dorćola do Vukovega spomenika, ker so vso deželo zažgali od enega konca do drugega.

Tudi njegove puške ni več, niti njegove bombe. Jè samo še reka Sutjeska, ki šumi mimo te množice, in v žepu na mojih prsih je groza okamenelosti njegove fotografije, groza okamenelosti nekega trenutka njegovega življenja iz leta 1943.

Na fotografiji ne joče in me ne kliče.

Smehlja se.

Titovko je pomaknil postrani.

Po otroško se smehlja množici, skozi katero se prerivam.

Smehlja se meni.

Trajanju.

Daljni, malarični livadi.

Metamorfozam človeških stvari, dijaških čepic, obrabljenih in zavrženih opek.

Metamorfozam fotografij, ki jih razjeda čas.

Reki Sutjeski, ki pljuska skozi tvojo in mojo sobo, po peronih, na katere ne bomo prišli, po ladjah, ki so odplule brez nas.

Smehlja se tem dekletom na Terazijah, v tej množici, skozi katero se prerivam, smehlja se njihovim ogrlicam in drugim ljubkim drobnarijam; s fotografije, ki jo nosim v žepu na prsih, se smehlja vsem dekletom sveta.

Na fotografiji stoji sredi skupine. Samo on ima titovko postrani, čeprav malo po fantovsko bahaško; dobro vem, kako rad se je postavljajl pred dekleti, saj je zrasel na mojih rokah.

Nikoli ni imel govorov.

Smehljajl se je.

In s kamna na kamen je vlekel okrvavljene noge, metal je bombe, podajal strelivo in meril.

Da, prešel je Sutjesko. Moj srednji napadalec se je poleti 1943 prebil skozi tri ognjene obroče. In istega leta je padel, takoj potem, ko se je prebil skozi tretji obroč.

Na Bugojnu.

Pozneje sem iskal njegov grob.

»Psi so jih raznašali,« nam je pripovedoval z enoličnim, utrujenim glasom človek na Vrbasu, na rumeni, močvirnati zemlji, ko smo stali zraven še nedotaknjenega bunkerja, pred katerim je padel.

Tako je ostal sredi fotografije nasmejan in s titovko postrani.

Nikjer ni asfalta.

Nikjer ni tvoje in moje sobe.

Nikjer ni odprte knjige.

Nikjer ni punčke iz cunj iz mladosti.
Nikjer na svetu ni niti enega perona, niti enega pristanišča.
Nikjer ni vlakov.
Nikjer ni slišati ladijskih siren.
Odhoda ni.
In ni smeri.
In ni vrnitve.
Samo njegov nasmech je.

Njegov nasmech na mojih prsih, nasmech, ki ga nihče iz množice ne vidi.

Preden sem prišel do peska, do bunkerja na Vrbasu, kjer so jih »psi raznašali«, sem šel skozi kanjon Tare. Po kanjonu se je vlekla in kadila gosta

megla, kakor bi prihajala iz gorečega plavža. Druga stran kanjona, kjer sta Velenič in Meštrovac, se ni videla.

— Pojte! Če ste peli v peti ofenzivi, pojte tudi zdaj, nam je dajal korajžo stari Nikola in nas nagovarjal, da odložimo vsaj za en dan pot v Mratinje.

To je bilo šest let pozneje; že dolgo ni bilo slišati niti enega strela — toda stari Nikola si nas je zapomnil. Iz kanjona Tare se je kakor v dneh ofenzive vlekla proti nam gosta megla in legla na ogenj, okrog katerega smo sedeli.

Mi pa smo peli.

Kakor v dneh ofenzive.

In odložili smo pot v Mratinje.

Dragan se je tudi zdaj smehljal.

Naši pesmi.

Smehljal se je staremu Nikoli, ki je takrat, leta 1943, morda pogostil tudi njega.

Smehljal se je bunkerju, ki ga je čakal za tretjim razbeljenim obročem, bunkerju, pred katerim je padel, psom, ki so ga raznašali, pesku in meni —

s titovko postrani se je smehljal s fotografije, ki sem jo prvikrat videl šele včeraj in jo nosim zdaj skozi sončno množico.

Drugi dan smo nadaljevali pot proti Mratinju in naprej, naprej, po kanjonih brez obročev, po kanjonih, v katerih se vsak trenutek rodi nova legenda, živa legenda zmage — naprej, naprej, vse do tistega bunkerja na Vrbasu, pred katerim je bilo vse zaman.

»Psi so jih raznašali«.

Ostal je samo njegov nasmeh. Njegov nasmeh na mojih prsih.

Od včeraj dalje.

Kam naj grem zdaj?

Grem po sončnih Terazijah, skozi šum množice, moji udje pa so kakor iz svinca in stisnjene ustnice so ledene.

Ostal je samo njegov nasmeh.

Spuščam se proti Donavi, po ulicah, ki jih ni več, na livado, ki je ni več.

Kako hitro je takrat zrasel do nogometnega igrišča, do stativ, napravljenih iz šolarskih torb, čepic in starih opek.

Iz prahu, iz suhe trave vstaja pred mano njegovo moštvo, on.

In spet se smehlja.

Celo se mu je nekoliko oznojilo — nekdo bi mu ga moral obrisati. On je srednji napadalec. Pridite vsa lepa dekleta sveta, pridite na to livado, ki je ni več, da boste videle, kaj dela ta srednji napadalec iz moštva, ki ga ni več.

Še zmeraj je bil otrok, ko so mu leta 1930 policaji ubili najstarejšega, prvega brata. Spominjal se je njega in njegove kitare ob nedeljah. Dvanajst let pozneje, leta 1942, je padel tudi njegov drugi brat. Ta drugi brat je potoval po svetu na oseh železniških vagonov, prinašal domov neke čudne, tuje besede in na telesu sledove udarcev — spomladi, ko se ni vozil na oseh, pa ga je peljal na Košutnjak, kjer sta nabirala vijolice in se gostila s slaščicami in suhim lectom.

Ali ga je sploh videl po letu 1941, ko je kot partizan nosil na zaplenjeni nemški čeladi tisto velikansko peterokrako zvezdo?

Pa tretji?

Da, zelo rada sva skupaj poslušala popevke in Čajkovskega.

Tretji?

Prah na igrišču se je polegel.

Posušena trava se je strdila v asfalt, preko katerega pljuska Sutjeska.

Nekaj korakov naprej od Marxovega groba je bil v Londonu, na Highgate Cemetery, grob Dušana Popovića. »Serbian socialist leader« je pisalo na skromni nagrobni plošči.

Jaz pa sem v tem mračnem dnevu na pustem londonskem pokopališču slišal glasove vseh mrtvih iz naše Revolucije, glasove iz policijskih temnic, glasove z vešal, glasove iz ofenziv, glasove s Tjentišta.

In visoko nad brezkončnim kamenitim morjem devetmilijonskega tujega mesta, polnega dima in megle, sem zagledal njegov nasmeh.

O, hitro je dorastel do puške in do dekleta — kragujevke, in čelo se mu spet znoji, ko se z Uzlupa, potem ko je pod eksplozijami havbičnih granat iz Foče prešel tenki viseči most, vzpenja v dolgi koloni mojih nekdanjih borcev na Vučevo, kjer se bova zadnjikrat srečala.

Rad bi mu obrisal znoj s čela in mu obvezal krvave noge, preden bo moj srednji napadalec v dvajsetem letu, potem ko se bo prebil tudi skozi tretji obroč, ostal pred bunkerjem ob Vrbasu.

Bilo je v kameniti vrtači na Vučevu — nemški avioni so se ta trenutek umaknili nekam proti Rajlovcu, verjetno zato, da bi vzeli novo strelivo — in bila je tišina.

To srečanje, fotografija tega srečanja, ki je ni, živi v mojem srcu.

In tudi na njej se smehlja.

V mojem srcu bo ostal, dokler bo bilo.

Toča kdo mu bo obrisal znoj s čela, ko bo moje srce nehalo biti, ko bo on zopet zbral svoje moštvo na poljani in začel igrati, ko se bo s strojnico na rami in s krvavimi nogami s svojim bataljonom spet prebil z Uzlupa na vrh Vučeva — kdo mu bo obrisal znoj s čela, kdo bo zbral njegovo moštvo na livadi, ki je ni več, kdo ga bo nosil in zazibal, kadar bo sam in lačen začel jokati za našim »golom«?

Nikdar prej ni nič slišal o reki Sutjeski.

Zrasel je ob Donavi in slišal za Mississippi, iz romanov za reko Delavare, pri zemljepisu za Tigris in Evfrat, pri zgodovini in v operi za Nil, slišal je za Vltavo — o, kako pogosto sva v radiu poslušala »Vltavo«, preden so zažgali Beograd od Dorćola do Vukovega spomenika, potem pa sva obrnila gumb na popevke, na Tina Rossija in Beniamina Giglija.

»Vltava« naju je bolela, čeprav nisva o tem nikoli spregovorila besede. Danes bi poslušala Yvesa Montanda in Doris Day in Iva Robića in pazila, da ne bi govorila o vojni — vsaj jaz bi pazil, da ne bi govoril, kajti on je zame še zmeraj otrok.

On bi se izmikal pogovoru, ker je bil zmeraj redkobeseden, tako z borci kakor z dekleti — ker se smehlja sredi fotografije s svojim mirnim nasmehom človeka, ki se je odločil enkrat za zmeraj, da mora v tej deželi vedno cveteti po predmestjih španski bezeg, in da mora človek — kadar pride čas — zmeraj podleči ljubkim dekletom, če one to storijo tako, kakor da so »premagane«.

Na nogometnem igrišču, ki ga že zdavnaj ni več, se je polegel prah. Na Tjentištu, tam pri Sutjeski, so že zdavnaj umolknili vsi streli ofenzive. Sutjeska pljuska po asfaltnih pločnikih in se včasih kot ob povodnji dvigne do neonskih luči naših mest, do najvišjih vrhov naših planin.

Jutri ga bodo poklicali.

Kako se bo odzval tam na Tjentištu?

Povejte mi, dekleta, kako se bo odzval?

Do čarobnih zakotij fotografij ne pride človeški glas.

Niti klic.

Niti odmev.

Tam je samo njegov nasmeh, ki ga ti še nisi videla, nasmeh, za katerega ne vem, ali ti ga bom lahko kdaj pokazal, nasmeh na fotografiji, ki jo že od včera nosim okoli, na tej slučajno odkriti fotografiji, ki je z menoj, kadar sem v vrvežu pločnika ali doma popolnoma sam in mi je težko.

Naj se odzove njegov nasmeh.

Blag otroški nasmeh naj obsije ta svet nad Sutjesko in nad Beogradom in naj presije vso domovino z enega konca do drugega; ta nasmeh, nasmeh resnice in lepote ustvarjanja, naj obsije preplašenega in lačnega človeka na Vzhodu in Zahodu, na Severu in Jugu, na vsej zemeljski krogli.

Naj ljudje, tudi tisti iz daljnih, revnih predmestij, pravočasno pridejo na perone; naj ladje v pristaniških sprejmejo vse potnike, tudi tiste s starinskimi, pletenimi kovčki; knjiga pa naj ostane neprebrana, kajti tako mora biti: knjige življenja ne moremo nikoli prebrati do konca.

Ko sem šel po Terazijah z njegovo fotografijo v žepu, je bilo poldne.

Tudi mene bodo poklicali, ko bom stal med drugimi v vrsti na Tjentištu.

Mene — tretjega brata.

Toda kateri med nami štirimi je bolj živ, kdo med preživelimi in med njimi, ki jih je ubila krvnikova roka ali so padli v juriših, bolj živí v domovini, v resnici, v svobodi ustvarjanja, za katero se je treba še zmeraj boriti, v ustvarjalnem delu, ki je še zmeraj največja in najlepša vrednota človeškega življenja? Toda čeprav je težko odgovoriti na to vprašanje, je eno vendar gotovo: mi vsi smo eno, mrtvi, živi in še nerojeni rodovi so eno.

Pravi se jim domovina.

Reka Sutjeska, ki šumi skozi mojo in tvojo sobo in bo jutri na njenih bregovih slišati imena mrtvih in živih, pa je lepota resnice in svobode ustvarjanja, grenka in ponosna lepota naše domovine; reka Sutjeska se zliva v našo prihodnost in njen mogočni tok, ki ga od vseh strani stiskajo strmi, komaj prehodni kanjoni, pa bo živ tako dolgo, dokler bo v mišicah naših ljudi zadnja kaplja krvi — dokler bo sijal nad tem svetom blagi otroški nasmeh.

Prevedel Lojze Krakar

Kozarec vode

FRANCE FILIPIČ

NA MIZI pod oknom, tam je stal kozarec vode; sončna luč je padala nanj in voda je bila prosojno, sivo srebro.

On je ležal na tleh in se ni mogel dvigniti; bolečina ga je napolnila s težo.

In žeja mu je v grlo nasula žerjavico.

Zbudil se je iz nezvesti; preko belo poribanih desk lagerfirerjeve pisarne se je plazil po vseh štirih k mizi in na čistih tleh je puščal za seboj hieroglif krvave sledi. Glavo je dvigoval in oči je upiral v vodo, in voda je bila njegovo upanje in voda je bila zdaj njegovo življenje.

Vzpel se bo, izpil bo kozarec do dna in čista, srebrna voda mu bo odplaknila pekočo žejo in morečo bolečino in ga napolnila z močjo, da bo odšel, odšel odtod.

Priplazil se je do vznožja težke, hrastove pisalne mize; tu so ga zapustile vse moči; ni se mogel več toliko dvigniti, da bi segel po kozarcu.

Kozarec pa je stal skoraj na robu pisalne mize, čisto blizu, zdaj, blizu, da bi moral samo stegniti roko in se s prsti okleniti njegovega hladnega stekla.

Spet se je vračala nezavest; grozljiva črna kača se je plazila po sobi, obkrožala je človeka, ki je ležal na tleh, sikala je proti njemu z ognjenim jezikom groze, dokler ga ni nenadoma ovila s svojim odurnim telesom.

Človek na tleh se je boril proti nezavesti; odrival je telo črne kače od sebe, dokler se nenadoma ni znašel v dušechi temi, v prostoru brez obzorja in se mu je utrnila tista poslednja misel:

— ne sme tu obležati, od tod mora, preden se lagerfirer vrne, ven mora, iz pisarne, pa četudi po vseh štirih, na apelplac in preko apelplaca na blok in se tam skriti pod pograd, da ga ne bodo našli, da ga ne bodo več topli, da ga ne bodo več mučili. Če se bo izmuznil od tod, bo lagerfirer pozabil nanj . . .

Vmes je bila povsem brezpomembna zadeva. Več kot mesec dni je že delal v kuhinjski komandi. To je bila najboljša komanda v koncentracijskem taborišču — to je bila komanda, v kateri nisi bil lačen.

Škoda, da ga kuhinjski kapo ni maral, da ga je od prvega dne gledal postrani. Prišel je v kuhinjo na mesto kapovega ljubljenca, ki so ga bili zalotili esesovci, da je prodajal hrano za zlato. Toda saj vendar on ni bil kriv, da ga je taboriščni delovni urad izbrisal iz transporta in dodelil v kuhinjo.

Skušal se je izogibati kapovemu pogledu; kolikor je mogel, je vestno opravljal svoje delo in se hkrati trudil, da bi kapu prišel čim manjkrat pred oči, da bi bil neviden, kakor so temu rekli v taboriščnem žargonu.

Toda nič ni pomagalo, kuhinjski kapo ga je opazoval, venomer je čutil njegove oči na sebi, oči, ki so govorile:

IZNEBIL SE TE BOM.

Iz skladišča so s kamionom pripeljali hrano v kuhinjo. Stal je na kamionovi ploščadi in razkladal živila. Tedaj je nekdo izmed tistih, ki so odnašali živila v kuhinjsko shrambo, vrgel preko kuhinjske ograje kocko margarine. To se je dogajalo, to ni bilo nič nenavadnega, in nič se ne bi bilo zgodilo, da tega ni opazil lagerfirer, ki je bil slučajno tam na obhodu. Že čez nekaj trenutkov je esesovec, rjoveč in peneč se od jeze, privihral v kuhinjo s pomečkano kocko margarine v rokah, nadrl kuhinjskega kapa in zahteval takojšnjo preiskavo.

Tudi take stvari so se dogajale in le redko se je zgodilo, da so našli pravega krivca. Če ni šlo drugače in je lagerfirer ali tisti, ki se je pojavil na obzorju, zahteval svojo žrtev, je kuhinjski kapo pač pokazal na nekoga izmed svojih podrejenih, ki se mu je zdel sumljiv ali pa se ga je hotel iznebiti.

Vsekakor, tokrat se je hotel iznebiti novega jetnika v kuhinjski komandi — in brez dolgega obotavljanja je pokazal nanj.

In ko ta jetnik svojega dejanja ni hotel priznati, mu je najprej kapo prisolil nekaj klobut, potem pa ga je lagerfirer odvedel v svojo pisarno, da ga tam omeheča.

Ni bil on kriv, ni vrgel on margarine preko ograje in ni mogel priznati tistega, česar ni storil. Videl je s kamiona, da je margarino izmaknil majhen Poljak z zvitim obrazom, ki je bil že tretje leto v koncentracijskem taborišču; toda za nič na svetu ne bi bil mogel izdati svojega tovariša.

Tako se je zrušil pod lagerfirerjevimi udarci, z razbitim obrazom in razbolelim telesom.

Spet se je prebudil, drugič se je prebudil iz nezavesti, in spet je zagledal kozarec in prosojno, sivo srebro v njem, tako blizu, tako blizu sebe. Upanje.

Žerjavica žeje pa se je drobila v njem v tisoč pekočih ogljev, drobovje mu je hotelo izžgati in razlivalo se mu je po žilah.

Tam gori, na robu mize, na obzorju življenja, pa voda!

Vabila ga je, klicala ga je: dvigni se, iztegni roko, nastavi steklo k ustnicam; pij!

V silovitem, poželjivem krču se je zvil in spet stegnil; skušal je težko svinčeno telo odlepiti od tal. Končno se mu je z neizmerno muko posrečilo, da se je na pol zravnal. Z levo roko se je naslonil ob tla (telo mu je nihalo na negotovi opori) in desno je poskusil dvigniti. Najprej jo je porinil k pisalni mizi in nato je ob nogi pisalne mize drsel z njo kvišku. Bila je ptica hrepenenja, ki je razpenjala krila — okrvavljena, razbita roka je potovala centimeter za centimetrom ob rjavo lakiranem lesu — uporno, neodjenljivo. Vedno bliže je bila zgornjemu robu mize in vabljevemu kozarcu vode. Ali bo dovolj moči za to roko, da bo prispela do svojega cilja? Žejen človek potuje preko puščave, noge se mu ugrezajo v pesek, padel je na kolena, plazi se s poslednjimi močmi proti potoku, ki ga sliši klockotati v bližini. Že je tik pred ciljem, pa glej, pošle so mu poslednje moči. In voda klockota in mu poje pesem smrti namesto pesmi življenja.

Tedaj se je roka ustavila. Konec. Omahnila bo, spet bo zdrsnila na tla. Konec. Nikdar več se ne bo mogla dvigniti s tal; kadar si v taborišču obležal na tleh in izčrpan nisi več mogel za svojimi tovariši, si samo lahko še čakal, da te milostni strel za vekomaj izbriše iz življenja!

Ne, ne!

Roka pa je vendar šla naprej in je dosegla rob pisalne mize. Tu se lahko odpočije. Samo košček ravnine še do kozarca, nekaj centimetrov po gladki mizi, nič več navkreber, nič več navpično preko prepadne strmine.

Zdaj je roka počivala; mirna, utrujena po težakem delu. A ko se ji je zazdelo, da se je dovolj odpočila in je hotela nadaljevati pot, se ni mogla več premakniti. Med počitkom so ji pošle poslednje moči...

Njemu, ki se je vzpenjal s tal in se je obupno trudil, da bi dosegel kozarec, pa se je nenadoma zazdelo, da ni več sam v pisarni. Začutil je na sebi neke oči. Počasi, z naporom vseh svojih sil je obrnil glavo in pogledal proti vratom.

Med podboji vrat je stalo mlado dekle in ga napeto opazovalo. Bilo je visokoraslo, vitko dekle z zelo svetlimi lasmi in sinjimi očmi. Pravo nemško dekle, kot so to takrat v rajhu imenovali. Poznal jo je, bila je lagerfirerjeva hčerka.

Tu in tam je prihajala v očetovo pisarno ali pa se je šalila s stražo pri vhodu. Jetniki so jo videvali samo od daleč, košček nečesa svetlega, lahkozni vzgib telesa, ki je v preblisku šinilo mimo njihovih oči.

Ali jih ni stisnilo pri srcu, kadar so jo uzrli? Ali ni priletela kakor ptica iz nekega lepšega sveta, kjer je še obstajala toplota domačega ognjišča in ženskega ljubkovanja?

Tam je stala z zagonetnim smehljajem na ustnicah, naslonjena na podboje; svetla črta. Jetnikove in njene oči so se srečale.

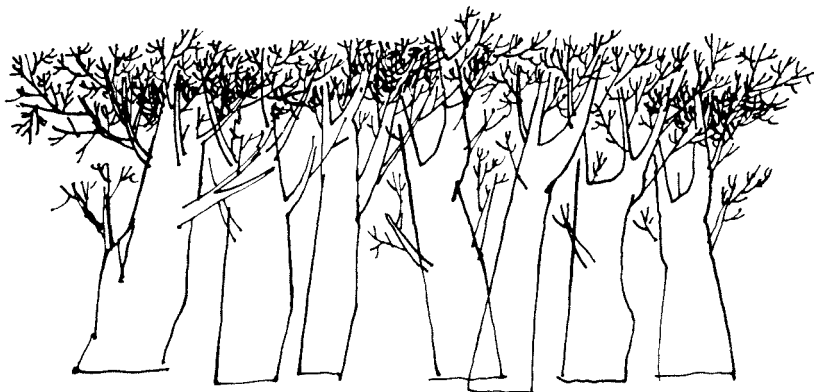
In te oči so govorile:

TI SI MLADOST, TI NISI TAKŠNA KOT TVOJ OČE, TI SI LEPA, TI SI DOBRA, POMAGAJ MI V STISKI, REŠI ČLOVEKA!
REŠI ČLOVEKA!

Toda njene oči niso odgovorile njegovemu pogledu in njegovi prošnji. Bile so mrzle oči, polne samozavesti, ošabnosti in poroga. Bile so jeklene oči njenega očeta.

Zavedel se je, da je moralo dekle že dolgo stati tam, na pragu, morda že ves čas, odkar se je trudil, da bi dosegel kozarec vode — in ves čas ga je opazovala.

V hipu ga je obšlo spoznanje: naslaja se ob njegovi muki, uživa ob tem, da lahko opazuje, kako se njegova roka bori centimeter za centimetrom na strmini pisalne mize. Zakaj je prišla sem? Zakaj ni ostala tam zunaj, daleč od jetnikov, kot simbol domačnosti in topline, ki sicer nista imela dostopa v taborišče? Zakaj se je razgalila kot zver, kot enaka esesovska zver, kot so bili njen oče, stražarji in blokfirerji?

Pa kako je lahko upal za en sam trenutek, da bo boljša kot so oni? Kako ga je sploh smela prevzeti misel, da bi mu to dekle utegnilo pomagati? Ali si je predstavljal, da bo stopila k pisalni mizi in mu ponudila kozarec z vodo? Ona, lagerfirerjeva hčerka, jetniku v koncentracijskem taborišču?

Nenadoma se ga je polastila neka čudna sila in naglo je obrnil glavo od nje. Naj ga gleda, naj opazuje njegov boj! Sam si bo pomagal. Ne potrebuje njenega usmiljenja in njene milosti!

Zbral je v sebi vso svojo moč, izkopal je iz svoje zavesti ves svoj pogum in vso svojo odločnost — in premaknil je roko na mizi. Kakšna orjaška sila je bila potrebna za to, da je to storil — kajti okrvavljena dlan se mu je medtem prilepila k mizi.

In spet je potovala roka centimeter za centimetrom, plazili so se prsti po gladki polituri, bila je dolga pot skozi puščavo — in prsti so se naposled prip plazili do kozarca. Dotaknili so se mrzlega stekla, svetlega oboda s srebrno vodo. Oklenili so se kozarca, razboleli, razbiti, okrvavljeni prsti!

Zmaga!

Nekdo, ki ga je bil zmlatil kapo in ga zbil na tla, se je spet postavil na noge, stal je in kljuboval! In nekdo, ki so mu v kamnolomu naložili pretežak kamen, je navkljub esesovcu prišel na vrh strmega stopnišča!

Zmaga!

Roka se je skrčila in skušala potegniti kozarec z mize. Spet centimeter za centimetrom. Roka, ki je podpirala telo na tleh, se je stegnila, telo se je še bolj

dvignilo, ustnice v raztrganem jetnikovem obrazu so se razprle od poželenja. Naj žge ogenj v drobovju, že v naslednjem hipu bo pogašen! Naj peče žerjavica po žilah, ugasnila jo bo ta hladna, srebrnkasto se svetlikajoča voda!

Prsti s kozarcem so prispeli na rob pisalne mize. Zdaj zdaj bo skrčena dlan s kozarcem zapustila mizo in ponesla vodo do jetnikovih ust. Poslednje, veliko dejanje, upor, kljubovanje tistim jeklenim očem, ki zrejo sem od praga!

Prsti, oklepajoči kozarec, so zapustili pisalno mizo in roka je obvisela v zraku. Samo za hip je obvisela tam z obljubo hladnega, srebrno se svetlikajočega, odrešilnega napoja — potem pa je omahnila.

Vse se je zgodilo hkrati: kozarec je udaril ob tla, zažvenketal in se razbil, jetnikovo telo je omahnilo kakor izpodsekano in pri vratih se je oglasil zvonek, prešeren, mladosten, a vendar tako zelo porogljiv in krut smeh.

Potem je bilo slišati deklishe korake, ki so se naglo oddaljevali, z njimi pa se je oddaljeval tudi smeh in kmalu zamrl v daljavi.

Jetnikovo telo pa je plosko ležalo na tleh in njegove ustnice so žejne, žejne, tako žejne iskale vodo, ki se je razlila po belo poribanah deskah poda lager-firerjeve pisarne.

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

BLAGOR vam, matere, žene, da niste gledale umiranje svojih sinov in svojih mož! Umirale bi z njimi, počilo bi vam srce in odtekla bi vam duša.

Petnajstletni madžarski Judek — Štefan Heudu — je tudi ležal v sobi. Razbilo mu je desno koleno. Amputirali smo mu nogo nad kolenom. O njem pozneje.

Vsak dan od 17. ure dalje smo delali vsi zdravniki v ambulantni. V veži se je natrlo ljudi iz vsega taborišča; z malenkostmi res niso prihajali.

Najprej so se morali sezuti. Z obuvalom ni smel nihče izmed bolnikov stopiti v ambulanto. Kdor se je spozabil, ga je nahrulil sam dr. Schmitz. Po možnosti ga je obrcal. Zavaljen, bolj majhen kot velik, rdeč, s preveliko glavo, je bil pri tem opraviilu res smešen, prav nič dostojanstven. Često mu je sekundiral dr. Lowy in opozarjal nase. Nekoč je vneto potiskal ven muselmana — tako so rekli tistim, ki jih je bila samo še kost in koža, motne ugasle udrte oči in izstopajoče ličnice — ki je stal v sami srajci, zmeden, usran od glave do nog zaradi driske. »Raus, raus« (ven, ven), se je drl. »Gut gebrüllt, Herr Löwe« sem ga apostrofiral, kar je izzvalo nekoliko veselosti med tovariši.

Dr. Schmitz je nadziral delo.

Tu so stali stoli — drug poleg drugega — težko si šel okoli pacienta. Bolniki so si sedeli s hrbti nasproti. Največ je bilo obvezovanja. Koliko gnojenja... Prišči, ekcemi, turi, abscesi, vnete žile, prisadi, flegmoni, peimiji in sepse! Nič čudnega pri tej »higieni«, pri tej prehrani.

Imeli smo na razpolago zložence: iz staničevine, prekrite na eno stran z enojno plastjo gaze, dvomljljive sterilite 10 cm v kvadrat. Povoje iz krep-pirja. Nekaj škarij, pincet, žlic, ki smo si jih jemali in trgali iz rok. Mazila smo smeli mazati »hauchdünn«. Ta krilatica je visela, zvenela v zraku. Hauchdünn!

Kot dih na tenko! Veljal je princip največje štednje: smešne štednje. Dr. Bernardi — Italijan — neroden človek — je prevrnil stekleničko in polil sepso — neki nadomestek za jodovo tinkturo, pa je zletel iz revirja. Nikoli več se nisva videla. Kakšno neznatno naključje je odločalo o življenju in smrti!

Bolnik s pljučnico je dobil Sulfapyridin-injekcijo. Včasih, če jo je dobil pravočasno, je odlično pomagala.

Bolnik z 38 do 39° — »Ein Aspirin«.

Bolnik za drisko: »Drei Sulfoguanidine«. Tako je odločal in poveljeval dr. Schmitz. Smešno!

Bolnik s 40° vročine je mogoče prišel na revir v posteljo.

Pri nekaterih se je pojavil pegavec. Tega so se prestrašili. Cepili so vse osebe na revirju: po Felixu Weilu. Zbolel je tudi dr. Nachlik — vrli starejši Čeh — pa jo je zvozil.

Za pegavičarje smo imeli posebno barako za tifusarje pa za jetičnike.

Med ambulanco so marsikomu zginili čevlji, in moral je bos nazaj v barako.

Po končanem ambulantnem pregledu je bilo treba odnesti iz veže prenekaterga, ki ni več prišel pravočasno do zdravniške pomoči, v Saal VII.

Ostali so samo še taki, ki jih je bilo treba zarezati — to je opravljal šef sam. Strašansko rad je rezal — operiral. Primere si je izbral pri svojih pregledih. Večje operacije so bile vsak torek in petek.

Za to je bila opremljena manjša operacijska soba, založena z odličnim kirurškim orodjem, kakršnega bi zavidala marsikatera bolnica. Imeli smo svoj röntgen-aparat: lahko smo slikali.

Šef je imel dokaj spretnega, neodurnega, še kar prijaznega asistenta, ki pa ni bil zdravnik in se ni prav nič dobro počutil v SS uniformi.

Večina ostalih zdravnikov smo morali prisostvovati njegovim operacijam. Dovolil je dati kakšno intravenozno injekcijo ali voditi narkozo, očistiti operativni teren in ga prekriti s sterilnimi prtiči. Laboratorijskih in internističnih preiskav in predpriprav ni bilo. Kazno je bilo, da je šlo po vseh pravilih, ne pretiranih in ne prestrogih. Čim je bil bolnik operiran, se šef ni več zmenil zanj in za svoj uspeh. Ali mu je bilo samo za vežbanje in za vajo na živih ljudeh? Materiala je bilo dovolj. V enem tednu je bilo amputiranih več nog in rok — odmrznjenih — kakor morda v enem letu v vsej naši domovini. Vsekakor lepa praksa! Večina operiranih pa je umrla.

Zgodilo se je, da je neki taboriščnik požrl svojo zobno protezo, ki mu je obtičala globoko v požiralniku. Šef je povabil k operaciji komandanta taborišča in mu pustil nataktni sterilno gumijasto rokavico, da je lahko brodil in otipaval globoko v rani zadržani tujek.

Pri operacijah je rad kramljal z nami in preizkušal naše strokovno znanje. Zabavno je bilo tole:

»Donner und Doria!« je zaklel pomagač.

»No, gospodje moji, kaj pomeni ta Doria?! Oziral se je po nas, čakal zaman odgovora. Smešil nas je. Ko se je dotaknil s pogledom mene, da rešim naš ugled, sem bleknil, da so bili Doria rod plemenitnikov iz Genua in da so kondotierjevi ljudje tako kleli, kakor so slišali svojega gospoda kleti in kakor je zapisano v Schillerjevem Fiescu.

»O, bravo! Od kod pa ste vi?«

»Iz Kranjskega.«

»Iz Ukrajine?«

»Ne, iz Slovenije — proti Trstu.«

Zdelo se je, da mu ta geografski pojem ni prav jasen.

»Ste Nemec?«

»Ne, Jugoslovan.«

»Od kod sta vam znana Schiller in Fiesco?«

»V šoli, v gimnaziji smo se učili tudi nemške literature, še v stari avstro-ogrski monarhiji.«

»Poznate še druga Schillerjeva dela?«

Odbrenkal sem mu ves seznam njegovih del, nazadnje še »Die Räuber«.

Bil je očitno dobro razpoložen, tudi s svojo operacijo zadovoljen. Čudno pa, kako iznenada se je spremenil odnos tovarišev do mene — pa tudi odnos kapa in pisarja — dasi me poprej malone sploh niso opazili. Moj položaj na revirju se je mahoma utrdil.

Smešno! Kakšna malenkost, kakšno brezvredno znanje pomaga človeku, drugega pa prav tako malenkostno naključje pogubi!

Med kandidati za operacijo je bil tudi ogromen človek, nekje od madžarsko-jugoslovanske meje doma, tolst, poldrugi cent ali še več težak. Očitno je imel notranje sekretorne motnje. Brez posebne obdelave se je dr. Schmitzu zdelo, da gre za motnjo v hipofizi in da se bo treba lotiti nje, čeprav röntgenska slika ni pokazala posebnih patoloških sprememb na njej. Operacija v teh razmerah, ob njegovih sposobnostih se mi je zdela pa le preveč predrzna in neodgovorna. Pacient me je vprašal za svet.

»Pri operaciji računaš lahko s sigurno smrtjo, v kamnolomu pa samo z 99 %,« sem odgovoril.

Odklonil je. Čudil pa sem se, da dr. Schmitz le ni uveljavil svoje volje, kakor jo je bil že uveljavil pri nekom drugem, ki je bil odklonil dekasulacijo ledvic. Pustil ga je evipinizirati — omotiti — in ga je operiral. Pacient je umrl.

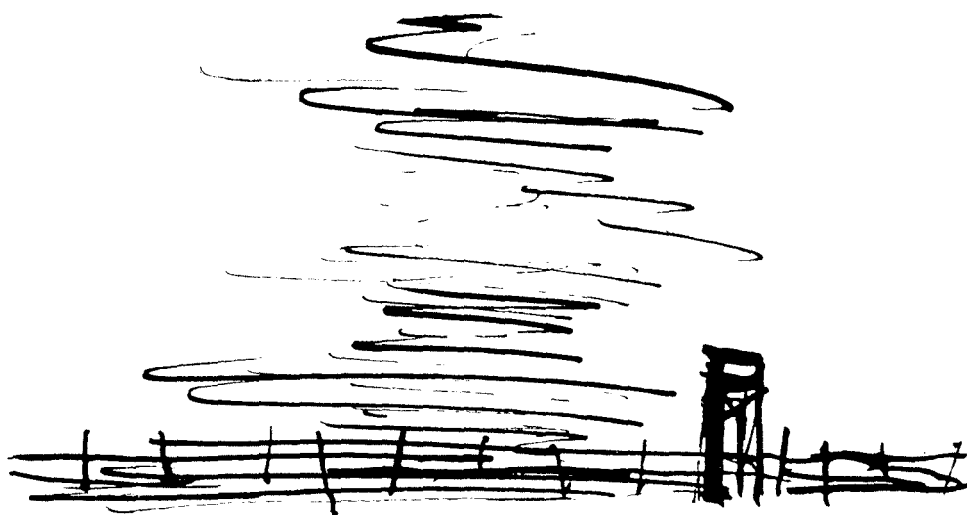
To pot dr. Schmitz le ni vztrajal pri svoji volji, vsekakor se je bal neuspeha, polomije in osmejenja.

Ko so bili Rusi zavzeli Bauzen (Lužice v Šleziji), sem ga slišal, kako je o tem pripovedoval — neprizadeto, ko da se ga ne tiče. Kakšna duševnost zdravnika, kako mrzla in hladna! Čudil sem se brezbriznosti teh ljudi. Ali so res verjeli v čudež, v novo orožje, v obljube?

Slišali in videli smo že znamenje konca.

Jaz sem veroval v svojo intuitivno napoved, ki sem jo izrazil že tri leta poprej, da bo konec, ko bodo trije »viererji« — torej 4. ali 14. ali 24. aprila 1945. Rad sem jo zganjal, marsikom v spodbudo — vsak jo je rad slišal. Kako smo lahkoverni! Bile so bilke, bile so travice, za katerimi smo grebli in se jih oprijemali.

Slišali smo že odmeve topov, menda od Nürnberga. To ni več daleč: le 80 km. Dospel je transport iz Dresdenu. Že v Dresdenu so Rusi?! Dobivali smo vtihotapljena nemška poročila o stanju na frontah; iz njih se je dalo marsikaj razbrati o stalnem nazadovanju nemških vojnih sil. Nič več zmag, nič več fanfar. Dospel je tudi transport iz KZ Buchenwalda. Gledal sem od daleč, kako se je vlekla preko hriba ob žični ograji karavana smrti. Nas so še pripeljali z vlakom, mi smo še prikorakali. Ti pa so se vlekli, omahovali, klecali, padali. Pokali so strelj. Vsak strel — smrtna žrtev. Vmes pasji lajež. Tam gori so bile kočje za pse. Zvečer so napolnili ti prišleki vse postelje, vse koticke, vse prehode. Na smrt izčrpani, apatični, z grozo, z obupom v očeh... Zjutraj smo jih odnašali v Saal VII. Skoraj vsi, ki so prišli k nam v revir, so izdihnili. Kaj so morale

Vladimir Laković: Omagal je

videti moje oči?! In niso jokale, niso več mogle! To je bilo kakor videnje Apokalipse.

Vse pogostejši so bili alarmi ob zračnih napadih podnevi in ponoči. Vse bolj goste so bile jate zavezniških letal, ki so brnela, hrumela, da se je treslo ozračje nad nami. Tedaj se je vžigalo v nas zadovoljstvo, zadoščenje in besna škodoželjnost in maščevalnost. »Tomy, sipaj! Samo sipaj, Tomy!«

Ob takih alarmih smo morali nemudoma vsak na svoje mesto. Ugasnile so luči. V zraku je oživel, bučalo. Barake so se tresle. »Tomy sipaj! Samo sipaj Tomy!«

Sedim na robu svoje postelje. V temi se spravljam spat, odpenjam hlače. Tedaj začutim v pasu zadaj dva trda okrogla predmeta. Kako da ju nisem začutil že poprej? Tipljem, otipavam — prstana sta. Eden z večjo odebelino na enem mestu. Usoda, ali se mi zopet dobrikaš, me vlečeš ali se mi posmihaš? Kdo je nosil te hlače? Čigave so bile? Van den Loos — Nizozemec — je bilo s tintnim svinčnikom napisano na podlogi na pasu. Prstana, prikriti jih je hotel, utajiti, kot toliko drugih svoje dragotine. Otipavam ju: eden se mi zdi posebno dragocen, zlat, z vdelanim briljantom, velikim kakor lešnik. Dvom: takšne vrednosti se ne ujemajo s hlačami lastnika. Nestrpno čakam jutra. Zaupam se dr. Frasu. Skupaj in s pomočjo zatega prstana z briljantom si bova krčila pot domov v zlato prostost.

S škarjami iz ambulate sva parala na stranišču podlogo pasu. Zdaj zdaj se bo posvetilo! Glej da ne pade v školjko. In izvali se prstan, aluminijast, preprost, z odebeljenim delom za monogram, in drugi — prav takšen.

Takšne spominčke so si iz odpadkov strugali v delavnicah, kar pa je bilo strogo prepovedano. Zato so jih skrivali, jih zašili v podlogo.

Razočarana sva se zasmejala in povrh ugotovila, da je 1. april.

Neki večer sem imel dežurno profilaktično službo v bordelu. Zbirali so se kandidati in čakali, kdaj se jim odpro vrata v hišo. Med njimi je bil tudi Ksaver — s kruhi, ukradenimi bolnikom. Komaj so se vrata za njimi zaprla — alarm. Luči eks... Zmeda! Vsi na svoja mesta — rebus infactis. Odšel sem tudi jaz brez posegov — zadovoljen in vesel, da mi ni bilo treba opravljati odurnega posla.

Sploh sem videl čudne kontraste, nezdružljive skrajnosti: kakor v posmeh vsem bridkostim, vsemu položaju. Da, tudi bordel! Na revirju smo morali biti obriti, drugje so gnili v lastni nesnagi.

Ob nedeljah so igrali na apelnem prostoru nogomet in roket. Taboriščniki, ki so bili čez teden na delu v delavnicah, gotovo ne v najboljši kondiciji, ti v nedeljo trošijo svoje moči sebi in nemškim vojakom v zabavo. Ta nezadržana, prekipevaljoča mladost! Podili so se po apelnem prostoru, kjer so se odigrali prizori obešanja, ob nastopu in navzočnosti vsega taborišča. Sam tega nisem doživljal, kakor se nisem udeleževal teh iger.

Za božične praznike — o tem so mi pripovedovali — so postavili ogromno jelko pred vhodom v taborišče. Ovesili so jo z raznobarvnimi električnimi žarnicami, ki so svetile in blestele v noč, da bi ljudje tam v dolini slutili božično razpoloženje tudi za tistimi žicami...

Kako lepo, kako grozljivo!

Zapovedali so nastop vsega taborišča na apelnem prostoru — na sam božični večer.

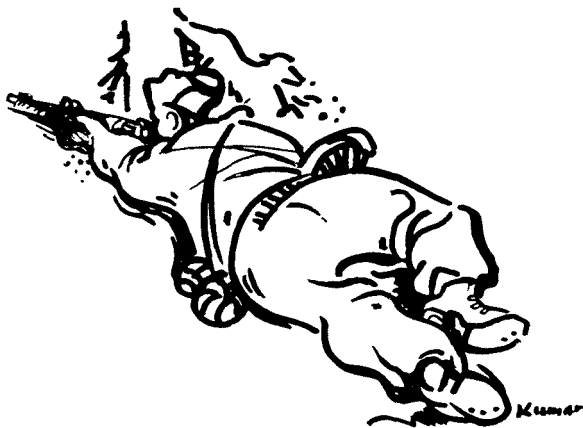
Ves obsežni prostor je poln taboriščnikov, zbranih in postrojenih okoli odra. Drgetajo od mraza, prestopajo z noge na nogo, si manejo roke in stiskajo ušesa.

Marsikomu se je utrnila skrita želja, da bo slišal toplo besedo o pomirjenju — v prenekaterem se je vžgala iskrica upanja, da bo čul tolažilno blagovest o spravi v teh dneh, ob tej priložnosti — na božični večer...

Gledali so z zaupljivimi, žarečimi očmi v božično drevesce, v simbol miru in sprave. V mislih so romali na svoje domove, k svojim dragim, k ženi, otrokom, staršem, prijateljem in znancem. V spominih so podoživljali lepe božične večere svoje mladosti, svoje svobode — tako daljne, tako teptane.

Nastalo je skoraj prijetno vzdušje božičnega večera.

Nestrpno pričakujejo poveljnika taborišča in njegovih spodbudnih, blagih besed.

Tukaj prihaja, mogočen in oblasten, s svojimi oprodami.

Vse utihne v napetosti in pričakovanju.

Pripeljejo tudi tri taboriščnike.

Kaj je z njimi?! Takoj bodo zvedeli.

Prvi — Rus — je v delavnici za sestavljanje letal Messerschmittov navrtal neko cev: posledice in škoda bi bile lahko nedogledne.

Natančno so nadzirali, kdo je opravljal to in to delo tega in tega dne.

Izgovor, da je bila to nezgoda, nenameren spodrselaj orodja — ni veljal.

Drugi, Poljak, ki si je od odeje odrezal dve krpi za obujke. Izgovor, da ima zmrznjene noge — ne velja. Uničuje državno imovino in zasluži kazen: drugim v opozorilo.

To je sabotaza, ki zasluži eksemplarično kazen...

Tretji, Čeh, je kradel alkohol — metilni alkohol — v delavnici. (Pili so ga predvsem gospodje na bloku. Pet jih je oslepelo in podleglo zastrupljenju, med njimi blokovni starešina — zloglasni Dietrich.)

Vsi trije so obsojeni na smrtno kazen z obešanjem, kar naj se zgodi takoj.

Pred preplašenimi in razočaranimi taboriščniki zabingljajo trije ljudje na okviru golovih vrat za rokomet — na božični večer...

Kako satansko podlo preračunano, kako peklensko mojstrsko uprizorjeno! To si je mogel izmisliti in izvesti samo — ein Übermensch.

Ostali so se razhajali le še bolj do droba premrazeni, docela do duše do-tolčeni. Vzeto jim je bilo tisto komaj tleče upanje, strta tista komaj živa vera v človeka, vera v blagovest »in mir ljudem na zemlji, ki so dobre volje!«

Pustite vsako nado vi, ki ste tukaj!

V pokrajino pa je blestelo prižgano — božično drevo...

(Nadaljevanje)

Mučeniška Španija

V. L.

*Tisoč in tisoč črnih noči,
tisoč in tisoč mrtvih dni,
iz ran pekočih luč žari,
slepeča luč krvi...*

(»España de hoy« — Diego de la Plana)

NEKOČ je bila Carmen, andaluzijska ciganka z rdečo rožo v črnih laseh in ognjevitimi očmi. Bil je torero, bile so bikoborbe in nekje v davnini inkvizicija. Kaj več povprečni Evropejec ni vedel povedati o deželi onstran Pirenejev. Življenje njenih prebivalcev mu je bilo »španska vas«, vse dokler se ni zgodilo tisto, kar se je moralo zgoditi, kajti zgodovine ni moč ustaviti. Sancho in Quijote sta se uprla kraljem. V cunje oblečena Carmen ni hotela več plesati.

Enaintrideseto leto tega stoletja je vstopilo v zgodovino Španije v znamenju republikanskih zastav. Mlada republika je planila iz volivnih skrinjic naravnost v Cortese in ministrstva. Kralj je bežal. Ljudstvo je zmagalo.

Vendar je bila njegova zmaga le polovična, kajti grandi in generali so ostali. Prelevili so se v republikance, nazdravljali republiki, a natihoma pripravljali orožje, da v krvi utope heretične misli o svobodi. Po tajnem sporazumu z Mussolinijem in kasneje Hitlerjem, ki sta španski reakciji zagotovila vso potrebno vojaško in denarno pomoč, je ta začela posegati po legalnih in ilegalnih sredstvih za prevzem oblasti. Napetost med vlado in ljudstvom je naraščala. Ko so prišli v vlado trije fašistični ministri, je prišlo do upora asturijskih rudarjev, ki pa je bil zadušen v krvi. Španijo je preplaval val terorja. Nihče ni bil varen pred »pistolerosi« (revolveraši) in »requetesi« (karlisti), ki so križarili širom po deželi in nekažnovano ubijali republikanske funkcionarje. Sedeži naprednih strank so morali biti zastraženi, ker bi jih drugače pobesnele tolpe fašistov demolirale. Komunistom, socialistom in republikancem pa so bili prepovedani celo sestanki.

Vendar je ljudstvo kljub terorju še enkrat zmagalo. Na februarskih volitvah 1. 1936 je ljudska fronta dobila v parlamentu okrog 300 mandatov od 473.

Bilo je zadnjič, da sta španski delavec in kmet mogla mirno izraziti svojo voljo. Čez štiri mesece sta morala poseči po orožju, kajti generali so prelomili republiki dano prisego in jo zahrbtno napadli. Načeloval jim je morilec asturijskih rudarjev, na Kanarske otoke pregnani general Franco. Le-ta je priletel z angleškim letalom v Španski Maroko, kjer je bilo središče zarote.

Ponoči med 17. in 18. julijem 1. 1936 je radijska postaja v Ceuti oddajala nedolžno vremensko sporočilo, ki se je glasilo: »Nad vso Španijo je jasno«. Vendar je bil dan, ki je sledil tej napovedi, za Španijo eden najbolj črnih v njeni zgodovini. Napoved je bila namreč znamenje marokanskim četam in tujski legiji pod poveljstvom polkovnika Yageja za upor proti republikanski vladi. Dne 19. julija so se prepeljali Marokanci in legija čez Gibraltarsko ožino in napadli Algeciras in Sevillo.

Na strani upornikov je bilo približno 80 % armade in 95 % častnikov. Vojaške garnizije v mestih so podprle upor. Fašisti so računali, da bodo v nekaj dnevih gospodarji položaja. General Queipo de Llano je že 18. julija zvečer izjavil: »Čez 36 ur bo republika crknila.«

Vendar so se hudo zmotili. Ljudstvo se je kljub prepovedi polastilo orožja in se postavilo v bran fašističnim hordam. Obkolilo je vojašnice, zaprlo ceste in v nekaj

Napredni jugoslovanski karikaturist Pjer Križanić je v svoji zbirki političnih karikaturni »Proti fašizmu«, ki je izšla leta 1948 v Beogradu, objavil tudi naslednjo, ki je nastala 11. februarja 1937, ko so španski fašisti zavzeli Malago... Pod karikaturro je Križanićev napis: Franco — Jaz sem Špance temeljito osvobodil

urah zatrlo upor. V vojašnici La Montaña, ki je bila središče vojaško-fašističnega upora v Madridu, je bilo več tisoč dobro oboroženih vojakov in častnikov. Tudi artilerijska vojašnica Carabanchela in ostali vojaški oddelki so bili močne fašistične postojanke. Toda goloroko ljudstvo je vojakom preprečilo izhod in skoraj neoboroženo zavzelo obe glavni madridski fašistični oporišči. — Čez nekaj dni je bil upor zatrt po vseh večjih mestih. Fašisti so se obdržali le v južnih provincah Cadiz, Huelva in Sevilla, na severu v Galiciji, Navarri in delu Stare Castille.

Fašistični generali so se zavedali, da so bitko zgubili. Ni jim ostalo drugega, kakor čakati na obljubljeno pomoč. Čez nekaj dni po uporuh so bile v Lizboni že prve pošiljke nemških strojnic, topov, letal in vojaških strokovnjakov nemške fašistične armade. Proti španski obali so z vso naglico plule nemške in italijanske bojne ladje. Nemška letala so prevažala marokanske čete iz Afrike na španski jug. Konec julija je bilo v Andaluziji že nad 14.000 marokanskih vojakov, brez katerih se uporniki ne bi mogli držati. V treh mesecih so nemška in italijanska letala prepeljala v Španijo nad 24.000 Marokancev, 400 ton vojaškega materiala in 462-krat bombardirala španska mesta. Boj španskega ljudstva proti domači reakciji in fašizmu je prenehal biti državljanska vojna — bil je boj proti tistemu, kar je nekaj mesecev po padcu španske republike pahnilo Evropo v grozoto druge svetovne vojne... »Naša intervencija v Španiji,« je izjavil hitlerjanski general Reichenau 1. 1938, nam je omogočila, da se utrdimo na glavnih strateških linijah Francije in Anglije«. Če ne bi bilo intervencije in politike »nevmešavanja« zahodnih dežel, ki je v bistvu onemogočila republiki enakovredno obrambo, bi fašizem ne zmagal. Fašistična Italija in Nemčija sta nenehno

pošiljali svoje odrede in orožje z ladjami, republikanska vojska pa je morala skorajda tiho tapiti v deželo pomoč, ki jo je dobivala od svojih prijateljev. Dobro oboroženi, dobro hranjeni in dobro plačani odredi nemških in italijanskih fašistov so prihajali v Španijo pri belem dnevu in po najkrajši poti. Antifašisti, ki so hiteli z vseh strani sveta na pomoč republiki, pa so morali premagovati nešteto ovir, se plaziti kakor tatovi čez meje »demokratskih« dežel, se skrivati čez dan, da bi mogli nadaljevati pot ponoči. Marsikaj vedo povedati o tem naši »Španci« v zanimivi knjigi »Bili smo v Španiji«, kjer opisujejo pot iz vseh kotičkov Slovenije, do Internacionalnih brigad, bojev na frontah španskega odbora proti fašizmu pa do taborišč, v katera jih je zaprla francoska »demokracija«, ko so se že vračali v svoje domove.

Sledila so tri leta krvavega boja proti vsem reakcionarnim in fašističnim silam Evrope. Kdo ne pozna madridske epopeje, junaštva republikancev ter internacionalistov v bojih ob Ebru, Guadalajari, Teruelu ter nešteti drugih opevanih in neopevanih krajih, ki so zasenčila heroje antičnih bitk?

Vendar je bila Španija fašističnima Italiji in Nemčiji preveč važna in preveč sta že vložila vanjo oba diktatorja, da bi jo izpustila iz rok. Konec l. 1937 je Mussolini izjavil, da ga je španska vojna stala samo dotlej že 3 milijarde lir oziroma 500 milijonov mark, vtem ko je Nemčija prispevala še večjo vsoto.

Obupni boj republike, da zavre pohod fašizma, se je bližal koncu. Po padcu Barcelone je imela v rokah le še srednji in jugovzhodni del dežele in seveda tudi Madrid. Vse ostalo ozemlje je bilo v sovražnikovih rokah. Republikanska vojska se je pod pritiskom številčno močnejših in bolj opremljenih fašističnih armad s krvavimi boji pomikala proti francoski meji na Pirenejih, kjer so jo že čakali francoski orožniki in Marokanci.

Dne 14. februarja 1939. leta je francoska vlada poslala republikanski vladi drugi ultimatum, naj preda Madrid in ostalo špansko ozemlje upornikom. Dne 27. februarja sta Anglija in Francija priznali vlado generala Franca in prekinili diplomatske odnose z republikansko vlado. Medtem sta desničarsko-socialistični vodja Basteiro in polkovnik Casado pripravljala v Madridu protirepublikansko zaroto. Dne 5. marca so anarhistične čete, na katere se je Casado najbolj opiral, zasedle glavna madridska poslopja. Opolnoči sta Casado in Basteira proglasila po radiu strmoglavljenje vlade Ljudske fronte in ustanovitev »Junte de la defensa nacional« (Narodne obrambne junte). Dne 1. marca se je junta začela pogajati s Francom, ki pa je zahteval brez-pogojno vdajo. Člani junte so v naglici zapustili deželo in jo prepustili na nemilost sovražniku. Prvega aprila 1939. leta so uporniki ter interventni zasedli še preostalo svobodno ozemlje. Nad Španijo je legla noč.

Med tem se je na meji »demokratske« Francije odigravalo dejanje tragedije. Francoska vlada je nad 350.000 španskih beguncev — vojakov in civilistov — strpala v taborišča, v katerih pogosto ni bilo niti vode niti barak, skratka ničesar razen prostora, in še ta je bil omejen. V njih je prihodnje mesece pomrlo nešteto ljudi, med njimi tudi eden največjih španskih pesnikov — Antonio Machado. Kmalu so se tam pojavile razne komisije, ki so vabile ljudi nazaj v Španijo, kjer da se jim ne bo nič hudega zgodilo. Nekateri so se vrnili, samo da bi se rešili strahot taborišča, a le malo tistih je ostalo pri življenju, kajti v Španiji so noč in dan delovala hitra vojaška sodišča. Dnevno je bilo obsojenih približno 400 ljudi, izmed njih 70 % na smrt. Ječe so bile prenatrpane z republikanci. Ker jih je bilo premalo, so spremenili v ječe tudi samostane in arene za bikoborbe.

Vendar ni terorja na svetu, ki bi bil zmožen zatreti hrepenenje po svobodi. O tem bi marsikaj vedele povedati španske gore in gozdovi, kjer so še dolga leta po drugi svetovni vojni delovali partizani.

Dve leti po porazu fašizma v Evropi je J. Sevil navedel nekaj podatkov o junakih, ki od fašističnega upora dalje niso izpustili puške iz rok. V dveh mesecih 1946. leta so izvedli v Andaluziji 36 akcij, v Asturiji in Santanderu 13, v Levantu in Kataloniji 12, v Galiciji in Leonu 11, v Castilliji 7 in Extremaduri 10.

Antonio Mije, član Političnega biroja KP Španije je februarja 1. 1947 pisal sledeče: »Partizani iz Caseresa so vstopili v 20 vasi te province z vzkliki »Živela republika!« Sklicali so vaščane, jim razložili, za kakšne politične cilje se bore, in pomagali prebivalstvu, da se organizira. V tej pokrajini so frankisti poslali v boj proti partizanom nad 26 tisoč vojakov v popolni bojni opreми. Fašistična aviacija je celih 12 dni bombardirala kraje, v katerih je mislila, da so partizanske enote. V Extremaduri so prosili celo za pomoč portugalsko vojsko in policijo, ki pa sta imeli dovolj opravka z zatiranjem lastne opozicije.

Leta 1951 je španski pisatelj komunist Jesus Izcaray objavil knjigo pod naslovom »Trideset dni s partizani Levanta«. Izcaray je bil mesec dni med levantskimi partizani ter sodeloval v njihovih operacijah. V svoji knjigi pripoveduje, kako so branili kmete pred frankisti, ki so jim otevali letino, kako so kaznovali falangistične »capatase«, policaje, orožnike in falangiste, ki so se posebno odlikovali pri teroriziranju ljudstva. Prva leta po vojni so rušili mostove in proge ter ustavljali Transporte blaga, ki ga je Franco naropal pri ljudstvu in ga prodajal tujini.

Izcaray se je seznanil z mnogimi junaki španskih gora in izvedel nešteto zgodb o njihovem boju. Sicer pa mu pustimo, da sam pove eno izmed njih:

— »Alicantino« je bil star 32 let. Bil je kmet, rojen nekje v Concentaini. Padel je lanskega septembra, ko je s petimi tovariši — partizani čakal kurirja v neki osamljeni hiši sredi poljan. Pravkar so se pogovarjali z domačini, ko je »Alicantino« pogledal skozi okno in vzkliknil:

— So že tu!

— Kdo? Kurirji?

— Ne, žandarji. Najmanj dvesto jih je!

Hitro so skočili iz hiše in se pripravili za boj. Vendar orožniki niso obkolili samo posestva, temveč tudi gozd, ki ga je obdajal.

»Alicantino« je streljal vse dokler mu niso pošli vsi naboji. Šele ko je izstrelil vseh 120, ki jih je imel s seboj, so ga ujeli.

»Aviador« — letalec pa je padel nekaj dni kasneje, v prvih dneh oktobra. Rodil se je v Almeriji, na meji Granade, mogoče v Lauraju, ali pa tudi v Finani. Osemnajst let mu je bilo, ko ga je republikanska vlada poslala v letalsko šolo. Nekaj mesecev pred koncem vojne se je vrnil ves pogumen in več kot mlad orlič.

»Samo trikrat sem letal. Ali ni škoda?« — se je večkrat pritoževal tovarišem.

Leta 1939 je bil v ječi. Leta 1943 je sodeloval v ilegalnih akcijah. Potem pa je »Letalec« — človek višav odšel v gore.

Med partizani ni v rabi beseda »junak«. Slišal sem jo le, kadar so govorili o »Aviadorju«. Bila mu je drugi priimek, nekaj, kar je bilo z njim neločljivo povezano.

— Sijajen dinamitar je bil. Krasno je spuščal vlake v zrak — so pravili nekateri.

— Kakršno koli operacijo bi mu naročili, se je dobro končala, — so trdili drugi.

Pred nekaj dnevi je obhajal trideseti rojstni dan. Oči so mu žarele od veselja. Bile so globoke in brezdanje kakor kraj, v katerem se je rodil.

Ubili so ga blizu Las Kanasas, ko je šel z dvema kurirjema proti požganemu smrekovemu gozdu v Aguavivi.

Stopili so med drevje in se sezuli, da bi si malce osvežili noge v rosni travi. Nenadoma se je s hriba razlegel klic: »Stoj!«. Bili so orožniki. Vsi trije so se pognali kvišku. Prvi streli jih niso zadeli, zato pa je drugi rafal pokosil »Letalca«. Zadelo ga je v trebuh.

— Tecita, z menoj je konec!

Obležal je v travi, s telesom na grmičku in pištolo v rokah.

Ko so se mu približali žandarji, je umiral.

— No, ta je opravil, — je rekel eden izmed njih.

Toda partizan je z zadnjimi močmi nameril in ustrelil.

V smrt ni odšel sam. Družbo sta mu delala dva orožnika.

Tudi republikanski pisatelj Sevil navaja v svoji knjigi vrsto takih in podobnih dogodkov, še več pa jih piše življenje samo. Boj ni prenehal, le da dobiva v različnih okoliščinah tudi različne oblike.

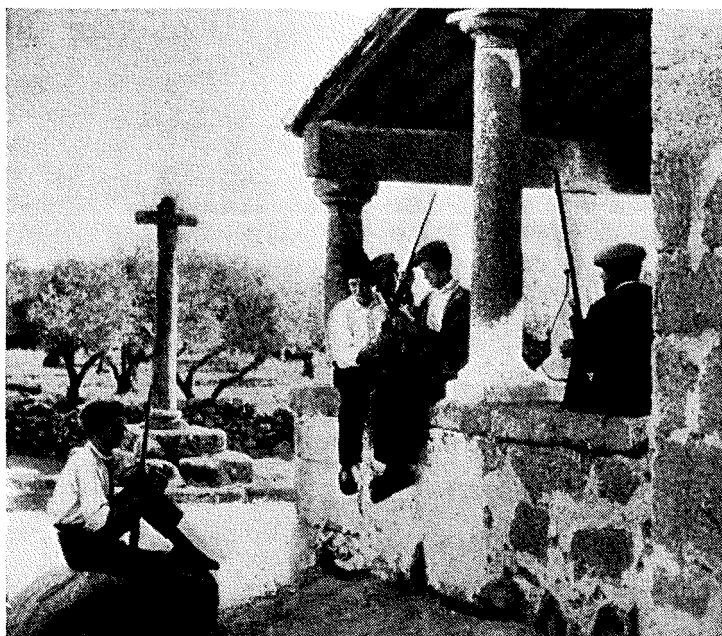
Med drugo svetovno vojno, ko so bile vse obale Iberijskega polotoka od Balearov do Kanarskih otokov in Španskega Maroka spremenjene v opazovalnice, ki so špionirale gibanje zavezniških ladij in čet, ko je bil Franco po besedah nekega komentatorja največji špijon za Canarisom in ko je mobiliziral svojo »Singo divizijo« v pomoč starima prijateljema Hitlerju in Mussoliniju, je marsikateri njegov namen doživel polom prav zaradi partizanskih akcij. Kljub zahtevam obeh diktatorjev, naj aktivneje poseže v boj med dvema svetovoma, Franco tega ni mogel storiti, kajti položaj v deželi nikakor ni bil stabilen. Sicer je poslal na vzhodno fronto 47 tisoč moških in letalsko eskadriljo, a od njih se jih je vrnilo le okrog 3 tisoč.

Ob koncu vojne, leta 1944, so partizanske enote dobile majhno, zato pa tem dragocenejšo okrepitev. Čez Pireneje je prišlo več tisoč španskih pripadnikov francoskega odpora, da bi nadaljevali bitko za svobodo v zadnjem braniku fašizma — njihovi lastni domovini. Zmagoslavni konec velikega boja proti fašizmu jih je navdal z upanjem. Ko so prepričani, da poraz fašizma v Evropi pomeni tudi poraz fašizma v Španiji. Tokrat so se z njimi strinjali tudi frankisti. Ljudje, ki so v tistih časih prihajali iz Španije, so pripovedovali, da frankistični vodje razprodajajo imetje, ki so

si ga bili naropali med vojno in svojo vladavino, in da se z vso naglico pripravljajo na pobeg v države Latinske Amerike. Toda zahodna »demokracija« jih je tudi tokrat rešila. Po njenih načrtih naj bi bil Franco protikomunistični steber na Iberijskem polotoku. Zato je izgubilo življenje tudi več tisoč pogumnih, v »demokracijo« verujočih ljudi, ki so bili prepričani, da je politična ureditev v Španiji stvar Špancev samih.

Po prvih letih enega najbolj krvavih terorjev, kar jih pozna zgodovina, ko je bila Španija ena sama velika ječa, je moral Franco popustiti. Ljudje so prihajali iz zaporov domov, čeprav so tisti, ki so se mu zdeli najnevarnejši še doslej, se pravi četrt

*Španija, avgusta
1936 ... Ljudska
milica
straži svojo vas*

stoletja po vojni, še vedno v temnicah, kolikor niso pomrli. Spet se je začela oblikovati opozicija. Najrazličnejši sloji prebivalstva, zlasti delavci, so poizkušali z različnimi sredstvi omajati osovraženi režim. Velikega pomena je bilo dejstvo, da je bila novembra 1. 1945 ustanovljena v Mehiki španska republikanska vlada v izgnanstvu, ki obstaja še danes, čeprav ne v isti sestavi. V tujini so tudi sedeži raznih strank opozicije, ki je začela aktivneje delovati šele po drugi svetovni vojni.

Opozicijo proti Francovemu režimu bi lahko razdelili na tri glavne skupine: desničarska opozicija, opozicija levega centra in levičarska opozicija.

Desničarski opoziciji pripadajo ostanki monarhističnih organizacij s princem Donom Juanom na čelu. Glavna skupina je Španska unija. Desni opoziciji pripadajo tudi nekatere desničarske baskovske nacionalistične organizacije ter nekaj neoliberalnih organizacij izobražencev in diplomatov pod vodstvom profesorja Tierna Galvana. Razen tega so se španski uniji pridružile nekatere republikanske skupine. Izven unije je nekaj skupin aristokratov in konzervativcev, ki se ji nočejo pridružiti iz osebnih razlogov. Španski uniji se je pridružila, čeprav zelo neodločno, tudi Krščan-

sko-socialistična demokracija pod vodstvom Gila Roblesa, ki je bil nekdanj vnet Francov pristaš.

V opoziciji levega centra bi mogli naštetih tele skupine: Skupina Jorjeja Aransa, ki je sicer majhna, a dokaj vplivna liberalna skupina, ki se približuje levemu krilu krščanskih demokratov. Skupina Dionisija Ridrueja ali Socialna stranka demokratične akcije, v kateri so zbrani intelektualci in umetniki. Ridruejo bi rad združil več sorodnih skupin v neke vrste neosocialistično stranko, a mu to zaradi njegove falangistične preteklosti ne gre od rok.

Krščansko-demokratična levica, ki se je leta 1956 preimenovala v Krščansko-demokratično unijo, ima vse elemente za politično stranko. Omenjena stranka deluje neodvisno od Gila Roblesa in zagovarja naprednejša družbena in gospodarska načela. Kasneje so se ji pridružile manjše sorodne stranke: Katalonska demokratična unija, Balearska demokrščanska unija, Krščanski sindikalisti in še nekaj manjših skupin.

Leva opozicija zajema republikanske, leve nacionalistične in delavske stranke ter organizacije. Vodstva republikanskih strank so v emigraciji in so se strnila okrog vlade, ki ji sedaj predseduje Alvaro de Albornos, levi republikanec, ki je bil med državljansko vojno v Ljudski fronti. V Španiji sami nimajo republikanci nobenih organizacij, pač pa ogromno pristašev. Baskovska nacionalistična stranka, ki je precej aktivna in ima v Baskoniji dokajšen vpliv, je stranka republikanskega tipa. Njene akcije se odvijajo vzporedno z akcijami ilegalnega sindikata »Solidarnost baskovskih delavcev«. V Kataloniji imajo podobno »Levo katalonsko stranko«, v Galiciji pa »Nacionalistično gibanje za avtonomijo Galicije«. Delujejo pa tudi še razne druge skupine, v glavnem skupine intelektualcev, ki si žele republiko buržoazno-demokratičnega tipa in na federalni podlagi.

Stranke in organizacije delavskega razreda pa delujejo tako v tujini kakor doma. Vodstva delavskih strank in sindikatov so v glavnem v tujini, večinoma v Franciji in Mehiki, vodstvo CK Španije pa je menda v Pragi, kjer ima močno radijsko postajo, ki oddaja od sedem do osem ur dnevno na treh valovnih dolžinah.

Španska delavska socialistična stranka, ki je bila nekdanj najmočnejša in najštevilnejša španska politična stranka, je sedaj protikomunistično usmerjena in zagovarja promonarhistične težnje. Generalni tajnik stranke Rodolfo Llopiz je protikomunist. Sodeč po vsem, pa se strankine organizacije v notranjosti Španije ne strinjajo s politiko vodstva v emigraciji in se na svojo pest prilagojujejo okoliščinam boja v ilegali. Pri tem pa nikakor ne zavračajo sodelovanja z drugimi protifrankističnimi skupinami.

Španska socialistična unija je stranka »negrinistov« (Juan Negrin, socialist, leta 1937 ministrski predsednik Španije). To stranko vodi bivši zunanji minister španske republike Julio Alvarez del Vayo. V emigraciji je okrog 500 njenih članov, medtem ko ima v Madridu in Baskoniji precej pristašev. Politika te unije je popolnoma nasprotna politiki Socialistične delavske stranke v emigraciji. »Negrinisti« teže k enotnosti vseh republikanskih sil brez izjeme, vendar zavračajo kakršenkoli kompromis z monarhisti in drugimi desničarskimi elementi.

Katalonsko socialistično gibanje je nastalo po razkolu Delavske stranke marksistične združitve. Njegovi člani so nekdanj pripadali omenjeni stranki, sedaj pa žele neodvisno katalonsko socialistično stranko in nasprotujejo ustanovitvi enotne marksistične organizacije za celo Španijo. Stranka ima približno 250 članov v Franciji in Ameriki, v glavnem pa se opira na barcelonske študente ter katalonske intelektualce, med katerimi ima dokaj pristašev.

Poleg naštetih strank je še nekaj drugih skupin socialističnega tipa, med katerimi lahko navedemo gibanje »Socialistične akcije«, ki ga vodi José del Barrio. V njem so večinoma bivši člani KP Španije, ki so bili iz raznih razlogov iz nje izključeni.

Komunistična partija Španije je dobro organizirana in aktivna ilegalna organizacija, ki je na podlagi analize položaja v Španiji in splošnega stanja v svetu prišla do zaključka, da je diktaturo moč strmoglaviti na miren način, in sicer s stavkami. Mnenja je, da bi splošna stavka ob udeležbi delavskih in kmečkih množic in s prekinitvijo dela v ustanovah ter obrtnih delavnicah primorala diktaturo, da odstopi. S tem stališčem se strinjajo tudi nekatere druge delavske organizacije. KP Španije razvija boj delavskega razreda in ljudskih množic za izboljšanje življenjskih razmer. Poleg tega pa si prizadeva, da bi združila razkropljene antifrankistične sile v še širšo množično organizacijo kakor je bila nekdanja Ljudska fronta, da bi s skupnimi močmi strmoglavile največjega sovražnika republike in demokracije — Francovo diktaturo.

Anarhistične in anarhosindikalistične organizacije imajo tako doma kot na tujem številno članstvo.

»Nacionalna konfederacija dela« je anarhosindikalistična organizacija, ki ima vpliv zlasti v Kataloniji in Andaluziji. Po državljanski vojni se je razdelila na dve organizaciji. Številnejša, »Iberijska anarhistična federacija« je obsodila »Nacionalno konfederacijo dela« zaradi njenega sodelovanja v Ljudski fronti. Po njenem mnenju delavski razred ne potrebuje politične stranke, ki bi vodila razredni boj, temveč ga morajo voditi delavci sami z neposrednimi vsakdanjimi akcijami. — Leta 1960 sta se obe anarhosindikalistični organizaciji ponovno združili in je sedaj »Nacionalna konfederacija dela«, ena najmočnejših španskih opozicijskih strank. Takoj po združitvi je Konfederacija organizirala močno kampanjo za enotno Antifašistično fronto in za utrditev zveze z Generalno unijo delavcev (socialistična), ki je prav tako močna delavska organizacija.

»Nacionalna konfederacija dela« se ne strinja s politiko »narodne pomiritve«, ki jo izvaja KP Španije.

Delavska stranka marksističnega zedinjenja deluje v Kataloniji in pravijo, da je trockistična.

Precej močna stranka je tudi »Združena socialistična stranka Katalonije«, ki je v sklopu španske komunistične partije.

Isto ime nosi tudi neka druga stranka, ki je nastala potem, ko je prišlo do spora med KP Španije in nekdanjim tajnikom te partije Juanom Comorrero, ki je leta 1958 umrl v frankistični ječi v Burgosu.

Poleg tega so tudi razna gibanja, kakor na primer »Delavska bratstva katoliške akcije«, ki pogosto stojijo na stališčih delavskega razreda. Več voditeljev »Katoliške akcije« je bilo obsojenih na dolgoletno ječo.

In še »Fronta narodne osvoboditve«, revolucionarna organizacija študentov, ki ima v svojem programu ostvaritev socializma v Španiji. Pripadniki te organizacije se aktivno udeležujejo v stavkah delavskega razreda in kmetov.

Vse te stranke so se vsaka po svoje borile za svobodo v Španiji. Šele zadnja leta prihaja na pritisk ljudstva iz notranjosti dežele do skupnih akcij, zaradi katerih se prestol zadnjega evropskega slavljenca fašistov vse bolj maje.

Zanimiv je kratek pregled akcij, ki so bile izvedene v Španiji v zadnjih šestih letih.

Leta 1957 so meseca aprila in maja stavkali asturijski rudarji. V stavki je sodelovalo nad 30.000 rudarjev. Policija je stavko zatrla.

Leta 1958 so bile v Barceloni, Cordovi, Seville, Cadizu in Madridu stavke za osemurni delavnik in zvišanje mezd.

Leta 1959 je stavkalo 200.000 kmetov in dninarjev iz Andaluzije in Extremadure. Kmetje so sodelovali v vsedržavni stavki ob obletnici Francovega upora. Stavka je bila politična in so ji sledile neštete aretacije.

Leta 1960 je marca stavkalo in manifestiralo 9000 kmečkih delavcev iz sevillske okolice. Meseca maja je stavkalo 12.000 kmetov v pokrajini Mercia. Zaradi tega so oblasti razpusstile Združenje katoliških kmetov, ki je bilo naklonjeno stavkovnemu gibanju.

Leta 1961 je bila v avgustu velika stavka delavcev, zaposlenih v plavžih San Giunta, drugih največjih plavžih v državi. Najprej je stavkalo 6000 delavcev, nato se jim jih je pridružilo še 10.000 iz Biscaglie. Prebivalstvo okoliških mest pa je stavko podprlo s tem, da je bojkotiralo vladni tisk in predstave. — Meseca oktobra in novembra istega leta je bila tudi stavka v železničarskih delavnicah v Beasainu v pokrajini Guipuzcoa. Tam je stavkalo 3000 delavcev.

Leta 1962 je bila najprej uspešno izvedena gladovna stavka študentov filozofske fakultete v Madridu, ki so jo proglasili z zahtevo, naj oblasti osvobodijo pet aretiranih antifašističnih študentov.

Barcelonski študentje se spopadejo s policijo. Zahtevajo naj izpuste štiri njihove tovariše, ki so jih aretirali, ker so na zidovih pisali gesla »Svoboda, demokracija in amnestija«. Pri tem je posredoval minister za prosveto in jim obljubil osvoboditev aretiranih: po dveh tednih pa so jih obsodili na 7 let zapor.

Ob istem času je vojaško sodišče v Madridu obsodilo na skupno kazen nad treh stoletij in pol zavora 48 madridskih antifašistov, obtoženih vojaškega upora.

136 delavcev, ki so bili aretirani v Barceloni, so tako strahotno mučili, da je bilo potrebno posredovanje zdravnikov. 60 delavcev je bilo 6 tednov v rokah »politično-socialne brigade«, posebnega oddelka civilne garde. Menijo, da mnogi izmed njih ne bodo prišli živi iz zaporov.

Končno je leta 1962 prišlo v Španiji do stavke, ki je pretresla ves napredni svet. Začelo se je v Asturiji s stavko 100 rudarjev. Čez nekaj tednov je stavkalo že 300.000 ljudi. Rudarsko stavko so podprli baskovski in katalonski delavci. Trajala je skoraj dva meseca in šele po velikih naporih se je frankistom posrečilo, da so gibanje z zvijačami in orožjem zatrli.

Kakor vidimo, se stavkovno gibanje nenehno razrašča in vsako leto prinaša dokaze, da špansko ljudstvo živi, čeprav poteka večina njegovega življenja v ilegalnih akcijah.

Stalni procesi, vojaška sodišča, krvave sodbe, skratka vsa značilna znamenja fašistične diktature dokazujejo, da Franco nima mirne ure na tleh, ki si jih je izbojeval na tako krvav način. Vsaka njegova žrtev, vsaka kaplja krvi, prelita na moriščih in v mučilnicah »guardie civil«, odmeva v tisočeri glasovih po vsem svetu. Vsako pismo iz zaporov, vsak apel Francovih jetnikov je udarec po Francovi diktaturi. Mučenje baskovskega voditelja Ramona Ormazabala, dolgoletna ječa študentov, ki zahtevajo amnestijo političnim jetnikom, smrt Grimauija in nešteti neznanih in neimenovanih žrtev samo množi moči borcev proti diktaturi. In ves napredni svet trdno veruje v njihovo zmago.

Ob usmrstitvi Juliana Grimauja Garcie

ALOJZ GRADNIK

H končanemu boju
junaka, Grimauju,
zvonovi zvonite,
zvonite k pokoju
dlani mu in znoju,
šumite vetrovi, šumite, hrumite,
in vsem oznanite:
»Odpadli okovi
z Grimauja so — v slavi
sprejeli so zdaj ga herojev pozdravi.«
»Salud«! vanj od vseh je strani zagrmelo.
»Salud«! zdaj je špansko srce v njih zavrelo.
Zvonovi zvonite
in Ebra šumite
valovi zeleni
po strugi peščeni
otožno deroči.
O joči zdaj, Španija, Španija joči,
zdaj vsa še v nemoči,
pozdravljala skoraj boš vse zmagovite
herojev zastave.
Za smrti zdaj slave
zvonovi zvonite,
šumite vetrovi
v vseh Španije rekah valove zbudite,
ki so vse še rdeče od borcev krvi.
Krvi se napijte
o novi Tatari,
v brloge se skrijte,
brezdušni barbari,
ker blizu že dan je,
ki vaših zločinov naj bo maščevanje.
Zvonite zvonovi,
šumite valovi
zvenite okovi,
da vstala bo Španija v Španiji novi!

Nova vas, 21. aprila 1963

Sopotniki

IVAN JAN

(Nadaljevanje in konec)

Onadva sta bila zadovoljna, pa tudi začudena, da bodo šli tja, kjer naj bi pokalo. A bila sta kljub temu zelo hvaležna, kajti vedela sta, da jih bo Polde vodil tam, kjer je najvarneje. Kdo drug naj bi jih, če ne on, Polde.

»Hvala, tovariš. Zaupamo ti bolj kakor sebi. Vedno ti bomo hvaležni. Samo vodi nas od tod!«

Poldeta je tisto o hvaležnosti bodlo tako neprijetno, da bi zdaj gotovo odrekel uslugo, če ga ne bi že vezala obljuba.

»Kar pustita zahvaljevanje. To je moja dolžnost,« je rekel in se ni več dosti menil zanju.

»Gremo! Potiho in orožje v roke,« je šepnil tovarišem, ki jih je bilo zdaj kakih dvanajst.

Hodili so in hodili, ne da bi naleteli na kaj nevarnega. Vmes so sicer slišali streljanje topov, toda to je bilo tako oddaljeno, da jim ni delalo skrbi. Bližali so se majhni čistini, nekakšni kotanji, kjer je Polde vedel za majhen izvir. Vode v teh krajih ni bilo lahko dobiti, zato je Polde vodil tako, da bi se med potjo odžejali in napolnili prazne čutarice. Bilo je vroče in žeja jih je mučila dosti bolj kakor lakota. Zadnjič so sicer jedli prejšnji večer, a piti bi morali že zdavnaj, če bi imeli kaj. Poleg tega je ta ali oni imel v nahrbtniku še kakšen košček suhega kruha in polente, pa so si najhujši glad tovariško potešili že zjutraj. Toda voda, voda! Čutarice so bile že zdavnaj prazne.

Polde je stopal previdno, vendar se ni hotel obnašati do skrajnosti oprezno, da s tem ne bi vzbujal pri drugih morda upravičenega ali pa tudi neupravičenega strahu. Iz izkušenj je vedel, da je strah največji sovražnik od velike enote odtrganih ljudi, ki vsak trenutek pričakujejo, od kod bo zaropotalo. Taki vidijo sovražnika že v vsakem zverženem štoru, slišijo hojo preganjalcev v vsakem šumu, ki ga povzroča veter ali tudi najmanjša sapica. Bil je zelo radoveden, kaj bi storila ta njegova iz vseh vetrov sestavljena skupina, posebno še, kaj bi napravila oficirja, če bi počilo. Skoraj želel si je, da bi na tej poti malo zaropotalo, da bi videl njuno obnašanje. Toda kaj hudega ni mislil. Samo toliko, da bi od blizu slišala cviljenje krogel, da bi od blizu videla za mitraljezom ležečega Nemca. Prej nemara taki, kot sta ta dva, ne bodo ne dobri tovariši ne dobri vojaki. Sicer pa jima je napol že odpustil. Saj sta ga tako lepo prosila za uslugo, saj sta mu »podarila« celo poveljevanje!

Polde je razmišljal logično in pošteno, in tako ni bil niti preveč napet, niti mu čas ni tekел tako počasi kot ostalim.

Ko je počepnil, da bi si ogledal bližino kotanje z vodico, in dal ostalim znamenje, naj mirujejo in molče, se je vsulo, kakor bi se z jasnega neba nad njimi odtrgal težak oblak! Šarci! Puške! Ropot je odmeval tako grozotno, da so se telesa dvanajstih partizanov znašla na tleh, kakor bi bili zadeti vsi naenkrat. Poldetu ni bilo treba zavpiti, naj ležejo.

Krogle so brenčale tako na gosto, da tudi pobeg ni bil mogoč! To so uvideli celo največji plašljivci.

Polde se je, ne da bi se mu kaj zgodilo, zvalil z obronka, s katerega je prej opazoval okolico. Ležal je postrani za majhno skalo in videl, da vsi, prav vsi

tiščijo glave k tlom in so prilepljeni k zemlji, kot bi bili ploščati. In vsi so mirovali.

Toda, ne! Tam, kjer sta ležala oficirja, roke niso bile mirne. Polde ju je opazoval: z rokavov sta na moč naglo in nervozno trgala zlate našive in zvezdice! Takoj po tem opraviu nista več razmišljala: obrnila sta se, se najprej plazila, potem pa se dvignila in sklonjeno stekla nazaj med drevje:

»Hudiča, da bi ju vsaj zadelo,« je zaklel Polde, kajti to, kar sta naredila zdaj, ni bilo več izraz samega strahu, temveč že čisto navadno izdajstvo. Naj ju vendar zadene s sovražne strani, da ju ne bo treba streljati njemu, če ju bo dohitel!

Pobeg teh dveh »oficirjev« je povzročil, da so se začeli umikati tudi ostali. Polde je uvidel, da res ne kaže drugega. Tudi sam se je spretno potegnil nazaj, toda ne brez streljanja, in zadnji. Tam, med tistimi kamni pa je ostal eden izmed njegovih, ki se je tudi oglašal s puško. Ko se je Polde pognal k njemu, je mimogrede opazil, da mu ni več pomoči. Zadet je bil v glavo! Samo še njegovo puško je vzel s seboj in pohitel za drugimi...

Zdaj jih je bilo samo še enajst in dobil jih je skupaj kakor ovce, ki jih kdo preganja. Tekli so v nasprotni breg in tako skupaj, da bi jih posnel z enim samim rafalom, samo če bi prišli pred kako cev.

Polde je vpil za njimi, naj se ustavijo, kar pa so storili šele na pobočju, ki je bilo gosto obraščeno in posuto s skalami. Toda ni kazalo, da se mislijo zares ustaviti. Čakali so le Poldeta, ki naj bi jih vodil naprej v kakšno zavetje.

Polde pa je grdo gledal: zaradi dejanja »oficirjev«, zaradi smrti tovariša, ki je razen njega streljal edini!

»Kaj naj pomeni to?« je s temnim glasom siknil proti očiščenima rokavoma »oficirjev«.

»Ali hočeš, da zgrabijo oficirje? To je kamuflaža! Toda odpelji nas od tod. Nekam se zabijmo,« sta bila spet prva oficirja.

»Še to,« je kratko siknil Polde, ki je ta dva zdaj že zasovražil. Ne sovražil. Zgubil je sleherno zaupanje vanju, zdela sta se mu tako bedna kot še nikoli nihče, ki je moral preživljati prve strele. Tako ničvredno še nikogar ni videl prenašati ognjenega krsta, čeravno sta ga doživela tako nenadoma in v takih okoliščinah. Oficirja! Kakšna oficirja! Napihnjene žabi, ki nista znala biti ne sama ne lačna ne žejna, a o drugem ni vredno govoriti. Polde je bil prepričan, da sta to pot prvič slišala streljanje od blizu. In na koncu se mu je zdelo kar prav. Sam ju sicer ne bo ustrelil, toda zadosti mu je teh sopotnikov. Bo že uredil drugače.

Onadva sta tudi od drugih že čutila zaničevalne poglede in nista več silila v ospredje. Sicer pa je imel vsak toliko skrbi s seboj, da to ni bilo tako opazno. Najbolj je grizlo Poldeta.

Odpravili so se naprej in onadva sta neprestano govorila, ne, šepetala, kako naj bi se nekam zavlekli.

Polde zdaj ni hotel preveč tvegati, zato jih je vodil po težko prehodnem terenu, ki jim je iz teles posrkal še zadnje kapljice vode. Bili so že čisto utrujeni in žeja se je zdaj oglašala še s hujšo močjo...

Noč jih je dobila med skritim skalovjem, podobnim tistemu, kjer so zjutraj dobili skupino »oficirjema«. Šli bi naprej, a bili so utrujeni in okolica je bila taka, da v tej brezmesčni noči hoditi ni bilo mogoče. Z rokami so si nagrebli listja, nalomili vej in se pokrili za silo. Suhih ust so zaspali in zato tudi govorili

niso dosti. Polde z »oficirjema« ni hotel več spregovoriti. Škoda sline, ki bi jo porabil za to! Sklenil je, da bodo zjutraj navsezgodaj krenili dalje, kajti vedel je, da tod ni varno, da blizu ni hrane, še manj pa vode. Približno je ugotovil, kje so, in brigada ni mogla biti več daleč stran.

Spal je le malo, vendar toliko, da je ob zori pogrešil »oficirja«!

»Le od kod sta zbrala toliko korajže? Premagal ju je najbrž velik strah! Morda sta se šla celo javit Nemcem? ... Ustreliti bi ju bil moral!« je ugibal in se jezil nase.

Drugim je rekel, da morajo takoj nadaljevati pot, kajti kdo ve, kaj se lahko zgodi naslednji trenutek!

Noč je bila tako dobra, da je po nezaraščenih predelih nasula svetleče se rose. Leže so lizali drobne kapljice, ki so bile potem za ves dan edina voda! Če ne bi storili tega, bi bili še ob to, kajti dan in sonce sta potem izpila tudi to vlago.

Čez dan niso več naleteli na Nemce in tudi onih dveh ni bilo nikjer moč izslediti. Sicer ju pa tudi niso kdo ve kako iskali!

Kako presenečeni so bili čez nekaj dni, ko so v neki enoti naleteli na »oficirja«, ki sta zdaj spet nosila oficirske našitke. Nemška povodenj se je namreč medtem odtekla in ofenzive je bilo konec!

Polde je razmišljal, kaj storiti. Naj ju izda, kako sta se obnašala? Toda — saj sta se tako res mogoče le kamuflirala in bi v primeru zajetja laže rekla, da sta na primer nasilno mobilizirana fanta, ki so ju nedavno in v neznane gozdove odpeljali partizani!

Sicer se pa nista dala niti ujeti, še manj pa se je uresničila misel, da sta dezertirala, da sta se celo vdala in kaj izdala. Ne, tega nista storila, in zdaj, ko je ofenzive konec, sta videti čisto prerojena! To sta pokazala tudi ob srečanju s Poldetom.

»Torej, tovariš Polde, pa smo se rešili! In to je predvsem tvoja zasluga!«

Poldetu pa ni šlo v glavo, kako sta jo popihala, ne da bi se jima kaj zgodilo, in kako sta naletela prav na partizane? Toda o tem niso dosti govorili!

Veliko bolj se je čudil temu, da sta ga mogla hvaliti po vsem, kar se je zgodilo! Če ne bi v sebi sklenila, da se bosta odslej obnašala kot pristoji pravemu partizanu, ne bi zmogla vsega tega.

Toda Polde je hotel priti na čisto.

»Če vse pozabimo, tisto trganje znakov pa ni bilo lepo. Res ne!«

Oficirja sta se spogledala in videti je bilo, da jima hoče biti malo nerodno. Toda:

»Lepo ali ne! Zaradi tega se nikomur ni zgodilo nič hudega! Vendar, Polde, o tem ni treba pripovedovati nikomur! Morava priznati: to je bil resnično najin ognjeni krst!«

Poldeta je to malo zmedlo, kar oficirjema ni ušlo. Zato sta dodala:

»Nikar naj te to ne moti. Pač nisva imela priložnosti! Bila sva v zaledju, kjer so potrebovali take ljudi, kot sva midva!«

In tako jima je Polde obljubil, da o tem dogodku ne bo raznašal govoric, kajti bil je dober človek, ki je do zadnjega hotel verjeti, da so dobri tudi vsi drugi, zlasti tisti, ki so partizani. Nazadnje se jima je skoraj opravičeval in pripovedoval, kakšne misli so ga prešinjale, ko sta izginila iz skupine.

»Vidiš, Polde, ko sva odšla, si imel vsaj manj skrbi!« sta mu rekla.

Poslovili so se prijateljsko, zelo tovariško. Vsak je moral tja, kamor je sodil, in vsak je moral po svojih poslih, kajti razmere so bile spet urejene...

Minevali so tedni in meseci, a vodnik Polde ni nič slišal o oficirjih. Včasih je pomislil, če kateri ni morda celo padel, kajti vedno se ni mogoče izmikati krajem, kjer poka!

Videl ju je šele v osvobojeni Ljubljani, toda takrat nista bila več v uniformah. Zakaj bi si utesnjevala življenje, če ni bilo treba in tudi moderno ni bilo več!

Njuno življenje je rešeno

MATJAŽ ŽIGON

DO KRAJA izmučena se je privlekla s Sinetom v naročju do previsne skale nad ozkim meliščem in ga položila, ne, spustila na korak široko, z okruški posuto polico. Težko je sople in srce ji je razbijalo kakor kladivo. Kazalo je, da više v hrib ni mogoče; strme, razgrapane, tu pa tam z mahom porasle skale so zapirale vsak prehod. Pred očmi se ji je stemnilo. Onemogla se je sesedla na vlažni pesek zraven ranjenca.

Ko je omotica prešla, je bila Cvetkina prva skrb, ali ju bodo zasledovali. Ozrla se je okrog sebe. Pogled ji je skrbno, seženj za sežnjem, pretipal celo mrežo vejevja: visoke, nesorazmerno raščene smreke ob straneh in stara, samotna, že orumenela bukev pod robom meli so toliko zakrivale previs, da ju z nasprotnega brega najbrž nihče ne bi mogel opaziti.

Nato si je pazljivo ogledala ranjenca. Zdel se ji je tako neboljen. Ležal je negiben, rahlo je drgetal, ni spregovoril, s široko razprtimi zenicami je sanjavo buljil nekam v prazno, rahlo nagubana koža na obrazu je bila bleda in pro-

sojna, na visokem čelu so se mu nabrale kapljice hladnega znoja, ki so se svetlikale kakor jutranja rosa na travi, dihal je hitro, a komaj slišno.

Zavihala mu je kratki, raztrgani, mokri in blatni hlačnici, ki sta zakrivali oba krna. Obveza na desnem štrclju je bila videti še kolikor toliko trdna, z levega pa jo je izgubil; iz skoraj zaceljene, a znova ogrebene rane na koncu leve štule je tenko curljala temna kri.

Cvetki je prišlo na misel, kako ji je zdravnik vtepal v glavo prejšnje leto na bolničarskem tečaju in potlej vsak dan v bolnici: popolnoma čiste roke, le razkuženi povoji, vedno in povsod asepsa, kakor se temu učenoma pravi... Lepo in prav — a kaj pomagajo ti nauki sedaj?

Za trenutek je še omahovala, nato pa se je sramežljivo obrnila proč od ranjenca in z naglimi gibi slekla vojaški suknjič ter svilen srajco iz angleškega padala; oči so ji hipno obstale na golem, koščenem dekliškem telesu s povešenimi rameni in drobčkanimi, ploskimi prsmi, potem pa si je spet urno nataknila suknjič, raztrgala prepoteno srajco na kose in z njimi trdo obvezala Sinetov krvaveči štrcelj.

Tako. Kar je bilo v njeni moči, je menda vse storila. In šele sedaj, ko je bilo najhujše že za njima, ji je iz mraka podzavesti pridrlo na dan spoznanje, da sta se tega jutra pravzaprav iztrgala iz objema smrti. Presenečena se je vpraševala, kako se je moglo kaj takega pripetiti. Toda pomnjenje jo je izdajalo; vse sile je morala osredotočiti na zbiranje in nizanje raztresenih drobcev spomina, da se ji je nazadnje le posrečilo v mislih obnoviti potek usodnega dogodka.

Tako kot vsako jutro je ravnokar pospravljala bolniško sobo, ko so nenadno zaregljali dolgi rafali šarcev in so okoli barake zabobnele oglušujoče eksplozije. Kuharica, nekaj lažjih ranjencev, upravnik in morda še nekateri so planili iz stavbe in se pognali navzgor po grapi — že po nekaj korakih so vsi popadali.

Bila je že med vrati in vse to je videla, a nekaj ji ni dalo zbežati: Sine, ki je že oblečen sedel na pogradu, je zavpil — kaj, ni razumela. Ali je klical na

pomaganje? Gotovo! V sebi je začutila čudežno moč. Obrnila se je, skočila nazaj in ga pograbila, čeprav se je nerazumno otepal — pač ga je obšla smrtna groza.

Med žvižganjem svinčenk in kričanjem Nemcev je stekla z ranjencem na rokah tesno ob baraki do izvira pod spodnjim koncem stavbe in nato se je spustila po strmi, ozki grapi vzdolž studenčka; nekajkrat ji je spodrsnilo in oba sta se kotalila preko grčavih korenin, ki so prepletale strugo. Skozi vedno gostejšo meglo je pritekla do dna globoke soteske, prebredla hudournik in potem vsa premočena z zadnjimi močmi, da sama ni vedela kako, prinesla Sine na tla sem gor.

Oh, če se spomni — včasih, ko so še kot otroci pasli krave v bregih za vasjo, so se šli, kdo bo dlje nesel drugega v naročju; našteli so do dvajset, trideset, največ petdeset korakov; ona je bila vedno med najslabšimi... Le kdo ji bo verjel, ko bo nekoč sedela na toplem zapečku in pripovedovala sosedom, kaj je danes storila?

Sapa je površala v drevju in rumeno listje je začelo počasi, v vrtincih padati na tla. Cvetka se je ozrla v vejevje spodnje bukve in zazdelo se ji je, da se izza debela v daljavi nekaj kadi. Stegnila se je s svojo sključeno in šibko postavo kolikor je mogla na levo in v svitu ranega sonca je opazila dim, ki se je sukljal nad ozkim, poraščenim žlebom v nasprotnem bregu soteske.

Tam nekje pa je morala biti bolnica! Torej so jo zažgali! Ampak — kaj se je zgodilo s tistimi ranjenci, ki niso mogli zbežati? Kaj oni strašni, nečloveški kriki, ki so jih bñli med begom na ušesa, niso bili vpitje Nemcev, temveč...? A so jih žive...?

Spomin ji je žalosten blodil od ležišča do ležišča in se zagledal zdaj v tega, zdaj v onega ranjenca. Kurirček Triglavski: prestreljeno hrbtenico ima, od pasu navzdol je hrom, vodo in blato pušča od sebe — a nič ne kaže, da bi ga kaj bolelo, še kar vesel je, okolico zabava, le to ga skrbi, če bo kdaj lahko plesal. Stari orožar Johan: rano ima na glavi, ni popolnoma pri zavesti; le kadar je pregled, se napol predrami, ona ga razveže, zdravnik mu posveti v mrtve oči, Johan pa sprašuje vsakokrat z ihto: tak kdaj mu bodo že sneli obvezo, da bo spet videl? Pa terenka Zmaga — ne spominja se, da bi jo videla bežati iz barake: tik pred porodom je, z neznansko napetim trebuhom, pa še ne zna krotiti svoje spogledljivosti; celo Sine, ki je bil po naravi bolj resen in ki se je do bolničarke obnašal tako, kot da bi bil iz lesa, se je kar razživel in začel celo zbijati šale, kadar se mu je Zmaga dvoumno nasmehnila iz kota svojih črnih, še vedno zapeljivih oči. Uh, ta presneta smrklja...!

Cvetka se je mahoma zavedela in se zgrozila: Zmage s pričakovanim plodom v telesu bržkone ni več, ona, ki je sedaj tu na varnem, pa se prepušča ogabnemu navalu zavisti — le zaradi tako nedolžnih ranjenčevih šal!

Ampak Sine... Cvetkin pegasti obraz z izbuljenimi, škilastimi očmi in predolgo, koničasto brado je spreletel nasmeh, ki je blagodejno zakril sicer nelepoto zunanost... Saj Sine je zdaj tudi na varnem! In ona ga je rešila!

Ah, kako dolgo, dolgo se že poznata! Še od lanske jeseni, od prvega tedna njenega partizanstva, ko je prišel iz internacije in so ga koj postavili za komisarja v njihovo četo. Čeprav je bil iz mesta, železničar, je znal govoriti po naše, da se nikoli ni prenaledla njegovih klenih besed o pravicah tlačениh in ponižanih. In če hoče biti čisto iskrena, si mora priznati, da nekje v najglobljem kotičku svojega mladega srca že od prvega dne hrepeni, da bi ji Sine nekoč na štiri oči povedal tiste lepe besede in jo nežno pobožal po licih — pa čeravno je

takšne želje sama pred seboj vedno tajila, čeprav jih Sinetu nikoli ni upala razodeti in četudi on prav gotovo ni mogel kaj takega niti slutiti.

Ali je to koprnjenje tisto, čemur pravijo bolj izkušeni — ljubezen? In če je res, zakaj ga ima pravzaprav tako zelo rada? Ali zato, ker je bil nekoč tako krepke, tršate postave? Ali zato, ker ima lepe, globoke, pametne oči? Ali morda zato, ker je tako nagel, odločen, tako pogumen, da je stoje napadal bunker, preden ga je rafal pokosil? Ali pa zato, ker je toliko, toliko noči prebedela ob njem, ko je upadlih oči in rumenega obraza bruhal od bolečin zaradi prisada v prestreljenih mečih in mu je le amputacija nog rešila življenje?

Naj bo že zavoljo česarkoli, ljubi ga zares in brezmejno, čeprav se je obnašal do nje vedno nekam tuje, visoko, odrezavo, včasih morda celo odurno. Saj odslej gotovo ne bo več tak, ker mu je rešila življenje, saj bo prav zares njen, samo njen, ves in za vedno njen. Saj bo tudi te strašne vojne nekoč konec in potlej ju nikdar nihče ne bo preganjal, nikoli več se ne bosta lačna in prezebela potikala okrog, naspala se bosta vsako noč, imela bosta svoj domek, skrbela bo za Sineta in negovala ga bo, no, in nekega dne (ob misli na to je zardela) bo tudi ona začutila, da se ji pod srcem nekaj drobcenega premika, da tu nekaj živi, nekaj raste, podobno kakor je to prav gotovo nekoč začutila tudi Zmaga...

Cvetka se je vzradoščena obrnila k ranjencu. Presenetilo pa jo je, ko je sprevidela, da je Sine navzlic izčrpanosti že čisto pri sebi in da jo ostro, vrtajoče opazuje. Dekletova hrapava, koščena roka, ki se je že bila namenila k ranjenčevemu licu, je na pol poti preplašeno zastala, ko se ji je Sine takisto kot od studa naglo odmaknil.

Zdajci je skremžil usta in z zatikajočimi se besedami je spregovoril:

— Le zakaj ti je bilo treba ravno mene — takegale — rešiti?... Ko tako ne bom več za nobeno rabo... Zakaj nisi rajši katerega drugega — ki bo še čemu koristil?... In to sem vam še vpil — ti pa...

Dekle se je zdrznilo. Nekaj hipov ni spravila glasu iz sebe, potem pa je razburjeno vzkliknila:

— Sine, kaj govoriš!

Oči so ji preletavali bliski.

— Le kaj govorim!... Opletal je z rokami. — Sicer pa — prav imaš. Tebi govoriti se res ne splača — ko še ne veš, kaj je življenje, je dejal z ubitim glasom. — Če pa še ne razumeš — da ti bo jasno: jaz vse vidim in vse vem — že dolgo sem ti hotel povedati, da nisi, da nisva...

Zaustavil se je sredi stavka; po kratkem premoru pa je razdraženo revsknil: — Dekle, izbij si to iz glave!

Še enkrat jo je ošinil s pogledom, ki je bil videti hladen, brezčuten, nato pa se mu je oko spet skalilo in pogled mu je splaval zgubljeno v daljavo.

Cvetka mu ni odgovorila. Vse tisto, kar je tedne na skrivaj zidala zase, se ji je mahoma zrušilo v prah. Počutila se je tako, kot se počuti punčka, ki je ravnokar priplezala do praga devete dežele, vrata vanjo so že odprta, še hipec, pa bo vstopila v ta prelepi, bajni svet — ko jo nenadno osoren glas in trda mačehina roka zdramita iz sanj in jo vržeta v pusto vsakdanjost. V grenkih trenutkih prebujanja je spoznala, da so bili vsi njeni upi na srečo v dvoje — le gradovi v oblakih.

Obraz se ji je spačil in v ustih je začutila trpek priokus. Od ledij proti kolonom se ji je zaglodala skeleča bolečina. Vzdrgetala je. Vlažni hlad jesenske megle, ki se je bila začela dvigati iz soteske in je pravkar zakrila veliko, rdeče, a nič več toplo sonce, se ji je zagrizel noter do kosti.

Obisk v muzeju avtorja »Kako se je kalilo jeklo«

DRAGO KRALJ

Najdražje, kar ima človek, je življenje. Dano mu je samo enkrat in zato ga mora preživeti tako, da bi mu ne bilo nikoli žal za brezplodno preživeta leta, da bi ga nikoli ne mučila misel na minulo in da bi ob smrti lahko dejal: vse moje sile in vse moje življenje je bilo posvečeno eni sami in najlepši stvari na svetu — boju za osvoboditev človeštva...

IDEALIST. Pisatelj. Revolucionar. Borec... Vse to in morda še kaj drugega in še kaj več je bil človek, ki je med vrsticami svoje knjige zapisal tudi zgornji citat. Tri stvari mi ob vsem tem ostajajo v spominu: ime pisatelja, naslov knjige in ime glavnega junaka: Nikolaj Aleksejevič Ostrovskij je napisal knjigo »Kako se je kalilo jeklo«. Glavni junak v tem delu pa je Pavka Korčagin.

Leta petinštiridesetega je bila to prva knjiga, ki sem jo po devetem maju dobil v roke. Slovenskega prevoda še ni bilo in med nami je krožil že razcefran izvod v cirilici, pri katerem so bile mnoge strani nečitljive ali so sploh manjkale. Brali smo jo enkrat, dvakrat, in naj je od takrat minilo že veliko let, naj so se pogledi na mnoge stvari spremenili, naj se je ogenj dojemanja tako ali drugače umiril, v spominu je ostala močna osebnost mladega revolucionarja Pavke Korčagina; ostal je kot daljni vzornik, kot tisti srečnež in nesrečnež, ki je živel v izrednem obdobju velike revolucije. Za močno osebnostjo glavnega junaka takrat nismo čutili avtobiografske prisotnosti samega avtorja, Nikolaja Ostrovskega. Nič nismo vedeli o njegovem življenju, brali smo le knjigo, ki je počasi, z leti, izginjala iz knjižnih izložb, s polic mladinskih knjižnic in tudi iz spomina...

Na lanskem popotovanju po Sovjetski zvezi nas je pot pripeljala tudi v mesto Soči ob kavkaški obali Črnega morja. Soči in vsa njegova dvestokilometrsko riviera sodi med tiste kraje na svetu, ki lahko v svoje vile, parke in na plaže sprejmejo milijone ljudi in jim v kratkih obdobjih počitnic skušajo vrniti moči, da se ponovno vrnejo v strogi ritem mest in industrije. Soči je veselo mesto, mesto cvetja, sonca in tako blagega in ugodnega podnebja, da se človek kar težko odpravi stran.

Mesto nima veliko, kako bi rekli, znamenitosti. Kaj bi, saj je vse mesto ena sama znamenitost z vsemi svojimi rožami in kopališči. Toda nekaj je vendar: Muzej Nikolaja Ostrovskega. Napis, ki sem ga prebral na vrtnem vhodu pred neko hišo me je presenetil. Avtor knjige »Kako se je kalilo jeklo« ima tu svoj muzej! Zakaj ravno tu? In tako sem sredi tega veselega in za uživanje ustvarjenega mesta zvedel zgodbo, ki je predvsem žalostna, polna žrtvovanja in neprekosljive delavnosti. Zgodbo, ki...

Nikolaj Aleksejevič Ostrovskij je prvič prišel v Soči leta 1928; takrat mu je bilo štiriindvajset let. Bil je že hudo bolan. Zdravil se je v majhnem zdraviliškem kraju Macesti, ki je le nekaj kilometrov vstran od Sočija. Od takrat je le redko zapuščal riviero, za stalno se je naselil v tem kraju.

In muzej pripoveduje o človeku, o njegovem življenju in delu, o njegovih naporih, o dobi, v kateri je živel, ki ga je rodila in krepila. Fotografije, pisani

dokumenti, predmeti, oljnate slike, grafike, citati — vse to skupaj ustvari močan vtis o času življenja in smrti, o času velike revolucije in ljudi v njej.

V svojih otroških letih je bil Nikolaj Ostrovskij odličen učenec. Nikakor ni hotel razočarati očeta, ki se je nekdaj boril pri Sevastopolu in so zato imeli njegovi otroci pravico do brezplačnega šolanja. No, šola je bila le del njegove vzgoje. V dolgih zimskih večerih je njegov oče, ki je bil eden redkih pismenih ljudi v vasi, bral otrokom dela Puškina, Tolstoja in Gogolja. »Železno čtivo«, ki je ruskemu človeku vedno neizpodbitno pripovedovalo, kaj je prav in kaj ni. V najhujših letih carskega nasilja, ko je bila pravica poteptana v blato, so bile te knjige jasno vodilo za vsakogar. Tudi pozneje, v obdobju najhujšega Stali-

Nikolaj Ostrovskij, pisec romana »Kako se je kalilo jeklo« leta 1918, ko je bil star 14 let. Leto dni kasneje, avgusta 1919, je odšel v Rdečo armado

novega pritiska na vse, kar je bilo pošteno in resnicoljubno, so bila prav dela ruskih klasikov tista, ki jih Stalin ni mogel prepovedati in ki so odločno in nepopravljivo govorila proti njemu, za ideale revolucije, pred katero so bila napisana. Spoznanje resnic, ki so bile napisane v knjigah starih pisateljev, je bila šola, ki je bila skoraj več vredna kot tisto, kar se je mali Kolja naučil v pravi šoli.

Potem leta prve svetovne vojne. Družina beži v Šepetovko. Tudi Kolja mora delati. Kuharček je in po trinajst ur dnevno na nogah. Potem revolucija v tedaj še daljnem Petrogradu. Nemir in kaos Ukrajine. Toda fant je že tam, kjer mora biti. Povezan je, trosi listke, pomaga, kjer le more. Potem prvo zaslišanje in rešitev iz zapora.

Leta 1919 sredi poletja postane komsomolec, skupaj z izkaznico dobi puško in dvesto nabojev. Taka je bila navada v tistih letih. V avgustu 1919 odrine Kolja s slavno brigado Kotovskega v boj proti vsemogočim sovražnikom, ki jih je Kotovski skupaj z maršalom Budjonijem podil po Ukrajini in proti zahodnim mejam.

»Šli smo v boj za našo mladost, za našo srečo!«

se spominja Kolja devetnajstega leta; njegovi prijatelji in soborci pa vedo povedati, da je bil drzen obveščevalec in predvsem ognjevit agitator. Toda prav kmalu je bil pred Lvovom hudo ranjen, oslepel je na eno oko, in ko je bil nekaj časa v kijevski bolnišnici, so ga demobilizirali.

Nikolaj Ostrovskij je postal mladinski aktivist, brigadir pri mladinskih akcijah, hkrati pa je študiral na elektrotehnikumu in postal elektromonter. Ko preboli trebušni tifus, mu zdravniki odsvetujejo delo v tovarni. Toda pokojnine ne sprejme, vrne se v Šepetovko, kjer so se po revoluciji nastanili njegovi domači, in deluje kot mladinski aktivist neumorno dalje. Toda bolezen vedno pogosteje in vedno huje prekinja njegovo delo; čas med petindvajsetim in tridesetim letom preživi večji del po sanatorijih. Vedno huje mu je: slabše vidi na edino oko, sedi še komaj, hoditi skoraj ne more več... Muči ga misel, da bo postal nepotreben in nekoristen član družbe. Tedaj pa mu tovarišica iz sanatorija navdihne rešilno misel:

»Piši!«

Svojo misel je podkrepila z dejstvom, da zna Kolja izvrstno pripovedovati svoje spomine iz vojnih let, da zna vse obogatiti z lastno domišljijo in da bi bilo škoda, če bi vsega tega ne napisal.

Preden se loti pisanja, še mnogo bere. Da, to je leto 1927. Ne more več iz postelje. Leži. In vendar se vpiše na Moskovsko komunistično univerzo in študira izredno.

»Če lahko govorim tudi po tri ure brez odmora in če me dvajset ljudi ves čas posluša, ne da bi se med seboj pogovarjali, ne da bi jim bilo dolgčas, to pomeni, da je še ogenj v meni, da je še vredno živeti, da sem še potreben!« pravi o tistem času. Spet potuje na jug, v Macesto, toplice mu pomagajo, a ne zatro zavratne bolezni. Leta 1928 prične pisati spomine. Da bi bil tekst čimbolj veren resnici, pošlje rokopis soborcem iz brigade. Toda pošta izgubi edini izvod rokopisa, delo nekaj mesecev. Kopije ni imel. Spet piše. Pa tudi oko ga počasi izda. Vedno je vneto, vid počasi peša in dokončno ugasne...

Slep in negiben leži na postelji v skromni hišici sredi Sočija. In študira. In bere. In predava. In piše. Komsomolci iz lokalne organizacije berejo zanj knjige in mu pripovedujejo vsebino. Posluša vsa predavanja po radiu, ure in ure ne sname slušalk. In tedaj začne pisati knjigo...

Piše sam, ne narekuje. Iz lepenke so mu naredili pomagalo. V kos lepenke so vrezane pore. Ta kos lepenke položi na papir in po njih piše. Črke so vegaste, a vendar je tekst čitljiv. Ponoči pa žena in sestra, ko se vrneta z dela, vse to prepišeta. Vsi mu pomagajo, ker verjamejo v njegov talent. Prva poglavja njegovega dela »Kako se je kalilo jeklo« izidejo 1. 1932 v mladinski literarni reviji »Mlada Garda«.

Dve leti kasneje je izšla knjiga, ki je bila v kratkem razprodana. V vitrini muzeja pred obiskovalcem je porumenel izvod te prve izdaje. Na njem je z nerodno pisavo slepega človeka napisano posvetilo: »O. O. Ostrovskoj, svoji materi, udarnici brez izmene in svojemu vernemu varuhu. Kolja.«

V dveh naslednjih letih je knjiga Nikolaja Ostrovskega izšla v Sovjetski zvezi več kakor petdesetkrat. Do danes pa je bila ta knjiga izdana že vsaj petstokrat in v približno 14 milijonih izvodov. Pri tem pa seveda ne štejem prevodov v številne tuje jezike.

S težkimi zavesami je od nas, od vitrin in dvoran muzeja ločeno sonce Sočija. Za trenutek smo pozabili nanj, kajti nit spomina, kateri sledimo od vitrine do vitrine, je premočna, da bi nam misli begale vstran.

Tik ob prvem izvodu knjige je članska izkaznica Društva sovjetskih pisateljev; podpisan je Gorkij. Leto dni kasneje je Ostrovskij odlikovan z ordenom Lenina.

Potem sodeluje pri pisanju scenarija za film, ki bo posnet po njegovi knjigi, hkrati pa prične pisati prva poglavja trilogije, kateri da naslov »Rojeni v viharju«. Napiše prvo poglavje in ga v nekaj natipkanih izvodih pošlje nekaterim pisateljem v oceno. In ne samo to, kar sam odpotuje v Moskvo in se udeleži sestanka, na katerem skupina pisateljev obravnava njegov rokopis. Ne žalosti ga, ko sliši tudi kritične pripombe, vrne se v Soči in popravlja, piše, bere. Toda, toda . . . Sredi naporov telo ne zdrži več. Bolezen ga premaga. Dvaindvajsetega oktobra 1936 Kolja umre. Namesto nekrologa je prav tistega dne izšel prvi in zadnji zvezek trilogije »Rojeni v viharju«.

Sele ob izhodu se ozrem nazaj, na ljudi, na mladino, ki je je veliko v tem muzeju. Vsi najdejo čas, da ga obišejo, vsi so brali knjigo in vedo veliko o njenemu avtorju, toda videti vse to, pomeni, podoživeti, vtisniti si v dno spomina. Tiho stopajo skozi dvorano, od vitrine do vitrine, tiho se vpisujejo v knjigo in tiho odhajajo iz poslopja. Zunaj jih čaka sonce in spodaj pod palmami in parki svetla ploskev velikega morja. Zunaj se fotografirajo, zunaj spet smeh in veselje, hrup mesta in ritem počitnic.

»Ni dovolj prebrati knjigo,« mi pripoveduje spotoma fant, delavec iz Kujbiševa, »morate spoznati človeka, kajti med njim in njegovim junakom Pavko Korčaginom ni nobene razlike.« Naj je življenje Kolje bilo drugačno, kakor življenje Pavke, vendar je to isto življenje. Knjiga »Kako se je kalilo jeklo« je njegova avtobiografija. Tega se zavedamo prav vsi, ki nam je knjiga draga. In povem vam, naj se še tako navdušujemo za vse moderno, za polete v vsemirje ali za twist, Kolja in Pavka sta nam še vedno draga. Ne poznam mladince pri nas, ki bi ne prebral njegove knjige. To ni slavospev revoluciji, to je njeno doživetje, morda najbolj iskrena knjiga med najbolj iskrenimi, ki so bile napisane na to temo. Že sam način, kako jo je napisal slepi in bolni pisatelj, nam to dokazuje. Nekoč mi je neki študent dejal, da Ostrovskij ni bil najboljši pisatelj, da je njegov stil tako in tako. Prav, sem mu dejal, Ostrovskij ni bil pisatelj, bil je človek, ki piše.«

Ob obisku tega muzeja pa se vsiljuje nekaj misli, ki ne spadajo neposredno v zgornji sestavek. Mar bi ne sodilo tudi pri nas urediti, seveda bolj skromen muzej pesniku Kajuhu, morda celo v hiši, kjer je padel in ki jo je pred kratkim skoraj povsem uničil požar?

In še nekaj. — V muzeju Ostrovskega v Sočiju hranijo številne izdaje knjige »Kako se je kalilo jeklo« v tujih jezikih. Njegova sestra, ki danes vodi muzej, pravi, da so to skoraj vse tuje izdaje. Slovenskega prevoda ni med njimi. Zdi se mi, da so odlomki dela o Pavki Korčaginu izšli pri nas tudi med vojno v partizanskih publikacijah. Fotokopije teh prevodov v partizanskih listih bi prav gotovo bile dragocen eksponat v muzeju v Sočiju. S skupno močjo bi jih lahko poiskali in poslali tja.

»Srednješolec«

ALENKA NEDOG

V ZADNJIH mesecih pred okupacijo sta izšli v Ljubljani dve številki »Srednješolca«, glasila srednješolske mladine. Čeprav skromen po obsegu je imel »Srednješolec« pomembno mesto v razvoju organizacije SKOJ in protifašističnega mladinskega gibanja. Z njim so skojevci širili med mladino progresivno miselnost, jo idejno povezovali in si pridobivali somišljenike.

»Srednješolec« je nadaljeval delo »Slovenske mladine«, dijaške literarne revije, ki jo je leta 1938 začela izdajati skupina ljubljanskih in mariborskih skojevcev v okrilju »Slovenskega društva«. Pobudnik in organizator lista in osrednja osebnost v gibanju, ki se je ob njem razvilo, je bil dijak Kostja Nachtigal. »Slovenska mladina« je bila tedaj edini resnično mladinski neodvisni list, ki je pisal o sodobnih dogajanjih in o političnih in socialnih problemih, ki so stopala v ospredje zanimanja ljudi. Krog njenih sodelavcev, kolporterjev, naročnikov in bralcev se je zato hitro širil po vseh srednjih šolah v Sloveniji, s tem pa so nastajala tudi žarišča naprednega mladinskega gibanja. »Slovenska mladina« je zato kmalu postala nezaželeni šolskim oblastem, njene sodelavce je začela preganjati tudi policija. V času nasilja režima Cvetkovič-Maček je 19. januarja 1940 policija izvedla obsežne preiskave pri srednješolcih, ki so širili »Slovensko mladino«, nekaj pa jih je tudi aretirala. Karl Destovnik, ki je v »Slovenski mladini« pod imenom Drago Jeran objavljal svoje literarne prvence, je 21. januarja pisal o tem svojemu najboljšemu prijatelju Kostji Nachtigalu: »Da ti tako dolgo nisem pisal, je kriva naša ljuba žandarmerija, ki mi je spet napravila hišno preiskavo. Bil sem tudi klican na policijo v Celje.« Ko je ban Natlačen govoril 12. februarja 1940 na zasedanju banovinskega sveta o potrebi pobiranja komunizma na Slovenskem, ni mogel mimo tega dogodka. »Ni čuda, če se je komunistično gibanje, primerno idealizirano, razpaslo celo med srednješolsko mladino. Imamo dokaze o tem, ki jih je dala preiskava v večjem številu naših srednješolskih mest. Pri tem je dvojje značilnosti: Prva je, da so bile pri preiskavah takih srednješolcev, kjer so bile zaradi komunizma najdene zaloge tudi vsega ostalega opozicijskega legalnega tiska, druga pa je, da te dijake najdemo vsako leto na drugi srednji šoli. Če iščemo za vzrok te selitve, izvemo, da so bili na prejšnjem zavodu izključeni zaradi komunistične usmerjenosti.«

»Slovenska mladina« je prišla zaradi preganjanja njenih sodelavcev in šikaniranja cenzure v tak položaj, da je nastalo vprašanje njenega nadaljnjega obstoja. Kaj je to pomenilo za sodelavce in bralce lista, nam lepo pove Destovnikovo pismo Nachtigalu, pisano 1. marca 1940: »Ne moreš si misliti, kako je Tvoje pismo delovalo name, čeravno je bilo kaj takega pričakovati. Prav je rekel neki francoski filozof: kar imamo se nam ne zdi ničesar vredno, dokler vsega ne izgubimo. Tudi za nas velja v precejšnji meri ta izrek, vendar se mi zdi, da smo mi že čutili kaj imamo, ko še nismo bili na tem, da lahko to izgubimo. Resnica pa je, da se sedaj, ko nam mislijo vse skupaj vzeti, še močneje, še globokeje zavedamo, kaj smo imeli in kaj še imamo, a držimo le še s konci prstov. Če danes pomislim, kaj je bil list samo že meni osebno, mi je hudo. List je bil tisti, ki me je podžigal k delu, v njem sem videl delček sebe samega. To pa so samo malenkosti proti temu, kaj je bil list vsej slovenski mladini —

uteha in klicar boljše mladinske in občečloveške bodočnosti. Sicer pa, ne bomo pesimisti. Iz črnega moramo narediti belo. Torej, delati, kolikor se da in rešiti, kar se da.« Kljub vsem naporom, da bi rešili »Slovensko mladino« je bila zadnja številka drugega letnika prepovedana in zaplenjena, še preden je šla v kolportažo. Izvode, ki so jih sodelavci lista rešili, so nato ilegalno razširili po šolah.

Mladinsko gibanje pa ni moglo in ni smelo ostati brez glasila, ki je bilo njegova hrbtenica. Zato so vodilni sodelavci »Slovenske mladine« sklicali junija 1940 v Ljubljani konferenco, ki je zaradi obsežne vsebine trajala tri dni. Da je policija ne bi ovirala, so se prvi dan sestali v neki gostilni v Društveni ulici v Mostah, drugi dan pri Smoletovih v Tacnu in tretji dan v stanovanju Hreščakovih v Stiški ulici. Delegati so bili nekdanji sodelavci in kolporterji »Slovenske mladine«, ki so bili hkrati tudi voditelji SKOJ na šolah. Dogajanja v svetu in v notranjepolitičnem življenju v Jugoslaviji je mladincem prikazal Boris Kidrič, ki je bil na konferenci v imenu CK KPS. Kritično so tudi pretresli stanje in delo skojevcev v srednjih šolah in pri tem ugotovili, da še vedno pridobivajo somišljenike preveč posamezno, z debatami, in se tako zapirajo pred mladino. Zato so sklenili, da morajo komunistični mladinci delati v vseh srednješolskih organizacijah, društvih in krožkih, tudi v katoliških, in jih s svojim vplivom usmerjati in zagotavljati tak delovni program, ki bo ustrezal interesom vse mladine. Le tako bodo lahko postali resnični mladinski voditelji. Sklenili so, da bo v oporo temu delu ob začetku šolskega leta začel izhajati nov list »Srednješolec«, ki bo nadaljeval delo »Slovenske mladine« in izražal že tudi to novo smer dela SKOJ, o kateri so govorili na konferenci. Priprave za list so trajale do pozne jeseni 1940.

V začetku novega šolskega leta se je položaj na šolah še poslabšal. Dne 16. oktobra 1940 je minister Korošec izdal za vse šole okrožnico o pobijanju komunistične propagande. V njej je opozoril, da so komunistični agitatorji v zadnjem času posvetili posebno pozornost pridobivanju srednješolske mladine. Zato je zahteval, da se dijakom ob vsaki priliki prikazuje delo komunističnih agitatorjev, ki skušajo odvrniti mladino s prave poti. Zahteval je, da o tej nevarnosti obvestijo starše, direktorjem šol pa je naložil dolžnost, da prevzamejo vse zakonske mere proti tistim, ki motijo šolski red in disciplino. V takšnih razmerah so organizatorji lista s težavo iskali predstavnika, ki bi pred oblastjo jamčil za list. Sprva so poizkušali pri zadrugi »Šola in dom«, ko pa jim tudi tu ni uspelo, so sklenili ustanoviti konzorcij lista, ki bi ga sestavljali profesorji. Zato je bilo treba najti napredno usmerjene profesorje, ki še niso bili kompromitirani in ki so imeli dovolj poguma tvegati v skrajnem primeru tudi svojo službo. Z delom za konzorcij so začeli v vseh večjih srednješolskih mestih. O prizadevanjih v Mariboru je 13. septembra 1940 pisal Ljubo Marion članu PK SKOJ Kostji Nachtigalu v Ljubljano: »V Mariboru se je stvar precej zavlekla. Položaj je tak, da je dr. Černek žal premeščen, prof. Žerjav kot izgleda ne misli podpisati, pač pa je profesorica Ostrovškova dosegla, da so obljubili prof. Sedivy, Stražar, Bunc ali namesto njega Bevk, da bodo sodelovali v mariborskem konzorciju lista. Hočejo pa imeti program lista in vedeti kdo bo urednik in kateri profesorji bodo v Ljubljani pri listu. Sodeč po izjavah teh profesorjev so v Mariboru dovolj ugodne razmere, da najdemo ljudi za mariborski konzorcij. Od nekega srednješolca sem izvedel, da v Ljubljani niste uspeli pridobiti profesorjev. Mogoče je to res, toda poizkusite še pri drugih, ne vrzite puške v korožo. Nujno je, da v Ljubljani sestavite program lista kot smo govorili junija v

Ljubljani. Program naj bo jedrnat, brez čvekanja, problem srednje šole naj zagrabi brez ovinkov. Profesorji v konzorciju naj tudi vidijo, da stvar organizirajo levičarji, da pa list ne bo političen. Konzorcij profesorjev bi lahko mogoče raztegnili na konzorcij ‚prijateljev mladine‘. V slučaju, ki pa se še vedno, upam, ne bo pripetil, da bi vsi poizkusi padli v vodo, bomo list vseeno morali izdajati, čeprav izdamo morda samo par števil. Izdajali bi ga kot prej ‚Slovensko mladino‘. Podpisal bi se v skrajnem slučaju tudi Smole.«

Za predstavnika konzorcija so končno pridobili direktorja ljubljanskega učiteljskega, profesorja Venčeslava Čopiča, za urednika pa profesorja Janka Jurančiča iz Ljubljane. Konzorcij je kmalu dobil dovoljenje za izdajanje »Srednješolca« in tako se je delo zopet začelo. Dejansko uredništvo je prevzel Jože Menih s širšim krogom sodelavcev. Tisti, ki so urejali »Slovensko mladino« in utrli pot »Srednješolcu« so postali že študentje in so uredništvo novega lista prepustili srednješolcem, ki so že prej sodelovali pri »Slovenski mladini«. Uredništvo ni imelo svojega prostora, zato so pripravljali gradivo na stanovanjih sodelavcev. Edini finančni vir je bila skromna naročnina 3 din za številko, saj je bil list samostojen in neodvisen. Zato so skojevci zbirali za tiskovni sklad »Srednješolca« med profesorji in drugimi javnimi delavci, pa tudi med trgovci in obrtniki. Prva številka je izšla decembra 1940. Ker je oblast že od vsega začetka sumljivo gledala na nov dijaški list, so morali članke podpisovati s psevdonimi in jih pisati v »ezopovem« jeziku, da ne bi s preveč odkrito besedo dali povod, za njegovo prepoved. V uvodnih besedah 1. številke so takole razložili namen lista: »Pri nas imamo mnogo listov, ki pravijo, da so mladinski. Toda lista, ki bi bil to res po svoji vsebini in namenu, ki bi bil pravi izraz življenja in hotenja srednješolca, nimamo. Naših mladinskih listov ne piše mladina sama, temveč drugi pišejo za mladino. Mi pa želimo imeti list, ki ga bomo pisali sami, ki bo govoril o naših šolskih in izvenšolskih zadevah in težavah, ki bo pisal tudi o ostali naši mladini, ki nas bo obveščal o življenju mladine pri drugih narodih v prvi vrsti slovanskih (SZ. — op.) in ki bo presojal vse naše kulturne pojave tako, kot jih vidimo in gledamo mi, srednješolci. V naših stolpcih ne bomo modrovali, temveč se bomo preprosto pomenili kako živimo, kaj delamo in kaj mislimo. Pri tem se bomo ozirali na življenje naših kmečkih in delavskih tovarišev.«

Polovico revije so izpolnjevali literarni sestavki, ki so obravnavali socialni položaj mladine, prikazovali življenje srednješolcev, pa tudi vajencev. Na temelju razpisane ankete »O življenju slovenskega srednješolca«, so pisali dijaki o svojem življenju, o udejstvovanju v prostem času in stavili mnenja o šolskem programu in pouku. Poleg gledaliških kritik so bila tudi poročila o delu društev in krožkov na šolah. Tako je »Srednješolec« opravljal nalogo, ki so mu jo namenili na konferenci. Zelo hitro se je razširil po vseh šolah, lahko bi skoraj rekli po vseh razredih. Na tehniški šoli v Ljubljani je bil vsak tretji dijak naročnik »Srednješolca«. To je dokazovalo tudi moč in razširjenost mladinskega gibanja. Druga številka, ki je izšla januarja 1941, je bila zadnja. Šolske oblasti so vedno bolj ovirale širjenje in branje lista. Ponekod so šli celo tako daleč, da so dijakom pregledovali šolske torbe in odvzeli list, če so ga našli. Druga številka je zato skrivoma krožila od dijaka do dijaka. Profesorja Jurančiča so klicali na tožilstvo in mu sporočili, da tak list ne more več izhajati. Konzorcij si je močno prizadeval, da bi list obdržali. Dne 6. februarja 1941 je prof. Čopič v imenu konzorcija pisal ravnateljstvu policije: »Čast mi je sporočiti, da smo v smislu uredbe ministrstva prosvete IV. št. 5078 z dne 11. maja prosili za dovo-

ljenje širjenja ‚Srednješolca‘ med mladino na srednjih in srednjih strokovnih šolah. Prosvetni oddelek kr. banske uprave je našo vlogo odposlal ministrstvu prosvete pod IV. št. 430/1 z dne 17. januarja 1941. Do stalne odobritve od strani ministrstva prosimo naslov, da blagohotno dopusti širjenje našega lista.« Toda že 10. februarja je bila po pooblastilu bana poslana okrožnica vsem ravnateljstvom šol, ki je prepovedala širjenje »Srednješolca« po šolah. Zaradi tega odloka in ker so šolska vodstva šikanirala bralce lista, je uredništvo sklenilo, da »Srednješolca« ne bodo več izdajali. O tem govori ohranjeno pismo Borisa Makovca, ki je v imenu uredništva sporočil ta sklep Vlasti Mramor v Novo mesto: »Ko smo izvedeli, da je bil ‚Srednješolec‘ po vseh srednjih šolah prepovedan, smo sklicali posvet profesorjev, ki so v konzorciju, nakar smo sklenili, da ga bomo razširjali izven šole. Nekaj dni nato pa smo izvedeli, da nam je bila odvzeta predcenzura, cenzura pa silno poostrena, da bi nam list čimprej ustavili. Z ozirom na vse to smo sklenili, da tretje številke ne bomo več izdali, ker bi bilo zvezano s prevelikimi žrtvami, (finančni polom, če bi nam številko zaplenili in konsekvence oblasti proti kolporterjem) ki ne bi bile v skladu s koristmi. Obenem končamo s tem tudi izdajanje ‚Srednješolca‘ sploh. Zato tudi Tebi ne bomo več pošiljali ‚Srednješolca‘ in odpade s tem vsaka nevarnost.«

»Srednješolec« je kljub kratkemu življenju opravil veliko delo. Sodelavci in bralci lista so bili nekaj mesecev zatem organizatorji mladine za boj proti okupatorju. Mnogo jih je v tem boju padlo, med njimi tudi ustanovitelji »Slovenske mladine« in »Srednješolca« in njegovi glavni sodelavci: Kostja Nachtigal, Ljubo Marion, Dušan Bordon, Peter Peterlin, Stane Žagar, Bojan Ilich, Vera Šlander, Mirko Bagar, Štefan Kuhar, Zdravko Čebular, Janko Vrabič in narodna heroja Karel Destovnik-Kajuh in Jože Menih-Rajko Knap.

Zgodba o polenti

ALOJZ RAVBAR

BURJA je kdaj pa kdaj butnila v dimnik s tako silo, da se je njen piš dotaknil ognja na ognjišču in rahlo razpihnil pepel.

Kraj ognja je dremala stara mačka, vsa oprhnjena s pepelom.

Katarina je sedela na pručki in mešala polento v bakrenem kotliču, ki je visel na sajasti verigi. Čez pleča je bila ogrnjena s sivim pledom z dolgimi resicami. Njen izmučeni obraz je bil temnorjav, kakor izrezan iz stare hrastovine, in razoran s širokimi gubami.

Živela je sama. Mož ji je umrl za posledicami prve svetovne vojne; najstarejšega sina so Italijani odveleli v Abesinijo in je tam padel; drugi sin je padel nekje v Grčiji; tretji v Rusiji; najmlajši pa je bil nekje pri partizanih.

Od časa do časa je s suhimi borovimi češarki podnetila sveža borova polena, ki so sigala in se dimila. Vonj po smoli se je mešal z vonjem po polenti iz koruznega zdroba.

Ko jo je skuhala, jo je izsula na lesen pladenj. Prav tedaj je vstopilo pet borcev, partizanska patrolja.

»Mati Katarina, dober večer vam želimo,« je rekel Ljubo.

»O, fantje!« je vzkliknila prijetno presenečena. »Ja, kaj vas pa nosi okrog v takem mrazu?«

»Vojaki smo, pa moramo tja, kamor treba,« je rekel Ljubo in si z robcem obrisal rdeče podrlute, od burje opihane oči.

»Saj, saj!« je razumevajoče rekla Katarina. »No, le posedite malo in se ogrejte! Sedi, Ljubo! Franci, Vido — dajte, posedite, fantje, saj ste sami stari znanci!«

Razposedli so se okrog mize, ki je stala blizu ognjišča. Njihove nosnice je napolnil vonj po dobri polenti in njihovi pogledi so bili uprti v polento, ki je ležala na pladnju in se kadila.

Vido je prenesel pogled na Katarino in vprašal:

»Kako pa drugače, mati Katarina?«

»Težko je zame in za vas, fantje moji zlati. Težke čase preživljamo, o, težke, težke! Vi po svoje, jaz pa po svoje. O, kaj vse sem že pred tem doživela, fantje moji! Če bi vam povedala vse, kar sem že prestala — pa bi rekli: Saj ni mogoče, da bi človek toliko prenesel!«

»Da, človek veliko prenese,« je rekel Riko.

»O veliko, veliko! Če pomislim samo na to, da so mi vojne pobrale moža in tri sinove — že to je veliko.« Z rogljem naglavne rute, ki ji je zlezla na tilnik, si je otrla solzo.

Nastal je mučen molk. Bilo je slišati le rjojenje burje in prasketanje polen.

»Boste polente, fantje?« je slednjič vprašala Katarina. »Zabelim vam jo s slanino pa jo boste pojedli.«

»Ne, hvala, ne bomo jedli, saj še sami nimate,« je rekel Silvo.

»Pač, boste jedli,« je rekla z glasom, ki mu ni bilo moč ugovarjati. »Tako j vam jo pripravim, takoj.«

Fantje, ki so že tri dni slabo jedli, se niso več upirali njenemu hotenju, da jim postreže.

Čez nekaj časa je postavila na mizo skledo polente, posute z ocvirki.

»Zdaj pa le po njej, fantje. Morda prav zdajle tudi moj sin sedi za tujo mizo in večerja. No, le vzemite, le jejte!«

Izvlekli so žlice in se lotili polente.

Katarina je spet zlezla na ognjišče in jih gledala, ko so lačno segali po polenti.

Ko so jo pospravili, je Ljubo vtaknil svojo žlico v žep in dejal:

»Tako imenitne polente že dolgo nisem jedel, mati Katarina. Ste sami pridelali tako dobro koruzo?«

Ni odgovorila. Vzdihnila je in se zamislila.

Ne, to ni bila polenta iz njene koruze. Tisto nekaj koruze, ki jo je bila pridelala, so ji pokradli Nemci in Mongoli za svoje konje, ko so bili ondan tukaj. Prav tiste dni jo je nameravala peljati v mlin, da bi imela zdroba za polento, ki jo je večkrat skuhala zase in za svoje fante, kakor je pravila partizanom. Le-ti so se čestokrat ustavili v njeni hiši, ki je stala na samem na koncu vasi. Vprašali so jo, kaj je v vasi novega ali kaj drugega, in nadaljevali svojo pot. In vsakega je vprašala, ali je lačen. In če je bil, mu je postregla s tem ali onim, najpogosteje pa s polento in mlekom. Dokler je imela zdrob, je skoraj vsak dan skuhala polento; ko pa ji ga je zmanjkalo in so ji tisti vragi odnesli koruzo, je

sklenila, da pojde tudi ona v Furlanijo, kamor so mnoge Kraševke v tistih hudih časih hodile kupovat živež, ki ga je na Krasu primanjkovalo.

Prejšnje jutro se je torej napotila proti Furlaniji. Hodila je ves dan in prenočila v neki furlanski vasi. Davi je pri nekem kmetu kupila dvajset kil koruznega zdroba in se s polnim nahrbtnikom odpravila proti najbližji železniški postaji. Tam je sedla na vlak in se odpeljala proti Tržiču.

Med vožnjo so od nekod priletela zavezniška letala in začela bombardirati progo pred vlakom ter mitraljirati vlak, ker se je v zadnjih vagonih vozilo kakih tristo Nemcev. Vlak se je ustavil. Vtem je med potniki nastal nepopisen preplah. Krogletalskih mitraljezov so z lahkoto prebijale strehe vagonov in med potniki je bilo več mrtvih, še več pa ranjenih.

Ena izmed krogel je šinila skozi Katarinin nahrbtnik, ki je bil na prtljažni polici, in nato zadela v glavo furlansko kmetico, ki je sedela Katarini nasproti. Mrtva ženska je omahnila h Katarininim nogam. Katarina je vsa iz sebe vzela svoj nahrbtnik in se pomešala med potnike, ki so silili proti izhodu, da bi se kamorkoli že skrili pred krogli. Nekateri so sredi neznanskega vika in krika poskakali skozi okna in se zatekli pod vagone v upanju, da bodo ondi varnejši pred rafali krogel.

Katarina se je končno prerinila iz vagona in se stisnila podenj.

Čez čas so se letala oddaljila in ljudje so se nekoliko pomirili. Vtem so sprevedniki sporočili, da vlak ne more dalje, dokler ne popravijo razrušene proge. Tedaj se je Katarina odločila, da pojde dalje peš. Ko si je hotela oprtati nahrbtnik, je opazila, da se ji je že precej moke izsulo skozi luknjo na dnu nahrbtnika, ki jo je bila naredila krogla. Odprtino je zadrgnila s končkom motvoza, si zadela nahrbtnik na rame in krenila proti Krasu.

Nekje je naletela na nemško patroljo. Nemci so jo s pomočjo nekega kmeta, ki je za silo lomil nemščino, spraševali, kaj in kako je z njo. Ko jim je dopovedala, da je prišla kupit moko za svoje lačne otroke, ji niso verjeli, marveč so še dalje hoteli izsiliti iz nje priznanje, da nese zdob partizanom. Končno pa so jo le pustili dalje.

Uro kasneje je od daleč ugledala drugo patroljo. To so bili republikanski fašisti, tako imenovani masovci. Misleč, da je niso opazili, se je nagloma osuknila in zavila v drugo smer. Toda fašisti so jo opazili in jo začeli pozivati, naj se ustavi. Ker pa je hitela dalje, so pričeli streljati za njo. Tedaj je vsa preplašena obstala in čakala, da so pritekli k nji. Začeli so jo spraševati to in ono, hoteli so vedeti, zakaj se jim je hotela izogniti. Rekla je, da je slabovidna, pa je mislila, da so italijanski partizani in se jim je hotela ogniti, da ji ne bi zaplenili zdroba. Toda niso ji verjeli, in eden jo je odpeljal v vas, kjer je bila postojanka. Tu jo je pahnil v neko sobo. Za pisalno mizo je sedel poveljnik posadke. Na steni za njim je visela Mussolinijeva slika, pod njo pa je bilo napisano latinsko geslo: MEMENTO AUDERE SEMPRE! (Pomni: tvegaj vedno!). Začetnice teh besed so tvorile naziv vojaške formacije, ki jo je osnoval Mussolini po septembrski kapitulaciji.

»No, kaj je s to žensko?« je vprašal oficir, ko si je ogledal Katarino.

Fašist, ki jo je privedel, je povedal, kako in kaj.

»Kako je torej s tem zdrobom: ga nesete partizanom ali ne?«

»Nesem ga svoji lačni družini,« je trdila Katarina.

Oficir je nekaj časa tiščal vanjo, da bi rekla, da je zdob namenjen partizanom, naposled pa jo je izpustil.

Trudna in lačna, s copatami na nogah se je vlekla čez Kras. Čez čas je začutila, da je nahrbtnik postal tako lahek, da ga komaj še čuti. Snela ga je in si ga ogledala. Tedaj je uzrla drobno luknjico, skozi katero ji je uhajal zdrob. To luknjico je naredila ena izmed krogel, ki so jih izstrelili fašisti. Predrla je nahrbtnik, ne da bi bila to opazila Katarina, in skozi luknjico se je po malem izsulo toliko zdroba, da ga je zdaj ostalo le še za dobro polento. Razočarana je Katarina zamašila luknjico in nadaljevala pot.

Domov se je vrnila o mraku. Hudo zdelana od dolge poti je zakurila in pristavila kotlič, da si skuha polente. Ko je sipala zdrob v kotlič, je v njem našla tisto fašistično kroglo.

»Mati Katarina,« se je spet oglasil Ljubo, »vprašal sem vas, ali ste sami pridelali tako dobro koruzo.«

»Ne, to ni moj pridelek, a vas naj to ne moti, fantje moji zlati,« je odvrnila Katarina s pogledom, uprtim v svinčenko, ki je ležala kraj ognja.

Stara Ana

NEŽA MAURER

*Ni ji hudo živeti —
prestala je boli in srečo,
nič hudega več je ne more zadeti.
Ima svojo igračko,
kot jo imajo vsi stari ljudje —
malo sliko in v njej lepo pesem,
le ključek obrne in slika zapoje.*

*Včasih je pesem prepeval sin —
kdo bi še znal tako peti? —
potem pa je pal.*

*Nihče ne ve, le ona,
da je zaradi pojoče slike
še vredno živeti ...*

Vprašanje odhoda prvih partizanov na Primorsko

FRANCE BREGAR

SPLOŠNO je znano, da je za zgodovino NOB v Sloveniji razpolago relativno malo takih sodobnih dokumentov, o katerih bi morda da po poreklu pripadajo organom in pripadnikom samega osvobodilnega gibanja. Povojna akcija za pisanje spominov na dogodke v dobi NOB, predvsem pa v letu 1941, je vsekakor imela namen izpopolniti izredne vrzeli. Koliko je uspela, bo mogoče povedati šele po temeljitem kritičnem pretresu zanesljivosti in vrednosti posameznih memoarov. Pri memoarih imamo namreč opraviti z zelo važnimi vprašanji, ki si jih pri njihovi uporabi moramo postaviti: najprej, kakšen spomin ima pisec, potem pa, kakšen namen je imel s pisanjem spominov itd. Zelo važno je tudi, koliko memoarov imamo morda napisanih o isti problematiki, ker nam večje število takih virov omogoča medsebojno konfrontacijo, ki nam potem olajša ugotavljanje njihove vrednosti. V vsakem primeru pa moramo podatke memoarskih virov postaviti v časovni okvir sicer še tako skromnih sodobnih dokumentov, v našem primeru tudi okupatorskih. Memoarski viri nam šele po takem načinu uporabljanja morejo dati zanesljive sadove.

O razvoju NOB na Primorskem v letu 1941 imamo še posebno malo sodobnih dokumentov, pa je zato v tem primeru še nujneje iskati pomoči v memoarskih virih, da bi si sploh mogli rekonstruirati potek osvobodilne akcije na Primorskem v tem času. Problem verodostojnosti, zanesljivosti in točnosti je pri njih še posebno važen. Nevarnosti, da zaidemo vstran od dejanskega razvoja, so še posebno velike. Po svoje, pravzaprav vsak po svoje se jih zavedajo vsi, ki se kakor koli bavijo z dogajanjem NOB na Primorskem v letu 1941.

V naslednjih odstavkih se želim dotakniti težavnega vprašanja prihoda prve partizanske skupine na Primorsko. Redko pri katerem dogodku je nastalo toliko različnih mnenj kakor v zvezi s prihodom skupine, ki jo je Ervin Dolgan pripeljal z Mokreca na Primorsko. Rad bi dodal in pojasnil nekaj dejstev, ki naj bistveno pomagajo k razrešitvi tega problema. V številnih sestavkih, ki obravnavajo vojno dobo, je o njem razpravljalo ali se ga vsaj dotaknilo mnogo piscev. Toda vse do članka Janeza Kramarja v Slovenskem Jadranu 27. januarja 1961 pod naslovom »V osvobodilni boj za domačo grudo« ni vzbujal ta problem kake hude krvi med ljudmi, ki so se nekoč tako ali tako udeležili NOB na Primorskem. Kramarjev članek pa je med nekaterimi od njih vzbudil ogorčenje, češ da je zagrešil grobe zgodovinske netočnosti. J. Kramar je namreč v navedenem članku zapisal, da je Ervin Dolgan ponovno prišel na Primorsko 4. oktobra 1941, ko je pripeljal svojo partizansko skupino z Mokreca.

O spornem problemu so 12. februarja 1961 v Gornji Branici razpravljali na sestanku, ki ga je sklical občinski odbor ZB NOV Sežana. Namen sestanka je bil ugotoviti, kdaj so se v Gornji Branici pojavili prvi partizani, ki jih je vodil Ervin Dolgan, in kdaj je bil tam ustanovljen prvi odbor OF. Poleg drugih sta se sestanka udeležila tudi Ervin Dolgan in Janez Kramar. Po poročilu o sestanku, ki ga je pod naslovom »Nove naloge za zgodovinarje« prinesel Slov. Jadran 17. februarja 1961, je poleg drugih udeležencev tudi Dolgan izjavil, da je prva skupina partizanov prišla v bližino Gornje Branice 27. avgusta 1941, prvi odbor OF pa je bil tam ustanovljen naslednji dan. Poročilo v Slov. Jadranu je bilo

Vlado Lamut: V Rogu

tako, da daje vtis, kakor da so o ugotovitvah bili vsi navzoči soglasni. Toda ni bilo tako. Kramar je ugotovitvam oporekal in vztrajal pri svojem spoznanju ter se pri tem opiral na pisanje dr. Mikuža in dr. Juvančiča ter pisanje Stanka Semiča-Dakija in Antona Ferjančiča. Svoje razloge proti »ugotovitvam« na sestanku v Gornji Branici je nanizal takoj nato v članku »Prvi partizani na Primorskem« v Slov. Jadranu 24. februarja 1961. V članku je nanizal predvsem memoarske vire, ki govorijo o prihodu prve primorske čete, poleg tega pa se je dotaknil tudi izjave Ivana Pečnika pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem v Ljubljani v letu 1942. Objavil je celo fotokopijo njegove izjave.

J. Kramarju je v prvi številki »Borca« v letu 1962 odgovoril P. A. Ogarev pod naslovom »Resnica o prvih partizanih na Primorskem«. Težišče trditev Ogareva je, da je skupina prvih sedmih primorskih partizanov prišla na Primorsko »zadnje dni avgusta 1941« in da je bilo poslanih samo sedem partizanov.

Janez Kramar je v članku »Prvi partizani na Primorskem« razčlenil podatke o prihodu Dolganove skupine po mesecih, češ da jih 11 izmed njih navaja avgust kot čas prihoda skupine na Primorsko, osem september, 17 pa oktober. S kakim utemeljenim zavračanjem »avgustovskih« in »septembrskih« podatkov se ni ukvarjal. Tudi s tistimi, ki časa ne določajo, se ni ukvarjal. Utemeljiti ozioroma podkrepiti je skušal le »oktobrske« zagovornike. Pri argumentih je navedel, da je predvsem treba upoštevati operativni načrt glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, sklepe zasedanja v Stolicah in seveda tudi splošni

razvoj slovenske partizanske vojske. Po primerjavi virov je Kramar prišel do zaključka, da je Dolganova skupina odšla z Mokreca v začetku oktobra, torej tik pred Robottijevo oktobrsko ofenzivo, na Primorsko pa je prišla po vsej verjetnosti 8. oktobra. Za podkrepitev je navedel Dakijeve spomine na italijansko ofenzivo, pri čemer je mislil na navedeno Robottijevo ofenzivo. Za zaključek je dodal dokument Ivana Pečnika, češ da v njem dobimo skoraj iste podatke.

Nikakor bi ne želel v naslednjih izvajanjih dajati vtisa, kakor da se mislim odločiti za eno ali drugo verzijo memoarskih podatkov, niti da bi jim a priori nasprotoval. Želim pa poudariti najprej tisto znano zgodovinsko spoznanje, da so memoarski viri že sami po sebi zelo subjektivni, da morejo celo mistificirati preteklost, in to v celoti ali posamezne dogodke in osebe, da je zato treba biti zelo previden in kritičen do njih, da jih je ob vsaki priliki treba konfrontirati s sodobnimi dokumenti, pa naj bodo ti še tako skromni. Če ob taki metodi zdrže kritičen pretres, potem se njihova vrednost poveča. Še več. Čim večja je skladnost, oziroma čim več je takih skladnosti med njimi, tem več vere gre tudi tistim podatkom, ki se sicer ne morejo uskladiti s sodobnimi dokumenti.

V zvezi s prvimi začetki osvobodilnega gibanja na Primorskem je prav zaradi pomanjkanja obsežnejših sodobnih dokumentov in obilice sicer v mnogočem tako različnih memoarskih virov dokaj problemov, ki niti kronološko niti po vsebini niso še dovolj razjasnjeni. V tej zvezi ne gre samo za problem prihoda Dolganove skupine na Primorsko; prav tako gre tudi za začetke postavljanja politične organizacije v letu 1941, ki je bila že od začetka povezana z Ljubljano. Problemi »političnih« začetkov niso nič manjši od »partizanskih«. Nedognanosti je tu še več.

Na tem mestu naj takoj opozorim na spomine Ervina Dolgana o njegovem delovanju na Primorskem v letu 1941. Obstojita predvsem dve verziji. Ena je v rokopisu v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, druga pa v peti knjigi »Spominov na partizanska leta« (izd. MK 1961, str. 15—34). Obe verziji se v glavnem skladata, delno pa tudi razlikujeta. Poleg teh glavnih verzij obstoje še nekateri krajši zapisi, ki so ali direktno Dolganovi, ali pa napisani po njegovem pripovedovanju in so izšli v dnevnem časopisju.

Zakaj so Dolganovi spomini važni? Ker je obseg njegovega poznavanja leta 1941 na Primorskem zelo širok. Spomini kažejo, da se je trudil biti vesten. Izogibanje striktnega datiranja kaže, da se je zavedal, kako človeški spomin ravno pri teh dejstvih zelo hitro oslabi. Variante v drugih dejstvih pa niso vedno samo stvar boljšega ali slabšega spomina, temveč lahko tudi rezultat razgovorov z drugimi ljudmi o konkretni temi itd.

Iz Dolganovih spominov je videti, da je trikrat v letu 1941 potoval na Primorsko. Na vsakem od teh potovanj je imel posebno nalogo. Mislim celo, da vsako od teh potovanj označuje pravzaprav posebno fazo v razvoju osvobodilnega gibanja na Primorskem. Kajti za Dolganom moramo gledati tistega, ki ga je na Primorsko poslal. Dolgan je bil namreč nekak izvršni organ direktiv, ki mu jih je dal CK KPS oziroma individualno sekretar CK Tone Tomšič.

Odveč bi bilo na tem mestu posebej opozoriti na znano izjavo KPJ, KPI in KPA o slovenskem vprašanju leta 1934, na idejo zedinjene Slovenije v ustanovnem manifestu KPS leta 1937, na letak CK KPS ob koncu aprila 1941, ki je pozval vse Slovence poleg drugega tudi na boj za osvoboditev in združitev vsega slovenskega naroda. Reči je treba samo to, da se je CK KPS takoj 1. 1941 lotil dela, ki naj bi uresničilo poleg drugih ciljev tudi zedinjeno Slovenijo. Na Dolganova potovanja na Primorsko je treba gledati v tej luči. Kajti Tone Tom-

šič je bil tisti, ki mu je predlagal, naj bi šel na Primorsko. Po Dolganovi izjavi mu je rekel, da bo treba osvobodilno gibanje razširiti povsod, kjer žive Slovenci, ne glede na prejšnje ali sedanje meje. Seveda ni bil Dolgan edini, ki je v tej smeri izvrševal direktive CK KPS. Poleg njega so bili še drugi. Vendar se zdi, da je bil Dolgan prvi.

Po lastni izjavi je Dolgan nekako proti koncu junija 1941 odšel prvič na Primorsko. Na tem prvem potovanju je obiskoval kraje po Notranjskem, prišel do Reke, nato pa odšel tudi na Goriško. Njegov prikaz tega potovanja vsiljuje misel, da je to potovanje glede na politiko CK KPS bilo v prvi vrsti rekognoscijsko potovanje, ki naj da Centralnemu komiteju neposredne podatke o položaju na Primorskem. V članku »Prva primorska četa — klic na vstajo« v Slov. poročevalcu 22. julija 1953, ki ga je napisal novinar Slovenskega poročevalca po Dolganovem pripovedovanju, je o njegovem prvem potovanju ta-le nadvse pomembni stavek: »Poslal ga je Tone Tomšič, da je pregledal prilike in možnosti za organizacijo oborožene vstaje.« Stavek v celoti potrjuje rekognoscijski značaj Dolganovega prvega potovanja na Primorsko. To potovanje zato ni bilo bogato z dogodki, pač pa z vtisi, ki si jih je Dolgan nabiral med potjo in ki so za Ljubljano bili predvsem važni.

Dolganovo potovanje na Primorsko je bilo važno predvsem zaradi konsekvenc, ki so jih napravili na CK v Ljubljani. Na temelju njegovih podatkov se je CK odločil, da bo takoj začel organizirati osvobodilno gibanje na Primorskem. Najbrž so bili prav rezultat te odločitve delegati, ki jih je začel pošiljati na Primorsko: Oskar Kovačič, Anton Velušček, Albin Kovač itd. Seveda je za pošiljanje delegatov lahko že vse prej pripravil, tako da so po Dolganovem poročanju pripravljene načrte hitro izvrševali. S tem se je začela na Primorskem druga faza v razvoju osvobodilnega gibanja.

Drugačnega značaja je bilo Dolganovo drugo potovanje na Primorsko. Bilo je agitacijsko propagandno, hkrati pa naj bi mobiliziralo Primorce za vstop v partizane. V zvezi s to potjo so se po vojni pojavili problemi, ki so naposled razburili nekatere udeležence osvobodilnega gibanja na Primorskem v letu 1941. Najvidnejše so spornosti kronološkega značaja, vendar niso te edine. Kronološke spornosti so se pokazale v zvezi z ustanovnim sestankom OF v Gornji Branici, ki so ga nekateri po spominu datirali na 28. avgust 1941. Ker pa je bil ta sestanek povezan z Dolganovim drugim potovanjem na Primorsko, je spor za Branico načel kronologijo tudi drugih datumov, predvsem pa odhod Dolganove skupine z Mokreca na Primorsko. Vendar se problem ne nanaša samo na kronološke postavke, temveč zadeva tudi na nekatera druga vprašanja, npr. število udeležencev primorske skupine, njeno sestavo, oborožitev. V tej zvezi postanejo važne tudi naloge, ki jih je skupina ali četa dobila in ki naj bi jih na Primorskem izvrševala.

Za drugo Dolganovo potovanje moramo reči, da je zraslo organsko iz rezultatov prvega potovanja. Po vrnitvi v Ljubljano je Dolgan seveda poiskal stike s Tonetom Tomšičem in mu poročal o rezultatih potovanja. Sestal pa se je tudi z nekaterimi drugimi člani CK. Vsi so Dolganovo poročilo presojali tako, da obstoje na Primorskem ugodni pogoji za razvoj oborožene vstaje. Te pogoje so ocenjevali celo bolj optimistično kakor Dolgan sam, ki je svoje ljudi presojal kritičneje in ne tako ugodno, oziroma je videl tudi grozeče težave. No, CK je sprejel sklep, da se pošlje iz »Ljubljanske pokrajine« oborožena skupina na Primorsko, kjer naj postane oboroženo jedro za razmah osvobodilnega gibanja.

Dolgana samega so poslali v partizane na Mokrec, kjer naj bi zbral skupino partizanov, ki bi šla z njim na njegovo drugo pot na Primorsko.

V zvezi z zbiranjem primorskih partizanov je nastal prvi problem, namreč, koliko partizanov je v Dolganovi skupini naposled odšlo na Primorsko. Ogarev je v članku »Resnica o prvih partizanih na Primorskem« v Borcu 1962 (str. 32—35) zelo ostro zavračal vse variante razen tiste, ki jo je sam varjal z besedami: Bilo jih je samo sedem!

Po Dolganovih spominih je bil spočetka namen, zbrati 251 Primorsko. In spočetka se je dejansko priglasilo precej prostovoljnih, ki so se kmalu poglela, ko so začeli kandidati razglabljati. Vznemirjati so jih začeli tudi neugodni pogoji: nepoznavanje terena, redki gozdovi, veliko vojaštva, kvestura itd. Število je kopnelo in na koncu se je za odhod odločilo le sedem borcev. Pri tem številu Dolgan sam ni čisto jase, to se pravi, ni jasno, ali je sebe vštél v teh sedem borcev ali ne. V članku »Enainštiridesetega leta na Primorskem« v Delu 16. septembra 1961 je zapisal, da se je na Mokrecu odločilo za Primorsko »le nekaj borcev«.

Zelo zanimivo je, kar je Ivan Ferlež napisal v svojem sestavku »Le vkup, le vkup, uboga gmajna« v Viharnih časih II, leta 1960 na str. 10: »Konec avgusta enainštiridesetega leta se je v taborišču Krimskega polbataljona na Mokrecu pripravljajo na dolgo in težavno pot osem tovarišev...« Malo dalje pa Ferlež pravi: »Prvih sedem partizanov pod poveljstvom Ervina Dolgana je krenilo proti Primorski.«

Po memoarskih podatkih število prvih primorskih partizanov torej ni popolnoma trdno. Moremo reči, da je v Dolganovi četici bilo vsaj 7 partizanov. V njej so gotovo bili vsi tisti, ki jih je Ogarev imenoma predstavil v Borcu. Vprašanje je le, ali jih je res bilo samo sedem, ali pa jih je bilo več.

Glede števila prvih primorskih partizanov moramo poklicati na pomoč proces, ki je bil poleti 1942 pred italijanskim vojnim vojaškim sodiščem (TMG) v Ljubljani proti Jožetu Zamanu, Ivanu Pečniku in Miranu Oprešniku (četrti, Srpan, ni bil prisoten), ki so jih Italijani zajeli pri različnih racijah v Ljubljani 1. marca, 7. marca in 18. maja 1942. V poštrev pride predvsem zapisnik o zaslišanju Ivana Pečnika, ki je precej na dolgo govoril o potovanju »primorske čete« z Mokreca do Stare Sušice. Bil je torej absolutno gotovo član čete. Zato moramo tudi reči, da je »primorska četa« ob odhodu z Mokreca štela vsaj osem članov. Pečnik je namreč celo direktno izpovedal, da jih je osem odšlo z Mokreca, vodil pa jih je »neki Daki«. Zato Daki z osmorico ni bil vštét. Res pa je, da Pečnik ni bil dolgo član čete. Po zapisniku na procesu je v Stari Sušici pobegnil in se vrnil v Ljubljano. V resnici seveda ni pobegnil. Tako je izpovedal le na procesu, da se je pokazal nedolžnega pred sodniki. V resnici so bile njegove noge vzrok za sporazumen odhod iz čete.

O tem Ivanu Pečniku, študentu iz Ljubljane, Dolgan nič ne pove niti v spominih, ki so izšli v »Spominih na partizanska leta«, niti v spominih, ki jih hrani arhiv IZDG. Pač pa je o njem 1953 izpovedal kratke toda dragocene besede novinarju Slovenskega poročevalca, ki je napisal članek »Prva primorska četa — klic na vstajo«. Med naštevanjem ljudi, ki so bili v četi, pravi na koncu »... in mlad študent iz Ljubljane, katerega pa so takoj ob prihodu na Primorsko poslali vsega ožuljenega z vlakom nazaj v Ljubljano.«

Zaradi kratkega bivanja v četi je spomin na Pečnika zbledel in pri naštevanju članov prve primorske čete ga tako rekoč nihče ni več navedel, ker so nanj pozabili.

Ivan Pečnik je preiskovalnemu sodniku na procesu zelo natančno opisal pot »primorske čete« z Mokreca na Primorsko. To izpoved je tudi Janez Kramar uporabil pri argumentiranju svojih trditev, da je Dolganova skupina odšla z Mokreca v začetku oktobra 1941. Pri tem je pritegnil še operativni načrt glavnega poveljstva, zasedanje v Stolicah in začetke Robottijeve oktobrske ofenzive na Notranjsko, skliceval pa se je tudi na memoare, ki govore o oktobru kot času prihoda Dolganove skupine na Primorsko, predvsem pa na Dakijeve spomine, zraven pa še na dr. M. Mikuža in dr. I. Juvančiča.

Operativni načrt glavnega štaba sam na sebi ne more služiti kot argument za natančno utrditev datuma, ker je izvajanje načrta stvar daljšega procesa, čeprav je seveda res, da ustanovitev in pošiljanje »primorske čete« na Primorsko ne more biti nekaj, kar bi bilo izven operativnega načrta glavnega štaba. Povezovanje z zasedanjem v Stolicah v tem primeru še ne more priti v poštev, ker je odpošiljanje primorske skupine pravzaprav tudi po Kramarjevem konceptu moralo biti prej zasnovano in pripravljeno, preden je zasedanje v Stolicah moglo vplivati na ta načrt. Poleg tega je po tem konceptu sploh vprašanje, če so v glavnem štabu v trenutku pošiljanja primorske čete sploh vedeli za sklepe zasedanja v Stolicah. Robottijeva ofenziva v povezavi tudi ne pride v poštev, ker ji nasprotuje red datumov, ki jih v izpovedi navaja Pečnik. Po Pečniku sta se namreč Daki in Janez (to je Hribar) vrnila s poti na Mokrec 4. oktobra, češ da so Italijani obkolili taborišče, dejansko pa je Robottijeva ofenziva tekla šele od 6. oktobra naprej. Sklicevanje na memoarske vire pa upošteva itak samo one, ki govore o odhodu v oktoborskem terminu. Sklicevanje na Dakija posebej ne vzdrži kot argument, ker Daki v tem primeru ne govori o Robottijevi ofenzivi, temveč smiselno o čisto drugi hajki, o kateri bomo več slišali spodaj.

Sklicevanje na zgodovinarje velja toliko, kolikor velja sklicevanje na vire, ki so jih uporabljali, oziroma toliko, kolikor velja sklicevanje na vrednost virov.

Jedro vseh argumentov je sklicevanje na izjavo Ivana Pečnika pred sodiščem na procesu pred vojnim vojaškim sodiščem v Ljubljani poleti 1942.

Žal je Janez Kramar na eni strani preveč verjel Pečnikovi izjavi, ki navaja čisto konkretne datume o odhodu z Mokreca, o postankih med potjo in prihodu na Primorsko, premalo pa pregledal še nekatere druge akte, ki so vključeni v spis proti Jožetu Zamanu, Ivanu Pečniku in Miranu Oprešniku.

Izjava Ivana Pečnika nam daje, če jo kritično pretresemo, dejansko v roke prvi ključ za razrešitev vprašanja odhoda »primorske čete« z Mokreca.

Po Pečnikovi izpovedi, ki je v zapisniku o procesu vključena v italijanskem prevodu, je Pečnik še z nekaterimi drugimi odšel iz Ljubljane 28. septembra zjutraj z avtobusom izpred Mestnega doma do Iga, nato pa po treh urah pešhoje prišel v partizansko taborišče na Mokrecu. V taborišču je našel 10 ljudi oboroženih s puškami in tremi mitraljezi; municije je bilo v izobilju. Poveljnik taborišča je bil neki Slavko. V taborišču so imeli vsak dan vaje z orožjem. Učili so tudi njega, kako se mora ravnati z orožjem in kakšna je njegova funkcija. Nato pravi Pečnik po italijanskem tekstu: »La mia banda era chiamata 'Compagnia del littorale', 'Primorska četa', infatti in essa c'erano 6 giuliani che parlavano benissimo l'italiano.«

Nato govori Pečnik neposredno o odhodu in potovanju čete:

»Po 4 dneh, ko sem bil v taborišču, je prišel ukaz vrhovnega partizanskega poveljstva za preselitev »Primorske čete« na Primorsko. Poveljnik Slavko je takoj izvršil ukaz in 8 iz čete, 5 od njih iz Julijske Benečije, vodeni od nekega Dakija, smo odšli iz taborišča ob treh popoldne 2. oktobra. Partizani Daki, Černe

in Lojze so bili oboroženi s pištolami, vsi drugi smo bili neoboroženi; imeli smo tudi nahrbtnike z vsem potrebnim (živež in obleko).

Hodili smo vse popoldne in ponoči do dveh; prišli smo v gozd pri Metuljah (Velike Bloke). V gozdu smo počili in zelo zgodaj zjutraj smo se pomaknili globlje v goščavo, ker smo iskali neko barako. Ko smo jo našli, nam je Daki odredil odmor, on pa se je z Janezom oddaljil, da bi šel v Metulje, da bi prevzel orožje. Po treh urah odsotnosti sta se oba tovariša z nekim raubšicem vrnila v barako. Prinesli so 6 pušk, 4 mitraljeze, mnogo bomb in zelo mnogo municije (jaz sem dobil puško, bombe in mnogo municije). Naslednjo noč, to je 4. oktobra, sta Daki in Janez rekla, da se vrneta v taborišče na Mokrec, da bi vzela nekaj odej; zjutraj smo videli, da sta se vrnila brez odej; rekla sta nam, da jima ni bilo moč priti v taborišče, ker so ga bili Italijani obkolili.

Medtem ko smo bili na odmoru v gozdu pri Metuljah, sem zvedel za nalogo, ki smo jo morali izvršiti na Primorskem; bila je tale: naša skupina je morala na primorskem območju (nelle terre giuliane) ustvariti močno tolpo in jo nato pripeljati v Slovenijo. Poleg tega je morala razviti močno propagando, ki naj bi poostrila razpoloženje tega ljudstva proti Italiji.

Dva dni smo že čakali nekega človeka, ki bi nas moral spremljati na območje Julijske Benečije. Naposled je 6. oktobra prišel pričakovani vodnik. Zvedel sem njegovo ime, bil je neki Ervin, gozdni čuvaj kneza Windischgraetza v Postojni. Ervin je prišel na Bloke v avtomobilu in nato peš prispel v našo barako.

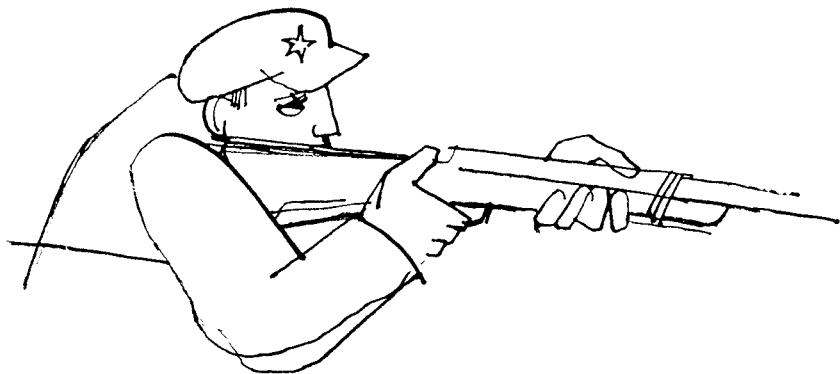
Isti večer smo odšli vsi oboroženi; imeli pa smo tudi nahrbtnike zelo obložene (obleko in živež). Vodnik Ervin je imel nahrbtnik poln letakov.

Hodili smo vedno po gozdu in gorah. Do stare meje je bil vodnik partizan Janez (Daki se je isti večer, ko smo mi odšli, vrnil v taborišče na Mokrec).

Ne vem natančno točke, kjer smo prekoračili mejo; bili smo v gozdu, in da smo bili na italijanskem ozemlju, smo opazili po neki tabli, na kateri je bilo napisano 'Regno d'Italia'.

Ko smo prekoračili mejo, je poveljstvo skupine prevzel Ervin, medtem ko se je Janez vrnil na Mokrec. Potem ko smo hodili vso noč, smo se ustavili v zelo gostem gozdu, da bi počili. Po dveh urah odmora smo šli znova na pot...«

Nato so prekoračili železnico, glavno cesto in Pivško dolino. 8. oktobra zjutraj so se ustavili v nekem gozdu onstran Šempetra na Krasu. Ervin je z drugimi Primorci vred odšel v Staro Sušico, Pečnik je ostal na straži, tam pa pobegnil — prišel peš do Rakeka, stopil na vlak in se 9. oktobra zvečer vrnil v Ljubljano...
(Konec prihodnjič)

Nemški vojaški koledar

H. P. R.

Vsako leto izide v založbi »Schild« v Münchnu »Nemški vojaški koledar«. Avtor tega članka se ga spominja še iz leta 1958. Takrat je prišel ravno iz zapora in mu je grozila — čeprav tega ni natančno vedel — ponovna aretacija, ker je v Zahodni Nemčiji pisal o »Vojaškem koledarju« iz leta 1957. Spominja se tudi, da je bil v tem koledarju priobčen seznam, po katerem je število vojaških, povratniških in vojnih združenj naraslo na 1132. Seveda je to bila laž: po nekem obvestilu časopisa fašističnih aviatičarskih združenj »Luftwaffenring« (krog letalcev) je bilo takrat 1300 takih organizacij in večino bi jih morali prištevati med šovinistična ter fašistična vojaška in veteranska združenja.

»Vojaški koledar 1963« vsebuje novo presenečenje. Čeprav bi bilo pričakovati, ker je med tem minilo od vojne že dalj časa, da se bo število vojaških in tradicionalnih organizacij znižalo, so sedaj izdajatelji našli že nad 1700 takih organizacij. To naraščanje (upoštevajmo možnost nepopolnosti objavljenih novih imenskih seznamov) je v značilnem protislovju s trditvami bonške zvezne vlade, po katerih sta »fašizem in militarizem« v Zahodni Nemčiji »iztrebljena«.

Oglejmo si to stvar — zanimala vas bo. Med navedenimi organizacijami so:

SS oklopna divizija »Mrtvaška glava«, SS oklopna divizija telesne straže »Adolf Hitler«, SS oklopna divizija »Viking«, SS oklopna divizija »Das Reich«, SS prostovoljska oklopna grenadirska divizija »Langemark« (tu gre za organizacijo flamskih kolaboracionistov), 34. SS grenadirska divizija »Landstrom Nederland« (nizozemska sekcija SS), 23. SS »prostovoljska oklopna grenadirska divizija Nizozemske«, 29. SS »prostovoljska oklopna grenadirska divizija Italija«, 19. SS grena-

dirska divizija »Letonija«, 22. SS konjeniška divizija »Madžarska«, 28. SS oklopna grenadirska divizija »Valonija«, 30. SS grenadirska divizija »Bela Rusija«, »Tovariško združenje madžarskih frontnih borcev«, »Združenje estonskih borcev za svobodo Voitleja«, »Letonsko skrbstveno društvo Daugavas Vanagi«, »19. letonska divizija«, »XV. kozaški konjeniški korpus«, »Hrvatska frontna divizija« (sedež v Augsburgu) in »Zveza romunskih frontnih borcev«.

Ta izbor je samo drobec, ki naj vam pokaže, kaj vse je v vojaškem koledarju! Podrobneje pa bi se dotaknili treh organizacij.

a) »Stahlhelm« (jeklena čelada) — Zveza frontnih vojakov.

»Stahlhelm« (jeklena čelada) je ustanovil tovarnar Franc Seldte že v decembru 1918. Sestavljena je iz splošnih vojnih društev, ki so vsa, brez izjeme, bila pod vodstvom starih odpuščenih cesarjevih oficirjev, tistih elementov, ki so pobijali delavstvo na Baltiku, v Gornji Šleziji, v Porurju in v Berlinu. »Jeklena čelada« je bila prav tako kot SA in SS drhali in Zveze »Črne vojske« organizacija napadalnih čet agresivnih nemških monopolističnih kapitalistov in junckerjev. Med pomembne sodelavce so prištevali reakcionarne in utelešene militariste, kot so bili militarist in vodja »Freikorp« (reakcionarno združenje bivših vojakov) Erhardt, general Walter (ki je po Srednji Nemčiji divjal proti delavstvu) in major von Stefani, ki je v dneh nemške novembrske revolucije ukazal postreliti delavske parlamentarce iz poslopja »Najprej« v Berlinu.

V programih teh vojaških organizacij je bilo že od začetka vojno in revanšistično hujskaštvo, ker so jih vzdrževali take finančne hijene kot Hugenberg in

drugi monopolisti ter veleposestniki, propagirali pa so jih zagrizeni pruski oficirji kot Hindenburg in Lundendorf.

Ko se je »Stahlhelm« 1931 z mnogimi drugimi reakcionarnimi strankami in organizacijami združila v tako imenovano »Harzburško fronto«, je izjavil tovarnar žganja in vodja »Stahlhelma« Seldte, da bodo sedaj tolkli in zmagali po skupnem programu. Že prej je Seldte, ki je mimo tega bil tudi vnet organizator stavkokazov, propagiral fašistično teorijo o življenjskem prostoru. Saj je npr. ob 8. vojaškem dnevu 1. 1927 v Berlinu zahteval »obnovitev pravice do nemške oborožitve« in »osvojitve vzhodnega prostora«. L. 1933 je bil Seldte za te zasluge sprejet v prvo Hitlerjevo vlado.

Pozneje je bil »Stahlhelm« vključen v SA, ki so takrat bile še pod vodstvom Roehma. V SA (nacistični napadalni oddelki) vključeni stahlhelmovci so od takrat dalje skupno z SA in SS morilci mučili desetisoče komunistov, socialnih demokratov, članov sindikatov in katoličanov ter jih izročali gestapu. Kakšna organizacija je bila takrat »Stahlhelm«, pokaže poziv Seldteja od 25. septembra 1933. leta, ki pravi:

»Dolga leta smo iskali voditelja (firerja). Sedaj smo v vas, gospod kancler (mišljen je seveda Hitler — op. avtorja) spoznali in našli voditelja, ki mu je bog podelil sposobnosti ukazovati Nemcem sedaj in v prihodnosti. Vi kot voditelj nas sprejmite v skupno veliko nacionalsocialistično gibanje. Podelite našim starim frontnim vojakom vaš visoki znak — vojni trak. Sprejeli ga bomo z globoko hvaležnostjo.«

Po vojni je bila organizacija »Stahlhelm« najprej prepovedana. Toda že v februarju 1951 je bila spet tu — in čeprav se to sliši neverjetno: ker je bil Hitler »Stahlhelm« formalno juridično razpustil (vključil se je v SA), je novi vodja »Stahlhelma« feldmaršal Kesselring zahteval tudi »odškodnino za organizacijo, zaradi krivice, ki jo je utrpela«. V Bonnu

so bili tej zahtevi naklonjeni in ta elitna skupina nemške reakcije je »kot po nacionalnih socialistih preganjana organizacija« dejansko dobila vrnjeno vso svojo nekdanjo imovino (tiskarne, posestva, denar itd.).

Tako opremljena je ta organizacija lahko takoj ustanovila enajst deželnih zvez. In po navedbah v »Vojaškem kolektoru 1963« so medtem ustanovili še tele postranske organizacije:

Žensko zvezo »Kraljica Luisa«, »Stahlhelm — delavska služba«, »Stahlhelm — konjeniški korpus«, »Stahlhelm — motorizirani oddelki«, »Mladi Stahlhelm« — za osemnajstletnike, ki še niso bili vojaki, za deset- do osemnajstletnike pa so ustanovili »Državni mladinski korpus Scharnhorst«.

V vodilni garnituri današnjega »Stahlhelma« so znani nekdanji fašistični generali, industrijci, bančniki in junkerji kot von Henle, baron von Schroeder, vojni zločinec Franz von Pappen, von Bechenrath, princ Oskar von Preussen, Fritz von Buch, knez Otto von Bismarck (eden izmed potomcev »železnega kanclerja«, ki sedi danes v parlamentu) in drugi.

b) Zveza nemških vojakov (VdS)

V decembru 1948 je bila v Zahodni Nemčiji ustanovljena »Skupnost za preskrbo potrebnih in upravičenih pripadnikov vojske in svojcev po umrlih«. Že iz imena se vidi, da je šlo za socialno organizacijo, ki naj bi skrbela za vojne žrtve, torej za dobrodelno ustanovo.

V letu 1951, ko je minil čas nemškega protifašizma, se je ta organizacija preimenovala v »Zvezo nemških vojakov«.

Ta je sedaj trdnjava reakcije in militarizma v Zahodni Nemčiji. Njene zveze segajo celo v bonško vlado, ki subvencionira izredno agresivni »Deutsche Soldatenzeitung« (nemški vojaški časnik), ki trenutno izhaja v 33.000 izvodih.

Poleg zveznega odbora in enajstih deželnih zvez imajo še 3000 nižjih organizacij, tako da je skoraj vsaka večja vas povezana v to organizacijo.

»Zgodovinska vloga« VdS je bila v tem, da je v svojem področju in do gotove mere rekrutirala oficirje za takrat še neustanovljeno nemško vojsko. Iz časnika »Volksstimme« (izhaja v Kölnu) od 16. januarja 1952 lahko posnamemo, da so (po izjavi bonskega poverjenika VdS Imfrieda von Wechnarja) izdelali program Zveze skupno Adenauer, Priessner in prvi zahodnonemški vojni minister Blank »terga v tem trenutku sporočili v Washington, ko so v Ameriki sprejemali plan nemškega obrambnega prispevka«.

Vtem ko je bil minister Blank v primerjavi s svojim naslednikom Straussom še relativno zmeren človek (vzrok temu ni samo v značaju, marveč je tudi taktično-psihološkega pomena), je VdS bila tista, ki je v začetku zaostrovala vse in ki ji ni bil noben obrambni prispevek previsok, noben agresivni program preoster in noben oficir preveč nacističen.

V oktobru 1958 je bilo priobčeno v centralnem glasilu Zveze nemških vojakov:

»Tretja svetovna vojna že divja... Dovolite oficirjem razvijati njihovo osebnost in iz njihovih čet sestavljati bojne skupine starega nemškega kova. Oficirja hočemo videti kot gospoda..., ki ima pravico in dolžnost odločati o življenju in smrti svojih vojakov.«

To ni bilo vojno hujskaštvo, marveč predvsem točna odpoved takrat še veljavnih tez o »demokratični zahodnonemški zvezni armadi«, v kateri naj bi (po predstavi pozneje odstavljenega brigadnega generala Burdina) bil vojak le »državljan v uniformi«.

Leto dni pozneje, v aprilu 1959, že beremo:

»Od zahodnonemške vlade in od Zahodnih Nemcev je odvisno, ali bomo Južnim Tirolcem nudili tisto pomoč, ki jo ta zatirana narodna skupina nujno potrebuje.«

To je bilo še zelo nejasno, toda nekoliko bolj poštene »Reichsruf«, desno radikalni časnik, je zadevo razčistil.

»Proti Italiji imamo v rokah tisk!«

In zopet centralni organ Zveze nemških vojakov:

»Zvezna republika ne more biti končni smoter, marveč samo izhodišče za novo nemško državo... Poleg atomskega orožja mora v prihodnjem obračunavanju priti v poštev tudi biološko-kemična snov... Tisto, kar zvezna obramba potrebuje, so možje s hrbtenico, preizkušeni borci z vzhodne fronte, ki poznajo Rdečo armado iz izkušenj. Sudeti so nemški. Seveda Čehi, Angleži in pa tudi nekateri zveznonemški časniki oporekajo temu, toda kaj je to?«

Prijateljski časopis »Der deutsche Soldat« (nemški vojak) je v svoji junijski številki takoj pritegnil:

»V sklop vprašanj nemških vzhodnih meja je vključen še problem ostalih vzhodnoevropskih dežel. Svobodni svet se ne more sprijazniti s tem, da je toliko narodov prepuščenih boljševizmu.«

Ali ste prav razumeli: ostalih osem vzhodnoevropskih držav? Preštejte jih:

Poljska, Romunija, Madžarska, Bolgarija, Albanija, Sovjetska zveza, Češkoslovaška — in osma je pač Jugoslavija.

Brati moramo torej:

»V sklop vprašanj nemških vzhodnih meja je vključena tudi Jugoslavija.«

Zveza nemških vojakov izgovarja vedno tisto, kar se v Bonnu samo šepeta. Leta 1960 se končno glasi:

»Ali se morda celo tako ne mudi? Zakaj naj bi dežela, pred katere vrati stoji boljševizem, ostala tako trmasto šibka? Kaj se tu dogaja?«

Za pomoč v višini 13.000 mark mesečno, ki jo VdS dobiva iz Bonna, ne moremo pričakovati nič drugega...

c) »Medsebojna podporna skupnost bivših vojakov orožja SS« (HIAG)

Po vsej Zahodni Nemčiji in po Zahodnem Berlinu razširjeno Medsebojno podporno skupnost bivših vojakov orožja SS (kratko HIAG) je leta 1951 ustanovil SS-obersturmführer in »osvoboditelj Mussolinija« Otto Skorzeny. Ta organizacija se

je doslej vključila v enajst deželnih zvez, v 44 vojaških fašističnih tradicijskih zvez (nekateri od teh so navedene v začetku tega članka), kakor tudi v precejšnje število okrožnih in krajevnih skupnosti. Na skupščini HIAG leta 1959 so sklenili spremeniti nekam nedolžno ime v »Zvezo vojakov nekdanjega SS orožja«. Poslovna centrala zveznega predstavnštva je v industrijskem mestu Hagen.

HIAG je treba smatrati za naslednico SS oddelkov, ki so bili ustanovljeni s posebnim »firerjevim odlokom« 16. marca 1935. leta. Kot vojsko za posebno uporabo so te oddelke pošiljali izpolnjevati posebne naloge v službi varovanja fašistične države in proti »državnim sovražnikom«. V letu 1943 so jih združili v »Splošno SS«, tako imenovano »Schutzstaffel« (varnostni oddelki) Hitlerjeve nacionalsocialistične nemške delavske stranke. Ta morilska organizacija je bila v nacionalno socialističnem smislu posebno zanesljiva bojna skupina, katere pripadniki so bili sestavljeni iz SA (napadalnih oddelkov) in vojnih prostovoljcev.

Oddelki SS niso pripadali niti vojski niti policiji, marveč so bili samostojna formacija, podrejena direktno državnemu vodji SS Heinrichu Himmlerju.

Po uničenju Hitlerjevega fašizma je bila ta teroristična organizacija z uradnim protokolom vojaškega sodišča v Nürnbergu proglašena za »zločinsko organizacijo«. Toda že v Potsdamskem sporazumu v odstavku I a političnih načel:

»...so SA, SS formacije popolnoma in dokončno razpuščene, da se s tem za vedno prepreči odpor ali obnovitev nemškega militarizma in nacizma.«

Toda ta »za vedno«, pod katerim so podpisali zastopniki vseh štirih zaveznških sil, je veljal samo šest let. Že v ustanovitvenem razglasu je predsednik HIAG Kernmayer lahko rekel: »SS ima danes iste smotre kot pod Hitlerjem!«

V glasilu SS »Wiking-Ruf« je anonimni avstrijski esesovec napisal tole:

»Možje orožja SS so torej že od nekdaj konstruktivni nosilci evropskega zedinjenja in zato je povsem nerazumljivo, da po časopisnih vesteh npr. v Zvezni republiki Nemčiji od prijavitelcev iz vrst orožja SS (pisec tega članka misli na prepoved sprejema v vojsko Hitlerju zvestih esesovcev, ki pa je med tem že ukinjena — op. avt.) zahtevajo odklonitev nazorov orožja SS.« (Citirano iz »Wiking-Ruf«, Hannover v oktobru 1956.)

SS-obersturmführer (poročnik) Telkamp je v svojem predavanju »Prvi SS oklopni korpus v boju za Harkov (objavljenem v listu »Deutsche Soldatenzeitung« v aprilu 1954) izjavil pred krajevno skupino SS v mestu Leer:

»Danes ve tudi tujina, da so bile Zveze orožja SS čiste frontne formacije, ki so s svojim zadržanjem in s svojimi uspehi varovale velike tradicije discipliniranega nemškega vojaka.«

Popolno enakopravnost za pripadnike nekdanjega orožja SS je zahteval bivši general SS oklopnikov Meyer (»Panzer-meyer«), ko je v septembru 1956 v Mindenu govoril desetstisočem (!) nekdanjim pripadnikom orožja SS iz Zahodne Nemčije, Nizozemske, Belgije, Danske in Avstrije. Meyer je zastopal stališče, da je že »skrajni čas« potegniti črto pod javno sramotenje SS-oddelkov.

SS-general Demelhuber, ki je bil leta 1938 vodja SS-oddelka »Germania«, je rekel na letni glavni skupščini HIAG — deželne zveze Bavarske, da je naloga te SS organizacije, »zgraditi vojaško fronto in nadaljevati s tem, za kar so SS formacije nastopale med vojno, namreč za obrambo pred nevarnostjo boljše vizma«. Kot predstavnik 400.000 v Zahodni Nemčiji živečih nekdanjih esesovcev se je bivši general Meyer zavzel za še večje vključevanje članov HIAG v armado:

»Prišli smo do prepričanja, da bi morali biti bivši pripadniki SS oddelkov hrbtenica zvezne vojske.«

Kako močno je HIAG dejansko sodelovala pri obnovi zvezne vojske, je videti iz navodila leta 1959, v katerem pravi: »Specialni tečaji za tovariše iz nekdanje tajne vojne policije (!), gestapa (!) in varnostne službe SD (!) so se že začeli.« V tem navodilu je dalje zapisano:

»Zopet imamo zvezo s tovariši iz zunanjega ministrstva. Interesenti naj se takoj javijo pri A. Richterju v Hannoveru, Stöckenerstrasse 190.«

obiskal kaznilnico v Warlu, izpustili in amnestirali.)

V avgustu 1956 je sklenil personalni odbor zahodnonemškega parlamenta sprejeti v zvezno vojsko vse nekdanje voditelje SS oddelkov od poročniškega čina navzgor, in to v istem činu, ki so ga prejeli od Heinricha Himmlerja. Ta sklep so 1. septembra 1956 objavili v »Ministerialnem listu zveznega ministrstva za obrambo«. S tem so zahodnonemške oblasti po-

Sestanek bivših esesovcev. Na govorniški tribuni komandant 16. SS-divizije general Max Simon

Bilo bi seveda napačno domnevati, da so prišli v oficirski zbor zahodnonemške zvezne vojske nekdanji SS vojaki le po intenzivnem pritisku HIAG. Iz decembrske številke (1956) lista »Der Freiwillige« (prostovoljec) povzemamo, da je Meyer zopet rekel:

»Vojaške in politične osebnosti smatrajo zaradi zahtevne nagle obnove zvezne vojske za potrebno, pritegniti nekdanje vojake SS oddelkov, ki so od leta 1943 dalje sestavljali kako polovico oklopnih in oklopnih grenadirskih divizij.« (Naj omenimo, da so Meyerja poleg drugih na intervencijo dr. Adenauerja, ki je večkrat

vsem rehabilitirale SS, ki jo je Mednarodno vojaško sodišče zaradi izvršenih zločinov proglasilo za zločinsko organizacijo.

Na zvezni skupščini SS v Karlsburgu v letu 1957 (julij) so horde v zavesti svoje moči razsajale kot »v lepih starih časih«!

»Mi smo garda, ki ljubi Adolfa Hitlerja.«

Nemški vojaški koledar 1963 je v pretežni večini posvečen tej organizaciji.

Odkrito povem: vsi ti citati, vsa ta imena, vse te pošastnosti me niso prese-netile. Poznam Zahodno Nemčijo. Omenjam jo le, ker mnogim ljudem, med ka-

terimi sem dobil politični azil in mnogo gostoljubnosti, ni Zahodna Nemčija nič drugega kot dežela, v kateri se lahko kupi avto...

Prizadelo me je vsekakor veliko število organizacij, ki se ukvarjajo z zbiranjem zahodnonemške mladine in ki se ne razlikujejo od do sedaj opisanih.

V Zahodni Nemčiji izhajajo naslednji časniki, katerih izdajatelji so vojaške mladinske zveze:

»Jugendsturm« (Mladinski napad), »Jugendhorst« (Mladinski zbor), »Scharnhorst«, »Bismarkjugend« (Bismarkova mladina), »Jugendstahlhelm« (Mladinska jeklena čelada), »Fanal« (Svetilnik), »Sturmruf« (Klic k napadu), »Adlerführer« (Vodja orlov), »Sturmjugend« (Napadalna mladina), »Trommler« (Bobnar), »Wiking-Jugend« (Wikinška mladina), »Reichsruf« (Državni klic), »Kompas« in drugi. Najzanimivejše pri teh listih je to, da imenujejo nekdanje zapornike koncentracijskih taborišč »tatovi frontnih zavrtkov«.

Zaradi svoje federalistične ureditve je »Nemška mladinska zveza Kyffhäuser« (DJBK) najmočnejša »domovinska« mladinska zveza. V zadnjih letih je vase vključila vrsto drugih mladinskih organizacij in posameznih skupin, ki skupno tvorijo »Delovno skupnost domovinskih zvez«; sem sodijo:

»Nemška mladinska zveza Kyffhäuser«, »Mladi napad«, »Mladonemška zveza«, »Mladinski zbor Scharnhorst«, »Bismarkova mladina«, »Nemška mladina v Zvezi nemških vojakov« in še nekatere, ki jih ne bom imenoval, ker so verjetno bile res majhne. Glavni sedež te zveze je v senci zahodnonemškega zveznega kriminalnega urada Wiesbaden.

Spomladi leta 1955 so mimo tega v Kölnu skonstruirali »Tovariški krog nacionalnih mladinskih zvez«. Samo v tega je bilo vključenih 18 (!) mladinskih zvez. Tu gre za naslednje skupine:

»Delovna skupnost nacionalnih mladinskih zvez Avstrije« (iz vljudnosti je ne bomo imenovali zahodnonemško faši-

stično mladinsko zvezo, čeprav jo financirajo iz Zahodnonemške zvezne republike), tako imenovani »Mladi napad Zitzmann«, »Zveza za obnovo Nemčije« (ki je podrejena vodji »Črnega korpusa« in »Nemške socialne unije« Ottu Strasserju), »Wiking-mladina« (je organizacijsko podrejena SS-Wiking tradicijski zvezi, toda politično jo vodi »Nemška državna stranka«), »Nemška mladina« v Zvezi nemških vojakov« (ki pripada istočasno »Nemški mladinski zvezi Kyffhäuser« in se torej ne sme šteti dvakrat), »Nemška državna mladina« (je podrejena »Nemški državni stranki«), »Mladi napad Hannover«, »Rod Hohenstaufen« (prej monarhistično-reakcionarna kot odkrito fašistična), »Nemška mladinska zveza Kyffhäuser« (z vsemi navedenimi nižjimi organizacijami), »Okrožje Ferdinand von Schill«, »Zveza mlada Nemčija« (omenjena je že skupno z Nemško mladinsko zvezo Kyffhäuser), »Nemška zveza stezosledcev 1911« (ki je ne smemo zamenjati s »Stezosledci sv. Gregorja« in z meščanskim, toda ne fašističnim »Krogom nemških stezosledcev«!), »Mornarska mladina« (ki je podrejena Nemški mornarski zvezi pod vodstvom fašističnega admirala von Heya), »Zveza domovini zveste mladine«, »Nacionalna mladina Nemčije«, »Mladinski korpus Scharnhorst« (že omenjen) in »Mladinska zveza Orel« (ki je podrejena »Nemškemu bloku« fašista Meissnerja in je, kot sem obveščen, pred kratkim izstopila iz »Tovariškega kroga nacionalnih mladinskih zvez« ter velja za neposredno naslednico »Hitlerjeve mladine«).

Izpustili smo dvanajst organizacij fašistično usmerjene mladine, ker mislimo, da imajo le podrejeno vlogo, čeprav jih »Vojaški koledar 1963« navaja.

Skupno 17 organizacij je »pozabil« ta vrli mož iz bonskega informacijskega urada. Namesto 13 skupin, ki jih on navaja, jih je po našem računu 30. Toda po neumnosti se »Nemški korespondent« sam izda, kajti v svojih značilnih navedbah, ki jih zaradi pomanjkanja prostora ne

moremo več navajati (čeprav se v vsakem stavku osmeši), omenja še dve mladinski skupini, o katerih niti »Vojaški koledar 1963« nič ne ve, in to: »Mlada nemška skupnost« in »Nova mladina Nemčije«. Torej je celo dobro obveščeni »Vojaški koledar« pomanjkljiv. Zaradi tega se sprašujemo, ali bi veliko pogrešili, če domnevamo, da je v Zahodni Nemčiji dejansko kakih 40 ali celo 50 vojaških mladinskih organizacij?

Samo še nekaj o številu članstva. »Nemški korespondent« nam pri tem ne-

koliko pomaga, kajti v dokaz brezposelnosti desno radikalno organizirane nemške mladine navaja, da ima »Mlada nemška skupnost« samo 100 članov. Tu gre torej za minimum, kajti sicer bi ta dobri mož zagotovo navedel še manjše število. Vzemimo, da je vsaka mladinska skupina tako majhna, kot zares nepomembna »Mlada nemška skupnost«, potem bomo težko izhajali s številom 2100 mladih nacistov, kolikor jih v Bonnu navajajo. Število 70.000 vojaško organiziranih zahodnonemških mladincev nam to

V zahodni Nemčiji izhaja cela vrsta časopisov s hujskaško, revanšistično in militaristično vsebino

potrjuje (kajti samo »Nemška državna mladina« ima 16.000 članov).

Tu moramo še omeniti, da smo, povsem razumljivo, upoštevali le tiste organizacije, ki so vojaškim zvezam res blizu. Revanšistične mladinske organizacije, ki so podrejene tako imenovanim »Zvezam iz domovine pregnanih«, združujejo več stotisoč mladincev, mladinska organizacija s Pomeranskega, ki nastopa v uniformah Hitlerjeve mladine, ima npr. nad 50.000 članov.

Tako je torej z resnico, kot jo Bonn razume!

In kakšen značaj imajo te mladinske organizacije?

Prosim — nekaj citatov:

V listu »Scharnhorst« beremo:

»Vojska je branila Nemčijo do dneva, ko je, vajena zmag, od domovine zapuščena, zmagoslavno stoječa v sovražni deželi, morala skleniti premirje.«

Mladini »Stahlhelma« je govoril deželni vodja iz Bremena Schrader (v prisotnosti zastopnikov VDJ in HIAG):

»Mladini moramo pojasniti, da je Prusija naredila Nemčijo veliko in zato moramo mladini v njihova srca vcepiti pruskega duha. Naša najvažnejša naloga mora biti v pridobivanju vpliva na mladino, ji raztolmačiti, da ostanemo sposobni za življenje samo tedaj, če se bomo opirali na pruske kreposti. Šele ko bo mladina zopet nemško mislila in nemško čutila, potem bomo imeli Nemčijo nad vse.«

Pozdravi, ki jih posamezne organizacije v medsebojnem občevanju uporabljajo, se glasijo na primer: »Vesoljstvo k tebi!« »Zastava, mi stojimo do svojega konca!« »Jahali bomo proti vzhodu!« »Beseda krvi naj bo vaš zaklad!« »Današnja demokracija ni življenjska oblika našega naroda!« »Stari Germani so imeli pravo demokracijo!« in »Zvestoba je mozeg časti, brez časti ni domovine!«

Mladina »Orla«, s katero je avtor imel vrsto neprijetnih izkušenj, naredi krajše: črno oblečeni mladinci dvignejo roko v

»nemški pozdrav«, izustijo preprosto »Heil!«, ostalo si pa mislijo...

Poskusi bonske vlade, da bi ta dejstva prikrila, so tesno povezani z dejstvom, da je ta desno radikalna mladina neizčrpno zbirališče za oficirski zbor zahodnonemške zvezne armade. »Delovni skupnosti demokratskih krogov« (ADK), organizaciji, ki je podrejena notranjemu ministrstvu in ki jo vodi nekdanji fašistični oficir za šolanje Jahn, je poverjena posebna naloga, med temi organizacijami izvesti nabor. Nekaj citatov SS vodilnega oficirja Hansa Edgarja Jahna pred navedenimi mladinskimi zvezami:

»Mi smo danes že tako močni, da lahko ponovno vzamemo delež vzhoda... V resnem primeru bo NATO v eni uri pohodila ves Vzhod. Danes se lahko samo še norci dogovarjajo s Sovjetsko zvezo o pogajanjih za ponovno združitev. Obračun s Sovjetsko zvezo je neizbežen. Kdor v nemškem tisku drugače piše, je samo opica.«

To, kar je gospod Jahn govoril, sprejemamo v tem pogledu kot poklon... Toda kratka pripomba je vseeno potrebna.

Vloge fašističnih in militarističnih mladinskih skupin seveda ne gre podcenjevati. Če prištejemo še revanšistične mladinske zveze, dobimo kakih 200.000 do 300.000 zahodnonemških mladih ljudi, ki so izpostavljeni takim vplivom. V primerjavi z mladinsko zvezo velike Socialno-demokratske stranke (»Sokoli«), ki ima komaj 100.000 članov (in to vključno s skupinami otrok), je to res ogromno. Toda velika večina zahodnonemške mladine je marljiva, s politiko se le malo ukvarja, in če jo sprašujemo o najnovejši preteklosti Nemčije in o desnih radikalih, bi jo morali zelo pozitivno oceniti. Je skeptična, toda tudi pasivna. In prav to je nevarno.

Za zaključek še nekaj besed o tisku zahodnonemških militarističnih zvez.

Bonnsko vojno ministrstvo izda letno 13 milijonov mark za financiranje militarističnih, revanšističnih in fašističnih časopisov. Skupno financira Bonn kakih

70 listov, ki jih je treba prištevati temu »duhovnemu« območju; mimo teh izhaja še vrsta militarističnih listov, ki se sami financirajo (iz česar lahko sklepamo, kakšna je njihova razširjenost).

»Nemški vojaški koledar 1963« sodi k prvi skupini. Sedaj izhaja že enajsto leto in vsebuje poleg koledarskega dela bogat slikovni del. Na slikah vidimo poleg parad še admirale in generale, kot umrlega vojnega zločinca Ericha Räderja in Hitlerjevega naslednika Dönitza v polni uniformi z odlikovanji, ki je nedavno nastopil pred zahodnonemškimi gimnazijci kot »učitelj zgodovine«. Razen tega so priobčene slike bitk, spomenikov in »Spominov iz svetovne vojne«.

Med voditelji je kot vodja založbe tudi neki Henrik Damerau. Ta je bil okrožni vodja Hitlerjeve stranke. Njemu je podrejen tudi »Nemški vojaški časnik«, katerega glavni urednik je označen kot Erich Kern, da ne bi preprosti in skeptični ljudje takoj spoznali, da je to Erich Kernmayer, ki je v letu 1942 napisal knjigo »Zastava in napad« za »Nemško založbo za mladino in ljudstvo«. V tej opisuje Kernmayer srečanje z Adolfom Hitlerjem takole:

»Počasi, korak za korakom se približuje avto. Roke SA so se medsebojno krčevito stisnile. Oči so se zazrle v moža, ki se pogumno pelje veliki zmagi svojega bogatega življenja naproti. Vroč val se je dvignil med nami in je kipel proti vozu. In on je občutil ta val ter vedel v tej uri za vse, za vse. Za našo dolgoletno hrepenenje, za naše neizmerno veselje. On ve za vsak trenutek v našem življenju. Mrko gleda, gleda v ničevost. Dozdeva se, da je odšel, toda še nikoli nam ni bil tako blizu. Naš vodja!«

Gospod Kernmayer ni menjal svojega prepričanja. Zaradi tega trdi, da so bili zaporniki v koncentracijskih taboriščih sami zakrivali svojo usodo, saj pravi:

»Skupna SS uprava (v članku govori o Buchenwaldu — op. avt.) je imela le kakih 230 mož, vtem ko je bilo v taborišču 30.000 prebivalcev, tako da je SS

komaj nadzorovala notranje dogodke v taborišču. Zaradi tega je komunistično vodstvo taborišča lahko samovoljno izrekalo in tudi izvrševalo kazni, ki so večkrat pomenile tudi smrt prizadetega.«

Dalje — tu vam ne ostane nič prihranjenega!

»Če bi takoj po vojni te procese objavili, potem bi bil marsikateri izmed taboriščnih »komunističnih veljakov« močno obremenjen in mnogi od njih bi prišli tudi na vislice.«

Prosim!

Da postavlja »Nemški vojaški časnik« ozemeljske zahteve po Vzhodni Evropi in to brez izjeme po vseh vzhodnoevropskih deželah in da se ta list zavzema tudi za »nemško Južno Tirolsko« smo že ugotovili. Toda temu sledi še lepše:

»Ne samo na vzhodu, ampak tudi na zahodu imamo mejna vprašanja. Na Nizozemskem so še vedno kraji Selkant, Elten in Suderwicke-West pod tujo upravo. Belgijci si vsestransko prizadevajo, da bi Eupen-Malmedy in St. Vith, te nemške dele svoje države, pofrancozili.«

Tako »Nemški vojaški časnik«!

Po »Nemškem vojaškem koledarju 1963« obstaja še neka »Družba za obrambno znanje« v Münchnu. Ta ima 150 sekcij v skoro vseh pomembnejših zahodnonemških mestih. Glasilo te militaristične organizacije se imenuje »Obrambno znanje«. Izdajatelji tega časopisa pišejo v takem slogu, da moramo domnevati, da živijo duševno že v tretji in zadnji svetovni vojni, ki si jo tako močno želijo.

»Napadi z letali ali pa z raketami na daljavo bodo dan in noč motili težko delo domovine za bojujoče se armade, blokirali prometna pota, hromili energetska središča, oboroževalna podjetja itd.«

Ali gre pri urednikih »Obrambnega znanja« za mesečnike prav tako kot gre pri izdajateljih SS časnika »Prostovoljni wikinški klic« nedvomno za izkušene ljudi, ki pišejo:

»Krepkeje je Peter z roko privil svojo puško... s škornjem je razbil plot. In pred njim je ležal Rus z blatnim obra-

zom. »Vsaj eden,« se je skušal pošaliti Poldi. »Škoda, ta je že mrtev — predobro zadet,« je siknil Peter razočarano, ko se je sklonil nad mrtvecem. Poldi je zbadal z bajonetom po Ivanovem truplu...«

In dalje opis, ki ga je priobčil v SS časniku Paul Gerhard Greinke:

»V bok je ustrelil presenečenega Ivana, ki je kričnil od groze in se zrušil... Z divjo silo je porinil svoj bajonet škilastemu Rusu v želodec... ‚Peng‘, je veselo odjeknilo iz njegove puške cevi. In v močvirju je zopet ugasnilo življenje.«

Toda priznati nočejo, da so bili zločinci.

»Še vedno moramo dopuščati, da blatijo nas in naše mrtve tovariše. Odvzeta nam je vsaka možnost, da bi tem avtorjem stopili na prste. Bili smo priče takratnih dogodkov in smo zaradi moči naše nedotakljive osebnosti vzvišeni nad vsemi očitki.«

Kot četrti in zadnji list postavimo pod povečevalno steklo še »Jekleno čelado«, osrednje glasilo »Zveze frontnih vojakov«. List, prirejen v monarhističnih barvah (črno-belo-rdeče) izhaja mesečno — in kje? V Bonnu!

Že v prvi številki se širokousti:

„Jeklena čelada“ je bila, ki je omajala Spartakov upor.«

Ko je zahodnonemški učenjak prof. Hagemann, prepričan katolik in univerzitetni profesor svaril pred nadaljnjo militarizacijo življenja v Zahodni Nemčiji — in je bil zaradi tega postavljen pod kazensko obtožbo — je bil list »Jeklena čelada« tisti, ki je provokatorsko vprašal:

»Ali naj obešamo res samo male?«

Tako je torej po mnenju »Jeklene čelade« generalfeldmaršal Kesselring, ki je pustil množično streljati italijanske žene in otroke, ki ga je angleško vojaško sodišče obsodilo na smrt in ki je bil do svoje smrti zvezni vodja »Jeklenih čelad«, ta Kesselring je eden tistih »malih«, ki ga niso obesili. Tako je. General Meyer, ki ga je kanadsko vojno sodišče obsodilo na smrt, je dal med vojno pomoriti vojne ujetnike, ki se niso mogli braniti. Po svoji

pomilostitvi je bil eden glavnih iniciatorjev HIAG. Tudi ta je bil eden »malih«, ki ga niso obesili. Tako je torej po mnenju »Jeklene čelade« nacistični polkovnik Hans von Salmuth, ki je bil leta 1948 zaradi svojih brezobzirnih povelj v bojevanju proti partizanskemu gibanju obsojen na 20 let zavora in po amnestiji postal predsednik »Zveze nemških vojakov«, eden tistih »malih«, ki ga niso obesili!

Toda po njihovem so dejanski zločinci: tisti, ki so stradali in trpeli v koncentracijskih taboriščih,

tisti, ki so pravočasno svarili pred Hitlerjem,

tisti, ki ponovno svarijo,

tisti so pravi zločinci, ki so jih pozabili pomoriti v plinskih celicah,

tisti so »veliki« zločinci — jaz tudi — in verjetno tudi drugi sodijo po mnenju »Jeklene čelade«, mednje.

Toda ne pretiravajmo!

Zahodna Nemčija še ni fašistična država. To je država, v kateri vladajo reakcija, monopolistični kapital in lažnjivi tisk — toda je še vedno država, ki nima SS, nima SA in tudi gestapa nima. Tisto, kar je videti tako, so klavrne imitacije tistega, kar je bilo razbito leta 1945.

Toda to je država z vsemi možnostmi. To je država, v kateri je za veliko noč stotisoče miroljubnih mladincev in deklet demonstriralo za medsebojno sporazumevanje med narodi in proti hujskanju. To je država, v kateri general Meyer zopet lahko reče:

»Mi ne stojimo pred zadnjimi vrati, ne pred skritim vhodom za posle in dobavljače. Po sprednjih stopnicah hočemo v državo, katere demokratične osnovne pravice nam to omogočajo.«

Po kateri poti pojde Zahodna Nemčija?

In kaj lahko prispevate vi k temu, da pojde po poti mladinskih demonstrantov proti militarizmu in ne po poti gospoda oklopnega generala Meyerja?

Predvsem eno:

Mislite na to, da Zahodna Nemčija ni le dežela, v kateri se kupi avto...

Naš knjižni izbor

Claudio Puglisi: Zadnja ura — Droben roman »Zadnja ura«, delo tržaškega naprednega pisatelja Claudia Puglisa, ki ga je izdala v prevodu založba Lipa v Kopru, je toliko bolj simpatičen, ker ga je napisal človek, ki je doma s Sicilije in torej po rojstvu daleč proč od problemov tržaškega ozemlja in problemov sožitja dveh narodnosti na njem. Obravnava pa prav probleme s tega področja ob koncu vojne in jih pravično ter pošteno presoja s stališča naprednega človeka in pisatelja. Razen tega je pri tem, sicer ne preveč zahtevnem delu, simpatično tudi to, da je roman doživel prej slovenski prevod in izid v Jugoslaviji kakor pri italijanskem založniku. Tudi to je podoba tržaških razmer. Poleg vseh teh obrobnihih simpatičnih strani ima »Zadnja ura« tudi svojo širšo vrednost. Poglavitna vrednost tega romana je v njegovi idejnosti. Pisatelj izraža v svojem delu, v katerem prikazuje slovenske in italijanske partizane, italijanske prisilne delavce, nemške vojake in fašiste tik pred koncem vojne nekje na Krasu, nujnost oboroženega upora. Do tega zaključka, ki izzveni iz celotnega Puglisijevega pisanja in ki je njegova poglavitna misel, pa avtor ne prihaja slučajno, mimogrede. Ne. Ta njegov zaključek, ki ga lahko povzamemo iz celotnega dela, je rezultat izčrpnega prikaza razmer, analiziranja zgodovinskih dogajanj in presoje etične vrednosti ljudi v času in okolju. Oborožen upor jugoslovanskih narodov proti fašizmu, boj, kateremu so se na etično mešanem ozemlju pridružili tudi napredno misleči

Italijani, je bil po Puglisijevih pravilnih zaključkih torej nujen in utemeljen. In taka je tudi osnovna misel romana, njega vodilna ideja, ob kateri ostale kvalitete dela stopajo v ozadje. To pa seveda še ne pomeni, da roman nima umetniških in drugih kvalitet. Res da zgodba sama ni nič posebnega. In tudi način pisanja je

nekam razbit, neenoten, kakor je kompozicija sploh najšibkejša točka tega teksta. Toda »Zadnja ura« ima vendar tudi svoje estetske vrednote, pa tudi značaji so zelo jasno predstavljeni, čeprav konflikti ne izvirajo toliko iz njihovih značajev, temveč bolj iz tega, kam jih je postavila usoda.

Če po tej analizi romana, ki ni kako posebno veliko delo, ki pa je vendar prikupno napisana zgodba s tržaškega ozemlja ob koncu vojne, idejno jasna in čista, pogledamo še vsebino, nam pravzaprav ni treba dosti besed. Gre za prikaz dogodkov ob koncu vojne, ko fašisti počenjajo zadnja grozodejstva. In ko fašistom že grozi pogin, se skušajo posamezniki rešiti pred sodbo. Toda zaman. Roka pravice jim to prepreči. Istočasno pa v zadnjem trenutku tudi poštene ljudje najdejo svoje pravo mesto.

In še avtor. Claudio Puglisi je doma s Sicilije, kjer se je rodil pred enaintridesetimi leti. Že pred vojno se je preselil v Trst, kjer se je šolal, potem pa opravljal različne poklice. Zdaj je poštni uradnik. Sicer pa se je ves čas udeleževal v sin-

dikalnem in naprednem političnem gibanju. Prav to pa mu je omogočilo, da je spoznal in se poglobil v problematiko narodnostno mešanega tržaškega ozemlja in se s pošteno mislijo lotil snovi s tega področja. To pa bistveno drugače kot nekateri drugi, šovinistično usmerjeni pisatelji s tržaškega področja. Tako moramo priznati skupaj z dvema, tremi izjemami Puglisiju skoraj edinstveno mesto med redkimi literarnimi ustvarjalci Trsta. Ne samo zaradi »Poslednje ure«, ki je sicer Puglisijev najboljše delo, temveč tudi zaradi drugih krajših del, novel in črtic, ki jih je doslej napisal in katerih snov je prav tako zajel iz problemov razredne borbe in socialne problematike Trsta in okolice. S. R.

Milan Ževart: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju — Med dela, ki bodo gotovo precej pripomogla, da bo naša mladina spoznala naš osvobodilni boj in ga znala tudi prav vrednotiti, sodi tudi knjiga, ki je nedavno izšla pri založbi Obzorja v Mariboru. Ta knjiga z naslovom »Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju«, ki jo je napisal Milan Ževart, ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru, bo dragocen priročnik za spoznavanje osvobodilnega boja v Mariboru oziroma mariborskem okraju. Avtor sicer v svojih uvodnih besedah pravi, da je knjiga namenjena predvsem kot priročnik, ki naj bi nas vodil po krajih, povezanih z osvobodilnim bojem in ki naj bi bil namenjen predvsem šolnikom pri obravnavanju te tematike. Toda ko knjigo prelistujemo, moramo priznati, da je njen pomen mnogo širši. Ta knjiga bo zaradi svoje zgoščenosti, predvsem pa zaradi svojega načina pripovedi dober pripomoček za spoznavanje osvobodilnega boja vsem, ne samo šolnikom, bo pa tudi dragocen napotek za njega nadaljnje proučevanje.

Značaj in pomembnost te publikacije bo vedel vsak ceniti šele potem, ko bo

spoznal njeno vsebino. Res je knjiga vodič, vendar ne v smislu suhoparnih in s številkami natrpanih vodičev, temveč priročnik, k nam ob vsakem kraju, ob vsakem spomeniku iz narodnoosvobodilne vojne, ob hišah, kjer so bili bunkerji, javke, kjer so delovale tehnike ipd., posreduje najpotrebnejše podatke. Upoštevajoč priročni značaj svojega dela, je avtor razdelil knjigo po posameznih krajih, ki so razporejeni po abecednem redu. Ob vsakem kraju, in v posameznih krajih pri vsaki ulici, hiši ali drugem spomeniku, podaja avtor kratek prikaz dogodkov med vojno. Pri tem prikazuje dogodke med osvobodilnim bojem sicer kratko, toda kolikor mogoče popolno, pri čemer se dotika prav tako kulturnih dogodkov, kurirskih zvez, sanitete, domačega prebivalstva kot akcij in spopadov. Avtor pa je uvrstil v knjigo tudi dogodke iz revolucionarnega gibanja med obema vojnama ter dodal tudi strnjeno napisane vodiče po vseh sedmih muzejskih zbirkah v mariborskem okraju, ki prikazujejo revolucionarno gibanje med obema vojnama ter osvobodilni boj. Pri vsem tem dopolnjujejo tekst številne fotografije, ki so ponekod enakovreden sestavni del besedila. Knjiga je izredno pregledna, saj je avtor na koncu dodal seznam krajev po občinah, abecedni seznam partizanskih spomenikov, posebej še kazalo bolnišnic in bunkerjev (poleg običajnega splošnega kazala).

Priročnost, preglednost in predvsem dejstvo, da bo vsakdo našel o posameznih dogodkih iz osvobodilnega boja in posameznih partizanskih spomenikih v mariborskem okraju vsaj najnujnejše podatke o najvažnejših dogodkih in obsejkih, to so pglavitne odlike knjige. Seveda bodo marsikomu podatki preskopi, toda priročniški namen knjige izključuje podrobnejšo obdelavo. Vodič seveda tudi ni popoln, ker gradivo še danes ni v celoti zbrano in obdelano. Poznavalci krajevnih prilik bodo morda zasledili v delu tudi kako netočnost v dogodkih, imenih in drugih podatkih. Tega avtorju

ne smemo zameriti, saj gotovo ni imel lahkega dela in je moral marsikatere vire ponovno proučiti ter raziskati na terenu, marsikdaj pa tudi orati ledino. Avtor seveda tudi ni mogel navesti imen vseh borcev in žrtev, ker bi to pač zavedlo predaleč in preseгло okvir knjige. Prav tako tudi ni vključil v knjigo vseh spopadov med partizani in okupatorjem in prav tako ne vseh političnih manifestacij. Sicer pa se je teh pomanjkljivosti tudi sam zavedal in jih je omenil v spremni besedi.

Želimo si še drugih podobnih knjig iz drugih pokrajin Slovenije, kjer je bil osvobodilni boj prav tako bogat in kjer je prav tako veliko partizanskih spomenikov.

S. R.

Knjižica o Slavi Klavori — je nedavno izšla pri mariborski založbi Obzorja, v posebni zbirki, posvečeni narodnim herojem. Drobna knjižica, s šestintridesetimi stranmi besedila, s slikami in kratkim seznamom virov. Sicer pa je to toplo napisano pričevanje o mladi mariborski študentki, ki je med prvimi padla pod okupatorjevimi strelji in komaj dvajsetletna žrtvovala življenje za svobodo. V starem delu Maribora, v pritlični hiši v bližini vodnega stolpa ob Dravi, je skromna spominska plošča, na kateri piše: Ta hiša je bila dom narodnega heroja Slave Klavore, člana pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, ki je umrla junaške smrti 24. avgusta 1941. Nedaleč od tod pa je na spominski plošči, vzdani v obzidje mariborskih sodnijskih zaporov, med 671 imeni postreljenih tudi ime Slave Klavore.

Slava Klavora se je rodila 11. maja 1921 v Mariboru kot poslednja med sedmimi otroki. Njen oče, nižji poštni uslužbenec, se je po prvi svetovni vojni naselil v Mariboru, kamor je zbežal iz Čezsoče pri Bovcu. Z bornimi prejemki upokojenca se je družina revno preživljala, oče pa se je razen tega začel vdajati pijači. Takrat se je pokazala ena najznačilnejših potez značaja Slave Klavore. Postavljala

se je po robu očetu, ki je pijan prihajal domov. Revščina domačega ognjišča pa je le ni oropala vseh radosti otroštva. V bližini je bila Drava in ob njej so se sklepale prve prijateljske vezi. Ob Dravi in v hiši prijateljic Lizike in Ivanke Jančar, ki je bila pred vojno središče naprednega gibanja v Mariboru, se je Slava srečava-

la z napredno usmerjenimi delavskimi sinovi. In tako se je tudi sama vključila v napredno gibanje in se povezala s pripadniki mladinskega gibanja v Mariboru. To je bila aktivna, borbena mladina, ki je mnogokrat javno manifestirala svojo pripadnost delavskemu razredu. V tem okolju se je Slava povsem prerodila. Dokončala je trgovsko akademijo v Mariboru in se jeseni 1939 vpisala na ekonomsko fakulteto v Zagrebu. Tu je postala članica Triglava, znanega levičarskega akademskega društva, ki je imelo za seboj večletno borbeno preteklost. Vključevala se je v vse akcije naprednih študentov na univerzi in kmalu jo je prevzel revolucionarni ogenj zagrebških študentov. Že v prvih mesecih, ko je prišla na univerzo, je postala članica Partije in kot taka z vsem ognjem sodelovala v političnem

udejstvovanju študentov, ki je bilo v tistih dneh, v začetku druge svetovne vojne, še posebno živahno. Udeležila se je kulturne turnee študentov po Bosni in Hercegovini in dvakrat narodnoobrambnega tabora študentov ob naši severni meji. Sodelovala je tudi z napredno akademsko mladino Prekmurja, dokler ni vojna za hip prekinila njenega dela. Tedaj se je ob okupaciji Jugoslavije vrnila v rodni Maribor, ki je bil videti docela spremenjen. Toda hitro se je znašla in se vključila v boj proti okupatorju in v najožji krog organizatorjev upora. Postala je članica pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, v katerem je odgovarjala za delo SKOJ, hkrati pa je bila sekretar SKOJ za okrožje Maribor. S predvojnim sodelavcem Bojanom Ilichom, ki je bil sekretar za mesto, se je lotila utrjevanja skofjevskih skupin in njihove mobilizacije v boju proti okupatorju. Opravljala pa je še vrsto drugih važnih nalog; predvsem je vneto pomagala v tehniki pokrajinskega komiteja. Opravljala je tudi kurirske posle za sekretarja pokrajinskega komiteja Slavka Šlandra. Z njim skupaj je tudi padla v zasedo gestapovcev v izdanem stanovanju ilegalnih delavcev. Sledili so najhujši dnevi njenega življenja, saj so jo osemnajst dni neprestano zasliševali. Avgusta 1941 so jo odpeljali v zapore v Gradcu, čez teden dni pa so jo spet prepeljali v mariborske zapore. Tu so jo 24. avgusta 1941 zvečer ustrelili. Skupaj z njo sta padla v isti skupini Slavko Šlander in Franc Vrunč. Njeno prestreljeno telo so skupaj z drugimi žrtvami skrivaj prepeljali v Gradec. Po osvoboditvi ji je ljudska oblast dala najvišje priznanje — postala je narodni heroj.

Vse to izvemo iz knjižice o življenju in delu Slave Klavore. Knjižica je napisana jasno, dokumentarno in vendar preprosto. Drobna je in nam kljub temu lepo predstavlja lik mlade revolucionarke. Toda ali ni to vendarle še premalo, pre-skromno? Skoraj bi rekli, da je.

S. R.

